

RĒZEKNES TEHNOLOĢIJU AKADEMIJA
Izglītības, valodu un dizaina fakultāte

REZEKNE ACADEMY OF TECHNOLOGIES
Faculty of Education, Language and Design

ISSN 1691-5887

**SABIEDRĪBA. INTEGRĀCIJA.
IZGLĪTĪBA**

Starptautiskās zinātniskās konferences materiāli
2017.gada 26.-27.maijs

IV daļa

**SOCIETY. INTEGRATION.
EDUCATION**

Proceedings of the Scientific Conference
May 26th – 27th, 2017

Volume IV

Rēzekne
2017

SABIEDRĪBA. INTEGRĀCIJA. IZGLĪTĪBA. Starptautiskās zinātniskās konferences materiāli. IV daļa, 2017.gada 26.-27.maijs. Rēzekne: Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, 2017., 456 lpp.

SOCIETY. INTEGRATION. Education. Proceedings of the International Scientific Conference. Volume IV, May 26th – 27th, 2017. Rezekne, Rezekne Academy of Technologies, 2017, p 456.

Rekomendējusi publicēšanai Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas Zinātnes padome 2017.gada 26.aprīlī.

Recommended for publication by Scientific Council of Rezekne Academy of Technologies on April 26, 2017.

Redaktori/Edited by Velta Lubkina, Anda Zvaigzne

Sastādītājs/Compiler by Svetlana Ušča

Šī krājuma raksti pēc konferences tiks piedāvāti iekļaušanai Thomson Reuters datu bāzē (ISI Web of Science), CrossRef, SciLit, Google Scholar, OpenAire, WordCat. Elektroniski izdevums pieejams <http://journals.ru.lv/index.php/SIE>.

After the conference, the papers of these proceedings will be offered for including in Thomson Reuters database (ISI Web of Science), CrossRef, SciLit, Google Scholar, OpenAire, WordCat. The publication is available in electronic forma at <http://journals.ru.lv/index.php/SIE>.

Informācija par konferenci/Information about conference <http://conferences.ru.lv/>

Konferences zinātniskās komitejas priekšsēdētāji/ *Chairpersons of the Scientific Committee*

PhD **Velta Lubkina**, Rezekne Academy of Technologies, Latvia

PhD **Ingrīda Baranauskienė**, Klaipėda University, Lithuania

PhD **Kristīne Mārtinsonē**, Rīga Stradiņš University, Latvia

Konferences zinātniskā komiteja/ *Scientific Committee*

PhD Vilmante Aleksiene, Lithuanian University of Educational Sciences, Lithuania

PhD Iluta Arbidane, Rezekne Academy of Technologies, Latvia

PhD Ingrida Baranauskienė, Klaipėda University, Lithuania

PhD Uzokboy Begimkulov, Scientific and methodological center of the Ministry of Higher and Secondary Special Education of the Republic of Uzbekistan, Uzbekistan

PhD Krzysztof Biel, Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

PhD Dina Bethere, Liepaja University, Latvia

PhD Maija Biseniece, University of Latvia, Latvia

PhD Solveiga Blumberga, Riga International School of Economics and Business and Business administration, Latvia

PhD Klaudyna Bociek, Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

PhD Remigijus Bubnys, Siauliai University, Lithuania

PhD Nijolė Burkšaitienė, Mykolas Romeris University, Lithuania

PhD Ervīns Čukurs, Rīga Stradiņš University, Latvia

PhD Aleksandra Čuprika, Latvian Academy of Sport Education, Latvia

PhD Aivis Dombrovskis, Riga Teacher Training and Educational Management Academy, Latvia

PhD Jānis Dzerviniks, Rezekne Academy of Technologies, Latvia

PhD Aija Dudkina, Riga Teacher Training and Educational Management Academy, Latvia

PhD Sandra Ezmale, Rezekne Academy of Technologies, Latvia

PhD Artūrs Gaveika, Rezekne Academy of Technologies, Latvia

PhD Reda Gedutienė, Klaipėda University, Lithuania

PhD Alina Gil, Jan Dlugosz University in Czestochowa, Poland

PhD Aleksandrs Gorbunovs, Riga Technical University, Latvia

PhD Pēteris Grabusts, Rezekne Academy of Technologies, Latvia

PhD Jelena Harlamova, Rīga Stradiņš University, Latvia

MSc Mart Hovi, Estonian University of Life Sciences, Estonia

PhD Dzintra Ilisko, Daugavpils University, Latvia

PhD Natālija Ivanova, Institute of Humanistic and Existential Psychology HEPI, Latvia

PhD Jelena Jermolajeva, Riga Teacher Training and Educational Management Academy, Latvia
PhD Eriks Kalvans, Rezekne Academy of Technologies, Latvia
PhD Jiří Kantor, Palacký University in Olomouc, Czech Republic
PhD Jolanta Karbowniczek, Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland
PhD Irena Katane, Latvia University of Agriculture, Latvia
PhD Aivars Kaupuzs, Rezekne Academy of Technologies, Latvia
PhD Ilona Klanienė, Klaipeda University, Lithuania
PhD Sergejs Kodors, Rezekne Academy of Technologies, Latvia
PhD Jeļena Koļesņikova, Rīga Stradiņš University, Latvia
PhD Aleksandrs Koļesovs, University of Latvia, Latvia
PhD Agnieszka Kozerska, Jan Dlugosz University in Czestochowa, Poland
PhD Alex Krouglov, London Metropolitan University, United Kingdom
PhD Urve Läänemets, Estonian Academy of Music and Theatre, Estonia
PhD Karīne Laganovska, Rezekne Academy of Technologies, Latvia
PhD Anita Lasmane, University of Economics and Culture, Latvia
PhD Sanita Lazdiņa, Rezekne Academy of technologies, Latvia
PhD Jeļena Ļevina, Rīga Stradiņš University, Latvia
PhD Anna Līduma, Riga Teacher Training and Educational Management Academy, Latvia
PhD Lienīte Litavniece, Rezekne Academy of Technologies, Latvia
PhD Jelena Lonska, Rezekne Academy of Technologies, Latvia
PhD Marina Marcenoka, Rezekne Academy of Technologies, Latvia
PhD Heiko Marten, Rezekne Academy of Technologies, Latvia
PhD Kristīne Mārtinsonē, Rīga Stradiņš University, Latvia
PhD Gilberto Marzano, Ecoinstitute Friuli Venezia Giulia, Italy
PhD Līga Mazure, Rezekne Academy of Technologies, Latvia
PhD Julija Melnikova, Klaipeda University, Lithuania
PhD Iveta Mietule, Rezekne Academy of Technologies, Latvia
PhD Sandra Mihailova, Rīga Stradiņš University, Latvia
PhD Sandra Murinska-Gaile, Rezekne Academy of Technologies, Latvia
PhD Anika Miltuze, University of Latvia, Latvia
PhD Efrat Neter, Ruppin Academic Center, Israel
PhD Elena Nikolaeva, Herzen State Pedagogical University, Russian Federation
PhD Henryk Noga, Pedagogical University in Cracow, Poland
PhD Mārīte Opincāne, Rezekne Academy of Technologies, Latvia
PhD Palmira Peciuliauskiene, Lithuanian university of educational sciences, Lithuania
PhD Viktorija Perepjolkina, Rīga Stradiņš University, Latvia
PhD Tamara Pigozne, University of Latvia, Latvia
PhD Anita Pipere, Daugavpils University, Latvia
PhD Irina Plotka, Baltic International Academy, Latvia
PhD Solvita Pošeiko, Rezekne Academy of Technologies, Latvia

PhD Ilga Prudnikova, Rezekne Academy of Technologies, Latvia
PhD Ewa Przybylska, Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland
PhD Liuda Radzeviciene, Siauliai University, Lithuania
PhD Inta Rimsane, Rezekne Academy of Technologies, Latvia
PhD Ewa Rollnik-Sadowska, Bialystok University of Technology, Poland
Ph.D Marite Rozenfelde, Rezekne Academy of Technologies, Latvia
PhD Mindaugas Rugevičius, Klaipeda University, Lithuania
PhD Liudmila Rupšienė, Klaipeda University, Lithuania
PhD Alida Samusevica, Liepaja University, Latvia
PhD Dorota Anna Siemieniecka, Nicolaus Copernicus University, Poland
PhD Roma Simulioniene, Klaipeda University, Lithuania
PhD Aina Strode, Rezekne Academy of Technologies, Latvia
PhD Gunars Strods, Rezekne Academy of Technologies, Latvia
PhD Rasa Subaciene, Vilnius University, Lithuania
PhD Guna Svence, Riga Teacher Training and Educational Management Academy, Latvia
PhD Daina Škuškovnika, Turība University, Latvia
PhD Arita Takahashi, Riga Technical University, Latvia
PhD Ženija Truskovska, Rezekne Academy of Technologies, Latvia
PhD Sarmīte Tūbele, University of Latvia, Latvia
PhD Anda Upmane, University of Latvia, Latvia
PhD Svetlana Usca, Rezekne Academy of Technologies, Latvia
PhD Asta Vaitkeviciene, Siauliai University, Lithuania
PhD Žermēna Vazne, Latvian Academy of Sport Education, Latvia
PhD Maija Zakrizevska, Riga International School of Economics and Business and Business administration, Latvia
PhD Jelena Zascerinska, Centre for Education and Innovation Research, Latvia
PhD Erika Zubule, Rezekne Academy of Technologies, Latvia
PhD Irēna Žogla, University of Latvia, Latvia
PhD Anda Zvaigzne, Rezekne Academy of Technologies, Latvia
PhD Emilia Żyłkiewicz-Płońska, University of Białystok, Poland

Konferenci atbalsta/ *Sources of Support*

National science programme „Innovative solutions for social telerehabilitation in the schools of Latvia in the context of inclusive education (INSOCTEREHI)”

Project Internationalisation and Modernisation of Education and Processes in the Higher Education of Uzbekistan 561624-EPP-1-2015-1-UK-EPPKA2-CBHE-SP - ERASMUS+ CBHE

SATURS
CONTENTS

MĀKSLA UN DIZAINS
ART AND DESIGN

Diāna Apele

PABLO PIKASO RADOŠĀ IETEKME LATVIJAS MĀKSLINIEKU
DARBOS

*The Creative Influence of Pablo Picasso on the Works of Latvian
Artists*

15

Valda Čakša

MUTVĀRDU VĒSTURES LIECĪBAS PAR VĒSTURES STUDIJĀM
RĒZEKNES AUGSTSKOLAS DARBĪBAS SĀKUMĀ

*Evidence of Oral History on Historical Studies in the Beginning of
Rezekne Higher Education Institution*

27

**Jelena Davidova, Galina Zavadska, Asta Rauduvaite,
Ming-Jen Chuang**

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF DEVELOPMENT OF
COORDINATION BETWEEN 6-8 YEARS OLD CHILDREN'S
MUSICAL HEARING AND VOCAL APPARATUS

39

Vytautas Gudonis

THE PHENOMENON OF A MIRACLE CURE IN RELIGION AND
THE FINE ARTS

50

Andra Irbite, Aina Strode

POSSIBILITY OF THE USAGE OF THE VISUAL RESEARCH
METHODS WITHIN THE DESIGN EDUCATION

64

Valērijs Makarevičs

ART PSYCHOLOGY: A SYMBOLIC PAINTING ANALYSIS

76

Malika Makhmudova, Muhayyo Makhmudova

ТРАДИЦИОННЫЕ РЕМЁСЛА УЗБЕКИСТАНА В ДИЗАЙНЕ
СОВРЕМЕННЫХ ИНТЕРЬЕРОВ

Traditional Crafts of Uzbekistan in Modern Interior Design

87

Silvija Mežinska FORMAS TĒRPU RAKSTUROJOŠIE ASPEKTI UN DIZAINA IZSTRĀDES NOSACĪJUMI <i>Uniform Characterizing Aspects and Design Development Conditions</i>	98
Henryk Noga, Barbara Garbarz-Glos, Krzysztof Pytel, Piotr Migo CONDITIONS OF TECHNICAL CREATIVITY AT VARIOUS STAGES OF EDUCATION	109
Mirdza Paipare MUSIC LISTENING AS MUSICKING AND STRONG MUSICAL EXPERIENCE	121
Rita Spalva DEJU KOLEKTĪVU VADĪTĀJU MŪŽIZGLĪTĪBAS PROBLĒMAS AMATIERU KUSTĪBĀ LATVIJĀ <i>Lifelong Education Related Issues of Dance Group Leaders within the Amateur Movement in Latvia</i>	127
Gatis Strads AKTIERU SOCIĀLAS GRUPAS VEIDOŠANĀS LATVIJĀ <i>The Formation of the Social Group of Actors in Latvia</i>	137
Irena Trubina POSSIBILITIES OF ATTENTION IMPROVEMENT FOR ADOLESCENTS	147
Sandra Vītola PAREIZAS ELPOŠANAS NOZĪME KLASISKĀS UN MODERNĀS DEJAS APGUVĒ <i>Proper Breathing Importance in Classical and Modern Dance Training</i>	158
Galina Zavadska, Ilona Bagele A POLYPHONIC DICTATION AS A FORM OF WORK ON HARMONIOUS HEARING	168

EKONOMIKA UN SABIEDRĪBAS PĀRVALDĪBA
ECONOMICS AND PUBLIC ADMINISTRATION

Viktors Blohins

АНАЛИЗ ФАКТОРОВ, ОКАЗЫВАЮЩИХ ВЛИЯНИЕ НА
КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ ПОРТОВ

Analysis of Factors Affecting the Competitiveness of Ports

179

Alena Chekina

РАЗВИТИЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ
КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ
ОБРАЗОВАНИЯ ПОСРЕДСТВОМ КОНСТРУИРОВАНИЯ
ПЕДАГОГИЧЕСКИХ БИЗНЕС-ПРОЕКТОВ

*Development of Socio-Economic Competence in Future Specialists of
Education by Means of Designing Pedagogical Business Projects*

190

Iveta Dembovska, Lienīte Litavniece, Inese Silicka

COMPETITIVENESS OF THE LUZNAVA MANOR

201

Tomasz Dołęgowski, Serhii Hushko, Volodymyr Kulishov

PROBLEMS OF INSTABILITY OF THE WORLD ECONOMY UNDER
GLOBALIZATION

213

Jurgita Ginavičienė, Indrė Sprogytė, Juras Preikšaitis

ASSESSMENT OF PERSONAL FINANCE MANAGEMENT AMONG
TRANSPORT LOGISTICS STUDENTS'

223

**Saulius Greičius, Birutė Pranevičienė, Aurelija Pūraitė, Agnė
Margevičiūtė**

ISSUES OF FINANCING LITHUANIAN HIGHER EDUCATION
INSTITUTIONS

233

Aļona Klodāne, Iveta Mietule, Irēna Beinaroviča – Litvinova

UZŅĒMUMU FINANŠU KRĪZES DIAGNOSTIKAS SISTĒMAS

Systems of company's financial crisis diagnostics

246

**Elīna Konstantinova, Līga Brūniņa, Aija Peršēvica, Marga
Živitere**

ASSESSMENT OF ECOSYSTEMS SERVICES FOR SUSTAINABLE
DEVELOPMENT AND LAND USE MANAGEMENT

257

Inta Kotāne UZŅĒMUMU SNIEGUMA OBJEKTĪVIE UN SUBJEKTĪVIE MĒRĪJUMI <i>Objective and Subjective Measures of Business Performance</i>	270
Inta Kotāne, Anda Zvaigzne IEDZĪVOTĀJU INFORMĒTĪBA PAR SOSNOVSKA LATVĀŅA KAITĪGUMU RĒZEKNES NOVADĀ <i>Population Awareness of the Harmfulness of Sosnowsky's Hogweed in Rezekne Municipality</i>	281
Lienīte Litavniece, Iveta Dembovska, Inese Silicka ATTRACTIVENESS OF THE LUZNAVA MANOR'S OFFER	292
Līga Mirlina SOCIĀLO MEDIJU LOMA LATVIJAS VALDĪBAS KOMUNIKĀCIJĀ <i>Role of Social Media in Government Communication</i>	304
Gunārs Ozolzīle LATVIJAS POLITISKĀS SISTĒMAS LEGITIMITĀTES PROBLĒMA <i>The Issue of Legitimacy of the Latvian Political System</i>	315
Birutė Pranevičienė, Aurelija Pūraitė, Violeta Vasiliauskienė, Žaneta Simanavičienė COMPARATIVE ANALYSIS OF FINANCING MODELS OF HIGHER EDUCATION	330
Anita Puzule, Ērika Žubule NODOKĻU KĀ FISKĀLĀS POLITIKAS INSTRUMENTA IZVĒRTĒJUMS <i>Assessment of Taxation as a Fiscal Policy Instrument</i>	342
Feliciana Rajevska, Katrine Reima INVESTING IN PRESCHOOL AGE CHILDREN – A CASE STUDY OF VIDZEME REGION (LATVIA)	353
Una Skrastiņa, Juris Radzevičs ATVĒRTĀS PĀRVALDĪBAS TIESISKIE ASPEKTI PAŠVALDĪBĀ LATVIJĀ <i>Legal Aspects of Open Government at the Local Level in Latvia</i>	363
Una Skrastiņa, Juris Radzevičs INFORMĀCIJAS NODROŠINĀŠANA PUBLISKAJĀ IEPIRKUMĀ <i>Provision of Information in Public Procurement</i>	377

Solveiga Skunčikienė, Andrius Rakickas HUMAN CAPITAL FORMATION USING BUSINESS SIMULATION MODELS	391
Aleksejs Šnitņikovs CRITIQUE OF FUNCTIONALISM IN THE WORKS OF ANTHONY GIDDENS AND NORBERT ELIAS: A COMPARISON	401
Sandra Trinkunienė, Jūratė Aksomitienė INTERNATIONAL TRANSPORT COMPANIES IN THE BALTIC COUNTRIES: INTERNATIONALIZATION MOTIVES AND BARRIERS	414
Andrejs Vilks EVALUATION OF CORRUPTION PREVALENCE IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF THE LATVIAN ECONOMY	427
Marga Živitere, Zaiga Oborenko, Elina Konstantionva PERSONU AR INVALIDITĀTI NODARBINĀTĪBAS UN INTEGRĀCIJAS DARBA VIDĒ STRATĒGIJAS PILNVEIDE <i>Enhancement of the Strategy for the Employment and Integration into the Work Environment of Persons with Disabilities</i>	436
Ērika Žubule, Anita Puzule VALSTS FISKĀLĀS TĒLPAS VEIDOŠANĀS IZPĒTE ILGTSPĒJĪGAS ATTĪSTĪBAS KONTEKSTĀ <i>State Fiscal Space Research Formation in the Context of Sustainable Development</i>	445

MĀKSLA UN DIZAINS
ART AND DESIGN

PABLO PIKASO RADOŠĀ IETEKME LATVIJAS MĀKSLINIEKU DARBOS

The Creative Influence of Pablo Picasso on the Works of Latvian Artists

Diāna Apele

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, Latvija

Abstract. *Pablo Picasso is one of the Western modern culture creators of the first part of the 20th century. Picasso has influenced numerous artists directly or indirectly – both the followers of Western school and artists here, in Latvia. The main topic of this research is Pablo Picasso's influence on Latvian artists, specifically – Visvaldis Ziediņš, Rūdolfs Pinnis and Aleksandrs Dembo. Picasso stands out for exceptionally virtuosic style – it was characteristic of him to begin each new work as an individual wholeness, experimenting with graphic forms, colours, textures, lines, volumes, playing with relations of dark and light and work's emotional atmosphere. Similarly, in the works of all three artists, the experiments with graphic forms and textures and virtuosic plays with relations of dark and lights and emotions are perceptible. Sharp sense of epoch, refined means of expression, depth of thinking, pictoriality, freedom of inspiration, nonconformity, intellectually difficult practice, lyrism, lightness and looseness, expressivity, spirituality – this is the common denominator of the artists – V. Ziediņš, R. Pinnis and A. Dembo. For all these prominent artists, Picasso's creative work was not an object of imitation, but rather a launch pad to start acquiring the experience they were fascinated by.*

Research aim: *to characterize creative work of the great Spanish artist Pablo Picasso and analyse his creative influence in the works of Latvian artists.*

Research methods: *theoretical: the analysis of the study fields literature and internet resources.*

Keywords: *Aleksandrs Dembo, relief print, creative work, intaglio print, planographic printing, graphics, creative influence, Rūdolfs Pinnis, Pablo Picasso, Visvaldis Ziediņš.*

Ievads

Introduction

Pikaso atstājis nozīmīgas pēdas mākslas vēsturē, lielā mērā bijis viena no atslēgas figūrām procesos, kas noteica, kādai izskatīties sava laika modernajai mākslai. Pikaso ietekmējis daudzus tieši vai netieši – gan Rietumu skolu sekotājus, gan māksliniekus tepat, Latvijā. Šī pētījuma pamattēma ir Pablo Pikaso ietekme Latvijas mākslinieku darbos, konkrēti – Visvalža Ziediņa, Rūdolfa Piņņa un Aleksandra Dembo darbos. Pats Pikaso izcēlies ar ārkārtīgi virtuozu

rokrakstu – viņam bija raksturīgi katru jaunu darbu uzsākt kā individuālu veselumu, eksperimentējot ar grafiskajām formām, krāsām, faktūrām, līnijām, apjomiem, izspēlējot tumši gaišās attiecības un darba emocionālo noskaņu. Tāpat visu trīs rakstā analizēto mākslinieku darbos jūtami gan eksperimenti ar grafiskajām formām un faktūrām, gan mākslinieki virtuozī spēlēja ar tumši gaišām attiecībām un emocijām. Visiem šiem izcilajiem māksliniekiem Pikaso daiļrade bija ne atdarināšanas objekts, bet gan drīzāk tramplīns, no kura atsperties, metoties apgūt tādu pieredzi, kas viņus aizrauj. Radot mākslas darbus, gan pats Pikaso, gan rakstā minētie mākslinieki – V. Ziediņš, R. Pinnis un A. Dembo atklāja tikai sev raksturīgo tehnisko un vizuālo leksiku kompozicionālajās shēmās un proporciju risinājumos. Rakstā izmantotās literatūras apskats balstās uz E. L. Buholcas, B. Cimmermanes (2006), I. Conzena (2005), A. Židela (2002), F. Žilo, K. Leika (1991) pētījumiem par Pablo Pikaso daiļradi, I. Kulakovas (2012), M. Pallo (2012) u.c. - par Visvalža Ziediņa radošo pašizpaušmi. S. Rikardes (1993), I. Žeivates (2007) u.c. - par Rūdolfa Piņņa māksliniecisko veikumu, kā arī J. Oša (1999), A. Priedes (2010) u.c. pētījumiem par Aleksandra Dembo radošo devumu mākslas attīstībā Latvijā.

Raksta pirmajā daļā, autore īsumā raksturo izcilā Spāņu mākslinieka Pablo Pikaso daiļradi, kas sniedz pētījumam zinātnisko pamatojumu un apstiprina izvirzītās problēmas aktualitāti, savukārt raksta otrajā daļā autore analizē Pablo Pikaso radošo ietekmi Latvijas mākslinieku – V. Ziediņa, R. Piņņa un A. Dembo darbos.

Pētījuma mērķis: raksturot izcilā Spāņu Pablo Pikaso daiļradi un analizēt viņa radošo ietekmi Latvijas mākslinieku darbos. Pētījuma metodes: teorētiskās: nozares literatūras, internetresursu izpēte un analīze.

Izcilā Spāņu mākslinieka Pablo Pikaso daiļrades raksturojums *Characterization of creative works of the great spanish artist Pablo Picasso*

Pablo Pikaso pieder pie 20. gadsimta pirmās puses Rietumu modernās kultūras veidotājiem. Viņš ir tikpat atzīts un populārs kā rakstnieks Dž. Džoiss, arhitekts Le Korbizjē, komponists I. Stravinskis, aktieris Č. Čaplins, bez kuriem šī laika kultūra nav iedomājama (Žilo, 1991).

Pikaso veiksmīgi strādāja glezniecībā, dažādās grafikas tehnikās, veidoja skulptūras, strādāja monumentālās glezniecības jomā, gleznoja teātra dekorācijas, veidoja un apgleznoja keramiku, rakstīja lugas, dzejoļus, stāstus un turklāt vēl bija izcilis zīmētājs (Conzen, 2005). Pablo Pikaso (īstajā vārdā Pablo Ruiss i Pikaso) dzimis 1881.gadā 25.oktobrī Spānijas dienvidu Andalūzijas pilsētiņā Malagā. Pablo tēvs nodarbojās ar glezniecību un strādāja vietējā mākslas skolā par pasniedzēju, bērniem mācot zīmēšanu un gleznošanu. Tēvs bija pirmais dēla skolotājs mākslas jomā. Zēns jau no mazotnes bija ārkārtīgi talantīgs, ļoti agri

sāka zīmēt un gleznot 19. gs. akadēmiskā naturālisma garā, diezgan ātri pārkāpjot bērnišķīgās tēlošanas stadijai. Zēns sajūsmināja visus apkārtnes rotaļu biedrus ar saviem zīmējumiem (Belmane, 1987). Pablo daudz palīdzēja tēvam viņa glezniecības darbnīcā. Pusaudža gados Pablo jau gleznoja figurālās kompozīcijas un portretus, kuros precizitāte savienojās ar meistarīgu un pārdošu otas triepienu (Conzen, 2005). Vēl būdams zēns, Pikaso dedzīgi mīlēja dzīvi, cilvēkus, dabu, mākslu un nekad viņu nepameta pusaudža zinātkāre, viņa darbi runā ne tikai par dzīves skaistumu, bet arī par tās sajūtamo ekspresiju, siltumu, garšu un pat smaržu (Эренбург, 1967). Kad Pablo bija trīspadsmit gadu, tēvs juta, ka dēls mākslas jomā ir viņu pārspējis, un uz visiem laikiem beidza gleznot, visas krāsas, gleznošanas piederumus svinīgi nodeva dēlam (Židels, 2002). Jaunais mākslinieks ļoti viegli un graciozi tika galā ar uzdotajiem darbiem Barselonas un Madrides mākslas skolās un ilgi tur neaizkavējās (Diehl, 1965).

1900. gadā Pikaso pirmo reizi aizceļoja uz tā laika mākslas meku Parīzi un turpmākos gadus arvien vairāk tur iesakņojās (Žilo, 1991). Tāpēc viņa daiļradi un lielākos sasniegumus pieskaita Parīzes skolai (Belmane, 1987). Spānietis, kurš visu savu dzīvi pavadīja Parīzē, savā daiļradē meistarīgi apvienoja spāņu traģisko dzīves izjūtu un mīlestību uz neparasto, ar franču skolas racionālo pieeju dzīvei. Visa Pablo Pikaso spilgtā, savdabīgā, izcilā daiļrade ir veltīta galvenokārt cilvēkam. Laikā no 1900. līdz 1905. gadam, risinot tēmu par cilvēka būtību, mākslinieks vēsi pelēkzilo toņu gammā, tā sauktajā **zilajā periodā**, radīja nožēlojami īpatnējo pasauli, kurā attēloja dzīves pabērnus – neveiksmīniekus, klaidoņus, bezdarbniekus, kropļus, ubagus, nelaimīgus un depresijā pamestus cilvēkus, kas klimst pa Parīzes nomaļu krodziņiem (XX gadsimta virzieni literatūrā un tēlotājmākslā). Šī tēma mākslinieka darbos nav nejauša, jo šajā laika posmā Pablo dzīve bija ļoti smaga – diezgan bieži pietrūka iztikai, pat pašam nepieciešamākajam, kā arī viņa gleznām nebija pircēju (Belmane, 1987).

Savukārt pavisam nelielu laika posmu savā daiļradē Pikaso ir pievērsies rozā krāsai. Tā saucamais „**rozā periods**” ilga vien no 1905. līdz 1906. gadam. Šajā periodā viņš turpināja „zilajā periodā” aizsākto tēmu (Дмитриева, 1971) – gleznoja cilvēkus, īpaši pievērsoties cirka ļaudīm. Kompozīcija kļuva idilliskāka, mierīgāka, vēsos toņus nomainīja siltie – maigi rozā, zeltītie, sudrabainie, sarkanīgie –, lineārās kontūras kļuva diezgan izsmalcinātas, piemēram, „Cirka ļaudis” (1905) „Meitene uz lodes” (1905) (Зубова, 1976).

Mākslinieks arvien neatlaidīgāk sāka meklēt jaunus izteiksmes līdzekļus, nebijušas pašizpausmes formas mākslā. Viņš pats gan ir teicis: „*Es neko nemeklēju, es tikai atrodu*” (Belmane, 1987: 101). Tieši šis attīstības moments bija izšķirošs. Pablo varēja aiziet pa konservatīvā neoklasicisma ceļu, kā to izdarīja diezgan daudzi tā laika posma mākslinieki. Viņš aizgāja citu ceļu, Pikaso „nenomierinājās” un 1907. gadā ar savu laika un domubiedru Ž. Braku izveidoja vienu no 20. gadsimta sākuma radikālākajiem modernisma virzieniem, kas

mākslas pasaulē pazīstams kā **kubisms**. Kubisma ēras aizsākumu var datēt ar Pikaso kompozīciju „Aviņonas meitenes” (1906-1907). Šai gleznai par iedvesmas avotu māksliniekam kalpoja afrikāņu skulptūras un Sezana glezniecības maniere (Cowling, 2002). Ar šo darbu Pikaso pāriet no reālistiska pasaules atspoguļojuma uz formālistisku pasaules tēlojumu (Žilo, 1991). Ierosmi darbu tematikai kubisti guva no tuvākās vides. Motīvu izvēli visvairāk noteica formālas intereses, ģeometrisku apjomu un plakņu estetizācija (Kļaviņš, 1994). Par nozīmīgu kubisma posma mākslas darbu var uzskatīt arī gleznu “Tirgotāja A. Volāra portrets” (1908 – 1909), kurā audekla virsmu veido ģeometrizētu plakņu kārtas, un to mirgojošo un kustīgo elementu mijiedarbībā veidojas Volāra sejas vaibsti (Clair, 1998). Tēlojot figurālās kompozīcijas, ainavas vai klusās dabas, Pikaso un viņa laikabiedri fiksēja savos darbos ne tikai redzes uztvertus iespaidus, bet objektu ģeometriskās struktūras. Pikaso teica: „*Lietas drīzāk jāglezno, kā tās zina, nevis kā tās redz*” (Žilo, 1991: 10). Ģeometriskie objekti Pikaso darbos arvien vairāk sadalījās, apvienojās ar citiem, sašķēlās, pārvērtās par abstraktām formām, plaknēm, līniju un šķautņu kompozīcijām, ko vēlāk mākslas kritiķi nodēvēja par analītisko kubismu. Attēlotie objekti netika apturēti, skatīti no viena redzes punkta pēc perspektīvas likumiem organizētā gleznas telpā. Priekšmetu deformācijas kubisma teorētiķi pamatoja ar nepieciešamību savienot vienā darbā vairākus objektu aspektus un līdz ar to ieviest laika dimensiju mākslā (Kamings, 2000).

Taču Pikaso neapstājas pie jaunā stila atklājēja titula un turpināja jaunu, vēl neredzētu izteiksmes formu meklējumus. Mākslā nebija tādu metožu un tehniku, kas spētu ilgstoši apmierināt mākslinieka radošo, neizsīkstošo garu (Gombrich, 1997). Ap 1912. gadu Pikaso pievērsās jaunam izteiksmes paņēmienam – **kolāžai** – sāka savos darbos līmēt dažādus papīrus un citus materiālus, iegūstot pavisam jaunus, saturiskus un formālus efektus. Līdz ar to paplašinot modernās mākslas tehnisko līdzekļu diapazonu. Šajā laika posmā Pikaso sevi parādīja arī kā izcils tēlnieks, konstruējot no dažnedažādiem materiāliem (koka, kartona, skārda, stieplēm) kubistiskus darbus. Pikaso māksla kļuva daudz abstraktāka nekā agrāk. Pikaso nebija viena virziena dogmas piekritējs. Apmēram 1915. gadā mākslinieks strādāja tik „*plurāli*” un nodemonstrēja tādas attīstības pagriezienus, ka pat viņu apsūdzēja eklectismā. Vēlāk, saglabājot kubisma tradīciju, viņš savās mākslas izpaušmēs kļuva krāsaināks un rotaļīgāks, piemēram, par to liecina darbs „Trīs muzikanti” (1921), (Žilo, 1991). Laika posmu no 1916. līdz 1925. gadam nosacīti var dēvēt par klasicismu. Šajā periodā mākslinieku galvenokārt iedvesmoja antīkās skulptūras, dižrenesanses monumentālās figūras, īpaši Mikelandželo darbi un Pusēna gleznas, kuru tēmas sakņojās antīkajā pasaulē (Buholca, 2006).

Spānijas pilsoņu kara laikā nostiprinājās Pablo Pikaso saskarsme ar tādu mākslas stilu kā **sirreālisms**. Sirreālisma stilā radītajos darbos nebijušā savienībā izpaužas mākslinieka spāniskā nosliece uz iracionālo un Francijā apgūtā tieksme uz racionālo. Gleznās, kur ir attēlotas sievietes, bieži apvienoti elementi, kurus

grūti sasaistīt kopā, piemēram, raupja metāla konstrukcijas un maigas sievietes ķermeņa daļas, piemēram, gleznā “Jaunava pludmalē” (1931), un neiedomājami saskaldīti elementi, kuriem pēc loģiskās domāšanas vajadzētu būt apvienotiem, piemēram, sejas vaibsti gleznā “Raudošā sieviete” (1937). Neskatoties ne uz ko, šie darbi ir ļoti patiesi savā dzelīgi izsmejošajā dzīves izjūtā (Kačalova, 1997). Pikaso ir pierādījis, ka mākslā var būt tādi darbi, kur pārspīlējumi, formu laužījumi un vienkāršojumi var palīdzēt radīt skatītājā spēcīgu pārdzīvojumu. Tāds darbs ir Pikaso slavenā “Gernika” (1937). Šajā darbā kubistiskās, laužītās formās mākslinieks ir izkļēdzis skatītājam visas tās šausmas, ko izjuta mierīgie iedzīvotāji vācu fašistu uzlidojumā Gernikas pilsētā (Belmane, 1987). Šis darbs uzskatāms par vienu no nozīmīgākajiem sniegumiem pasaules antifašistiskajā mākslā (XX gadsimta virzieni literatūrā un tēlotājmākslā).

Otrā pasaules kara gados Pikaso mākslā pastiprinās māksliniekam raksturīgā traģiskā lietu un parādību uztvere. Darbos dominē viss atbaidošais un kroplīgais. Klusās dabas kompozīcijas ir tumšas un drūmas, nereti tajās attēloti vēršu galvaskausi. Taču beidzoties karam, mākslinieka darbos sāk ieskanēties arī pa kādam priecīgākam tonim, top monumentāli – “Gernikas” stilā veidoti sienu gleznojumi, grafikas. Pikaso mākslinieciskā aktivitāte nerima līdz pat mākslinieka nāvei – viņš gleznoja, zīmēja, veidoja, eksperimentēja ar dažādiem materiāliem un apguva arvien jaunus žanus un tehnikas (XX gadsimta virzieni literatūrā un tēlotājmākslā).

Apkopojot pieejamo materiālu, izpētot un analizējot izcilā mākslinieka Pablo Pikaso daiļradi, var secināt, ka Pikaso devums mākslas attīstībā ir neatsverams, vēl līdz galam nav īsti novērtēts. Pasaulē Pikaso pazīst galvenokārt kā glezniecības jomas pārstāvi, jo viņš strādājis un izkōpis savu talantu, attēlojot dažādus glezniecības žanus – ainaviskas kompozīcijas, cilvēku un dzīvnieku figūras, portretus, klusās dabas kompozīcijas u.c. Pikaso strādājis arī dažādās grafikas tehnikās, veidojis skulptūras, strādājis monumentālās glezniecības jomā, gleznojis teātra dekorācijas, veidojis un apgleznojis keramiku utt. Pikaso bijis ne vien izcils mākslinieks, bet arī liels citu mākslinieku iedvesmotājs, ar savu radošo personību un nepārtrauktu novatorismu mākslā Pikaso ietekmējis daudzus – gan Rietumu skolu sekotājus, gan māksliniekus tepat, Latvijā.

Pablo Pikaso radošā ietekme Latvijas mākslinieku –

V. Ziedina, R. Piņņa un A. Dembo darbos

***Pablo Picasso's creative influence in the works of Latvian artists – V. Ziediņš,
R. Pinnis and A. Dembo***

Visvaldis Ziediņš lielāko daļu sava mūža ir veltījis mākslas darbu radīšanai un atstājis ievērojamu māksliniecisko mantojumu, kas ir gandrīz 3000 vienību (gandrīz tikpat, cik grafiku ir radījis Pikaso).

Vārds „kustība“ ir viens no svarīgākajiem mākslinieka Visvalža Ziediņa lietotajiem mākslas terminiem. Tas ietver ne tik daudz mākslas stilistikas iezīmēs nolasāmās formālās tendences, cik dziļākus uzdevumus, kurus mākslinieks saista ar cilvēku domāšanas un fiziskās pasaules izziņu, un šī procesa pašsaprotamo saistījumu ar garīgo izaugsmi. Ziediņš ir teicis, ka mākslinieks ir tas, kas dod cilvēcei modeli, viņš ir audzinātājs – modelētājs (Kulakova, 2012). Ziediņa mākslas darbu kolekcija dod iespēju apskatīt darbus, kas vēstī par mākslinieka attiecībām ar konkrētu pasaules meistarību jaunradi. Mākslinieka iedvesmas autoru loks ir bijis diezgan liels. Pirmais nozīmīgais viņa ierosmes avots bija Pikaso. Piemēram, viņa zīmējumā „Ģitārists” jūtama Pablo darba „Vijole, kas karājas pie sienas” ietekme. Pikaso šajā darbā izmantojis papildelementus – smiltis, auklas, koku, emalju un avīžu izgriezumus. Pikaso šajā konkrētajā gadījumā licis lietā smilšu un rūpnieciski sagatavotas špakteles maisījumu, lai iezīmētu vijoles līknes. Šādi viņš darbam piešķīris papildu dziļumu (Vogel, 2011). Savukārt Ziediņš šo darbu analizējis pēc melnbaltas avīzes reprodukcijas, pievēršot uzmanību mākslinieciskajiem izteiksmes līdzekļiem, nevis materiālam (Kulakova, 2012). Līdztekus šim darbam var minēt vēl dažus Ziediņa darbus, kuros jūtama Pikaso ietekme, un tie ir: „Čigānu ģitāra” un „Faktūras”.

2012. gada rudenī Arsenāla izstāžu telpās Visvaldim Ziediņam tika veltīta grandioza izstāde. Izstādes ekspozīcija kopumā sniedza pārskatu par autora radošajiem meklējumiem 20. gadsimta otrajā pusē. Atbilstoši tiem izstāde bija strukturēta septiņās tematiskās daļās – „Laika nospiedumi“, „Sajūtu entropija“, „Atbrīvošanās no realitātes“, „Struktūras“, „Jauna pasaule“, „Civilizācijas teātris“ un „Kosmos“ (Pallo, 2012).

Visvaldis Ziediņš, lai panāktu vēlamu iespaidu savos darbos, nav atteicies no tā, kas ir atrodamas tuvākajā apkārtnē – metāla stieples, sabrauktas metāla pudeļu kastes, izlietotas konfekšu kārbas, iztukšotas pārtikas bundžas, audumus, dažādas krāsas, koka gabalus, biomateriālus un pat beigtus dzīvniekus (*kāda līdzība ar Pikaso!*). Visvaldim Ziediņam nenoliedzami piemīt ne tikai azartiska dabas materiālu izmantotāja, bet arī rūpīga vērotāja talants, kas atspoguļojas viņa pierakstos, studiju skicēs un formu meklējumos.

„Kustība Ziediņa izpratnē ir domāšanas un fiziskās darbības attiecības saistībā ar garīgo izpratni. Mākslas eksperimentiem kā izejas punktu, līdzīgi kā Pikaso, viņš ņem pats sevi. Tas vienlaikus ar Ziediņa apzināti īstenoto nonkonformismu ļauj viņa mākslinieciskos centienus aplūkot plašākā laikmetīgās mākslas kustību kontekstā” (Kulakova, 2012: 11).

„Nevis tikai ar acīm, bet arī ar prātu (skatītājam)! Redzēt, zināt un attieksmē – mākslinieka „spēka” pamats. Saskatīt lietā, zināt par lietu, attieksme pret lietu...” (Pallo, 2012).

Vai līdzīgi nedomā arī Pikaso? Vēl viens mākslinieks, kura daiļradē jūtams Pikaso mākslas „pieskāriens” ir Rūdolfs Pinnis.

Rūdolfis Pinnis ar karalisku vērienu apveltīts mākslinieks – ir latviešu glezniecības klasiķis, kura darbi nav zaudējuši aktualitāti, laikmetīgumu arī 21.gadsimtā. Glezniecībā iedvesmu viņš smēlies gan Latvijas ainavā, gan 20.gadsimta sākuma Parīzes skolas avangardā. Mākslinieks 10 gadus pavadīja pasaules mākslas centrā, kur pārpārēm „*uzsūcis*” sevī Parīzes kultūru. Nodzīvojot līdz pat 90 gadiem, Pinnis ne reizi nepievīla savu “*francūzisko*” krāsu paleti – melno, rozā, zilo, violeto, dzelteno, sarkano, – kā arī nekad neatteicās no Pikaso un Ležē iedibinātajām tradīcijām, viņu gleznošanas manierēm (Žeivate, 2007). Par Piņņa glezniecību ir izteikušās daudzas Latvijā pazīstamas personības. Tā, piemēram, par viņa mākslu rakstījis Ivars Runkovskis „...*Mēģināšu uzrādīt man saskatāmos mezgļpunktus viņa formveidē. Tā ir krāsu laukumumu un ornamentu maģija. Ārēji it kā viegla formu rotaļa, nepiespiests mākslinieka monologs. Patiesi pašvērtīgs un tāpēc gudrs un asociatīvi plašs. Te ir tas izslavētais elegantais, mazliet teatrālais artistiskums, kurš asociējas ar izjūtu par franču mākslas garu kā vienu no universāliem dzīves izjūtas principiem. Tā centrālais kodols – vitalitāte. Augšana, plūsma, dzīvīgums, maiņa*” (Rikarde, 1993: 140). Savukārt Maija Tabaka izteicās “...*Pinnis ir mirdzošs, viņš nekaitina, jo viņam ir absolūtā krāsu redze. Līnijas vijas un iezīmē aprises priekšmetiem, bet nedominē. Tā ir spēle, dejas un mīlestība. Tas ir Rūdolfis Pinnis, mākslinieks ar dzīvi gadsimta garumā, drosmīgs, stingrs, mīļš un savējais francūzis* (Rikarde, 1993: 135). Viņa paleta mirdz tīro krāsu gammā. Audeklos organiski apvienojas reāli gleznoti sieviešu silueti ar dekoratīviem, nosacītiem foniem, kur atklājas kāds interjera, pilsētas vai ainavas fragments (Žeivate, 2007). Septiņdesmito gadu beigās, vairāk uzturoties darbnīcas telpās, mākslinieks pārgāja pie simboliskām vai teju bezpriekšmetiskām kompozīcijām, kur būtisku vietu ieņēma gleznas faktūra – skrāpējumi, reljefaini krāsu uzlicieni, iluzora kolāža vai gluži pretēji – pilnībā gluda virsma. No agrāk iemīļotajiem, konkrētajiem apkārtnes motīviem vēlāk tika paturēti tikai daži tikko atpazīstami, taču asociācijām bagāti elementi, kas bija sagleznoti kopējā zīmju rēbusā (Pinnis. Izstāžu zālēs..., b.g.).

Analizējot Rūdolfi Piņņa mākslas valodas izteiksmi, var izdalīt vairākus viņa daiļrades principus: pirmkārt, spektrālās krāsu paletes izmantošana (mākslinieks piedēvēja apkārt redzamajām dabas ainavām neikdienišķu un mirdzošu izskatu), otrkārt, nepārtraukta attīstība un kustība (urdošais nemiers bijis viens no dzinējspēkiem, kas gājis roku rokā ar viņa jauneklīgumu (*kā tas sasaucas ar Pikaso!*)), treškārt, paša mākslinieka personība (neraugoties uz šķietami apgrūtinošajiem padomju režīma apstākļiem, varēja veiksmīgi realizēties un saglabāt uzticību saviem mākslas uzskatiem). Viņš uzskatīja, ka “*abstrahēšana ir līdzeklis dabas iekšējo noslēpumu atvēršanai*”, kas ļauj “*noraut dabas plīvuri*” un “*ielūkoties tās dvēselē*”. Pārsteidzoši, ka viņa izvēlēti motīvi, neatkarīgi no abstrahēšanas pakāpes, iemieso kādu kopēju, visiem atpazīstamu un suģestējošu spēku, kuram neko atbilstošāku par “*dvēseles*” jeb “*iekšējā kodola*” jēdzienu nav

iespējams atrast. Visdrīzāk tas Rūdolfam Pinnim izdevās tik veiksmīgi, jo viņš visu mūžu apzināti meklēja apbrīnojamo... apbrīnojamo tieši ikdienišķajā (*Pikaso!*) –sievietes ķermeņa formās un silueta līnijā, ainavu horizontā, upju līkumos un stāvajos krastos, vāzē sakārtotos ziedos, meža biežoknī un koka lapotnēs (Pinnis. Izstāžu zālēs...). Vēl viena nianse māksliniekam bija kopīga ar Pikaso „...viņš nogleznoja no sirds visu, kas uz tās bija sakrājies” (Rikarde, 1993: 132).

Ja Visvaldim Ziedīnam vārds „*kustība*“ ir viens no svarīgākajiem mākslinieka lietotajiem mākslas terminiem, tad Rūdolfam Piņņa glezniecībai piemīt neparasta, daudzšķautņaina dvēseles kustība. Un abu mākslinieku mākslas izpausmi caurstrāvo dižā pasaules ģēnija, spāņu izcelsmes mākslinieka, Pablo Pikaso daiļrades ietekme. Iepriekš teikto var attiecināt arī uz izcilu grafiķi, virtuozu gleznotāju, Aleksandru Dembo.

Aleksandrs Dembo ir viens no pirmajiem grafiķiem, kurš 60. gadu beigās iespieddarbos ienesa krāsu kā izteiksmes līdzekli (Priede, 2010). Lielākoties strādājis gludspieduma (litogrāfijas) un dobspieduma (oforta) tehnikās, autoresprāt, šo darbu galvenais akcents ir virtuozitāte un daudzslāņaino formu simbioze, otrā plānā atstājot krāsas izmantojumu. Vēlāk, 90.gados, Dembo pievērsies abstraktai glezniecībai. Mākslinieks vienmēr bijis nepārtrauktā, radošā attīstībā, meklējis jaunas, netradicionālas, kompozicionālas struktūras, tēlainības un grafiskās izteiksmes iespējas. Līdzīgi kā Pikaso, viņš daudz eksperimentējis materiālu un formas izvēlē, iedvesmu tam smeldamies Amerikas indiāņu mākslas nosacītībā un stilizācijā, ko uzskatīja par modernās mākslas paraugu (Žeivate, 2007). Dembo neatzina nekādus robežstabus, uztverot pasaules mākslas spilgtākās dominantes, vairojot tās savā mākslā, dāsni sniedzot tālāk studentiem – nākošajiem jaunajiem māksliniekiem – un saviem darba kolēģiem (Osis, 1999). Aleksandra Dembo atstātais mantojums ir kā aizraujoša spēle, jo viņš tai ļāvās, variējot gan tehniskus līdzekļus, gan dažādus formālus un neformālus paņēmienus, gan uzdrošinoties saplūdināt robežas starp gleznām un grafikām. Nozīmīgākās tēmas, kas bijušas būtiskas vispārējai grafikas attīstībai Latvijā, un tās, kuras cauri desmitgadēm atkārtoties mākslinieka daiļradē, bija zvejnieku, kosmosa un mūzikas, precīzāk, džeza, tēmas (Priede, 2010).

Mākslinieks nekad nav noliedzis tiešus aizguvumus no citu daiļrades, piemēram, atsauces uz Pikaso darbiem skatāmas gan ciklā “Atklātas vēstules draugam”, gan atsevišķās “vēstulēs” svarīgiem notikumiem, kuros mākslinieks pievērsies Gernikas motīvam, to attiecinot uz kara notikumiem Vidzemē.

Dzīves pēdējā desmitgadē mākslinieks pievērsās glezniecībai. Taču arī šajā mākslas veidā mākslinieks nezaudēja saikni ar grafiku – viņš plaši izmantoja dobspiedes un augstspiedes tehnikas, tās savstarpēji kombinējot un pēc tam montējot kā kolāžu (Žeivate, 2007).

Braucienos uz Ameriku Dembo pievērsa uzmanību muzejos redzētajām indiāņu maskām, tālākajā ietekmju lokā atkal parādījās Pikaso. Iemesls, kāpēc mākslinieka uzmanību piesaistīja Peru un seno afrikāņu mākslas paraugi, bija to pirmreizīgums (*Pikaso!*) un secinājums, ka indiāņu krāsu izjūta ir radnieciska latviešu tautas rakstu krāsainībai (Priede, 2010). Autoresprāt, vislielākā Pikaso daiļrades ietekme Aleksandra Dembo darbos jūtama tieši deviņdesmito gadu beigu posmā uz preskartona tapušajiem gleznojumiem.

Var secināt, ka māksliniekam izteikšanās līdzekļu, paņēmienu un dažādu ietekmju arsenāls (Pikaso Dembo mākslā nebija vienīgais, iedvesmas avots) bija ārkārtīgi plašs – no pievērsšanās primitīvismam un seno tautu mākslas mantojumam līdz abstrakcionismam glezniecībā, no daudzu grafikas tehniku virtuozas pārzināšanas līdz izcilai glezniecības manierei. „...situācijā, kad zini, ka pasaule ir pilna ar mākslu, uzdrīkstēšanās ir vienīgais, kas atliek...Galu galā kvalitāte mākslā izsaka visu,, Aleksandrs Dembo (Grafika Aleksandra Dembo darbu izstāde, 2010).

No šodienas skata punkta raugoties, nepārsteidz vairāku mākslas mediju robežu saplūdināšana vai nojaukšana vispār (Bergstremis, 2009). Taču Aleksandrs Dembo Latvijas mākslas scēnā šo paņēmienu izmantojis viens no pirmajiem. Kā neatsverams šī eksperimenta turpinājums bija mākslinieka pedagoģiskā darbība, jo, darbojoties tieši šajā laukā, viņš savos audzēkņos attīstīja dzirksti nebaidīties uzdrošināties un laužt robežas (Priede, 2010). Arī Pikaso uzskatīja, ka, tikai laužot iepriekš pieņemtus likumus, nojaucot laika gaitā nostabilizējušās zināmas robežas, var mākslā sasniegt virsotnes. Savukārt par pedagoģisko darbību Pikaso bija pavisam citās domās: „...tēva piemērs – skolotāja gaitas – viņu biedē. Pablo Pikaso – zīmēšanas pasniedzējs! Tādas izredzes liek viņam šausmās nodrebēt” (Židels, 2002: 40).

Plašais redzējums un atvērtība visam jaunajam mākslā (viņš nenorobežojās arī no jauno mediju klātesamības) Dembo devusi spējas nodibināt un attīstīt Latvijā jaunas specialitātes, radīt auglīgu gaisotni jauno talantu atklāsmei Rietumeiropas mākslas parādību integrēšanai latviešu mākslā, mākslas vārdā ar soli priekšā laikam (Priede, 2010).

Var secināt, ka saasināta sava laikmeta izjūta, izteiksmes līdzekļu izkoptība, domāšanas dziļums, gleznieciskums, iedvesmas brīvība, nonkonformisms, intelektuāli sarežģīts vingrinājums, lirisms, vieglums un atraisītība, ekspresivitāte, garīgums – tāds ir šo mākslinieku – V. Ziediņa, R. Piņņa un A. Dembo – mākslas kopsaucējs. Visiem šiem izcilajiem māksliniekiem Pikaso daiļrade bija ne „...atdarināšanas objekts, bet gan drīzāk tramplīns, no kura atsperties, metoties apgūt tādu pieredzi, kas viņus aizrauj” (Židels, 2002: 365).

Mākslinieki – V. Ziediņš, R. Pinnis un A. Dembo – nav vienīgie Latviešu tēlotājmākslā, ko caurstrāvo izcilā spāņu mākslas pārstāvja Pablo Pikaso radošais gars.

Secinājumi **Conclusions**

Raksturojot izcilā Spāņu Pablo Pikaso daiļradi un analizējot viņa radošo ietekmi Latvijas mākslinieku darbos, tika apzināta, apkopota un analizēta pieejamā literatūra par mākslinieka radošo darbību, kā arī apzināti mākslinieki, kuru darbos jūtama Pikaso ietekme un veikta šo mākslinieku – V. Ziediņa, R. Piņņa un A. Dembo radošās darbības izpēte un analīze.

Kopumā ir jāsecina, ka

- Pikaso atstājis neizdzēšamas pēdas mākslas vēsturē, bijis viens no nozīmīgākajiem māksliniekiem procesos, kas noteica, kādai izskatīties sava laika modernajai mākslai;
- Pikaso ietekmējis daudzus – gan sava laika biedrus, gan mūsdienu Rietumu skolu sekotājus, gan māksliniekus tepat, Latvijā;
- saasināta sava laikmeta izjūta, izteiksmes līdzekļu izkoptība, domāšanas dziļums, gleznieciskums, iedvesmas brīvība, nonkonformisms, intelektuāli sarežģīts vingrinājums, lirisms, vieglums un atraisītība, ekspresivitāte, garīgums – tāds ir mākslinieku – V. Ziediņa, R. Piņņa un A. Dembo – mākslas kopsaucējs;
- visiem rakstā analizētajiem izcilajiem māksliniekiem Pikaso daiļrade bija ne atdarināšanas objekts, bet gan drīzāk tramplīns, no kura atsperties.

Atskatā uz paveikto, iepriekš pētīto var nonākt pie secinājuma, ka šie mākslinieki – V. Ziediņš, R. Pinnis un A. Dembo – nav vienīgie Latviešu tēlotājmākslā, ko caurstrāvo izcilā spāņu mākslas pārstāvja Pablo Pikaso radošais gars.

Summary

In the first part of the paper, the author shortly characterizes creative work of the great Spanish artist Pablo Picasso, providing the research with scientific substantiation and confirming the topicality of the problem raised. Whereas in the second part, the author analyses Pablo Picasso's creative influence in the works of Latvian artists. Picasso has left a significant mark in the history of art, at a large extent he has been a key person in the processes, which determined, how the modern art of that time should look like. Picasso worked successfully in the field of pictorial art and monumental pictorial art, worked in various graphic techniques, created sculptures, painted theatre decorations, created and painted ceramics, wrote plays, poetry, stories and, in addition to that, he was a great drafter. Picasso has influenced numerous artists directly or indirectly – both the followers of Western school and artists here, in Latvia. The main topic of this research is Pablo Picasso's influence on Latvian artists, specifically – Visvaldis Ziediņš, Rūdolfs Pinnis and Aleksandrs Dembo. Picasso himself stands out

for exceptionally virtuosic style – it was characteristic of him to begin each new work as an individual wholeness, experimenting with graphic forms, colours, textures, lines, volumes, playing with relations of dark and light and work's emotional atmosphere. Similarly, in the works of all three artists, the experiments with graphic forms and textures and virtuosic plays with relations of dark and lights and emotions are perceptible. If a word *motion* is one of the most significant art terms for Visvaldis Ziediņš, then the unusual, many-sided motion of a soul is characteristic of the paintings of Rudolfs Pinnis. The creative influence of the world's genius permeates the expression of art of both artists. The previous statements could refer to a great graphic artist and painter Aleksandrs Dembo as well. It could be concluded that the artist had an exceptionally wide spectrum of means of expression, techniques and influences – from focus on primitivism and art heritage of ancient nations to abstractionism in pictorial art, from virtuosicskill of various graphic techniques to a brilliant painting manner. For all these prominent artists, Picasso's creative work was not an object of imitation, but rather a launch pad to start acquiring the experience they were fascinated by. Creating art works, in compositional schemes and proportion solutions, both Picasso and the artists mentioned in the paper – V. Ziediņš, R. Pinnis and A. Dembo, brought out technical and visual lexis characteristic only to them.

Literatūra References

- Bergstrem, B. (2009). *Vizuālā komunikācija*. Rīga: SIA Jāņa Rozes apgāds.
- Belmane, A. (1987). *No Leonardo līdz Pikaso*. Rīga: Zvaigzne.
- Buholca, E. L., & Cimmermane, B. (2006). *Pablo Pikaso*. Rīga: SIA Jāņa Rozes apgāds.
- Clair, J., Michel, O. edit. (1998). *Picasso. The Italian Journey 1917 – 1924*. New York: RizzoliInternacional Publications, Inc.
- Conzen, I. (2005). *Picasso Bagende*. Staatsgalerie Stuttgart.
- Cowling, E., Baldassari, A., Elgerfeld, J. et al. (2002). *Matisse Picasso*. Editions de la Reunion des musees nationaux.
- Diehl, G. (1965). *Picasso*. Ufficipress S.A. Lugano.
- XX gadsimta virzieni literatūrā un tēlotājmākslā*. Skatīts 29.01.2017. <http://valoda.aialab.lv/kultura/>
- Gombrich, E. H. (1997). *Mākslas vēsture*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Grafika Aleksandra Dembo darbu izstāde "Kvadrāta iekustināšana"*. (2010). Skatīts 29.01.2017. <http://www.studija.lv/?parent=2563>
- Kačalova, T., & Pētersons, R. (1997). *Mākslas vēstures pamati*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Kamings, R. (2000). *Lielie meistari*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Kļaviņš, E. (1994). *Kubisms*. Rīga: Latvijas enciklopēdija.
- Kulakova, I. (2012). *Kustība. Visvaldis Ziediņš*. Rīga: Galerija 21.
- Kulakova, I. (2012). *Kustība. Visvaldis Ziediņš*. Skatīts 29.01.2017. <http://www.lnmm.lv/lv/arsenals/info/explore/exhibition/2012/movement-visvaldisziedinjsh/>
- Osis, J. (1999). *Aleksandrs Dembo*. Skatīts 23.12.2016. <http://www.diena.lv/arhivs/aleksandrsdembo-1931-g-6-vii-1999-g-14-v-10449989>
- Pallo, M. (2012). *Visvalža Ziediņa brīvības relativitātes teorija izstādē "Kustība"*. Skatīts 28.01.2017. <http://www.artterritory.com/print.php?lang=lv&id=1442&print=1>

- Pinnis, R. (2012). *Izstāžu zālēs*. Skatīts 25.01.2017. http://www.artterritory.com/lv/teksti/teorija/414-rudolfam_pinnim_109/5/
- Priede, A. (2010). *Mākslinieks Aleksandrs Dembo*. Skatīts 29.01.2017. <http://www.studija.lv/?parent=3312>
- Rikarde, S. sast. (1993). *Rūdolfs Pinnis. Gleznotājs*. Rīga: Grāmatu apgāds PUSE.
- Vogel C. (2011). *Riffing on Guitar as Only Picasso Could // The New York Times*. Skatīts 23.01.2017. <http://www.Nytimes.com/2011/01/21/arts/design/21vogel.html>
- Žeivate, I. (2007). *Mākslas kolekcija. Aleksandrs Dembo (1931-1999)*. Skatīts 20.12.2016. http://www.swedbank.lv/docs/hce_galerija.php?a=72
- Žeivate, I. (2007). *Mākslas kolekcija. Rūdolfs Pinnis (1902-1992)*. Skatīts 20.12.2016. http://www.swedbank.lv/docs/hce_galerija.php?a=9
- Židels, A. (2002). *Pikaso*. Rīga: Apgāds Daugava.
- Žilo, F., & Leiks, K. (1991). *Kopā ar Pikaso*. Rīga: Sprīdītis.
- Дмитриева, Н. А. (1971). *Пикассо*. Москва: изд. Наука.
- Эренбург, И. Г., & Алпатов, М. В. (1967). *Графика Пикассо*. Москва: изд. Искусство.
- Зубова, М. В. сост. (1976). *Пабло Пикассо. Актеры и клоуны*. Москва: изд.Изобразительное искусство.

MUTVĀRDU VĒSTURES LIECĪBAS PAR VĒSTURES STUDIJĀM RĒZEKNES AUGSTSKOLAS DARBĪBAS SĀKUMĀ

Evidence of Oral History on Historical Studies in the Beginning of Rezekne Higher Education Institution

Valda Čakša

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, Latvija

Abstract. *The article summarizes the information obtained in the 1990s periodicals on the necessity to found a higher education institution in Rezekne and in this context analyses the narratives of readers and graduates of historical studies kept in the Oral History Archive of Rezekne Academy Technology (RAT), paying the greatest attention to the description of the study process, as well as the reflection of the students and university lecturers. Theoretical framework of the research consists of the theoretical insights of Paul Thomson (2000) and Alessandro Portelli (1991) that the oral history provides an opportunity to extend and even change the content of the history aimed at making it democratic and more personal. The publication is executed as a thematically descriptive account of qualitative analysis of content of the press articles and interviews. In the course of its elaboration the author concluded that the analyzed narratives, indirectly confirming the historical developments of the Third Awakening, inform about the participants of the process of historical studies in the new higher education institution in Latgale region, while themes of the press publications allows tracing down the awareness of society about the foundation of the higher education institution and the beginning of its operation. The results of the research prove that the community spirit and the emotional uplift, typical of society during the final stage of awakening is present in the individual experience of the readers and graduates, who were the participants of the initial stage of historical studies in the Rezekne Higher Education Institution, both as a context and stimulus for a purposeful cooperation and interaction.*

Keywords: *archive, graduates, memory, university lecturers, oral history, studies, Rezekne Higher Education Institution.*

Ievads

Introduction

Augstskolas vēsture nav tikai tās darbību apliecinājošu dokumentu kopums, tā ir arī studentu un docētāju atmiņas – subjektīvs skatījums uz to, kas noticis ar pašiem un līdzcilvēkiem noteiktā laika posmā. Atmiņās jeb mutvārdu avotos ir

iemiesota empīriski iegūtā un uzkrātā pieredze, ar kuru katra stāsta autors dzīvo tālāk. Tādējādi augstskolas vēsture nav ierindojama vien zinātnes kategorijā, tā ir nācijas un sabiedrības kultūras sastāvdaļa, jo atmiņās glabātais atspoguļojās daudzu mūsdienu cilvēku akadēmiskās, profesionālās un pat sadzīves attiecības, kā arī sabiedriskajā stāvoklī. Mutvārdu vēstures avotu tematika liek atcerēties par tagadnes notikumu cēloņiem, tātad – atcerēties par vēstures nozīmi arī tad, ja ikdienā par to nedomājam. Sociālā piederība, raksta kultūras vēsturnieks J. Asmans, ir balstīta uz kopīgu simbolu sistēmu (vārdiem, tekstiem, kopīgu darbību, rituāliem u. c). Tādējādi mutvārdu avoti atklāj zīmes, kurās iekodēta kopība. Šo simbolos nododamo parādību teorijas autors dēvē par ‘kultūras kopību’ jeb ‘kultūras formāciju’ (Assmann, 1988). Ar tās starpniecību paaudžu nomaiņā saglabājas kolektīvā identitāte. Apliecinot kāda kolektīva ikdienas sadarbības pieredzi, mutvārdu vēsture uztur priekšstatus un attieksmi pret vēsturi kopumā. To pilnā mērā var attiecināt uz augstākās izglītības ieguves tradīcijām Rēzeknē. Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas (RTA) priekšteces – Rēzeknes Augstskolas (RA) vēsturē cits citu ir nomainījuši vairāki attīstības posmi, no dibināšanas sākuma trim studiju virzieniem – filoloģija, kultūrvēsture un ekonomika – ir radīti vairāki desmiti reģionā pieprasītu studiju programmu, un katrai no tām Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas (RTA) ir sava vieta un loma. Intervējot programmas absolventus, bijušos un esošos docētājus, vēstures studiju virziena attīstības izpēte ir uzsākta vairāk kā pirms desmit gadiem, bet 2016. gada sākumā iegūtais RTA Zinātņu padomes grants nodrošināja šo naratīvu sistematizēšanu RTA Mutvārdu vēstures arhīvā (MVA), kas pieejams akadēmijas mājas lapā.

Publikācijas mērķis: apkopot periodiskajos izdevumos rasto informāciju par augstskolas dibināšanas nepieciešamību Rēzeknē un tās kontekstā izvērtēt vēstures studiju absolventu un docētāju naratīvus, galveno uzmanību pievēršot studiju procesa raksturojumam, kā arī studējošo un docētāju mijiedarbības atspoguļojumam.

Pētījuma bāzi veido visu pirmā vēsturnieku izlaiduma absolventu un docētāju, kuri dominē viņu atmiņās, intervijas, kas iegūtas 2013.–2017. gada mutvārdu vēstures ekspedīcijās. Divi no intervētajiem absolventiem ir pedagogi, viens strādā Kultūras ministrijā, viens muzejā, bet viens ir izveidojis karjeru citā nozarē. No intervētajiem docētājiem trīs turpina darbu RTA, trīs strādā citās mācību iestādēs vai ir pelnītā atpūtā. Otru avotu grupu veido 90.gadu periodiskajos izdevumos *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, *Mōras Zeme* un *Tāvu zemes kalendārs* liecības par augstskolas dibināšanu un tās darbības sākumu Rēzeknē. Šie avoti, atspoguļojot sabiedrības vēsturisko apziņu, ļauj izprast kā vairāk nekā pirms divdesmit gadiem *pie dzīvotais kļūst par tiltu starp dažādām pieredzēm, tostarp arī starp zinātņi un sabiedrību* (Zirnīte & Garda, 2014). Zinātne ir personības radošās darbības rezultāts, tāpēc ir svarīgi aiz zinātniskām

abstrakcijām, objektivitātes un realitātes saskatīt subjektīvo (Leikuma, 2011), izceļot un interpretējot tos faktus vai notikumus, kuri šķiet zīmīgāki konkrētā pētījumā. Atšķirībā no zinātnes kur *fakts ir pārbaudīta un zinātniski apstiprināta informācija par kādu objektu* (Lūsis, 2011), mutvārdu vēsturē fakts ir konkrēta cilvēka pieredzē balstīta atziņa, kas apliecina viņa subjektīvo attieksmi, ieinteresētību, iesaisti jeb līdzdalību. Kaut arī analīzei izmantoto avotu veidošanas sākums ir mutvārdu, tomēr tie pastāv rakstītā formā – kā mutvārdu vēstures intervijas (Portelli, 1991) un, atbilstoši teorētiskajām atziņām, dod iespēju paplašināt augstskolas vēstures satura atveidi ar nolūku to veidot demokrātisku un personiskāku (Tomson, 2000). Metodoloģiski raksts veidots kā preses publikāciju un interviju satura kvalitatīvas analīzes tematiski aprakstošs izklāsts.

Rezultāts

Results

Diskusijas par augstākās izglītības mācību iestādes nepieciešamību Rēzeknē latgaliešu inteliģence aizsākusi t.s. Trešās atmodas ietekmē. Pēteris Zeile par nozīmīgāko notikumu atzīst Pasaules latgaliešu konferenci (Zeile, 1992), kas Rēzeknē notika 1992.gada 12.augustā. Šīs konferences dalībnieku aicinājumā LR Augstākajai Padomei un valdībai norādīts, ka *latgaliskās vides atjaunošana un nostiprināšana ir viens no visas Latvijas neatkarības un drošības stūrakmeņiem* (Katōļu Dzeive, 1992, Nr.8–9), tāpēc no valsts budžeta ir jāpiešķir papildfinansējums, jo īpaši augstskolu un vidējo speciālo mācību iestāžu attīstībai. Vairākos tā laika un arī vēlāko gadu periodiskajos izdevumos uzsvērts, ka Latgalē asi jūtams *augsti kvalificētu, mūsdienu suverēnas Latvijas valsts tālākās veidošanas prasībām atbilstošu kadru trūkums* (Brolišs & Kazenika, 1998). Augstskolas nepieciešamību Rēzeknē atbalstīja gan Tautas frontes aktīvistu, gan toreizējā Rēzeknes pilsētas vadība. Kārlis Počs, kurš tobrīd bija LU vēstures profesors, augstskolas dibināšanas sakarā piemin arī ārpus Latvijas dzīvojošo latgaliešu ieinteresētību un iesaisti, sakot, ka *bija arī viens spēcīgs puisis, Manfreds Šneps. Kaut kur Krievijā strādāja. Vienu reizi mēs satikāmies [LU], kad jau tā sistēma sāka brukt. Mēs runājām par izmaiņām, un viņš pateica, ka [vajadzētu] pamēģināt Rēzeknē to augstskolu izveidot. Tā tās lietas mēs iekustinājām un tad jau Rēzeknē sākām runāt* (RTA-MV/Vd-KP13)¹. Stāstot par augstskolas dibināšanas aizsākumu, M.Šnepa iniciatīvu apliecina arī Irēna Silineviča, sakot, ka tieši viņš sācis runāt par to, ka *Rēzeknē vajadzīga augstākā izglītība un vajadzīga pašiem sava universitāte, vai savs institūts* (RTA-

¹Atsaucēs te un turpmāk norādīts šifrs, kuru veido Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas (RTA) Mutvārdu vēstures arhīva (MVA) fondu nosaukumu saīsinājumi: Vēstures absolventu fonds (Va), Vēstures docētāju fonds (Vd), intervētā iniciāļi (VU), intervijas Nr.).

MVA/Vd-IS15). Domubiedri uzskatīja, ka ir svarīgi *dot reģiona jauniešiem iespēju iegūt augstāko izglītību uz vietas, gatavot tautsaimniecības un kultūras darbiniekus, lai palīdzētu pārvarēt padomju gados uzsākto reģiona rusifikāciju* (Brolišs & Kazenika, 1998). Kopējiem spēkiem tika panākts, ka Rēzeknē 1990. gada 1.septembrī darbu sāka LU Latgales filiāle ar pirmajiem 100 studentiem. Tomēr ideja par savas augstskolas izveidi brieda, tāpēc 1992.gada jūnija sākumā Rēzeknē notika Latgales pilsētu un rajona pārstāvju apspriede, kurā tika pieņemts lēmums par augstskolas dibināšanas darba grupas izveidi Irēnas Silinevičas vadībā. Latgales patriotu idejas īstenošanu sekmēja Pasaules Brīvo latviešu apvienības piešķirtie līdzekļi 55.000 dolāru apmērā (Brolišs & Kazenika, 1998), kā arī reģiona sabiedrības atbalsts. Augstskola tika izveidota uz Latvijas Universitātes (LU) un Rīgas Politehniskā institūta (RPI) filiāļu bāzes un sāka savu darbību ar 1993./1994. mācību gadu. Atspoguļojot laikrakstā „Mōras Zeme” augstskolas atklāšanas svinības, uzsvērts, ka atmodas laikā *daudz runāts par to, ka Latgalē būs sava augstskola, bet vēl vairāk ir darīts, lai tā būtu* (Žukovska, 1993). Īsi pirms otrā mācību gada sākuma – 23.augustā – ar LR MK lēmumu Nr. 116 par RA rektori tika apstiprināta dibināšanas darba grupas vadītāja I. Silineviča un ar lēmumu Nr. 117 – RA Satversme. Pēc gada – 1994.gada 12.oktobrī – LR IZM pavēle Nr. 16 apliecina RA kā valsts augstskolas tiesības izsniegt tās absolventiem augstākās izglītības ieguvi apliecinošus dokumentus. RA darbības pamatnosacījumi paredz *studiju akadēmiskā un zinātniskā darba brīvību, mācību metožu un zinātniskā darba tematikas un metožu brīvu izvēli, zinātniskā viedokļa un pētījumu rezultātu paušanu (publicēšanu) bez jebkādas cenzūras, studiju un zinātniskā darba nedalāmību* (Brolišs & Kazenika, 1998). Latgaliešu rakstu valodā publicēts jaunās augstskolas rektores I. Silinevičas raksts, kurā, uzrunājot Latgales jauniešus dzimtajā valodā, rektore atklāj RA darbības nozīmīgākās ieceres: *1) gatavot pasaules standartiem atbilstušus kvalifikācijas akadēmiski izglēgtus speciālistus tautsaimniecībai, zinātnei, izgleiteibai, kultūrai, tīseību aizsardzeibai, valsts pārvaldei; 2) dūt iespējys latgolys reģiona jaunšim iz vītys īgyut augstōku izgleiteibu tautsaimnīceibā un kultūrys dzeis dzeivē napīcīšamajōs profesijōs, mazynōt jaunīšu aizpļlyušonu nu latgolys iz citim Latvijys nuvodim; 3) sekmēt latviskys kulturvidis saglobōšanu un atteisteibu Latgolā* (Silineviča, 1994). Jaunās augstskolas darbības garants ir izveidotais docētāju kolektīvs – *jauns, darbu mīlošs, enerģisks, radošs, ar lielu novada un visas Latvijas mīlestību apgarots* (Brolišs & Kazenika, 1998). Profesors K. Počs norāda, ka augstskolas darbības īstenošanā izdevās iesaistīt vairākus Latvijā pazīstamus zinātniekus, pateicoties kuriem *savācās vadošie kadri* (RTA-MV/Vd-KP13). Vēstures un kultūrvēstures pamatkursu nodrošināšanu uzņēmas pats K. Počs, profesori Pēteris Zeile un Jāzeps Brolišs, kā arī docente Inese Poča. Lektore Silva Poča uzskata, ka Humanitārās fakultātes izveidošanas pamatā bijusi ideja par vēstures studiju ieviešanu, jo (..) *mans tēvs*

organizēja to fakultāti, to Rēzeknes filiāli no sākuma. Tad bija iespējas lasīt lekcijas tieši vēsturē (RTA-MVA/Vd-SP14). Te vietā ir piebilst, ka kadros topošo vēsturnieku studiju nodrošināšanai K. Počs, kurš uzņēmās RA Humanitārās fakultātes dekāna pienākumus, un profesors J. Brolišs, kurš bija pirmais Sociālo zinātņu katedras vadītājs, piesaistīja, uzrunājot latgaliešu izcelsmes Latvijas augstskolu lektoros un arī pieredzes bagātākos pilsētas vidējo mācību iestāžu pedagogus, kuriem pēc profesora Poča ieteikumiem bija jādomā par savas kvalifikācijas celšanu, studējot maģistrantūrā (RTA-MVA/Vd-PK10) un vēlāk arī doktorantūrā.

Vairākums vēstures studentu no *Latgales nāca* (RTA-MVA/Vd-SP14), sākumā bija *kultūrvēsturnieki, bet tad pakāpeniski sāka dominēt vēsturnieki* (RTA-MVA/Vd-IV11). No pirmajiem pieciem RA diplomētajiem vēsturniekiem četri dzimuši un auguši Latgalē, bet studiju vēlākajā posmā pievienojās arī viens rīdzinieks. Studijas viņi uzsāka 1993.gadā, un, tās pabeidzot 1997.gadā, ieguva humanitāro zinātņu bakalaura grādu kultūrvēsturē, kā arī vēstures un kultūrvēstures skolotāja kvalifikāciju. Absolventi lepojas, ka ir bijuši *vieni no pirmajiem studentiem, pirmajā iesaukumā* (RTA-MVA/Va-OA6). Studiju virziena izvēli absolventi lielākoties saista ar interesi, kas, kontekstā ar nākotnes iecerēm, veidojusies Trešās atmodas laikā mācoties skolā, kad pieauga interese par *iespēju studēt vēsturi, vairāk kultūras un mākslas vēsturi* (RTA-MVA/Va-SD2). Tā kā pirmajā gadā galvenokārt notika plūsmas lekcijas, intervētie precīzi nenorāda vēstures studentu skaitu, vien min, ka *ļoti maziņš kursiņš bijām* (RTA-MVA/Va-SB28); *studiju biedru bija salīdzinoši maz* (RTA-MVA/Va-GS17). RA studiju process sākotnēji ritēja bijušajā partijas komitejas ēkā, kur notika plūsmas lekcijas *apmēram 70* (RTA-MVA/Va-OA6) humanitārā un ekonomikas virziena studentiem. Atmiņās par studiju procesu uzsvērts, ka *mums nekad nebija tā, ka nebija lekciju, nekad nebija tā, ka būtu garlaicīgi* (RTA-MVA/Va-SD2). Iespējams, ka kopējās plūsmas studentu lielais skaits bija noteicošais apstāklis, kāpēc intervijās ietvertas vien vispārīgas norādes par savu grupu. Absolventi piemin, ka pirmajā studiju gadā jutušies *kā pārāk maziņš bariņš; dzīvojām draudzīgi, bet ne pārāk tādās tuvās attiecībās* (RTA-MVA/Va-SB28), *bijām tādās salīdzinoši kluss kurss* (RTA-MVA/Va-SD2). Šādi grupas raksturojumi ļauj secināt, ka, pārtopot no vidusskolēniem par studentiem un iekļaujoties augstāka līmeņa izglītības procesā, vēsturnieki tam piemērojās pamazām. Studiju sākumā viņiem nācās akumulēt ne vien jaunu zināšanu apguves pieredzi, bet arī sagatavoties tam, lai gūtu panākumus nākotnē, attīstot gan studijām, gan arī dzīvei noderīgus ieradumus. Nonākot studenta statusā, protams, vērā ņemams bija iepriekšējā izglītības vidē apgūtā pieredze un resursi, kas veidojušies ģimenē un sabiedrībā, bet ikvienam nācās mobilizēt arī jaunus spēkus, kas balstījās pašvērtības, pašpaļāvības, pašrefektivitātes izpratnē un sociālās sadarbības iemaņās. Lai sasniegtu komforta izjūtu un apzinātos savu vērtību, studentam bija

jāizprot piederība savai grupai. Iejušanās jaunajos apstākļos labāk veicās tiem, kas dzīvoja kopmītnēs. Tā bija gan jauna pieredze, gan arī pleca sajūta, īpaši dzīvojot *vienā istabiņā kopā ar savām iepriekšējām klasesbiedrenēm* (RTA-MVA/Va-SB28). Intervijās uzsvērts, ka kopmītnēs valdīja *sava veida sociālā dzīve ar dažādiem pasākumiem. Pilsēta nepiedāvāja tādas iespējas* (RTA-MVA/Va-SD2). Tomēr izklaidēm daudz laika veltīt nevarēja, jo augstskola jaunajiem studentiem *bija kā avots, kur var dabūt informāciju, vakaros kopmītnē var ļoti daudz izlasīt, bet mācīties nācās sūri grūti* (RTA-MVA/Va-SD2). Var secināt, ka piederības un komforta izjūtai vēsturniekiem studiju sākumā trūka savas grupas iekšējās saskarsmes, kā arī prasmes un uzdrīkstēšanās apliecināt sevi plūsmas nodarbībās.

Par plūsmas lekcijām intervētajiem iespaidi ir diezgan pieticīgi, kāds no viņiem norāda, ka studiju kursi palikuši atmiņās *katrs ar savu plusiņu vai mīnuss zīmi, kad visi tādā lielā barā mācījāmies. Pārējos trīs gadus bijām atsevišķi un tad, kad sākās tie speciālie savu kursu priekšmeti – vēsture un kultūrvēsture – tad jau bija viss okey* (RTA-MVA/Va-SB28), ieinteresētība pieauga *sākot ar otro un trešo gadu, kad pie atsevišķiem lektoriem gāja vēsturnieki* (RTA-MVA/Va-OA6).

Taujāti par pirmā gada lektoriem un profesoriem, bijušie studenti ir diezgan lakoniski un, sīkāk neraksturojot, vairāk akcentē atmiņā saglabātās nestandarta situācijas, piemēram, *latīņu valodas pasniedzējs bija krieviski runājošs, bet runāja latviski, un tad mums bija lieli kuriozi, jo nesapratām, ko viņš latviski stāsta* (RTA-MVA/Va-GS17); *viņš tāds savdabīgs bija, tās lekcijas bija interesantas, mēs mīlējām pasmieties* (RTA-MVA/Va-SB28). Vērtējot pirmā studiju gada saturu, par nozīmīgākajiem priekšmetiem tiek atzīsta *vēsture kā tāda un arī pedagogija* (RTA-MVA/Va-SD2). Intervijas liecina, ka plūsmas lekcijās starp studentiem un pasniedzējiem pastāvējusi distance, tāpēc docētāju personības raksturojošas iezīmes maz saglabājušās atmiņās. Daudz ciešāki kontakti starp studentiem un vēstures studiju docētājiem veidojās, kad Humanitārā fakultāte pārcēlās uz vēsturisko skolotāju institūta ēku.

Līdz ar šīm izmaiņām arī vēsturnieku akadēmiskais personāls varēja pievērst lielāku uzmanību galvenajam izglītības procesa subjektam – studentam. Studiju laiku pēc pārceļšanās intervētie absolventi raksturo daudz emocionālāk, izceļot savu piederību vēsturnieku saimei. Intervijās daudzviet dažādās nozīmēs tiek lietoti ar vēsturi saistīti vārdi, piemēram, *vēsturiskā māja; šajā vecajā mājā ir tā vēsturiskā aura; patīkamāk, interesantāk, kā vēsturniekam* (RTA-MVA/Va-OA6); *sava māja, bijušais skolotāju institūts* (RTA-MVA/Va-SD2). Saliedētību sekmēja arī auditorijas, kurā notika lielākā daļa vēstures virziena lekciju, interjers. No pedagogiskās skolas mantojumā saņemtajā auditorijā bija izvietotas liela izmēra fotogrāfijas ar seno laiku kultūrvēstures liecībām, kas, sasaucoties ar intervijās minētajiem studiju virziena izvēles argumentiem, bija saliedējošs

studiju vides elements. Studiju vides raksturojumā absolventi kā nozīmīgākos komponentus izceļ apgūstamās augstākās izglītības saturu, vēstures docētāju kompetenci un studiju saikni ar pētniecību. Intervijas liecina, ka mijiedarbība starp šiem trim komponentiem lielākoties ietekmēja docētāju personību iepazīšana, studiju procesa organizācija un studentu iepriekš iegūtā mācīšanās pieredze. Intervētie absolventi atzīst, ka pēc pārcelšanās uz savu ēku, nelielais studentu skaits, pasniedzēju ieinteresētība un draudzīgā gaisotne veicinājusi kvalitatīvākas studijas, jo mācībspēki studiju procesā vairāk varējuši izmantot individuālu pieeju. Piederību vēsturnieku saimei intervijās apliecina vietniekvārds „mēs”: *Jutu, ka mēs esam ļoti līdzīgi. Tie cilvēki, kas studē kultūras vēsturi, mēs tiešām esam vienādi domājoši, un skatāmies viens otra virzienā. Mums bija kaut kāda, nu, dziļa pietāte, tāda pazemība vispār pret vēsturi, pret mākslu, pret kultūru* (RTA-MVA/Va-SD2). Arī atmiņās par sadzīvi dominē vietniekvārds „mēs”: *Pēc nodarbībām mēs kājām staigājām daudz. Taupījām naudiņu. Pirkām, toreiz bija tikai kukulīši maizes, ķieģelīši saucās. Mēs pirkām nevis pusīti, bet gan pusīti no pusītes. Likās, ka tas tā studentu dzīvei pieder* (RTA-MVA/Va-SB28).

Paštēlu raksturo arī respondentu tiešās norādes uz grupas attieksmi pret studijām, uzsverot, ka *mēs kārtīgi apmeklējām lekcijas, tā kā mēs tiešām bijām maz, nu tad nevarējām bastot* (RTA-MVA/Va-SB28). Kā redzams, tad grupas nelielais sastāvs, kas pirmajā studiju gadā vairāk raksturots kā trūkums, pēc pārcelšanās uz „savu māju” tiek interpretēts kā viens no studiju laika pozitīvākajiem ieguvumiem, akcentējot, ka *patiesībā, tā ir ļoti īpaša sajūta, kad esat ļoti maz. Tu nevari nemācīties. Nav tādas iespējas lekcijā nepiedalīties, vienmēr pasniedzējs pajautās tavu viedokli. Vēsturniekos bija tas tā ļoti personiski, kā tās visas studijas notika* (RTA-MVA/Va-SD2). Mazā grupā *tu saproti uz ko docētājs vērs lielāku uzmanību* (RTA-MVA/Va-OA6); *citam bija svarīgi, lai būtu labs apmeklējums, citi skatījās uz zināšanām vairāk* (RTA-MVA/Va-SB28). Kā vispārēju vēsturnieku docētājus raksturojošu iezīmi absolventi min lekciju un semināru tēmu apguves kritēriju piemērošanu grupas spēcīgākā studenta līmenim, jo *viņam bija tāda pilnīgi autentiska vēlme iedziļināties. Viņš gāja tik dziļi, ka mēs viss kurss gājām viņam līdz. Pasniedzēji sniedza to informāciju, to maksimālo, attiecībā pret visspēcīgāko grupā* (RTA-MVA/Va-SD2).

Atceroties seminārus, ieskaites un eksāmenus, absolventi to norisi raksturo diezgan līdzīgi. Uzsver, ka sakumā bijuši *tādi pazaļi, zubrījām. Vēlāk – nedaudz psihologi, jo visu zināt nevar. Ja šo principu eksāmenā vai ieskaitē ievēro un ja esi spējīgs domāt līdz, spriest, argumentēt par to kopējo tematu, veidot diskusiju, nonākt pie kopēja secinājuma, tad ieskaitīts* (RTA-MVA/Va-OA6). Cits atzīst, ka tomēr reizēm *špikerus rakstījām un izmantojām arī* (RTA-MVA/Va-SB28). Salīdzinot informāciju par periodu pēc pārcelšanās uz skolotāju institūta

vēsturisko ēku, intervijās var konstatēt daudz plašāk izvērstu un argumentētu studiju procesa kvalitātes un docētāju kompetences raksturojumu. Visi absolventi tieši vai netieši norāda, ka viņu studiju laikā datori vēl nebija visiem pieejami un tāpēc *lekcijas rakstījām. Mums nebija diktofoņi, nebija datori. Mums bija pieraksti, kladītes, viss bija jādara no rokas* (RTA-MVA/Va-OA6). Zināšanas nācās apliecināt gan semināros, gan sesiju pārbaudījumu biļešu jautājumos. *Sēdējām, gājām uz bibliotēkām. Ļoti labs materiāls, no kā mēs mācījāmies, bija lekciju pieraksti* (RTA-MVA/Va-SD2). Arī docētāji atzīst, ka vēsturniekiem *intensīvs tas darbs bija auditorijā* (RTA-MVA/Vd-IV11). Absolventi to apstiprina, minot, ka pārbaudījumiem vairāk gatavojušies pēdējā brīdī, un ļoti svarīgi tāpēc bijuši *regulāri lekciju apmeklējumi, gan arī to satura pieraksti. Tā intensīvāk pēdējās dienas un naktis jāpasēž, lai visu atkārtotu, saliktu pa plauktiņiem* (RTA-MVA/Va-SB28). Sesijas, īpaši vasaras, absolventu atmiņā saistās ar spriedzi, jo vairs mācīties īpaši nav gribējies, tomēr viņi pārbaudījumus kārtojuši regulāri, neiekrājot parādus, lai nākamajā semestrī neradītu sev liekas problēmas.

Raksturojot vēstures studiju virziena docētājus, respondenti apliecina viņuprāt visvērtīgāko savu studiju laika iezīmi, uzsverot, ka *starp studentu un pasniedzēju pastāvējušas koleģiālas attiecības, docētāji uz studentu skatījušies kā uz savu topošo kolēģi.* (RTA-MVA/Va-OA6). Absolvents pasvītro, ka docētāju attieksme likusi saprast, ka augstskola *nav skola, students ir līdzvērtīgs domātājs un spriedējs* (RTA-MVA/Va-OA6). Par docētāja pienākumu viņi uzskatījuši nepārtrauktu jaunu zināšanu un prasmju apguves vadīšanu un apzināti ievirzītu pētniecību. Akadēmiskā personāla kvalifikāciju, viņuprāt, apliecina zinātniskā darbība, nevis kādi administratīvi noteikti kritēriji. Docētāju kompetenci, viņu ieinteresētību un atbildību par studējošo izaugsmi, intervijās ilustrē teiktais, ka pasniedzēji *praktiski zināja tavu līmeni, tavu kapacitāti, tavu zināšanu apjomu. Bija tā ļoti jāpacenšas, jāpamācās papildus, lai kaut kā pārsteigtu. No pasniedzējiem jutu, ka viņi tāpat no mums gaidīja vairāk un vairāk. Viņi tā kā gribēja, lai mēs esam gudrāki, loģiskāki, radošāki. Tas bija gan tas personiskais kontakts, gan tā pasniedzēja attieksme. Viņi vispār radīja tādu, nu, tāda īstuma garšu* (RTA-MVA/Va-SD2). Savu attieksmi pret docētāju personībām absolventi raksturo kā pietāti, godbijīgu cieņu, kuras esamība neļāva samelot, izlikties labāks nekā tu esi, jo *viņš tevi zina kā savu kabatu. Ja tev pēkšņi ir ambīcija parādīt, ka esi labāks, tad ļoti argumentēti jāspēj nolikt priekšā un izcelties* (RTA-MVA/Va-SD2). Tā kā daļa vēsturnieku docētāju vienlaicīgi strādāja arī citās Latvijas augstskolās vai vispārizglītojošajās skolās, tad absolventi viņu vadītājās lekcijās un semināros sajuta lielu pieredzi, ko apliecina intervijās. Lai izvērtētu šo informāciju, uzmanība jāpievērš tam, kā intervijas pārklājas tiešā – netiešā un tīšā – netīšā informācija (Ivanovs, 2002).

Docētāju profesionalitātes raksturojumos lielākoties klātesošs ir tiešās informācijas līmenis. Šim līmenim atbilst izteikts, nosaukts docētāja vārds un konkrēts viņa profesionalitātes raksturojums vai saskarsmes iezīmes: *Tik interesanti spēja to vēsturi izstāstīt, īpaši Inese Poča Latvijas vēsturi* (RTA-MVA/Va-GS17). *Silva – viņa deva tādu mīlestību caur visiem tiem priekšmetiem, ko pasniedza. Viņa noteikti deva vairāk, nekā tas bija programmā* (RTA-MVA/Va-SD2). *Jāzeps Brolišs bija man bakalaura darba vadītājs. Bija asaras, puņķi, viss kaut kas, bet beigās bija labi* (RTA-MVA/Va-SB28). *Ļoti, ļoti spilgti es atceros Ināru Leikumu. Viņa mācīja ļoti mērķtiecīgi un ļoti konkrēti. Savā dzīvē nekad vairs neesmu tik daudz izlasījusi Kantu, Šopenhaueru, Kamī, Hēgeli. Tie apjomi toreiz bija jāpaceļ, I. Leikuma to visu iedeva tā, ka mēs tiešām to varējām* (RTA-MVA/Va-SD2). *Irēna Vilčuka tiešām ļoti interesanti stāstīja. Tur gan mums bija grūti, bija daudz jāatceras. Viņa mūždien mums kļiedza: „Kādā krāsā bija Ozīriss?” Mēs nekad nevarējām atcerēties, tagad es mūžīgi mūžos zinu, ka viņš bija zaļā krāsā* (RTA-MVA/Va-GS17). *Ar Valdu ļoti ciešs kontakts bija. Viņa bija tāda atvērta, kā cilvēks, kā pasniedzēja vieglāka, brīvāka, ar viņu vienmēr bija ļoti, ļoti viegli komunicēt, vienmēr bija pieejama. Attiecībā pret viņu tu varēji nekautrēties, ka kaut ko nezini. Ļoti, ļoti stingrs virzītājs, nedarīja tavā vietā, bet iedeva to impulsu, lai ir interese darīt* (RTA-MVA/Va-SD2).

Netiešās informācijas līmeņa klātbūtne intervijās mazāk jūtama, tomēr stāstos par docētājiem tā pavīd, piemēram, attieksmi raksturojošajā „ļoti, ļoti”. Savukārt netiešā un netīšā informācija visvairāk raksturo paša intervētā personību – viņa spēju novērtēt docētāju profesionalitāti salīdzinājumā. Šis līmenis vairāk ir klātesošs vienā no intervijām, un to apliecina aizgūtās, kaut kur lasītās frāzēs, ko intervētais piemēro docētāju raksturojumiem. Piemēram, *mēs reāli bijām kā viņas bērni; mēs varējām to izdzīvot, ne tikai izlasīt; bija tāda kā ģimenes sajūta, tāda kā piederība pie šīs dinastijas; viņa zināja, ka tas, ko vajadzētu izdarīt, tas ir vērtīgi. Vienmēr bija tāda ļoti sirdī jauna, vispār visus jauniešus, kas mēs tur bijām, tā kā cēla uz augšu* (RTA-MVA/Va-SD2). Šie līmeņi apstiprina A. Portelli atziņu, ka mutvārdu vēstures avoti pasaka nevis to, ko cilvēks ir darījis, bet gan to, kā viņš sapratis to, ko darījis, kam ticējis un ko joprojām domā (Portelli, 1991).

Vērtējot tieši vēstures jomā iegūto, aptaujātie uzsver, ka studijās iegūts vēstures zinātnes *absolūtais pamats* (RTA-MVA/Va-GS17), bet zinātniskā darba iemaņu nostiprināšanā svarīga bijusi savu studiju, bakalaura un kvalifikācijas darba tēmu izstrāde. *Mums augstskolā bija datorklase, tur mēs gājām rakstīt kursa darbus. Pirmie studiju darbi tomēr vēl bija rokrakstā, jo nebija obligātas prasības datorsalikumā iesniegt* (RTA-MVA/Va-OA6). Savukārt stāsti par pētāmajiem tematiem liecina, ka tie bijuši saistīti galvenokārt ar Latgales vēsturi, pētot pagastu vēsturi, katoļu periodiskos izdevumus, *F. Trasuna un F. Kempa dzīvi un darbību* (RTA-MVA/Va-SB28), *Balvu baznīcas vēsturi* (RTA-MVA/Va-SD2) u.c. Vairāki absolventi uzsver, ka pētniecības sakarā īpaša

nozīme bijusi sadarbībai ar vadītājiem, un studiju procesā zinātniskā darba vadītāji ar savu piemēru rādījuši, ka pētniecība var būt aizraujoša, ka to var veikt ar radošām pieejām. Vadītāji tolaik lielākoties ieteikuši maz pētītas un historiogrāfijā neatspoguļotas Latgales vēstures tēmas, taču neierobežojusi studējošo patstāvīgu pētnieciskā temata izvēli. Tomēr ne visiem pirmajā reizē izdevies sasniegt to, uz ko bija tendēts vadītājs. Vērtējumos par docētāju profesionalitāti netieši vīd doma, ka viņi kļuvuši par augstskolas pasniedzējiem un pētniekiem tādēļ, ka pratuši mācīt, viņiem paticis mācīt un dalīties zināšanās ar studentiem.

Lai iegūtu skolotāja kvalifikāciju, visiem studējošajiem obligāti bija jāiziet arī pedagoģiskā prakse un jāraksta kvalifikācijas darbs. Atmiņās pašu vadītās vēstures, kultūras vēstures un audzināšanas stundas ir iemiesotas kā lietderīga un interesanta pieredze, kas atšķīrās no jau ierastā studiju procesa. Pabeidzot studijas, dzīve lika izvēlēties, un neraugoties uz iegūto skolotāja kvalifikāciju, vairākumam no absolventiem *skolotāja gaitas bija tik daudz, cik bija prakse, jo kultūrvēstures skolotājam bija grūti atrast uz to brīdi darbu* (RTA-MVA/Va-OA6). Lai arī absolventu ceļi šķīrās, tomēr RA vēstures studiju mērķtiecīgā ievirze, pedagoģiskā saskarsme un mijiedarbība starp studiju procesa dalībniekiem ir ļāvusi saglabāt viņu piederības apziņu un vēstures procesu nozīmīguma izpratni, kas ir klātesoša visās absolventu intervijās.

Secinājumi **Conclusion**

Par mērauklu intervijās rastās informācijas klasificēšanai ņemti to saturā rodami realitātes fragmenti, kuros iemiesotas docētāju un absolventu atmiņas par viņu ieinteresētību un attieksmi pret augstskolu, vēstures studiju procesu, kā arī savstarpējo mijiedarbību.

Katras intervijas neatkārtojama vērtība ir saistīta ar domu un izjūtu savdabību, apliecinot, ka augstskolas nodibināšana Rēzeknē, tās attīstības gaitā esošie notikumi nebeidzas ar hronoloģisku datējumu, tie turpina dzīvot un pastāvēt bijušo docētāju un studentu individuālajā atmiņā, turpina ietekmēt viņu ekonomiskās, kultūras un sociālās dzīves norises.

Izvērtējot vēstures docētāju un pirmā izlaiduma absolventu intervijas, var secināt, ka viņu atmiņas atspoguļo Rēzeknes augstskolas darbības sākumposmam raksturīgās studiju procesa un vēsturnieku identitātes veidošanās iezīmes.

Salīdzinot docētāju un pirmās vēsturnieku grupas absolventu atmiņas ar Trešās atmodas publiskās telpas diskursiem, var dziļāk izprast Rēzeknē nodibinātās augstskolas kolektīva pagātnes un tagadnes un saites. Atmiņas par kopīgiem notikumiem, kopīgos apstākļos gūtā pieredze, kopīgi prieki un bēdas –

šī bieži tikai mutvārdos pastāvošā informācija tādējādi kļūst par ļoti svarīgu kritēriju, pievēršoties RA mantinieces – RTA – vēstures pētniecībai.

Summary

Oral history maintains views and attitude towards history in general, but it also is able to confirm routine practice and experience of active society members. In the history of the Rezekne Higher Education Institution (RHEI) several development stages have taken the turns, since the beginning of its foundation several tens of study programmes in demand in the region have been created for the three study directions – philology, cultural history and economics. Studies of cultural history in RHEI grew into studies of history, and then – applied history, and since 2008 they include oral history expedition. In all the expeditions also interviewing of own study direction graduates, ex- and current university lecturers takes place, encouraging them to share impressions on studies of history in Rezekne. The article pays the greatest attention to the interview scraps where the respondents, in context of study process characterisation and teaching staff, confirm own thinking, identity and ability to highlight the situations in an original way at the same time revealing own characteristic traits. In general the memory of the interviewees comprises and reflects historical contexts of Latgale and the discourses typical of the epoch, which in narratives both the study process in Rezekne and also further education and work turn into socially construed reality. Each story has a unique value as it has rational thoughts and peculiarity of feelings as well as not always immediately perceivable nuances. Consequently, the stories mostly reveal how and why an interviewed person understood the things s/he had chosen to do twenty years ago, what s/he believed in and still thought, that in certain circumstances had acted exactly this way and due to this reason.

Literatūra References

- Assmann, J. (1988). Kollektives Gedächtnis und kulturelle Identität. In *Kultur und Gedächtnis*. Jan Assmann, Tonio Hölscher (Hrsg.). Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Garda, I., & Zirnīte, M. (2014). *Vadlīnijas intervētājiem un atmiņu rakstītājiem*. Rīga: LU FSI.
- Leikuma, I. (2011). Zinātniskās izziņas psiholoģiskie aspekti. No Lūsis, K. (zin. red.), *Zinātnes filozofija* (139-154). Jelgava: LLU.
- Lūsis, K. (2011). Zinātniskās izziņas līmeņi, metodes un formas. No Lūsis, K. (zin. red.), *Zinātnes filozofija* (52-63). Jelgava: LLU.
- Brolišs, J., & Kazenika, A. (1998). Rēzeknes Augstskola – jauna mācību iestāde Latvijā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis* 4/6 (597/599), 140-141.
- Ivanovs, A. (2002). Mutvārdu vēstures avoti – iemiesotā atmiņa. No: Ķikāns, V. (galv. red.) *Atmiņa kultūrvēsturiskā kontekstā* (75-83). Daugavpils: DU izdevniecība „Saule”.
- Pasaules latgaliešu konferences aicinājums (1992). *Katōļu Dzeive*, 8/9, 18-21.
- Portelli, A. (1991). *The Death of Luigi Trastulli, and Other Stories: Form and Meaning in Oral History*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Thompson, Paul (2000). *The Voices of the Past. Oral History*. Oxford: University Press.

Valda Čakša. Mutvārdu vēstures liecības par vēstures studijām Rēzeknes Augstskolas darbības sākumā

- RTA-MV/Vd-KP 13. Gžibovska, J. RA vēstures studiju programmas profesora Kārļa Poča dzīvesstāsts. Jelgava, 2014. gada 13. maijs.
- RTA-MVA/Vd-IV 11. Ābelniece, A. Intervija ar Irēnu Vilčku. Rēzekne, Mākslas un dizaina vidusskola, 2013.g.28. jūnijs
- RTA-MVA/Vd-SP 14. Gžibovska, J. Intervija ar RA bijušo docētāju Silvu Poču. Jelgava, 2014. g. 13. maijs
- RTA-MVA/Va-OA 6. Pastars, E. Intervija ar Oskaru Apeini. Rēzeknē, SEBB banka 2013. g. 25. maijā
- RTA-MVA/Vd-PK 10. Vītola, G. Intervija ar RA vēsturnieku docētāju Pēteri Kivrānu. Rēzekne, 2013. g. 20. maijs
- RTA-MVA/Va-SD 2. Strods, K., Nagle, G. Intervija ar Solvitu Dokāni. Rīga, 2013. gada. 15. maijs.
- RTA-MVA/Va-JH 1. Bīriņa, A. Intervija ar RA vēsturnieku pirmā izlaiduma absolventu Jāni Hadhevicu. Rīga, 2013. gada 15. maijs
- RTA-MVA/Va-GS 17. Vītola, G. Intervija ar RA vēsturnieku pirmā izlaiduma absolventi Gitu Senku. Rīga, 2013. g. 15. maijs
- RTA-MVA/Va-SB 28. Greļevskis, D. Intervija ar Solvitu Brūveri. Tadenava, 2016. g. 15.maijs
- RTA-MVA/Vd-IS 15 Gorkina, L. Intervija ar Rēzeknes Augstskolas pirmo rektori Irēnu Silineviču. Rēzekne, 2017. g. 19.janvāris
- Silineviča, I. (1994). Rēzeknis Augstškola. *Tāvu zemes kalendars*. Rēzekne: LKCI, 152-153.
- Silineviča, I. (1998). Par Rēzeknes Augstskolas attīstību. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 4/6 (597/599), 142 -143.
- Zeile, P. (1992). Atdomas pēc lielās saiešanas. *Mōras Zeme*, 37 (111), 3.
- Žukovska, S. (1993). Gaismas pils Latgalē. *Mōras Zeme*, 28 (149), 1.

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF DEVELOPMENT OF COORDINATION BETWEEN 6-8 YEARS OLD CHILDREN'S MUSICAL HEARING AND VOCAL APPARATUS

Jelena Davidova

Daugavpils University, Latvia

Galina Zavadska

Daugavpils University, Latvia

Asta Rauduvaite

Lithuanian University of Educational Sciences, Lithuania

Ming-Jen Chuang

National Taichung University of Education, Taiwan, Province of China

***Abstract.** In the present article, the psychological aspects of the development and process of coordination between 6-8 years old children's musical hearing and vocal apparatus are considered, among which an important role is played by such cognitive processes as music perception, representation of musical hearing, musical thinking, musical memory and self-control. This research aims at studying the psychological aspects of the process of coordination of musical hearing and vocal apparatus between 6-8 years old children.*

***Keywords:** coordination between musical hearing and vocal apparatus, music perception, representations of musical hearing, musical thinking, musical memory, self-control.*

Introduction

Singing is a complex sound making process, in which coordination between hearing and voice is of great importance, that is, the interaction between singing intonation (non-false sounding) and auditory, muscular sensations. Singing has a profound effect on the emotional sphere and on the child's mental development; it improves his/her basic mental functions and is directly related to his/her physiological development. It broadens the children's range of interests, increases their level of knowledge about the life around and the phenomena of nature. Therefore, developing the children's singing ability is a powerful means of education and development.

Research, in correlation with hearing and voice is carried out in different aspects, such as: peculiarities of developing children's voice (Glaze, Bless,

Milenkovic, & Susser, 1988; McPherson, 2006, Pribujsiene, Uloza, & Kardisiene, 2011; Орлова, Эстрова, & Жалмыкова, 2013); vocal setting and singing skills (Hirano, Kurita, & Nakashima, 1983; Gordon, 1985; Apfelstadt, 1988; Russell, 1997; Thurman & Welch, 2000); nature and health of singing voice (Harris, Harris et al., 1998; Sataloff, 1998; Greene & Mathieson, 2001). There are several researches, where issues such as music perception (Seashore, 1967; Hallam, Gross, & Thaut, 2009), musical memory (Goetze, Cooper, & Brown, 1990; Finney & Palmer, 2003), musical thinking (Sloboda, 1988; Gardner, 1999; Deutsch, 2013), self-control (Sundberg, 1987; Russell, 2003) are considered.

However, at the moment, conflicting ideas abound, relating to the interrelationship and interdependence in developing the child's voice as well as the child's mental processes. This is explained primarily due to the complexity of the interrelationship between the level of the child's mental development and his/her musical abilities. Therefore, a comprehensive study of the psychological aspect of children's voice is necessary, in order to understand many theoretical problems associated with the vocal pedagogy, as well as proffering a successful solution for solving the practical problems of coordination between sound making of children's singing voice and musical hearing.

This research aims at studying the psychological aspects of the process of coordination of musical hearing and vocal apparatus between 6-8 years old children.

The research method entails analysis of some theoretical conceptions in the context of the present research.

Musical and Auditory Representations

Developing coordination between musical hearing and vocal apparatus is a very complex process, which involves the participation of cognitive processes such as *representations of musical hearing and its perception, musical thinking, musical memory and self-control*. In turn, these cognitive processes are directly related to the level of development of children's musical abilities.

B. Teplov (Теплов, 1947) considers the ability of auditory representations of the musical material to be one of the main components of musical hearing. Representation – a mental process, the formation without which it is impossible to master the three basic ways of getting familiar with the world: cognition, comprehension, transformation. This ability underlies the reproduction of melody with the help of voice or picking it up by hearing on an instrument; it is a necessary prerequisite for a harmonic perception of polyphonic music. Musical and auditory notions as a constituent of the musical abilities – that is, the ability to freely use the auditory representations, which reflect the movement of the pitch of the melody line, expressed as the ability to memorise a musical composition and

reproduce it from memory.

At the modern stage of development of the music pedagogy, the musical and auditory representations in the pedagogical process are increasingly being considered as the foundation, which has a rich potential beneficial for the child's development. In recent scientific research (Roberts, 1986; Banton, 1995; Korenman & Peynircioglu, 2007), the tendency to interpret the musical and auditory representations as a set of properties of an individual's personality, which have emerged and developed in the process of formation, creation and assimilation of the musical material, has been outlined.

Musical and auditory representations usually are arising spontaneously in more or less close contact with the musical phenomenon. As emphasised by B. Теплов (Теплов, 1947), the physiological foundation for the musical and auditory representations are the presence of "traces" in the cerebral cortex when sound sensations are being perceived. For musically gifted people, whose musical hearing has formed sufficiently these notions is being developed faster, more accurately and solidly. On the contrary, weaknesses, lack of development of the functions of inner hearing naturally are result in paleness, indistinctness and fragmentation of the notion. In order to reproduce music with the help of voice or on a musical instrument, it is necessary to have an auditory representation of how the sounds of music are moving – up, down, slowly, jumping or repeatedly. In order to reproduce a melody by hearing, it has to be remembered. Therefore, the musical and auditory representations have a close interrelation with memory and imagination (Finney & Palmer, 2003).

A child's intellectual development is impossible without the formation of representations. A lack of clear representation about the external objects affects the child's perception, but a lack of representations about the existing links between objects, aggravates the thinking process. No matter how simple the activities are (listening to a song, singing it, dancing to it), they are all musical and practical activities. Therefore, representations are formed and developed by frequent repetitions of different activities.

Mastering singing with children, takes place gradually as a result of "countless tries", during which, on one hand, the ability of using vocal apparatus is created, and on the other hand, musical and auditory representations are formed (Теплов, 1947). Psychologists S. Trehub, B. Schneider, B. Morrongiello and L. Thorpe (1988) noted that children's auditory sensitivity appears at a young age.

From the first months a normally developing child responds to the nature of music with the so-called complex of revival, rejoices or calms down. By the end of the first year of baby's life, when listening to the singing of an adult, it adjusts to his/her intonation by humming or babbling. During the second year of life a child distinguishes between high and low sounds, loud and quiet sounds and even the timbre (plays glockenspiel or drums). Gradually, by imitating an adult, a child

repeats after him/her the end of a musical phrase of a song. He/she is able to perform simple movements: clapping, stamping, and turning around to the sound of music. Over the next few years, some children can accurately reproduce a simple melody; by the fourth year of life a child can sing simple short songs.

At the age of five a child is able to determine that there can be different kinds of music (cheerful, joyful, relaxing) and sounds (high, low, loud, quiet); can accurately determine on what musical instrument the composition is being played. Children's vocal and auditory coordination is well-developed. At the age of six, children can already describe a composition independently, and they are able to perceive a musical image as a whole. During the process of growing up, a child can develop the ability of musical expressiveness, rhythmic movements, and most importantly - to listen to and perform music. It contributes to the development of musicality and hearing, and mastering the necessary skills required to prepare for singing from music.

The age of children ranging from 6-8 years is the foundation laying period for music and auditory representations, as well as basic attitudes towards the musical material. Generalisation of musical and auditory representations becomes the foundation for developing children's singing skills.

Music Perception

The age between 6-8 years for a child is characterised by educators and psychologists as a special period in the development of his/her perception. Perception is a non-mechanical, mirror image made by the human brain of the thing he/she sees in front of him/her, or what he/she hears. Perception is always an active process, an activity: it is the first step of the thought process; therefore, it precedes and accompanies all kinds of musical activities (Schacter, Gilbert, & Wegner, 2011). This is the period when an active formation important for learning and development of children's behavioural traits, activities related to the intellectual and emotional sphere, take place. Development of children at this age is characterised by the emergence of complex forms of cognitive activity.

In the area of perception, the development goes from the simplest distinctions made by children, ranging from the brightest of colours, shapes and sounds to a more active awareness of beautiful harmonic combinations, to the differentiation of pitch and rhythmic relationships in music, the nuances of colours, variety of shapes, and poetic harmonies. For such a child, an emotional type of assessment of what is happening is predominantly characteristic rather than an intellectual and rational type (Jones, Fay, & Popper, 2010).

Research carried out by psychologists (Esposito & Serio, 2007) suggests that by the time they start school, the perception of the child would have attained a higher level. However, it is not yet sufficiently differentiated for seven years old

children: it does not have a purposeful character, and is often involuntary (unintentional perception). Therefore, in combination with the same features of the attention, the child's perception attracts brightness, mobility of music, and imagery. Furthermore, a characteristic feature of his/her perception is a pronounced emotionality. However, for the formation of an intentional perception, children should be taught ways and analysis of the perceivable musical material, highlighting its main principles and elements, and establishing the links between them.

Music perception as defined by J. Nazaykinsky (Назайкинский, 1972) includes the ability to experience the mood and feelings, expressed by the composer in a musical composition, and derive an aesthetic pleasure from it. Perception of music takes place when a child is still young and cannot engage in other kinds of musical activity, and when he/she has not yet gotten to the stage of perceiving other kinds of art. Music perception is the leading form of musical activity which cuts across all age groups of children.

Children between 6-8-years can distinguish not only the overall emotional colouring of music, but also its expressive intonations. Children can identify expressive accents, the nature of the melody, accompaniment. Also, they have an idea that the character of the music is transferred to a certain combination of expressive means.

Musical Thinking

Thinking as a process of cognitive activity is characterized by generalizing and mediating reflection of the reality. An obligatory condition for developing musical thinking is the acquisition of knowledge. The basis of thinking is the formation and improvement of mental actions. Activity is the original form of thinking (Рубинштейн, 1999; Выготский, 1999).

Musical thinking is related to the skill of (a) determining the meaning and mood of the music, as well as the development of the musical image; (b) comprehending the idea as a whole; (c) understanding the expressiveness of musical speech; (d) highlighting the different musical means of transmitting the contents. V. Podurovsky and N. Suslova (Подуровский? Сулова, 2001) defined musical thinking as the real process taking place during intoning, where the musical language play a special role, which is in a sense a sound system subjected to certain rules (standards).

In psychological studies (Barret, 1997; Veloso, 2010) thinking is a real mental activity, which attaches a person to the art of music, and learning the meaning of the values which it contains. Musical thinking is the child's awareness of the expressiveness of the musical image on the basis of distinguishing between musical intonations, their changes and development. It is formed and developed

in support of musical experience gained by children in different kinds of musical activity, and knowledge about different epochs and styles of music.

Psychology of thinking distinguishes between the following basic operations: definition, synthesis, comparison and distinction, analysis, abstracted grouping and classification, judgment, and reasoning (Выготский, 1999). Most of them are present in the process of musical thinking in a more or less specific way. A particular fluidity and the irreversibility of the musical text, necessitates continuous structuring of the auditory stream. Musical cognition necessarily involves comparing what sounds at the moment to previously heard sounds: a) comparison of sounds according to their height and length gives an idea of the tonal and rhythmical organisation of intonation and motives; b) comparison of motifs and phrases allows to perceive the magnitude of the structure; c) comparison of parts and sections lead to reflection on the form and type of development; d) comparison of the given composition with others brings out the genre and stylistic features.

Child's thinking, his/her psychological experience, emotional, motivational and other spheres of the personality are different from the psyche of an adult. For a variety of psychological parameters, as an optimal beginning for educational guidance and for the development of musical thinking, the primary school age can be recognized (including 6-8 years) (Gordon, 1990; Выготский, 1999; Feierabend, 2015). It is meant for the youngest school age children when the learning activity becomes the leading one. At this age, a whole complex of necessary, psychological preconditions for the formation of musical thinking is being developed: sensory-perceptual activity provides a rich auditory perception; motor activity allows you to live through, "work out" the movements of different types of music; emotionally expressive activity is manifested in the emotional experience of music; intellectual and volitional activity contributes to the process of musical thinking.

Musical Memory

Memory is a psychic function and a way of mental activity, which ensures the acquisition of information, remembrance and reproduction (McLeod, 2007). Memory is a complex process of transforming sensory and perceptual material obtained with the sense organs; it is the organisation, saving and performance of what was experienced by the individual previously. It is actively turned on in all the manifestations of the mind: attention, feelings, perception, representation, thinking, imagination; it is an integral component of complex structures of personality such as temperament, character and abilities. As a result of the organic unification from previous experience with any action and any activity, memory itself becomes an active guiding force for these processes, in turn, becoming their

structural component (Рубинштейн, 1999).

Researchers of musical memory (Wallace, Siddiqua, & Harun-ar-Rashid, 1994; Wilson & Saling, 2008) noted that musical memory is a cooperation of different kinds of memory, which every person has, that is, it is the memory of the ear, eye, touch and movement. According to our sense organs, five types of figurative memory are distinguished: auditory, visual, olfactory, gustatory, and tactile. Thus, musical memory is a synthesis of visual, auditory and tactile type of memory.

Musical memory is one of the leading musical abilities. During the sensible perception of music, its performance, composition, and study of music theory, the development of musical memory takes place (Seashore, 1967).

At the age of five, the majority of children have a fairly high level of musical memory. Children recognize songs previously showed them by their melody, which has become carriers of independent information for them –a direct link to the verbal text. Children’s musical memory develops in parallel with the actual perception of music, its emancipation, and withdrawal from the syncretic forms. It is a general principle, an activity which applies to the majority of 6-8 years old children. K. Tarasova (Тарасова, 1988) also noted that the formation of identifying memory during ontogeny precedes the formation of reproductive memory. With regard to the individual differences between the children in terms of the development of this ability, and according to its development and qualitative indicators, these differences remain stable throughout the period of childhood.

Children’s Self-control in the Process of Singing

Self-control is understood to mean the reflection and evaluation of own actions by the subject. Self-control is an important skill for all children in the process of learning: it refers to control over own actions, it also means that the child knows what are right and not right (Eckman, 1998).

While a child sings, different types of self-control are involved in the complex organisation of the work of his/her vocal apparatus: auditory, visual, kinaesthetic, and so on. When the voice is being trained, it is necessary to also teach how to coordinate and strengthen muscles in the larynx by doing special exercises in order to sing beautifully. When forming intoning self-control, the hearing analyser, which is one of the main “controllers” during singing, is a determinant and is of importance. Violation, weakening of auditory self-control leads to an incorrect organisation of musical intonation. Children need to learn at the level sub consciousness, how to control the activity of the vocal apparatus during singing, in order to (a) make vocal cords to contract when the high notes are being sung and (b) the inner muscles would stay relaxed (Hennessy, 1998).

Psychological Reasons for 6-8 Years Old Children's Imprecise Intonation

There are several difficulties in developing children's singing culture. The main among them, which is the most acute, is imprecise intonation (Davidova, Zavadska, Šeršņova, Rauduvaite, & Chuang, 2015).

Based on the research by J. Shaw (2013), the following groups of reasons for children's imprecise intonation can be distinguished: a) physiological (accessing the singing voice, respiration, vocal coordination, kinaesthetic awareness, vocal health); b) psychological (pitch perception, tonal memory, emotionality); c) organic (disease, malformation, delayed maturation); d) influence of the surrounding environment (musical exposure, singing models).

The second group of reasons for imprecise intonation is related to the child's psychological state and development. A reason for imprecise intonation can be different and varies with individual and with every child. However, most often, there are children who sing out of tune because of the unstable focus, as well as shy children, who are not accustomed to show their skills to their peers or the teacher.

Also, the reason for too low singing or "humming" can be internal restraint or excessive exposure of the internal motions to gravity (McAllister & Sjölande, 2013). Researchers believe that children in younger classes (which also include 6-8 years old children) need to develop active hearing. Thus, the psychological reasons for imprecise intonation include inattention, shyness and internal restraint.

Conclusion

1. The psychological development of 6-8 years old children is extremely important for the training and development of the singing voice. As a result of the child's singing activity, the perception, memory, thinking, imagination and feelings are being improved upon, knowledge is acquired, new needs, interests and emotions appear, and skills are being developed.
2. Music perception and representations of musical hearing have a great influence on the development of a child's musical hearing and vocal apparatus. They are directly related to the intonation of the music material and performance of muscles of the vocal apparatus. Musical thinking is developed through the sense and perception of music, which ensures the development of children's creativity and logical reasoning. The musical thinking of 6-8 years old children lacks the conscious element which is a distinction between the similar and the dissimilar. An analysis of the sounding information and the synthesis of an ideal expression for the sounding phenomenon are carried out unconsciously. Musical memory is a complex set of different kinds of memory; it is universal and is expressed

while imitating a known melody, during the process of children playing music or singing. During the process of intonation, children learn to listen to themselves and learn to control the precision of intonation with the help of hearing. Self-control helps to regulate the process of phonation with the help of sensations – hearing, muscular, resonator (vibrating).

3. The process of phonation for children is significantly different from the singing of adults. Awareness and knowledge of the child's psychological features can help teachers-vocalists in performing a correct vocal training, coordination between hearing and muscular sensations of the vocal apparatus, and the development of children's singing skills.

References

- Apfelstadt, A. (1988). What makes children sing well? *Research in Music Education*, 2 (12), 27-32.
- Banton, L. (1995). The role of visual and auditory feedback during the sight-reading of music. *Psychology of Music*, 23, 3-16.
- Barret, M. (1997). Invented notations: A view of young children's musical thinking. *Research Studies in Music Education*, 8, 2-14.
- Davidova, J., Zavadská, G., Rauduvaite, A., & Chuang, M.-J. (2015). Physiological Features of Developing 6-8 -year-old Children's Vocal Apparatus. *Problems in Music Pedagogy*, 14, (1), 119-129.
- Deutsch, D. (2013). The processing of pitch combinations. In D. Deutsch (Ed.), *The Psychology of Music*. San Diego: Elsevier, 249–325.
- Eckman, L. (1998). *Self-control Skills for Children. Helping children at home and school: Handouts from your school psychologist*. Retrieved 16.04.2015 from <http://www.nasponline.org/resources/handouts/behavior%20template.pdf>
- Esposito, A., & Serio, M. (2007). Children's perception of musical emotional expressions. In *Verbal and Nonverbal Communication Behaviours*. Berlin: Springer Berlin Heidelberg, 51-64.
- Feierabend, J. (2015). *Music and Intelligence in the Early Years*. Retrieved 16.04.2015 from https://www.giamusic.com/music_education/feier_musicandintelligence.cfm
- Finney, S., & Palmer, C. (2003). Auditory feedback and memory for music performance: Sound evidence for an encoding effect. *Memory & Cognition*, 31 (1), 51-64.
- Gardner, H. (1999). *Intelligence Reframed*. New York: Basic Books.
- Glaze, L., Bless, D., Milenkovic, P., & Susser, R. (1988). Acoustic characteristics of children's voice. *Journal of Voice*, 2, (4), 312–319.
- Goetze, M., Cooper, N., & Brown, C. (1990). Resentresearch on singing in the general music classroom. In D. Deutsch (Ed.), *The Psychology of Music*. San Diego: Academic Press Series in Cognition and Perception.
- Gordon, D. S. (1985). A survey of literature and practice in assisting the pitch-defective singer in the elementary school. In *Pennsylvania Music Educators Association: Bulletin of Research in Music Education*, 16, 11-18.
- Gordon, E. (1990). *Learning Sequences in Music: Skill, content, and patterns*. Chicago: G.I.A.
- Greene, M., & Mathieson, L. (2001). *The Voice and its Disorders*. Philadelphia: Whurr.

- Hallam, S., Gross, I., & Thaut, M. (2009). *The Oxford Handbook of Music Psychology*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Harris, T., Harris, S. et al. (1998). Teaching singing to children and young adults. *The Voice Clinic Handbook*. London: Whurr.
- Hennessy, S. (1998). *Coordinating Music across the Primary School*. London: Routledge.
- Hirano, M., Kurita, S., & Nakashima, T. (1983). Growth, development and aging of human vocal fold. In D. M. Bless, & J. W. Abbs (Eds.), *Vocal Fold Physiology*. San Diego: College Hill Press, 22-43.
- Jones, R., Fay, R., & Popper, A. (Eds.). (2010). *Music Perception*. New York: Springer.
- Korenman, L., & Peyhircioglu, Z. (2007). Individual differences in learning and remembering music: Auditory versus visual presentation. *Journal of Research in Music Education*, 55, (1), 48-64.
- McLeod, S. (2007). *Stages of Memory - Encoding Storage and Retrieval*. Retrieved 21.04.2015 from <http://www.simplypsychology.org/memory.html>
- McAllister, A., & Sjölande, P. (2013). Children's voice and voice disorders. *Seminars in Speech and Language*, 34 (2), 71-79. Retrieved 18.04.2015 from <http://dx.doi.org/10.1055/s-00331342978>
- McPherson, G. (Ed). (2006). *The Child as Musician: A handbook of musical development*. Oxford: Oxford University Press.
- Pribujsiene, R., Uloza, V., & Kardisiene, V. (2011). Voice characteristics of children aged between 6 and 13 years: Impact of age, gender, and vocal training. *Unbound Medline*, 36 (4), 150-155. Retrieved 12.04.2015 from <http://informahealthcare.com/doi/abs/10.3109/14015439.2011.569756>
- Roberts, L. A. (1986). Modality and suffix effects in memory for melodic and harmonic musical materials. *Cognitive Psychology*, 18, 123-157.
- Russell, J. (1997). A place for every voice: The role of culture in the development of singing expertise. *Journal of Aesthetic Education*, 31 (4), 95-109.
- Russell, J. (2003). Singing "practice" and the importance of community. *Canadian Music Educator*, 45 (2), 15-19.
- Sataloff, R. T. (1998). *Vocal Health and Pedagogy*. San Diego: Singular Publishing.
- Schacter, D., Gilbert, D., & Wegner, D. (2011). *Psychology*. Retrieved 14.04.2015 from <http://www.macmillanhighered.com/Catalog/product/psychology-secondedition-schacter>
- Seashore, C. E. (1967). *Psychology of Music*. New York: Dover Publications.
- Shaw, J. (2013). *Strategies for working with inaccurate singers*. Illinois Music Education Conference Peoria, Illinois. Retrieved 11.04.2015 from http://www.ilmea.org/site_media/filer_public/2013/01/11/shaw.pdf
- Sloboda, J. A. (1988). *The Musical Mind: The cognitive psychology of music*. Oxford: Oxford University Press.
- Smith, R. (1963). The effect of group vocal training on the singing ability of nursery school children. *Journal of Research in Music Education*, (11), 137-141.
- Sundberg, J. (1987). *The Science of the Singing Voice*. Illinois: Northern Illinois University Press.
- Thurman, L., & Welch, G. (Eds). (2000). *Body Mind and Voice: Foundations of voice education*. Collegeville, MN: The Voice Care Network.
- Trehub, S., Schneider, B., Morrongiello, B., & Thorpe, L. (1988). Auditory sensitivity in school-age children. *Journal of Experimental Child Psychology*, 46 (2), 273-285.

- Veloso, A. (2010). *Analyzing the Development of Children's Musical Thinking through Music Composition Activities*. Retrieved 16.04.2015 from http://www.academia.edu/376169/Analyzing_the_development_of_Children_s_Musical_Thinking_through_music_composition_activities
- Wallace, W., Siddiqua, N., & Harun-ar-Rashid, A. (1994). Memory for music: Effects of melody on recall of text. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 20 (6), 1471–1485.
- Wilson, S., & Saling, M. (2008). Contributions of the right and left medial temporal lobes to music memory: Evidence from melodic learning difficulties. *Music Perception*, 25 (4), 303–314.
- Выготский, Л. (1999). Мышление и речь [Thinking and Speech]. Москва: Лабиринт (in Russian).
- Назайкинский, Е. (1972). О психологии музыкального восприятия [On Psychology of Music Perception]. Москва: Музыка (in Russian).
- Орлова, А., Эстрова, П., & Калмыкова, А. (2013). Особенности развития детского голоса в онтогенезе [Features of developing children's voice during ontogeny]. *Специальное образование*, (4), 92-104 (in Russian).
- Подуровский, В., & Сулова, Н. (2001). Психологическая коррекция музыкально-педагогической деятельности [Psychological Correction of Musical and Educating Activity]. Москва: Владос (in Russian).
- Рубинштейн, С. (1999). Основы общей психологии [Basics of General Psychology]. Москва: Питер (in Russian).
- Тарасова, К. (1988). Онтогенез музыкальных способностей [Ontogeny of Musical Abilities]. Москва: Педагогика (in Russian).
- Теплов, Б. (1947). Психология музыки и музыкальных способностей [Psychology of the Music and Musical Abilities]. Москва, Ленинград (in Russian).

THE PHENOMENON OF A MIRACLE CURE IN RELIGION AND THE FINE ARTS

Vytautas Gudonis

Siauliai University, Lithuania

Abstract. *The paper deals with the evolution of votive offering as the expression of praying for health and the gratitude for a miracle cure from ancient times to the present day. The tradition of votive offerings, as the means of asking for health and receiving a miracle cure, goes for thousands of years. The article analyses the question if the votive offering tradition has been continued in Lithuanian churches and if any known facts about a miracle cure have been found in the 21st century. The aim of this research is to detect the continuation of the votive offerings in Lithuanian churches. Interviews and content analysis have been used as research methods. Information collected from interviewing 5 worshipers and 19 priests in Lithuania. Unique examples of a miracle cure have been depicted. Votive offerings have been analysed as a part of rich cultural heritage. The diversity of votive offerings has been detected and depicted in the fine arts. The tradition of votive offering is viewed as the expression of the belief in a miracle cure. The assumption has been made that the placebo effect is present in a miracle cure. The findings suggest that the tradition of votive offerings still exist and being practiced in Lithuanian churches nowadays.*

Keywords: *votive offering, the phenomenon of a miracle cure, religion, fine arts.*

Introduction

Nothing matters more than health. Since ancient times, people with health problems sought not only for medical help but also the support of the supernatural. The tradition of making a vow is very old. The word *to vow* comes from Latin *voveo*, *avotum* (plural *vota*) – a promise (vow) made to a deity, *ex-voto* – a religious offering in order to fulfil a vow made to God for his favours.

People pray for health and promise to leave a votive offering at a sacred site. The researcher Šinkūnaitė explains that in this manner people express their faith and gratitude. She also explains the meaning of some votive offerings: “A small heart is a symbol of love, an anchor – of hope, an arm or a leg – gratitude for divine cure, etc.” (Šinkūnaitė, 2012); “People rely upon the grace of God when they face hardships, especially in wartime” (Janonienė, 2016 <http://www.gailestingumas.com/>).

The descriptions of medical miracle cures are found in the Bible. Jesus cured the blind, paralysed (Mt 9,1-8; Mk 2,1-12), people with epilepsy

(Mt 17,14-18; Mk 9,14-27) and leprosy (Mt 8,1-4; Mk 1,40-45) and other diseases by a miracle cure. Whoever was cured from leprosy, they had to leave an votive offering and obtain the confirmation in writing from a priest that they were healthy. Only with this confirmation the cured people could return to their families and the society. Otherwise, people with leprosy could not show up in public places (Lk 5, 14). When a person loses his/her hope, the only thing they are waiting for is a miracle. This was very much applicable in the 19th century when the level of medicine was significantly lower compared to the influence of religion in people's lives. The main expression of votive offering was a prayer; however people sought ways how to transform it into something more material.

The History of Votive Offerings

People used votive offerings from ancient time. Traditionally, there were several types of vows:

1. Private vows – promises made to a deity asking for help or in gratitude for favours.
2. Military vows – promises made facing an uncertain outcome in a battle, building a temple as an expression of a gratitude for a victory, an ultimate promise – to sacrifice oneself in order to win a victory.
3. Public vows – promises made asking for the security of the country. For example, consuls of the Roman Republic made vows on the day they took office. In ancient Rome, on the 3rd of January the public made a collective vow, most often to Jupiter, the king of the gods and patron of the Roman Republic, and to other deities asking for health, safety and wellbeing. It was popular in the 30s BC.

Three aspects of votive offering have been identified:

- a) When the donator is asking for help in times of trouble or crisis
- b) When the donator is thanking for deity favours
- c) When the donator is fulfilling a vow (Prat, 2011, cfr. Reina, 2014).

Votive offerings were found in different forms: wax candles, pieces of jewellery, crosses, paintings or statues promised to be donated to the church, a deity or a saint.

Votive objects have been found at Abydos, other cities of Ancient Egypt (see Fig. 1).

Individual piety with relation to public worship in ancient Egypt, from the earliest of times, consisted of a prayer and sacrifice. Such activities were not limited to the piety of common people, but royalty and the priesthood's role were obviously expanded, including participation in ceremonies and other religious functions. However, in the earliest periods of Egyptian history, there is very little if any actual textual information or depictions of religious activities.

Fig.1 Votive objects and offerings (Jimmy Dunn photo)

Hence, we know relatively little about prayers and sacrifice, but we are somewhat better off with regards to votive offerings since, at several sites, the objects themselves have survived. In fact, by the late period in Egyptian history, votive offerings make up a considerable percentage of the body of artefacts that have been unearthed in Egypt, though they may not demand much of the display space available in the world's museums, which are usually reserved for more prominent royal items (King & Hall, 2008).

Ancient Greeks most often dedicated votive offerings to Asclepius, the God of medicine and healing. In the picture below, Asclepius is sitting on an omphalos between his wife Epione and a man clad in himation (see Fig. 2).

Fig.2 Ancient Greek votive relief (400 BC). The Acropolis Museum, Athens
https://en.wikipedia.org/wiki/Votive_offering

Stone tablets as well as simple sheets of paper, pencil drawings, watercolour paintings can be used to express the gratitude for a miracle cure. Even hank of colourful threads (most often red) could be the expression of the gratitude for a miracle cure. In Latin America, as a sign being cured worshipers left their crutches, orthopaedic supports, even bandages to churches. Anthropologist Gonzalez took a picture of a pile of crutches next to the church and used it in his article (1986).

The researcher Paknys noted that in the Middle Ages things that facilitated the communication between God and humans at some sacred sites in Western Europe existed thus allowing God to demonstrate his love, send favours and respond to prayers. These are sacred relics, stones, wells but most often paintings. In contrast to the Reformed churches, the Catholic Church and the Orthodox Church believed in their wonderworking power of paintings and supported their veneration (Paknys, 2012).

Fig.3 Votive offering asking for a divine cure of a leg (1st-2ndcentury). The Louvre Museum, Paris <https://ru.m.wikipedia.org/wiki>

The Catholic reformation of the second half of the 16th century seriously addressed the issue of the veneration of such paintings, their wonderworking power was examined. In the 16th century, the Church officially acknowledged that only a few paintings have a miracle power to cure but paintings in almost

every third of churches were decorated with votive offerings that suggested that people believed in their supernatural power. In the end of 16th century, churches even compiled a list of votive offerings. For example, in Vilnius Cathedral, there was a list of votive offerings received in the name of St. Casimir painting. In the 17th century, a list of wonders attributed to those paintings was also composed. Sometimes the collected material was published (Paknys, 2012). Stories about miracles reveal how votive offerings act as a mode of intercession between humans and the supernatural (Trancoso, 2005). The results from the interviews with worshipers and priests in Lithuania show that nowadays miracle cures occur.

German ophthalmologist Wolfgang Jaeger in his book *“Augenvotive”* says that since illnesses and death are part of life people believe in miracles, turn to supernatural forces for help and dedicate votive offerings to them. Eyes in the requests or thanks for helps how that those votive paintings are somehow related to visual impairment and blindness. Usually such request offerings and thanks offerings are dedicated to St. Odile of Alsace, a patroness saint of good eyesight (Jaeger, 1979).

Fig.4 Votive painting dedicated to St. Otilia (picture from W. Jaeger, *Augenvotive*, 1979)

There is the figure of St. Otilia wearing a Benedictine nun's clothing with a staff in her left hand and standing on her knees in the upper part of the painting. Her eyes are lifted to the sky and she is praying for the blind and visually impaired. An open book placed on the cloud shows that she is an educated woman, the depicted eyes remind that she is a patroness saint of good eyesight. There is the figure of a young woman praying on her knees and clutching a rosary in her hand in the lower part of the painting. She is not blind so she must be praying for her child or a relative. This votive painting from 1864 is deposited at art museum in Munchen.

Sometimes those who would order a votive painting would ask to be painted themselves as a reminder to receive such supernatural favours. Such paintings can be found in churches of Europe as well as of Latin America. In Mexico, the Catholic practice of votive offering is rich and old, it goes back to the 16th-17th century. Here, various items serve as votive offerings: figures of humans, human body parts, miniature houses, vegetables, vehicles made of wax, ivory, stone, wood (Gonzalez, 1986). Very informative is votive folk painting (Durand, 2000). Trancoso analysed Mexican votive folk painting of the beginning of the 20th century and has noted that the daily life of that time is shown. Such paintings are often sold to private collectors. He supports the opinion of Phillippe Verrier that they should be deposited not at museums but at churches (Trancoso, 2005).

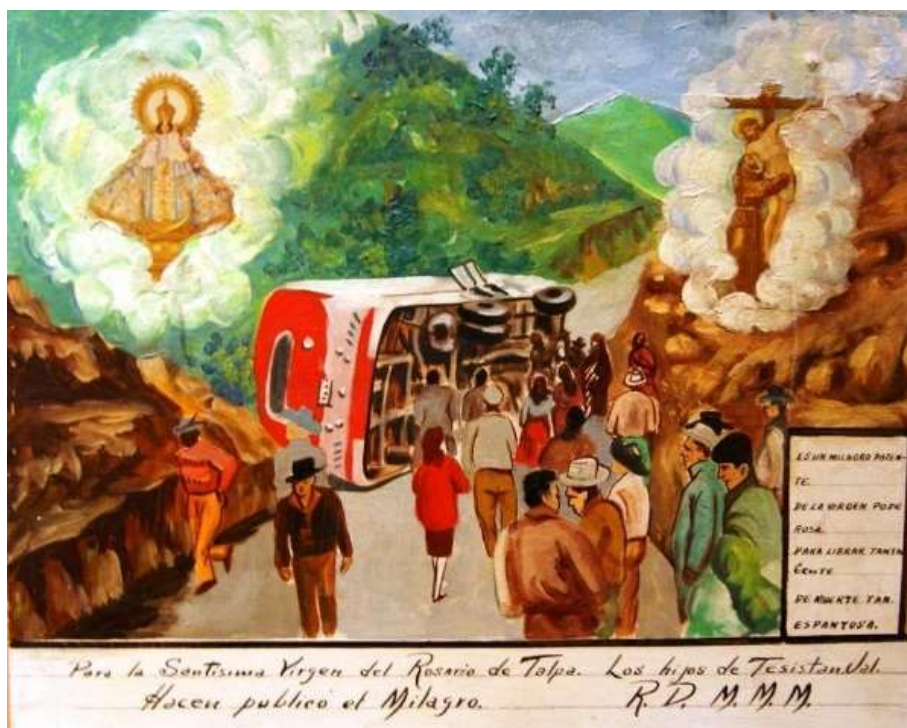

Fig.5 Mexican votive – picture (Juan Campechano Covarrubias photo)

Votive in Lithuanian cultural tradition

The Hill of Crosses makes a very special votive offering. A huge number of crosses has been erected on The Hill of Crosses, the sacred site of Lithuania near Šiauliai city. The precise origin of the practice of leaving crosses on the hill is uncertain, but it is believed that the first crosses were placed on the former Jurgaičiai or Domantai hill fort after the 1831 Uprising. Over the generations, not only crosses and crucifixes, but statues of the Virgin Mary, carvings of Lithuanian patriots and thousands of tiny effigies and rosaries have been brought here by Catholic pilgrims. The site took on a special significance during the years 1944–1990, when Lithuania was occupied by the Soviet Union. Continuing to travel to the hill and leave their tributes, Lithuanians used it to demonstrate their allegiance to their original identity, religion and heritage. It was a venue of peaceful resistance, although the Soviets worked hard to remove new crosses, and bulldozed the site at least three times (including attempts in 1963 and 1973). There were even rumors that the authorities planned to build a dam on the nearby Kulpė River, a tributary to Mūša, so that the hill would end up underwater. In 1993, Pope Paul John II visited the Hill and also left a cross as a votive offering. There were about 200 000 crosses on the Hill. In 2013, 53 crosses were registered as National Cultural Heritage.

Fig.6 The Hill of Crosses. Lithuania (Juozas Bindokas photo)

Votive offerings enable us to associate a human being with the supernatural, which is depicted in stories about miracles (Trancoso, 2005).

***Felicia's story.** I made a votive offering in 2016. When I turned 50 years old, my immune system weakened and I started catching whatever illness was going around. In 2015, I began having a pain in my arm, it got swollen. I was unable to lift it or hold a cup. And one day my inner voice said: You haven't celebrated Mass so long, you should go to Church. That day I finished my work earlier and suddenly, while walking down the street, I had a vision and found myself in the Church of the Holy Spirit. I remember to this day that I had neither a prayer book nor a rosary with me so I lit candles and started praying. On my knees in front of picture of the Lord I was only looking at Him. My head was empty but somehow St. Faustina's words in Polish came to my mind *Ufam Tebe Jezus (I believe in you, Jesus)* and I started repeating them. I wasn't praying for anything. Before the Mass my pain was unbearable, it felt hot. I was almost sure that I'll have it amputated. Priest Tadeus was celebrating the Mass. Soon it was over, people were leaving and as usually I stayed longer and was praying. I can't explain but I lifted my arm and fetched my bag. I couldn't believe ..., the pain was gone. I felt my arm and burst into tears... All my way home I kept thinking over and over what had happened in the church. I have read many stories about miracle cures but could that happen to me?! I had to talk to somebody. After the Mass on the following day I came up to priest Tadeus (I know him, we've travelled together to several sacred sites) and said I had to talk to him, tell a story. And told it. Priest Tadeus wasn't surprised at all, he said: *That does happen! Your prayers, your faith, your spiritual energy have materialised. A week later I bought a heart shaped votive offering at the Gates of Dawn and took it to the church. Six months have passed and, thank God, I'm OK. But each morning I still must assure myself that everything is OK* (interview with Felicija from Vilnius, 12 October 2016, the Church of Holy Spirit). Many interviews with the witnesses of miracle cures as well as priests have been recorded.*

Votive offerings are usually made when a country is hit by a disease outbreak, a natural disaster, invaded, is hit by a war, when people get into trouble, pray for peace, ask for a safe journey, cure, etc. Thousands of votive offerings are displayed at the Chapel of the Gates of Dawn, the most famous religious site in Lithuania.

It is a historical fact that at the end of the 18th century so many votive offerings were given to the Chapel that the Carmelite monks allocated 51 for making a gold and silver frontal in 1799. In 1808, 37 silver votive offerings decorated the Chapel. In 1810, as many as 100 old offerings, most probably from the 18th century, were melted down for liturgical vessels. The number of offerings was increasing so they were hung all over the alter. An exact inventory

made during 1884-1927 testimonies that 2539 votive offerings were given in the duration of 43 years.

Fig.7 Votive offerings to St. Mary's picture Vilnius Gates of Dawn chapel
(Dovile Ankstutyte's photo)

Researchers claim that votive offering can be interpreted as the expression of community cohesion, solidarity, social closeness (Reina, 2014). All are equal in God's eyes, thus, votive offering provides an opportunity to get involved in social and cultural life (Poncela, 2009; cfr. Reina, 2014). Through culture and

religion, the information about various beliefs is transmitted and reaches the collective imagination which is used later for asking for health and wellbeing (Castilla, 2011; cfr. Reina, 2014).

Fig.8 Votive Vilnius Gates of Dawn chapel (Dovile Ankstutyte photo)

Votive offering can be found as the expression of faith in God and a belief in miracles. The following assumptions can be made: the placebo effect is present in a miracle cure (Moerman, 2012); another assumption – faith helps unleash our hidden potential and accumulated energy and use them meaningfully. Thus, the tradition of asking and thanking for divine help is very old and is practiced nowadays. Votive offerings are part of cultural heritage and deposited at churches, museums and sacred sites (Moerman, 2012).

Summary

Votive offerings, as the masterpieces of the realist art, depict the level of medicine and the expectations of the disabled during a particular historic period. They also come as a source of useful information used by such sciences like psychology, art and medicine.

Stories about miracle eye cure, especially for religious people, even in most difficult situations were giving hope. A desire to materialise a request to cure or express a gratitude for being cured made people make votive offerings. The saints, who's suffering was related with eye vision, became the guardians for the visually impaired.

Votive offerings, the names of saints and the imagine of saints have kept a positive influence until now. This assumption could be proved with facts. W. Jaeger explains that in North Italy at the reception of the eye clinic there is the statue of St. Lucia who is holding a plate with two eyes in it. This place is a part of the fountain (Jaeger, 1979). This statue is the expression of physical and spiritual method for curing eye illnesses.

The belief in a miracle cure and the guardianship of saints played a significant role in curing patients and helped them to survive the pain during a surgery when the anaesthesia had not been invented yet. Voting offerings also served as the tool for psychotherapy.

The phenomenon of a miracle cure seemed to be very attractive to people at all times. Miracles described in the Bible have deepened everyone's religiousness. Art related to biblical themes has made a diverse impact on human consciousness: it increases the spirituality and provides magnificent esthetical satisfaction.

The masterpieces of famous painters that depict a miracle cure could have many different meanings: religious people could see the presence of the supernatural power, materialists – the expression of people's suffering and hope, the rest – the bioenergy which has a positive impact on physical and psychological health.

Conclusion

1. Votive offering, asking / thanking for health and cure, has been a several thousand-year's tradition and is being practised nowadays.
2. The majority of votive offerings has an artistic merit, is a part of cultural heritage and is exhibited at museums, churches and private collections.
3. The assumption can be made that the placebo effect is made by a miracle cure which can have a positive effect on health.
4. Nowadays people still tell stories about their miracle cure but they have been seldom recorded and analysed.
5. In the 21st century, the tradition of votive offering, asking / thanking for health and cure is being continued in Lithuanian churches and the evidence of votive offerings is found.

References

- Ancient Greek votive relief (400 BC). Downloaded from <http://www.touregypt.net/featurestories/votive.htm>
- Castilla, V. C. (2011). Rezar para sanar: el recurso magico – religioso en la busqueda de la salud. *Revistade Humanidades*, 18, Espana, p. 109-124.
- Спафарн, Э., & Петропулу, К. (2005). *Коринф. Микены. Эпидавр*. Афины, С. 64.
- Durand, J. y D. Massey. Migrantes Agradecidos. EXVOTOS. *Artes de México*, 2000, No. 53: 74-81.
- Dun, J. *Votive Objects and Offerings*. Downloaded from <http://www.touregypt.net/featurestories/votive.htm>
- Gonzalez, A. (1986). *Exvotos y retabletos. Religion popular y comunicacion social en Mexico*. Estudios sobre las Culturas Contemporaneas. Mexico.
- Hill of Crosses. Downloaded from https://en.wikipedia.org/wiki/Hill_of_Crosses
- Joniene. R. (2016). *Votai tikėjimo ir dėkingumo ženklai*. Downloaded from <http://www.gailistingumas.com/assets/Uploads/Tekstai/Ruta-Janoniene-votai.pdf>.
- Jeager, W. (1979). Augenvotive: Votivgaben, Votivbilder, Amulette. Sigmaringen: Thorbecke.
- King, L.W., & Hall, H. R. (2008). *History of Egypt, Chaldea, Syria, Babylonia, and Assyria*. Amazon's Book Store. Paperback: Echo Library.
- Klietkute, J. (2008). *Malda iškeltomis rankomis*. Retrieved from <http://www.polia.info/Ikona/Oranta.htm>. Accessed on 8 October 2016.
- Moerman, D. (2012). *Meaning, Medicine, and the Placebo Effect*. Cambridge University Press.
- Paknys, M. (2012). *Stebuklų registrai – gautų malonių įrodymai*. Retrieved from <http://m.ldkistorija.lt/index.php/istoriniai-faktai/stebuklingi-paveikslai-irkasdienybe/233>. Accessed 15 December 2016.
- Purcell, R. (2008). The Stories of Strangers: Mexican ex-voto paintings. *The Virginia Quarterly Review*. Charlottesville, 84 (2): 81-93.
- Reina, M. M. H. (2014). Exvotos a santos y patronos: el poder de las imagines sagradas. *Revista de museologia koot*. 4, No. 5, p. 50-59.
- Šiūlys, A. (2014). Votas - padėkos ženklas. Retrieved from <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2014-10-28-kun-rimgaudas-siuly-s-votas-padekos-zenklas/123534>.
- Šinkūnaitė, L. (2012). Pažaislio kamaldulių Švč. Mergelės Marijos su Kūdikiu gėlių vainike paveikslas kaip maldos ir tikėjimo kelrodis. Retrieved from http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:J.04~2012~ISSN_1392-7450.N_44_72.PG_111-126/DS.002.0.01.ARTIC.
- Šv. Dvasios (Dominikonų) bažnyčia. Downloaded from <http://www.ivilnius.lt/atrask/lankytinos-vietos/baznycios/sv-dvasios-baznycia/>.
- Troncoso, A. del Del Castillo. (2005). Familia y sociedad. Imágenes y representaciones en el mundo de los exvotos en México en las primeras décadas del siglo XX. *Anais do Museu Paulista. Sao Paulo*. N. Sér. v.13. n.1. jan.-jun, 2005, p. 175-203.
- Votai. Downloaded from http://www.ausrosvartai.lt/index.php?option=com_content&task=view&id=121&Itemid=130

Weinryb, Ittai (ed.) (2016). *Ex Voto: Votive Giving Across Cultures*. New York.

Пинака. Дар Асклепию с просьбой излечить ногу. I-II век, Лувр. Downloaded from https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D1%8B%D0%B5_%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BC%D0%B5%D1%82%D1%8B

POSSIBILITY OF THE USAGE OF THE VISUAL RESEARCH METHODS WITHIN THE DESIGN EDUCATION

Andra Irbite

University of Latvia

Aina Strode

Rezekne Academy of Technologies

Abstract. *Young people are forming and will form the environment of today and tomorrow. This reinforces the necessity of the young generation's active involvement in the promotion of positive change. This approach cannot be otherwise as systemic and impossible without research and data analysis. Visual research methods, which are self-evident in design and art, are widely used in a number of other disciplines. To achieve an objective and reliable results, they often are combined with quantitative, analytic, generative and other methods. The aim of the paper - to discuss the ways of visual research methods' use in combination with systemic design thinking approach in finding new solutions in promotion of strategies for environmental and social change. Research methods – analysis of literature and case study. The results of the research show that images can be used to document the reality and can help students in the intellectual formation of concepts and strategies.*

Keywords: *visual research methods, images, design thinking, concepts, strategies, education.*

Introduction

From time to time people tend to look back and to rethink the present definition "The New Normal" (Bratton, 2016).

At the same time, it is necessary to define what is not 'normal' or The New Abnormal. Evaluating critically, previous and current generations (we) have managed to accomplish many outstanding achievements and created just as big problems. Ida Auken (2016), the Member of Parliament of Denmark, points out all these terrible things we have happening: lifestyle diseases, climate change, the refugee crisis, environmental degradation, completely congested cities, water pollution, air pollution, social unrest and unemployment. As a result, "we lost way too many people before we realised that we could do things differently" (Auken, 2016).

It is impossible to disagree: we have a number of economic, social and environmental problems. By accepting a broader definition of the term

'environment', encompassing natural environments, social settings, built, learning and informational environments, everyone is confronted with various situations that do not satisfy them.

Evaluation makes it necessary to construct potential future scenarios and models. This raises the questions – how can we act to change or improve human well-being and our environment – urban, social, learning, working, play or communication environment, environmental systems? Is our activity sufficient?

Different generations face distinct problems, however, young people are forming and will form the environment of today and tomorrow. This makes it necessary to actively involve the younger generation in the promotion of positive change. This approach cannot be otherwise as systemic: from definition of problems, evaluation of the situation, teamwork and communication in order to raise awareness, change attitudes and to develop strategies to promote positive solutions. Systematically, starting with smaller-scale challenges.

Depending on the scale of a problem, we are not always able to achieve the goals, however, reliable evaluation and reasonable solutions are a way how to change the attitude of our neighbours, social groups, officials of the state or local governments – to reach people, and power to make a difference. This process is impossible without research and data analysis, which means not only the identification of the problems and generation of ideas, but also the proof. Reliable data serves as a basis for the future scenarios and solutions. Here, the research methods are a very important aspect for visual assessment of the information in many cases. In turn, Design thinking in systemic discourse (Pastor, 2013, Pourdehnad, Wexler, & Wilson, 2011), and the related methods is approach to complex environmental and social challenges.

The aim of the paper – to show the importance of systemic design thinking approach and use of visual research methods within design education in order to find new solutions in promotion of strategies of environmental and social change.

Research methods – analysis of literature and case study.

Theoretical background

Visual research methods, which are self-evident in design and art, starting from John Collier (1957) multi-disciplinary research projects, are widely used in a number of disciplines, such as sociology (Berg & Lune, 2007; Harper, 2005, 2002), psychology (Banks & Zeitlyn, 2015; Gold, 1986), anthropology (Collier, 1957; Collier & Collier, 1986), ethnography (Holm, 2008), education (Yurtkuran et al., 2010; Bogdan & Biklen, 2003; Carlsson, 2001), health (Riley & Manias, 2004; Wang & Burris, 1997) and also in a military sphere (Jenkins et al., 2016) and cross-cultural marketing research (Magnini, 2006).

G. Holm (2008) categorizes images in two kinds: still and moving, and in three groups:

- subject-produced images – to record or videotape some aspects of life;
- documentary photography – they must be seen in a larger context;
- pre-existing images.

All kinds of images can be used in quantitative and qualitative research.

Visual ethnography is one of the ways of qualitative research, where photography, motion pictures, hypermedia, the web and virtual reality are gathered and analysed in order to understand and interpret the social realities and the environment.

Taking and analysing photographs is one of the most common ways to capture and explore the reality. “If I could tell the story in words, I wouldn't need to lug around a camera” (Hine, n.d.). The critical eye of camera is an essential tool in the gathering of visual information, because „we moderns are often poor observers – the fragmentation of life makes it difficult to respond to the whole view... Leaving our specialized fields, we may be visually illiterate” (Collier & Collier, 1967). As J. Collier and M. Collier (1967) conclude, the sensitivity and capacity of a camera makes it possible to use photography to not only show or illustrate, but also to extend the visual process and to find out more.

Depending on the purpose of the study, there is a series of methods for integration of photographs in a research and storytelling: Photo Essays (Casey & Dollinger, 2007), Photo Elicitation (Brand & McMurray, 2009; Lorenz & Kolb, 2009; Clark-Ibanez, 2004; Collier, 1957), Photo-Voice (Andonian, 2010; Holm, 2008).

In the fields of Art and Design photography and the use of any kind of image can also have other objectives:

- Creation: the creation of a specific artwork.
- Visualization: image can be used as a material for further visualization of the idea or project;
- Documentation: in some cases, images can play a role of documents strictly characterizing the situation, especially in the fields of interior design, environmental, social, service and strategic design;
- Inclusion: images can be used as a material for the realization of a new design products or artworks, such as environmental design projects, web design, social posters, performances, multi-media shows.

In any of these cases described, a set of professional competences and knowledge are required, but by developing new solutions, a more extensive research is necessary in the fourth case. R. Bohnsack (2008) points out that acknowledging that pictures have the methodological status of self-referential systems also has consequences for the ways of understanding pictures as a media

in communication. However, a communication about the pictures is to be distinguished from an understanding through pictures. To achieve an objective and reliable results, visual research methods are often supplemented or combined with quantitative, analytic, generative and other methods.

Without pretending to carry out global changes, the authors further on explore the role of pictures in multidisciplinary research and the ways of use of photography in the intellectual formation of concepts and strategies promoting the improvement of environmental change.

Methodology

The case study has been carried out in order to attract the attention to the current events in the environment, highlighting the aesthetic and functional conformity of architectonic objects with social needs.

In the present research, the case is a situation captured in the photograph and the proposed solution to a social or environmental problem.

In order to participate in the conference Design. Experience. Challenges 2016 and in the workshops, the students were given a homework in which, step by step, they had to develop specific solutions for the improvement of the environment.

The participants of the research were the students of Rezekne Academy of Technologies (RTA), Daugavpils University (DU), Daugavpils Art and Design Secondary School "Saules skola", Valmiera Secondary School of Art, who study design; 37 students in total.

The objective – to take photographs of the life / study environment, paying attention to the objects, things, processes that address in a positive or negative aspect. By the analysis of the results, to assess, to draw conclusions and to propose a solution (Table 1). Task execution time – 2 weeks.

Several students worked in groups and submitted their common view on environment problems, therefore, the number of analysed cases – 21.

Table 1 The stages of strategic problem solution

Stage	Activity
1. Define	Answer the questions: What problems do you encounter in your / other people's life, in your surroundings or global environment, private or public space? What do you want to fix, find out, understand, change or improve? Formulate the basic problem. Formulate the scale of the main problem and sub-problems. Draw the overall structure of the problem – systems diagram.

2. Explore	Work individually / in groups – photo sessions. Take photographs of your /other people's environment, focusing on objects, things, processes, systems that address you in a positive or negative aspect.
3. Understand	Analyse all the collected materials (photographs). Answer all or some of the questions: <i>Who? Where? When? How? Why?</i> Write down the answers, systematise them. <i>Do you need more photo sessions?</i> <i>Is it necessary to add other methods, such as focus group interviews, field or statistical analysis to understand the whole problem?</i>
4. Develop	Answer the questions: Can / cannot I /we do something to change / improve the environment, human wellbeing, to solve social or global problems? If I /we cannot change the reality, how can we change the attitude of our neighbours, social groups, officials of the state or local governments? Formulate the solution of the problem.
5. Share	Define the final product - will it be – an image, social poster, environmental / interior project, installation, performance, multimedia show, strategic design project? Prepare the presentation.

Results

The respondents submitted photographs with commentaries on the problem and its solution. Firstly, the themes of photographs were analysed (Table 2).

In general, the focus in the photographs is on the places, which require changes. In the commentaries, several respondents mention unpleasant feelings that abandoned and demolished buildings cause, located in cities besides pedestrian ways.

While in the cases A1, A2, *badly maintained urban environment highlights three currently common problems: environmental pollution, alcoholism and poverty*. For the improvement of the situation, it is proposed *to set the signs reminding that environmental pollution is prohibited, to pave paths, that will create an atmosphere of a public place for those who enjoy the beauty of nature, as well as to arrange recreation areas. The solution for the attraction of society's attention – an organized event of waste cleanup at a certain place. An artistic performance, during which, a person is plastered with different waste, until he cannot bear the weight (or light wood construction, that eventually breaks)*. A social context of positive social changes is essential– *society's attitude, as, by cleaning up and maintaining the environment, it is possible to achieve society's appreciation and evaluation of the beautiful in their city, develop of piety towards the nature*.

Table 2 Themes of photographs

Theme	Subtheme	The number of cases	The codes of cases
Environmental orderliness	Recreational area along the river	2	A1, A2
	Arbitrary animal cemetery close to residential buildings	1	A3
	The necessity of the dogs walking area	1	A4
Abandoned buildings	In city	1	B1
	In rural area	2	B2, B3
	Factories	3	B4, B5, B6
	Public buildings for relaxation	2	B7, B8
Visual design of buildings	Shop windows	2	C1, C2
	Graffiti	1	C3
Pedestrian paths, crossings	Railway crossing	1	D1
	City street junction	1	D2
	Pedestrian road	1	D3
Household problems of the residents of multi-storey buildings	Laundry drying	1	E1
Accessibility of environment	Stairs of entrance into public buildings	1	F1
	Stairs of tram	1	F2

Several social photographs demonstrate urban environment situations that are uncomfortable for the users. For instance, the case D1 draws attention to the following situation: the railways under the overpass is a frequent crossing point of Rezekne pedestrians, as it is the shortest way that allows to save some time. *When crossing the railways in a prohibited place, people put themselves in danger, for instance, by falling and injuring themselves. The proposal is to organize that place, create a safe pedestrian crossing with warning signs and colourful luminescent stickers that will mark the numerous rails.*

In cases C1, C2, the objections relate to the tendency of decorations of shop windows – *cover window displays with advertisements, which cover all the window areas. Visually the windows are transferred into non-transparent walls* and an important design direction – the art of shop-windows decoration is developing.

The society's most painful and challenging issue is the demolition of abandoned buildings or their maintenance for new functions to be carried out. Taking into account safety considerations, the respondents proposed to use these places for non-formal art projects, organization of exhibitions. It is important to stop the demolition processes of these buildings, to fence them off, providing a

safe environment for the visitors. A temporary solution is to cover the windowpanes with decorative panels. This way, the transitional period until the renovation of the building is „lived through” (Figure 1).

Figure 1 The current state of the building and the project of the new building of "Saules skola" (B1)

Even though it is not a new experience, the panel design solutions differ, according to the new functions of the building.

In the case D3, the respondent draws attention to the consequences of imprudent decisions (Figure 2). *Just built pedestrian walkway, which has been planned just "in the trees' way" The trees after a month are cut down, in order not to cause inconvenience for the pedestrian traffic.*

Figure 2 Unsuccessful planning of the walking way (D3)

In the previously reviewed cases of recording urban environment facts, the suggestions of the respondents were applied for the identification of social problems, development of proposals and are more traditional. While the students of DU have carried out a complex task, undergoing all strategic design stages. The students were working in groups and in their presentations have demonstrated the process of Daugavpils image creation, beginning with a problem and definition of opportunities, idea generation, and finishing with a design product offer with an aim to improve and promote city's recognition and development of the tourism sector.

In this case, the defined key problem was the lack of the city's identity because of an insufficient reflection of the availability and uniqueness of nature, historical and cultural resources in the information sources. The students believe that currently Daugavpils is associated only with the Rothko Art Centre. In order to define the interconnected influencing factors and involved parties, that determine and affect the development of the city's image and promote the competitiveness of the tourism sector, the students have carried out the factor analysis and developed the system diagram. After the analysis of available information sources – homepages, advertisements and written press – carrying out several photo shoots and observation studies, analysing the photographs taken and the research results, the students defined the factors promoting and impeding the development of the tourism sector.

The following factors of the strategic advantage were formulated: geographical breakdown, the proximity of borders of three countries; developed infrastructure; a large concentration of educational and cultural institutions (museums, the Rothko Art centre); cultural diversity and identity; industrial, military, cultural and historical heritage (a fortress, historical buildings); natural resources (lakes and the river Daugava); science.

The students defined the inhibitory factors of local tourism development in Daugavpils:

- 1) Insufficiency of information on the homepages, insufficient environmental information system;
- 2) Unsuccessful location of the tourism information centre;
- 3) Lack of information connecting points;
- 4) Insufficiency of advertisement promotion;
- 5) City's image and branding.

Next, the students defined three key words that could characterize Daugavpils and the spirit of the place: ***Adventure, Feelings, Complexity.***

By analysing the collected information and data, three groups of challenges/opportunities and tasks have been defined.

- 1) To offer the solutions for the improvement of information systems.

Students developed a number of proposals, they plan to introduce responsible persons with them.

2) To develop the provision of unique services. Services *as adventure*.

Cultural, historical and industrial tourism:

- Hop-on hop-off ‘Rothko tram’ running on a line that connects the city centre with the fortress and the Rothko Art Centre. WHY? Hop-on hop-off buses are in many cities, but Hop-on hop-off tram will be only in Daugavpils. Along the way, there are many sightseeing objects.

In the development of the proposal, the photograph created during the photo session has been used. Colours – from the corporate identity of the Rothko Art Centre (Figure 3).

- Thematic tours (interactive entertainment in museums, military objects).
- Distillation courses – a service of the Schmakovka museum (schmakovka is the national drink with a long history).

– *Gastronomic tourism:*

As the people of various nationalities live in Daugavpils, there is the opportunity to taste the dishes of various national cuisines. As it turns out, there are three products that characterize the taste of the city in general: belash (the pie with various fillings), schmakovka and chocolate – the last mentioned product is especially loved by the inhabitants of Daugavpils. So the offer of the day: Promenade Belash, shmakovka Dinaburg, Czar pancakes with chocolate.

– *Health improvement:*

Schools of healthy lifestyle, slimming procedures and other.

3) To develop a vision for the city's image and slogan.

In the process of the development of the image of Daugavpils, the students defined the key words: *spaciousness, water, art, colour, history, fluency*, which allowed developing the slogan: **Water. Colour. City** (Figure 4).

Figure 3 ‘Rothko tram’

Figure 4 Logo of Daugavpils with the slogan

As a result, the students have developed an action strategy and prepared the presentation also including a Photo Essay and actual proposals, in order to present them to the local government representatives.

As the experience of the previous student work groups, who has carried out similar task, has shown, the responsible officials follow the proposals based on the research of the young generation, and the actual improvements are made, for instance, public transport scheme on the homepage of the local government has become clearer.

It demonstrated the efficiency of the approach and the necessity to continue the active involvement of youth in social and environmental problem solving processes. These activities will serve as a base for knowledge and experience acquisition that will be necessary in dealing with future challenges of larger scale.

Conclusions

1. Visual ethnography, as one of the ways of qualitative research, is widely used in a number of disciplines in order to understand and interpret the social realities and the environment.
2. An essential role of the visual research methods' application is the stage of pre-design, when the current situation is studied, design tasks (ethnographic research) are defined, analogues examined and analysed (case study), ideas generated (visualization).
3. The case study has shown that, in the process of design studies, it is important to develop critical and creative thinking, by applying the systemic approach in finding new solutions for the development of design projects. By consequently carrying out design strategic thinking stages, *Define-Explore-Understand-Develop-Share*, a binding design product offer has been acquired.
4. The inner experience shows that the responsible officials follow the proposals based on the research of the young generation and the actual improvements are made. It demonstrated the efficiency of the approach and the necessity to continue the active involvement of youth in social and environmental problem solving.

References

- Andonian, L. (2010). Community participation of people with mental health issues within an urban environment. *Occupational Therapy in Mental Health*, 26, 401-417.
- Auken, I. (2016). Welcome to 2030. I own nothing, have no privacy, and life has never been better. World economic Forum. Retrieved 12.12.2016. from <https://www.weforum.org/agenda/2016/11/shopping-i-can-t-really-remember-what-that-is/>

- Banks, M., & Zeitzlyn, D. (2015). *Visual Methods in Social Research*. Sage. ISBN 978-4462-6974-9
- Berg, B. L., & Lune, H. (2007). *Qualitative Research Methods for the Social Sciences* (8th ed.). Pearson. ISBN-13: 978-0205809387
- Bohnsack, R. (2008). The Interpretation of Pictures and the Documentary Method. *Forum: qualitative research*, 9 (3), 26-31. Retrieved 12.12.2016. from <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1171/2592>
- Bogdan, R., & Biklen, S. K. (2003). *Qualitative research for education: An Introduction to Theories and Methods* (5th ed.). Pearson. ISBN-13: 978-0205482931.
- Brand, G., & McMurray, A. (2009). Reflections on photographs: Exploring first-year student's perceptions of older adults. *Journal of Gerontological Nursing*, 35 (11), 30-35.
- Bratton, B. H. (2016). The New Normal. Retrieved 17.12.2016. from <http://theissuemagazine.com/the-new-normal>
- Carlsson, B. (2001). Depicting experiences. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 45 (2), 125-143. Retrieved 21.12.2016. from <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00313830120052723>
- Casey, P. F., & Dollinger, S. J. (2007). College students' alcohol-related problems: An autophotographic approach. *Journal of Alcohol and Drug Education*, 51 (2), 8.
- Clark-Ibanez, M. (2004). Framing the social world with photo-elicitation interviews. *American Behavioral Scientist*, 47 (12), 1507-1527.
- Collier, J. Jr., & Collier, M. (1986). *Visual anthropology: Photography as a research method*. Albuquerque: University of New Mexico Press. ISBN-10: 0826308996
- Collier, J., & Collier, M. (1967). *Visual Anthropology: Photography as a Research Method*. The university of New Mexico Press. ISBN 0-8263-0898-8.
- Collier, J. J. (1957). Photography in anthropology: A report on two experiments. *American Anthropologist*, 59, 843-859. Retrieved 21.12.2016. from <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1525/aa.1957.59.5.02a00100/epdf>
- Gold, S. (1986). Ethnic boundaries and ethnic entrepreneurship: A photo- elicitation study. *Visual Sociology* 6 (2), 9-22.
- Harper, D. (2005). What's new Visually? In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *Handbook of qualitative research* (3rd ed.) (pp. 747-762). Thousand Oaks, CA: Sage. ISBN 0-7619-2757-3.
- Harper, D. (2002). Talking about pictures: a case for photo elicitation. *Visual Studies*, 17 (1), 13-27. Retrieved 21.12.2016. from <http://www.nyu.edu/pages/classes/bkg/methods/harper.pdf>
- Hine, L. (n.d.). *Lewis Hine Quotes*. Retrieved 21.11.2016. from <https://www.brainyquote.com/quotes/quotes/l/lewishine161834.html>
- Holm, G. (2008). Visual Research methods. Where Are We and Where Are We Going? In S. N. Hesse-Biber and P. Leavy (Eds.), *Handbook of Emergent Methods* (pp. 345-356). The Guilford Press. ISBN 978-59385-147-7.
- Jenkins, K. N., Murphy, A., & Woodward, R. (2016). Photo-Elicitation in Military research. In A. J. Williams, K. N. Jenkins, M. F. Rech, R. Woodward (Eds.), *The Routledge Companion to Military Research Methods* (pp. 345-356). Routledge. ISBN 978-1-4724-4275-8.
- Lorenz, S., & Kolb, B. (2009). Involving the public through participatory visual research methods. *Health Expectations*, 12, 262-274.
- Magnini, V. P. (2006). Photo-Elicitation as a Tool to Alleviate International Marketing Mistakes. *Global competitiveness*, 14 (2), 81.

- Pastor, E. (2013). The Other Design Thinking. Retrieved 21.12.2016. from <http://www.humantific.com/the-other-design-thinking/>
- Pourdehnad, J., Wexler, E. R., & Wilson, D. V. (2011). Systems and Design Thinking: A Conceptual Framework for Their Integration. Retrieved 21.12.2016. from http://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1009&context=od_working_papers
- Riley, R. G., & Manias, E. (2004). The uses of photography in clinical nursing practice and research: a literature review. *Journal of Advanced Nursing*, 48 (4), 397-405. DOI: 10.1111/j.1365-2648.2004.03208.x
- Yurtkuran, S., Kaplan, I., & Taneli, Y. (2010). Photography in architectural education: A tool for assessing social aspects of the built environment. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 2 (2), 2583-2588. Retrieved 21.12.2016. from <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042810004179>
- Wang, C. (2003). Using photovoice as a participatory assessment tool: A case study with the homeless in Ann Arbor. In M. Minkler and N. Wallerstein (Eds.) *Community-based participatory research for health* (pp. 179-196). San Francisco: Josey Bass.

ART PSYCHOLOGY: A SYMBOLIC PAINTING ANALYSIS

Valērijs Makarevičs

Daugavpils University, Latvia

Abstract. *Painter at all times had interest in that, how an audience perceive their works. This problem touches the questions of aesthetics not only. The picture can not speak the words. But the color, objects and their position in space can convey the meaning of what is consciously or unconsciously, the author wanted to say. There is a method of knowledge the meanings of art. This is a symbolic analysis. We applied this method to the analysis of paintings by Russian artist Repin. Analysis of space objects and the colors of numerous works of the author allowed, as we think, to decipher the true meaning of the work of the author.*

Keywords: *painting, Repin, symbolic analysis of painting, symbolism.*

Introduction

It is of extreme importance for an artist to bring the thoughts enclosed in the idea of a pictorial work to the observer. The main difficulty here lies in the fact that an artist uses the language of images and symbols but the ideas are formulated in words. The language of images and symbols is the language of our unconscious. Words and concepts compose the essence of consciousness. The translation from the language of images and symbols into the language of words is not an easy task. It is connected with the interpretation of symbolism which never allows a monosemantic approach as in this case it loses its generalised reflection of reality and is turned into a concrete image. The theories and research of the perception and interpretation of pictorial works can be divided into two groups. The basis for division into groups here is the order of psychic processes in a person's brain.

The first direction of the research of paintings is the study of peculiarities of the observer's perception in front of the picture. Here the researchers' attention is drawn to the observer's glance movement across the picture and those details on which the subject's look comes to a stop. Nowadays IT technologies are used to study the process of visual perception of paintings. The most vivid example of such a research can be Vienna's University professor Rafael Rosenberg's project. It studied the localisation of the observers' attention towards the fragments of a painting (Klein, Betz, & Rosenberg, 2014).

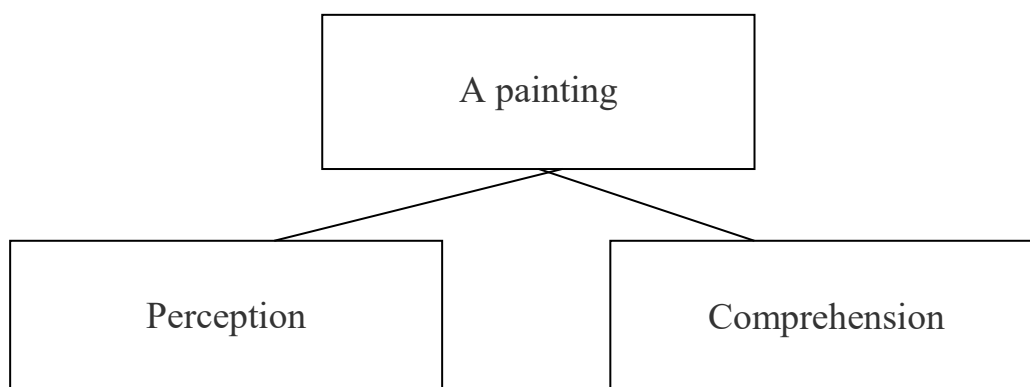

Figure 1 **Direction of the research of paintings**

The second direction of the research of paintings touches upon the comprehension of meanings which an artist puts into the work and transmits by means of images and peculiarities of the composition. Here two principles should be taken into consideration.

The first one was formulated by the American researcher Svetlana Alpers and touched upon different traditions in the European fine arts. Analysing the European XVII century paintings she notes down that to be able to understand the works of that epoch it is necessary to know about the existence of two traditions in painting. One of them can be conventionally called the Italian tradition.

According to the second principle, the art of painting can be conventionally divided into two big groups - realistic and abstract. Each of the groups requires its own approaches to the analysis of paintings. Possible approaches are shown in Figure 2.

Deciphering the meanings presupposes the knowledge of symbolism. Spatial, object and colour symbolism as well as the symbolism of numbers are used in paintings. We will speak about these kinds of symbolism in more detail in the next chapter of the article.

The look is directed with the help of the imaginary lines directing the looks of the personages of the painting and movement (towards or from the observer). An example of using this method of directing the look is Jordjone's painting "Madonna Castelfranco" painted in 1504-1505.

The painting depicts Madonna with the baby. Madonna is depicted on a raised place on the background of the sky. The linear analysis of this painting is given in the electronic version of the journal "Personality and culture". Let us turn to the text.

The figure of Madonna is located exactly on the central vertical line of the painting. We see parallel lines in the square figures of the floor and in the edges of the pedestal on which the figure of Madonna is placed. All the lines of the

descent lead to the central line of the painting. But there are several points of descent. As if these points of descent describe the historical mission of the God's Mother" (Джорджоне, Мадонна, & Кастельфранко, 2008).

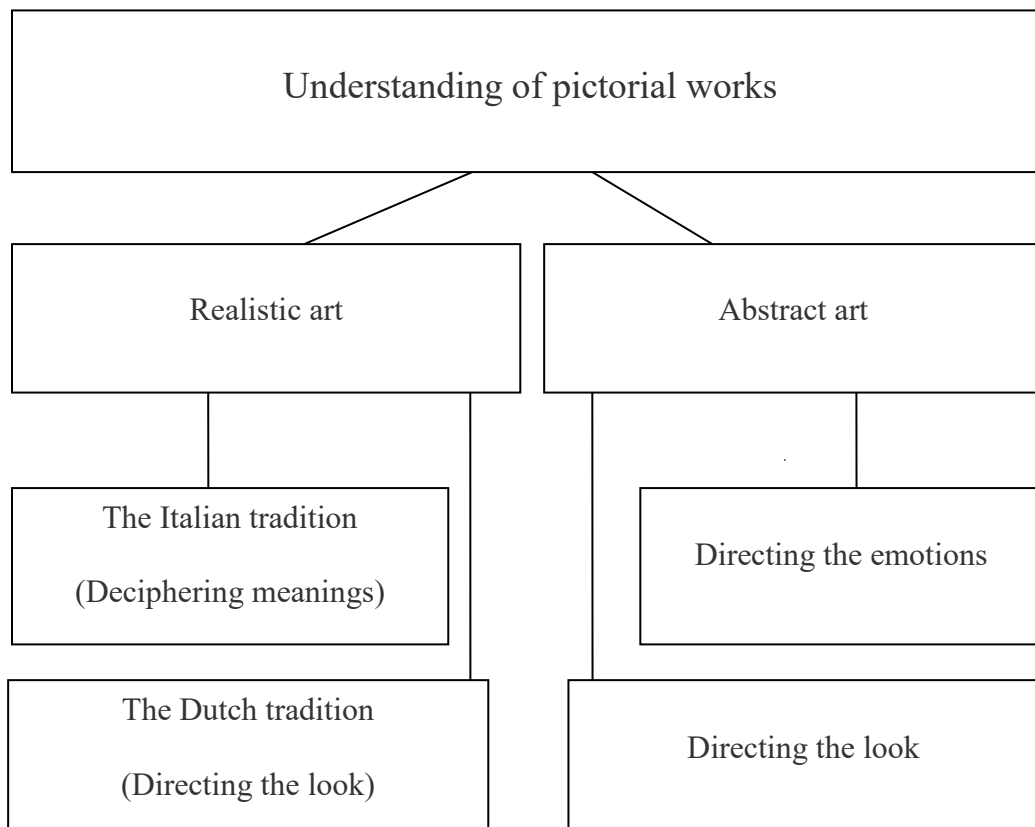

Figure 2 Peculiarities of understandin g pictorial works of different genres

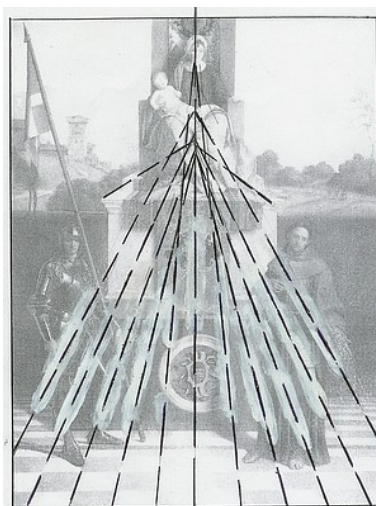

Figure 3 Descent of imaginary lines on the main figure of Jordjone's painting "Madonna Castelfranco"

(Source: http://culture-people.com/index.php?option=com_content&task=view&id=71&Itemid=48)
(24.04.2016)

An important role in the analysis of the painting plays the direction of the look of its main personages. It can be turned to the observer (as in Raphael's "Sikstine Madonna") or aside as in Delakrua's "Freedom leading the people": here the look of the woman symbolising freedom is turned to simple Parisians and inspires them for the struggle for the ideals of revolution.

To organise the observer's look and, in consequence of this, to give a hint for understanding the meanings of the painting the artists resort to using in composition the so called perfect figures: a square, an equilateral triangle, an oval, a circle. Thus, Leonardo da Vinchy in his painting "The lady with an ermine" uses the principle of an oval to transmit the main idea of the work. The analysis of this painting is to be found in many scientific texts.

Let us turn to one of them. "A graceful line of the lady's shoulders (Leonardo somewhat exaggerated their bend) is accentuated by the line of the ermine's trunk which prolongs the line of the shoulders enclosing it into a certain oval. By this the unity of both creatures of nature is expressed. An ermine carries in itself a big mystery of living while the man - the mystery of all existing, the mystery of the spirit capable to create" (Леонардо да Винчи. «Дама с горностаем», 2011, p. 95).

An illustration of using the symbolism of numbers can be David's painting "Horatios' oath. The basis for its plot was the story of a Roman historian Tit Liviy. It tells us about the hostility between two ancient cities - Rome and Alba-Longa. Following the tradition, to solve the conflict three warriors had to be chosen from each city. The winner was determined in the fight between them.

The lot fell to brothers Horatios. On the other side the brothers from the Curatsievs' family opposed them. The situation was complicated by the fact that Curatsievs'sister was one of the Horatios' brother's wife and had two sons with him. The brothers Horatios had a sister who was engaged to one of Curatsiev's brother.

The fight took place and one of Horatios' brothers turned out to be the winner. The others were killed. On coming home the brother who stayed alive stabs his sister.

In the painting the tragic situation is conveyed by the symbolism of numbers. On the left we see three brothers with a stretched out hand as a sign of an oath unity. The father is standing in the centre and has three swords - weapons of murder in his hands. On the right hand side we see three suffering women - the mother, one of the brother's wife and their sister. Two young grandchildren, the next generation of the Horatios' family, are standing next to the mother of the family. Number 4 corresponds to three women and the new generation.

Number 3 symbolises the male beginning but number 4 - the female one. The meaning of the painting is that the male beginning in its extreme

manifestations and not combined with the female one (men and women in the painting are separated by the father standing with his back to women) is not capable to bring harmony into the world.

For the analysis of abstract painting it is necessary to know the symbolism and to be able to produce associations connected with one's own emotionally coloured life experience. Thus, an observer understands Rothko's paintings created by him in his late period better when learns to analyse them from the point of view of spatial and colour symbolism.

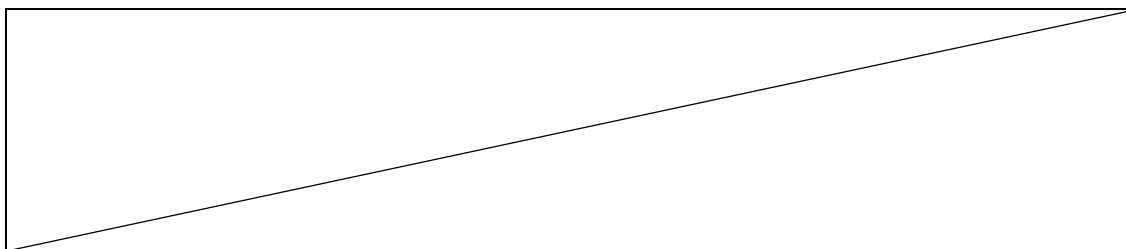
Aim of work - to show the possibilities of symbolic analysis of painting. A method is a symbolic analysis.

Methodology of the research

The method of the symbolic analysis of painting was used in the research. A symbol is a generalised idea about something meaningful for a person which is materialised in the image or in the link between images.

A symbol combines a person's consciousness and unconscious (Лосев, 1995; Юнг, 1996; Яффе, 2016). In the present research we use the spatial, colour and object symbolism.

The symbolism of space came to us from the deepest antiquity. Its meaning is transmitted by the sheet of white paper which symbolises a person's life.

Figure 4 Symbolic representation of a person's optimal life

In this picture the left hand side of the sheet symbolises a person's past, the central part - the present and the right hand side - the future. At the same time the left part symbolises the female beginning of the world, but the right part - the male one. The optimal person's life is represented by a diagonal. (Литовкин, 1990).

The psychological basis of the colour symbolism was laid by Lusher and Freeling. In the most general way their ideas about a person's activity colouring can be outlined in four points.

The red colour symbolises a purposeful activity.

The yellow colour symbolises an unpurposeful activity for which the process is important, but not the result.

The blue colour and its derivatives do not only symbolise tranquillity, but also a person's spiritual and intellectual activity.

The green colour symbolises, first of all, a person's vitality. But, at the same time, different shades of green can be connected with stagnation as well as testify to the approaching death. (Льюис, 1996; Freeling, 1967, 1968). The psychological interpretation of the colour symbolism mostly coincides with its religious interpretation.

The object symbolism and its meanings help to comprehend the deep-laid senses of the European paintings of the late Middle Ages, Renaissance and the New time. In the paintings of this time every landscape element, every object and every animal in the space of the painting transmitted a certain meaning to the observer. Thus, big stones (boulders) and mountains symbolised the strength of faith, eternal life and at the same time the personality's Self. A mirror in the picture could symbolise the Almighty's eye but the birds - the transcendental relations of the person and the world.

The method of a psychological research requires the comparison of the results received in the course of the experiment with the observation data, i.e. with the reality. In our case we will compare the hypotheses which will be formulated in the course of the symbolic analysis of the paintings with the facts of the author's biography. For an example we will consider work of the Russian artist I. Repin.

Biography

The artist was born in a small Ukrainian town Chuguev. In 1859 Repin leaves for St. Petersburg with the hope to enter the St. Petersburg Art Academy. He was happy to realize the opportunities of education in St. Petersburg but did not think of the hardships of everyday life. The artist's living conditions and his personality peculiarities assisted the formation of the lack of faith into his own unique nature. This feature was preserved throughout his whole life. This personality trait helped him to make fast progress in the Academy and to become the best one in his course. The young Repin was respected for his talent and good breeding. In the Academy he met the artist Kramskoy who taught him the need for an artist to understand the tendencies of the social life and the ability to interpret them in the works.

Before the artist left Russia for some time in 1873 he received recognition in the artistic circles connected with the success of his picture "Barge haulers on the Volga".

In 1873 the artist leaves for Europe. He visits the World exhibition in Vienna where his painting "Barge haulers on the Volga" was accepted and recognised. Then Repin leaves for Italy for a short time and then for Paris. In Paris he paints two of his well-known paintings - ("The Paris cafe" and "Sadko").

In 1876 the artist comes back to Russia and lives not far from St.Petersburg. In 1882 Repin moves to St. Petersburg where he lives till the end of his life. This period is the most fruitful in his creative work (Пророкова, 1960; Федоров - Давыдов, 1989).

Research

Let us turn to the artist's creative work. The painting "Barge haulers on the Volga" is one of his most famous works. Usually the artistic analysis is concentrated on the psychological peculiarities of the personages of the painting. But taking into consideration the fact that the river Volga is one of the symbols of Russia, as well as the requirements of the spatial symbolism, we can say the following. Barge haulers as a part of Russia's society drag the country into the past. Changes are needed in Russia, both in the technological and in the social sphere.

There are few light tones in the painting. This is characteristic of Repin's portrayal of the life way out in the sticks of Russia. In 1873 Repin leaves for Europe. He lives in Paris which was the centre of the European culture and new trends in painting at that time. He came back from Paris in 1876 and immediately paints the picture with a different dominating colour - light green, which absorbed in itself the positive energy of Paris life (On the turf bench. Krasnoe Selo, 1876).

He came back from Paris in 1876. And immediately he paints the picture with a completely different dominating colour - light green which absorbed in itself the positive energy of the life in Paris (On the turf bench. Krasnoe Selo, 1876).

The light green colour will dominate in his painting another time. It is in the painting "What a space!" painted by the author in 1903. From the top right corner of the painting a wave is rolling onto the spectator. Young people - grammar-school students - are in this stream. They are happy to find themselves in this flow.

Let us try to decipher the meaning of this painting. The author understands that the country needs changes. He sees young educated people in the role of the creator of these changes. Repin supports the necessity of these changes. But expectation of changes he passes the image of water element. A water element is related to air, when fresh wind can be the precursor of gale.

Intuition does not cheat an author. The revolution takes place. The artist understands that it did not bring the expected changes. In 1906 Repin paints his "Manifestation on October 17, 1905". There he shows by means of colour symbolism the destructive power of the revolution which is not understood by the rejoicing crowd and the future of which is coloured in blood red. Repin was interested in a person's spiritual life. This interest became stronger after his life on Montmartre in Paris, in the centre of creative life and in the source of creative energy of the European painting at the end of the XIXth century. The painting "Sadko" painted at this time testifies to that. Sadko is a poor psaltery player. Having found himself in the under-water world he understands the mystery of becoming rich. The underwater world is the depth of the human psyche. Psaltery is the symbol of a person's soul. The acquired wealth allegorically means the enrichment of the soul.

The search for the sources of a person's spirituality reveals itself most fully in his painting "Iair's daughter's resurrection" (1870). To be able to understand the true meaning of the painting in which the author made an attempt to reflect his thoughts and ideas about spirituality, it is necessary to compare it with V. Polenov's work which was painted at the same time.

In Polenov's work the composition is unfolded to the right, that is to the future. The figures of the parents are clearly depicted. Christ is in the red attire. The direction of the plot in Repin's work is from the right to the left. A candle is burning at the girl's bedside. The parents are in the dark part of the painting and are almost invisible. Christ is dressed in the sky-blue attire.

Polenov shows that the daughter's resurrection is needed, first of all, for her parents; it takes off the load of negative experiences. The red attire of Christ testifies to his kingly power.

Something different is important for Repin. The resurrection is necessary, first of all, for the girl herself. For spiritual life (the burning candles) without which life is inconceivable, indissoluble ties between past and present are needed. The future is prepared by the unity of these two aspects of life. It is not in vain that in Repin's painting Christ is clothed in the blue attire. Spirituality is not brought from without but is the result of a person's own efforts.

A number of portraits of contemporaries were painted by Repin. Every portrait is different in the search of such portrayal means which could represent the characteristic peculiarities of the personage and his psychological state in different life situations. The writer Leo Tolstoy in his portraits is a living person who can lie down at the edge of a forest or who can plough the land. His contemporaries painted Tolstoy in a different way. Their portraits are academic. In them Tolstoy appears as a monument rather than a person alive.

Among Repin's portraits one stands out in its symbolism. It is the portrait of Princess Sophia, an imperious woman confident in herself and her future. But

in the right top corner of the picture a spectator sees a window closed by a solid grate.

In this situation Princess Sophia, the personage of Repin's picture, still does not know what is ahead of her. But the spectator has already been informed about it.

Discussion

How important is the ability to decipher the meaning of paintings for a modern person? E. Pavlova answers this question splendidly. She remarks that the problem of modern society is that only few people can understand the language of art (Pavlova, 2013). With this, the philosophy of art is at the same time the philosophy of self-knowledge.

In psychology the problem of understanding paintings appeared perhaps simultaneously with the appearance of psychology as an independent science. Emil Gekkenen was one of the pioneers in this field. He considered that there is a connection between the plot of a painting and the personality peculiarities (the peculiarities of the soul) of the author of the painting. This connection is revealed in the symbols included into the plot of the painting.

Symbolism helps the observer to penetrate into the author's consciousness and to grasp the meaning of the work (Gekkenen, 1892). The confirmation and concretisation of Gekkenen's ideas are found in the works of Arnheim (Arnheim, 1974, 1994), Baxandall (Baxandall, 1972), E. Pavlova (Pavlova, 2013), E. Panofsky who studied farcical art (Panofsky, 1953), V. Petrenko and E. Korotchenko (Petrenko & Korotchenko, 2008) and many others. How is the connection noted by Gekkenen revealed in Repin's paintings? In our opinion, the connection between the painter's soul and the plot of the work is most vividly revealed in Repin's painting "The resurrection of Iair's daughter". We have already noted that the author concentrates on the girl's past. This conclusion allows to place the girl in the space of the painting as well as to direct Christ's look. We find the confirmation to this in the literature on art history. The contemporaries stated that before creating the painting the author recollected different moments from his childhood and his sister who died not long ago (Andreev, 2013). In Polenov's work on the same biblical theme the miracle has already happened. For Repin expecting the miracle is more important (ibid).

The example above is a good illustration of the actions necessary to be taken in the process of reading the painting. The knowledge of symbolism gives us a possibility to formulate the hypothesis. The confirmation of this hypothesis should be looked for in the author's biography and in the contemporaries' recollections about him. Here, it is necessary to know the cultural and historic

context of the appearance of the plot as well as the symbolism evolution in the art history.

Conclusions

1. The author's ideas enciphered in the painting could be understood with the help of the analysis of symbols and meaning.
2. The analysis of painting assumes knowledge of the subject, color and spaces symbolism.
3. As an example of symbolic analysis in the article is considered the creativity of the Russian artist Repin.
4. The symbolism of Repin's paintings reflects his understanding of a person's social and spiritual life.
5. The comparison of the results of the analysis of symbols and meaning in Repin's paintings with the facts of his biography and the contemporaries' recollections about him confirms the conclusions drawn.
6. This method can be applied in the process of students study.

References

- Alpers, S. (1983). *The Art of Describing: Dutch Art in the Seventeenth Century*. Chicago.
- Baxandall, M. (1972). *Painting and Experience in Fifteenth Century Italy*. Oxford.
- Frieling, H. (1968). *Das Gesetz der Farbe*. Musterschmidt Verlag. Göttingen. Zürich. Berlin. Frankfurt.
- Frieling, H. (1967). *Farbe hilft verkaufen. Farbenlehre und Farbenpsychologie für Handel und Werbung*. Musterschmidt Verlag. Göttingen. Berlin. Frankfurt.
- Klein, C., Betz, J., Hirschbuehl, M., Fuchs, C., Schmiedtova, B., Engelbrecht, M., Mueller-Paul, J., & Rosenberg, R. (2014). Describing Art – An Interdisciplinary Approach to the Effects of Speaking on Gaze Movements during the Beholding of Paintings. *PLOS One*. 9 (12). <http://dx.doi.org/10.1371/journal.pone.0102439> (23. 04. 2016).
- Panofsky, E. (1953). *Early Netherlandish Painting: Its Origins and Character*. Cambridge.
- Андреев, Д. (2013). *Сравнительный анализ произведений И. Е. Репина и В. Д. Поленова на одну библейскую тему*. www.interlit2001.com/bible/dimich-es-1.htm (03. 05. 2016).
- Арнхейм, Р. (1974). *Искусство и визуальное восприятие*. Москва. Прогресс.
- Арнхейм, Р. (1994). *Новые очерки по психологии искусства*. Москва. Прометей.
- Геккенен, Э. (1892). *Опыт построения научной критики*. Санкт – Петербург. Издание журнала «Русское богатство».
- Джорджоне – Мадонна Кастельфранко. (2008). *Личность и культура*. № 4. Стр. 91-92.
- Леонардо да Винчи. *Дама с горностаем*. (2011). *Личность и культура*. № 2. Стр. 94-96.
- Литовкин, В. (1990). *Лекции, прочитанные в Московском государственном университете*. Конспекты автора статьи.
- Лосев, А. (1995). *Проблема символа и реалистическое искусство*. М., Искусство.
- Люшер, М. (1996). *Цвет вашего характера*. Москва. Вече-Персей-АСТ.

- Павлова, Е. В. (2013). *Историческая эволюция применения цвета в создании картины мира: психологические аспекты*. Молодой ученый. № 2. С. 301–305.
- Петренко, В. Ф., & Коротченко, Е. А. (2008). *Пейзаж души. Психосемантическое исследование восприятия живописи*. Экспериментальная психология. Том 1. № 1. С. 84–101.
- Пророкова, С. А. (1960). *Репин*. Москва.: Молодая гвардия, 1960.
- Фёдоров-Давыдов, А. А. (1989). *Илья Ефимович Репин*. — М.: Искусство, 1989.
- Юнг, К. (1996). *Человек и его символы*. Санкт-Петербург, Б.С.К. 1996.
- Яффе, Д. (1996). *Современная живопись как символ*. 2016.25.04. <http://www.coll.spb.ru/public/120.php>К (25. 04. 2016).

ТРАДИЦИОННЫЕ РЕМЁСЛА УЗБЕКИСТАНА В ДИЗАЙНЕ СОВРЕМЕННЫХ ИНТЕРЬЕРОВ

Traditional Crafts of Uzbekistan in Modern Interior Design

Malika Makhmudova

National institute art and design of named K. Behzod, Uzbekistan

Muhayyo Makhmudova

Uzbekistan

Abstract. *The article describes the historical development of the decoration of architectural monuments of Uzbekistan, characteristics of ethno-style, the use of traditional crafts and motifs in interior design, regularity of use of ethno-style in a modern architectural environment.*

Analytical approaches and methods of comparison were used in the article as well as materials of the authors' researches. In addition, the literature on the Central Asian decor, applied art and crafts of Uzbekistan, interior design in ethno-style and others was studied.

Keywords: *concept about the style, architectural decoration of monuments of Uzbekistan, traditional crafts of Uzbekistan, ethno-style, contemporary interior design.*

Введение

Introduction

В настоящее время наряду с другими стилями интерьеров большую популярность приобретает этно-стиль. Будучи причудливым, этнический стиль по своей сути является отображением традиций различных азиатских, африканских и латино-американских народов в дизайне интерьеров и несет с собой неожиданные формы, экзотические материалы и оригинальные идеи.

В то же время в Узбекистане большое внимание уделяется сохранению, развитию и популяризации традиционных ремёсел, имеющие многовековую историю. Данная тенденция способствует процессу создания дизайна интерьеров в этно-стиле, и с введением этнических мотивов или традиционных ремёсел в архитектурную среду происходит органичное сочетание и синтез традиции и современности.

Цели исследования: Рассмотреть историческое развитие архитектурного декора памятников Узбекистана, развитие традиционных

ремёсел, включая абровых тканей и их использование в дизайне современных интерьеров, научно обосновать методику создания современного дизайна интерьера в этно–стиле.

Методы: в статье использовался аналитический метод, а также методы сравнения, обобщения и систематизации. В частности, изучен(-а) следующее: (1) литература о средневековом архитектурном декоре памятников Узбекистана, дизайне интерьеров в этническом стиле, традиционных ремёслах Узбекистана; (2) практический опыт работы архитекторов в этно–дизайне интерьеров XX–XXI вв.; (3) объект исследования: этнический стиль в дизайне, этнические мотивы; (4) предмет исследования: современные интерьеры, архитектурные сооружения, декор, орнаменты, традиционные ремёсла и традиционный текстиль Узбекистана.

Изученность проблемы: вопросы формирования, развитие и особенности архитектурного декора памятников Узбекистана, традиции и инновации ремёсел Узбекистана, развитие основных стилистических особенностей архитектурного дизайна исследованы в трудах многих ученых: Браиловская, Л. В. (2004). *Дизайн интерьера в восточном стиле: Япония, Китай, Индия, Египет*, Сухарева О. А. (1981). *О ткацких ремеслах в Самарканде. История и этнография народов Средней Азии*, Пугаченкова Г. А. (1976). *Зодчество Центральной Азии. XV в.* (1987). *Из художественной сокровищницы Среднего Востока*, Ремпель Л. И. (1961). *Архитектурный орнамент Узбекистана*, Пугаченкова, Г. А., Ремпель, Л. И. (1965). *История искусств Узбекистана*, Ремпель, Л. И. (1983). *Художественная культура Средней Азии IX–XIII вв. и проблемы мусульманского искусства*, Хакимов, А. А. (2013). *Прикладное искусство Узбекистана: традиции и инновации*, Махкамова, С. М. (1983). *К истории ткачества в Средней Азии. Художественная культура Средней Азии IX – XIII вв.*, Фахретдинова, Д. А. (1972) *Декоративно-прикладное искусство Узбекистана*, Кильпе, Т. Л (2002). *Основы архитектуры*, Расинэ, О. (2004). *Орнамент всех времён*, Махмудова, М. Т. (2012) *Особенности и традиции жилого дома (Интеграция традиций и зодчества)*, Махмудова, М. Т. и Махмудова, М. М. (2016). *Архитектура эпохи Темуридов*. и многие другие.

Научная и практическая значимость статьи: анализ проведённого исследования позволит теоретически и практически использовать рекомендации, направленные на создание дизайна современного интерьера с применением этнических мотивов и традиционных ремёсел в интерьере, а также исследуемая проблема преследует своей целью послужить развитию и сохранению традиционных ремёсел Узбекистана и, их популяризация и продвижение на международном уровне.

Этнический стиль и его особенности *Ethnic style and its features*

Представление человека о красоте менялось со сменой эпох, что несомненно отразилось на архитектурных сооружениях и их интерьерах. Появление интереса к традиционным мотивам также способствовало зарождению этно-стиля, который на сегодняшний день – в десятке безусловных стилей-лидеров.

Этнический стиль характерен использованием этнических традиций и колорита, свойственных определенному народу при создании дизайна интерьера. Также при создании современных интерьеров в этническом стиле дизайнеры в поисках вдохновения обращаются к истории дизайна интерьера, национальным стилям, историко-культурному наследию народа, традициям и обычаям.

Этно-стиль включает ряд различных стилей, среди которых восточный стиль. Он представляет один из самых интересных и разнообразных среди остальных стилей и разделен на два основных направления: арабский и азиатский (например, китайский, японский), те самым впитав в себя многообразие элементов арабской и азиатской культуры. Для каждого из вышеуказанных направлений характерными являются своя колористика и определенный набор материалов, используемых при дизайнерском оформлении помещения, которые помогают создать уникальную в своем роде восточную атмосферу.

Так, для арабского стиля определяющим является множество деталей, подчеркивающих всю изысканную красоту комнаты: резные шкатулки и сундуки из дерева и камня, яркий текстиль в виде шелковых штор, вышитых подушек, кувшины, кальяны и т.д. Комната в этом стиле наполнена покоем, умиротворением и гармонией арабской ночи.

Для азиатского стиля, характерным является минимализм, предпочтение в данном случае следует отдавать: обилию света; минимальной загруженности помещения мебелью и декоративными элементами. Так, по свидетельству дизайнеров, наиболее востребованный на сегодня этно-стилем является японский стиль (Браиловская, 2004). Это минималистско-декоративный стиль, в котором ничто не перегружает внимание, пространство структурировано спокойно и внятно. Философия японского дома тесно связана с природой – с точки зрения материалов, цвета, композиции. Но главная его «природная» черта – это возможность трансформироваться, изменяться, расти. Все эти качества специалисты постарались «привить» интерьеру, в котором японское звучит не прямо, а лишь тонким подтекстом.

Сегодня жители европейских и северо-американских мегаполисов выбирают любимые направления этнического стиля: марокканский, турецкий, узбекский, японский и др. Их яркие краски, витиеватые узоры и орнаменты могут преобразить любое помещение дома: от парадной гостиной до частных спальни и ванной. Многие дизайнеры и декораторы отправляются в путешествия на Восток не только за редкими вещами, но и за новыми впечатлениями, идеями и вдохновением. Так, например, туркменский ковер, кавказский килим или узбекская вышивка «сюзане» отлично справятся с декоративным наполнением интерьера.

Культура восточных стран очень богата, и благодаря декоративным элементам интерьеру можно придать оригинальность и неповторимость, сделав его весьма привлекательным.

Архитектурный декор Узбекистана *The architectural decor of Uzbekistan*

Узбекистан – страна, обладающая богатым культурным наследием, где с древнейших времён на протяжении многих веков развивались архитектура и искусство, включая различные виды ремёсел: ткачество, резьба по дереву, керамика, ковроткачество и другие виды. Архитектурный декор и традиционные ремёсла Узбекистана неразрывно связаны друг с другом. О высоком профессиональном мастерстве средневековых художников и зодчих, орнаменталистов и каллиграфов, резчиков и керамистов свидетельствуют всемирно известные архитектурные памятники Самарканда, Бухары, Хивы, Шахрисабза и других городов Узбекистана. Декоративная разработка архитектурных памятников поражает воображение нескончаемым разнообразием вариантов, виртуозностью исполнения, хитроумными решениями переходов орнаментальных идей в архитектурно–конструктивные (Буткевич, 2008). На протяжении многих веков в декоре используют два основных типа орнамента: геометрический (гирих) и растительный (ислими).

В истории развития архитектурного декора Узбекистана каждый крупный этап характеризуется своим художественным решением, так, например, в ранний период в V–VIII вв. используется плоскостной декор, в котором особую роль играет монументальная стенопись (интерьеры Сельской усадьбы Балалык-тепе, Хорезм). В IX–XIII вв. складываются новые художественные направления и преобладают мотивы фольклора, геометрические, растительные арабески, облицовочный кирпич используется в качестве декора (интерьер Мавзолея Саманидов, Бухара).

Конец XIV–XV вв. – искусство зрелого средневековья – империя Темуридов приобретает мировое значение. В это время наивысшего

расцвета достигает архитектурный декор, стены сооружений сплошь покрываются росписями, как, например, в интерьере Мавзолея Гур-Эмир (Махмудова, 2016). Мотивы, представленные здесь, могли бы составить целую энциклопедию декоративного искусства Средней Азии (Бартенев, 1962). Дворцы этого периода могла украшать сюжетная живопись, а мавзолеи – пейзажные мотивы (Мавзолей Биби-ханым, Самарканд). Орнаментальные росписи выполнялась монохромной (синим по белому) или многоцветной – эффектной росписью «кундаль» с рельефным узором и обильной позолотой в рисунке или покрытие фона (Ак-Сарай, Самарканд) (Пугаченкова, 1976).

XVI–XIX вв. последний крупный этап в развитии позднего средневекового искусства. В декоре широко использованы мозаичные и майоликовые панно с изображениями геометрических и растительных орнаментов и другое (Таш-Хаули, Хива; Медресе Абдулазизхана, Бухара). В этот период также широко используют дерево, которому в Узбекистане придавали особое значение. Из него изготавливали наружные двери, ворота, калитки, колонны жилых построек, потолки, которые зачастую были украшенные великолепной резьбой и/или росписью (Джума–мечеть, Хива). В интерьерах также широко применялись резьба и роспись по ганчу (Загородный дворец Ситораи–Мохи–Хоса, Бухара; Государственный музей прикладного искусства Узбекистана (Бывший дворец Половцева), Ташкент).

Изображение 1. Государственный музей прикладного искусства Узбекистана (Бывший дворец Половцева). Интерьер. Ташкент, Узбекистан, кон. XIX в.
Figure 1 State Museum of Applied Art of Uzbekistan (Former Polovcev's Palace). Interior. Tashkent, Uzbekistan. End of 19th c.

Традиционные ремёсла Узбекистана: абровые ткани *Traditional crafts in Uzbekistan: abr fabrics*

Традиционные ремёсла Узбекистана являются частью уникального и живого наследия. Мастера, которые передавали это наследие из поколения в поколение, на протяжении многих веков создавали уникальные образцы ремесленных изделий.

Сегодня в Узбекистане проводится множество работ по сохранению, развитию и популяризации ремесленных традиций, включая их адаптация и применение в современных реалиях. Такой процесс стал закономерным, и повлиял на появление тенденции, когда дизайнеры Узбекистана всё чаще стали обращаться к истокам прошлого и традициям. Яркость и живость традиционных узбекских тканей покорили и вдохновили дизайнеров одежды и интерьера не только в Узбекистане, но в других странах мира. Так, широкое использование узбекских мотивов и узоров можно проследить в работах зарубежных дизайнеров интерьеров и модельеров, таких как знаменитые кутюрье Оскар де ла Рента (Oscar de la Renta), Гуччи (Gucci), Дрис Ван Нотен (Dries van Noten) и другие. Следует отметить, что в современных национальных и зарубежных интерьерах особое широкое применение получили узбекские абровые ткани.

Традиционные ткани, являясь одним из древних видов ремёсел Узбекистана, претерпев ряд изменений, дошли до наших дней. Традиции получения абровых тканей (слово «абр» переводится как «облако») складывались веками. Так, согласно Махкамовой, «абровые ткани были известны ещё в первые века н. э. и, широко производимые до XX в. во многих городах и сёлах Средней Азии, оказались наиболее стойкими, и интенсивное развитие их мы наблюдаем и в наши дни» (Махкамова, 1983). Производством роскошных ткацких изделий славились многие древние города Узбекистана, особенно Ферганская долина и её древний город Маргилан.

На Западе абровые ткани больше известны под названием «икат» (ikat), которое обозначает ручную технику производства и переводится с малайского как «связывать, обвивать». Хотя техника иката используется и другими народами, но здесь дело обстоит особым образом: у узбекских мастеров ткани получаются особо яркими. Как считала Г. А. Пугаченкова, «любовь к интенсивному цвету, к звучному колориту, к чистым, радостным краскам лежит в крови народов Востока» (Пугаченкова, Ремпель, 1965). Поэтому ткани, выполненные в этой технике, поражают своими яркими цветами и великолепными узорами, которые включают растительные, геометрические, зооморфные и космологические орнаменты и представляют высокий уровень стилизации орнаментальных мотивов. Как

было отмечено Фахретдиновой, трактовка мотивов абровых тканей была предельно условна, а тона красок – глубоки и мягки, узор в целом был живописен и воспринимался как весёлая игра цветных и солнечных пятен (Фахретдинова, 1972).

Узбекские мотивы и традиции в современных интерьерах *Uzbek motifs and traditions in modern interiors*

Искусство и культура узбекского народа многообразно и красочно, в которых отразились талант и своеобразие тонкого, воспитанного веками вкуса. Мастерство, становясь традицией, передавалось из поколения в поколение. Выбирая в дизайне интерьера этнический стиль, дизайнеры создают в определенном помещении небольшой островок необычного мира, который не похож на всё, к чему привык обыватель.

Так, в дизайне интерьера современного жилого дома, представленного на фотографии снизу (арх. Фаттахов О. К.) прослеживается нечто созвучное узбекским традициям, чувствуется ощущение комфорта, уюта, тепла; здесь можно отдохнуть от обыденной суеты и отвлечься от будничных дел и окунуться в узбекскую культуру. (Махмудова, 2012).

Изображение 2. Интерьер современного жилого дома в восточном этно-стиле,
арх. Фаттахов О. К. Ташкент, Узбекистан
*Figure 2 Interior of the modern house in eastern ethno-style, architect –
Fattakhov O. K. Tashkent, Uzbekistan*

Этно–стили в интерьере переживают всплеск своей популярности. Их яркость и динамизм привносят в повседневную жизнь радостную атмосферу праздника. С помощью узоров можно кардинально преобразить интерьер, а грамотное использование текстур делает его более выразительным и чувственным. Многие орнаменты имеют не только замысловатую форму, но и богатую историю, по-прежнему оставаясь привлекательными, с точки зрения дизайна (Расинэ, 2004). Значимость орнамента в интерьере уже давно прочувствована и дизайнерами, и ценителями «живой» атмосферы в доме – он избавляет любое помещение от тусклости, безжизненности и интерьерной «тишины».

Изображение 3. Применение иката в современном интерьере
Figure 3 Use of ikat in modern interior

Сегодня очень востребованы в дизайне интерьера этнические узоры. Удивительный и особый их характер с экзотическим акцентом создают особый и оригинальный интерьер. Одним из наиболее ярких и интересных вариантов орнамента, которые способны привнести этнические нотки даже в классический интерьер являются орнаменты абровых тканей (икат). Как уже отмечено, сегодня узбекский икат из разряда национальных перешел в международный и стал модным трендом для одежды и интерьера. Следует отметить, что икат не всегда вызывает прямые ассоциации с экзотикой. В частности, современные рисунки, стилизованные под икат, весьма достойно сочетаются и с классической и с лаконичной мебелью. Активное использование разнообразного текстиля характерно для восточного стиля в

целом. Также, мебель, выполненная в этом стиле, отлично вживается в любой интерьер, привнося в него новизну и своеобразный колорит. Благодаря этому свойству отдельные предметы такой мебели могут стать изюминкой интерьера любого другого стиля.

Так, например, на изображении 3 представлено нетривиальное решение – украсить орнаментом заднюю часть спинки кресла. Кресла вписываются в интерьер благодаря тому, что орнамент повторяется на подушках.

Зародившееся в глубокой древности, сегодня традиционные ремёсла занимают особое место в искусстве и дизайне Узбекистана и приобретают широкую популярность за рубежом.

Рекомендации по созданию современного дизайна интерьера в этно– стиле

Recommendation on creation of a modern interior design in ethnic style

Ниже представлены рекомендации для создания современных интерьеров в этническом стиле:

1. Для создания этно-стиля в узбекских традициях в общественных интерьерах, таких как рестораны, кафетерии и других, уместно применение различных видов традиционных ремесел во внешней и внутренней отделке: резьба по ганчу, росписи на стенах и потолках, резьба по дереву, графические национальные орнаменты разных регионов Узбекистана. Все это придаст неповторимый колорит интерьеру.
2. При создании этнического эко–стиля следует использовать натуральные, то есть природные материалы, такие как дерево, керамика, камень, мрамор, отделку и мебель из натуральных материалов. Главная идея – единение с природой.
3. В этнических интерьерах можно использовать яркие акценты: например весь интерьер может быть выдержан в классическом стиле – а в гостиной комнате использовать обивку дивана с орнаментом икат. Благодаря этим неожиданным приемам и решениям интерьер гостиной выглядит очень гармонично и уже не так скучен, как был бы без иката.
4. Чтобы добавить свежую нотку интерьеру в этно–стиле, лучше использовать не торжественные классические принты, а традиционные среднеазиатские узоры, такие как икат и сюзане (вышитое настенное панно).

Изображение 4. Домашняя мебель, декорированная сюзане.

Дизайнер: Мария Виктория Бомбарелли Марин

Figure 4 Home furniture decorated by Suzane. Design by Maria Victoria Bombarelli Marin

Summary

Eastern culture attracts with its otherness and mystery. A major role in this is played by architectural decoration, which is a "palette" of the architect.

Oriental flavor is a hint of exotic light created in any interior, where different kinds of traditional crafts are used: wood- and ganch-carving, majolica, walls and ceilings paintings, traditional textiles, which makes the interior more complete, attractive and incredibly rich.

Interior style is not the image, but the basic idea of the interior design project, lifestyle and taste. While creating an interior in ethnic style, it is better to think in advance about his conceptual idea, since all further steps - from finishing to purchase decoration items –based on the selected style, require careful consideration and approach. Moreover, a designer creates a new world, that has to be pleasant and comfortable for its owner.

Today, the study of the traditional crafts of Uzbekistan and practice of ethno-style design attracted more and more attention of designers, and has a special place in the diverse world of contemporary interiors.

References

- Браиловская, Л. В. (2004). *Дизайн интерьера в восточном стиле: Япония, Китай, Индия, Египет*. Ростов на-Дону: Феникс,
- Буткевич, Л. М. (2008). *История орнамента*. Москва: Центр Владос.
- Бартенев, И. А. (1962). *От пирамиды до современных зданий*. Ленинград: Искусство.
- Кильпе, Т. Л. (2002). *Основы архитектуры*. 3-е изд., пер. Москва: Высшая школа.
- Махкамова, С. М. (1963). *Узбекские абровые ткани*. Ташкент: Государственное издательство художественной литературы УзССР

- Махкамова, С. М. (1983). *К истории ткачества в Средней Азии. Художественная культура Средней Азии IX–XIII вв. Сб.ст.* Ташкент: Издательство литературы и искусства.
- Махмудова, М. Т. (2012). *Особенности и традиции жилого дома (Интеграция традиций и зодчества). СамГАСИ. № 4.* Самарканд: Издательство Государственного архитектурно–строительного института
- Махмудова, М. Т., & Махмудова, М. М. (2016). *Архитектура эпохи Темуридов. Сб. ст.* Ташкент: LESSON PRESS
- Пугаченкова, Г. А., & Ремпель, Л. И. (1965). *История искусств Узбекистана.* Москва: Искусство.
- Пугаченкова, Г. А. (1976). *Зодчество Центральной Азии.* Ташкент: Издательство литературы и искусства. им. Г. Гуляма,
- Пугаченкова, Г. А. (1987). *Из художественной сокровищницы Среднего Востока.* Ташкент: Издательство литературы и искусства. им. Г. Гуляма,
- Ремпель, Л. И. (1961). *Архитектурный орнамент Узбекистана.* Ташкент: Гослитиздат УзССР,
- Ремпель, Л. И. (1983). *Художественная культура Средней Азии IX–XIII вв. и проблемы мусульманского искусства.* Сб. статей, Ташкент: Издательство литературы и искусства. им. Г. Гуляма.
- Под ред. Расинэ О. (2004). *Орнамент всех времён.* Москва: Арт-родник
- Сухарева, О. А. (1981). *О ткацких ремеслах в Самарканде. История и этнография народов Средней Азии.* Душанбе: Дониш
- Фахретдинова, Д. А. (1972). *Декоративно-прикладное искусство Узбекистана.* Ташкент: Издательство литературы и искусства. им. Г. Гуляма,
- Хакимов, А. А. (2013). *Прикладное искусство Узбекистана: традиции и инновации.* Ташкент: Mega Basim.

FORMAS TĒRPU RAKSTUROJOŠIE ASPEKTI UN DIZAINA IZSTRĀDES NOSACĪJUMI

Uniform Characterizing Aspects and Design Development Conditions

Silvija Mežinska

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija

Abstract. *The topicality of the research is based on Latvian Interior system officials everyday uniform non-compliance with modern requirements.*

The aim of the article is to determine uniform characterizing elements and design development conditions, based on the theoretical study of uniforms in modern context.

The methods of research: theoretical – investigation and analysis of relevant literature, internet resources and regulatory documents. Empirical – methods of data collecting and processing: case study criteria analysis, focus-group discussions, expert interviews.

Research base: 36 respondents of Ministry of the Interior system, 4 experts; period of the research 2015-2016.

The research has practical meaning, because it is based on current situation research, meeting with the uniform users, discussing reasons of dissatisfaction with the current uniform, which provides uniform requirements for clothing designer. Results of the research support the choice of evaluation criteria for the analogue evaluation, and determines groups of criteria for evaluation of the developed design samples.

Keywords: *uniform, design, uniform characterizing aspects, design development conditions.*

Ievads

Introduction

Apģērbs ne vienmēr ir tiešs, bet nenoliedzami vizuāls marķieris sociālajai identitātei un attiecībām. Tam piemīt spēja paust informāciju, kas iemieso dažādas nozīmes un ir atšķirīga vairākām auditorijām vienlaicīgi. Uniformas var būt paredzētas, lai izpildītu dažādas funkcijas, no kurām daudzas var darboties kopā vienā uniformā: atšķirt savējos no trešajām personām, pastiprināt vai mazināt noteiktas hierarhijas klātbūtni, veicināt īpašu uzvedības vai sajūtu veidu, rosināt vai atturēt, iespaidot (militārajās parādēs), izcelties no pūļa (piemēram, apkalpojošais personāls), pazust (kamouflāža), atvieglot iestāžu nepieciešamo darbību veikšanu (piemēram, policistiem vai stjuartiem), veicināt sadarbību, uzvedību grupās (piemēram, militārajā jomā, skolās), izpildīt praktiskas fiziskās

vajadzības (piemēram, temperatūras kontrole vai aizsardzība no ķīmiskām vielām), sodīt vai pazemot (psihiatriskās iestādēs, rehabilitācijas centri, cietumi), un citas funkcijas (Herca, 2007).

Tā kā daudzās Eiropas Savienības dalībvalstīs (Vācija, Austrija, Šveice, Nīderlande, Polija, Lietuva, Igaunija) valsts resoros ir notikusi vai notiek pāreja uz jaunajiem formas tērpiem vai arī tiek modernizēti iepriekšējie (Itālija, Francija), arī Latvijā šis jautājums ir šobrīd aktuāls. Tas nosaka autores pētāmo jautājumu loku un pamato pētījuma nepieciešamību.

Raksta mērķis ir, pamatojoties uz teorētisko pētījumu par formas tērpu raksturojumu mūsdienu kontekstā, noteikt to raksturojošos aspektus un dizaina izstrādes nosacījumus.

Rakstā autore apskata formas tērpu raksturojošās tendences mūsdienu kontekstā un analizē raksturojošos aspektus, kas nodrošina teorētisko pamatojumu. Pētījumā autore, ar empīriskajām datu ieguves un apstrādes metodēm, konkretizē prasības un nosacījumus estētiski un funkcionāli mūsdienu formas tērpa dizaina risinājumam, nosakot kritērijus analoģu un dizainparaugu izvērtējumam.

Pētījuma metodes: teorētiskās - ar nozari saistītās literatūras, interneta resursu un normatīvo dokumentu izpēte un analīze; **empīriskās** - gadījumu kriteriālā analīze, fokusgrupas diskusija, ekspertu intervijas.

Teorētiskais pamatojums *Theoretical statement*

Jēdzieni, kas saistīti ar pētāmo tēmu: *uniforma* (uniformis-lat.) nozīmē - vienots; vienāds; vienveida-; vienveidīgs; *formas tērps*; apzīmē unificētu profesionālu apģērbu (Akadēmiskā terminu datubāze, b.g.), (Gelderinš, 2007).

Lai izvērtētu jēdzienu *uniforma vai formas tērps* lietojuma atbilstību, I. Krieviņš un E. Krūze (2006) tērpu funkcionālo apakškatēriju vidū izceļ *uniformas* jeb *formastērpus* kā sevišķas terminoloģiskās uzmanības vērtus. *Formas tērps – formas apģērbs*; (en: uniform; de: Uniform; ru: одежда форменная, форменный костюм; униформа; форма) (Terminu un svešvārdu skaidrojošā vārdnīca, 2003), vienāds pēc stila, piegriezuma, krāsas un auduma speciāls (dienesta) apģērbs, lai radītu vienotu korporatīvās grupas apveidu (Vispārīgo terminu saraksts, b.g.).

Uniformas, kā neatņemamu sabiedrības daļu, kas kalpo kā atšķirības zīme, kā statusa zīme, kā simbols noteiktai piederībai, raksturo Dž. Kraika (Craik, 2005). Militārā apģērba attīstība ir noritējusi paralēli sabiedrības attīstībai un tās nozīme balstījās uz sabiedrības uzvedības regulēšanu. Uniformu valkā, lai disciplinētu un radītu uzticību. *Uniforma ir vizuālais kods* tiem sociālajiem

raksturotājiem, prasmēm, uzskatiem, ieradumiem, kurus augstu vērtē sabiedrībā. Tā ir arī ideoloģiskais instruments.

Š. Peoples (Peoples, 2013) uzskata, ka apģērbs ir daļa no laicīgajām, un hierarhiskajām attiecībām. Tradicionāli laicīgā mode, kas strauji mainījās, veidoja modes vēsturi. Šīs modes tendences ietekmēja arī formas tērpu.

Apģērba pamatfunkcijas nosaka tam izvirzāmās prasības (skat. 1. attēlu).

1.att. **Apģērba pamatfunkcijas**
Figure 1 The Basic functions of clothing

Profesionāla tēlu veido dienesta apģērbs. Atpazīstamību nodrošina ārējais izskats, tātad nozīmīga ir *funkciju atpazīstamība*, ir jābūt viennozīmīgi skaidrs, ka formas tērpa valkātais pieder noteiktai institūcijai. Kaut gan militārā uniforma ir maksimāli *ērta un funkcionāls apģērbs*, kas paredzēts kaujas darbībām vai mācībām (lauka forma), parādes formā lielāka nozīme ir *informatīvai* (vizuālajai) *funkcijai*. Tātad formas tērpam nozīmīgs ir *informatīvais jeb profesionālās piederības* attēlojums. Specializēts profesionālais apģērbs mūsdienās ir raksturīgs dažādu specializēto resoru/nozaru pārstāvjiem, kas parāda tā profesionālo piederību, t.sk. valsts iestāžu (policija, robežsardze) un citu. Profesionālo piederību militārajiem formas tērpiem parāda krāsa, formas tērpa veids (ierindas, vidējais vai augstākais komandējošais sastāvs), atšķirības zīmes (emblēmas, ģerboņi, dienesta pakāpes), kurām ir detalizēts un noteikts apraksts un nozīme.

Dž. Kraika (Craik, 2005) analizē uniformas *kultūrpolitiskos aspektus*, tās vēsturisko, sociālo un psiholoģisko saturu. Pamatojums tam ir modē vienmēr aktuālās militārā stila iezīmes. Uniforma vienmēr ir piesaistījusi, tai piemīt kontroles funkcija. Uniforma ietver sevī daudzveidīgu informāciju, ko mēs uztveram zemapziņas līmenī, stingras prasības valkāšanai. Uniforma skatāma kā *sociāls fenomens*, ko raksturo kārtība, kontrole, vienveidība, pārliecība. Uniformas ārējie raksturotāji ir hierarhija, statuss, loma, noteikumi, ko apvieno noteikts *simboliskums*. Paradoksāli formulētajam jautājumam „Kurš kuru valkā: cilvēks uniformu vai ... uniforma cilvēku?” jāsniedz atbildes par cilvēka ķermeņa ārējo un iekšējo pārveidojamību, ko var panākt ar uniformām, jo tās kaldina ne vien „paklausīgo” ārieni, bet arī iekšēji disciplinētu personību.

Dž. Kraika (Craik, 2001) uzsver, ka savulaik uniforma kļuva par galveno militāro pārstāvju politiskās un administratīvās autoritātes līdzekli. Varas un statusa iespaidu radīja stingras līnijas, precīzs siluets. Totalitārais režīms

novērtēja uniformas radīto efektu armijā, tā kļuva par neatņemamu sastāvdaļu, radot disciplinētību un pretējā dzimuma simpātijas. Tādējādi tās elementi tika izmantoti kultūrā un modē. 20. gs. parādīja tās nozīmi varas totalitārisma, tika izstrādāta jauna uniforma, kas sekmēja uzticību varai un valstij, tā simbolizēja režīma varenību. Daudzi elementi tika ieviesti uniformā kā šī apģērba veida raksturīgās iezīmes, kuras ietekmēja apģērba nozīmi dažādos sabiedrības slāņos.

Tāpat kā visi apģērbi, formas tērpi funkcionē kā starpnieki mijiedarbībai starp indivīdiem un grupām, tie piedāvā novērotājiem vizuālas norādes, kas palīdz nojaust valkātāja uzvedību un sociālo statusu. Un tāpat kā visi apģērbi, formas tērps darbojas simboliskā līmenī, galvenokārt šī tipa apģērbs rada jautājumus par individualitāti un atbilstību, paškontroli un vizuālo identitātes attēlojumu (Herca, 2007).

Dž. Kraika (Craik, 2005) pamato, ka uniformai mūsdienās piemīt nozīmīga *sociāla loma*. Uniforma izsaka pretrunīgās *kultūrpolitikas* pozīcijas, tā ir aktuāla mūsdienu modē, tātad aktuāls arī kultūrpolitiskais kods, kā *kārtības, varas, disciplīnas un kontroles* izpausme. Atsevišķas tās iezīmes ir pārmantojusi mūsdienu sabiedrība, kas izpaužas kā *lietišķais apģērbs*, ikdienas apģērba standarts, elegants ikdienišķs biroja apģērbs. „Nemanāmās” varas un sabiedriskā viedokļa spiedienam uz indivīda veidošanos nebūtu spēka, ja to nebalstītu sabiedrības locekļu disciplinēšanās griba, reizēm pat pārmērīga aizraušanās ar uniformām un ar to simboliskajām nozīmēm, proti, ar hierarhiskās sakārtotības, disciplinētības, kolektīvisma u.tml. vērtību cildināšanu. Tas nosaka uniformu nezūdošo klātbūtni 21. gs. apģērba kultūras pasaulē.

Ņemot vērā īpašo *funkcionālā apģērba* aspektu, uniformas ergonomiskums uzlabo nepieciešamo atbilstību gan parādes, gan operatīvā darba vajadzībām. Optimāli pielāgojot apģērba ķermeņa formai un funkcijām, ir jāuzlabo arī uniformas *ietekme uz valkātāja labsajūtu* (Funkcionālais apģērbs, b.g.).

Mūsdienās funkcionālie apģērbi veic noteiktu uzdevumu, kalpo noteiktam pielietojumam/ir ar noteiktu nozīmi, veic noteiktu funkciju cilvēka dzīvesdarbībā. Funkcionālajiem apģērbiem jāatbilst šādiem nosacījumiem:

- jānodrošina valkāšanas komforts un darba aizsardzības prasību izpilde;
- jāiztur slodze, kam lietotājs tiek pakļauts ikdienas darbā;
- jākalpo kā funkcionālam darba palīgīdzeklim;
- jānodrošina atpazīstamība un jāatšķiras no citām uniformām;
- jāiekaro valkātāju piekrišana;
- jānodrošina ātras ieroča un citu palīgīdzekļu pielietošanas iespējas;
- jānodrošina valkātāja aizsardzība pret klimatiskajiem apstākļiem (Funkcionālais apģērbs, b.g.).

Teorētiskā izpēte parāda uniformas mūsdienu raksturojuma *profesionālo, funkcionālo un kultūrpolitisko* aspektus.

Latvijā ir pētījumi par formas apģērbu modernizāciju, atbilstību aktuālākajām prasībām, pētnieki I. Ābele, A. Viļumsone, I. Dāboliņa, I. Ziemele, I. Šroma, I. Šitvjenkins u.c. ir veikuši dažādu dienestu uniformu izvērtējumu, datu bāzes struktūras izveidi, Nacionālo bruņoto spēku (NBS) ikdienas un svētku uniformu modeļu, NBS izmantotās bruņu uzskabes sistēmas pilnveidošanu, konstruēšanas procesa automatizāciju u.c., piemēram, Latvijas Valsts Ieņēmumu dienesta (VID) darbinieku apģērba pašvērtējuma aptaujā I. Šroma, I. Ziemele, S. Rudzika (2014) pēta lietotāja komfortu apģērbā, ko spēj nodrošināt formas apģērba mūsdienīgas drānas un ģērba konstrukcijas.

Vērtējot militāro formas tērpu dizaina uzlabojumus, A. Viļumsone, I. Dāboliņa, S. Deksnē (2006) pamato, ka, lai gan formas tērpi ir reglamentēti, periodiski to stils un tehniskie risinājumi ir jāatjauno. Nopietnām pārmaiņām jābūt balstītām uz lietošanas apstākļu, analoģu risinājumu izpēti, un eksperimentālas lietošanas rezultātu apkopojumu. I. Ābele, A. Viļumsone, G. Strazds (2011), izvērtējot Latvijas Iekšlietu ministrijas (IeM) struktūrvienību ierindas amatpersonu ikdienas uniformas, norāda tām izvirzāmās prasību grupas: uniformu fizikālais un fizioloģiskais novērtējums; optimālā uniformu komplektācija; drānas, to īpašības; uniformu dizains; darbinieku slodzes novērtējums; tehniskās specifikācijas.

Pētījuma metodoloģija *The Methodology of Research*

Pētījuma problēma ir situācija, kas tiek apzināta kā teorētisks vai praktisks jautājums vai uzdevums, ko nepieciešams izpētīt (Ievads pētniecībā: stratēģijas, dizaini, metodes, 2011). Definētā problēma: Latvijas IeM sistēmas iestāžu amatpersonu ikdienas formas tērpi šobrīd neapmierina lietotāju gan no estētiskā, gan funkcionālā viedokļa, šī aktualitāte pamato autores veikto pētījumu.

Pētījuma bāze: IeM sistēmas iestāžu 36 respondenti, 4 eksperti, pētījuma veikšanas periods 2015./2016. gads.

Pētījumā autore veic pieejamās informācijas izvērtējumu un apkopojumu t.sk. par mūsdienu funkcionālajiem apģērbiem, izmantojamiem materiāliem, ģērbu piegriezumiem utt. Šim nolūkam kalpo iepazīšanās ar iepriekš veiktajiem pētījumiem Latvijā un ārzemēs, ražotāju piedāvājuma apzināšana.

Pētījums tiek veikts vairākos posmos 2015. g. oktobrī/novembrī un 2016. g. janvārī/februārī. Kvalitatīvo pētījuma datu iegūvi nodrošina 3 fokusgrupas diskusijas (ilgums 3 stundas), tiek veikta esošās situācijas analīze, lai iegūtu detalizētāku informāciju par esošo formas tērpu un konstatētu esošos problēmjautājumus un 4 ekspertu intervijas (tiek analizēti diskusiju viedokļi). Kopumā respondenti konkretizē un izvērtē formas tērpa raksturojošās kvalitātes.

Kvalitāšu saturs tiek grupēts atbilstoši patērētāja prasību estētiskiem, funkcionāliem, ergonomiskiem un ekspluatācijas komponentiem.

Pētījumā veiktajās diskusijās tiek noskaidrots lietotāju pašreizējais apmierinātības līmenis ar ikdienas formas tērpu, un lietotāju subjektīvās, neapmierinātības līmeni aprakstošās sajūtas (pozitīvās/negatīvās), valkājot konkrēto apģērbu noteiktos apstākļos.

Ekspertu aptaujas būtība ir pētāmās problēmas sarežģīto aspektu atklāšana un novērtēšana, kas paaugstina iegūstamās informācijas un izdarāmo secinājumu ticamību (Kristapsone, 2008).

Ekspertīzes norise tiek sagatavota atbilstoši tās posmiem (Millan, 2004):

- ekspertīzes procesa sagatavošanas posmā veiktā situācijas analīze, lietotāja vajadzību izpēte, mūsdienu formas tērpiem izvirzāmo prasību apzināšana sekmē sākotnējo formastērpa skiču izstrādi, izejmateriālu atlasī, ekspertintervijas problēmjaudājumu formulēšanu;
- ekspertu izvēle un ekspertu grupas sastāva veidošana, atbilstoši profesionālajai kompetencei pētāmajā problēmā;
- ekspertaptaujas organizēšana, ekspertinterviju norise, individuāli tiekoti ar speciālistiem;
- iegūto rezultātu statistiskā un saturiskā analīze - ekspertintervijās iegūto rezultātu izvērtējums un apkopojums.

Pētījumā izmantota individuālā, slēgtā, neklātienes aptaujas forma (Millan, 2004). Eksperti piedalās neatkarīgi viens no otra, tie netiek informēti par citām atbildēm. Anketas tiek aizpildītas elektroniski.

Pētījuma rezultāti *The results of research*

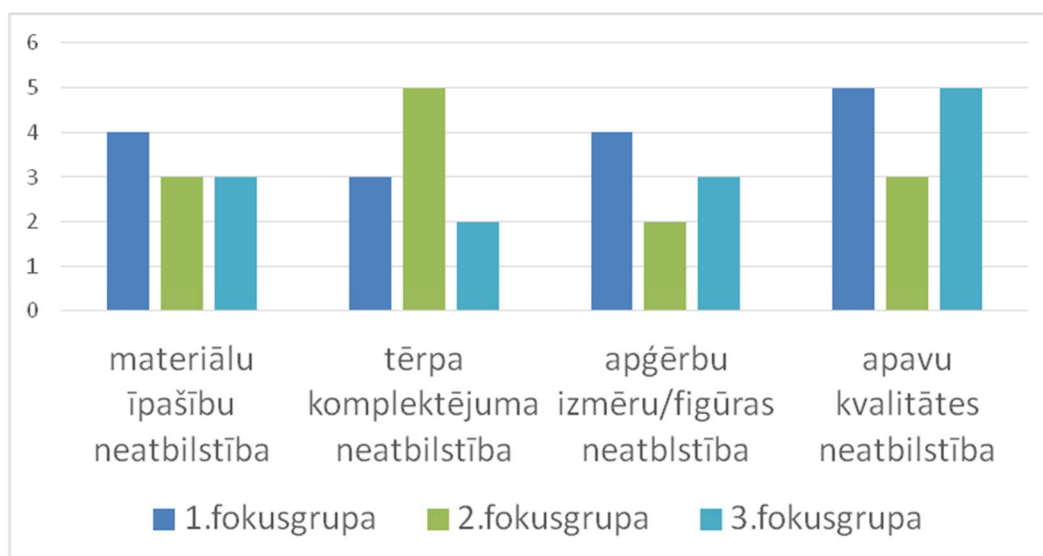
Fokusgrupas diskusijās tika noskaidroti būtiskākie neapmierinātības iemesli ar esošo formas tērpu (skat. 2. attēlu).

Nozīmīgas prasības: ērtums, valkāšanas komforts – optimālas ķermeņa temperatūras uzturēšana, nodrošinot labvēlīgus valkāšanas nosacījumus, atkarībā no apģērba lietojuma, aizsardzība no apkārtējās vides nelabvēlīgiem faktoriem, redzamība diennakts tumšajā laikā (atstarojošie elementi); mūsdienīgi materiāli (membrāndrānas u.c.); funkciju atpazīstamība (atšķirības zīmes), estētika.

Atbilstoši autores izstrādātajiem intervijas jautājumiem, eksperti izvērtēja:

- lietotāju viedokli par esošajiem formas tērpiem un neapmierinātības iemeslu pamatotību, veicot lietotāju ikdienā veicamo darbību izvērtējumu;
- ekspertu esošajā pieredzē pārbaudīto autores piedāvāto risinājumu piemērojamību konkrēto formas tērpu dizainam;

- apkopoto teorētisko atziņu un izstrādāto skiču risinājumu atbilstību formas tērpa dizaina prasībām;
- izvēlēto tekstilmateriālu un furnitūras parametru un piedāvājuma atbilstību formas tērpiem izvirzāmām prasībām;
- mūsdienu funkcionālā apģērba prasībām atbilstošos obligātos nosacījumus, kas iekļaujami formas tērpa dizaina risinājumā.

2.att. Fokusgrupu diskusiju rezultāti

Figure 2 The Results of the focus group discussion

Tika apkopotas un analizētas ekspertu sniegtās atbildes, izteiktie priekšlikumi, izvērtējumi un pieredze tika iekļauta ikdienas formas tērpa dizaina risinājuma izstrādes nosacījumos, nozīmīgākās rekomendācijas:

- tekstilmateriālu un furnitūras, kas atbilst jaunākajām tehnoloģijām izmantošana, ražotāji ir sertificēti, drānu parametru atbilstība EUROTEx standartu prasībām (*Recommendations concerning characteristics*, 2006), specifisku prasību ievērošana (antistatiska, antibakteriālu apstrāde u.c.);
- mūsdiēnīgs formas tērpa konstruktīvais risinājums, siluets un detaļu dizains, kas atbilst lietotāja darbības specifikai, valkāšanas sezonai un mūsdienu funkcionālā apģērba dizaina tendencēm pasaulē, citu valstu pieredzei;
- komplektācijas princips visu ģērbu kārtu savstarpēji saskaņotam lietojumam, visu komplektā paredzamo formas tērpa priekšmetu dizaina sastāvdaļu izstrāde;
- atbilstošas augumu lielumu standartizmēru tabulas izstrāde un piemērošana, kā arī iespēja izgatavot piemērotu apģērbu nestandarta augumiem;

- tehniskās dokumentācijas detalizēta izstrāde, piemēram, tekstildrānu kopšanas rekomendāciju izstrāde (atbilstoši ISO/GINETEX) formas tērpa lietotājam, ražotājiem izvirzāmo prasību konkretizēšanai.

Pētījums par IeM dienestu ikdienas formas tērpa komplekta lietošanu, apzinot lietotāju problēmas dažādo uzdevumu izpildē, kas saistītas ar mūsdienu prasībām neatbilstošu formas tērpu vai tā atsevišķām sastāvdaļām, esošā pasaules valstu pieredze formas tērpu lietošanā un attīstības tendences, pamato IeM sistēmas iestāžu esošā ikdienas formas tērpa komplekta pilnveides un atbilstības mūsdienu prasībām un uzdevumiem, kuri veicami attiecīgajiem dienestiem, nepieciešamību.

Pētījumā iegūtie rezultāti tika izmantoti nākošajā pētījuma posmā, kritēriju izstrādei analogu analīzei, lai sekmētu mūsdienīga formas tērpā dizaina risinājuma izstrādi un atbilstību izvirzītajām prasībām, nodrošinot maksimālu lietotāju apmierinātības līmeni.

Secinājumi *Conclusions*

Uniformu raksturojošie aspekti - profesionālais, funkcionālais un kultūrpolitiskais;

Formas tērpa izstrādei izmantojama Eiropas un citu pasaules valstu pieredze, kur mūsdienās dominē utilitārā pieeja, lai nodrošinātu maksimāli efektīvu lietojumu, gan uzbūves pamatprincipos, ar mērķi izveidot praktisku apģērbu, kas optimāli piemērots lietotājam, gan ievērojot estētisko un vizuālo izteiksmīgumu, gan nodrošinot funkciju atpazīstamību, parādot profesionālo piederību;

Mērķauditorijas vajadzību izpētē un analīzē balstīts formas tērpa idejiskais un saturiskais pamatojums, ievērojot dienestā veicamo darbību specifiku, jāpapildina ar atbilstošu komfortu nodrošinošu, sertificētu materiālu un furnitūras, mūsdienīgu projektēšanas un izgatavošanas tehnoloģiju izvēli, vairākslāņu/kārtu principa pielietojumu, detaļu dizainu, funkcionalitāti, konstruktīvo un tehnoloģisko risinājumu atbilstību mūsdienu prasībām;

Veiktā pētījuma rezultāti pamato kritēriju izvēli analogu izvērtējumam: izmantojamie materiāli, furnitūra; dizains un vizuālais izskats, stilistiskā vienotība; informatīvā izteiksmība; optimāla komplektācija, konstrukcijas tehnoloģiskums; darbietilpība, izmaksas;

Pētījums konkretizē formas tērpa dizaina izstrādes nosacījumus, kas veidokritēriju grupas izstrādāto dizainparaugu novērtēšanai: estētiskie (vizuālais izskats, dizains, vizuālā, informatīvā izteiksmība), ergonomiskie (antropometriskie, higiēniskie un ērtums), izmantojamo materiālu atbilstība un

kvalitāte (valkājāmība, kopšana, savienojumu izturība) un atbilstība funkcionalitātei (detāļu izvietojums un izmērs, ekspluatācijas apstākļi).

Summary

In the article Author describes general trends of uniform characteristics in nowadays context and analyses characterizing aspects, which gives research a theoretical justification. Using empirical data gathering and processing methods Author specifies the requirements and conditions for modern, aesthetic and functional uniform design solution, outlining the criteria for analogue design and evaluation.

Theoretical studies show that uniforms in modern context are characterized by *professional, functional* and *cultural-political* aspects.

In order to gather detailed information about the uniforms and to identify existing challenges, qualitative research data collection is provided by focus group discussion (analysis of the current situation) and expert interviews. In general, respondents specify and evaluate uniforms characterizing qualities, the contents of the qualities are then grouped according to the consumer's requirements for aesthetic, functional, ergonomic and operational components.

During the conducted discussions is determined user's current level of satisfaction with everyday uniforms, as well as user's subjective satisfaction describing positive and negative feelings that arise, wearing particular clothes, under certain circumstances.

The aim of expert interviews is to evaluate reasons for user dissatisfaction with currently existing uniforms based on the analysis of daily performed actions and to determine the requirements of everyday uniform design.

Based on the detailed study of the Ministry of the Interior department's daily uniform set usage and assessing the trends and experience of other countries, as well as identifying problems users encounter performing various tasks, which is associated with uniforms or its individual components that are not compliant with modern requirements, it is determined that existing everyday uniform set of the Ministry of the Interior department needs to be improved according to the modern requirements and tasks to be performed by the corresponding department.

The research results are used on the next stage of the research, criteria development for analogue analysis and uniform design solution ensuring maximum user satisfaction. The evaluation of the current uniform, user requirements, the latest materials and technologies ensures modern uniform design development that meets the requirements of the corresponding department, as well as stylistic unity and visual expressiveness.

Literatūra References

- Akadēmiskā terminu un svešvārdu skaidrojošā vārdnīca* (b.g.) Skatīts 13.09.2016. Pieejams <http://letonika.lv/groups/default.aspx>
- Ābele, I., Viļumsone, A., & Strazds, G. (2011). Evaluation of Uniforms for Administrative Institutions of the Ministry of the Interior of the Republic of Latvia. *Scientific Journal of Riga Technical University*, 6, 92-98. ISSN 1691-3132.
- Ābele, I., Viļumsone, A., & Strazds, G. (2012). General Performance Tests Development of Uniform Prototypes for State Police. *Riga Technical University 53rd International Scientific Conference: Dedicated to the 150th Anniversary and the 1st Congress of World Engineers and Riga Polytechnical Institute / RTU Alumni: Digest*, Latvija, Rīga, Rīga: RTU Publishing House, 289.-289. ISBN 9789934103605.
- Craik, J. (2005). *Uniforms Exposed: From Conformity to Transgression*. Oxford; N.Y.
- Craik, J. (2001). Why Do Military Uniforms Influence Fashion? *Australian Broadcasting Corporation. Military Zone. The Comfort Zone*, host Alan Saunders. Sydney. www.abc.net/rn/czone/stories/s245608.html.
- Dāboliņa, I., Viļumsone, A., & Deksnē, S. (2006). NBS ikdienas un svētku uniformu modeļu pilnveidošana. *RTU zinātniskie raksti. Materiālzinātne. Tekstila un apģērba tehnoloģija*. Nr. 1, 67.-73. ISSN 1691-3132. <https://ortus.rtu.lv/science/lv/publications/2628>
- DeCamargo, C. (n.d.). *The Police Uniform: Power, Authority and culture*. Retrieved 29.02.2016. Available from http://www.internetjournalofcriminology.com/decamargo_the_police_uniform_ijk_oct_2012.pdf
- Funkcionālie apģērbi* (b.g.). Skatīts 12.06.2016. Pieejams http://www.atci.lv/wp-content/uploads/2013/02/Funkcionalie_apgerbi.pdf<http://www.atci.lv/>
- Fussell, P. (2003). *Uniforms: Why weare what we wear*. New York: HoughtonMifflin
- Gelderinš, E. (2007). *Latvijas armijas karavīru ietērps, atšķirības zīmes un noteikumi to nēsāšanai 1918-1940*. Rīga: Latvijas Kara muzejs
- Hertz, C. (n.d.). *The Uniform: As Material, As Symbol, As Negotiated object*. Retrieved 10.08.2016. Available from http://www.academia.edu/4044048/The_Uniform_As_Material_As_Symbol_As_Negotiated_Object
- Krieviņš, I., & Krūze, E. (2006). Apģērba sortimenta strukturālās modelēšanas terminoloģiskie priekšnosacījumi. *RTU zinātniskie raksti. 9. Sēj., Materiālzinātne*. – 1. Sēj. 123. - 134. <https://ortus.rtu.lv/science/lv/publications/10270>.
- Kristapsons, S. (2008). *Zinātniskā pētniecība studiju procesā*. Rīga: SIA Biznesa augstskola Turība.
- Mārtinsone, K. (2011). *Ievads pētniecībā: stratēģijas, dizaini, metodes*. R.: RAKA.
- Millan, J. (2004). *Education Research: Fundamentals for the consumer*. Boston, MA: Allyn and Bcon.
- Noteikumi par Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījuma vietu pārvaldes amatpersonu ar speciālajām dienesta pakāpēm formas tērpu un atšķirības zīmju aprakstu, speciālā apģērba, individuālo aizsardzības līdzekļu, ekipējuma un inventāra veidiem un to izsniegšanas normām*. MK noteikumi Nr. 137, 10.02.2009. Skatīts 25.03.2016. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=188255>
- Peoples, S. (2013). *Embodying the military: Uniforms* Retrieved 10.08.2016. Available from: https://www.academia.edu/20973751/Embodying_the_military_Uniforms

Recomendations concerning characteristics and faults in fabrics to be used for clothing (2006).

Retrieved 10.08.2016. Available from: https://s3-eu-west-1.amazonaws.com/frantic/stjm/ECLA_suositus_kankaiden_laatuvaatimukset_2006.pdf

Šitvjenkins, I., & Viļumsone, A. (2009). Latvijas Republikas Nacionālo bruņoto spēku karavīra individuālās aizsardzības sistēma. *RTU zinātniskie raksti. Materiālzinātne. Tekstila un apģērbu tehnoloģija*. Nr. 4, 68.-76. lpp. ISSN 1691-3132.

Šroma, I., Ziemele, I., & Rudzika, S. (2014). Latvian State Revenue Service employees clothing self – assessment in the survey. *Material Science. Textile and Clothing Technology*. Vol. 9, p. 1-10. Available from: <https://files.rtu.lv/zdas/publications/19312/pub19312.docx>

Terminu un svešvārdu skaidrojošā vārdnīca. (2003). Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas Tekstilrūpniecības terminoloģijas apakškomisija, Tilde

Vispārīgo terminu saraksts. (b.g.). Skatīts 22.10.2015. Pieejams http://www.atci.lv/wp-content/uploads/2013/03/Terminu-saraksts.pdf372_vispaariigo_terminu_1_saraksts.doc/Page 3 of 30.

CONDITIONS OF TECHNICAL CREATIVITY AT VARIOUS STAGES OF EDUCATION

Henryk Noga

Barbara Garbarz-Glos

Krzysztof Pytel

Piotr Migo

Pedagogical University in Cracow, Poland

Abstract. Creativity develops, regardless of the age we are, it is never too late to find own passion for creativity, which in my opinion is hidden somewhere in the depths of ourselves. Creativity involves the area of passion, with interesting way of spending time with the creating of unique objects, proper motivation and the desire to obtain gratifications and possibility to show created works. The study shows selected conditions of students technical creativity at different stages of education. The aim of the study was It was to analyse the determinants of creativity in the various stages of education in Poland. Research took place in junior high school. On the basis of research factors that create creativity are: knowledge, abilities and skills, the ability to develop their own individual interests, level of motivation.

Keywords: conditions, creativity, stages of education technical education.

Introduction

The word create derives from the Latin words *creatus* and *creare* which means: to produce, make and grow (Smidt, 2007). The meaning of these words is closely linked with the idea of creativity. There are many definitions of creativity, as there are many ideas that creativity derived. It is a concept that everyone can defined slightly differently.

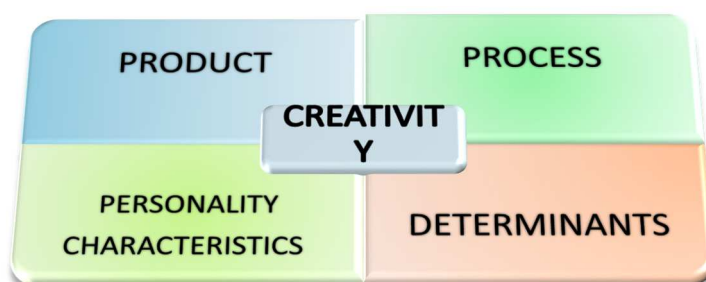

Figure 1 Four aspects of creativity (own compilation based on Smidt, 2007)

The world surrounding us, technological progress, constantly development of innovation led the creativity on a new level, as also in the educational process. creative thinking and activities and above all the development of creative abilities has been appreciated (Kołodziejcki, 2009). At the moment ones creativity can be determined by each person who creates a new reality by technical projects, products of various types, creative thinking, cooperation in group in order to perform, develop creative thinking among team members. Active man who explores wants to develop knowledge and skills in many areas, but usually focuses on issues for him most interesting (Góralski, 1090; Ptak, 2012).

Creativity in the educational practice

In the book, Pedagogy of creativity, Christopher J. Smidt recognize rules used in the teaching of creativity as a certain standards which are designed to help teachers achieve the goals during class. Compliance with the rules will affect the operation of the teacher, his behavior during classes makes the classes are more interesting and reinforces the effect of education (Szmidt, 2007).

The principles of creative activities indication that at the beginning one must provide a variety of materials and a suitable place to perform activities. During performing tasks teachers should support children in activities associated with the demonstration of creative attitudes, should motivate them so they use different techniques, and carried out their fantasies and ideas. The child should feel appreciations, motivation, even if we introduce innovative solutions to the project and it does not bring the desired solutions. The teacher should also use different techniques (which stimulate the creative cognitive processes of the child), and indicate their use (Kubicka, 2005).

Teaching methods are defined by Christopher J. Schmidt as defined and deliberately used methods for stimulating, promoting and developing skills and creative thinking, as well as the disposal of emotional-motivational and as components of behavioral attitude of pupils creativity' (Szmidt, 2007; Haškova, 2015).

Methods used in teaching creativity aims to develop creative abilities of children and youth as well as adults, they are primarily associated with knowledge concerning the subject of creation. Among the methods for teaching creativity, major significance have methods associated with cognitive features, student's curiosity and use of divergent thinking (involving the ones creativity, solving open issues that shapes and improves the ingenuity of the student) analogs and metaphor (Szmidt, 2007).

Research Methodology

The aim of the study was It was to analyze the determinants of creativity in the various stages of education in Poland. The research problem came down to the question: What are the determinants of technical creativity at different stages of technical education. An attempt was taken to investigate to determine these conditions and to analyze whether they differ depending on the stage of education. Creative person can better handle in everyday life, one can look for certain information to draw conclusions for the future from various events. I base this statement on the basis of my several years of professional experience. Students involved in any creative activity it easier to integrate, talk to each other, have more ideas and be more willing to help, eg. In the preparation of all kinds of events, decorations, etc. Wherever a group of people with a common passion will gather then we can feel calm and friendly atmosphere, this is the ideal area to rest, provided that we like and we like this type of creative work (Prazzner, 2014). Such activities help to pass the difficult moments of life related to eg. Illness, solitude, momentary lack of acceptance - in this way, a person can call for help, understanding, but as well creativity can be used for relax, pleasure, desire to show and demonstrate skills, especially which operates for a long time. Everyone wants to be appreciated, praised - what increases self-esteem as well, which I think is very important - build motivation for action (Depešová in, 2001).

In order to develop student's skills in various fields of art, one should take care of the creativity in broader concept, not just about developing the capacity out of certain field. It should also develop a motivation for creative activities. Problems related within research in this study were formulated in an attempt to answer the following questions:

1. What is "creativity" - an attempt to explain the concept of the subjects at different ages.
2. How to motivate students for creative work?
3. What techniques associated with handicrafts are known to studied at different stages of education - identification.
4. What activities (especially artistic) would be attractive to students (especially secondary school students' opinion, due to the possibility of conducting such workshops in schools)
5. When and how students can use their creative skills in everyday teaching practice

In studies associated with creativity it calls primarily attention to four aspects of the work of issues namely, the process (of the generation), the product, the creator (the contractor of the product - a product) and external factors which often cannot be influenced. Creativity involves much with motivation for intensifying action (Gumuła et al., 2014). Studies of creativity one can divided into three main

streams of methodological approaches it could be distinguished approach - psychometric, experimental and biographical. The test methods can be divided in another way, by the quantity (related to the purpose of the study and possible of developments) and qualitative (related with research tools) (Szmidt, 2007).

The research was carried out on the group of pupils attending Gymnasium in Complex School and Preschool in Bestwince and high school students in the Secondary School "Silesia" in Czechowice-Dziedzice. Were examined 62 people including 32 boys and 30 girls. The first group consisted selected person in the age 13 to 16 years, the second group consisted students studying in technical professions: technician of organization advertising and technician, in classes with pupils at age between 16 - 20. Tested was also a small group of people associated with the school environment (including teachers, determined as adults) to understand their point of view on issues related with creativity (Pytel, 2012). This group represents only certain reference in relation to groups of junior high school students and high school. I wanted to know opinions of people around me, to the subject contained in the surveys and therefore the analysis of the answers given by those surveyed only in some cases. Then, could you (in my opinion) observed significant differences between the statements of adults and adolescents.

In conducting research were used an electronic surveys. During the available questionnaire, I received 62 questionnaires. In total, among the respondents were 48 % of girls and 52 % boys, including 24 % of junior high school students, 64 % high school pupils and 12 % of people over the age of 20.

The questionnaire was available on Google Drive. Link to a website was send to junior high school students by the teachers of technology and computer science, at my request, and I passed them to high school students and a few teachers. The questionnaire was made by using the "google form" (which is located in the options of the service of "Google Drive"), which is available on the www.google.pl, after earlier logging on to electronic mail associated with Gmail.

Determinants of technical creativity according to research

At the beginning respondents were asked What is "creativity and what subjects understand the concept of creativity". Selected answers to this question, taking into account the distinction between stages of education (junior high school, upper secondary school) and in addition adults.

Creativity is	expanding their field of interest, the ability to create creative solutions
	the ability or the features to create or invent a variety of new things
	express themselves in a creative, intelligent way
	the ability to to express oneself, being open to the world
	ability to think and create by their own ideas
	our ideas for something new, original
	a feature that possess people with exceptional talent, who are able to use it
	creating something
	a masterpiece and creativity

Figure 2 Answers given by students of Gymnasium

Creativity (based on the responses of students) is associated with expressing and showing themselves, resourcefulness, with the production of something great and original. It enables to develop ones interests and different types of skills, that lead to the creation of new works, shaping human creativity. Replies of secondary school students are similar to the answers of junior high school students, but more often appearing with the term of "creativity". For small part of the students, however, there was a problem with the explanation of the concept. In their responses appears resourcefulness, and most often repeated phrase "creating something." Some comments are very interesting, surprising and really creative. I placed those answers in the table below.

Creativity is	action leading to the creation a material or non-material work, expressing the emotions of its author or interacting emotionally or psychologically at the receiver
	ability to think and create by own ideas, man's ability to create new things
	the process leading to the formation of a new work
	this whole of the artist's works
	self-expressing
	creativity" is something that only a man can limit
	the ability to produce something, thinking, self-expression, a certain view of the world on an individual basis, creative; intelligence, activity, courage, presenting his opinion, being open to the world
	creating music and art
	to create something wonderful from nothing (ordinary stuff)
	Achieving your goals
	passion

Figure 3 Answers given by students of Secondary School

Adults expressed themselves in a mature way, but their comments (in meaning) were similar to younger groups. It was confirmed by the complexity of the notion that "creativity" and the difficulty of its definition. Below I presented adults answers (see Fig. 4):

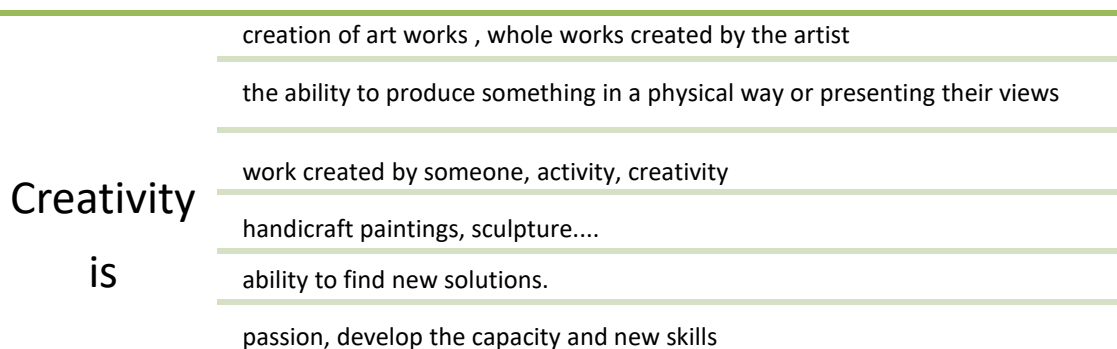

Figure 4 Answers given by Adults

Among the available three answers: "yes," "no," "I do not know" respondents could select only one (in his opinion a right) answer. The values associated with this question are presented in the table below.

Table 1 Answers for the first question

	Number of answers		
	<i>Yes</i>	<i>Yo</i>	<i>Hard to say</i>
Gymnasium students	54	0	46
Secondary schools students	60	2,5	37,5
adults	57	14	29

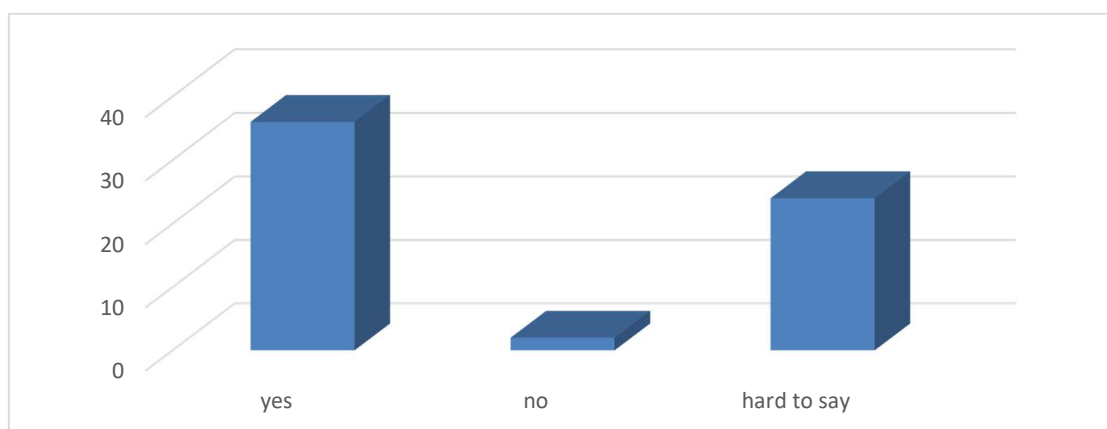

Figure 5 Total answers for question about being creative

According to the survey, most respondents considered to be a creative person. Below is an analysis of the response to the next question.

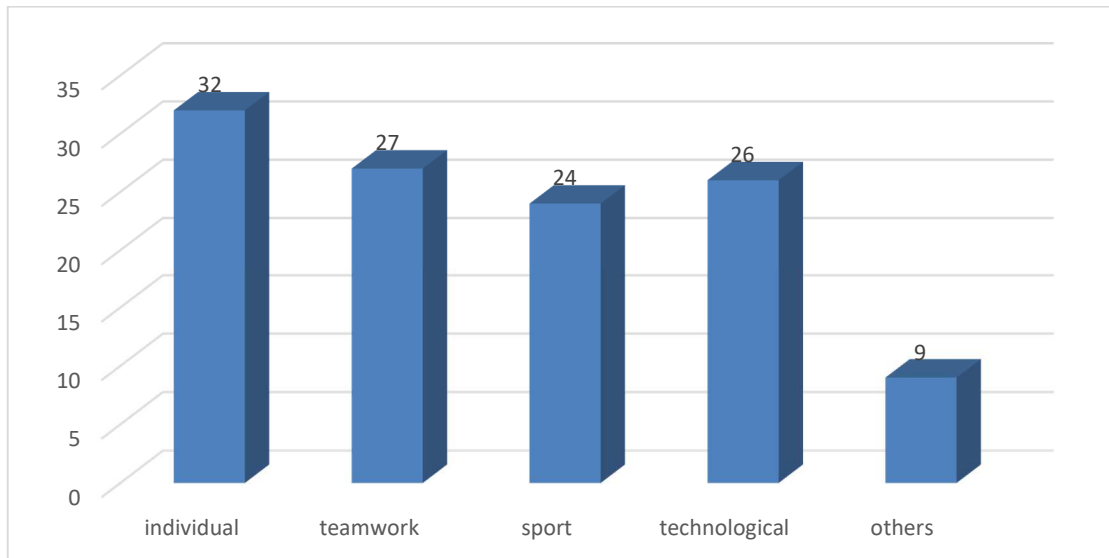

Figure 6 Total answers for question about field of creative feature respondents possess

Most respondents had hobbies related to technology, arts and sports. Among others mentioned were the following hobbies: photo taking, knowledge about animals, Fire Prevention, "great imagination", "artistic", "no abilities".

As one can see in the chart, respondents have a similar extent of technical and artistic, as well as active like sport. A smaller group are musically lover. One person believes that he has no abilities, and one has defined his abilities as "artistic". Other people who chose the option "other" indicated abilities listed in the survey and the addition hobbies mentioned above.

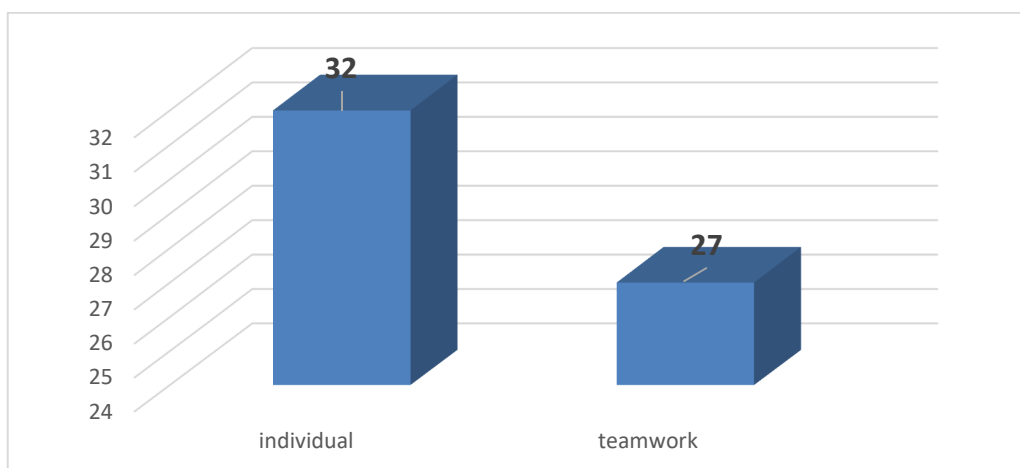

Figure 7 Total answers for question "What do you prefer use while performing a task requiring to be creative"

Division into individual work and teamwork had a indirectly showed what type of operation the respondents prefer. As the chart shows, in general, these values are very similar. In contrast, majority of respondents of junior high school students will want to work in a team (60 %) than the individual (40 %). In secondary school, these proportions were similar - with a slight predominance of individual work (52.5 %) over team (47.5 %). The surveyed adults prefer individual work (71 %) than in a team (29 %). Nowadays, the ability to work in a team is important for employers because while different tasks, often described as the team projects requires cooperation with them of a number of people (depending on the task). These people must be able to communicate with each other, solve problems and conflicts, to share their knowledge at the appropriate level. Based on respondents' answers you can draw the following conclusion - must be allowed more young people to work in small teams to learn to cooperate in solving specific tasks.

Another question concerned the cooperation in the group, and especially its effects in relation to the implementation of creative tasks. I wrote it in the questionnaire because I wanted to figure out how according to respondents teamwork affects the implementation of creative tasks. To help answer - in the question I put the statement "better results" being reference to giving proper answers. The question was associated with the previous task because it is formulated in such a manner. Another research question was: In your opinion, does cooperation within the group helps you get better results when performing such tasks?

Table 2 **Opinions about cooperation within the group when performing creative tasks?**

	Number of answers		
	<i>Yes</i>	<i>No</i>	<i>Hard to say</i>
Gymnasium students	71	21	19
Secondary schools students	67,5	12,5	20
Adults	57	19	14

In all groups, you will see that the respondents consider working in teams to be more effective, while having the choice of artistic task rather perform individually or in groups, they would prefer to work individually. Therefore, the proposal to try to prepare such tasks, exercises and projects that students could work together and see the positive effects of such cooperation, not only of achieving objectives but above all contacts between the human beings and the integration of students

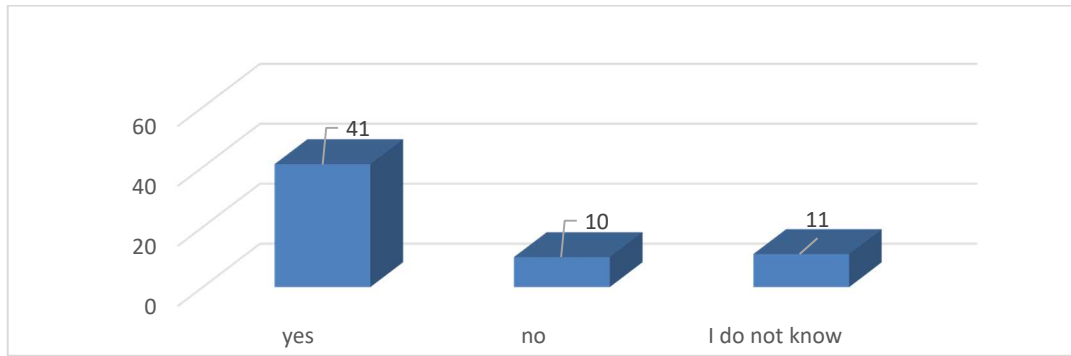

Figure 8 Declaration for preferred team or individual work

Analyzing the overall results of all respondents, it can be observed that the respondents recognize the superiority of teamwork in order to achieve better results. I think that this is connected with the fact that more people share their knowledge and experience and it is easier for them to achieve goals.

Later in the study we asked How to motivate students for creative activity and who do you think should most encourage students to develop creative skills.

Table 3 Opinions persons that should encourage students to develop their creative skills?

	Number of answers			
	<i>Parents family</i>	<i>Teachers</i>	<i>Friend and school mates</i>	<i>other</i>
Gymnasium students	57	50	14	21
Secondary schools studets	65	20	10	12,5
Adults	71	29	0	0

Data presented in the table is show that, people from this age group most expect support from their parents and families, which is obvious, but unfortunately, not necessarily for both sides - the parent is not always convinced of the importance of his opinion in a relationship with a young man. Students from the junior high school, argue that the support of teachers is also important to them. So every teacher should support the creative skills of students.

Below is a graph featuring collective data of all respondents.

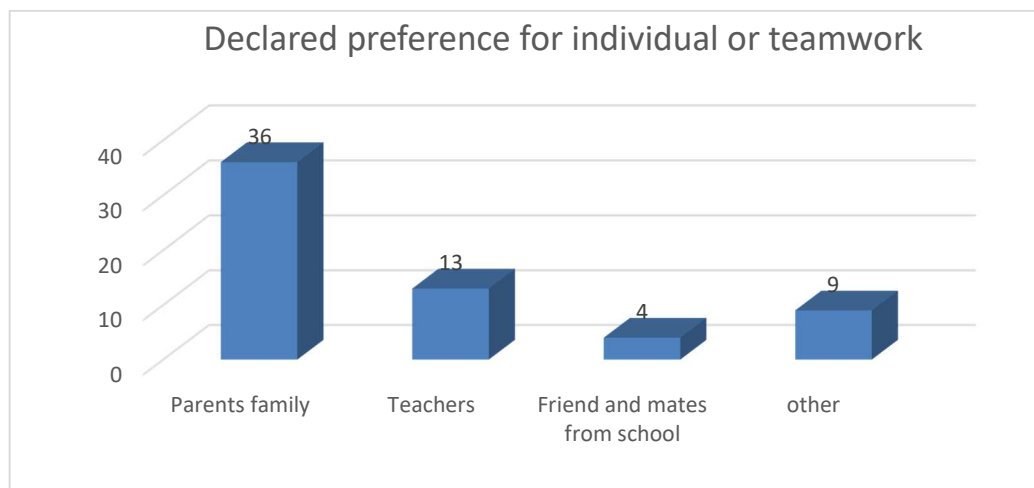

Figure 9 **Opinions about source of inspire for creative work**

The graph shows the significant impact that should have parents, and how important is their support for all examined groups. there were answers provided also as different in the "other", they were as follows: own ambition, myself and the mix of people, which should support them ie. As the question was single choice you can select one answer. motivating factors are received prizes, praise by parents and family, and obtaining high grades. Differences between the further answers are small. (Tureková i in., 2014) (Sobczyk et al., 2015)

According to the respondents people who should support students in developing their creative skills are the parents and it is they who need to praise their children for any progress and work made by them. Parents and family are some of the main factors motivating the student to work. In the context of the study may be noted major action motivating factor being the value of material reward, which is very little but still "defeated" by parents approbation. Especially I observe this phenomenon among young people of secondary school. Knowledge is not so important as benefit but what they will receive in return for the performance of a specific task - especially material factor. Based on received responses in this question one can draw another conclusion - much appreciated are praise of other people, polite, kind words addressed to others, which are recognized in a positive opinion on the implementation of the task. This confirms my thoughts on pupil motivation. Praised student is more willing to act, perform better and is creative in the classroom, trying to listen and learn after giving the correct answer to be commendatory.

Conclusions

Through these research one can specified what classes - workshops are students interested in, at different stages of education, especially in secondary school, they get to know the factors, which are motivation for research in the techniques that already know, was discovered their opinions on topics related to the work or working as individual or teamwork.

On the basis of research factors that create creativity are: knowledge, abilities and skills, the ability to develop their own individual interests, level of motivation.

Creativity is present in life of every human, from an early age, through the various stages of education, adulthood and at older age. Creative people have more passion and willingness to act, have a better motivation set to committed clear goals and strive to achieve them creativity develop, cause that the world around us becomes more friendly, through various products facilitate everyday life. I also met their associations with the word "creativity" through additional question - included in the questionnaire. And with these associations I would like to end my reflections on the creativity at different stages of education.

References

- Depešová, J., & Tomková, V. (2001). *Tradičné technológie a 21. storočie*. In: Zborník *Premeny Slovenského školstva na prahu nového milénia*. p. 410 - 413. Nitra: PF UKF.
- Góralski, A. (1990). *Być nowatorem. Poradnik twórczego myślenia*. Wyd. PWN, Warszawa,
- Gumuła, S., Pytel, K., & Piaskowska-Silarska, M. (2014). Environmental and economic benefits of using the kinetic energy of wind to generate electricity. *Polish Journal of Environmental Studies, No 1*.
- Gumuła, S., Pytel, K., & Piaskowska-Silarska, M. (2014). Polemical remarks to the claim that carbon dioxide strengthens greenhouse effect in the atmosphere. *Polish Journal of Environmental Studies, No 1*.
- Haskova, A., Turekova, I., & Depesova, J. (2015). *Quality Training of Future Professionals in Occupational Safety and Health Conference: 6th LUMEN International Conference on Rethinking Social Action Core Values Location: Iasi, Date: APR 16-19, Sponsor(s): LUMEN.RETHINKING SOCIAL ACTION. CORE VALUES* p. 645-650. Romania.
- Kołodziejwski, M. (2009). *Twórczość codzienna w praktyce edukacyjnej*, Wydawnictwo PRINTPAP, Płock
- Kubicka D. (2005). *Strategie i techniki badania twórczości, w: Poszukiwanie zastosowań w psychologii twórczości* red. A. Tokarz, wyd. UJ, Kraków.
- Prauzner, T., & Ptak, P. (2014). Analiza parametrów pracy wybranych czujników pola magnetycznego. *Przegląd Elektrotechniczny, nr 12/2014*, p. 273-276.
- Ptak, P., & Prauzner, T. (2013). Badania czujników detekcji zagrożeń w systemach alarmowych. *Przegląd Elektrotechniczny, nr 10/2013*, p. 274-276.
- Pytel, K., Jaracz, K., & Gumuła, S. (2012). An impact of chosen construction parameter and operating conditions on the quality of wind turbine energy generation. *13th International Carpathian Control Conference (ICCC)*. p. 592-595. Rzeszów.

- Pytel, K., & Jaracz, K. (2012). Analiza możliwości wykorzystania wybranych hybrydowych układów pozyskiwania energii ze źródeł odnawialnych. *Przegląd Elektrotechniczny*, nr 9/2012, p. 243-249.
- Pytel, K., Jaracz, K., & Gumuła, S. (2012). An impact of chosen construction parameter and operating conditions on the quality of wind turbine energy generation. *13th International Carpathian Control Conference (ICCC)*, p. 592-595. Rzeszów.
- Sobczyk, W., Sternik, K., Sobczyk, E. J., & Noga, H. (2015). Ocena plonowania wierzby nowożytniej osadami ściekowymi, *Annual Set The Environment Protection. Volume 17*. 1113-1123.
- Szmidt, K. J. (2007). *Pedagogika twórczości*, wyd. GWP, Gdańsk
- Tureková, I., Depešová, J., & Bagalová, T. (2014). Machinery risk analysis application in the system of employee training, *Applied Mechanics and Materials, Volume 635-637, Pages 439-442, 4th International Conference on Advanced Design and Manufacturing Engineering, ADME 2014; 26 July 2014 through 27 July 2014 Hangzhou, China.*

MUSIC LISTENING AS MUSICKING AND STRONG MUSICAL EXPERIENCE

Mirdza Paipare

Liepaja University, Latvia

Abstract. *Research about musical experience can be found in various works written about the experience of joy felt from music listening or seeing visual art. Gabrielsson and Lindström gathered and analysed more than 1000 case descriptions over a period of ten years, in which participants were asked to describe in as much detail as possible the most powerful and most impressive musical experiences they had ever had. References to such musical experiences in literature are not rare, however they are related to a variety of results – involving demographics, geography, environment, etc.*

The author conducted a phenomenological analysis as a subjective psychological aspect's research method of musical experience, where music listening and musical experience 'goes together' with musicking.

Keywords: *music listening, musicking¹, strong musical experience, phenomenological research.*

Introduction

There is an increasing number of publications dedicated to the use of music and its significance in human life. The author's interest in musical influence on humans draws on the fields of pedagogy, psychology and therapy.

Music listening, as a democratic form of musical perception, is available to everybody. It has been explored from a variety of viewpoints: as an everyday activity (DeNora, 2000; Ruud, 2004, Herbert, 2011), as an experience (Juslin & Sloboda, 2001 Clarke, Dibben, & Pitts, 2010), as a particular form of music-making (Small, 1998; Elliott, 1995), as a cognitive process (Paipare, 2006), as the inter-relation between the skills of listening and music listening in teacher education (Paipare, 2003), as an integrative operation of music perception (Paipare, 2004) and as empathic listening (Griten, 2015; Peters, 2015).

When conducting a phenomenological inquiry, it is insufficient simply to recall or collect another's experiences of a specific phenomenon. It is important that the essential aspects of this experience and the structures of meaning in our interpretation take first place, and that in the description we perceive it as a

---

¹ term created and used by Small, 1998.

potential experience or, in other words, as a possible interpretation of this experience. Therefore the objective of phenomenological research and description becomes clear – to construct a possible interpretation of a specific human experience. This means that the first question the researcher has to ask oneself at the very beginning of the inquiry becomes, “Which human experience am I called to research?” Phenomenological research does not allow us to propose a research question and then distance ourselves from it. As van Manen indicates (van Manen, 1990), one has to live with this question and become this question.

Research participants were interviewed or wrote essays about autobiographical memories related to music or situations involving music, preferably in the first 10 years of life. As a result, memory records were acquired from professional musicians, music teachers and also people not professionally related to music. Participants were asked to answer the following questions:

1. At what age do you remember this event taking place?
2. Where did it happen?
3. With what kind of event was this 1st musical experience associated? (Were you listening or performing yourself?)
4. Who were you with during this musical experience? (Describe the situation, environment.)
5. Can you say what kind of music it was and give a brief description?
6. Can you say if you have heard/listened to this music often?
7. What kind of role or meaning did this experience have for you at the time?
8. Was this experience significant in your subsequent musical behaviour or attitude towards music?
9. How often do you recall (if you do) this musical impression/experience?
10. Other comments.

The goal of the analysis was to identify sentences or segments of meaning that revealed something especially significant in the context of the inquiry. Therefore, material collated from the Autobiographic memory study interviews and essays was tabulated and subjected to analysis in order to identify narrative fragments revealing the essence of the empirical musical experience. This also provided an opportunity to summarize the experiences of different people whilst looking for individual criteria of musical experience. Data processing started with organisation: sections of narrative that were not significant or relevant to the objective of the inquiry were discarded. The questionnaire of each respondent was reread multiple times to develop a feel for the contents, to select

segments of meaning, arrange, categorize and lastly, develop an overview of the subject matter of the inquiry.

The aim of research was to identify strong musical experience in music listening and musicking process in autobiographic memory context.

Participants and Methods

240 full and part time students of various study programmes at Liepaja University (at that time LPA – Liepaja Pedagogical Academy) and 4 residents of Rigas Stradiņa University (RSU), aged 18-59, participated in the research. The methods used were interviews and phenomenological analysis of documents. Data from these documents was analysed in accordance with the four criteria of textual analysis formulated by Ricoeurin (1971), summarised by Von Eckartsberg:

- 1) fixation of meaning;
- 2) dissociation of the mental intention of the author from the text;
- 3) display of nonostensive references;
- 4) universal range of address (Von Eckartsberg, 1998: 50).

Theory played an insignificant role in the initial process of analysis, with attention paid only to the basic research theme – music listening experience.

At the next stage of data analysis the most expressive items were selected from each interview/essay group (taking into account the whole interview/essay series' correspondence to recurring themes). Giorgi's (1975, 1985) phenomenological method of analysis was used for this deeper exploration.

The goal for defining content units was to develop as precise as possible a focus on specific and concrete, versus general and vague statements; it was necessary to concentrate on content that had clear relevance to the object of the enquiry.

At the next stage categories were identified from a close study of content units. This involved grouping units which revealed a particular and significant nuance of the object of the research. Data analysis was carried out by a further two experts, reaching consensus on content units suitable for analysis and classification of those units in categories.

In the following stage the related categories were grouped in multiple segments, to bring out the meanings expressed in each and to elucidate dimensions that characterised the intra-psychological aspect of music listening – in other words, the facet of music-making which is fundamental to the individual and can therefore be considered as music listening criteria.

Four dimensions were identified in the process of grouping categories according to themes expressed in the units of content:

1. the process of music listening and personal feelings related to it;

2. the motivation for music listening, the meaning given to it by the person;
3. the spectrum of manifestations of music listening experience;
4. external reference of music listening, evaluation of product.

The dimension that includes the spectrum of manifestations of music listening experience contains only one category, but has sufficiently deep content to make it valuable.

Conclusion

As a result of this research the role of music-making and/or music listening in musical experience in solving personality development problems was formalised. Every person that participated in the research had the opportunity to pay attention to their “musical biography” as the main working tool and obtain information about their experience and its significance. The results of this research allow us not only to draw substantial conclusions about the role of musical experience in a person’s life but also to ascertain its influence on important domains of human life that affect the senses, emotions, perception, behaviour, culture and identity. This kind of phenomenological research makes personal and social values visible, along with their related worldview. The inculcated experiences, behaviours, relationship models and self-image that result from this worldview are explained.

This kind of musical experience research method has a great advantage: the research results arise from naturally occurring experiences of all types of musical manifestation, as opposed to an experimental (artificially controlled) situation. The results acquired provide information about the first powerful impressions a person has, which very often are crucial for developing their overall attitude towards music. Furthermore, information about the significant role played by the environment, the surrounding people and the situation in the existence of music as a phenomenon was obtained. It has been shown that the very first powerful musical impression affects choice of profession and further musical development. It also seems important that adults can describe retrospective experience from their childhood that they would not have been able to express as children.

References

- Batt-Rawden, K., & DeNora, T. (2005). Music and informal learning in everyday life. *Music Education Research*, 7 (3), p. 289-304.
- Becker, J. (2004). *Deep Listeners: Music, Emotion and Trancing*. Bloomington: Indiana Press.

- Clarke, E., Dibben, N., & Pitts, S. (2010). *Music and Mind in Everyday Life*. Oxford: Oxford University Press.
- DeNora, T. (2000). *Music in Everyday Life*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DeNora, T., Ruud, E., & Batt-Rawden, K. (2005). Music listening and empowerment in health promotion a study of the role and significance of music in everyday life of the long-term III. *Nordic Journal of Music Therapy*, 14 (2), p. 120-136.
- Elliott, D. (1995). *Music matters: A new philosophy of music education*. New York: Oxford University Press
- Frith, S. (2002). Music and everyday life. *Critical Quarterly*, 44 (1), p. 35-48.
- Gabrielsson, A., & Lindström Wik, S. (2003). Strong experiences related to music: A descriptive system. *Musicae Scientiae*, VII (2), p. 157-217.
- Giorgi, A. (1975). An application of phenomenological method in psychology. In A. Giorgi, Fischer, C., & Murray, E. (Eds.). *Duquesne studies in phenomenological Psychology I*, p. 82-103. Pittsburgh, PA: Duquesne University Press
- Giorgi, A. (1985). Sketch of a psychological phenomenological method. In A. Giorgi (Ed.), *Phenomenology and psychological research*, p. 8-22. Pittsburgh, PA: Duquesne University Press.
- Griten E. (2015). Empathic Listening as a Transferable Skill. *Empirical Musicology Review*. Vol. 10, No. 1.
- Hargreaves, D. J., & North, A. C. (1999). The functions of music in everyday life: Redefining the social in music psychology. *Psychology of Music*, 27 (1), p. 71-83.
- Herbert, R. (2011). *Everyday Music Listening: Absorption, Dissociation and Trancing*. Hardcover: 244 pages; Publisher: Routledge.
- Juslin, P., & Sloboda, J. A. (Eds.). (2001). *Music and Emotion: Theory and Research*. Oxford: Oxford University Press.
- Paipare, M. (2003). Klausīšanās un mūzikas klausīšanās prasmju mijattiecības skolotāju sagatavošanā. In *Skolotāju izglītības problēmas un to risinājumi*, 3. d. Liepāja, p. 149-156.
- Paipare, M. (2004). Mūzikas uztveres integratīvā darbība. *Teorija un prakse skolotāju izglītībā II Rīga*, RPIVA, p. 47-52.
- Paipare, M. (2006). Mūzikas klausīšanās kā izziņas process. In *Pedagoģija: teorija un prakse IV* Liepāja, p. 240-245.
- Paipare, M. (2012). Muzikālais pārdzīvojums psiholoģiskajā un terapeitiskajā aspektā. In *Sabiedrība, integrācija, izglītība. Starptautiskās zinātniskās konferences materiāli 2012. gada 25.-26. maijs, II daļa*. – Rēzekne: RA Izdevniecība, p. 154-162.
- Peters, D. (2015). Musical empathy, emotional co-constitution, and the “musical other”. *Empirical Musicology Review*, 10 (1), p. 2-15.
- Ricoeur, Paul (1971). The Model of the Text: Meaningful Action Considered as a Text. *Social Research*, 38 (3), p. 529-562.
- Ruud, E. (2004). Foreword: Reclaiming Music. In M. Pavlicevic & G. Ansdell (Eds.), *Community Music Therapy*, p. 11-14. London: Jessica Kingsley.
- Small, C. (1998). *Musicking: The Meanings of Performing and Listening*. Middletown, Conn.: Wesleyan University Press; Hanover, N. H.: University Press of New England.
- Van Manen, Max (1990). *Researching Lived Experience*. Albany, NY: SUNY Press.
- Von Eckartsberg, R. (1998). Existential-Phenomenological Research. In Valle, R. (Ed.) In *Phenomenological Enquiry in Psychology. Existential and Transpersonal Dimensions*. New York: Springer, p. 21-62.

- Wallrup, Erik (2015). *Being Musically Attuned, Being Musically Attuned: The Act of Listening to Music*. Aldershot: Ashgate, 2015 Available: <http://sonicstudies.org/wallrup2015>
- Whaley, J., Sloboda, J. A., & Gabrielsson, A. (2009). Peak experiences in music. In S. Hallam, I. Cross, & M. Thaut (Eds.), *The Oxford handbook of music psychology*, p. 452–461. Oxford, UK: Oxford University Press

DEJU KOLEKTĪVU VADĪTĀJU MŪŽIZGLĪTĪBAS PROBLĒMAS AMATIERU KUSTĪBĀ LATVIJĀ

Lifelong Education Related Issues of Dance Group Leaders within the Amateur Movement in Latvia

Rita Spalva

Liepājas Universitāte, Latvija

Abstract. *As a country with a relatively small population (approximately 2 million), Latvia can take pride in the number of people who are practicing folk dance at amateur level. Based on 2015 information provided by the Latvian National Centre for Culture, this amateur movement counts 603 dance groups (over 12 000 dancers) and accordingly 417 dance group leaders. The main goal of dance group activities is to sustain the idea of national consciousness through the means of folk dance, which is a meaningful factor in the strengthening of national identity to progress to a modern and national country. The National Song and Dance Festival, which takes place every five years in Latvia and which is one of the UNESCO Masterpieces of Oral and Intangible Heritage of Humanity, is a significant tool for maintaining a national cultural environment within amateur dance. The festival combines artistic, national social and other functions of significance to social development.*

All above-mentioned conditions determined the research problem – how to develop dance group leader lifelong education programmes more successfully, in order for these to purposefully integrate participants of various levels of professionalism. The research aim is to analyse existing lifelong education contents available to dance group leaders, along with the challenges and risks they pose. The study predominantly makes use of empirical methods – lifelong education programme participant surveys and their analysis; analysis of the artistic performance of dance groups.

Keywords: *dance education, dance group leader, lifelong education.*

Ievads

Introduction

Latvija var pamatoti lepoties ar to iedzīvotāju skaitu, kuri nodarbojas ar tautas deju amatieru līmenī. Pēc 2015. gada Latvijas Nacionālā kultūras centra šajā amatierkustībā ir iesaistīti 603 deju kolektīvi (vairāk par 12 000 dejotājiem) un attiecīgi 417 deju kolektīvu vadītāji. Deju kolektīvu galvenais darbības mērķis ir ar tautas dejas līdzekļiem uzturēt nacionālās pašapziņas ideju, kas ir svarīgs faktors nacionālās identitātes un valstiskās piederības apziņas stiprināšanai ceļā

uz mūsdienīgu un nacionālu valsti. Dziesmu un deju svētki, kuri notiek ik pēc pieciem gadiem Latvijā un ir iekļauti UNESCO Cilvēces mutvārdu un nemateriālās kultūras meistardarbu sarakstā, ir nozīmīgs instruments nacionālās kultūrvides uzturēšanai. Tie apvieno sevī māksliniecisko, nacionālo, sociālo u.c. sabiedrības attīstībai nozīmīgas funkcijas, kā arī ir nozīmīgs faktors tautas deju amatiermākslas kustības attīstībai. Lai arī laika periodā no 2007. līdz 2015. gadam iedzīvotāju skaits Latvijā kopumā samazinājies par 8 % (Statistikas pārvaldes dati), deju kolektīvu skaits attiecīgi ir pieaudzis par 0.5 procentiem. Salīdzinot ar pirmajiem Deju svētkiem 1948. gadā, kad tajos piedalījās 52 kolektīvi ar 920 dalībniekiem, ir jākonstatē arvien pieaugošā latviešu tautas dejas popularitāte sabiedrībā. Kā atzīst Tālis Tisenkopfs, šodien Dziesmu un deju svētki ir vērtējami kā polifunkcionāls sociālais fenomens ar orientāciju uz sabiedrības integrāciju un labklājību (*Dziesmu un deju svētki mainīgā sociālā vidē*, 2008). Liela nozīme Dziesmu un Deju svētku fenomena atbalstam ir deju kolektīvu vadītāju profesionalitātei, kura ietver sevī gan formālo izglītību, gan mūžizglītību, gan pašpieredzi. Latvijā lielākā daļa deju kolektīvu vadītāju (74 %) ir ieguvuši augstāko profesionālo izglītību. Taču daļa no vadītājiem (26 %) ir ieguvuši augstāko vai citu izglītību dažādās jomās – pedagoģijā, psiholoģijā, menedžmentā u.c.. Šādos gadījumos vadītāju profesionalitāte ir balstīta galvenokārt katra personiskajā pieredzē. Balstoties uz teorētiskajām atziņām, Latvijas Nacionālā kultūras centra veidoto statistiku un deju kolektīvu vadītāju aptaujām, rakstā tiek apzināts deju kolektīvu vadītāju profesionālās pieredzes saturs un konstatētas deju kolektīvu vadītāju profesionālās pilnveides iespējas. Visi augstāk minētie nosacījumi noteica *pētījuma problēmu* – kā veiksmīgāk veidot deju kolektīvu vadītāju mūžizglītības programmas, lai tajās mērķtiecīgi iekļautos dažāda sagatavotības līmeņa dalībnieki. *Pētījuma mērķis*- analizēt esošo deju kolektīvu vadītāju mūžizglītības saturu, izaicinājumus un riskus. Pētījumā izmantotas *teorētiskās metodes*- analizēts deju kolektīvu vadītāju profesionalitāte jaunāko kultūras teoriju skatījumā; *empīriskās metodes*- mūžizglītības programmu dalībnieku aptaujas un to analīze; deju kolektīvu mākslinieciskā snieguma analīze.

Profesionālā identitāte dejas izglītībā ***Professional Identity of Dance Education***

Pirmais solis ceļā uz Latvijas kultūrdzīves vajadzībās balstītas mūžizglītības programmas izveidi ir teorētiski pamatot profesionālisma jēdzienu dejas izglītībā. Kā galvenā tiek izvirzīta tēze, ka profesionālisms dejas izglītībā kopumā ir kompleksa konstrukcija, jo “deju pedagogs savā dzīves laikā sasniedz vairāk nekā vienu profesionalitātes līmeni, -vispirms viņš identificē sevi kā dejojājs un tikai pēc tam kā deju skolotājs vai horeogrāfs” (Koff & Mistry, 2012). Dejas izglītība

ir unikāla ar to, ka izglītojamā profesionalitāte ir atkarīga no šo divu pieredzes līmeņu mijiedarbības. Tāpēc ir jārunā par zināmu vidusceļa meklēšanu starp izglītību un iepriekš iegūto pieredzi. Pēc Žaklīnas Smitas-Otardes (Smith-Autard, 2000) domām šī mijiedarbība rezultējas jēdzienā estētiskā izglītība (aesthetic education). Mākslas ideja vai emocija estētiskās izglītības rezultātā iegūst estētisko veidolu ar horeogrāfiskās formas starpniecību. To var uzskatīt par īpašu cilvēka darbības veidu, kurš ir vērsts uz mākslas objekta radīšanu un saistīts ar personīgi nozīmīgu oriģinālu risinājumu (Рубинштейн, 2006). Kareja Elena Andžejevskā (Andrzejewski, 2009) uzskata, ka deju izglītotāju mācību modelim ir "...četras pamatnostādnes: uzsvars uz cilvēka interesēm, mācību programmu integrācija, skaidri definēta profesionālā identitāte un kopienas pieredze" (Andrzejewski, 2009: 17). Ļevs Vigotskis (Выготский, 2001), viens no mūsdienu mākslas pedagogijas pamatlicējiem, uzsver, ka mākslas izglītībā pieredze veidojas izziņas intereses un darbības motivācijas mījīsakārbās. Tātad varam secināt, ka dejas mākslas izglītībā zināšanu un prasmju apguves līmenis ir atkarīgs no katra izglītojamā jau iepriekš iegūtās pieredzes un aktivitātes ceļā uz jaunu pieredzi. Emocijām ceļā uz dejas izglītības kvalitāti ir nozīmīga loma tieši personības aktivitātes veicināšanā.

Deju kolektīva vadītāja profesionalitāti darbībā var konstatēt divējādi - to nosaka ārējie indikatori (izglītība, statuss sabiedrībā, sasniegumi) un arī iekšējie indikatori - katra indivīda personīgais profesionālais līmenis (zināšanas, prasmes). Pie tam zināšanu un prasmju lietojums ir uzskatāms par starpdisciplināru, jo integrē zināšanas un prasmes ne tikai dejā, bet arī mūzikā, scenogrāfijā, literatūrā, psiholoģijā, menedžmentā utt..

1.att. Profesionālās identitātes modelis dejas izglītībā (Koff & Mistry, 2012)
 Fig.1 Professional Identity Model of Dance Education (Koff & Mistry, 2012)

Izveidotais profesionālās identitātes modelis (1.att.) norāda, ka emocijas šajā gadījumā ir centrālā ass un darbību veicinošs faktors, jo veic izziņas aktivizācijas funkciju. Zināšanas kā profesionālās identitātes komponents ir stingri reglamentētas, jo veido profesionālās izglītības pamatu. Savukārt pieredze, kā jau tika konstatēts iepriekš, veidojas no katra individuālās pašpieredzes kā dejojājam un kā dejas izglītības subjektam. Konteksts šajā modelī ir saistīts ar indivīda darbības veidiem dejas izglītības laukā.

Pētījuma metodika *Research methodology*

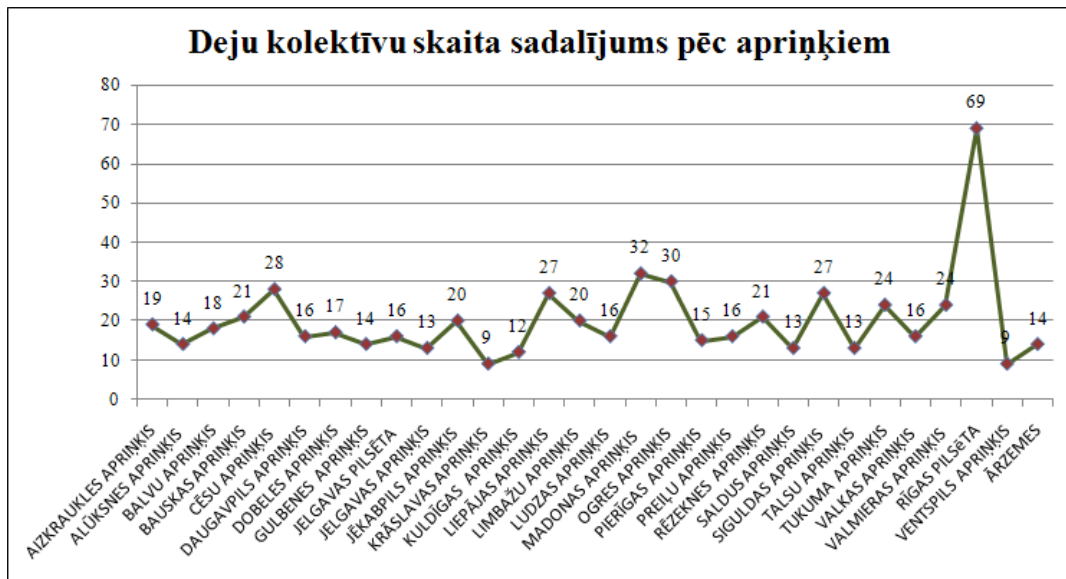
Empīriskajā pētījumā tika izmantoti 2015. gadā LNKC rīcībā esošie resursi, - 417 aptaujas ar Deju svētku kustībā iesaistītajiem vadītājiem, Deju svētku skates vērtēšanas protokoli, statistikas dati par deju kolektīvu skaitu novados. Tika konstatēta deju kolektīvu vadītāju izglītība, veicamā darba apjoms (grupu skaits, dalībnieku skaits) un darbības kvalitāte (vērtējums). Tā kā par deju kolektīvu Latvijā tiek uzskatīta grupa, kurā ir 8 aktīvi dejojāju pāri (16 dejojāji), ir samērā viegli konstatēt vadītāja veiktā darba apjomu no dalībnieku skaita viedokļa. Savukārt katras deju grupas izpildījuma līmenis tiek konstatēts deju kolektīvu skatēs, kur tiek piešķirti punkti par deju izpildījuma līmeni (maksimāli - 50 punkti). Atbilstoši iegūtajam novērtējumam, kolektīvi tiek strukturēti izpildījuma līmeņu grupās (A, B, B1, C, D, E, F) ar tam atbilstošu repertuāru. Empīriskajā pētījumā tika veikta datu statistiskā apstrāde un analīze

Pētījuma rezultāti *Research results*

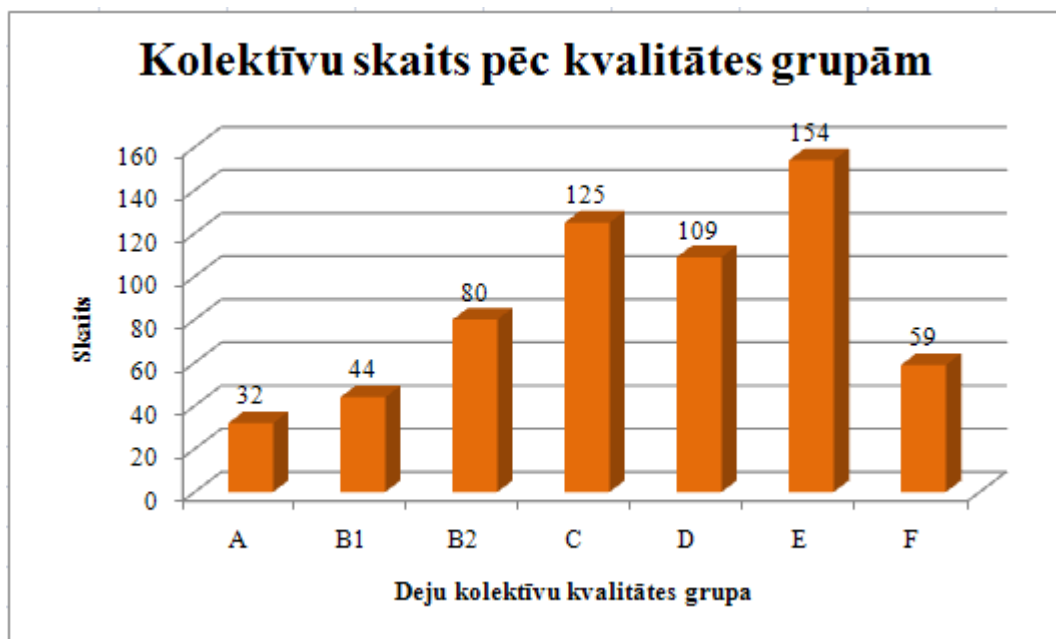
Dejas izglītības profesionālās identitātes modeļa saturs Latvijā ir valsts definēto kultūrvērtību nosacīts. Latvijas valsts kultūras stratēģijā *Radošā Latvija* ir uzsvērts, ka tās mērķis – stiprināt katra indivīda kā kultūras vērtību nesēja klātbūtni sabiedrībā, radot labvēlīgu vidi nacionālās identitātes un valstiskās piederības apziņas stiprināšanai ceļā uz spēcīgu, mūsdienīgu un nacionālu valsti (*Radošā Latvija*, 2014). Šajā kontekstā valsts atbalstītie Dziesmu un deju svētki ir kustība, kura mūsdienu globalizācijas apstākļos ir kļuvusi par unikālu latviešu tautas kultūras tradīcijas saglabāšanas veidu un nacionālās piederības pašizpausmes formu. Tā sniedz latviešiem emocijām bagātus pārdzīvojumus un kopības sajūtu (Spalva, 2011). Dziesmu un deju svētki, kuru kulminācija cikliski notiek reizi piecos gados, apvienojot 12 000 dejojājus - amatierus un 13 000 dziedātājus -amatierus (2013.gads). Deju svētku uzveduma veidošana ir vairāku gadu intensīvs darbs, kuru nodrošina svētku organizatori, mākslinieciskie vadītāji, pašvaldības, deju kolektīvu vadītāji u.c. iesaistītās puses. Deju svētkus no parastiem festivāliem atšķir repertuāra vienotība, jo laukumā daudzi tūkstoši

dejojāju apvienojas kopējā dejā. Tieši kopējā repertuāra izveide un apguve veido Deju svētku kustības jēgu, piešķirot tai unikalitāti ne vien ar masveidību un nacionālo raksturu, bet arī ar to, ka tiek uzturētas dejas izpildījuma mākslinieciskās vērtības. Tāpēc viens no Deju svētku izdošanās garantiem ir deju kolektīvu vadītāju profesionalitāte.

Apkopojot Latvijas Nacionālās kultūras centra (turpmāk LNKC) statistikas datus, tika konstatēts, ka lielākais deju kolektīvu skaits ir Rīgā (69), kas veido 16,5 % no kopējā skaita (2. att.).

2.att. Deju kolektīvu kvantitatīvie rādītāji reģionos
Fig.2 Dance groups quantitative indicators in the regions

3.att. Deju kolektīvu kvantitatīvie rādītāji kvalitātes grupās
Fig.3 Quantitative indicators of quality groups

Statistikas datu apstrāde parāda, ka augstākās kvalitātes A grupai atbilst 32 kolektīvi, kas ir 7.7 % no kopējā kolektīvu skaita (3. att.). Aptauja liecina, ka šajā grupā ir augstākais procents vadītāju ar augstāko profesionālo izglītību (89 %).

A kvalitātes grupas vidējo žūrijas vērtējumu statistiskie rādītāji ir redzami 4. attēlā.

Statistiskie rādītāji (A grupas deju kolektīviem)	
Vid. Aritmētiskais (M)	60.19
Mediāna	59.9
Moda	59.9
Standartnovirze (SD)	2.9
Ekscesa koeficients	-0.675
Asimetrijas koeficients	-0.256
K4	2.325
Asim Kritiskais (N=32, p=0,05)=0,624	
K4 kristiskais (n=32, p=0,05)=2,03-4,10	
Atbilstība normālajam sadalījumam	atbilst pēc A atbilst pēc K4

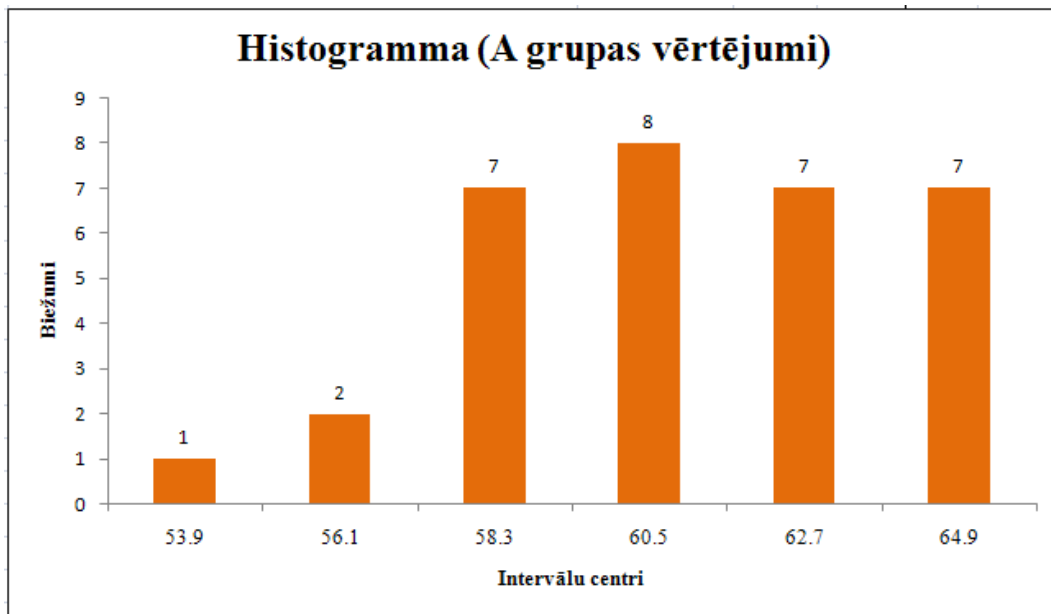
4.att. A grupas deju kolektīvu vērtējumu statistiskie rādītāji

Fig.4 A dance groups assessment of static indicators

A grupas kolektīvu žūrijas vērtējumu vidējais aritmētiskais vērtējums ir 60,19 punkti. Mediāna liecina, ka pusei no A grupas kolektīvu vērtējums ir zem 59,9 punktiem un pusei ir virs 59,9 punktiem. Kolektīvu vērtējuma standartnovirze līdzinās 2,9 punktiem. Tas norāda, ka vidēji A grupas kolektīvu vērtējums salīdzinājumā ar vidējo vērtējumu variē +/-2,9 punktiem (izklidējas no 57,29 līdz 63,09 - standartintervāls). Ja empīriskais sadalījums atbilst normālajam, tad šajā intervālā vērtības uzrādījuši 68.3 %. Vidējais aritmētiskais gandrīz ir vienāds ar mediānu un modu ($60,19 \neq 59,9 = 59,9$), tad visticamāk, ka empīriskais sadalījums atbilst normālajam sadalījumam. Lai novērtētu atbilstību normālajam sadalījumam, izmanto ekscesa un asimetrijas koeficientus. Ekscesa koeficients negatīvs (-0,675), tas nozīmē, ka vērtības izklidētas plašā diapazonā pa x asi, nav izteikta vērtību koncentrēšanās aritmētiskā vidējā tuvumā. Lai atbildētu uz jautājumu vai šīs novērotās īpatnības datiem ir būtiskas jeb statistiski nozīmīgas, jāaprēķina K4. Tā kā aprēķinātais ekscesa koeficients K4 atrodas K4 kritiskā intervāla robežās, tad empīriskais sadalījums pēc K4 atbilst normālajam. Asimetrijas koeficients ir negatīvs (-0,256), tātad var secināt, ka vairāk A grupas kolektīvu vērtējuma skaits ir virs 60,19 punktiem. Vismaz 15 A grupas kolektīviem vērtējums ir aiz aritmētiskā vidējā. Tā kā aprēķinātais asimetrijas koeficients (atmetot zīmi) nepārsniedz asimetrijas kritisko vērtību ($0.256 < 0.624$), tad novērotās īpatnības nav būtiskas, tām ir gadījuma raksturs, empīriskais

sadalījuma pēc A atbilst normālajam. Empīriskais sadalījums atbilst normālajam sadalījumam, jo prasības izpilda abi koeficientiem (A un K4).

A grupas kolektīvu vērtējumu grafiskais attēls histogramma parādīts 5. attēlā.

5.att. A grupas vērtējumu histogramma

Fig.5 Histogram of A group assessment

Pēc histogrammas var redzēt, ka A grupas kolektīvu vērtējumi koncentrējas vidējā aritmētiskā tuvumā (intervāla centrs 60,5) un veido normālsadalījumu. Datu apstrāde norāda uz to, ka lielākā daļa A grupas kolektīvu žūrijas vērtējumā ir uzrādījušas rezultātus augstākus par vidējiem. Tātad varam secināt, ka izglītības līmenis un kolektīva darbības rezultāti korelējas.

Latvijā profesionālo deju izglītību var iegūt 3 augstskolās- Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmijā (turpmāk JVLMA), kur māca horeogrāfus; Latvijas Kultūras akadēmijā (turpmāk LKA), kur māca laikmetīgās dejas izpildītājus un horeogrāfus un Rīgas Pedagoģijas un izglītības (turpmāk RPIVA) vadības akadēmijā, kur apgūst deju skolotāju profesiju. Katrā no šīm augstskolām ir iespējams apgūt fundamentālas zināšanas dejas mākslā - klasisko deju, moderno deju, dejas vēsturi, kompozīciju u.c. priekšmetus. Taču katrai no augstskolām ir arī sava specifika. Latviešu nacionālās dejas apguvei lielāka uzmanība tiek pievērsta JVLMA un RTTEMA. Te var apgūt latviešu deju, tās vēsturi, kompozīciju, notāciju u.c. priekšmetus, kuri ir noderīgi Deju svētku kustības uzturēšanai. Lielākā daļa Latvijas kolektīvu vadītāju ir absolvējuši kādu no minētajām augstskolām. Taču daļa no vadītājiem ir ieguvuši augstāko izglītību citās jomās – pedagoģijā, psiholoģijā, menedžmentā u.c.. Izvērtējot situāciju, LNKC Deju svētku kustībā iesaistītajiem kolektīva vadītājiem ir izstrādājis 2

modeļus tālākizglītības programmu veidošanā. Pirmais ir saistīts ar Deju svētku repertuāra apguvi, un tas apvieno visu līmeņu deju kolektīvu vadītājus. Šī modeļa darbību nodrošina LNKC rīkote repertuāra apguves semināri, kuros dejas tiek grupētas atbilstoši izpildītāju līmeņiem, demonstrētas un iemācītas to apguvei. Šajā posmā kolektīvu vadītāji kļūst par deju izpildītājiem un zināmā mērā arī deju ekspertiem. Semināros vadītāji saņem katras dejas notāciju, komentārus no deju autoru puses, tās ir ievietotas arī interneta vietnē. Savukārt otrā modeļa saturs paredz profesionālās pieredzes pilnveidi deju kolektīvu vadītājiem bez speciālās izglītības. Tā īstenošanai sadarbībā ar augstākās izglītības iestādēm izveidota profesionālās pilnveides programma deju kolektīvu vadītājiem *Latviešu deju skola*. Lai izveidotu tās saturu, LNKC horeogrāfijas nodaļas speciālisti aptaujāja tos 26 % deju kolektīvu vadītājus, kuriem nav profesionālās augstākās izglītības un konstatēja viņu profesionālās vajadzības. Balstoties uz iegūto informāciju, LNKC izstrādāja tālākizglītības programmu *Latviešu deju skola* 292 stundu apjomā, licencēja to Izglītības un zinātnes ministrijā un piedāvāja tās apguvi 1,5 gadu laikā deju kolektīvu vadītājiem bez profesionālās izglītības. Laikā no 2000. gada, kad tika organizēta pirmā Latviešu dejas skola, līdz 2014. gadam to ir apmeklējuši 158 dalībnieki. Aptaujājot 32 dalībniekus, kuri mācās Latviešu deju skolā 2015. gadā, tika konstatēts ka lielākai daļai (96 %) ir visaugstākais apmierinātības līmenis ar šo mūzikglītības programmu. Par programmas efektivitāti var spriest arī pēc deju kolektīvu rezultativajiem rādītājiem skatēs. LNKC statistika rāda, ka laikā no 2013. gadam līdz 2015. gadam Latviešu deju skolas dalībnieku vadīto kolektīvu izpildījuma līmenis ir cēlies par 21 % procentiem. Pieaug arī viņu darbības lauks un konteksts, - regulāri pieaugošais deju skolas dalībnieku skaits viņu kolektīvos rezultējas ar to, ka veidojas jaunas deju grupas ar dažādu izpildījuma līmeni. Tātad varam rast pierādījumu atzīnei, ka profesionālās zināšanas ir viens no deju izglītāja profesionālās identitātes kvalitātes rādītājiem. Katra personīgi iegūtā pieredze kā izpildītājam, integrējoties ar zināšanām dejas didaktikā, teorijā un tehnikā, rada jaunu, augstāka līmeņa pieredzi, balstītu gan praksē, gan teorijā

Izpētes vērtas ir to 75 % deju kolektīvu vadītāju profesionālās intereses, kuri augstāko profesionālo izglītību ieguvuši karjeras sākumā. Lielākā daļa no viņiem uzrāda augstus profesionālos rādītājus un stabilitāti darbā. Veicot 2014.gadā aptauju 37 respondentu vidū, lai uzzinātu viņu profesionālās vajadzības mūzikglītības kontekstā, tika konstatēts, ka viņi labprāt apmeklē Latvijas un ārzemju pedagogu meistarklases (43 %), analizē interneta vietnēs pieejamo informāciju (24 %), apmeklē lekcijas augstskolās kā brīvklāstītāji (11 %), citādi ceļ savu profesionālo meistarību (22 %). Respondenti uzsvēra, ka viņi vēlētos apgūt tieši Deju svētku vajadzībām izstrādātas dejas apguves metodiku, iepazīties ar Baltijas valstu pieredzi šajā jomā, apgūt jaunākās dejas tehnikas. No aptaujām var secināt, ka ir jāpilnveido mūzikglītības programmu piedāvājumu Latvijā,

atrodot resursus visu līmeņu deju kolektīvu vadītāju profesionālo interešu apmierināšanai. Tāpat ir jāstrādā pie programmu dažādības un regularitātes, paredzot katra iesaistītā profesionālā līmeņa paaugstināšanos.

Secinājumi **Conclusions**

Lai risinātu Latvijas deju kolektīvu mūžizglītības programmu veidošanas problēmas, pētījumā tiek analizēta šī brīža situācija dejas izglītībā un mūžizglītībā. Ir konstatēts, ka deju kolektīvu vadītāju profesionālās zināšanas un prasmes ir instruments kolektīvu produktīvas darbības veicināšanai. Pētījuma rezultāti liecina, ka kolektīvu mākslinieciskie rezultāti korelējas ar iegūto profesionālo izglītību, apgūtām mūžizglītības programmām un deju kolektīvu vadīšanas pieredzi. Lai nodrošinātu amatieru dejas kustības stabilitāti ilgtermiņā, Latvijā izveidotā deju kolektīvu vadītāju mūžizglītībai ir jāklūst diferencētai (programmām ir regulārs raksturs) un sistēmiskai (programmās jāievēro dalībnieku reālais zināšanu līmenis). Ir secināts, ka lietderīgi ir pievērsties dažāda sagatavotības līmeņa dalībnieku izglītošanai, jo tas veicina arī viņu vadīto deju kolektīvu darbības kvalitāti. Tiek konstatēts, ka Latvijā ir izveidota stabila bāze profesionālai dejas izglītībai, tiek mērķtiecīgi veidotas deju kolektīvu vadītāju mūžizglītības programmas. Tomēr kā problēma ir uzskatāma nepietiekama pievēršanās auditorijai, kura ir ieguvusi profesionālo izglītību.

Summary

Contents of the professional identity model of dance education in Latvia are determined by the state defined cultural values. The cultural policy strategy “Creative Latvia” (Radošā Latvija, 2014) emphasises that its aim is to strengthen the presence of each individual as a bearer of cultural values in society, creating a beneficial environment for strengthening national identity and national affiliation towards a strong, modern and national country. In this context the supported Song and Dance Festival is a movement, which in today’s globalised world has become a way of preserving unique Latvian folk culture traditions and a form for expressing national affiliation. The Dance Festival performance is the result of several years of intensive work done by organisers, art directors, dancers and other involved structures. The Dance Festival differs from other festivals with repertoire unity, for thousands of dancers simultaneously join in dance. Acquisition of joint repertoire constructs the very essence of the Dance Festival movement, granting uniqueness not just through involving masses and through its traditional folk values, but also by maintaining the artistic dance values. One of the aspects that guarantees successful outcome of the Dance Festival is professionalism of dance group leaders.

The Dance Festival organisation function in Latvia is delegated to a state funded institution – The Latvian National Centre for Culture (hereinafter LNCC). In order to solve issues related to Latvian dance group lifelong education programme development, the study analysed the current situation in dance education and lifelong education. It was found that Latvia has developed a stable basis for professional dance education, and is purposefully developing lifelong education programmes of dance group leaders. Yet targeting lifelong education programmes at an audience without professional education and the experience of which is based solely in personal dance training, is seen as an issue. The study concludes that it is useful to attend to educating students of various levels of training, for this also raises the quality of dance groups led by these students. Theoretical base of the study is constituted by the Professional Identity Components Model developed by S. R. Koff and G. L. Mistry, the activity of which has been empirically tested, analysing contents of professional study programmes, as well as lifelong education programme participant surveys. The obtained data on participant education and lifelong education were correlated with the achievements at annual shows of dance groups. It was found that professional knowledge and skills of dance group leaders serve as a tool for facilitating productive activity of dance groups. Research results reveal a correlation between artistic results of dance groups and obtained professional education, acquired lifelong education programmes and dance group leadership experience. To ensure long-term stability of the amateur dance movement, lifelong education of Latvian dance group leaders must become differentiated (programmes should have certain regularity) and systematic (programmes must take into account the actual level of knowledge of students).

Literatūra References

- Andrzejewski, C. E. (2009). Toward a model of holistic dance teacher education. *Journal of Dance Education* vol. 9 (1), 17-26.
- Dziesmu un deju svētki mainīgā sociālā vidē*. 2008, LU SPPI pētījums. <https://culturelablv.files.wordpress.com/>
- Koff, S. R., & Mistry, G. L. (2012). Professionalism in dance education. *Journal Research in Dance Education* 13 (1), 83-97.
- Smith-Autard, J. M. (2000). *Dance Composition*. London: A & C Black.
- Spalva, R.(2011). *Latvian Dance and the Dance Festival in Latvia*. Berlin: Lambert Academic Publishing.
- Prets, D. (1994). *Izglītības programmu pilnveide*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Kultūrpolitikas pamatnostādnes 2014.–2020. gadam Radošā Latvija http://www.km.gov.lv/lv/ministrija/radosa_latvija.htm
- Рубинштейн, С. Л. (2006). *Основы общей психологии*. С.– Петербург.
- Выготский, Л. С. (2001). *Анализ эстетической реакции*. Москва: Лабиринт.

AKTIERU SOCIĀLAS GRUPAS VEIDOŠANĀS LATVIJĀ

The Formation of the Social Group of Actors in Latvia

Gatis Strads

Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības akadēmija

Abstract. Theatre is one of the oldest forms of art due to its close nature to the life of people. Deriving from the point of epistemology, ontology and didactics, theatre poses its eternity... The most important concepts for the solution of social problems in education are individualization and socialization, individual activity of a personality and the interrelationship in a group, that has always been facilitated by culture, especially theatre performance.

By analysing Latvian actors as a separate social group it is possible to trace its development process. The personality of actors in society opens up as its psychological and artistic activity. In order to carry out the analysis of social category, there is a need to analyse actor's social relations. The activity of actors forms in its social group the cognitive image, that is socially relevant and which affects spectators. Theatre is the environment in which the actor lives and implements his/her social activity. Our theatre in the countryside is one of the strongest cognitive enlighteners, developers, and facilitators.

The aim of the article is to provide the analysis of documents that give the insight into theatre companies and the formation of actors as a separate social group. The article also deals with the problems of modern theatre companies, and the ways how theatre companies have been developed.

Research methods. Theoretical research methods include monographies, the analysis of research articles, the investigation of archive materials related to actors as a social group.

Keywords: actor, social group, theatre.

Ievads

Introduction

Mūsdienu pasaulē daļā mākslas procesu notiek attālināšanās no klasiskajām vērtībām un tiek pakļauta cilvēka aktuālajām vajadzībām un interesēm. „Pārdzīvojums un izklaide pēdējos gados kļuvuši par kultūras pamatmetiem. Festivālu un „karsēju kultūra” aizvien vairāk izvērsas, lai nodrošinātu priekus un izklaidi brīvdienų sabiedrībai.” (Velšs, 2005,15)

Līdzīgi par šī laika teātri uzskatus pauž E.Kuzņecova: „Mūsdienu teātris pārdzīvo ne to labāko attīstības periodu, ja par teātri labāk pārdomāt nekā skatīties”(14 lpp.)

Latvijā teātra vēsturiskā attīstība saistīta vienotībā ar sociālām, ekonomiskām, ideoloģiskām, politiskām un pedagoģiskām problēmām. Ar to arī izskaidrojams, ka 20., 21. gs. estētiku raksturo starpdisciplinārie pētījumi, kuri mākslas skatījumu saista ar socioloģiju, politiku, ekonomiku, pedagoģiju, psiholoģiju un citām zinātnēm.

Šodienas aktieru sociālie kontakti aktieris – skatītājs un aktieris – režisors ir sociāli un pedagoģiski svarīgi. Šie aktieru darbības sociālie kontakti Latvijā maz pētīti un ir aktuāls šodienas teātra mākslas izpratnes komponents.

Raksta mērķis. Analizēt dokumentus un pētīt teātru kolektīvus par aktieru sociālās grupas veidošanos, aktieru trupu komplektācijas problēmas mūsdienu teātru organizācijā.

Pētījuma metodes. Teorētiskās pētījuma metodes: monogrāfiju, zinātnisko publikāciju analīze, arhīva dokumentu izpēte par aktieru sociālo grupu.

Teātru aktieru sociālās grupas darbības pirmsākumi Latvijā *Dawn of actors' activity as a social group in Latvia*

Teātrim un aktieru profesijai ir savi pirmsākumi. Teātris būdams visciešākajā saiknē ar cilvēka dzīvi, ir viens no vecākiem mākslas veidiem. Kustība, dialogi, žesti, mīmika, kaislības, vide un dramatisms ir tieši priekšteči teātra izteiksmes veidiem. (Кузнецова, 2016, 10). E.Kuzņecova raksta, ka no gnozeoloģijas, ontoloģijas un dialektikas viedokļa izriet teātra nemirstības būtības ciešā saikne ar dzīvi. Telpa, žests, darbība, ir tā pirmsākums, kam būtiska nozīme cilvēka dzīvē.

„Dzīve ir esamības laika nogrieznis mūžībā, kurā cilvēks atbilstīgi pašizjūtai, vada savu biopsihosocio attīstību un pašizteikšanos darbībā” (Špona, 2016, 238). Teātra skatīšanās un teātra spēlēšana ir kultūras cilvēka dzīves nozīmīga sastāvdaļa.

Teātra tapšanai mūsdienu izpratnē ir gara vēsture civilizācijā. Jau pašos civilizācijas pirmsākumos izveidojās sociāla grupa – aktieri, kas risināja un aizstāvēja savas un savas grupas specifiskās intereses. Katrā sabiedrībā, vai tā demokrātiska vai nedemokrātiska, pastāv sociālās un individuālās audzināšanas un izglītības problēmas, pretrunas un konflikti. Socializācijas vēsturiskā attīstība saistīta ar ideoloģisko, politisko un pedagoģisko problēmu risinājumu meklēšanu. Sociālo problēmu risināšanai audzināšanā svarīgākie jēdzieni ir individualizācija un socializācija, individuāla personības darbība un mijiedarbība grupā, ko vienmēr sekmējusi kultūra, īpaši teātra spēlēšana.

Aktieru sabiedriskās attiecības izpaužas konkrētā darbībā sabiedrībā. Aktieru saziņa vēsturiski attīstās iegūstot nosacītu patstāvību. (Леонтьев, 1997)

Lai labāk izprastu aktieru sociālās grupas veidošanos Latvijā, tika analizēts tās tapšanas process.

Latviešu teātra vēsturē ir vairāki būtiski fakti: pirmā zināmā teātra izrāde Latvijā (1205. gads), pirmā izrāde latviešu valodā (1818. g.) tiek noorganizēta Dikļos, pirmā latviešu teātra izrāde Rīgā notiek 02.06.1868. Šo datumu oficiāli uzskata par latviešu teātra dzimšanu. Ā. Alunāna vadībā pirmā latviešu teātra sezona iesākās 1870. gadā, ko pats Ā. Alunāns uzskata par latviešu teātra īsto sākumu. Pirms tam „teātra īstenībā nemaz nebija” domādams teātri kā regulāri darbojošos mākslas iestādi” (Alunāns Ā.).

Analizējot latviešu aktierus kā atsevišķu sociālu grupu varam izsekot tās pilnveidošanās procesam. Pirmie aizmetņi veidojās sapulcējoties pirmajam aktieru ansamblim, kas vai nu pēc pašiniciatīvas vai uzaicināti līdzdalībai, vienojās kopīgam mērķim – iestudēt izrādes latviešu teātrī. Pie tam sākotnēji arī šie aktieri bija diletanti un maz atšķīrās no Latvijā jau plaši izplatītās teātra spēlēšanas kustības ārpus Rīgas. Līdz 1875. gadam izrādes veidotas jau vairāk kā 60 vietās Latvijā: Ventspilī, Bauskā, Nīcā, Cēsīs, Valkā, Lielvārdē. (Kundziņš, 1968.)

Pirmo desmitgadi teātri aizvadīja ievērojot dalībnieku anonimitāti, tādējādi nav dokumentālu liecību par dalībniekiem, tomēr tieši šajā periodā radās aizmetņi jaunai sociālai grupai Latvijā – aktieru sociālā grupa – ar savu specifisko sagatavotību, darba apstākļiem, apmaksu, sociālo stāvokli, izglītību un ar laiku – atpazīstamību. Dažu sabiedrībā atpazīstamu un cienījamu cilvēku iekļaušanās aktieru saimē (fabrikants Kristaps Bergs ir uzstājies ar Steķa vārdu, (Kundziņš, 1968, 61)) radīja pirmos priekšstatus par šīs cilvēku kopas vietu sociālajā hierarhijā. To nosaka aktiera sociālā apziņa, kas atspoguļojas darbības procesā uz skatuves.

Personība pēc savas būtības ir sociāla. Aktiera personība sabiedrībā atklājas kā savas dabas psiholoģiskā mākslinieciskā darbība. Sociālās kategorijas analīzei aktiera darbā nepieciešama viņa sabiedrisko attiecību analīze, kurā realizējas sabiedriskās attiecības. (Леонтьев, 1997)

Visos laikos mēs sastopam sevišķi mīlētos un atzītus aktierus (vai izpildītājmāksliniekus – dziedātājus, dejotājus, cirka artistus un protams, šodienas šovu līderus – sportistus). Tomēr kopumā grupas dalībniekiem raksturīga īpaši pamanāma piederības apziņa šai grupai, kas tiek akcentēta kā īpaša grupa, īpaši talanti un darba rezultāti. Šī piederības apziņa dažreiz ir pretstatā faktiski obligātai prasībai no katra grupas dalībnieka – tieksme izcelties no pārējiem savas grupas locekļiem akcentējot savu unikalitāti, savu individualitāti un vienlaicīgi ejot ar daļu no savas grupas (vai apakšgrupas) uz kopīgu mērķi.

Aktieru darbība savā sociālā grupā veido apziņas tēlu, kas ir sabiedriski nozīmīgs un ietekmē skatītāju. Aktieru darbības priekšmets ir ideāls, abstrakts un veido sociālu procesu specifiskā cilvēku darbības formā – teātra spēlēšanā. Tādā

kārtā subjekts-darbība priekšmets iekļauj sociālās un kolektīvās attiecības. (Леонтьев, 1997)

Vēsturiskā attīstībā veidojās teātru kolektīvi, kas gan par profesionāliem savos pirmsākumos kļūt nemaz nepretendēja. "Teātra izrāžu rīkošanu uztvēra kā jauna laika gara izpausmi, kā laika prasību, kā zīmi, ka ... attiecīgais novads neatpaliek no vispārējās attīstības" (Kundziņš, 1968, 171). Neskatoties uz ne mazums šķēršļiem, kas sagaidīja teātri spēlēt gribošos, šos cilvēkus vienoja kopīgs mērķis panākt savu, parādīt kaimiņiem, draugiem un radiem, sabiedrībai to vēstījumu, ko spēj dot tikai teātris un ko tas nevar dot bez aktieriem. Tieši šajā laikā, tieši tajos apstākļos pierādījās bez kā nevar iztikt teātris – bez aktiera. Viņa pašapziņā slēpjas tikai aktieriem raksturīgais – uz sevi centrētā uzmanība, uz tendenci dot pamācības un audzināt cilvēkus ar sev vien pieejamām metodēm. Teātris ir tā vide, kur aktieris dzīvo un realizē savu sociālo darbību. Rīgā tas izpaužas izcili īsajā laikā uzbūvētā Rīgas Latviešu biedrības ēkā, kas kļūst par mājvietu biedrības teātrim, kas strauji profesionalizējas. Pamatakmeni ieguldīja 1869. gada 24. jūnijā un jau 1870. gada 19. februārī ēku iesvētīja, lai nākošā dienā notiktu izrāde zālē ar skatuvi (Kundziņš, 1968).

Rīgā arī ārpus centra radās teātra kolektīvi Āgenskalnā, Torņkalnā un Sarkandaugavā. Ārpus Rīgas esošie teātra kolektīvi regulāri (īpaši Ā. Alunāns) viesojās lielākajās iespējamās telpās – Vācu amatnieku biedrības telpās un „Uļejas” telpās. Kolektīvi radās un izputēja, bet radoši sevi izteikt gribošie palika un vairojās dalībnieku kopskaits. Radās „Arkādija” gan Rīgā gan Siguldā.

Katrā kolektīvā bija līderi, kas strādāja pie trupas meistarības un izrāžu kvalitātes celšanas. Laikā, kad Āgenskalna Jonatana biedrības teātri vadīja Roberts Jansons, tajā sešpadsmit gadu vecumā skatuves gaitas sāka Tija Banga. Viņa atceras, ka Roberts Jansons mācījis saviem jauniešiem: „Aktierim jābūt paraugcilvēkam.” (Banga, 1957, 86).

Arturs Bērziņš savā grāmatā „Latvijas lauku teātra sākumi” raksta: „Mūsu lauku teātris ir bijis viens no visspēcīgākajiem latviskās apziņas atmodinātājiem, izveidotājiem un nostiprinātājiem... Šiem teātriem vajadzēja modināt un visās vietās celt latvisko pašcieņu, izpaust savu garīgo spēku apzināšanos, pierādīt sabiedriskās pašdarbības gatavību un nobriedumu. Lielu vārdu te ir teikuši lauku teātri, varbūt pat lielāku nekā sākumā pilsētas teātri.” (Bērziņš, 1948, 41)

Skaitliski sākotnēji aktieru (režisori, solisti tai skaitā) trupas bija nelielas. Ja Rīgas Latviešu teātrī (kas strādāja Rīgas Latviešu biedrības paspārnē) darbojās tuvu pie 30 aktieriem 1894./95. gada sezonā 13 aktieri, 8 aktrises un 6-8 mazo lomu tēlotāji, Jonatana biedrības teātrī 11 aktieri, 7 aktrises 1888.gadā, Aleksandra ielas teātrī vēl mazāk.

Ne Rīgas teātros, Jelgavā, Liepājā, Valmierā, Cēsīs, Siguldā, kas galvenokārt tāpat kā Rīgā pastāvēja pie Latviešu biedrībām, dalībnieku skaits nepārsniedza 20

(Kundziņš, 1968). Nošķirt profesionāļus šeit grūti, jo bieži labākie aktieri viesojās citu pilsētu trupās.

Līdz pirmā pasaules kara sākumam nopietns darbs teātros uz profesionāliem (regulāra darba) pamatiem notika Rīgā, vairāk kā divi latviešu teātri, un Liepājā. No 1907. gada savu vēsturi skaita tagadējais Liepājas teātris, Jelgavā gan teātris ilgi nenoturējās, tomēr iegūtās telpas noderēja teātra dzīves uzturēšanai ar vieskolektīviem. Karš izsvaidīja latviešu teātrus emigrācijā – Jaunais Pēterpils Latviešu teātris, Petrogradas Latviešu teātris, Maskavas Latviešu teātris un Rēveles Latviešu teātris kļuva par mājvietu latviešu aktieriem un ļāva saglabāt aktierus un jau pusgadsimtu veidojušās Latviešu teātra tradīcijas. Kaut apstākļi bija smagi visur, iespēja strādāt profesijā, pilnveidoties darbībā un jaunas pieredzes gūšana trimdas zemju teātra kultūrā atstās paliekošu iespaidu. Kur gan citur, ja ne teātra darbībā, varēja saglabāt būtiskākos šīs dzīves-spēles principus, tik raksturīgus laikmetam, kur robežas mainās, reliģijas mainās, vieni simboli zūd, citi rodas, vērtību skala ir mainīga. Spēle tiek pacelta citā līmenī un kļūst universāla recepte izdzīvošanai šajos vēstures supergriežos. Tā ir gan visaptveroša cilvēciska darbība, gan cilvēka eksistences kategorija.

Viens no spilgtākajiem kultūras un mākslas būtības formulētājiem Johans Heizings ir spēli pacēlis filosofiskas analīzes līmenī ko veicis H. Gadamers: iedalījis piecās struktūrdaļās. 1. „Spēle ir brīvas gribas izpausme, kas nekad nav piespiedu darbība, Spēle ir dzīves daļa jo īstā dzīve ir Spēle un Spēles jēga ir pati Spēle, tai ir pašai sava secība, iekšēja kārtība, Spēle ir iespēja būt citam. Spēles svarīgums dzīvē nav pārvērtējams. (Gadamers, 1999.) Tieši XIX gs. beigās Latvijā ielika pamatu tai Latviešu aktieru sociālās misijas apziņai un nostiprināja personīgo un sabiedrisko mērķu un uzdevumu vienotību.

Profesionālo aktieru statusa veidošanās *The development of actors' professional status*

Pēc pirmā pasaules kara Latvijā, salīdzinot ar pirmskara periodu, profesionālo teātru skaits pieauga un to darbība 1929. / 1930. gada sezonā:

Teātri atsevišķās pilsētās radās un iznīka, tomēr spēcīgais Spēles gars turpināja būtiski ietekmēt cilvēku apziņu.

Nāca jauni pārbaudījumi- 2. Pasaules kara gadi. Sākās jauns, teātra dzīvei un Spēlei nesaudzīgs karš. Latviešu aktierus spēlmaņus izšķaidīja pa visu pasauli.

Padomju vara atnāca ar savu uzdevumu Spēlmaņu ciltij. Ideoloģiskā slodze lika strauji atdzimt sagrautajai Latvijas teātru dzīvei. Paturot prātā, ka liela daļa aktieru piedzīvojusi dažādas politiskas varas maiņas, pie tam visas ļoti radikālas – Krievijas impērija, Padomju vara, Bermonta okupācija, Latvijas Republika, Padomju Savienība, Hitleriskā okupācija, Padomju Savienība – un tas viss nepilnos 30 gados. Te redzam izcilā psihologa Ļeontjeva A. N. uzstādījumu, ka

reālo notikumu apzināšanās var notikt tikai ar apgūtām „gatavām” zināšanām to nozīmei – zināšanas, izpratne, uzskati, kas tiek iegūti individuālā saskarsmē vai masu komunikācijā. Tas tad arī rada iespēju ietilpināt viņa apziņā, uzspiest tam izkropļotus vai izfantazētus priekšstatus un idejas, tai skaitā tādas, kam nav nekāda pamata viņa reālajā, praktiskās dzīves pieredzē. (Леонтьев, 2004).

1.tabula **Teātra darbības rādītāji 1929./1930. gada sezonā (K. Kundziņš, 1972, 208)**
Table 1 Indicators of theatre in 1929/1930 performance season (K. Kundziņš, 1972, 208)

1929./1930. g. sezona		
<i>Teātri</i>	<i>Izrāžu skaits</i>	<i>Apmeklētāju skaits</i>
Latvijas Nacionālais teātris	348	231608
Daiļes teātris	370	195248
Jelgavas Latviešu teātris	128	49733
Liepājas Jaunais teātris	152	48678
Strādnieku teātris	121	43000
Daugavpils teātris	101	38971
Ceļojošais teātris	184	33941

Jaunā vara izvirzīja ideoloģiskus uzdevumus. Teātra spēles nodrošināšanai Teātra institūta izveidošana (1948) un plašs teātra teritoriālais izvietojums Latvijā. Tabulā Nr. 2 ir apkopoti fakti par teātriem un aktieru skaitu Latvijā 1947. gadā (te nav iekļauti muzikālo un operu trupu dramatiskie aktieri).

2.tab. **Aktieru štata vietas, faktiski aktieru, starpības un aktrišu sieviešu skaits Latvijas teātros 1947. gadā (Latvijas Valsts arhīvs; Fonds 627, apraksts 2, Lieta 355, 15 lp.)**
Table 2 Full time staff, the number of actors, ratio of women actors in theatres in 1947. (Latvijas Valsts arhīvs; Fonds 627, apraksts 2, Lieta 355, 15 lp.)

	Teātris	Aktieri			
		<i>Štata vietas</i>	<i>starpība</i>	<i>faktiski</i>	<i>no tiem sievietes</i>
1	Marionešu teātris	26	2	28	19
2	Rīgas krievu drāmas teātris	78	-5	73	28
3	Valmieras drāmas teātris	25	0	25	12
4	Liepājas teātris	33	0	33	15
5	Ceļojošais teātris	27,5	-1,5	26	13
6	Drāmas teātris	70	0	70	31
7	Daiļes teātris	70	-3	67	44
8	Latgales teātris	25	0	25	
9	Jaunatnes teātris	90	2	92	47
10	Jelgavas teātris	35	0	35	18
11	Daugavpils teātris	37	4	41	20
Kopā		516,5	-1,5	515	247

Vērtējot aktieru skaita izmaiņas teātros dažādos gados redzama īpaša skaitliskā sastāva pieaugums Padomju periodā. Tā Drāmas teātrī 1945. gadā bija 83 štata vietas, bet 20 bija neizpildītas. Bez štatu aktieriem pastāv iespēja noslēgt palīgsastāva (ārštata) līgumus, ievērojam Spēlmaņu – Aktieru saimi kā pamanāmu sociālu grupu, kuras dalībnieki jeb kolēģi ir vairāk par pieciem simtiem.

3.tab. Aktieru skaita dinamika (LVA, Fonds 86, Fonds 1368)
Table 3 Trend of the number of actors (LVA, Fonds 86, Fonds 1368)

Štatu izmaiņas	1945	1948	1949	1961	1962	1975	1995
Drāmas teātris	63				51+4	61	44
Dailes teātris		66	49	48+5			

Aktieru izglītība – kā kvalitātes pieteikums. *Actors' education as an indicator of the quality*

Lai nodrošinātu tik lielu teātra spēlmaņu komandu nepieciešams sagatavot pietiekoši meistarīgus, izglītotus un talantīgus aktierus. 1951. gadā ir apkopots aktieru skaits ar attiecīgu izglītības līmeņa novērtējumu.

4.tab. Teātra aktieru izglītības līmenis (LVA, Fonds 627)
Table 4 The level of education of actors (LVA, Fonds 627)

	visi teātri kopā 1951. gads	Piemēri atsevišķos teātros		
		Drāmas teātris	Jaunatnes teātris	Liepājas teātris
Aktieri teātrī	288	48	44	35
augstākā izglītība	2	1		
augstākā izglītība mākslā	30	0	9	6
nepabeigta augstākā izglītība	6	0		
nepabeigta augstākā izglītība mākslā	9	1		3
vidējā	67	20	7	13
vidējā mākslā	125	0	25	1
nepabeigta vidējā	28	12		
nepabeigta vidējā mākslā	10	0	1	7
zemākā	11	4	2	5

2016. gadā valstī pēc Valsts ieņēmumu dienesta datiem oficiāli nodarbināti 251 dramatiskā teātra aktieris (VID 2016.). Šis skaits neatspoguļo reālo situāciju valstī, jo ārštata aktieri, nevalstisko teātru aktieri, dažādi citādi sevi izsakošie ar

aktiera bakalaura grādu atzīmētie, skaitliski neietverti kopskaitā tomēr pilnā mērā iespaido sociālo vidi un tās kvalitāti.

Psihologi uzskata, ka „pašsaglabāšanās” un „vajadzība attīstīties” ir kļuvušas objektīvas parādības sabiedrībā. Sākotnējās vajadzības aktieriem ir tik pierastas un dabiskas, ka to neesamību viņi nepamana. Tāda ir cilvēka daba. Kādam viņa „vajadzība” ir tas pats, kas citam „izaugsme”. Šie jēdzieni nenosaka konkrētu saturu vajadzībām, bet nosaka tendences un virzienu konkrēta satura meklēšanai un priekšstatiem par meklētā nozīmību.

Prasība pēc „vajadzības” izriet no kaut kā nepietiekamības un noslēdzas ar tieksmi šo nepietiekamo aizpildīt. (Ершов, 2009.)

Jo vairāk aktieris iesaistīts sabiedrības konkrētās parādībās, viņš mērķtiecīgāk un uzmanīgāk iedziļinās šajās parādībās. Pilnīgāk viņš izsaka sevi - savu pasaules uzskatu un tās redzējumu, pilnīgāk realizējas socializācijas procesos. Socializācijas sākotnējās pakāpes personības veidošanās procesā iedalāmas: uzkrāt un apgūt zināšanas, apgūt prasmes, spējas, kas nepieciešamas veikt darbības, personības vērtīborientācija.

Aktiera profesijā adekvāta orientācija uz sarunas partneri ir profesionāli nepieciešama.

Ja pieņemam, ka skatītājs - ir ar pieredzi teātra izrādē, tad māka orientēties otrā cilvēkā ir „profesionāls” pienākums. Pretējā gadījumā skatītāja estētiskā darbība būs neadekvāta pret izrādes veidotāju priekšstatu un kļūst neiespējama sevis pārņemšana uz varoni.

Viņa līdzdalība aprobežosies ar virspusēju sižeta sapratni, lomu secību, bet nekļūs jūtīga, nenodrošinās to, kāpēc vispār cilvēkam vajag mākslu – personīgās jēgas sapratnes pilnveidošanu. Principā pašam darbības priekšmetam ir sociāla daba.... Sociāla vide ne tikai veido personību, pateicoties darbības procesam un darbībai, bet pati priekšmetība kā konstatējoša darbības īpašība ir ar sociālu dabu. (Леонтьев, 1997, 241) Aktiera darbība kā sociāla parādība ir analizējama no vajadzību kā nepieciešamības pedagoģiska nosacījuma.

Леонтьевs A. N. uzskata, ka pastāv divas teorētiskas principiālas shēmas: vajadzība-darbība-vajadzība, un darbība – vajadzība – darbība. (Леонтьев, 2005, 147). Apskatot, attiecībā uz cilvēku šīs shēmas jāatceras, ka cilvēks ir gan bioloģiska, gan sociāla būtne, tātad arī vajadzības ir bioloģiskas gan sociālas.

Vajadzība, kā iekšējs spēks, var realizēties tikai darbībā. Vajadzība sākumposmā parādās tikai kā nosacījums, kā priekšnoteikums darbībai, bet, kā tikai subjekts sāk darboties, tūlīt notiek viņas transformācija, un vajadzība pārstāj būt tā, kas bija virtuāli, „sevī”. Jo tālāk notiek darbības attīstība, jo vairāk tas ir viņas priekšnosacījums kļūšanai par tās rezultātu.

Ģenētiski cilvēka darbības priekšnosacījumi nesakrīt ar motīvu un mērķi. Tieši pretēji, viņu sakritība ir otršķirīga parādība: vai nu ieguvuma rezultāts ir patstāvīgs rosinošs spēks vai apjausts motīva rezultāts tos pārvēršot par motīvu-

mērķi. Atšķirībā no mērķiem, motīvus subjekts neapzinās. (Леонтьев, 2005, 153)
Tikai motīvu un mērķu vienotībā veidojas aktieru teātra spēlēšanas jēga.

Secinājumi **Conclusions**

Latvija 19. g.s. strauji attīstās teātra spēlēšana, īpaši laukos. Rīgas Latviešu biedrības (1868) dibināšanās saistās ar īpašu sociālo aktivitāti un organizētu atbalstu dažādu kultūras biedrību un populārāko teātra kolektīvu latviskuma nostiprināšanos. Tas sekmēja latviskās pašapziņas attīstību un valsts izveidošanos.

Aktieru sociālā grupa kopā ar sabiedrības attīstību izveidojusies Latvijā par ievērojamu sociālo spēku kultūrā un audzināšanā. Šī sociālā grupa Latvijā ir viena no sabiedrībā izglītotākajām, jo gandrīz visiem aktieriem ir vismaz bakalaura līmeņa izglītība.

Summary

The beginning of theatre derives from the essence of life and the use of the word in being in close unity with life. The history of theatre in Latvia is very rich, especially actors' performance became significant in the middle of the 19th century and towards the second part of it. It was the period when professional theatre companies were set up which created a special social group that due to its activity became important. Further on in the history, as well as for a nation state, theatre companies played an important role in the development of peoples' self-consciousness. This feeling did not disappear even during the period of occupation.

During three periods of awaking in Latvia, the idea of independence was kept alive among actors who were a special social group in the society. In order to implement it, there is a need for the theatre, consequently actors cannot implement their social role without it.

Approaching 150th anniversary of Latvian theatre and by analysing the way how theatres were organized, one can draw up the conclusion that theatre has always played an essential role during important periods for Latvian people. Theatre has been influential, highly artistic and well organized. It affects society during changes and is an active participant in those changes, moreover, it is not dependant on any political stance or faction. Political system because of its wish to influence public awareness, either enhance or tone down the actors' activity both qualitatively and quantitatively. Along with the development of theatre culture in Latvia, increases also the level of education of actors as a social group. Actors social group is one of the most homogeneous and well educated professions. These are the factors that provides conditions for the growth of personality, enhance self-actualization and the need of every individual for self-expression and self-realization.

Literatūra
References

- Banga, T. (1957). *Mana dzīve*. Rīga: LVI.
- Bērziņš, A. (1948). *Latvijas Lauku teātra sākumi*: LNB sist. nr.212975
- Čerčils, D. (2012). *Ģeniālie gēni*: Lietusdārzs.
- Gadamers, H. (1999). *Patiesība un metode*: Rīga, Jumava.
- Kivle, I. (2011). *Filosofija: teorētiska un praktiska mācība*. Rīga.
- Kundziņš, K. (1968). *Latviešu teātra vēsture*, 1. sēj. Rīga: Liesma.
- Kundziņš, K. (1972). *Latviešu teātra vēsture*, 2. sēj. Rīga: Liesma.
- Russian Theatre Union. (2009). *Meeting of Leadership of Leadership of European Theatre Schools in St.Petersburg*, The stenogram. Saint-Petersburg: Saint-Petersburg State Theatre Arts Academy Publishing House
- Špona, A., (2016), Augstskolu mācībspēku profesionālās identitātes pētīšana. *Teorija praksei mūsdienu sabiedrības izglītībā*. (231-242lpp.)Rīga: RPIVA <http://alunans.lv/ekspozicija/adolfs-alunans-18481912/>
- https://www.vid.gov.lv/sites/default/files/kopsavilkums_par_profesijam_2016_gada_oktobris_bez_retam_profesijam.pdf, 38 lpp.
- LNA LVA, 86 fonds, apraksts 5, lieta 21, 1. 234 lp.
- LNA LVA, 86 fonds, apraksts 5, lieta 38, 3, 6 lp.
- LNA LVA, 86 fonds, apraksts 5, lieta 166, 3 lp.
- LNA LVA, 86 fonds, apraksts 10, lieta 19, 2, 4 lp.
- LNA LVA, 1368 fonds, apraksts 3, lieta 17, 2 lp.
- LNA LVA, 1368 fonds, apraksts 3, lieta 18, 9 lp.
- LNA LVA, 1368 fonds, apraksts 3, lieta 24, 6, 7, 8 lp.
- LNA LVA, 627 fonds, apraksts 2, lieta 355, 15 lp.
- LNA LVA, 6276 fonds, apraksts 2-p, lieta 204, 10 lp.
- Леонтьев, А. (1997). *Психология общения*. Москва: Смысл.
- Леонтьев, А. (2005). *Деятельность сознание личность*. Москва: Смысл.
- Ершов, П. (2009). *Скрытая логика страстей, чувств и поступков*. Дубна:Феникс+.
- Кузнецова, Е. (2016). Театральные системы как поиск смысла. *Театр живопись кино музыка*.(с. 9-29).Москва: ГИТИС
- Фильштинский, В. (2014). *Открытая педагогика*. Санкт-Петербург: Балтийские сезоны.

POSSIBILITIES OF ATTENTION IMPROVEMENT FOR ADOLESCENTS

Irena Trubina

Riga Teacher Training and Education Management Academy (RTTEMA)
Latvia

Abstract. Attention is the ability to focus selectively on a selected stimulus, sustaining that focus and shifting it at will. Attention is important to learning and other cognitive processes. Learning is most efficient when a person is paying attention. Adolescence is a critical transition period, during which fundamental changes prepare the adolescent for becoming an adult. The neurobiology of adolescent behaviour have emerged, promoting the central role of reward and motivation, coupled with cognitive immaturities. It was concluded that maturation and experience are significant in the allocation of attention problems and errors during everyday tasks. The aim was to explore adolescents' attention and to compare two methods of focus for improvement. 24 teenagers take a part in this experiment (16 girls, 8 boys). The teenagers were 12-16 (average age 14, 3). Three groups were created (two groups with different methods and control group). The activities lasted 3 months. The first group of respondents (EGA) practiced the author's developed methods of playing music in vocal ensemble twice a week, while the other group of respondents (EGB) practiced with computerized equipment CogniPlus. Attention indicators were analysed using the Vienna Test System (SCHUHFRIED) - COG and WAFF tests. Both tests measured various aspects of attention. It was concluded that the EGA group response time statistically significantly improved compared to baseline - 2.28 sec. vs. 1.92 sec. ($P = 0.039$), but the EGB and CG groups showed no statistically significant differences. In turn, WAFF test, which has to assess to auditory attention reaction time, EGA group has found no statistically significant differences - 0.74 sec. vs. 0.46 sec. ($P = 0.002$), while EGB are seen only a tendency to improvement in the reaction rate. The results show that although both methods contribute to improvements in attention, however, playing music, influenced by attention statistically significantly. It is planned to continue the study by increasing the number of respondents, as well as the test of attention scores.

Keywords: attention, adolescents, the Vienna Test System.

Introduction

Attention is important in people life, in fact the period of adolescents the identity of personality is strengthen and the new ideas of selfeducation is found out, the attention of adolescents becomes unstable and dispersed.

Modern adolescent independently looking for the new, the unusual, exacerbated by his self-knowledge need, adolescent wants to choose from a wide

offer that which satisfies his need to be himself, to operate across borders, in order to strengthen its identity (Svence, 1999).

Adolescence is a critical transition period, when fundamental changes are prepared the adolescent for becoming an adult. The neurobiology of adolescent behavior has emerged, promoting the central role of reward and motivation, it is coupled with cognitive immaturities (Ernst et al, 2011).

Conclusion - that maturation and experience are significant in the allocation of attention problems and errors during everyday tasks (Romer et al., 2014). So in crowded information environment necessary to push the teen's attention to alternative methods of self-improvement.

Attention, as a special psychophysiological state, provides a smooth and accurate operation of consciousness. It provides mental activity direction and focusing on a particular object or phenomenon (Kondrova, 2010). Thus, adolescents are able to improve their cognitive processes, which are the main source through which people become aware of the world around them, and the whole process is based on the attention (Vorobjovs, 2000).

Attention is important for learning and other cognitive processes. Learning is most efficient when a person is paying attention. Given that adolescent attention concentration is 15 to 20 minutes, then it is necessary to improve the training, which should be no longer than 40 to 45 minutes a day (Visocka, 2002).

That is a reason why the aim of the study is to compare two methods of improving attention and research the attention of adolescents.

Study materials and methods

24 adolescents took part in this experiment (16 girls, 8 boys). The adolescents were 12 to 16 years old (average age 14, 3). Each group consists of 8 respondents. The number of participants in groups was determined taking into account the focus of one of the properties - the amount that the optimal size of 7 ± 2 objects covered by the human consciousness a short (0.1 to 0.01 sec.) amount of time (Miller, 1956).

The study used two methods focus performance-enhancing - the author created the vocal ensemble lessons (experimental group A - EGA) and computerized equipment CogniPlus (experimental group B - EGB), which between them have been compared and tested the control group - CG. The length of research was 3 months two times a week for active groups.

Before and after methods the computerized The Vienna test systems (VTS) were used. This equipment was certificated in Europe (Wagner & Karner, 2006). The study tests used are high validity indicators that are approved specifically for studies test development company *Schuhfried* in Vienna. Testing was used to working panel (Figure 1).

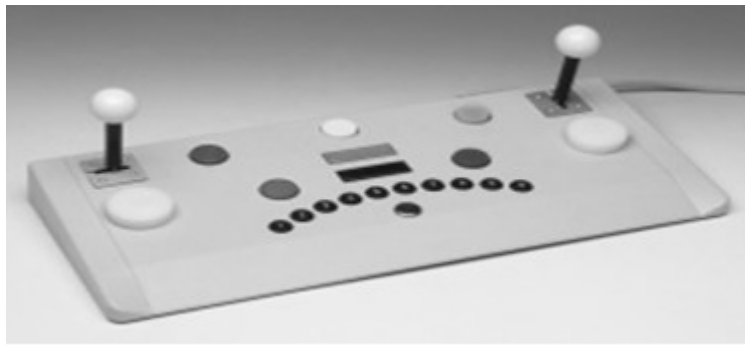

Figure 1 VTS universal test panel

According to the research purpose of VTS was selected tests - Cognitrone test (hereinafter - Cog), S11 test form (60 tasks with no time limit) can be concentrated levels of determination and WAF test to focus sub test auditory attention levels determination (hereinafter - WAFF).

Both tests measured various aspects of attention. The main idea is time of the reaction.

Vocal ensemble lessons (EGA) were chosen as a method in the interests of education is voluntary and its start-up does not require a certain level of education appropriate education (Latvian Education Law, 1999). Music pedagogy studies is emphasized, that music is not just adolescent musical intelligence development, but also the overall development so that they can participate in the cultural life (Zarinš, 2003).

In addition, promoting musical intelligence development, pedagogical studies highlighted that performing - singing, reading music, playing various musical instruments, adolescents are not only integrated into the community's cultural life and heritage identification, but they also develop the ability to better read and numeracy (Fišers, 2005). More specifically, playing the piano is promoted special musical abilities development - hearing, musical imagination, sense of rhythm, musical memory, as well as the overall capacity - abstract thinking, volume - spatial perception, originality, flexibility; focus, shifting, breaking up; memory training; movement psychophysiological abilities - agility, endurance, movement coordination, reaction time, etc. (Marnauza, Gžibovskis, & Kīkere, 2009, Voita et al., 2012). So vocal ensemble lessons or collective musicianship gives adolescents universal opportunities for self -improvement.

As already mentioned, the focus is the basic foundation of any advocacy work, so classes - singing process was summarized in a variety of exercises to improve attention. Adapting them for singing, it was established in exercise system vocal ensemble lessons (see. Table 1). Every week, two sessions were held and they were diversified because they were used for different exercises, but the lessons were designed structurally similar, but with a variety of exercises.

Table 1 **Methods for Experimental group A – EGA**
(Gžibovskis, 2009; Grauzdiņa, Bernhofs, 2009; Voita et al., 2012)

STRUCTURE OF ACTIVITIES	1st LESSON OF THE WEEK	2nd LESSON OF THE WEEK
The beginning of the lesson – activities for attraction of attention	1. Selfcontrol of attention 2. Miss the number	1. Attraction of attention 2. Who is more careful?
Warming of the voice with tasks for attention	3. Selection of attention	3. Selection of attention
Singing with tasks for attention	4. Rhythmisation on the table surface 5. Canons with chairs	4. Fist – indication 5. Chestnut

Adolescents after long school day need to renew the ability of concentration and auditory attention by using games and other activities. Activities were different with different tasks, but they were structural similar. Percussions, chairs, tennis balls and other attributes are used in the lessons.

At the beginning of attracting attention for vocal ensemble classes two different types of tasks were used. For two weekly classes the first task is similar. On behalf of "**Selfcontrol of attention**" EGA members sitting opposite a teacher in one row so that all of them should be the same distance from teacher. Teacher agree on acoustic language, such as clapping hands, which is used at times when one of the members of the EGA doesn't hear a word or sentence what teacher said.

During the exercise teacher read fables or instructive story, but the vocal ensemble members listening carefully. Teacher slowly read fables through three voice expression levels: average (voice height to which the teacher is usually running a workshop), high (loud talking with high intonation, for example, to read the text are labeled "**Bold**" article) and the lowest (whispering, for example, read the text is marked "**Italic**" article or italics).

On fables reading time if any of the EGA members use acoustic communication language teacher, continues without stopping to read fables to end. After reading fables going reflection on the fables of the contents of the words or phrases that were not to hear, thus enhancing the ability to focus attention and auditory development exercises with the test questions.

By contrast, the second weekly classes on behalf of "**Attraction of attention**" all EGA members sitting also similar, only teacher reading fables voice does not change expression, but an educator in the hands of a sonorous instrument, such as the tambourine. Teacher picked on certain words or phrases

are rung tool. Fables these words are "underline" article or underlined. After reading fables reflection occurs similarly to the above-mentioned task. Each of the above tasks at the beginning of lessons takes about 3 - 5 minutes.

The next challenge, EGA participants make different types of motion while standing, because singing time it is important to release the body (Pecham, 2000).

In order to achieve effective results, it is necessary to use such pedagogical techniques that facilitate interaction with adolescents at the social level. The study used a short game, which formed relaxing moments and positive atmosphere throughout the entire lesson (Geidžs & Berliners, 1998). On behalf of "**Miss the number**" educator or game manager offering vocal ensemble loud count consecutive numbers, standing in a circle. In addition, figures, containing 3 (3, 13, 23, etc.) or a multiple of three (6, 9, etc.) is not allowed to call, but instead a member of the vocal ensemble clapped his hands. That participant who names the banned numbers, lose. The winner is the one who remains last. This game could be played, eg, up to the number 27th.

In the second lesson of the week game or task "**Who is more Careful?**" the game manager is selected at the beginning of the game. Other vocal ensemble members - the game participants stand in one row, while the leader stands with his back to them. Then the game manager turns around and try to focused in a short time the order players are standing, then he turns back to the players and try to name the sequence in which all stands. All participants become a game manager in turn. These types of games also takes three to five minutes, but after such activities adolescents have a positive attitude, which helps in further training course and improve adolescent attention.

After the first 10 minutes, which were completed by two tasks, starts warming up the voice - task "**Selection of attention**" during which the EGA members stand or sit in a circle. The study is used often directly circle principle because, in U. Heske (2007) opinion, more focused sessions is when activities are carried out in a circle, because all the existing circle participants have an eye contact and circle create one whole - group. Ensemble is a collective who sings common songs, it is very important that adolescents feel as a whole group.

To warm up the voices, according to teacher directions vocal ensemble members begins "mmmering, zummering or brummering" (eg, zzz or mmm) each random sound in height, creating a "cocktail party" effect (Purves et al., 2008). The teacher sings the individual sounds (of 3 - 5 sounds) and the vocal ensemble of actors, focusing and activating auditory attention, which they need to hear, remember and repeat. To avoid confusion, teacher clap hands, when they need to start zummering and when participants start to do it, teacher starts to sing a warm-exercise, but after the playback clapped his hands again zummering has to be paused, and adolescents all together repeat the teacher's a warm-exercise.

This task could be accomplished with the eyes closed in order to further activate the auditory attention, which is so important for ensemble whole sounding. Such activity can take as far as 10 - 15 minutes.

After warm-up, followed by the singing voice with tasks for attention. The study used a variety of acquired Latvian folk songs. Performance "**Rhythmisation on the table surface**" promotes thinking speed, flexibility, attention concentration and switching capacity, auditory attention, sensomotorical coordination development. The exercise is performed by sitting or standing at a table at a slow pace quarter notes ripple.

The exercises have been acquired gradually. Exercise can be executed without displacement (both hands at the same time fulfill the same lines) and with 3 different offsets (each hand is simultaneously different lines) connecting with singing. Each week, participants learned the vocal ensemble one of these displacements.

The exercise consists of four movements positions:

- 1st position - both hands knuckles fastened to the table surface;
- 2nd position - both hands 1st finger (both together) vertical twist over the table edge, the other fingers tightened fist;
- 3rd position - of both hands 2nd and 3rd fingers (all together) vertical twist on the table edge, the other fingers tightened fist;
- 4th position - both hands 2nd and 5th fingers (all together) vertical twist on the table edge, the other fingers tightened fist.

Similar task is „**Fist – indication**”, which consists of 4 positions. During the singing four hand positions are used:

- the starting position - both vertical kept elbows bent hands palms toward you;
- 1st position - left hand closed fist, right hand with the fingertips point to the left hand so that hands are facing;
- 2nd position - right hand closed into a fist, the left hand with the fingertips point to the right hand so that hands are facing;
- 3rd position - continues the previous 1st and 2nd position movements.

At the end of vocal ensemble classes task "**Canons with chairs**" is used in which each member of the vocal ensemble need one chair with a backrest. Chairs placed in a circle. Study participants make 4 steps away from chair backs forming a large circle around the chairs. Basic exercise is a step, the other leg is making the support leg next to the fingertip as pointing. The exercise has 8 positions. Each position of 4/4 or 2/4 + 2/4 long, depending on the executable songs. Presentation is as follows:

- 1st bar – 4 steps to chair;
- 2nd bar – put the hands on the chair back and stand (whole note);

- 3rd bar – with 4 steps, pass the right side of the chair, stand in front of;
- 4th bar – sit on the chair (whole note);
- 5th bar – stand up and stand;
- 6th bar – with 4 steps, pass the left side of the chair, behind;
- 7th bar – 4 claps on the back of chair;
- 8th bar – go back with 4 steps.

At the end of lesson the task of "**Chestnut**" was also used in the vocal ensemble, participants stand in a circle, each has a tennis ball in his hand, which is affixed to the left wrist. Teacher sets the pace and the number of a particular meter. To "one" of the study participants with the right hand and take the ball to the "two" are placed in the adjacent left hand. Such balls are moved without interruption. In order to keep singing during a precise exercise heart rate, exercise teacher spends with tambourine tapping each quarter notes. The exercise has a number of possible variations:

- Give balls to the right;
- Give balls to the left;
- Go on right and give balls to the right;
- Go on left and give balls to the left;
- Go on right and give balls to the left;
- Go on left and give balls to the right;

After an active, the games and exercises based focus emerging lessons need to make last minute reflection, knowledge and skills acquired to strengthen (Гальперин & Кабыльницкая, 2008).

In turn, members of EGB concentration of attention and auditory attention development was promoted individually with the help of computerized equipment CogniPlus - cognitive development method, which is designed for cognitive function, attention function development. It can be used from the age of 7. CogniPlus system is customizable for each study participant's level of ability.

Study participants individually visited RTTEMA psychophysiological laboratory for three months twice a week (60 minutes a day) in order to facilitate focusing ability and auditory attention development.

Programm is like a computer game, but without dependence on it. The ALERT form (Figure 2 A) was used, where respondent is a biker and he has react on different situations on the road, but Focus form (Figure 2 B), where respondent is sailor and he has to react on different sounds. Both tasks have several levels that are automatically recorded after each lesson.

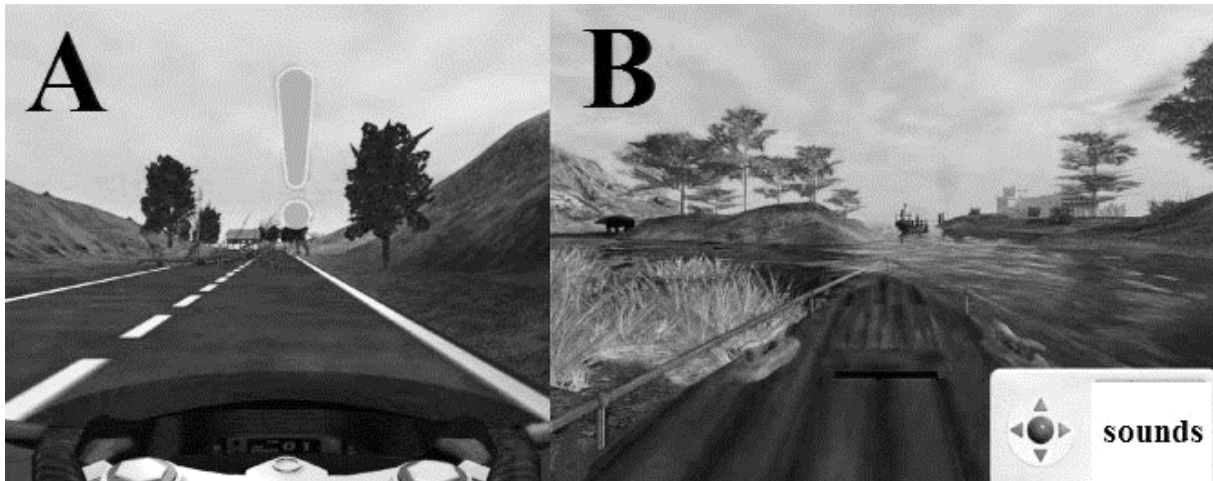

Figure 2 Methods for Experimental group B (EGB) – CogniPlus task samples

After three months, during which the EGA and EGB participants were encouraged to concentrate skills and hearing attention to the development of a variety of methods, all study participants, including CG, took part in the re-testing.

Results

The study analyzed and compared before and after the two test methods - COG and WAFF - key indicators. The two tests they have response times in seconds. Attention concentration was analyzed to determine the dynamics average mean time *correct rejection* (sec.) of the groups comparison of results in COG test (I) – before methods and in COG test (II) – after methods (Figure 3), which determines the focus of concentration response rate.

It was concluded that the EGA group response time statistically significantly improved compared to baseline - 2.28 sec. vs. 1.92 sec. ($P = 0,039$), but the EGB and CG groups showed no statistically significant differences.

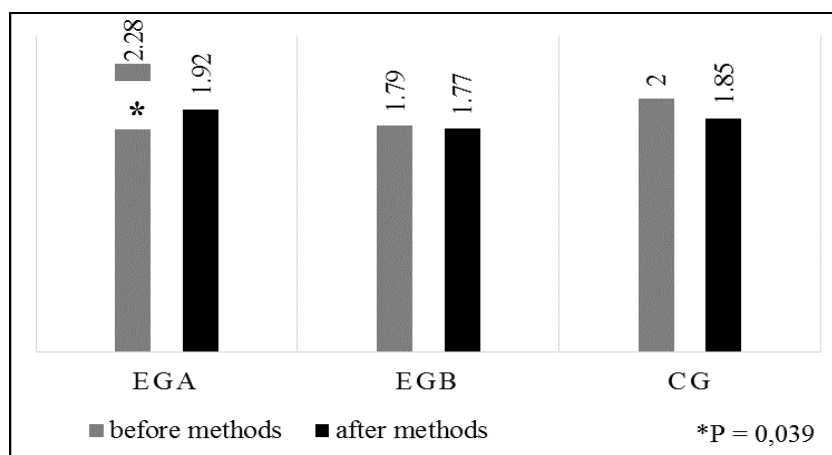

Figure 3 Average mean time «correct rejection» (sec.) of the groups comparison of results in COG test (I) and in COG test (II)

By contrast, auditory attention dynamics was used to determine the Average reaction time (sec.) Comparison of results in the WAFF test (I) - before Methods and WAFF test (II) - after methods. In turn, WAFF test, which has to assess to auditory attention reaction time, EGA group has found statistically significant differences - 0.74 sec. vs. 0.46 sec. ($P = 0.002$), while EGB and CG are seen only a tendency to improvement in the reaction rate (Figure 4).

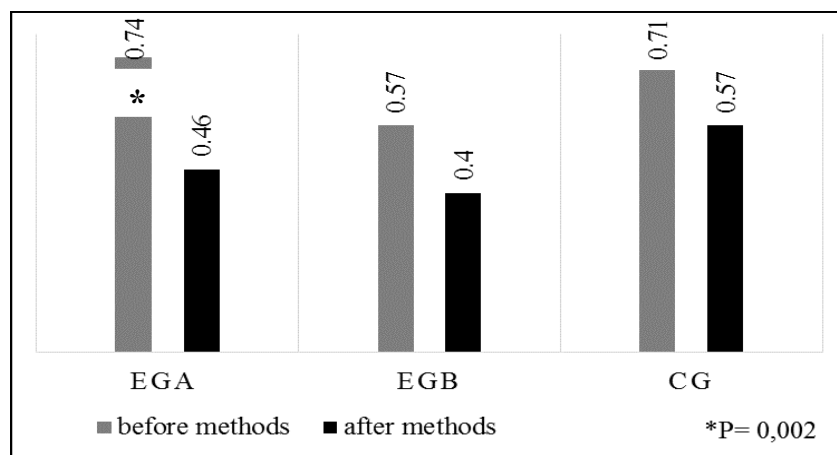

Figure 4 Average reaction time (sec.) comparison of results in WAFF test (I) and WAFF test (II)

It can be concluded that both tests the fundamental variables or key indicators have improved in all groups, but no statistically significant differences were detected.

Conclusion

Adolescent attention stage of development is very important because it is necessary not only in training but also in other life activities in order to achieve better results. The study tested two methods adolescent attention concentration and attention to the development of hearing - playing music vocal ensemble the author set up a system of exercises and attention training with computerized equipment CogniPlus.

Attention indicators were analysed using the Vienna Test Systems - COG and WAFF tests. Both tests measured various aspects of attention. It was concluded that the EGA group response time statistically significantly improved compared to baseline - 2.28 sec. vs. 1.92 sec. ($P = 0.039$), but the EGB and CG groups showed no statistically significant differences. In turn, WAFF test, which has to assess to auditory attention reaction time, EGA group has found no statistically significant differences - 0.74 sec. vs. 0.46 sec. ($P = 0.002$), while EGB are seen only a tendency to improvement in the reaction rate. The results show that although both methods contribute to improvements in attention, however,

playing music, influenced by attention statistically significantly. It is planned to continue the study by increasing the number of respondents, as well as the test of attention scores.

References

- Ernst, M., Daniele, T., & Frantz, K. (2011). New perspectives on adolescent motivated behavior: Attention and conditioning. *Developmental Cognitive Neuroscience*, 1, 377-389.
- Fišers, R. (2005). *Mācīsim bērniem mācīties*. Rīga: RaKa.
- Geidžs, N. L., & Berliners, D. C. (1998). *Pedagoģiskā psiholoģija*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Grauzdiņa, I., & Bernhofs, V. (2009). *Mūzikas mācība. Mūzikas literatūras un solfedžo integrētais kurss. Konceptija, materiāli II un III pakāpei*. CD. Projekta Nr. 2009/0208/1DP/1.2.1.1.2/09/IPIA/VIAA/005. Tālākizglītības kurss: Daudzveidīgas mācību metodes profesionālās ievirzes un profesionālo vidējo mūzikas izglītības programmu mācību priekšmetā „Mācību valoda”. Rīga: Rīgas Doma kora skolas atbalsta biedrība.
- Gžibovskis, T. (2009). Jauniešu spēju attīstība sitaminstrumentu spēles apgūvē. (Promocijas darbs, LU, Rīga, Latvija).
- Heske, U. (2007). *Darbs komandā: darba grupas vadība*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Kondrova, A. (2010). *Kognitīvo procesu sistēma. Palīgmateriāls skolotājam. Vārdnīca. Uzdevumi*. Metodiskais materiāls. LU projekts „Profesionālajā izglītībā iesaistīto vispārīzglītojošo mācību priekšmetu pedagogu kompetences paaugstināšana” (Vienošanās Nr.2009/0274/1DP/1.2.1.1.2/09/IPIA/VIAA/003, LU reģ.Nr.ESS2009/88). Retrieved from: www.profizgl.lv/mod/resource/view.php?id=21736 (26.01.2017).
- Latvijas Republika Saeima. (11.05.2000). LR Izglītības likumu (Education Law) 47.pants - interešu izglītības programma. Pieejams: http://www.aic.lv/rec/LV/leg_lv/LV_lik/izgl_lik.htm#47 (21. 02. 2017).
- Marnauza, M., Gžibovskis, T., & Ķīķere, V. (01.01.-31.12.2009). *Kognitīvo spēju attīstības anatomiskie psihofizioloģiskie pamati*. Projekts Nr. 09.1128 „Kognitīvo funkciju attīstības metodes izstrāde pusaudžiem ar mācīšanās un kustību traucējumiem”.
- Miller, G. A. (1956). The Magical Number Seven, Plus or Minus Two. *The Psychological Review*, 63, 81-97.
- Pecham, A. (2000). *The Contemporary Singer: Elements of Vocal Technique*. Berklee: Press Publications.
- Purves, D., Brannon, E. M., Cabeza, R., Huettel, S. A., LaBar, K. S., Platt, M. L., & Woldorf, M. G. (2008). Principles of Attention. *Principles of Cognitive Neuroscience*. USA: Sinauer Associates.
- Romer, D., Lee, Y. Ch., McDonald, C. C., & Winston, F. K. (2014). Adolescence, Attention Allocation, and Driving Safety. *Journal of Adolescent Health*, 54, 6-15.
- Svence, G. (1999). *Attīstības psiholoģija: Mācību līdzeklis*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Visocka, I. (2002). Smadzeņu darbības ietekme uz mācību procesu. *Skola visiem: palīgs pedagogiem, psihologiem un vecākiem*. Redaktore - Miezīte, S., Seile, M.. Rīga: Skolu atbalsta centrs.
- Voita, D., Augstkalne, D., Biseniece, Z., u.c. (2012). *Integratīva mācību metodika adaptācijai sociālajā vidē kognitīvo un kustību funkciju uzlabošanai*. III daļa. Projekts Nr. 2009/0305/IDP/1.2.2.2.3.2./09-APIA/VIAA/122 Integratīvas mācību metodikas izstrāde

un ieviešana adaptācijai sociālajā vidē skolēniem un jauniešiem ar mācīšanās, kognitīvo un kustību traucējumiem. Rīga: RTTEMA.

Vorobjovs, A. (2000). *Vispārīgā psiholoģija*. Rīga: Izglītības soļi.

Wagner, M., & Karner, T. (2006). *Vienna Test System. Manual of Cognitron*. Mödling: Schuhfried.

Zariņš, D. (2003). *Mūzikas pedagogijas pamati*. Rīga: RaKa.

Гальперин, П. Я., & Кабыльницкая, С. Л. (2008). *Экспериментальное формирование внимания*. Москва: Директ-Медиа.

PAREIZAS ELPOŠANAS NOZĪME KLASISKĀS UN MODERNĀS DEJAS APGUVĒ

Proper Breathing Importance in Classical and Modern Dance Training

Sandra Vītola

Riga Teacher Training and Educational Management Academy, Latvia

Abstract. *Based on the theoretical ideas of scholars in the field of dance, the article analyses the significance of correct breathing and its usage in movement performance in classical and modern dance acquisition.*

The most important condition for dancers is the daily workout, which develops an understanding of basic components of movements, one of the most significant being correct breathing. Application of correct breathing facilitates a comprehension among dancers of the possibilities of the body – the amplitude and quality of performed movements, as well as the ability to control the strength necessary for movement performance.

This article aims to analyse the meaning of correct breathing and to justify its use among dancers acquiring classical and modern dance.

The article makes use of the theoretical research method – characterising differences between classical and modern dance acquisition, analysing breathing and its correct usage during a dance performance.

Keywords: *breathing in dance, differences between classical and modern dance.*

Ievads

Introduction

Primārais komponents dejas esamībai un tās noteicošais mākslas izteiksmes līdzeklis ikvienā gadsimtā ir dejas valoda, tomēr līdz pat 17. gs. deju pedagogi to mācīja katrs pēc savas izpratnes un paša izveidotas sistēmas. Pazīstamo klasiskās dejas stundas uzbūvi (tā sastāv no treniņa pie stieņa, treniņa zāles vidū un *allegro* jeb lēcienu daļas) 1820. gadā pamato un izveido dejotājs, horeogrāfs un dejas teorētiķis Karlo Blazis (Carlo Blasis, 1797–1878), kurš tiek uzskatīts par vienu no pirmajiem teorētiķiem–praktiķiem, kas rada zinātniski pamatotu un izveidotu pieeju klasiskās dejas mācīšanai (Wysocka, 1970). 19.–20. gs. mijā, pretstatā tā laika klasiskās dejas stingrajiem kanoniem, veidojas un attīstās modernā deja, par kuras aizsācēju tiek uzskatīta dejotāja, horeogrāfe un deju skolotāja Aisedora

Dunkane (Isadora Duncan, 1877–1927). Savu modernās dejas tehniku jeb kustību tehniskā izpildījuma un pasniegšanas veidu radīja Marta Grēma (Martha Graham, 1894–1991), Dorisa Hamfreja (Doris Humphrey, 1895–1958), Mērija Vigmāne (Mary Wigman, 1889–1973), Hosē Limons (Jose Limon, 1908–1972), Merse Kaningems (Merce Cunningham, 1919–2009) u.c., tomēr modernajā dejā joprojām nav izstrādāta un teorētiski pamatota vienota mācīšanas sistēma, kāda ir izveidota klasiskās dejas apgūvē.

Šobrīd dejas mākslā nostiprinājušies un līdzās pastāvošie divi fundamentālie virzieni – klasiskā deja un modernā deja, aptver daudzveidīgus žanrus un stilus. Abu dejas virzienu dejas valoda spēj papildināt viena otru un pilnveidot dejotāju kustību tehnisko izpildījumu, tāpēc, lai apgūtu gan klasiskās, gan modernās dejas valodu, ir svarīgi izprast šo abu dejas virzienu būtiskākās pamatiezīmes: kustību tehniskā izpildījuma veikšanas kopējās pazīmes un atšķirīgos noteikumus. Kustību veidojošie un noteicošie pamatkomponenti ir – elpošana, centrēšanās, gravitācijas spēks, ritms u.c., starp kuriem viens no galvenajiem ir pareizas elpošanas izmantošana kustību veikšanai.

Raksta mērķis ir analizēt pareizas elpošanas nozīmi un pamatot tās lietojumu dejotājiem klasiskās un modernās dejas apgūvē.

Rakstā izmantota teorētiskās pētīšanas metode – raksturotas elpošanas atšķirības klasiskajā un modernajā dejā, analizēta elpošana un tās pareizs lietojums dejas izpildījuma laikā.

Elpošanas atšķirības klasiskajā un modernajā dejā *Respiratory differences between Classical and Modern Dance*

Klasiskās dejas valodas apguves pamats ir gadsimtos izstrādātā kustību sistēma, kuru 18.–19. gs. sāk dēvēt par Klasisko baletu, kas dod nosaukumu profesionālajai dejai kopumā. Lielākā daļa no šīm kustībām ir cilvēkam neikdienišķas un nepierastas, tomēr tieši tās pilnveido dejas valodas apguvi. Klasiskās dejas apguve sākas jau agrā bērnībā vai pusaudžu vecumā, kamēr kaulu sistēma, locītavu saites un cīpslas ir mīkstas, elastīgas un pakļāvīgas. Klasiskās dejas apgūšanai ir nepieciešami īpaši ikdienas vingrinājumi, kas dejotājam ļauj kontrolēt savu ķermeni, pareizi nostāda rokas, ar fiziskā spēka izmantošanu (muskulu, saišu, cīpslu trenēšanu) attīsta un nostiprina kāju izvērsumu, ļauj viegli izcelt un noturēt kājas noteiktā augstumā, kā arī filigrāni pārvaldīt lēcieni izpildījuma tehniku.

Savukārt modernās dejas apguvi var sākt jebkurā vecumā, pateicoties tieši tam, ka neviena kustība netiek pakļauta pretēji cilvēka ķermeņa dabiskajām iespējām. Lai arī modernās dejas pamatā ir saglabātas klasiskās dejas sistēmas kustības, tomēr modernās dejas valoda ir veidojusies atbilstoši cilvēka dabiskajām spējām un to izpaušmei. Tāpat kā klasiskās dejas apgūšanai, arī modernās dejas

apguvei ir nepieciešami noteikti ikdienas vingrinājumi. Tie ļauj dejojājam kontrolēt savu ķermeni, taču to izpildes laikā netiek ar fizisku spēku trenēts kāju izvērsums, kājas pacelšana un noturēšana noteiktā augstumā, augsts lēcieni utt., jo modernās dejas apgūvē svarīgākais ir izjust savu ķermeni, tā spējas iekļauties dotajos dejas uzdevumos.

Klasiskās dejas kustību tehniskā izpildījuma viens no galvenajiem noteikumiem ir spēcīga ķermeņa torša (anatomijā – cilvēka rumpis) nostādne (Баганова, 2007). Šādu ķermeņa torša nostādni raksturo maksimāli sasprindzināta vēdera muskulatūra, kuru dejas izpildījuma laikā nav pieļaujams atbrīvot, tātad izmantot apakšējo (diafragmas vai vēdera) elpošanu. Līdz ar to, izpildot klasiskās dejas kustības, dejojāji izmanto tikai vidējo jeb ribu elpošanu, kas nepietiekami nodrošina ieelpotā gaisa apjomu. Tomēr, tai pašā laikā, vēdera muskuļu piepūle ļauj šo sasprindzinājumu novadīt līdz ķermeņa centram, kas ir ļoti svarīgi, jo dejā visas kustības sākas tieši no ķermeņa centra. Pareizi nostādīts ķermeņa torss ir pamats dejojāja spējai vairākas reizes pēc kārtas apgriezties ap savu asi uz vienas kājas un it kā nepiespiesti viegli izpildīt lēcienus.

Klasiskajā dejā nav pieļaujama arī izteikta augšējā (virspusējā) elpošana, jo dejojājam ir svarīgi noturēt pareizu roku pozīciju stāvokli un galvas novietojumu. Līdz ar to viņš nedrīkst elpot, cilājoties pleciem un atslēgas kauliem, tomēr, tai pašā laikā ne klasiskajā dejā, ne modernajā dejā nav pieļaujams dejojājam fiziskās slodzes laikā sasprindzināt kakla muskuļus, tos izolēt no vingrinājumiem vai dejas, paralizējot visu ķermeņa torša augšdaļu. Galva un kakls brīvi un dabiski pagriežas un noliecas, lai deja iegūtu papildu izteiksmību.

Tā kā dejas izpildījumam jābūt skatītājam baudāmam, un tas nedrīkst liecināt par grūtības pakāpi, kāda nepieciešama dejojājam kustību veikšanai, klasiskajā dejā izpildīto kustību it kā nepiespiesto vieglumu parasti akcentē labdabīga smaida grimase. Smaida esamībai kustību veikšanas laikā īpaša uzmanība tiek pievērsta jau klasiskās dejas apguves pašā sākumā. Jāatzīmē, ka smaidis palīdz dejojājiem elpošanā, jo smaidot lūpas ir atvērtas un tiek izmantots papildus elpošanas ceļš. Tomēr, elpojot caur muti, gaiss netiek ne sasildīts, ne attīrīts, un dejojāji to ieelpo tādā temperatūrā, kāda ir telpā, kā arī ar apkārt esošajiem putekļiem, kas kaitē viņu veselībai.

Klasiskajā dejā spēcīga ķermeņa torša nostādne, tātad sasprindzināta vēdera muskulatūra jeb „ievilkts“ vēders un „savākta“ mugurkaula apakšējā daļa ir svarīga, lai veidotos eleganti aristokrātiska stāja, kāda nepieciešama klasiskā baleta pasakaini graciozo tēlu atveidošanai (Звездочкин, 2011). Šādu vēdera muskulatūras stāvokli nosaka arī gadsimtos veidojušies un nostabilizējušies klasiskā baleta izpildītāju skatuves kostīmi, kuri sastāv no izteiktas korsetes veida augšdaļas (gan sieviešu, gan vīriešu kostīmiem), kam pievienoti īsāki vai garāki svārki (sieviešu kostīmiem). Tas viss, protams, apgrūtina dejojāju elpošanu, kā

dēļ pēc sava priekšnesuma izpildīšanas, noejot no skatuves, dejotāji smagi elso un nevar ātri nostabilizēt elpošanu.

Savukārt modernās dejas dejotāji, atsakoties no iežņaugtajiem baleta kostīmiem un kurpēm, pārsvarā deju basām kājām, neapspiesti brīviem tērpiem vai diezgan atkailinātiem ķermeņiem. Līdz ar to, viņu elpošana kustību izpildījuma laikā ir brīvāka un pilnvērtīgāka. Tomēr, tieši elpošanas veids, kas ir pamatā ķermeņa torsa nostādnei, atšķir klasiskās dejas dejotājus no modernās dejas dejotājiem, kuru izpildītās kustības ir smagnējākas, stūrainākas un robustākas.

Pareizas elpošanas nozīmei dejā īpašu uzmanību pievērta modernās dejas dejotāja, pedagoģe un horeogrāfe M. Grēma, akcentējot, ka nav svarīgi elpot, bet ir svarīgi tas, kā izmantot elpas darbību kustībā. Elpas darbība kustībā jeb tajā iesaistīto muskuļu darbības, ir noteicošie impulsi M. Grēmas izveidotajai kustību izpildījuma tehnikai (Friedler & Glazer, 1997), kuru apgūstot veidojas sapratne par elpošanas izmantošanu kustību veikšanā. M. Grēma daudz eksperimentēja ar elpas darbību kustībā, līdz atklāja savu elpošanas un impulsu kontroles metodi, kuru viņa nosauca par „saraušanos un atbrīvošanos” („contraction and release”) (The Oxford Dictionary of Dance, 2004). „Saraušanās un atbrīvošanās” ir muskuļu darbības, kas atkarīgas no elpošanas procesa. M. Grēmas atklātajā metodē saraušanās nozīmē muskuļu darbību, kas ir pamats ķermeņa centra izmantošanai, kurā iesaistās vēdera muskulatūra. Tas nozīmē, ka dejotājiem ir ļoti svarīgi un pat nepieciešams izmantot tieši apakšējo (diafragmas vai vēdera) elpošanu. Savukārt atbrīvošanās nozīmē muskuļu darbību, kas ir enerģijas turpinājums kustībā, kas plūst no ķermeņa, kad muskuļi atslābinās. Šajā brīdī tiek izmantota ne tikai apakšējā (diafragmas vai vēdera) elpošana, bet arī vidējā jeb ribu elpošana. Tāpat, ja ir nepieciešams veikt kustības, kurās iesaistīti atslēgas kauli un pleci, notiek augšējā (virspusējā) elpošana. Tādējādi M. Grēma pamatoja to, ka visas kustības sākas no ķermeņa centra un pārvietojas uz āru, līdz pat ekstremitāšu galiem, izmantojot elpošanu.

Apgūstot kustību izpildi, ir jāievēro, ka ieelpas laikā muskulatūra saspringst, bet izelpas laikā notiek atslābināšanās. Tādēļ dejotājam ir svarīgi saprast, ka kustībām, kam nepieciešama lielāka fiziskā spēka izmantošana, to izpildījuma laikā ir jāizelpo. Pakļaušanās elpošanas ritmam un tā ievērošana ļauj atrast ķermenim savu tempu: tempu no vienas kustības līdz nākamajai, no vienas domas līdz nākamajai utt.

Elpošana dejā *Breathing in dance*

Augstāko organismu eksistence nav iespējama bez dzīvības uzturēšanas procesiem, un viens no tiem ir elpošana. Šo organismu jebkurš darbības veids ir

atkarīgs vienīgi no spējas elpot. Bez elpas gaisa plūsmas, viņu ķermenis kļūst smags un blīvs, it kā aizvēries iekšēji sevī (Tufnell & Crickmay, 2008).

Mierīgi elpojot, plaušu galotnes, plaušu vārtu apvidus un tās daļas, kas guļ tieši pret mugurkaulu un ribu galviņām, ventilējas slikti vai pat nemaz neventilējas. Tāpēc ikvienam indivīdam, īpaši, ja viņam ir sēdošs vai mazkustīgs darbs, ir ieteicams un vēlams ik palaikam izdarīt dziļas elpošanas vingrinājumus, savienojot tos ar intensīvām kustībām, jo dziļa elpošana atvieglo ne tikai sirds darbību, bet veicina arī asinsriti un vēdera dobuma orgānu darbību.

Jebkurā mākslas veidā, ikvienam māksliniekam ir savs, konkrēts rīks jeb palīgīdzeklis, ar kura palīdzību skatītājam tiek vēstīts mākslas darbs. Vijolniekam šāds rīks ir instruments, gleznotājam – ota, bet dejotāja rīks ir viņa paša ķermenis (Cheney, 1989). Dejas mākslā skatītājam sniegtais priekšnesums nenozīmē tikai vienkārši nodejot deju. Dejā mākslas darbs tiek parādīts ar ļoti apzinātām, precīzi veiktām kustībām un katrai no tām atbilstoši piemeklētiem žestiem un mīmiku. Tas nozīmē, ka izpildītājam ir nepieciešamas zināšanas par katras kustības tehniskā izpildījuma veikšanu, spējas un prasmes pārvaldīt savu ķermeni. Šādas zināšanas un prasmes gan klasiskās, gan modernās dejas dejotājam nodrošina ikdienas treniņa stundas veikšana. Jāatzīmē, ka dejā nekas nav svarīgāks kā pastāvīgs treniņš: profesionālim dejas mākslā tas ir nepieciešams, iesācējam studentam – obligāts (Anderson, 1992). Sistemātiskas treniņa stundas dejotājam palīdz saglabāt un uzturēt savu ķermeni nepieciešamajā fiziskajā stāvoklī, novērst iespējamu traumu gūšanu dejas izpildījuma laikā, kā arī pilnveidot savas spējas un prasmes kustību veikšanā, izprotot to noteicošos pamatkomponentus, starp kuriem viens no galvenajiem ir pareiza elpošana.

Tā kā katras kustības sākums rodas no elpas, kas atspoguļojas ķermenī, tad dejotājiem ir īpaši svarīgi izprast un sajust pareizas elpošanas nozīmi un tās ietekmi uz ikvienu ķermeņa daļu, lai to varētu izmantot kustību veikšanai dejas izpildījuma laikā.

Par cilvēka elpošanas muskuļu darbību gādā gan autonomā, gan gribai pakļautā nervu sistēmas daļa, kas nodrošina gan spēju elpot miega laikā, gan dod iespēju aizturēt elpu situācijās, kad tas ir nepieciešams, respektīvi – elpošanas intensitāti pielāgot organisma vajadzībām. Tieši šī gribai pakļautā nervu sistēmas iespēja ir ļoti nozīmīga dejotājiem, lai varētu veikt kustības, atbilstoši noteiktajiem izpildījuma nosacījumiem gan klasiskajā, gan modernajā dejā.

Klasiskās dejas kustību tehniskais izpildījums ir pakļauts precīzi noteiktām prasībām, kur viena no svarīgākajām ir dejotāja stāja – pareizi noturēta ķermeņa vertikālā ass, ko raksturo izteikti pastiepts mugurkauls un maksimāli sasprindzināta vēdera muskulatūra. Vertikālās ass noturēšana ir pamats visu kustību veikšanai, kuru nepieciešams izjust un saglabāt atrodoties uz divām kājām vai vienas, veicot griezienus ap savu asi vai lēcienus augstu gaisā. Lai iegūtu nepieciešamo stāju, dejotāji sistemātiski veic noteiktus vingrinājumus, izprotot

ķermeņa vertikālās ass novietojumu un pielāgojot muskulatūru atbilstoši veicamajai kustībai. Šo vingrinājumu laikā, klasiskās dejas dejotāju pastieptais mugurkauls un maksimāli sasprindzinātā vēdera muskulatūra, nedot iespēju kustību izpildījuma laikā veikt pilnvērtīgu elpošanu. Tāpēc, ikdienas treniņa stundā, kas veidojusies daudzu gadsimtu laikā un atzīta par noteiktā kārtībā apgūstamu kustību un konkrēti veicamu vingrinājumu sistēmu, būtu nepieciešams iekļaut arī papildu uzdevumu pareizas, pilnvērtīgas elpošanas veikšanai. Lai dejotājs veiktu pilnvērtīgu elpošanu, ir svarīgi izmantot visus trīs elpošanas veidus: apakšējo (diafragmas vai vēdera) elpošanu; vidējo jeb ribu elpošanu; augšējo (virspusējo) elpošanu, pievēršot uzmanību tam, ka elpošanu sāk, piepildot ar gaisu ķermeņa torša apakšējo daļu, tad vidējo un visbeidzot – augšējo daļu.

Vienkāršākais uzdevums, lai dejotāji varētu starp klasiskās dejas treniņa stundas vingrinājumiem veikt pilnvērtīgu elpošanu, ir ļaut dejotājiem atbrīvot pastiepto mugurkaulu, it kā smagnēji „iegrimt” kājās, uz brīdi aizmirst izvērstās kāju pozīcijas, to vietā nostāties paralēlajā kāju pozīcijā un likt koncentrēties uz savu ieelpu un izelpu, veicot mugurkaula augšdaļas noliekšanu un atliekšanu, kas atbilst modernajā dejā veicamajam “rolling down” un “rolling up” (norullēšanās un uzrullēšanās) (skat. 1.tab.).

1.tab. Elpošanas vingrinājums klasiskās dejas dejotājiem.

Table 1 *Breathing exercise for Classical dance dancers.*

Taktis	Takts mērs	Kāju novietojums un veicamā kustība	Roku novietojums
10	4/4	Paralēlā pozīcija	Brīvi gar sāniem
1		<i>Veic ieelpu, ar gaisu piepildot ķermeņa torša apakšējo daļu – vēdera dobumu, pēc tam ribu daļu un tikai tad augšējo – atslēgas kaulu-plecu daļu.</i>	
2-3		<i>Rolling down (līdz pusei) veicot izelpu, gaisa izpūšanu sāk no ķermeņa torša augšējās – atslēgas kaulu-plecu daļas, pēc tam ribu daļas un tikai tad apakšējās daļas – vēdera dobuma.</i>	
4-5		<i>Rolling up ar demi plie veicot ieelpu, gaisms vispirms piepilda ķermeņa torša apakšējo daļu – vēdera dobumu, pēc tam ribu daļu un tikai tad augšējo – atslēgas kaulu-plecu daļu.</i>	
6-7		<i>Rolling down (pilns, līdz grīdai) veicot izelpu, gaisa izpūšanu sāk no ķermeņa torša augšējās – atslēgas kaulu-plecu daļas, pēc tam ribu daļas un tikai tad apakšējās daļas – vēdera dobuma.</i>	
8-9		<i>Rolling up ar demi plie veicot ieelpu, gaisms vispirms piepilda ķermeņa torša apakšējo daļu – vēdera dobumu, pēc tam ribu daļu un tikai tad augšējo – atslēgas kaulu-plecu daļu.</i>	
10		<i>Veic izelpu.</i>	

Tā kā klasiskās dejas treniņa stundas uzbūve sastāv no vingrinājumu veikšanas pie stieņa, zāles vidū un allegro jeb lēcieni daļas, tad elpošanas vingrinājumu būtu ieteicams izpildīt vismaz vienu reizi pēc katras treniņa stundas daļas, kas deļotājiem dod iespēju nedaudz atpūsties un vienlaicīgi ar pareizu elpošanu atjaunot un iegūt papildus enerģiju.

Savukārt modernās dejas deļotājiem, lai viņu izpildītās kustības izskatītos vieglākas un graciozākas, treniņa stundas laikā ieteicams veikt vingrinājumu ķermeņa stājas uzlabošanai – pareizi noturētas ķermeņa vertikālās ass izjūtas veicināšanai, kas atbilst klasiskajā deļā apgūstamajai ķermeņa torsa nostādnei, apvienojumā ar elpošanu (skat. 2. tab.).

1.tab. Vingrinājums “Ķermeņa vertikālās ass izjūta” modernās deļas deļotājiem
Table 2 Exercise “Sense of body vertical axis” for Modern dance dancers

Taktis	Takts mērs	Kāju novietojums un veicamā kustība	Roku novietojums
8	2/4	Pusizvērstā I pozīcija	Sagatavošanas stāvoklis
1-2		<i>Veic ieelpu, ar gaisu piepildot ķermeņa torsa apakšējo daļu – vēdera dobumu, pēc tam ribu daļu un tikai tad augšējo – atslēgas kaulu-plecu daļu</i>	
3		<i>Veicot izelpu, sajūst astes kauliņa novietojumu pret papēžiem, gaisa izpūšanu sāk no ķermeņa torsa apakšējās daļas – vēdera dobuma</i>	
4		<i>Turpinot veikt izelpu – gaisa izpūšanu no ķermeņa torsa apakšējās daļas – vēdera dobuma, pastiepj mugurkaula jostas daļas skriemeļus, vienlaicīgi sasprindzinot vēdera muskulatūru</i>	
5		<i>Turpinot veikt izelpu – gaisa izpūšanu no ķermeņa torsa ribu daļas, sajūst it kā diafragma tiek “aizšņorēta kā korsete”</i>	
6		<i>Turpinot veikt izelpu – gaisa izpūšanu no ķermeņa torsa augšējās – atslēgas kaulu-plecu daļas, sajūst nolaistas lāpstiņas pret jostas vietu un mugurkaula turpinājumu līdz pat pirmajam kakla skriemelim</i>	
7-8		<i>Veic ieelpu</i>	

Vingrinājumu, ķermeņa vertikālās ass izjūtas veicināšanai modernās deļas deļotājiem, būtu ieteicams izpildīt vismaz trīs reizes katras treniņa stundas laikā. Tādēļādi deļotāji iegūtu sapratni par muskuļu darbību, kas palīdz noturēt graciozu ķermeņa stāju, kā arī vienlaicīgi ar pilnvērtīgu elpošanu atjaunotu un iegūtu papildus enerģiju.

Deļā vārds elpošana tiek lietots, lai akcentētu kustību kvalitāti. Deļotājam, kas ir izpratis un sajutis pareizas elpošanas nozīmi un kuram piemīt „elpas izjūta“,

kustības ir brīvas un harmoniskas, neatkarīgi no tā, kādu dejas virziena dejas valodu viņš ir apguvis, jo elpošana dod kustībai miera un plūduma sajūtu.

Secinājumi *Conclusions*

Dejas mākslā pastāvošo divu fundamentālo virzienu – klasiskās un modernās dejas – dejas valoda spēj papildināt viena otru un pilnveidot dejojāju kustību tehnisko izpildījumu. Saglabājot katra dejas virziena noteicošās atšķirības, abu virzienu dejas valodas labākai apgūvei tiek meklēti un izmantoti paņēmieni, kas iepriekš tika lietoti tikai vienas vai otras dejas valodas apgūvē.

Šobrīd abi dejas virzieni ir iekļauti gan profesionālajā, gan interešu izglītībā, kur tiek piedāvāta šo virzienu dejas valodas apguve. Tas nozīmē, ka, sākot dejas apguves procesu, dejojājiem jau ir iespējas izprast elpošanā iesaistīto muskuļu darbību, akcentēt uzmanību uz pareizas elpošanas lietojumu kustību izpildījuma laikā. Tomēr, lai dejojāji saprastu pareizas elpošanas nozīmi kustību veikšanā, būtisks priekšnoteikums ir arī pedagoga zināšanas par elpošanas atšķirībām abu dejas virzienu dejas valodā. Tieši pedagoga uzdevums ir izskaidrot un iemācīt dejojājiem, ka pēc sasprindzinātas vēdera muskulatūras un „savāktas“ mugurkaula apakšējās daļas, kas ir pamats kustību izpildījumam klasiskajā dejā, nepieciešams veikt ieelpu un izelpu, izmantojot apakšējo (diafragmas vai vēdera) elpošanu. Pedagogam, klasiskās dejas valodas apguves procesā, ir jāiekļauj uzdevumi, kas pieradina dejojājus pēc katra vingrinājuma veikšanas atbrīvoties un izpildīt pilnvērtīgu – visu trīs veidu elpošanu, jo tā var tikt izmantota gan enerģijas atjaunošanai, gan atpūtai. Savukārt modernās dejas valodas apguves procesā pedagogam ir svarīgi dejojājiem izskaidrot un mācīt spēcīga ķermeņa torsa nostādnes principus un šādas nostādnes nepieciešamību. Tas nozīmē, ka pedagogam jāpievērš pastiprināta uzmanība arī tādu uzdevumu izvēlei, kas pieradina pie „ievilkta“ vēdera muskulatūras un „savāktas“ mugurkaula apakšējās daļas stāvokļa, lai modernās dejas dejojāju kustību izpildījums iegūtu vieglumu un graciozitāti.

Rakstā analizētā elpošana un tās pareizs lietojums dejas izpildījuma laikā ir būtisks dejojājiem, kas zinošu pedagogu vadībā ir spējīgi papildināt savas zināšanas, prasmes un iemaņas par pareizu elpošanu, kā rezultātā uzkrātā pieredze var tikt izmantota jaunā pakāpē gan klasiskās, gan modernās dejas valodas lietojumā.

Summary

Currently two fundamental fields are prevailing and coexist within dance art – classical dance and modern dance, covering diverse genres and styles. The dance languages of both fields complement one another and strive to improve the technical performance of movements.

Based on the theoretical ideas of scholars in the field of dance, the article analyses the significance of correct breathing and its usage in movement performance in classical and modern dance acquisition.

One of the general conditions of technical performance of dance movements is a strong body torso (human torso in anatomy) (Баганова, 2007). Such body torso is characterised by a maximum tension of abdominals, which may not be released during the dance performance, this way making use of lower (diaphragmatic or abdominal) breathing. This way, when performing classical dance moves, dancers make use of only middle or rib cage breathing, which provides insufficient volume of air. However, at the same time the straining of abdominal muscles allows directing tension to the bodily centre, which is crucial given that all movements in dance start from within this bodily centre.

A strongly positioned torso – i.e. tension of abdominals – is determined also by costumes for on stage performances developed and established throughout the centuries. These consist of a pronounced corset type upper part (both for women and men), accompanied by a shorter or longer skirt (for women). This of course complicates the breathing of dancers, leading to heavy breathing as well as to difficulty quickly stabilising breathing among dancers right after the performance.

Modern dance performers however primarily dance barefoot, in loosely fitting costumes or with relatively naked bodies. Therefore, their breathing during movement performance is much more free and full-fledged. However, it is this type of breathing that is fundamental to a strong body torso, differentiating classical dance performers from modern dance performers, the performed movements of which are somewhat heavier, more angular and robust.

Martha Graham gave special attention to correct use of breathing in dance, emphasising that it is not the breathing that is important but the way the breathing action is used in movements. Through experimenting with breathing in motion, Graham discovered her own method for breathing and impulse control, which she called “contraction and release” (The Oxford Dictionary of Dance, 2004). “Contraction and release” are muscle activities, which depend on the breathing process. This served as Graham’s claim that all movements begin from within the bodily centre and move outwards, up to the ends of extremities, by using breathing.

The two fundamental fields within the art of dance – classical and modern dance – have been included into both professional and interest education, which offer the acquisition of dance languages of these fields. This means that as the dance acquisition process begins, dancers are already equipped with the understanding of muscles involved in breathing, and they can pay attention to correct use of breathing when performing movements. However a significant precondition for the dancers’ full

understanding of the role of correct breathing in movement performance, is also the knowledge of the teacher on breathing differences in the dance languages of each dance field. It is the task of the teacher to explain and to teach dancers that following the contraction of abdominals and a “collected“ lower back, which is the very basis of movement performance in classical dance, it is necessary to fully breath in and breath out by using the lower (diaphragmatic or abdominal) breathing. Teachers must make dancers accustomed to fully relaxing after each exercise and to engage in all three types of breathing, for this can be used for regenerating energy as well as for rest. Whereas in the process of acquiring the modern dance language it is important for dancers to also explain and teach the principles of a strong bodily torso, and the very necessity of such approach, in order to give their movement performance lightness and grace.

The breathing and its correct use during a dance performance analysed in the article is of significance to dancers who, when coached by knowledgeable teachers will be able to add to their experience in technical performance of movements, as a result of which knowledge, skills and abilities in correct use of breathing can be applied at a new level both in classical and modern dance languages.

Literatūra References

- Anderson, J. (1992). *Ballet & Modern Dance: a concise history*. New York: A Dance Horizons Book; Princeton Book Company.
- Cheney, G. (1989). *Basic concepts in modern dance. A creative approach*. Canada: Princeton Book Company.
- Friedler, Sh. E., & Glazer, S. (1997). *Dancing Female: Lives and Issues of Women in Contemporary Dance*. Amsterdam: Harwood Academic Publishers.
- The Oxford Dictionary of Dance* (2004). New York: Oxford University Press Inc.
- Tufnell, M., & Crickmay, Ch. (2008). *A widening field. Journeys in body and imagination*. Alton, Hampshire: Dance Books Ltd.; Great Britain, Plymouth, Devon: Latimer Trend and Company.
- Wysocka, T. (1970). *Dzieje Baletu* [The history of the Ballet]. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Звездочкин, В., А. (2011). *Классический танец* [Classical Dance]. СПб.: Издательство ПЛАНЕТА МУЗЫКИ; Издательство Лань.
- Ваганова, А., Я. (2007). *Основы классического танца* [Basics of Classical Dance]. СПб.: Издательство Лань.

A POLYPHONIC DICTATION AS A FORM OF WORK ON HARMONIOUS HEARING

Galina Zavadska

Iloņa Bagele

Daugavpils University, Latvia

Abstract. *Harmonious hearing is one kind of musical hearing that manifests itself in relation to a simultaneous sounding of consonances (a complex of sounds of different pitch) and mutual relationships between consonances.*

A polyphonic music dictation is one of the most important and complicated forms of work for the development of harmonious hearing during sol-fa classes at a higher education establishment. The skill of remembering a polyphonic dictation and quickly fixing the heard music involves an organic combination of listening to separate sounds and to the harmonious vertical of sounds, as well as their functional interaction, which promotes the development of musical thinking in general.

The given research is concerned with the comparison of the methodological recommendations for fixing polyphonic dictations, as well as with working out the algorithm of the polyphonic dictation notation.

Research aim: *to study the principles of a polyphonic dictation and specificity of its notation. Work on a polyphonic dictation implies an organic combination of hearing separate voices and the harmonious vertical, comprehending each moment of sounding and their functional-logical interconnection.*

Keywords: *polyphonic dictation, harmonious hearing, notation algorithm.*

Introduction

Musical hearing is an especially complicated phenomenon: it is a comprehensive complex incorporating different facets of intellect. Musical hearing has different forms, kinds and infinitely many individual qualities (Zavadska, 2016). The development of musical hearing has always been the basis of music education, which takes place while acquiring different kinds of musical activity. According to B. Teplov (Теплов, 1947), harmonic hearing is one kind of musical hearing and it involves the perception of consonance, ability to simultaneously perceive numerous sounds as one whole. Such kind of hearing is essential for all musicians, since the regularities of musical thinking are principally based on laws of harmonic degrees. Like any kind of hearing, harmonic hearing develops and improves just during the process of a musical

activity: its development is enhanced by a polyphonic music, especially - by polyphonic compositions.

A polyphonic dictation is one of the work forms for the development of harmonic hearing at sol-fa lessons. Praxis shows that hearing, writing and analysis of a polyphonic dictation are quite a complicated process. Writing of a polyphonic dictation well requires interaction between different factors: the presence of musical memory, a developed sense of mode and rhythm, and also knowledge in the sphere of notation.

Work on a polyphonic dictation implies an organic combination of hearing separate voices and the harmonious vertical, comprehending each moment of sounding and their functional-logical interconnection.

Research aim: to study the principles of a polyphonic dictation and specificity of its notation.

A Musical Dictation

A musical dictation implies writing down by ear one-, two-, three- and four-voice musical structures. This is one of the forms of developing musical hearing. A musical dictation may be performed by a voice, on the piano or some other instrument, and then is written down in notation. The dictation may be recorded from memory (writing down a well-known, familiar music), during listening to music (e. g. writing down a folk song) and in conditions of special classes during a sol-fa lesson.

A musical dictation involves comprehending such elements as:

- mode;
- harmony;
- voice leading
- rhythm;
- musical form;
- instrumentation – in a timbral dictation.

The goal of a musical dictation is to train the skills of immediately converting the perceived musical images into precise aural perceptions and fixing them as quickly as possible in notation. The main task of the dictation is the formation and development of learners' musical-logical thinking, memory, attention and sense of style.

The importance of a musical dictation is not restricted only to training skills of writing down music. A dictation is a complicated psychological act: apart from a complex of aural skills, a successful writing of a dictation requires involvement of several psychological factors, such as memory, attention, ability of focused

listening, activeness. The abilities, needed to write a musical dictation well, develop especially intensively just in the process of work on a musical dictation.

Writing a musical dictation is the best form of how to analyze the heard musical material. It is the main result of knowledge and skills, which determines the level of learner's musical-aural development. The skill of writing dictations is the ability of combining different previously acquired elements into one whole. The level of mastery of recording dictations depends on the degree to which these elements have been acquired.

G. Shatkovsky (Шатковский, 2010) singles out three principal tasks of work on writing down a musical dictation:

- 1) To establish the connections between the analysis, comprehension, and recording music on the basis of the theoretical knowledge acquired before.
- 2) To enhance the development of inner hearing and musical memory.
- 3) Practical acquiring and reinforcement of theoretical concepts and experience gained in the result of learner's practical musical activity.

There are a lot of different kind of musical dictations. E. Joffe (Joffe, 1991) distinguishes such as:

- short flash-dictations;
- recording of familiar melodies without playing them (self-dictations);
- a dictation with a fixed pitch and a dictation in a free tonality;
- a preliminary dictation which is written in parts;
- a dictation "with mistakes";
- a rhythmic dictation;
- an oral dictation;
- a dictation – variations.

The skill of writing down a polyphonic dictation develops only in case the skill of writing down a melodic (single-voice) dictation is developed well enough, which, in turn, is indicative of a higher developmental degree of musical hearing.

A Polyphonic Dictation

Work on a polyphonic dictation implies an organic combination of hearing separate voices and the harmonic vertical, understanding every moment of sounding as well as their functional-logical interconnections.

The first stage of work on a polyphonic dictation is a two-voice dictation. There are several kinds of two-voice dictations:

- 1) both melodies develop in one rhythm;
- 2) the melody in the upper voice develops rhythmically, while that in the lower voice leading progresses by steady lengths;
- 3) melodies develop on the basis of imitating two-voice (canon);

4) supporting two-voice dictation.

At recording two-voice dictations, different kinds of voice leading are applied: parallel, opposite and indirect.

The examples of melodies of a supporting voice type are a methodologically convenient form for the transition from one-voice dictation to a two-voice dictation. They involve using the skill of writing down a one-voice leading melody, and simultaneously organize hearing the sound vertical at the moment of the appearance of two-voice. Besides, the possibility of writing down each voice separately is almost excluded, since voices sometimes merge, and sometimes divide into two.

At first, these dictations are written down on one line and attention is paid to:

- 1) fixing intervals on the strong parts of the bar, paying attention to its harmonic sounding;
- 2) identifying the line of each voice, especially the lower one, at the place where voices are mobile;
- 3) controlling the harmonic sounding along the vertical, especially in cadence constructions;
- 4) at recording the examples with harmonic bass, the ability to direct one's attention towards comprehending mode-functional interconnections, understanding the structure of the example.

The Algorithm of Writing down a Dictation

Hearing, writing down and analyzing a polyphonic dictation develop students' knowledge and skills in general. The skill of writing down a polyphonic dictation shows student's ability of combining multiple elements into one whole. Writing down the music text of the dictation requires the skills as follows:

- skill of memorizing the perceived music text;
- skill of quickly fixing the heard music text;
- skill of working out the algorithm of writing a dictation.

The skill of memorizing a polyphonic dictation and quickly fixing the heard music text involves the ability of hearing the organic combination of separate sounds and the harmonic sound vertical, as well as the functional interaction between them, which, on the whole, contributes to the development of musical thinking.

The algorithm of writing down a polyphonic dictation shown in Table 1 has been worked out on the basis of sol-fa teaching traditions at Latvian music schools and higher education institutions established by taking into account the recommendations made by Latvian music theoreticians (Kārklīņš, 1963;

Grauzdiņa, 1975; Joffe, 1991), as well as on findings in the pedagogical experience of the author of the given paper.

Table 1 Algorithm of writing down a polyphonic dictation (Zavadska, 2015)

Nr	Stages of writing a polyphonic dictation
1	Before writing a dictation, to establish the tonality, time, metro-rhythmic peculiarities, structure, phrases, caesuras
2	To establish the relations between modes for individual stages of a dictation: - to write down the initial and final sound of each phrase; - to clarify the developmental principles of the music material (repetitions, sequences, imitations, variations, expansions etc.); - to catch alliterations, chromatisms, to be able to identify and fix stable degrees in the melody of the upper voice
3	To write down the melody of the upper voice, if possible, with rhythm and bar-lines; to fix and recognize intervals and chord sounds caught in some parts (in heavy parts of time); paying attention to the harmonic sounding, to catch consonances and/or dissonances, triads, their inversions, consonances of the non-thirds
4	To write down the upper voice – the second voice in a two-part, the third voice (harmonic bass) in a three-part dictation
5	To write down the second voice in a three-part dictation, catching the common chord sounds and not losing the sense of the mode
6	On the basis of auditory perceptions, to independently check the sounding of the harmonic vertical, keeping the metro-rhythm in the basic parts of the bar and in cadences

The algorithm of writing down a polyphonic dictation consists of six stages.

Stage 1. Having listened to the music text for the first time before writing a dictation, the learners do not write it down yet: they only listen to it and try to gain a clear perception of the imagery content of music in general, of its character, melodic progression; they identify the tonality of a polyphonic dictation, time, and metro-rhythmic peculiarities. After they have listened to music for the second time, they identify the structure, phrases and caesuras.

Stage 2. A draft recording. It begins with writing down separate phrases, cadential constructions; the developmental principles are defined (sequential, variational, polyphonic), the presence of repeated motifs and phrases is identified, the mode meaning of initial and final intonations is clarified, the support tones (sounds) are established. (At this stage, playing of a polyphonic dictation may differ from the previous one: tempo might be slightly slower, but not to the extent for the music example to lose its musical sense; phrasing sometimes might be a little bit accentuated).

Stage 3. The recording of the upper voice (soprano) is done within the bars marked on the staff (since the structure of a polyphonic dictation is clearly

defined). After marking the bar lines and finishing the preliminary outline – placing the notes according to their pitch – grouping according to the length is done.

Stage 4. At recording a lower voice in a two-three-voice dictation it is important to be able to direct one's attention towards comprehending functional interconnections, towards understanding the harmonic structure of the given melody.

Stage 5. The most difficult task of a polyphonic dictation is recording the middle voice. When recording the middle voice, it is necessary to control the harmonic sounding along the sound vertical, especially at support parts and moments of finishing those or other parts of form (in cadential constructions).

Stage 6. At the last finishing stage, on the basis of aural perceptions, everything that has been unclear is being specified and made absolutely clear; "bowings" and nuances are marked; phrasing leagues are put, pitch line and rhythmic pattern of every voice are checked.

The whole process of recording comprises three stages: from a general perception – to the analysis-specification – and again back to the whole image, which has now been completely understood.

The developed stages of recording a polyphonic dictation have been verified in practice during the pedagogical process, however these stages are not claimed as the only possible. There are several other methodological recommendations for recording polyphonic dictations, for instance, the "fragmental" French methodology (Desportes, 1970) based on fixing the fragments of music of a polyphonic dictation. According to this methodology, the dictation is played by two-time fragments, each being repeated only twice; then, during every next time of playing, all previously performed bars are added to the specific fragment. This type of writing down a dictation is controversial, since a fragmental recording type implies fixing music just during the time when a fragment sounds (it is like taking down in shorthand); as a result the perception of a dictation as a whole piece is lost, and this makes a negative impact on the development of students' musical memory and thinking.

According to the method offered by A. Ostrovsky (Островский, 1954), at first, listening to a harmonic two-voice piece of a rigorous type (a sequence of intervals), students have to write down only the names of intervals, without writing down specific notes. However, this method limits learners' perception and does not direct their consciousness towards hearing the melodic origin of music.

In his manual "1000 Examples of a Musical Dictation" N. Laduchin (Ладухин, 1981) proposes to record a two-voice dictation by "voices", e. g. the line of every voice along the horizontal. Besides, merging of the two melodies involves only time and rhythm aspects. Although this method is useful in practice at the first stage, it does not promote the development of learners' harmonic

hearing and is not based on acquiring the understanding of the phonic aspect of harmonic intervals.

As an example of a polyphonic (two-voice) dictation we will analyze a fragment of Barcarolle melody from the opera “The Tales of Hoffmann” by J. Offenbach. When listening to the fragment for the first time, students were shown a video fragment where the piece was sung by the well-known singers Elīna Garanča and Anna Netrebko (from Internet <http://www.youtube.com/watch?v=Hdc2zNgJIpY>). Watching the video made the students more active, though more attention was devoted to a visual rather than to the audio perception. In authors’ opinion, the demonstration of qualitative video recordings entails aesthetic pleasure of students; creates the opportunity of speaking about the educational aspect – pride in the artist of one’s own country. When the dictation was played next eight times, the fragment of *Barcarolle* was played on the piano by a teacher. The tonality of a dictation was defined (*D dur*, defining it by the sound “la”), the time – 6/8. Then the structure was analyzed: one period in one tonality (16 bars which consist of two sentences (8 bars + 8 bars) with phrases which recur (4 bars + 4 bars/ 4 bars + 4 bars). The basis of a functional formula of two-voices in this dictation is the vertical of the third, which is typical of classical music (see Fig. 1).

A fragment of Barcarolle

J.Offenbach

Fig.1 A fragment of Barcarolle melody from the opera “The Tales of Hoffmann” by J. Offenbach

The perception and recording of polyphonic music is a new quality of harmonic hearing.

Conclusions

- A polyphonic dictation is one of the forms of work on the development of harmonic hearing. The skill of writing down a polyphonic dictation develops only in case the skill of writing down of a melodic dictation is developed well enough.
- For recording the music text of a polyphonic dictation necessary are such skills as: the skill of memorizing the perceived music text, the skill of being able to quickly fix the heard music text, the skill of working out the algorithm of writing down a dictation.
- The algorithm of recording a polyphonic dictation was worked out on the basis of sol-fa teaching traditions in Latvian music school and higher education institutions and it consists of six stages: the preliminary analysis, draft recording, recording of the upper voice, recording of the lower voice, recording of the middle voice, and the stage of verifying and synthesis.

Polyphonic dictations sharpen the learners' perception by ear of the tight links between the sound vertical and sound horizontal in music, they develop harmonic hearing and the skill of writing down music in all of its diversity.

References

- Desportes, Y. (1970). *Comment former l'oreille musicale*. Paris: Editions Max Eschig.
- Grauzdiņa, I. (1975). *Dzirdes analīze bērnu mūzikas skolu solfedžo nodarbībām*. [Analysis of Hearing for Sol-fa Classes at Children Music Schools] Rīga: Mācību iestāžu metodiskais kabinets.
- Joffe, J. (1991). *Muzikālās dzirdes attīstības ceļi*. [Ways of the Development of Musical Hearing]. Rīga: Zvaigzne.
- Kārklīņš, L. (1963). *Mūzikas teorētisko priekšmetu mācīšanas metodika*. [Teaching Methodology of Theoretical Subjects in Music] Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Zavadska, G. (2015). *The development of future music teachers' harmonic hearing in a higher education establishment*. Summary of the thesis for obtaining doctoral degree in pedagogy. Retrieved 16.11.2016 from http://du.lv/wp-content/uploads/2015/12/Zavadska_kopsavilkums.pdf
- Zavadska, G. (2016). Nature and characterization of harmonious hearing. In A. Šlahova (Ed.), *Scientific Articles of 9th International Conference "Person. Color. Nature. Music"*. Daugavpils: Art Teacher Union in co-operation with Daugavpils Mark Rothko Art Centre and Faculty of Art of Shiauliai University (Lithuania), 165-173.
- Ладухин, Н. (1981). *1000 примеров музыкального диктанта на 1, 2 и 3 голоса. Пособие к систематическому развитию слуха*. [1000 Examples of a Musical Dictation on 1, 2, and 3 Voices. A Manual for a Systematic Development of Hearing]. Москва: Музыка.

- Островский, А. Л. (1954). *Очерки по методике теории музыки и сольфеджио*. [Essays on the methodology of music theory and ear training]. Ленинград: Государственное музыкальное издательство.
- Теплов, Б. (1947). *Психология музыки и музыкальных способностей*. [Music Psychology and Musical Abilities]. Москва, Ленинград: Издательство педагогических наук.
- Шатковский, Г. (2010). *Развитие музыкального слуха*. [The development of Musical Hearing]. Москва: Амрита.

**EKONOMIKA UN SABIEDRĪBAS
PĀRVALDĪBA**
*ECONOMICS AND PUBLIC
ADMINISTRATION*

АНАЛИЗ ФАКТОРОВ, ОКАЗЫВАЮЩИХ ВЛИЯНИЕ НА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ ПОРТОВ

Analysis of Factors Affecting the Competitiveness of Ports

Viktors Blohins

Baltic International Academy, Latvia

Abstract. *Globalization and the growth of world trade force ports to change accordingly to changing market conditions. Ship sizes grow rapidly, so ports should deepen the harbour, modify port equipment and train personnel. In other worlds – ports have to be ready to react. The challenge of finding the vectors of development in those changing conditions is a crucial fact.*

In the paper, the author analyses the extent of the research work done in the sphere of competitiveness of ports and deals with the main factors influencing the position of ports in the world market. Therefore, the purpose of the work is to highlight the major factors affecting the port competitiveness. The main research method is the theoretical research. The analysis is based on the research carried out by scientists in the field of competitiveness of ports.

As a result, three main factors were identified and described. The most important factor affecting the competitiveness of the port is the development of port hinterlands. Development initiatives of these territories and the relations between them should be laid down in each port's development plan. Remaining factors are regular shipping lines existence and value added services in ports. Other factors that influence the overall port position on the market are also being reviewed.

Keywords: *port hinterlands, port development, port competitive factors, port regionalization, shipping lines, value added services, ports of Latvia.*

Введение **Introduction**

Глобализация, рост мировой торговли двигает порты по всему миру подстраиваться под меняющиеся условия рынка. Размеры кораблей неизбежно растут, чтобы обеспечить растущие объёмы грузов.

Судоходные компании ищут новые пути рационализации грузоперевозок. Выбор порта для обработки грузов ставит перед портами ЕС, и всего мира все новые и новые вызовы. Конкурентоспособность порта это бесконечный процесс модернизации и рационализации его деятельности, чтобы соответствовать вызовам быстро меняющегося рынка.

Целью данной работы является выявление важнейших факторов которые оказывают влияние на место порта на мировом рынке. Задачами исследования являются: анализ научных трудов на заданную тематику; выделение наиболее важных факторов оказывающих влияние на конкурентоспособность порта. Основным методом исследования является теоритический анализ. Посредством доступа к базе данных исследовательских работ сайта www.sciencedirect.com, были проанализированы исследовательские работы на тему конкурентоспособности портов. В ходе работы рассматриваются факторы влияющие на положение порта на рынке грузоперевозок.

Конкурентоспособность портов *The competitiveness of ports*

Итогом работы порта является его годовой грузооборот. Грузооборот порта является индикатором успешности выбранной политики управления. Совокупность факторов оказывает влияние на конечный результат.

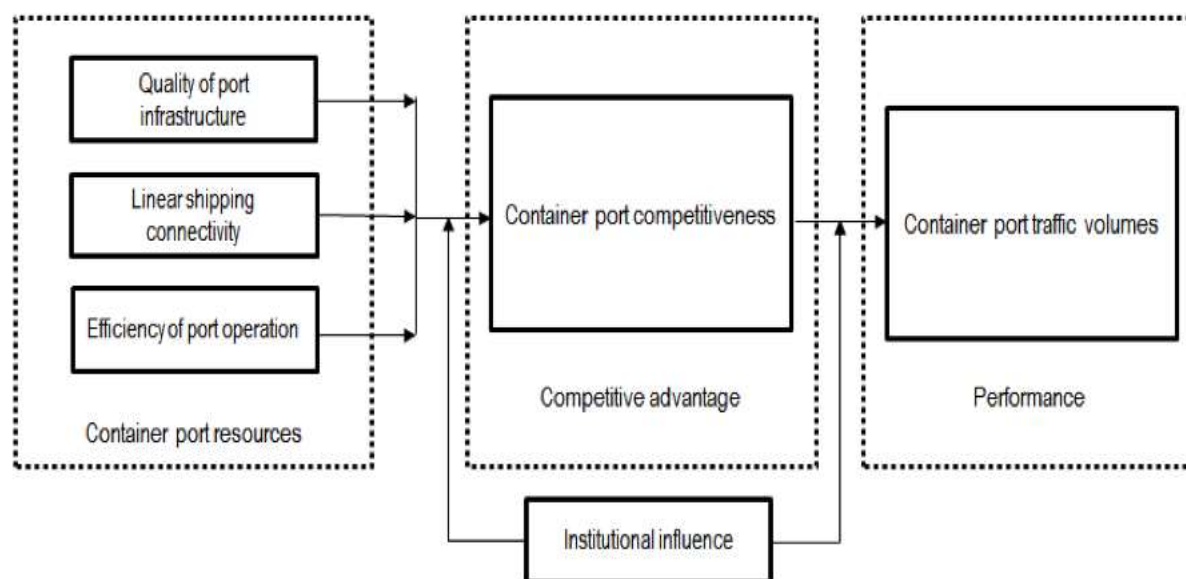

Рисунок 1. Факторы определяющие конкурентоспособность порта
(источник: Hyuksooa & Sangkyunb, 2015)

Fig.1 Factors determining the competitiveness of the port
(source: Hyuksooa & Sangkyunb, 2015)

Факторы влияющие на итоговые показатели (грузооборот порта), и, непосредственно, на конкурентоспособность порта, хорошо отображает **Error! Reference source not found.** (Hyuksooa & Sangkyunb, 2015). Результат работы порта определяет три фактора - ресурсы контейнерного порта, конкурентное преимущество и производительность.

Первый блок – ресурсы порта, состоит из инфраструктуры порта, доступности регулярных судоходных линий и эффективности работы. Инфраструктуру порта определяют его физические размеры (площадь), длина причалов, глубина их осадки. Размеры складских помещений и доступность услуг добавленной стоимости, в конечном итоге влияют на выбор клиента. Возможность дооснастить или обработать перевозимый груз будет большим преимуществом, по сравнению с другими конкурентами. Доступность судоходных линий, которые проходят через порт, оказывает прямое воздействие на грузооборот. Логично, что при их отсутствии стоимость транспортировки увеличивается. Этот и остальные факторы более подробно разобраны в третьей главе работы. Говоря о эффективности работы, время полного обслуживания судна (загрузка\разгрузка), является жизненно важным фактом конкурентоспособности (Peters, 2001). Быстрая и качественная работа ценится, сэкономленное время для перевозчика – это хорошая репутация для порта.

От того на сколько порт конкурентоспособен на рынке, зависит жизнедеятельность порта. Не удивительно, что часто повторяющейся темой для исследований является конкурентоспособность портов.

(Ferrari, 2011) в своем исследовании отмечает, что основополагающий фактор в формировании конкурентоспособности порта является уровень пенетрации в припортовых территориях (англ. Port hinterlands). Это исследование продемонстрировало, что потенциальная площадь рынка Лигурийских портов может быть больше, чем те области, которые обслуживаются в настоящее время.

Не только развитие порта, но и территория, привязанная к порту, является важным аспектом в формировании конкурентоспособности порта. Так большое внимание уделяется развитию территорий находящихся в непосредственной близости к портам. Данный термин очень часто встречается в работах на тему развития портов.

В работе «Связи припортовых территорий: сравнительное исследование польских и бельгийских случаев» (англ. Port hinterland connections: a comparative study of Polish and Belgian cases)(Aronietis et al., 2011), также была выявлена возможность более эффективного метода связи между портом и припортовыми территориями посредством использования речного транспорта. Следует отметить, что на данный момент он не использовался и является более перспективным, ввиду большей экологичности, по сравнению с более традиционным дорожным транспортом. Как и в этой работе, некоторые авторы отмечают, что железнодорожный транспорт является лучшей альтернативой для связи между “сухими” и обычными портами, опять же являясь более экологичным

видом транспорта. Также снижается и загруженность дорог в городе. (Rosso et al., 2009)

Выжимку важных факторов определяющих конкурентоспособность порта составил Soner Esmera (Esmera, 2016). Им было, выделено 10 факторов:

Таблица 1. Факторы, влияющие на конкурентоспособность порта (источник: Esmera, 2016)

Table 1 The factors affecting the competitiveness of the port (source: Esmera, 2016)

Авторы (Authors)	Факторы (Factors)
Tongzon (2007), Clark et al. (2001), NG (2006), Featherstone (1979)	Уровень качества обслуживания
Tongzon (2007), Bennathan (1979), Haralambides (2002), Yang (1999)	Портовые сборы, цены и стратегии ценообразования
NG (2006)	Репутация порта
Huybrechts et al. (2002), Tongzon (2007), Pi (2004), Tongzon (2007)	Доступность порта
Wan and Zhang (2013), Tongzon (2007), Notteboom and Rodrigue (2005), Slack (1985), Lirn et al. (2004), Yuen et al. (2012), Heaver (2006), Wong et al. Yuen et al. (2012), Heaver (2006), Wong et al. (2008), Fan et al. (2009), Zeng and Yang (2002)	Припортовые соединения (Hinderland connections)
Musso (2007), Yap and Notteboom (2007)	Соглашения о сотрудничестве (слияния и альянсы)
Notteboom (2006), Tongzon (2007)	Навигационный доступ
Magala and Sammon (2008)	Логистические услуги в цепочке поставок
Merk and Hesse (2012), Merk and Lee (2013)	Доступность регулярных судоходных линий

Важность развитости припортовых территорий и их сети не может быть приуменьшена. 12 авторов отмечают важность данного аспекта, что говорит о его значимости. После данного фактора следует ценовая политика порта. Vithala R. отметил что обратный эффект от ценовой политики более мгновенен и прямолинеен, чем от не денежных инструментов повышения конкурентной позиции. (Vithala, 1984) Цена на услуги представляет собой простой способ коммуникации с клиентами. Как плюс можно отнести тот факт, что развивая не денежные методы повышения конкуренции, порт, одновременно, обеспечивает безопасность своей позиции, так как это не так просто отследить как, скажем, цены.

В дополнении к этим факторам можно добавить возможность взаимодействия портов одной страны. Для более рационального использования мощностей одной, отдельно взятой страны, целесообразно использовать все ее ресурсы. Некоторые также утверждают и призывают к необходимости интра-портовой интеграции (англ. Intra-port integration) с распределением грузов по портам страны. Эффективность работы двух испанских портов была проанализирована, в результате чего стало очевидным нерациональное использование мощностей региона Канарских островов. (Tovara et al., 2015)

Регион работы порта *Port hinterlands*

С неизбежным увеличением грузопотоков портов нагрузка на существующую припортовую инфраструктуру увеличивается. Пути, по которым грузы доставляются в порт и из него обретают все большее значение. Ухудшение ситуации в этих связующих элементах транспортной цепочки, на прямую отражается на эффективности работы порта.

Данное понятие было определено в документе Объединённых Наций – «Port hinterland connections» следующим образом, “Hinterland” – это территория внутри страны, на которой распределяется портовый импорт, и территория с которой собирается экспорт (UN, 2010). Коридоры, соединяющие порты с терминалами, находящимися за пределами территории порта, создают грузопотоки для порта. По этим коридорам порт получает доступ к дистрибьюционным цепочкам в регионе и стране. Развитие этих коридоров высвобождает мощности порта и позволяет переваливать более крупные объёмы грузов.

Пожалуй самой яркой работой, которая соответствует данному исследованию и продолжает тему припортовых территорий, является работа – Регионализация порта: на пути к новой фазе развития портов (англ. Port regionalization: towards a new phase in port development, 2005 г.).

Вопрос описанный в исследовании, описывает развитие системы внутреннего распределения грузов. Это подразумевает распределение грузопотока не только в рамках порта, а также между припортовыми территориями (англ. Hinterlands). Также отводится большое значение терминалам, находящимся вне территории порта, и их связи с портом.

Рисунок 2 показывает стадии регионализации порта, с течением времени стали задействованы разные элементы транспортной цепочки. Всего автор иллюстрации определяет 6 этапов регионализации порта. От независимых друг от друга портов до крупных хабов с обширной региональной сетью поставок. Из иллюстрации видно, что большое

значение отводится на линии, соединяющие между собой порт и логистические центры либо inland терминалы, с увеличением грузопотоков возрастает нагрузка на эти соединения, что требует эффективного планирования.

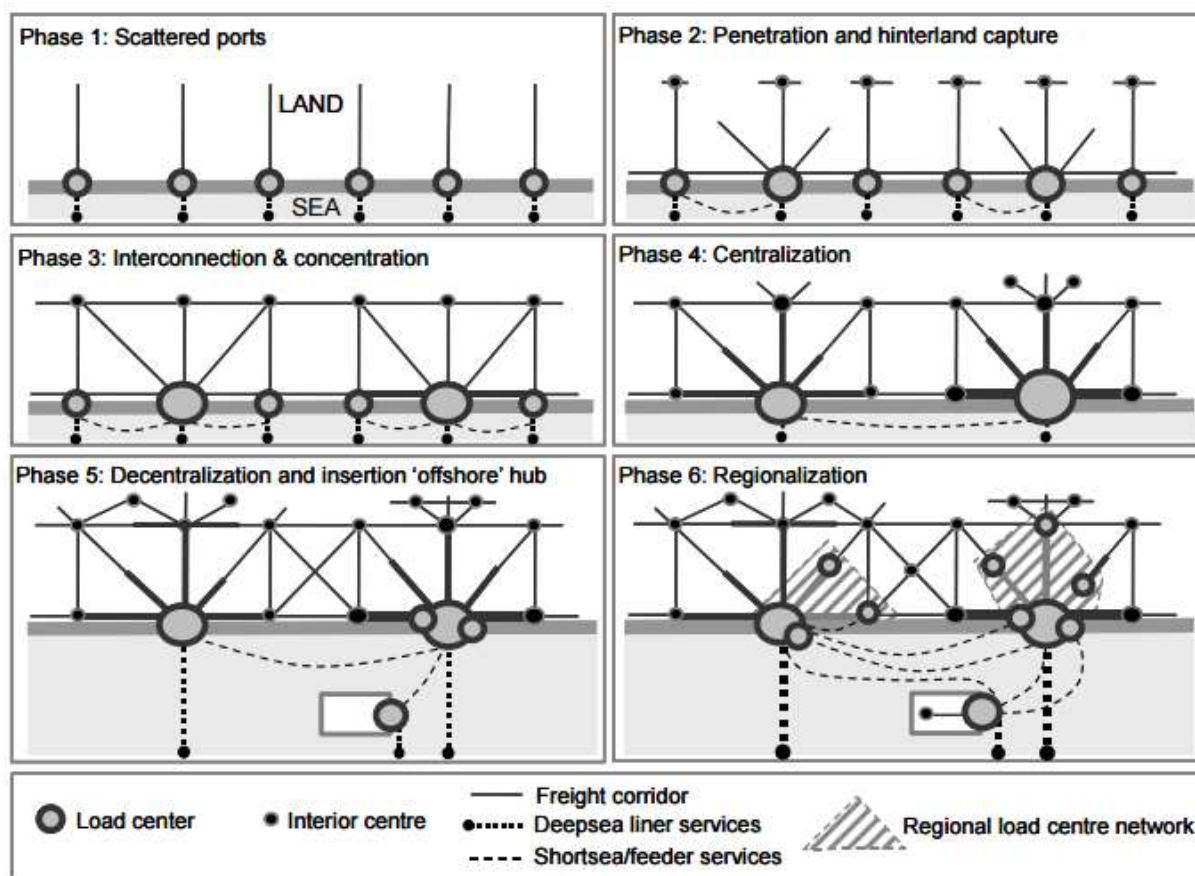

Рисунок 2. Регионализация порта (источник: Notteboom & Rodrigue, 2007)
Fig.3 Port regionalization (source: Notteboom & Rodrigue, 2007)

Пятый этап регионализации примечателен одной характерной особенностью, о которой упоминается в работе - это появление офшорных хабов. Реальным примером можно назвать терминалы, находящиеся в порту Ванкувера, Канада. На расстоянии 5 километров от берега был возведен искусственный остров, на котором находится контейнерный и угольный терминал. Остров соединен с автодорогой и имеет железнодорожное сообщение.

Вопрос развития припортовых территорий и связанных с этим вопросов довольно хорошо исследован. Основной проблемой как утверждалось ранее является неизбежное увеличение грузопотоков. Различные подходы для решения этой проблемы были разработаны. Rob Konings в своей работе выделяет речной транспорт как перспективный для

развития связей между портом и припортовыми территориями (Konings, 2007). В свою очередь железнодорожный транспорт в связке с “сухими” портами был предложен другими исследователями (Rosso et al., 2009). Так или иначе, планирование эффективности сообщения между элементами транспортной цепочки крайне важно для беспроблемной работы порта и для транспортной инфраструктуры в целом.

Кроме рассмотренных выше факторов есть и другие, которые освещены в научных трудах. Следующие из них были выделены автором как наиболее важные.

Регулярные судоходные линии *Regular shipping lines*

В этой связи имеет значение то, кем поставляются товары в порт. В случае с поставкой грузов в порт важным элементом во взаимоотношениях с портом, появляются крупные судоходные компании, которые осуществляют регулярные грузовые перевозки. Регулярные судоходные линии подразумевают под собой транспортировку товаров на крупных судах, как правило, пересекающих океаны по регулярным маршрутам и по определенному расписанию. Сейчас насчитывается порядка 400 регулярных линий по всему миру. Суда используемые для данных целей, это, как правило, крупные контейнеровозы и roll-on/roll-off судна. Они же перевозят 60 процентов (WSC, 2016) всех интернациональных грузов, перевозимых морем.

Компании, обеспечивающие перевозки контейнеров являются важнейшим элементом мировой экономики стран. Их работа позволяет странам осуществлять торговлю между собой, открывать новые рынки и развивать экономики стран.

Греция является крупнейшей судовладельческой страной, за которой следуют Япония, Китай, Германия и Сингапур. Эти страны контролируют более 50% мирового тоннажа. Пять из 10 лучших судовладельческих стран находятся в Азии, четыре в Европе и одна из Америки (UN, 2015).

Важность присутствия таких компаний в порту, обуславливается открывающимися возможностями для местных производителей и других компаний, которые пользуются услугами порта. Безусловно, это же влечет за собой положение порта на мировом рынке.

Услуги добавленной стоимости *Added value services*

Диверсификация стандартного логистического набора услуг для портов, стала необходимостью в рамках конкурентного рынка (Tongzon & Heng, 2005). Порты начинают предлагать услуги, которые могут помочь клиентам сэкономить деньги и рационализировать процесс сбыта товаров на рынок. Операции, предлагаемые портом могут иметь мульти направленный характер, в зависимости от поставленных целей и задач порта (Esmera et al., 2016).

Услуги добавленной стоимости (англ. Value added services) представляют собой набор дополнительных услуг предлагаемых портами, помимо погрузки и разгрузки грузов.

Перечень услуг порта как логистического центра представляет следующие виды услуг (UN, 2002):

- Прием товаров, подготовка к отправке, возврат пустой упаковки;
- Простое хранение, распределение, сбор заказа;
- Подготовка к использованию товара в стране сбыта (англ. Countylizing) и настройка, добавление частей и учебных пособий;
- Монтаж, ремонт;
- Контроль качества, тестирование продуктов;
- Установка и обучение;
- Обучение применению изделий на территории заказчика.

Автор исследования также обращает внимание на то, что как логистические, так и судоходные компании подтверждают значимость услуг добавленной стоимости в общей цепочке поставок. Данная тенденция будет и в будущем.

Возможность консолидации центров предлагаемых услуги добавленной стоимости на расстоянии от порта, может стать хорошей возможностью для улучшения эффективности работы порта (Crainica et al., 2009). Инициировав, тем самым, высвобождение потока грузов из центра порта к припортовым территориям.

Все вышесказанное доказывает, что услуги добавленной стоимости как инструмент для увеличения конкурентоспособности порта, а задачей порта является обеспечение условий для развития данного вида услуг. Являясь неотъемлемой частью дистрибьюционной цепочки, данный вид услуг позволяет порту повышать свою привлекательность для потенциальных клиентов, а клиентам порта оптимизировать свои издержки.

Заключение **Conclusion**

В ходе работы было проанализировано более 10ти источников на тему конкурентоспособности портов.

Важнейшим фактором, влияющим на конкурентоспособность портов является развитость припортовых территорий (англ. Port hinterlands). Инициативы развития этих территорий и связей между ними должно быть заложено в каждом плане развития порта. Реализация такой политики выводит процесс развития порта на внешний уровень. Помимо данного фактора были выделены и другие.

Так, не мало важным является и присутствие в порту регулярных судоходных линий, которые обеспечивают привлечение новых грузов и клиентов. Со стороны порта важным является предоставление услуг обработки этих грузов. Все больше и больше на порт возлагаются новые задачи по работе с грузами. Так порты становятся важными элементами в логистической цепочке доставки грузов, иногда участвуя и в производственной цепочке, до оснащая или дорабатывая товары.

На основании проведенного анализа работ на тему конкурентоспособности портов были выявлены факторы, которые оказывает влияние на место порта на общем рынке морских грузоперевозок. Успешное развитие порта - это задача не только правления порта, но и руководства города, региона и страны. Большой перечень факторов делает порт интересным для судоходных компаний, работа над совершенствованием аспектов работы порта не заканчивается на его территории.

Summary

In the paper, the author has analyzed more than 10 scientific sources.

The most important factor affecting the competitiveness of the port is the development of port hinterlands. Development initiatives of these territories and the relations between them should be laid down in each port's development plan. Implementation of such a policy brings the port development onto the outer planning level. Apart from this factor, the author emphasizes other factors as well.

The presence of regular shipping lines in the port can be mentioned as one of the important factors too, because it attracts new cargo and new customers. For the port, it is important to provide cargo handling services and to get involved in new operations with shipped goods. Since ports are important elements in the logistic chain, they should participate in the production chain too, for example, by modifying products or assembling them.

There were identified the main competitive factors that identify the port's position in the market. The successful development of the port is not only the task of the board of the port; it is also the task for the city council, for the region and, of course, for the country itself. The above mentioned factors make the port more attractive for shipping companies. At the end of the paper, the author points out that improvement of operation processes of the port does not end on its own territory.

Список литературы *References*

- Aronietis, R., Pauwels, T., Vanelslender, T., Gadziński, J., Gołędzinowska, A., & Wasil, R. (2011). Port hinterland connections: a comparative study of Polish and Belgian cases. *Procedia - Social and Behavioral Science*. Издание 20. с. 59-68.
- Crainica, T., Gendreaub, M., & Potvinb, J. (2009). Intelligent Freight Transportation. *Transportation Research C: Emerging Technologies*. Издание 17-6. с. 110.
- Esmera, S., Nguyen, H., Bandara, Y., & Yeni, K. (2016). Non-Price Competition in the Port Sector: A Case Study of Ports in Turkey. *The Asian Journal of Shipping and Logistics*. Издание 32-1. с.7.
- Ferrari, C., Parola, F., Gattorna, E. (2011). Measuring the Quality of Port Hinterland Accessibility: The Ligurian Case. *Transport Policy*, Издание 18-2. с. 382–391.
- Hyuksooa, C., Sangkyunb, K. (2015). Examining Container Port Resources and Environments to Enhance Competitiveness: A Cross-Country Study from Resource Based and Institutional Perspectives. *Asian Journal of Shipping and Logistics*, Издание 31-3. с. 341–362.
- Notteboom, T. (2007). Port regionalization: towards a new phase in port development. *Maritime policy and management*, Выпуск 32-3. с. 297-313.
- Peters, H. J. F. (2001). Developments in global sea trade and container shipping markets: Their effects on the port industry and private sector involvement. *International Journal of Maritime Economics*, Выпуск 3. с. 3–26.
- Konings, R. (2007). Opportunities to improve container barge handling in the port of Rotterdam from a transport network perspective. *Journal of Transport Geography*, Выпуск 15. с. 297-313.
- Roso, V., Woxenius, J., Lumsden, K. (2009). The dry port concept: connecting container seaports with the hinterland. *Journal of Transport Geography*, Выпуск 15. с. 338–345
- Tongzon, J., Heng, W. (2005). Port privatization, efficiency and competitiveness: Some empirical evidence from container ports. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*. Издание 39-5. с. 405–424.
- Tovara, B., Hernández, R., Rodríguez-Dénizc, H. (2015). Container port competitiveness and connectivity: The Canary Islands main ports case. *Transport Policy*, Издание 38. с. 40–51.
- United Nations. (2002). *Commercial Development of Regional Ports as Logistics Centers*. (с.27). (ссылка доступа: http://www.unescap.org/sites/default/files/pub_2194_fulltext.pdf 01.10.16).
- United Nations. (2010). Economic Commission for Europe. *Hinterland Connections of Seaports*. (ссылка доступа: <https://www.unece.org/fileadmin/DAM/trans/doc/2010/itc/ECE-TRANS-210.pdf> 10.10.16).

- United Nations. (2015). Conference on Trade And Development. *Review of maritime transport* (ссылка доступа: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/rmt2015_en.pdf 01.10.16).
- Vithala, R. (1984). Pricing Research in Marketing: The State of the Art. *The Journal of Business. Издание 57-1-2.* с. 39-60.
- World Shipping Council. Вебсайт организации (ссылка доступа: <http://www.worldshipping.org/about-the-industry/how-liner-shipping-works>).

РАЗВИТИЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ ОБРАЗОВАНИЯ ПОСРЕДСТВОМ КОНСТРУИРОВАНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ БИЗНЕС-ПРОЕКТОВ

Development of Socio-Economic Competence in Future Specialists of Education by Means of Designing Pedagogical Business Projects

Alena Chekina

Yanka Kupala State University of Grodno, Belarus

Abstract. *The paper reveals the role of designing pedagogical business projects for the development of socio-economic competence in future specialists of education. The methodological basis of the research is constituted by competence-based and project approaches in higher education.*

The paper contains the author's determination of the concept "socio-economic competence of future specialists of education", the description of specifics of creation by students of business projects in the sphere of educational services. The problem of the research is formulated by means of a question: by what method the socio-economic competence of future specialists of education to be increased.

The extent of development of socio-economic competence was measured by means of a system of commonly accepted techniques for the high-quality analysis of oral and written answers, conversations, observations, an expert evaluation, testing, a case measuring instruments, statistical methods analysis, in particular, calculation of percentage ratios and arithmetic averages of numbers. These tools allow us to reveal levels of readiness of all substantial components of this competence: motivational, cognitive, activity, reflexive, axiological.

Keywords: *higher education; socio-economic competence; pedagogical business projects.*

Введение *Introduction*

Социально-экономическая ситуация во многих странах постсоветского пространства обнаруживает обстоятельства, демонстрирующие превосходство динамики экономических изменений над динамикой адаптационной подстройки личности к ним. Приобретенные обучающимися в период их профессиональной подготовки компетентности оказываются

недостаточными, а воспринятые ценности не могут служить ориентирами в перманентно изменяющемся мире и подвергаются переоценке. В частности Республика Беларусь испытывает значительный дефицит специалистов, в том числе в сфере дошкольного образования, располагающих умением и опытом принятия социально- и личностно-эффективных решений в современных экономических условиях. Недостаточная продуктивность ряда преобразований и реформ в стране обусловлена неготовностью значительной доли трудоспособного населения к свободной навигации в социально-экономическом пространстве, незнанием эффективных способов экономического поведения и законов социальной жизни.

Значимость разрешения данной проблемы требует пристального пересмотра сложнейших вопросов высшего профессионального образования, становления человека в качестве подлинного субъекта на всем экономическом и социокультурном пространстве его жизнедеятельности. И вопросы эти обращены, в первую очередь, к университетской образовательной практике в аспекте обновления ее содержания и организации, поскольку «главное дело классических университетов сегодня – готовить научную, интеллектуальную элиту, но с рыночным мышлением» (Салахов, 2007: 64).

Одним из путей обновления профессиональной подготовки специалистов дошкольного образования нам видится включение в ее содержание овладение обучающимися социально-экономической компетентностью, которая определяется нами как интегративная характеристика личности, обуславливающая готовность и способность проектировать и реализовывать профессионально- и личностно-эффективную экономическую деятельность в сфере образовательных услуг. Организация овладения студентами социально-экономической компетентностью обусловит установление баланса социального и личностного заказа на высшее педагогическое образование и обеспечит подготовку выпускников, обладающих специфическим опытом деятельности, необходимым для эффективного встраивания ее субъектов в социально-экономическую систему региона, страны и, в конечном итоге, мирового сообщества.

Сказанное определило цель нашего исследования, в качестве которой выступила демонстрация роли конструирования педагогических бизнес-проектов для развития у будущих специалистов образования социально-экономической компетентности. Социально-экономическая компетентность как личностное свойство специалиста образования явилась объектом данного исследования.

Методологическую основу исследования составили компетентностный и проектный подходы в высшем образовании. В качестве методов

исследования применялся теоретический анализ источников по проблеме, система общепринятых методов качественного анализа устных и письменных ответов, беседа, наблюдение, методы экспертной оценки, тестирование, кейс-измерители, статистические методы обработки результатов, в частности, вычисление процентных соотношений и средних арифметических чисел.

Теоретическая основа исследования *Theoretical basis of the research*

В последние годы в теории и практике высшего образования активно разрабатывается компетентностный подход, в соответствии с которым основным результатом профессиональной подготовки специалиста должно стать освоение обучающимся не набора знаний, умений и навыков, а системы компетенций, определенных образовательным стандартом в качестве содержательной стороны обучения. В русле рассмотрения вопросов компетентностного подхода в специальной литературе широко используются этимологически связанные между собой понятия «компетенция» и «компетентность», однако до настоящего времени проблема их содержательной сущности и соотношения однозначно не разрешена, а их описания достаточно вариативны. Исследователи обосновывают собственные дефиниции понятий компетенции и компетентности и предлагают различные их перечни (Дахин, 2004; Зеер, 2005; Зимняя, 2004; Жук, 2008; Равен, 2002; Татур, 2004; Хуторской, 2013).

В частности, по мнению А. В. Хуторского (2013), «компетентность – совокупность личностных качеств ученика..., обусловленных опытом его деятельности в определенной социально и личностно значимой сфере», а компетенция – «отчужденное, наперед заданное социальное требование (норма) к образовательной подготовке ученика, необходимой для его эффективной продуктивной деятельности в определенной сфере» (Хуторской, 2013:18). Следуя суждениям А. В. Хуторского, разграничивающего эти понятия по критерию внешнего и внутреннего относительно личности, мы будем рассматривать компетенцию применительно к образованию как заданную норму в освоении образовательной программы, а компетентность – как личностную характеристику человека, определяющую его способность к эффективному выполнению соответствующей деятельности на основе приобретенного в ней опыта. В этой логике данные понятия находятся в органичной взаимосвязке, поскольку «компетенция – это внешне заданная норма, а компетентность – личное качество, характеризующее владение этой нормой» (Хуторской, 2013: 18).

Основываясь на позициях компетентного подхода считаем возможным определить социально-экономическую компетентность специалиста образования как интегративную характеристику личности, обуславливающую готовность и способность проектировать и реализовывать профессионально- и личностно-эффективную экономическую деятельность в сфере образовательных услуг. При этом мы основываемся на общеизвестном понимании экономической деятельности как проявления экономической активности индивидов и совокупности их действий на разных уровнях хозяйствования, в результате которых люди удовлетворяют свои потребности посредством производства и обмена благами и услугами, а также учитываем, что деятельность становится экономической тогда, когда она результирует производством и обменом товарами или услугами, признаваемыми в качестве полезных или редких. Кроме того, особое значение мы придаем тому факту, что одним из основных свойств профессионально-трудовой деятельности специалиста образования, выступающей в данном контексте как деятельность экономическая, реализуемая и результирующая в больших и малых социальных группах, является социальность, атрибутивно проявляющаяся во взаимодействии с социумом.

При определении компонентной структуры социально-экономической компетентности мы опираемся на обобщенное представление о полиструктурной архитектонике такого рода феноменов, сложившееся в современных психолого-педагогических работах. В связи с этим в содержании и структуре социально-экономической компетентности нами выделены потребностно-мотивационный компонент (интерес к личностно и социально значимой профессионально-трудовой деятельности, готовность, стремление к достижению профессионального и жизненного успеха посредством профессионально-трудовой деятельности); когнитивный компонент (знание положений современной социально-экономической картины мира; элементы экономического мышления, обеспечивающие обнаружение нереализованных возможностей в профессионально-педагогической сфере и их реализацию; ориентация в нормах и этике трудовых взаимоотношений, осознание периода профессиональной подготовки как этапа будущей карьеры); деятельностный компонент (осуществление деятельности, направленной на планирование собственных стратегий экономического поведения, освоение различных экономических ролей и социальных функций); рефлексивный компонент (осмысление, самооценка и самокоррекция профессиональной деятельности в ее социальном и экономическом аспекте); аксиологический компонент (экзистенциальные и экономические смыслы, социальные ценности,

ценностное отношение к профессиональной подготовке как к началу встраивания в социально-экономическое пространство).

При разработке критериев оценивания и показателей сформированности социально-экономической компетентности специалиста образования мы основывались на сложившихся подходах к решению такого рода вопросов, согласно которым принимаются во внимание структурные характеристики деятельности (мотивы, ценности, знания, умения, навыки, способности); функциональные (процессуальные и результативные) характеристики деятельности (Ильязова, 2010); а также целостность структуры компетентности (наличие всех структурных элементов); действенность (функционирование в различных ситуациях деятельности); устойчивость проявления (Ежова, 2008).

Организация исследования *Research design*

Одной из эффективных организационных форм развития социально-экономической компетентности у будущих педагогов в процессе их профессиональной подготовки нам видится разработка обучающимися и реализация ими на практике педагогических бизнес-проектов.

Проектная деятельность обучающихся, как таковая, разумеется, давно не является неким инновационным средством освоения содержания образования, в т. ч. педагогического. Однако до сих пор образование с использованием метода проектов, как правило, предполагало лишь моделирование реальности, постановку акцента на исследовательской деятельности обучающегося, без полноценного включения результатов его работы в социально-экономическое пространство территории. Конструирование же педагогических бизнес-проектов, разработка бизнес-планов для их реализации открывает новое направление подготовки будущих педагогов в аспекте их успешной экономической социализации, овладении на практике не только исполнительскими функциями в соответствии с приобретаемой квалификацией, но и способностью к творческому преобразованию социальной действительности, к социально-гуманитарному инноваторству, к применению своей профессии как инструмента достижения собственного социально-экономического благополучия.

Такого рода работа, все этапы которой выполняются студентом преимущественно самостоятельно (консультантами выступают преподаватели университета на условиях межкафедрального сотрудничества и представители базовых организаций-заказчиков кадров), позволяет решить комплекс фундаментальных задач:

- 1) задать процессу университетской подготовки педагогических кадров реальную практико-ориентированную направленность, создав условия, которые объективно определяют формирование заданных образовательным стандартом необходимых компетенций для будущей профессиональной деятельности;
- 2) расширить представления обучающихся о ситуации на региональном рынке образовательных услуг, о способах реализации профессионального и личностного самоопределения, тем самым создав основу для успешной экономической социализации будущих специалистов в регионе;
- 3) повысить престиж педагогической профессии, демонстрируя ее ресурсные возможности в сфере малого бизнеса;
- 4) внести вклад в развитие экономики региона через подготовку выпускников к эффективной профессиональной деятельности, как в государственных учреждениях, так и в частных структурах, снижая таким способом вероятность их оттока из выбранной сферы труда и решая проблему поддержания свободно избранной, продуктивной занятости населения в соответствии с профессиональными возможностями.

Разработка педагогического бизнес-проекта начинается с определения студентом его концептуальной идеи, как правило, касающейся области предоставления образовательных, консультационных или развлекательных услуг для населения, обоснования ее целесообразности, планирования необходимых затрат на ее осуществление и ожидаемых конечных результатов. Этот замысел воплощается в бизнес-плане, примерную структуру которого обуславливает сгенерированная студентом информация по перечисленным ниже ключевым аспектам.

1. *Назначение, идея проекта. Цель и задачи*, которые конкретизируют, материализуют идею (описание предлагаемых услуг).
2. *Анализ целевой аудитории* (количество потенциальных клиентов, их возрастная категория и т. д.).
3. *Обзор аналогичных услуг конкурентов*. Анализ ситуации на рынке услуг, определение собственного места на нем (перечисление преимуществ) и уточнение концепции своего проекта.
4. *Требуемые ресурсы*. Оценка перспектив потенциальной помощи со стороны; требования к помещению, материалам, оборудованию и т. д.
5. *Организационное планирование*. Организационно-правовая форма предпринимательской деятельности; количество штатных единиц; режим, расписание работы предприятия; район размещения

помещения и его площадь; возможные виды рекламной деятельности, направленной на продвижение услуг и т. п.

6. *Финансовое планирование.* Доходы (основные и дополнительные) и расходы (разовые – покупка оборудования и развивающих пособий и др.; постоянные – оплата аренды помещения, коммунальные платежи, закупка канцтоваров и т.д.; периодические).
7. *Анализ рисков.* Факторы, которые будут мешать либо помогать развитию системы предлагаемых услуг.
8. *Перспективы развития своего дела на рынке услуг.*

Пробная (пилотажная) реализация разработанных студентами педагогических бизнес-проектов осуществляется, во-первых, на базе университета в рамках его хозрасчетной деятельности, предусматривающей в данном случае предоставление силами студентов профильных услуг населению на платной основе. Второй вариант «полигона» для апробации «предпринимательских» способностей студентов может быть предоставлен сторонними учреждениями дошкольного или общего среднего образования, состоящих в сетевом взаимодействии с университетом (например, в качестве базовых организаций), в системе реализации ими дополнительных платных услуг. В любом из подобных случаев перед студентом возникает три группы задач: административно-организационные, педагогические и маркетинговые. Осмысливая и решая их, будущие специалисты могут «прочувствовать» востребованность предлагаемых ими педагогических идей у населения, постичь основы маркетинговой деятельности, осознать зависимость успеха своего дела, самой возможности его существования от собственной активности и профессиональной подготовки.

Результаты исследования

Results of the research

В эксперименте по апробации конструирования педагогических бизнес-проектов как формы организации подготовки будущих специалистов образования приняли участие 89 студентов, обучающихся на педагогических специальностях ГрГУ имени Янки Купалы. Из четырех учебных групп 2 группы (n=48) являлись экспериментальными и 2 группы (n=41) – контрольными.

По степени развития социально-экономической компетентности обучающихся нами были выделены три уровня: низкий, средний и высокий. Определение каждого из них критериально обусловлено степенью сформированности компонентов социально-экономической компетентности: потребностно-мотивационного, когнитивного,

деятельностного, рефлексивного, аксиологического, детализируемых через комплекс эмпирических показателей, расшифрованных выше. В этом смысле мы основываемся на позиции А.К. Марковой, которая под системой критериев подразумевает идеальную модель, с которой сравнивается изучаемый феномен и определяется степень их соответствия (Маркова, 1996).

Таким образом, для оценки результатов эксперимента были обозначены пять критериев с характеристикой показателей по каждому из них и по уровням, что позволило осуществить сравнительный анализ степени сформированности социально-экономической компетентности и ее компонентов у обучающихся экспериментальных и контрольных групп. Суммарная величина степени развития социально-экономической компетентности рассчитывалась по разработанной нами методике и варьировалась в пределах от «0» до «10».

Результаты педагогической работы по развитию социально-экономической компетентности будущих специалистов образования на основе включения их в деятельность по разработке и реализации педагогических бизнес-проектов отслеживались посредством мониторинга. Так, в частности, в процессе мониторинга нами использовались тесты, направленные преимущественно на оценку когнитивной составляющей социально-экономической компетентности. Основным же инструментом диагностики изучаемой компетентности у студентов явились кейс-измерители, представляющие собой совокупность ситуационных моделей, включающих проблемные задачи, предлагающие обучающемуся осмыслить реальную экономическую ситуацию, описание которой не только отражает какую-либо жизненную, профессионально-трудовую или социальную проблему, но и актуализирует определенный комплекс социально-экономических и профессиональных знаний, необходимых для разрешения данной проблемы (Сергеева, 2013). Применение такого рода заданий соответствует положениям компетентностного подхода к оцениванию результатов профессиональной подготовки, что для нашего исследования имеет принципиальное значение.

Базисом выставления оценочных баллов за выполнение заданий являлся анализ спектра ответов студентов и его сопоставление с экспертными критериями оценивания.

В целом, определению уровня социально-экономической компетентности обучающихся послужил анализ когнитивного (К) компонента (уровня знаний), диагностика ценностных экономических отношений и их мотивационной основы (потребностно-мотивационный (ПМ) и аксиологический (А) компоненты) и экономического поведения, действий студентов в различных социально-экономических ситуациях и их

самокоррекции (деятельностный (Д) и рефлексивный (Р) компоненты). Каждый критерий оценивался в количественных показателях, определяющих состав структурных компонентов социально-экономической компетентности по 10-балльной шкале. По степени сформированности элементов в структуре каждого из пяти компонентов исследуемой компетентности определялся общий показатель путем простого суммирования баллов. При этом мы не задавались целью отследить изменения в каждом из показателей: нас интересовал общий результат развития социально-экономической компетентности как интегративного личностного образования. Интегративный показатель социально-экономической компетентности (СЭК) рассчитывался согласно формуле (Сергеева, 2013), адаптированной нами применительно к объектной области проводимого исследования:

$$\text{СЭК} = (\text{ПМ} + \text{К} + \text{Д} + \text{Р} + \text{А}) / 5 \quad (1)$$

Суммарный балл итогового результата изменяется в пределах от 0 до 10. Принимая во внимание то, что уровень развития социально-экономической компетентности чаще всего является средним и реже – высоким, мы ввели неравномерные интервалы, группируя итоговые баллы, основываясь на устоявшейся практике, когда низкий уровень определяется 25 % отклонением оценки от среднего балла по диапазону оценок (Кыверялг, 1980). В этом случае все оценки интервала $R(\min) - 0,25 R(\max)$ определяют констатацию низкого уровня социально-экономической компетентности обучающихся, высокий же уровень подтверждают оценки, превосходящие 75 % от максимально возможного балла. Соответственно, уровни социально-экономической компетентности будущих педагогов были определены следующими интервалами: 10–8 баллов – высокий; 7–4 балла – средний; 3–0 балла – низкий.

Максимально обобщенные результаты исследования уровня развития социально-экономической компетентности будущих педагогов в динамике до и после эксперимента представлены в таблице 1.

Заключенные в таблицу 1 данные позволяют констатировать существенное увеличение уровней показателей по развитию социально-экономической компетентности в процессе работы над педагогическими бизнес-проектами в экспериментальной группе, где количество студентов, демонстрирующих высокий уровень социально-экономической компетентности, возросло на 22,9 %, а число обучающихся с низким уровнем снизилось на 35,4 %. В отношении интерпретации результатов контрольной группы отметим, что в ней показатели развития социально-экономической компетентности с исходным высоким уровнем остались

прежними, составляя лишь 7,3 %, в то время, как доля студентов с низким уровнем развития социально-экономической компетентности уменьшилась только на 2,4 %.

Таблица 1. Динамика развития социально-экономической компетентности будущих педагогов

Table 1 Changes in the development of socio-economic competence in future pedagogues

Уровни социально-экономической компетентности	Количество студентов, %			
	Экспериментальные группы		Контрольные группы	
	до эксперимента	после эксперимента	до эксперимента	после эксперимента
высокий	14,6	37,5	7,3	7,3
средний	43,8	56,3	48,8	51,2
низкий	41,6	6,2	43,9	41,5

Выводы *Conclusions*

Таким образом, результаты данного исследования доказывают эффективность работы по конструированию педагогических бизнес-проектов в практике профессиональной подготовки будущих специалистов образования в аспекте овладения ими социально-экономической компетентностью. Предлагаемая форма организации образовательного процесса, в своей основе проводящая идею интеграции профессионального образования и производственной сферы, позволяет предоставить будущим педагогам максимальные возможности генерации и реализации профессионально-личностных инициатив, а также ответственности за них, обеспечивает подготовку специалистов, которые обладают преобразующим, а не исполнительским, мышлением, осознают себя в качестве экономических агентов и способны демонстрировать успешность педагогической профессии.

Summary

The socio-economic competence of a specialist of education is an integrative characteristic of the personality, which defines existence in him/her of readiness and ability to project and realize effective economic activity in the sphere of educational services.

One of the effective organizational forms of development of socio-economic competence in future teachers in the course of their vocational training is the

development and realization of pedagogical business projects in practice. The development of a pedagogical business project begins with the definition of the conceptual idea by the student, which is usually concerning the area of educational, consulting or entertaining services for the population. Then the justification of expediency of this idea, the planning of costs for the implementation of the idea and of expected end results are carried out. This intention is embodied in the business plan.

During the development and implementation of such a project for the student, there are three groups of tasks: administrative, pedagogical and marketing. Comprehending and solving them, a future specialist can experience a demand for the pedagogical ideas offered to him/her by the population. They master bases of marketing activity and realize the dependence of success of the business on own activity and vocational training.

Литература References

- Дахин, А.Н. (2004). Компетенция и компетентность: сколько их у российского школьника. *Народное образование*, 4, 136–144.
- Ежова, Т. В. (2008). Проектирование педагогического дискурса: методология, теория, практика. Москва: ВЛАДОС.
- Жук, О. Л. (2008). Педагогическое образование в Республике Беларусь: состояние и направления развития. *Высшее образование сегодня*, 1, 37–40.
- Зеер, Э.Ф. (2005). Компетентностный подход к модернизации профессионального образования. *Высшее образование в России*, 4, 23–29.
- Зимняя, И. А. (2004). Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Москва: ИЦПКПС.
- Ильязова, М. Д. (2010). Формирование инвариантов профессиональной компетентности студента: ситуационно-контекстный подход (*Рукопись докторской диссертации*). Академия повышения квалификации и профессиональной переподготовки работников образования, Москва.
- Кыверялг, А. А. (1980). Методы исследования в профессиональной педагогике. Таллинн: Валгус.
- Маркова, А. К. (1996). Психология профессионализма. Москва: Высшая школа.
- Равен, Дж. (2002). Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация. Москва: Когито-Центр.
- Салахов, М. Х. (2007). Классический университет в «постклассических» условиях: проблемы и перспективы. *Известия МАНВИШ*, 3, 55–66.
- Сергеева, М. Г. (2013). Критерии сформированности экономических компетенций. *Известия регионального финансово-экономического института*, 1. – Извлечено из:
<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:7C3DТр60epEJ:science.rfei.ru/ru/2013/1/18.html+%&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=by>.
- Татур, Ю. Г. (2004). Компетентностный подход в описании результатов и проектировании стандартов высшего профессионального образования: Материалы по второму заседанию методологического семинара. Москва: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов.
- Хуторской, А. В. (2013). Компетентностный подход в обучении. Москва: Эйдос; ИОЧ.

COMPETITIVENESS OF THE LUZNAVA MANOR

Iveta Dembovska

Lienīte Litavniece

Inese Silicka

Rezekne Academy of Technologies, Latvia

Abstract. *Customers become increasingly demanding due to globalization processes. This fact affects competitors to fight for better tourism products. The need for innovations in the market that can attract tourists increases and creates the competitive advantage. The most important elements that can form and develop the competitive advantage by using different skills are efficiency, quality, innovation, and satisfaction of customers' expectations. The paper is the result of the RTA scientific grant "Feasibility study of tourism product development for the Luznava Manor" programme. The aim of the paper is to explore and analyse the theoretical aspects of the competitive advantage and to identify innovations for improving the competitiveness of the Luznava Manor. The most important elements of the competitive advantage in the tourism industry have been studied, information on foods used at the beginning of the 20th century and recipes characteristic of Latvia in the period of time when the Kierbedz family lived in the Luznava Manor have been researched and summarized. It has been offered to supplement the soup assortment at the Luznava Manor with a cold salty soup 'batvin' or 'holodnik' of the authentic recipe and name, as well as a plan of communication measures to increase competitiveness has been proposed.*

Monographic, logical construction, scientific induction and deduction methods and a structured interview have been applied.

Keywords: *competitiveness, competitive advantage, the Luznava Manor, tourism.*

Introduction

Understanding of the concept "competitiveness" differs, and it is reflected in the research studies of various authors. There is no universal and precise definition. A review of the literature from Adam Smith to Michael Porter reveals that the term "competitiveness" has evolved from the conditions of resource availability and technology (comparative advantage) to the deployment of resources adjusting to customer preferences (competitive advantage).

Studies related to the competitiveness concept reveal important aspects, and one of them is that competitiveness takes place at various levels (company, region, country) (Hong, 2008). The pillars of tourism and travel competitiveness (in total 14) subjected to the national competitiveness have been defined in the Travel and

Tourism Competitiveness Report 2015. They are the following: 1. Business Environment; 2. Safety and Security; 3. Health and Hygiene; 4. Human Resources and Labour Market; 5. ICT Readiness; 6. Prioritization of Travel & Tourism; 7. International Openness; 8. Price Competitiveness in the T&T Industry; 9. Environmental Sustainability; 10. Air Transport Infrastructure; 11. Ground and Port Infrastructure; 12. Tourist Service Infrastructure; 13. Natural Resources; 14. Cultural Resources and Business Travel (Crotti&Misrahi, 2015). Based on the works of such researchers of the competitiveness of enterprises as Baeva D.A. and Chernov V.B. (Баева & Чернов, 2010), Vihanskyi O.S., Mincberg G., Porter M. (Виханский, 2010), a number of competitiveness types can be distinguished: actual, potential, product competitiveness, operational competitiveness that includes the current operational efficiency and adaptive operational efficiency. The matters of competitiveness improvement, marketing and strategic management have been researched by such Russian authors as Baeva D.A. and Chernov V.B. (Баева & Чернов, 2010), Vihanskyi O.S. (Виханский, 2010), Kabushkin N.I. (Кабушкин, 2009) as well as Porter M. and Ketels C. (Porter&Ketels, 2003).

The aim of the research is to explore and analyse the theoretical aspects of the competitive advantage and to identify innovations for improving the competitiveness of the Luznava Manor.

The tasks implemented in order to achieve the aim:

- the theoretical literature on the concept of competitiveness has been studied;
- the elements of the competitive advantage in the tourism industry have been researched;
- information on foods used at the beginning of the 20th century and recipes characteristic of Latvia in the period of time when the Kierbedz family lived in the Luznava Manor have been explored and summarized;
- suggestions of innovations in the Luznava Manor – to supplement the fish soup assortment of the authentic recipe and name – and a plan of communication measures to increase competitiveness have been proposed.

The research methods: monographic, logical construction, scientific induction and deduction methods, a structured interview.

Research and discussion

Competitiveness is inextricably linked to the notion of competition, expressing, overall, the capacity of persons, companies, economies or regions to maintain themselves in the local or international competition and to benefit from

it (Gabor et al., 2012). Competitiveness means productivity, seen as added value. It has a dynamic character, forcing companies to give up inertia and foster innovation. Other various concepts – reduced cost of work force, low taxation, currency depreciation, increased exports and abundant natural resources – are either the result of increased competitiveness or potential stages of competitive development (Kardos, 2010). Competitiveness has become the focus of considerable international debate, as policy makers are concerned to enhance the micro foundations of growth and prosperity (Porter&Ketels, 2003).

Caurkubule Z. and Vishnevskaya A. describe the concept **competitiveness** as a set of properties and characteristics that determines the success of a product in the particular market and the current moment. Thus, this concept is relative, strictly linked to the market and the time of the sale (Caurkubule & Višņevska, 2006). Competitiveness is a relative concept. A product, which is competitive in a particular market, may not be so popular in a different market. Also, sometimes a product in a market is competitive only in a certain period of time. **The competitiveness of a product** is a characteristic of a particular product that describes the actual or potential degree of satisfaction of specific needs, compared with similar products in a given market. However, **the competitiveness of a company** is the company's actual and potential capacity to design, produce and sell products in the existing conditions, providing prices and/or other factors, which are more attractive to a consumer in comparison with the competitors' products (Niedrītis, 2001). The competitiveness of a company is real and potential ability to engage in a battle with other market entities in order to achieve business goals (Баева & Чернов, 2010).

A company, having better knowledge of what the customers' needs are and how they can be satisfied, is more competitive in business. It is not enough to know what services or products are being produced by a company. Both goods and services develop a business only when they are demanded for satisfaction of the individuals' desires and needs. There is no competitiveness without demand and no business practically (Niedrītis, 2001).

Competitiveness has been identified in the tourism literature as a crucial factor for the success of tourist destinations (Croes, 2010).

The debate on the definition of competitiveness also spans four components: ability to deploy resources, memorable experience of tourists, superior performance, and results (improving quality of life of the residents) (Croes & Kubickova, 2013). Zhilkova J.V. (Жилкова, 2010), Kotler P. (Kotlers, 2007) and other authors have researched and analysed competitive advantages in tourism.

Tourism competitiveness is comprised of two concepts: tourism and competitiveness. Tourism displays several features that distinguish it from other exportable goods. Tourism is a product that covers the whole destination. Consumers are in search of an experience and therefore need to move to consume

the product, i.e., it is the consumer who moves to the product for its consumption rather than the other way around. Interindustry competition (airlines, hotels, facilities, conventions, events, etc.) is dependent upon and derived from the choices made by tourists between alternative destinations. Competition therefore focuses on the tourism destination, i.e., the destination is the unit of analysis (Croes, 2010).

The following key competitiveness indicators can be distinguished:

Price competitiveness. Tourists consider the price (cost of living) at the destination relative to the costs of living at the origin and substitute destinations. Thus, two types of prices have to be considered in estimating the price competitiveness of a destination. The first one is relative price between the receiving and the origin country; the second is relative price between different competing destinations, which generates the substitution price effect. Tourism price competitiveness is essentially a matter of the prices of the goods and services that tourists buy, expressed in some common currency. Several factors impinge in different ways on tourism price competitiveness: exchange rates, inflation and overall price levels, labour prices, productivity performance of tourism industries, export booms, tax levels and structures, infrastructure charges, fuel prices and taxation, environmental charges (Forsyth & Dyer, 2009).

Quality competitiveness. As the biggest advantage of its production, a company considers compliance of the essential peculiarities, characteristics and durability values with the conditions or rules that differentiate its products from the ones offered by competitors, leaving the price in the background. An important factor in the quality competitiveness is that a client feels that the benefits he/she gets by purchasing the company's products is more important than the price, that is, money he/she spends on the product. Implementation of the quality competitiveness requires marketing experience, an extensive innovation portfolio, leadership in technologies, industry knowledge, business contacts with sales channels. Management should focus on quality control and attraction of qualified personnel. There are also a number of risk factors, for example, competitors can learn the unique characteristic of the product and start a price war, or, in the case of lack of an explanatory advertising, a company cannot achieve the expected success (Caune, 2005).

Service competitiveness. A company considers good service as its main advantage. Comparing the company's competitive advantages, good service is the most difficult to be created and also the most difficult to be copied. It is not possible to simply take it over because good service is an organized and regular work that results in customer service to become the main factor in the competitiveness of enterprises. Operations taking place in the services sector are very similar, so often service specifically, rather than a company's advertisement or products and prices, determines a customer's choice. Improvement of the

customer service is like a never-ending rivalry between customers' needs and the service offered by a company. Companies, who have a good understanding of their customers' priorities and offer adequate service, are more successful in competition, and it helps companies to improve their position in the market. It is also connected with a human resources indicator. The human resources indicator measures the quality of the labour force in the destination country in terms of educational and related criteria, as better-quality labour can provide better-quality tourism services (Gooroochurn & Ugiyanto, 2005).

A competitive company is a company that has its own competitive advantage. The competitive advantage is a value-generating activities and resources that ensure profitability above the average level of industry profitability and are able to keep it for many years. The process of competitive advantage assurance can be divided into two parts: creation of a competitive advantage and development of the competitive advantage (Caune, 2005).

The company's internal environment is the one that determines the company's competitive advantage, the content of which consists of the company's resources and capabilities. A company might have valuable resources but, if there is a lack of abilities to use them expediently in order to achieve its objectives, a company will not be able to reach and maintain different skills. The different skills are its strength, allowing the company to achieve and implement strategies that ensure a high level of efficiency, quality, innovation and full satisfaction of clients' needs, which all may cause or continue to develop the competitive advantage.

The communication strategy and promotion measures have an important role in the increase of competitiveness. Freijers V. has defined the division of the communication instruments: corporate identity, sales promotion, public relations, and advertising (Freijers, 2011). Freijers offers a service phase model of communication measures set that offers to develop each communication tool to attract customers in the potential phase, the process phase, and the result phase (Freijers, 2011). Set of communication measure is a tool for increasing price, quality and service competitiveness.

It can be concluded that competitiveness is very important to enterprises, since it determines the success of a product in the particular market and the current moment. Competitiveness is a set of a company or product characteristics, compelling customers to choose the supply of a corresponding company; the choice could be based on price, quality or service culture.

The Luznava Manor, as a relatively new tourism object, is still in its development process, meaning that active work is currently taking place in order to select the company's business strategy in the changing market, consequently, to improve its competitiveness.

The Luznava Manor is the newest tourism destination in Rezekne municipality, which was opened for visitors on April 25, 2015 after the reconstruction. The manor's reconstruction goals are to maintain the cultural and historical heritage and offer a space for organizing events and receptions in an authentic style. The Luznava Manor operates as an international environmental education and art centre and a place for open air art events, seminars, and camps. However, in order to implement and develop an offer, it needs to be understood what a current customer needs and what attracts a potential visitor. The improvement of the image, product and quality takes place at the moment (conclusion is formed on the basis of the conducted structured interviews (direct, April, 2016) with I. Balcune, the manager of the Luznava Manor, within the framework of the project " Feasibility Study of Tourism Product Development for the Luznava Manor").

Events at the Luznava Manor are organized, and foreign guests are being invited to participate, for example, a piano concert of Rokas Zubovas, the great-grandson of M. Ciurlionis (Lithuania); Pascal Valois, a Canadian guitarist; an ancient music concert by I. Grudule and V. Fluckiger (Switzerland); the Baroque music performed by Czech and Swiss musicians. Cooperation with Poland, Lithuania, Hungary takes place as well: exhibitions have been set up, thanks to the cooperation with the foreign embassies. The Luznava Manor is also presented to international tourist groups and tour operators who visit Rezekne municipality. Information about the Luznava Manor is translated into the Latvian (LV), Latgalian (LTG), Russian (RU) and English (ENG) languages in order to reach a wide range of audience. It should be noted that only basic information is available in LTG, RU and ENG, a summary of future events or articles about previous events are not published in these languages. However, I. Balcune, the manager of the Luznava Manor, plans to provide information in Lithuanian and Polish as well.

The existing supply range mainly consists of cultural events, tours and workshops, fish soup cooking and tasting for groups are being offered by prior arrangement. A visitors' survey was carried out on supply range of the Luznava Manor and its development opportunities; it was concluded that visitors (survey was organized in April – May, 2016, total number of respondents are 50) of the Luznava Manor would like to have services such as lessons, master classes, and outdoor activities for the whole family. Since the importance of experiences in tourism is increasing, visitors would like to enjoy the offer of authentic products.

The authors conducted a study within the framework of the project on the foods, recipes and eating habits at the beginning of the 20th century in Latvia that were characteristic of the period of time when Kierbedz family lived in the Luznava Manor. It is being offered to complement the soup assortment with a cold salty soup – ‘batvin’ or ‘holodnik’.

The main occupation of **Latgale** population in the 18th and 19th centuries was agriculture. A smallholder of farmers was the dominating form; they were created when land was divided between sons of the succession rights. Small pieces of land could not provide a living wage, so crafts developed widely, craft centres with a certain specialization appeared. Pottery was more developed in Silajani, Andrupene, Ludza neighbourhood, Vilaka, woodworking – in Andrupene, Kaunata, Dagda, Kraslava, Izvalta, Silajani, fishing-net making – in Andrupene. In addition to agriculture, the communities located close to lakes engaged in fishing. The ethnic composition of the rural population was very variegated – Latvians, Russians, Belarusians, Poles, Lithuanians, Jews; the traditional cuisine was varied in cooking nuances through the usage of the same products.

Exploring the statistical yearbook of Latvia 1921, it can be concluded that the main foodstuffs produced in the area were the following: cereals (rye, wheat, barley, oats) and goods made from these cereals (flour, groat); potatoes, peas, beef, veal, mutton, pork and meat products (smoked pork, pig fat); butter, cottage cheese, milk, eggs. Vegetables were grown in home gardens for personal needs. Berries and mushrooms harvested in forests were used widely (the State Statistical Bureau..., 1922).

Cookbooks published in the German language were used in the territory of Latvia in the 18th century. Since Latvian farmers worked as cooks in manors, cookbooks in Latvian were required. Therefore, two editions were published almost at the same time. Priest and publisher Christoph Harder (1747-1818) translated a book called “Tā pirmā pavāru grāmata, no vāces grāmatām pārtulkota” [*The first cookbook, translated from German books*] in 1795, Rubene. A second cookbook was printed in the typography of Johann Friedrich Steffenhagen (1744-1812) – „Latviska pavāru grāmata muižas pavāriem par mācību visādus kungu ēdienus gardi vārīt un sataisīt” [*Latvian cook book for manor chefs for learning how to cook deliciously all kinds of noblemen dishes*] in 1796, Jelgava. Lestene pastor Friedrich Casimir Urban (1765-1796) began to translate and compile a book from a number of German cook books, but, after his death, it was completed by Jelgava pastor and writer Matthias Stobbe (1742-1817) (Bermonte, 2009).

In June 2016, a book “Muižas zupas” [*Manor soups*] by Inga Pauline (Prauliņa, 2016) was published. It contains information from the cookbook "Latvian cook book for manor chefs for learning how to cook deliciously all kinds of noblemen dishes" (published in Steffenhagen J.F. typography in 1796). The book includes three kinds of soups: hot or salty soups, hot dessert soups and cold dessert soups.

Based on the above mentioned conclusions, the authors suggest improving the offered fish soup assortment with a cold salty soup – ‘batvin’ or ‘holodnik’ – in order to raise the competitiveness of the Luznava Manor. The cold salty soup

(‘batvin’ or ‘holodnik’) – the Slavic names of dishes in Latgale show the influence of the eastern neighbour. However, there were important differences in the cooking process: the cold soup of the Slavic nations was based on beet broth, but the Latvians of Latgale – mostly used sour milk with boiled beets or beet leaves. ‘Batvin’ or ‘holodnik’ was prepared during the hot summer days, and people ate it with dry potatoes or bread. Cooking nuances: "Grate boiled beets, cut fresh cucumbers, grind spring onions, and add all these products to sour milk. Add a bit of salt. Add sour cream before eating" (Ludza). "Stew beet leaves in an oven, rinse, cut with a knife and pour cold water. Add dill, fresh cucumbers, spring onions, sour milk, sour cream "(Kaunata). "In the hay time, they boiled ‘bacvin’ (beetroots), ‘kolodnik’ (soup) and ate all day" (Malta) (Dumpe, 1998).

Complementing the tourism product with experiences that include knowledge, involvement, uniqueness, meaningful experiences, stories and adventures, the competitiveness of the Luznava Manor can be improved.

The competitiveness of enterprises is formed and can be raised by a number of factors, including a developed plan of communication measures. In order to advance the Luznava Manor in the market successfully and increase its competitiveness, a communication measures plan in the service phases model was formed, based on the model developed by Freijers V.

All the means of communication tools can be used to improve competitiveness: advertising, public relations, corporate identity, and sales promotion.

Table 1 Set of communication measures of the Luznava Manor in the service phases model (by the authors, based on Freijers, 2011)

Phase-oriented communication policy			
	<i>Potential phase</i>	<i>Process phase</i>	<i>Result phase</i>
<i>1.</i>	<i>2.</i>	<i>3.</i>	<i>4.</i>
<i>Tools of communication policy</i>	<i>Communication of potential factors</i>	<i>Communication with a client in service provision moment</i>	<i>Communication of results (after service provision)</i>
Corporate identity	Image, brand building (to participate in the market (exhibitions, presentations, conferences) as a culture carrier, to convince a customer to	Corporate behavior (possibility to meet the manager of the Luznava Manor and form a direct communication with clients)	Image building (hospitable welcoming of clients, communication in a language convenient to a client)

	<i>choose events in the Luznava Manor: performances of popular, professional artists, elegant concerts in Art Nouveau style with wine tasting, etc.)</i>		
Public relations	Creation of trust, image building <i>(publication of events' plan in newspapers, magazines, websites, emphasizing the enjoyment of an event in Art Nouveau atmosphere; development of a booklet of a monthly action plan (in LV,LTG,ENG,RU languages))</i>	Communication of clients, internal marketing <i>(offer of the opportunity to make a suggestion or complaint in a book, emphasizing that each visitor's expectations are crucial)</i>	Communication of results, internal marketing <i>(interest in visitors' satisfaction after events, creating an article for publication, mention their names and opinions)</i>
Sales promotion	Personal selling <i>(participation in the exhibition-fair "Balttour", presentations in international conferences, for example, RTA scientific conferences)</i>	Sales of additional services <i>(Horseback riding, bicycle rent and excursions in the park)</i>	Granting of discount coupons for the future events, promo offers
Advertising	Special attention to target groups <i>(formation of and information about events to each target group: youth and students-conferences and business seminars; families with children-active leisure in the park, excursions, workshops; middle-age people and seniors-excursions concerts, exhibitions, thematic evenings, tastings -</i>		After sales advertising <i>(information about the future events, souvenir sale, issuance of leaflets on the future events)</i>

	<i>fish soup; creation of a video advertisement; association of The Luznava Manor with the phrases: a pearl of culture, a place for music and culture, sounds of nature in the park, a place where Muse inspires everyone.</i>		
	Important	Less important	Unimportant

Conclusions

Competitiveness of tourism industry consist of separate tourism product competitiveness and competitiveness of all tourism industry.

It can be concluded that competitiveness is very important to enterprises, since it determines the success of a product in the particular market and the current moment. Competitiveness is a set of a company’s or product’s characteristics, compelling customers to choose the supply of a corresponding company; the choice could be based on price, quality or service culture.

The existing supply range mainly consists of cultural events, tours and workshops; fish soup cooking and tasting for groups are being offered by prior arrangement. A visitors' survey was carried out on the supply range of the Luznava Manor and its development opportunities; it was concluded that visitors of the Luznava Manor would like to have services such as lessons, master classes, and outdoor activities for the whole family. Since the importance of experiences in tourism is increasing, visitors would like to enjoy the offer of authentic products.

The authors conducted a study within the framework of the project on the foods, recipes and eating habits at the beginning of the 20th century in Latvia that were characteristic of the period of time when Kierbedz family lived in the Luznava Manor. It is being offered to complement the soup assortment with a cold salty soup – ‘batvin’ or ‘holodnik’.

Complementing the tourism product with experiences that include knowledge, involvement, uniqueness, meaningful experiences, stories and adventures, the competitiveness of the Luznava Manor can be improved.

In order to increase the competitiveness of the Luznava Manor, a communication measures plan has to be developed and implemented. When creating a marketing strategic action plan for expansion in the market based on the phase model of communication measures set, the managers will be able to

monitor and evaluate the strategic activities in each of the phases and, if necessary, make changes. Set of communication measure is a tool for increasing price, quality and service competitiveness.

References

- Bermonte, I. (2009). *Kulinārijas nozares Laviskās terminoloģijas aizsākumi 18.gadsimta beigās*. Liepājas Universitāte, Latvija ISSN 1822-7708
- Caune, J. (2005). *Konkurētspējīgas priekšrocības radīšanas, attīstīšanas un pārvešanas metodika Latvijas uzņēmumos*. Retrieved from <http://www3.acadlib.lv/greydoc/Caunes.disertacija/Caune-lat.doc>
- Caurkubule, Ž., Višņevska, A. (2006). *Mārketinga pamati*. Rīga: Merkūrijs LAT.
- Croes, R. (2010). *Small Island Tourism Competitiveness: Expanding Your Destination's Slice of Paradise*. Retrieved from: https://hospitality.ucf.edu/files/2011/09/Version-2-Small-Island-Tourism-Competitiveness_Jan07_2010.pdf
- Croes, R., Kubickova, M. (2013). From potential to ability to compete: Towards a performance-based tourism competitiveness index. *Journal of Destination Marketing & Management* Volume 2, Issue 3, (pp. 146–154). Retrieved from http://ac.els-cdn.com/S2212571X1300036X/1-s2.0-S2212571X1300036X-main.pdf?_tid=7d639c2c-dbd8-11e6-ac3e-00000aab0f26&acdnat=1484563534_5e020e3dc45a4c403ce9f1c4158bbe41
- Crotti, R., Misrahi, T. (2015). *The Travel & Tourism Competitiveness Index 2015: T&T as a Resilient Contribution to National Development*. World Economic Forum. Retrieved from http://www3.weforum.org/docs/TT15/WEF_TTCR_Chapter1.1_2015.pdf
- Dumpe, L. (1998). *Latviešu tradicionālā piensaimniecība. Piena produkti un piena ēdieni*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Forsyth, P., Dyer, L. (2009). *Tourism Price Competitiveness*. Retrieved from: https://www.researchgate.net/profile/Larry_Dwyer/publication/265824711_Tourism_Price_Competitiveness/links/5476ec200cf245eb43728d81.pdf
- Freijers, V. (2011). *Tūrisma mārketings. Uz tirgu orientēta tūrisma mikroekonomikas un makroekonomikas pārvaldība*. Rīga: SIA "Biznesa augstskola Turība".
- Gabor, M.R., Contiu, L.C., Oltean, F.D. (2012). A comparative analysis regarding European tourism competitiveness: emerging versus developed markets. *Economics and Finance* 3 (pp. 361 – 366) Retrieved from: http://ac.els-cdn.com/S2212567112001657/1-s2.0-S2212567112001657-main.pdf?_tid=818ca084-dbc7-11e6-aa10-00000aacb360&acdnat=1484556240_e1e5dfb70fc98b9722286e930e180864
- Gooroochurn, N., Ugiyanto, G. (2005). Competitiveness Indicators in the Travel and tourism industry. *Tourism Economics* 11 (1), 25-43
- Hong, W. (2008). *Competitiveness in the tourism sector*. Germany: Springer, Heidelberg.
- Interview with I. Balčūne.
- Kardos, M. (2010). The Issue of competitiveness. Romania's Competitive Positioning in Global Context. *Analele Universității "Ovidius", Seria: Stiinte Economice*, Volume X, Issue 1, (pp 91-96).
- Kotlers, F. (2007). *Kotlers par mārketingu*. Rīga: SIA „Lietišķās informācijas dienests”.
- Mellina, M. (1904). *Lauksaimnieču pavārgrāmata*. Smiltene, 1904. 22. Nodaļas Oriģināldizainu atjaunojusi Inguna Kļava : Melanija Mellina LAUKSAIMNIEČU PAVĀRGRĀMATA Redaktore Gundega Sēja Apgāds Zvaigzne ABC, SIA,

- K. Valdemāra ielā 6, Rīgā, LV-1010. Red. nr. DG-104e. © Apgāds Zvaigzne ABC, SIA
ISBN 978-9934-0-2699-7
- Niedrītis, J.Ē. (2001). *Mārketings. Otrais, papildinātais izdevums*. Rīga: Biznesa augstskola Turība.
- Porter, M.E., Ketels, C.H.M. (2003). *UK Competitiveness: Moving to the Next Stage*. Department of Trade and Industry Economics. Paper No 3, Department of Trade and Industry, London Tourism Industry. *Tourism Economics*, 11 (1), (pp.25–43). Retrieved from: <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.5367/0000000053297130>
- Prauliņa, I. (2016). *Muižas zupas*. Jelgava, SIA “Jelgavas tipogrāfija”
- Valsts statistikas pārvalde. (1922). *Latvijas statistikas gada grāmata-1921*. Rīga, 1922.gadā.
- Баева, Д. А., Чернов В.Б. (2010). *Управление конкурентоспособностью промышленного предприятия / Д.А. Баева, В.Б. Чернов*. – Челябинск: Издательский центр ЮУрГУ.
- Виханский, О.С. (2010). *Менеджмент: человек, стратегия, организация*. – М.: Банки и биржи. ЮНИТИ.
- Жилкова, Ю.В. (2010). *Влияние демографической обстановки в России на развитие детского туризма / Ю.В. Жилкова, З.В. Киримова // Всероссийская научно-практическая конференция «Пути развития и совершенствования детско-юношеского, молодежного и спортивно-оздоровительного туризма»*. Москва, 4–5 декабря 2010 года / И.А. Дрогов (отв. ред.) – М.: ГУУ, 2010. (С. 149–151).
- Кабушкин, Н.И. (2009.) *Менеджмент туризма*. Мн.: Новое знание.

PROBLEMS OF INSTABILITY OF THE WORLD ECONOMY UNDER GLOBALIZATION

Tomasz Dołęgowski

Warsaw School of Economics, Poland

Serhii Hushko

Volodymyr Kulishov

Polonia University, Poland

***Abstract.** We examine the main trends of world economic development. The characteristic feature of the modern world is the acceleration of globalization development, caused by the achievements of scientific and technological progress. The increase in possibilities of global problem solving is accompanied by their exacerbation and degree of openness of public systems in conditions of modern globalization. We consider the interaction of international economic agents, the formation of interconnections, the inevitability of transition to a new and more progressive model of economic development – metaeconomy and the problems which are potentially able to cause negative consequences of the financial sector redistribution. There is a growth of social inequality in the world, resulting in increasing income disparities, which intensifies the migration process and thereby creates new problems as a result of the coexistence of people belonging to different civilizations, cultures and value systems.*

***Keywords:** globalization, international economic, transformation, financialization, metaeconomy, paradigm, deindustrialization, migration.*

Introduction

The processes of globalization in terms of instability in the world economy are perceived and evaluated differently. Not only individual scientists, specialists and experts, but also ordinary citizens of different countries regard them differentially. Globalization processes are often perceived in developed countries and cause serious concerns in the developing world. This is due to the fact that the benefits of globalization are distributed unequally. Therefore, one of the main issues that causes the biggest discussion is to determine who stands to gain from globalization. Modern globalization processes expand primarily between industrialized countries and only secondarily embrace developing countries. Globalization strengthens the positions of the first group of countries and gives them additional benefits. At the same time, the expansion of

globalization processes within contemporary international division of labour is able to freeze the current position of less developed countries of the so-called “world periphery”, which are becoming rather the objects than the subjects of globalization.

The modern world is undergoing an unstable, transitional condition and is approaching the crossroads which will lead either to the transformation of the existing unipolar unfair world into a fair multipolar one or to the collision of the poverty with the wealth, collision of western civilization, which covers all other world countries, with other civilizations and destruction of the world (Yatsenko, Kiptenko, Smal, 2012). This means that theoretical science cannot remain aside the issues which arise in the global interdependent world. Globalization in its present version leads to “reformatting” the structure of the modern world, and as a result – the adjustment of national systems of public business activities, changes in strategies of economic, political and spiritual development, which generate a continuous interdependence of the world, which is the basis for its functioning. The growing interdependence unifies and standardizes conditions and factors of the development of individual countries and constitutes the peculiar indicator which determines the level of sustainability of national states and consequently their capacity to deal with the challenges of globalization processes, which today are the main criterion for the consolidation of states in the relevant global or regional structure (Kulishov, 2014).

The majority of modern research studies are aimed at studying the original results of the globalization process, while the background, causes, issues and implications of globalization are still covered insufficiently. That is why the research of the problem of the world economy in a global environment in terms of its instability is relevant (Pacek, 2009).

The purpose of the present paper is to research the nature and manifestation of globalization problems, the direction of global economic development, caused by globalization, also to identify alternative theoretical concepts of globalization, transform the world and national economy, reform the structure of the modern world and define causes of aggravation of global problems.

Problems and challenges of the global economy in terms of its instability

Due to uneven distribution of the benefits from globalization, the negative consequences of globalization in a particular country will definitely depend on the position this country occupies in the global economy. In this regard, we distinguish three groups of threats, dangers and potential problems which arise at the present stage of economic activity internationalization, depending on which countries they may spread to. First of all, let us distinguish the existing dangers of globalization for all countries, which later can potentially occur in

less developed ones. Under globalization the destructive influence of centrifugal forces associated with this process is quite possible. As a result, it can cause the breakdown of traditional domestic relations, degradation of uncompetitive industries, worsening of social problems, and aggressive penetration of dissimilar and even hostile ideas, values and behaviour patterns into the society. There are basic problems which nowadays are potentially able to cause negative consequences of globalization in all countries:

- uneven distribution of the benefits from globalization in terms of individual industries of a national economy;
- possibility of de-industrialization of national economies;
- possibility of transferring the control over the economy of some countries from sovereign governments to other hands, including more powerful states, multinational corporations or international organizations;
- possibility of destabilizing the financial sector – financialization, which reflects the dramatic shifts in the structure of the modern world economy concerning the exaggerated dominance of the financial sector;
- potential regional or global instability due to the worldwide interdependence of national economies. Local economic fluctuations and crises in one country may cause regional or even global consequences (Kulishov, 2014).

Less developed countries which belong to the so-called "world periphery" may feel the most negative consequences of globalization. The bulk of them being engaged in internationalization as suppliers of raw materials and producers of labour-intensive products (while some of them are the suppliers of parts and components for modern complex equipment), are fully dependent on leading countries and have smaller and highly unstable revenue.

In addition, in this exchange, any country may incur losses in the first place, due to the reduced price for its goods and services, and in the second place, as a result of the debased exchange rate of its currency relative to the currency in which the commercial transaction was conducted.

The tendency of the emergence within the world financialization of the phenomenon when external debts of the countries are growing, promotes active participation of fringe countries in globalization processes. In this context it should be noted that the aggravation of debt crises in Europe, which began in the summer of 2010, was a turning point and the beginning of "the end of indebtedness era for Western democracies", followed by, firstly, the period of limitation; secondly, structural reforms; thirdly, the search for new revenue sources and markets (Gregosz, 2012).

Tastes and preferences of consumers from different nations are beginning to change towards the certain global norm and thus contribute to the formation of the global market.

According to prominent scientist Toffler (2008), the market is beginning to lose its traditional normative dominant feature. It is beginning to deny itself. Preserving the market status, these structures simultaneously devalue their basic characteristics and acquire the features of transfer market formations and a modern economy – metaeconomy.

As we understand it, a metaeconomy – is the beginning of real post-industrial economic relations in their system maturity. A metaeconomy is the beginning of a mature post-industrial economic system, the logical product of the information revolution, which is only starting to spread its values. It is the component of a global synergistic society, the economy of creative work, the economy of production, distribution and consumption of knowledge, the economy of a true humanism era.

Drawing from the logic of general historical transformations, it is necessary to focus attention on the fact that a metaeconomy is not the economy, which is parallel to the market but is the continuation of the market, self-denial of the market with maintenance of its viable perspective achievements. Therefore it is the economy which is de facto no longer a market one. At the same time, a metaeconomy is the bridge not only to a transmarket economy, but also to transmarket civilization. “Under the term “transmarket” we mean the technology of civilization which depends on the market, but is no longer absorbed by the need to build, expand, develop and integrate this structure; the civilization, able to put on the agenda new tasks, as the market is already built”. “Now when the main task to build the market is almost complete, enormous energy, which previously was aimed at the creation of the worldwide market system, could be used for other purposes”, - said the scientist Toffler (2008).

To oppose such global challenges, the state should have an active control system, implement its own geopolitical development strategy, protect its sovereignty to the maximum, take its bearings in global environment and, what is most important, possess effective mechanisms of influence on economic processes.

The globalization factors in transformation of the current models of economic development are objective economic, social, cultural, scientific, technological, political processes, etc. The formation of a knowledge society; the worldwide spread of democracy and other institutions of civil society; strengthening of the role and capacity of international and supranational regulation mechanisms to influence the development of national economies; internationalization of scientific and technological progress significantly influences the formation of national economies.

Defining a national economic model should systematically embrace the positions presented above. Therefore we propose to consider the national economic model as a complex theoretical and methodological system which reflects the effect of certain regularities of a particular (modern) stage of the economic development of the state, which is able to provide a high level of prosperity, safe, self-sufficient and competitive development through the effective implementation of economic policy, taking into account endogenous and globalization factors of development.

Thus, at the current stage of global economic development, the national economic models are affected by a complex set of exogenous and endogenous factors. Determination of new theoretical and methodological foundations of modern transformations implies, above all, taking into account some globalization aspects and the development of mechanisms of organic adaptation and interaction between key components of national economic models and institutions for global development. The use of this systematic approach will become a precondition for the effective implementation of the national economic model and achievement of the goal of social development (Kulishov, 2011).

The vast majority of research approaches are aimed at identifying the nature of the impact of globalization – a process introduced by various objective and subjective factors which significantly alter the global world, more and more encouraging this or that country to fit into the new conditions of existence in order to have success in production and sale in international markets.

We believe that cyclical trends in the global economy that we observe today indicate that when national economies have economic and resource stability, they will become more adapted to the relevant conditions and will have a stronger national economy than those countries which operate in the global economy.

Uneven distribution of the benefits from globalization occurs not only in individual countries but also in the context of individual industries. And it makes an essential problem. Industries which receive benefits from foreign trade and industries related to export experience a greater influx of capital and skilled labour forces than a number of industries which lose much from globalization processes, losing its competitive advantages due to the increase of market openness. Such industries have to make additional efforts to adapt to economic conditions varying not in their favour. They experience an outflow of capital and job cuts. People lose their jobs, have to look for new ones and sometimes need retraining: all that results in great social expenditures, and what is more, in a short space of time. Consequently, the redistribution of labour forces in view of great social expenditures is inevitable.

Many research studies see a threat in the de-industrialization of the economy, as globalization processes are associated with the employment reduction in manufacturing industries both in Europe and the USA. De-industrialization is the cause of the emergence of depressed regions since it reinforces social stratification of society. In fact, some part of manufacturing industries in the economy of industrialized countries is sharply reduced, but it should be noted that this reduction is exceeded by the rapid growth of the share of the service industry, including the financial sector. Deindustrialization is a common phenomenon generated by technological progress and economic development, which is not the result of globalization, though it proceeds parallelly.

This testifies that under globalization of market relations, the importance of the development issues of certain economic regions increases. For example, in Ukraine regional aspects of economic relations have been ignored for a long time, although they play a crucial role in the socio-economic transformations. It is confirmed by the course towards decentralization pursued by the Ukrainian government which binds as much as possible the solution of many issues of legal, organizational, financial, resource and methodological character, i.e. the formation and functioning of a new paradigm of relations within the region. In these circumstances, decentralization policy should be aimed at creating conditions for increasing the regional competitiveness as the basis of dynamic development of the country. In this regard, the re-orientation of the economy of regions to an innovative development model is necessary. The main strategic resources and key factors of economic growth in the regions are structural changes, processes, reforms and human potential, with which regions are entirely able to regulate the existing potential which, as a result, will allow maximizing the contribution to the national economy, providing the increase of competitive advantages in regional, national and world markets.

Reforming the state of regions in Ukraine should be based on positive experience of developed European countries and implementation of European standards of decentralization, taking into consideration their own national peculiarities of the functioning of regions that will help to prevent many errors, reduce material expenditures and time as well as optimize its own algorithm for implementation of reforms.

Economic relations within the regions are the most dynamic and simultaneously poorly regulated processes. The penetration of commodity-money relations in all spheres of society requires a mechanism which is able to influence the relationships and dependences arising at the regional level, and above all, at individual consumer markets (Padalka, Kulishov, 2015).

Considering the reasons for aggravation of global problems, we can single out a complex of connections and relationships between states and social

systems, between society and nature on the global scale, which affect vital interests of all nations and countries and can be solved through their joint interaction. Various global issues are closely related. It means that all countries in the modern world are interdependent.

It is determined that among the causes of globalization, the preference should be given to the following:

- innovation progress – it accounts for the impact of scientific and technological progress on the economy. The acceleration and reduction of transportation and means of communication have led to the effect of “the world’s contraction” and the reduction of a certain conventional distance (the distance which is expressed in units of time necessary for its overcoming or in the cost price of transportation) between different geographic features. In addition, the development and improvement of communication means enabled the rise of international business to the new level;
- transnationalization of companies – in the context of globalization, it should be emphasized that the transnationalization of companies is one of the key causes of globalization, as it allows companies, on the one hand, to receive additional excess profits, thus contributing to the concentration of capital and monopolization of relevant industries, and on the other, to bypass some government restrictions, transferring conflicts from the intergovernmental level to the intercompany one. Transnationalization is a process of creation of a single international economic space with its common iterative aspects in consumption, production, exchange, ethics, functioning of institutions, etc.;
- standardization of markets and formation of a mega-society – the importance of standardization of markets and industries in different countries cannot be underestimated, since it reduces the level of cultural and other differences among countries, eliminating one of the most important obstacles on the way up to the development of international business;
- globalization of the shadow economy – one of the reasons for inevitable “official” globalization is the existence of the shadow economy, globalization of which nowadays is obvious. We mean not only purely criminal types of activities, the concept of “borders” for which in many spheres (for example, drug trafficking) implies only some additional complications for transportation and therefore a rise in price for goods, but also quite a legal trade, which in the presence of trade barriers turns into smuggling. That is why the efforts of individual states are not enough to counteract this trespassing. Thus, it

is necessary to create supranational structures, subdue natural processes of globalization and direct them into a civilized channel.

Many experts consider the rise in unemployment to be one of the biggest threats of globalization. They sometimes give a very pessimistic estimation and forecast. As an example of such a forecast, we can quote the statement from the quite famous in the Western world book, written by Hans-Peter Martin and Harald Schumann, the editors of the weekly magazine "Der Spiegel" "The Globalization Trap: The Attack on Democracy and Prosperity". It is predicted that 20% of the population will be enough for the world economy to function in this century. We won't require more labour force than that. One fifth of all job seekers will be enough for the production of essential goods and provision of all expensive services, which the world community will be able to afford. These 20% in any country will be involved in the society life and will earn and consume enough. About 1% of those who, for example, will inherit a lot of money can be probably added to them. Those 80%, who will find themselves out of work, will have enormous problems. All that means that we are going to have economic and social perturbations of unprecedented size (Martin, Hans-Peter/Harald Schumann, 1997).

Potential growth of unemployment is possible, in our opinion as a result of shifting by companies of the countries with high cost of labour force of the part of their productive capacity to the countries with low cost of labour force. Export of jobs may turn out to be undesirable for the economies of some states. But most of all in such circumstances, the companies of developed countries will stop the production of loss-making products to switch to the production of the commodity requiring the use of highly qualified personnel. There will be a redistribution of the workforce. As a result, workers with a lower qualification will be left uncalled, their incomes will fall and there will be an increase of unemployment in their environment. So, as a negative consequence of globalization, we mark the increase of the gap in wages between skilled and less skilled workers.

Another threat is connected with the mobility of a labour force. Mass population shift that assumes global character turns to be a serious source of aggravation of the socio-economic situation in the world. Destabilizing factors include new forms of employment (individualization of employment terms, temporary contracts) and globalization of the labour market. The negative effects of the labour movement have been recognized as a potential danger for a long time, and today in many countries it is considered to be quite real. Therefore, nearly all states have introduced these or those forms of control over free movement of labour. They can be particularly perceived in Germany, France, Hungary, etc. However, it should be noted that the most prepared workforce that is of high value, is more mobile and able to find its market niche

effectively. Under globalization all countries will try to attract talented and skilled workers, willingly giving them visas and offering places in their market. Oversupply of labour forces will result in the global rise of productivity, as the optimum in the labour division will be reached.

One of the problems of globalization is a potential global instability due to the interdependence of national economies worldwide. As a result, local economic crises may have regional or even global implications. This possibility is not theoretical but quite a real one. That is confirmed by the Asian financial crisis which began in the summer of 1997 in Thailand and especially the Great Recession which began in 2008 and is in progress up to now.

Negative aspects of contemporary globalization should be connected with potential conflicts, the probability of which is not excluded, though can be mitigated by the way of developing global cooperation based on political agreements or creation of new international institutions.

Conclusion

The modern world is transitional. In times when more and more countries experience the extension of economic activity, we have to find new models of development associated with the rejection from the unipolar world and its current western neoliberal model of globalization, resulting in the transformation of the unipolar world for the benefit of humanity into the multipolar one.

Globalization promotes reorganization of the modern world structure, deepening of specialization and international division of labour. In its terms resources are divided more efficiently. International exchange of innovative technologies promotes the increase of the average standard of living and expands life prospects for the population, providing the transition from theoretical to practical bases for the creation of a modern economy – metaeconomy, determining key globalization factors in the transformation of current models of economic development.

So, what does globalization mean for countries in the end – a threat or new opportunities? It is almost impossible to answer this question unambiguously, because the balance of positive and negative effects is constantly changing. However, the reality is that globalization represents a completely objective and inevitable phenomenon of our time, which can be slowed down by means of economic policy (which happens in some cases), but cannot be stopped or ‘cancelled’, because it is an imperative demand of modern society and scientific and technological progress. The process of globalization which has been most active during the latest two decades hides in itself a lot of ambiguities and contradictions, and has become the subject of fierce disputes in the academic and business circles of the world.

References

- Gregosz, D. (2012). Economic Megatrends up to 2020. What can we expect in the forthcoming years? *Facts and Findings №106, August 2012*. – Konrad-Adenauer-Stiftung, 2012. – P.3.
- Ikenberry, G. J., Kennedy, P. (2002). Global Trends and Global Governance. *Foreign Affairs*, 81(3), 161. doi:10.2307/20033183
- Llussá, F., Tavares, J. (n.d.). *Economics and Terrorism: What We Know, What We Should Know, and the Data We Need. Terrorism, Economic Development, and Political Openness*, 233-254. doi:10.1017/cbo9780511754388.009
- Kulishov, V. (2014). Current Globalization Trends. *Scientific Journal of Polonia University*, 11(4), 33-44. doi:10.23856/1103
- Dabscheck, B. (1998). Book Reviews : Hans-Peter Martin and Harald Schumann (1997): The global trap: Globalization and the assault on democracy and prosperity Leichardt: Pluto Press, pp. x 269. *Asia Pacific Journal of Human Resources*, 36(2), 115-117. doi:10.1177/103841119803600215
- Kojm, C. A. (2016). *Global Change and Megatrends*. Global Intelligence Oversight, 95-118. doi:10.1093/acprof:oso/9780190458072.003.0005
- Padalka, O.S., Kulishov, V.V. (2015). Decentralization is a new paradigm of the socio-economic development of Ukraine`s region. *Economy of Ukraine*. - №10 – p.45.
- Toffler, A., Toffler, H. (2008). More Technology, Not Less. *New Perspectives Quarterly*, 17(3), 8-9. doi:10.1111/0893-7850.00271
- Volz, U. (2011). *Regional Integration, Economic Development and Global Governance*. doi:10.4337/9781849809153
- Yatsenko, B. P., Kiptenko V. K., Smal, V. V (2012) *The global challenges of our time: social and geographical dimension*. - K.: Kyiv University, - P. 3.

ASSESSMENT OF PERSONAL FINANCE MANAGEMENT AMONG TRANSPORT LOGISTICS STUDENTS'

Jurgita Ginavičienė

Indrė Sprogytė

Juras Preikšaitis

Vilnius College of Technologies and Design, Lithuania

Abstract. *The article presents the results of quantitative research carried out with 305 Vilnius Technologies and Design College transport logistics students in Lithuania. The research focused on the students' personal financial management. During 2016 the practical training they filled out an electronic demographic data form online and evaluated their personal financial management. The results revealed that transport logistic students assume personal responsibility for their personal financial management. They have short-term goals –at a profitable period to accumulate resources for periods when revenues are not sufficient. The maximum amounts of transport logistic students costs involved food, stationary expenses, presents, taxes.*

Keywords: *personal finance, personal finance management, student.*

Introduction

It is important to analyse personal finances and management skills in the context of the scientific literature both for each person individually and the whole country.

It is essential to learn how to manage one's own personal finances during the years of studies, so that, after finding employment and receiving regular income, students would be able to skilfully handle larger amounts of money. Changing activities from studies to the working environment is a very risky time, because there is a great temptation to borrowing options. Having no life experience, students can easily assume long-term commitments for several years ahead. They do evaluate neither their possibilities nor the needs, and the fact is that these loans can become a serious obstacle to a successful career.

Various events take place in one's personal life. Financial occurrence probability - or an event can be predicted, or not. Some events are easily predictable, and other ones are hardly anticipated or are quite unpredictable. The

coping techniques of such unexpected and unpredictable things need to be learnt to manage and plan personal finances (Valickas et al. 2015).

The aim of the paper is to explore the personal financial management of Vilnius Technology and Design College transport logistics students.

In order to achieve the objective, the following tasks have been put forward:

1. Evaluate the importance of personal financial management and benefits.
2. Present the main results of research on transport logistic students' personal finances and management skills.

Methods used in the paper: comparative analysis of the literature resources, questionnaires, empirical data grouping, comparison and analysis, the portrayal of the obtained results.

The importance of personal financial management

Personal finances are the whole complex, consisting of the income, expenses and free funds available to save or invest (Taujanskaitė & Jurevičienė, 2010). Personal finances and household decisions are an important part of the financial system, which the whole country's economic level depends on.

Personal finances cover all individual financial decisions and activities, such as insurance, savings, investment, mortgage, debt etc. (Barkauskaitė & Eglinskaitė, 2016.).

Personal financial management skills on the first independent life stages have a significant impact not only on the current economic prosperity, but also have a considerable influence on the future planning (Navickas, et al., 2014).

It is extremely important for the people to know how effectively personal finances can be managed, in order to ensure one's personal financial stability (Gedmintienė & Visockaitė, 2016)

According to (Banionytė & Dagilienė, 2011) the person, managing his/her finances, will use them rationally and will know how to avoid losses.

Therefore, a good knowledge of financial literacy makes it possible to take rational every-day decisions and helps to spend less money.

One of the most important tools in the management of personal finances is the budget management which requires efforts, time, and discipline and also provides a clear picture of where and in what quantities money is flowing. (Valickas et al., 2015).

Personal finance management is the distribution of income and expenditure cuts, which not only balances the personal income and expenditure of the budget, but also helps to increase the value of the assets managed (Barkauskaitė & Eglinskaitė, 2016.).

Personal financial management is seen as a personal financial decision process and is linked only to a certain person (Jurevičienė & Gausienė, 2010)

Young people often do not know or do not understand simple financial concepts and terms, do not identify them in their own environment, and are unable to apply them in practice. Hence, from a long term perspective it can be said that the poor financial sophistication can lead not only to poor personal financial management, but also affect the entire national system, as it is an integral part of the mechanism element (Navickas, et al., 2014).

Personal financial management principles

A person can achieve his/her targets only when he/she behaves consistently in compliance with his/her ideas, objectives. In fact, personal finance management is based on the same principles as the company's financial management (Jurevičienė & Gausienė, 2010). It should follow two principles:

1. It is important to distinguish between the desires and real needs. As usual, increasing revenue increases desires, after satisfying one desire, its place is taken by another one.
2. Priority – retirement planning. Of course, different people's incomes and needs at different stages of life will not be the same, but one rule applies to all – an age pension, if the accumulation is not seen about in advance, income is certainly lower than the needs. Therefore pension planning should be the main goal and priority.

Obviously the two main principles show that the most important is needs and retirement planning which leads to personal financial success.

According to Mrs J. Varanauskienė (Andriukaitis et al., 2009), personal finance management principles are very simple: the expenses should not exceed the income (present and future); part of the revenues should be invested for a longer time; the person should insure himself/herself in case of financial problems; he/she should be aware not to plump into debt. If each of these principles are always applied, it is likely that financial difficulties would be faced extremely rarely.

One of the most important personal financial management principles is financial planning. A person must have a goal and a plan to assess all possible risks. (Barkauskaitė & Eglinskaitė: in 2016.).

Financial planning is important to personal financial management (Gitman et al., 2013). It deals with future plans and objectives; to achieve the objectives, one should evaluate various measures to ensure the security of personal finance.

In order to ensure the personal financial stability, the person must have a goal and create a personalized plan to assess all possible risks. When planning personal finances, the current situation is assessed; the goals, the plan execution,

monitoring and re-evaluation are set. If personal financial management is completed in this way, good results will be achieved (Banionytė & Dagilienė, 2011).

An integral part of personal financial management area is saving, because every person, depending on his/her level of income, should set aside a certain portion of the funds on a monthly basis, thus forming a fund whose resources are targeted on unforeseen problems (Čečkauskaitė & Kviklienė 2014).

Individuals need to evaluate not only their current financial situation, but also anticipate future needs and things that can happen in a week, in half a year, thus being ready in advance (Andriukaitis et al., 2009). This is one of the most important personal financial management principles (Barkauskaitė & Eglinskaitė: in 2016.).

Table 1 Grouping expenses (Ginavičienė et al., 2017)

Grouping expenses according to (Valickas et al., 2015).	Grouping expenses according to (Čečkauskaitė & Kviklienė, 2014)	Grouping of the expenses applied in the research
Food and beverages	Catering (at home)	Food
	Catering (on weekdays at college)	Beverages
Clothes and footwear	Clothes and footwear	Clothes and footwear
Premises	Dwelling space (dormitory/rental)	Taxes on housing
Transport	Transport	Transport
Means of communication	Communication	
Health care	Medicine, vitamins, food supplements	Medicine
Beauty treatments	Personal hygiene and cosmetics	Beauty treatments
Education	Study material, educational literature, stationary	Stationary expenses
Leisure	Entertainment (cinema, theatre, clubs) and healthy lifestyle (gym)	Entertainment
Insurance		
Additional expenses: presents, jewellery, charity and etc.	Pets	Present expenses
Other expenses: credit cards service fees, legal services, charity and etc.	Public utilities	Other expenses: taxes
Children supervision		

Effective personal finance management is calculating the income and expenses. To change something in one's behaviour, to acquire useful habits, the person first needs to define the situation (Valickas et al. 2015). Only after clearly identifying on what and how much money is spent and what revenue is generated, the person can start thinking about saving and efficient consumption strategies.

Personal financial management essence is the revenue and cost analysis. Regarding the analysis, the recorded numbers can be measured in terms of key criteria such as exactly how much money is spent and where, what the cost trends are and what the categories of expenses are. Table 1 shows the grouping of expenses, which were offered by the researchers.

Personal preferences are interpreted on the basis of financial considerations after purchasing financial products and releasing available funds (Jurevičienė & Gausienė, 2010).

Financial motives, according to the economic theory, are cash reserves, precautions (caution), money savings for durable consumer goods and housing (Paas et al, 2007), asset management, covering investment and entrepreneurship.

Study on personal finance management among transport logistics students

The study took place in 2016 during the practical training of transport logistics students of Vilnius Technology and Design College. In order to investigate the transport logistics students' personal financial management and to assess whether they have a personal financial management knowledge needed, quantitative research using a questionnaire method was carried out. A questionnaire was prepared to make a quantitative study. The study findings were systematized and analysed via MS Excel. The analysis of the results used descriptive statistics (percentage distribution).

Study sample - survey sampling bias is calculated according to the Paniott formula (Valackienė, 2004)

$$n = \frac{1}{\Delta^2 + \frac{1}{N}}; \quad (1)$$

where: n – sample size,

Δ^2 – bias probability,

N – target population, which ensures approximately a 5% probability of bias.

After the evaluation of the study sample bias, it was found that the minimum number of respondents was to be 242 students. The number of respondents was 305 students.

Data collection method - a questionnaire survey, which was carried out electronically, through www.apklausa.lt and sent to the students via their personal e-mails.

The study was aimed to analyze the transport logistic students personal financial management and to assess whether they have a personal financial management knowledge needed.

The research was intended to identify not only the transport logistics students' sources of income and their size, but also to define the average monthly expenses and their structure, naming the key areas that receive the most students' funds.

Age group difference is important to personal financial management. There are 4 groups –single, a studying or recently employed person; married / married without children; married / married, having children; pre-retirement age. (Valickas et al. 2015).

Respondents in the study belong to the group who do not have a family, are a student or recently employed people.

The investigation showed that the majority of the respondents only studied (46.5 percent). Those working irregularly accounted for 32.6 percent. The respondents usually worked at weekends. 20.9 percent of the respondents managed to combine studies and work.

J. M Keynes (1936) developed a theory stating that consumption depends on the current level of income. According to this theory, the financial behaviour of individuals is determined only by income (Barkauskaitė & Eglinskaitė, 2016).

The respondents were grouped according to income as follows:

- Less than EUR 230 a month, 44 percent.
- From EUR 230 to EUR 440 a month, 30 percent.
- More than EUR 440 a month, 26 percent.

Thus, according to the theory it was evaluated whether it was true that higher earners spent more income.

The survey results revealed that the transport logistic students, who were not regularly employed and received more income than studying ones, spent 13 percent more. Meanwhile, students combining studies and work spent 40 percent more than just studying ones.

An integral part of personal financial management areas is saving (Jurevičienė & Gausienė, 2010, Andriukaitis et al., 2009, Čečkauskaitė & Kviklienė 2014, Barkauskaitė & Eglinskaitė: in 2016, Murphy & Yetmar, 2010), because everyone, depending on his/her level of income, should set aside a certain portion of the funds on a monthly basis, thus forming a fund, whose resources are for unforeseen problems.

During the personal financial management investigation carried out by the transport logistic students, it was found that only enrolled students usually did not save, students having irregular work were saving; such a fact was mentioned by 30 percent of the respondents. Comparing only studying students and those who

combined work and studies showed that the working students constantly saved, and it was mentioned by as many as 70 percent of the students participating in the research.

Summing up, it should be noted that the transport logistic students who were aware of their financial situation and got a higher month-income were likely to save. They sought not to accumulate a larger amount of money for their retirement, but to accumulate reserves when revenues would not be sufficient.

During the research there were analysed the costs and there was determined the average monthly expenditure, and they were grouped as follows:

- Less than EUR 230 a month, spent by 51 percent.
- From EUR 230 to EUR 440 a month, spent by 32 percent.
- More than EUR 440 a month, spent by 15 percent.

The results are logical and reasonable, taking into account the distribution of the respondents, the most income and expenses were generated by the group of respondents whose amount of money was less than EUR 230.

Personal financial management essence is the revenue and cost analysis. Regarding the analysis (Valickas et al., 2015) (Čečkauskaitė & Kviklienė 2014), the recorded numbers can be measured in terms of key criteria such as exactly how much money is spent and where, what the cost trends are and what the categories of expenses are.

Thus, according to the theory, table 1, grouping of expenses the evaluation of scientific findings: the table shows the expense areas according to which the respondents were given the grouping of the expenses. The distribution is presented in Figure 1.

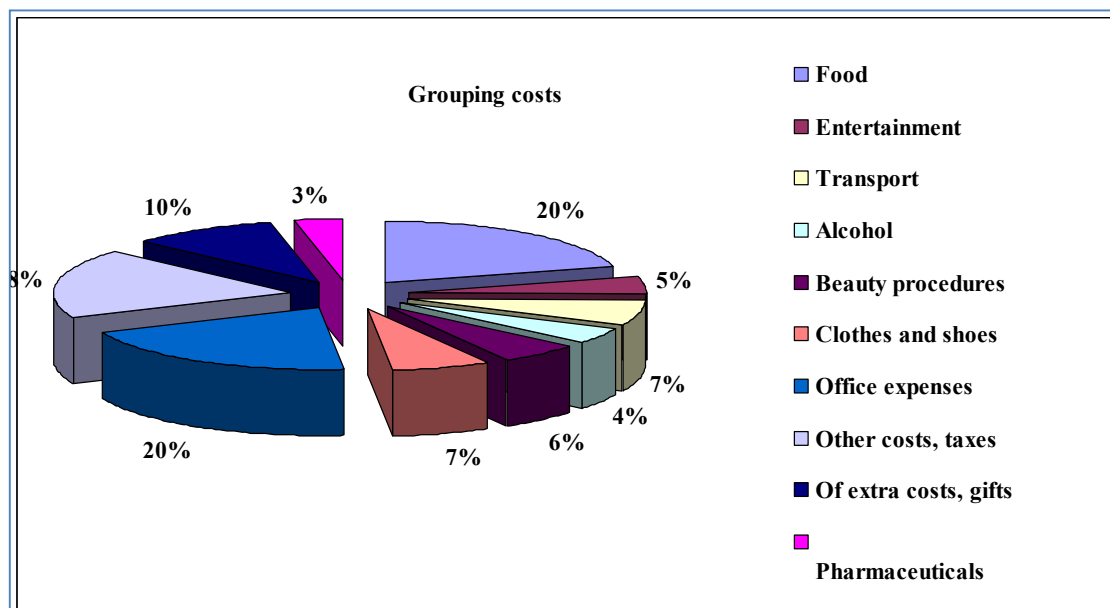

Figure 1 Transport logistics students' costs grouping (Ginavičienė et al., 2017)

The maximum amount of the Transport logistic students' expenses was on food, stationary expenses, presents, taxes.

The respondents indicated the amount of food and stationary expenses, which included a tuition fee paid by the most of them, – 20 percent.

Taxation - this was money spent on housing (dormitory / rent); 18 percent.

Clothing, footwear; 7 percent.

Beauty treatments; 6 percent.

Transport (public transport in the city, hiring a taxi, visiting parents, living in other cities, and etc.); 7 percent.

Entertainment; 5 percent.

Medicinal products; 3 percent.

Financial planning is important to personal financial management (Gitman et al., 2013,) A person must have a goal and a plan to assess all possible risks. (Barkauskaitė & Eglinskaitė: in 2016.).

The analysis of the results showed that the students having a regular saving plan made up 55 percent, students saving irregularly made up 20 percent, 25 percent of the students did not save. Since more than half of the respondents mentioned that they had a saving plan, they were asked to indicate the amounts which they managed to put aside every month:

- EUR 10 to 20 - 18 percent of the students.
- EUR 20 to 50 - 21 percent of the students.
- EUR 50 to 100 - 16 percent of the students.

Summing up, it can be said that Transport logistics students know what personal finance management is and how it is important in their lives.

Like the majority of Lithuanian residents, transport logistic students seek not a basic personal finance management goal - to accumulate as much money as possible for retirement, but they have short-term goals –at a profitable period to accumulate resources for periods when revenues are not sufficient.

According to the survey, it can be stated that in Lithuania there is a positive trend in the personal finance management sphere, transport logistic students assume personal responsibility for their financial situation.

Conclusions

Personal financial management is important and useful because it allows protecting the personal financial stability, planning and rationally using incomes, expenses, and anticipating the risks and avoiding them. Personal finance management utility gets forecasting and providing basic financial considerations, analysing the current financial situation and cost savings.

In order to investigate the transport logistics students' personal finance management a quantitative study was carried out. The respondents, taking part in the study, belonged to a group which did not have a family, they were students or recently employed ones. During the investigation into personal financial management among transport logistic students, those students who were aware of their financial situation and got a higher month-income were likely to save. The maximum amounts of transport logistic student costs involved food, stationary expenses, presents, taxes. According to the survey, it can be stated that transport logistic students assume personal responsibility for their personal financial management.

References

- Andriukaitis, D., Čeponytė, Z., Jurevičienė, D., Kriščiukaitytė, K., Vaičiulis, M., Vaitkuskienė, R., Varanauskienė, J. (2009). *Finansinių paslaugų vadovas*. Vilnius: Lietuvos vartotojų institutas.
- Banionytė, D., Dagilienė, L. (2011). Asmeniniai finansai ir finansų planavimas (pp. 10-12). *Ekonomika ir vadyba 2011*. Kaunas: Technologija.
- Barkauskaitė, A., Eglinskaitė, V. (2016). Problems of personal financial safety assurance (pp. 63-69). 12th International Prof. V. Gronskas Scientific Conference *Economy Development: Theory and Practise*. Vilnius University Kaunas Faculty of Humanities. Downloaded from http://www.knf.vu.lt/dokumentai/failai/konferenciju/gronsko2016/GRONSKO_KONFERENCIJOS_LEIDINYS_2015.pdf
- Čečkauskaitė, S., Kviklienė, D. (2014). Studentų asmeninių finansų ir jų valdymo įgūdžių vertinimas (pp. 119-127). 11-oji Prof. Vlado Gronskio mokslinį magistrantų ir doktorantų konferencija *Ūkio plėtra: teorija ir praktika*. Kaunas. Downloaded from http://www.knf.vu.lt/dokumentai/failai/konferenciju/gronsko2016/VUKHF_Gronsko_leidinys_2014.pdf
- Gedmintienė Deimantaitė, D., Visockaitė, A. (2016). The importance of personal finance for investment and applying financial behavior principles in personal finance investment decisions in Lithuania (pp. 118-131). *Societal Studies*, v. VIII, n. 1. Vilnius: Mykolas Romeris University. DOI:10.13165/SMS-16-8-1-7
- Gitman, L. J., Joehnk, M. D., Billingsley, R. S. (2014). *Personal Financial Planing*. South-Western, Cengage Learning.
- Jurevičienė, D., Gausienė, E. (2010). Finansinės gyventojų elgsenos ypatumai (pp. 222-237). *Business: theory and practice*. v. XI, n. 3. DOI:10.3846/btp.2010.25
- Murphy, D. S., Yetmar, S. (2010). Personal financial planning attitudes: a preliminary study of graduate students (pp.811-817). *Management Research Review*, v. XXXIII, n. 8. Downloaded from <http://www.emeraldinsight.com/doi/pdfplus/10.1108/01409171011065617>
- Navickas, M., Gudaitis, T., Krajinakova, E. (2014) Influence of financial literacy on management of personal finances in a young household (pp. 32-40). *Business: theory and practice*. v. XV, n. 1. Downloaded from <http://dx.doi.org/10.3846/btp.2014.04>

Jurgita Ginavičienė, Indrė Sprogytė, Juras Preikšaitis. Assessment of Personal Finance Management Among Transport Logistics Students 'assessment of Personal Finance Management Among Transport Logistics Students'

- Paas, L. J., Bijmolt, T. H. A., Vermunt, J. K. (2007). Acquisition patterns of financial products: a longitudinal investigation (pp.229-241). *Journal of Economic Psychology* v. XXVIII, n. 2. DOI:10.1016/j.joep.2006.06.006
- Taujanskaitė, K., Jurevičienė, D. (2010). Asmeninių finansų valdymo ypatumai ekonominio nestabilumo sąlygomis (pp.104-111). *Business in XXI century. v. II, n. 2*. Downloaded from <http://www.mla.vgtu.lt/index.php/mla/article/viewFile/mla.2010.042/95>
- Valackienė, A. (2004). *Sociologinis tyrimas:vadovėlis*. Kaunas :Technologija
- Valickas, A., Chomentauskas, G., Dereškevičiūtė, E., Žukauskaitė, I., Navickienė, L. (2015). *Asmeninės karjeros valdymas studentui*. Vilnius:Vilniaus universitetas.

ISSUES OF FINANCING LITHUANIAN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Saulius Greičius

Birutė Pranevičienė

Aurelija Pūraitė

Agnė Margevičiūtė

Mykolas Romeris University, Faculty of Public Security, Lithuania

Abstract. Higher education of Lithuania and its legal regulations constantly undergo various changes – both necessary and timely, as well as quite chaotic and fragmented. There have recently been a number of reforms implemented in the field of higher education in Lithuania, related to the financing of higher education, management, transformations of the influence of the state institutions on higher education institutions. The new reform of the whole system of higher education is being planned to begin in 2017, it is announced that there will be a drastic decrease in the number of public institutions of higher education and this should lead to improvement of the quality of studies and to better allocation of state finances. The object of the research is features and problems of the financing of higher education in Lithuania. The aim of the research is to present the system of higher education in Lithuania, to evaluate trends in financing of higher education and to determine shortages of legal regulation of this field, disclose problems related to dysfunctions of legal regulations and shortcomings of practical applications. After analysing the main provisions of the financing reform of higher education in Lithuania and evaluating the first results of the reform, conclusions regarding the main shortages and advantages of the reform are provided, other financing alternatives for higher education are suggested.

Keywords: financing of higher education, higher education institutions, state regulation, financing methods.

Introduction

One of the topical aspects of the change in the higher education system in the end of the twentieth century – at the beginning of the twenty – first century in Lithuania as well as in all European Union is the trend towards the massiveness of higher education. On the one hand, this phenomenon should be evaluated as a positive one, indicating that the need for the knowledge and education is increasing. On the other hand, this trend causes many changes in the system of higher education and activities of institutions. Massive higher education also

requires widely applying non-traditional forms of education to install new systems of management of institutions, to commercialize studies. In addition to the above-mentioned challenges, higher education in Lithuania also encounters other predictable difficulties, related to the difficult economic, social and demographic situation in Lithuania. The main financing source of higher education in Lithuania currently is the state, and this trend is prevailing in all EU countries - direct budget assignments in the EU countries for tertiary institutions comprise from 60 percent to 90 percent of their received resource income. State financing methods and mechanisms in different countries are various; their application depends on the goals set by way of state regulation, the economic capacity of the state, the ratio of state institutions. Since the state still remains the main funder of the system of higher education, the applied method of state financing must guarantee effectiveness, quality and must be sufficient. Scholars (Albrecht, Ziderman, 1992; Braun, 1998; Claes-Kulik & Estermann, 2015; Conraths, Smidt, 2005; Glosienė, 2005; Edirisooriya, 2003, p. 121–133; EUA Report, 2008; Pruvot, Claes-Kulik, Estermann, 2015; West, 1995) describe several methods of state financing according to its target—institutional financing “in common amount” (also described as “financing by a formula”), programme financing and financing of the service receiver. Bearing in mind the limited financial resources of the state, it is clear that such a financial model leads to various difficulties connected with effectiveness and clarity of financing studies and research.

Higher education of Lithuania and its legal regulation constantly undergoes various changes – both necessary and timely, as well as quite chaotic and fragmented. It is also important to note that the legal regulation of higher education is harmonized and correlates with other means of state regulation – financing, quality (licensing, accreditation, and external evaluation), formation and development of political activity strategy. There have recently been a number of reforms implemented in the field of higher education in Lithuania, related to the financing of higher education, management, transformations of the influence of the state institutions on higher education management. Further on, constant discussions regarding financing, quality assurance, accountability to the society, management problems in higher education rise. The new reform of the whole system of higher education is being planned to begin in 2017, it is announced that there will be a drastic decrease in the number of public institutions of higher education and this should lead to improvement of the quality of studies and to better allocation of state finances. Therefore scientific research of these processes is very relevant, important and timely.

The object of the research is trends and problems of the financing of higher education in Lithuania. The aim of this paper is to systematically research the problematic issues of financing higher education in Lithuania, to determine dysfunctions of legal regulation and propose possible alternative models

financing. Following tasks were raised while seeking the described aim: to present the system of higher education in Lithuania, to evaluate trends of financing of higher education in Lithuania and to determine shortages of legal regulation of this field, to discuss the state funding methods of higher education and to indicate their characteristics, to disclose problems related to dysfunctions of legal regulations and shortcomings of practical applications.

Based on the works of D. Albrecht and A. Ziderman, D. Braun, B. Johnstone and A. Arora, A. Wagner, P. Cazenave, B. Salter and T. Tapper, S. Kmit, L. Kraujutaitytė, J. Salmi and A. M. Hauptman, M. Woodhall, M. Canning, M. Godfrey, D. Holzer-Zelazewska, G. Edirisooriya and other scientists different financing models of higher education, their variety, essential characteristics and influence towards the system of higher education were analysed and conclusions made as a basis for theoretical background for this paper. Significant, in this aspect, are researches carried out by international organizations – the World Bank, European Association of Universities and their reports.

The problem of financing higher education in Lithuania is analysed based on these methods: document analysis (written and statistical data, reports of international organization regarding reforms, strategic development of higher education has been analysed), description (the trends of financing higher education, documents of the EU were described), analytical – critical (the issues of state regulation in the field of higher education in Lithuania were analysed using this method, possible dysfunctions of legal regulation were detected, propositions of legal regulation and alternative financing methods were presented), analyses of scientific literature (using this method the mechanisms of different financing models in the field of higher education were determined and analysed), systematic analysis (the state financing methods and their impact on the whole system of higher education in Lithuania were evaluated using this method of analysis), comparative (this method enabled to present status quo of legal regulation in Lithuania and to compare it with traditions of legal regulation in other countries, which allowed to inspect more precisely the dysfunction of legal regulation), source content analysis (using this method scientific works of Lithuanian and foreign authors were analysed).

The system of higher education of Lithuania and its financing

Education in institutions of higher education is carried out according to study programmes that grant a degree and those that do not. There are two types of study programmes: college and university level. There is an active national System of ensuring quality of higher education, only accredited study programmes are taught that are registered for a determined period of time in the Registrar of Studies, Study Programmes and Qualifications. There are two types of institutions of

higher education in Lithuania: universities and colleges. Universities provide studies of university level, carry out scientific research, focus on experimental research and development of high level professional art. Colleges provide collegiate studies and focus on development of applied sciences and professional art. As of January 2017 – there were 14 state and 9 private institutions of higher education of university level, 16 state and 12 private colleges, 26 science institutes, 18 science institutes within the structure of university (i.e., scientific research and experimental development are implemented, but study programmes are not provided) (Švietimo ir mokslo ministerija [Ministry of Education and Science], 2017). There are three levels of degree granting studies – professional bachelor's and bachelor's, master's, and doctoral.

The system of higher education directly and indirectly involves quite a large number of individuals (up to 70% of high school graduates). The number of student body population of higher institutions had been consistently increasing from 96 thousand in 2000 to 144 thousand in 2008 (Statistikos departamentas [Department of Statistics], 2010, p. 13). Later, the number decreased to about 133 thousand students in the school year of 2015–2016. There were 93 524 students enrolled at universities, and 39 772 – in colleges. This represented a 5% student body population decrease from the school year of 2014–2015. (Statistikos departamentas [Department of Statistics], 2016, p. 10). Of the general population of Lithuania of 30–34 years of age, 56% had higher education in 2015 (53% in 2014) – an indicator where Lithuania well surpasses the EU aspirations, where it is expected that 40% of all members of the general population in Member States shall have acquired higher education (or its equivalent) by 2020 (Eurostat, 2015).

The system of financing of higher education of Lithuania has undergone essential changes over the two decades of independence, and the quest for an optimal financing model continues today. The last systematic reform of higher education was completed in 2009. However, it is evident that demographic and economic trends call for yet another attempt at reforming the institutions of science and higher education, a position that is supported by the State Government that commenced its term in 2016. The financing of higher education of Lithuania in comparison with other countries is ordinary and comprises 4-6% of the GDP (Švietimo ir mokslo ministerija [Ministry of Education and Science], 2010).

The main sources of financing of institutions of higher education in Lithuania are budget allocations, circulating capital (income for providing science, study and other services), target resources (various projects, programmes, financed from the State budget and the EU Structural Funds) and donor resources. State budget allocations are distributed according to the programme principle, based on the number of students eligible for state-financed higher education (as of 2009 – based on the results of admission, i.e., the number of students accepted and the number of 'study purses' received) and results of scientific activity, based

on the Decision of May 13th, 2009, of the Government of the Republic of Lithuania. Initially, budgetary allocations were distributed among the organization of study programmes, scientific research maintenance and administration. However, based on the provisions of Art.67 Sec.2 of the Amendment of April 30th, 2009, to the Law on Science and Higher Education, budget allocations for institutions of higher education were distributed as a general amount for financing of the costs, i.e., institutions of higher education had the right to decide where and at what extent the allocated monetary resources were spent.

State budgetary allocations still remain the biggest source of income of the institutions of higher education (See Figure 1). However, their amount in the general structure of income for institutions of higher education is decreasing consistently. Income of higher education institutions from foreign institutions has increased rapidly as of 2004 (almost all of it is the structural support of the EU). However, the system of higher education shall face a substantial shortage of resources in 2020, when the magnitude of the EU support shall decrease, which, in turn, calls for a revision of the financing model of the latter system (Mokslo ir studijų stebėsenos ir analizės centras, [MOSTA], 2016).

Development of financing of the higher education institutions in Lithuania in 1990 – 2016

After the restoration of independence in 1990, the primary model of financing of higher education was bureaucratic both in its regulation and procedures, based on which the financing of institutions of higher education came from the State. The institutional financing method by block – grant funding was applied, where a responsible governmental institution exercised its discretion in determining the set amount of resources to a particular institution of higher education. The main responsibility of financing higher education fell on the State, since resources from the State comprised up to 85% of all the financial resources received by the institutions of higher education. Resources of the budgets of all institutions of higher education in 1999 were comprised of State budgetary allocations (75.9%), resources from international programmes (5.08%), student tuition fees (9.98%), income from other sources (9.04%) (Antanavičius, A., Guoga, V., Račkauskas, R., et al., 2000, p. 30).

After implementation of the Law on Higher Education in 2000 (Lietuvos Respublikos Aukštojo mokslo įstatymas [Law on Higher Education of the Republic of Lithuania], March 21st, 2000, No. VIII-1586) and amending the Law on Science and Higher Education (Lietuvos Respublikos Mokslo ir studijų įstatymo pakeitimo įstatymas [Law on Amending the Law on Science and Higher Education], June 11th, 2002, No. IX-945) the financing of higher education

changed substantially. It was determined that activities of institutions of science and higher education can be financed from State allocations, resources from the National Fund of Science and Higher Education and other funds, as well as other resources from providing services according to educational programmes, commissions, projects, contracts with national and foreign legal entities, natural persons. The Parliament of the Republic of Lithuania – Seimas – annually determined the amount of block – grant funding allocated to the institutions of higher education: for ordinary expenses (not excluding resources for salaries) and extraordinary expenses as foreseen in the National Programme of Investment in the form of budgetary allocations.

The model of financing of higher education in 2000 fully fit with the features of the collegiate financing model, where an institution of higher education receives state funding according to an agreement between the institution of higher education and the designated governmental institution, based on criteria agreed upon and known in advance. Thus, the state financing of higher education gradually changed from the institutional method to the programme – based funding method, where the main tool of financing involved financing according to the formula, based on various rules and criteria.

A fixed tuition fee was determined for students who finance their higher education studies. Law legitimized the principle of “equality” based on which all students paid the same tuition fee despite the type of the study programme that they were enrolled in. But the size of the tuition fee did not ensure full coverage of higher education studies – allocations from the State budget together with the tuition fees paid by the students covered only about 56% of all costs related to the studies of higher education (Švietimo ir mokslo ministerija [Ministry of Education and Science], 2007, p. 3).

Ineffective use of financial budgetary resources was also observed by the State Control (Valstybės kontrolė [State Control], 2007), when it determined, after completing an analysis of institutions of higher education in regard to relation between the state budgetary allocations, activity results and quality of education, that budgetary allocations by the State only partially funds education as such, and that universities have to finance the remaining costs of education by redistributing the resources that they would otherwise use for infrastructural purposes, improvement of conditions for science and education, qualification of the employees.

A reform of financing of higher education was implemented in 2009. After long and heated deliberations, the new Law on Science and Higher Education was adopted in April, 2009 (Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatymas [Law on Science and Higher Education], April 30th, 2009, No. XI-242) which embedded the following provisions of the system of financing of higher education: i) financial resources of the institutions of higher education are comprised of base

budgetary allocations by the State; budgetary allocations by the State for education; income derived from tuition fees, as well as income from economic, scientific and other services provided; resources received by way of participation in scientific research programmes; also resources received from State and international funds; resources received from donors and other legitimate sources; ii) State budgetary allocations for each institution of higher education are determined by a separate budget line; iii) base budgetary allocations for state institutions of higher education are designated for scientific research, experimental (social, cultural) development and art; administration and maintenance, other needs; iv) State budget resources are allocated for payment of the tuition cost of the studies financed by the State; to compensate the cost of the studies of the best academically achieved students whose tuition is not financed by the state; scholarships and other purposes; v) number of places of studies financed by the State is determined based on the choice between the institutions of higher education by the best graduates of secondary education programmes, not exceeding the limit of state funding for each sphere of higher education; vi) as of 2012, students are accepted to the target study programme of higher education – study programmes that prepare specialists that the State needs, for example, police officers, public health specialists, etc. A student who has completed a target programme of higher education has an obligation to continue his or her employment in that particular field of occupation for a period of at least three years, and the employer has to finance the education of the future employee; viii) tuition fee is determined by the institution of higher education.

A student loan mechanism started operating in 2009. One of its downsides was that according to the provisions of the Governmental Decision (Lietuvos Vyriausybės 2009 m. gegužės 27 d. nutarimas Nr. 480 [Decision No. 480 of May 27th, 2009, of the Government of the Republic of Lithuania]), students who had taken out loans to finance their higher education from commercial banks, had to start repaying the interest of the loan immediately after its reception. Repayment of the loan itself is also carried out in a slightly different manner than it is done in other countries – repayment of the loan commences 12 months after the completion of the programme of higher education (whereas in other countries the term of repayment of the loan is either not determined, is conditioned with reception of income, or is considerably longer).

The Law on Science and Higher Education was amended in June (Lietuvos Respublikos Mokslo ir studijų įstatymo Nr. XI-242 pakeitimo įstatymas. 2016 m. birželio 29 d. Nr. XII-2534 [Law No. XII-2534 of June 29th, 2016, Amending the Law on Science and Higher Education No. XI-242), which did not bring essential changes in regard to the provisions regulating the system of financing of higher education, but it did alter the notion of resources of education, i.e., the structure of cost of education, by including maintenance costs related to study programmes.

It is to be noted that the sources of financing of science and higher education after the implementation of the reform did not change substantially – the percentage of state financing within the budgets of some institutions of higher education even increased. Private investment in higher education is barely significant, the financial burden of the State was decreased only on account of EU structural funds and other resourceful programmes. Thus institutions of higher education became even more dependent on State financing.

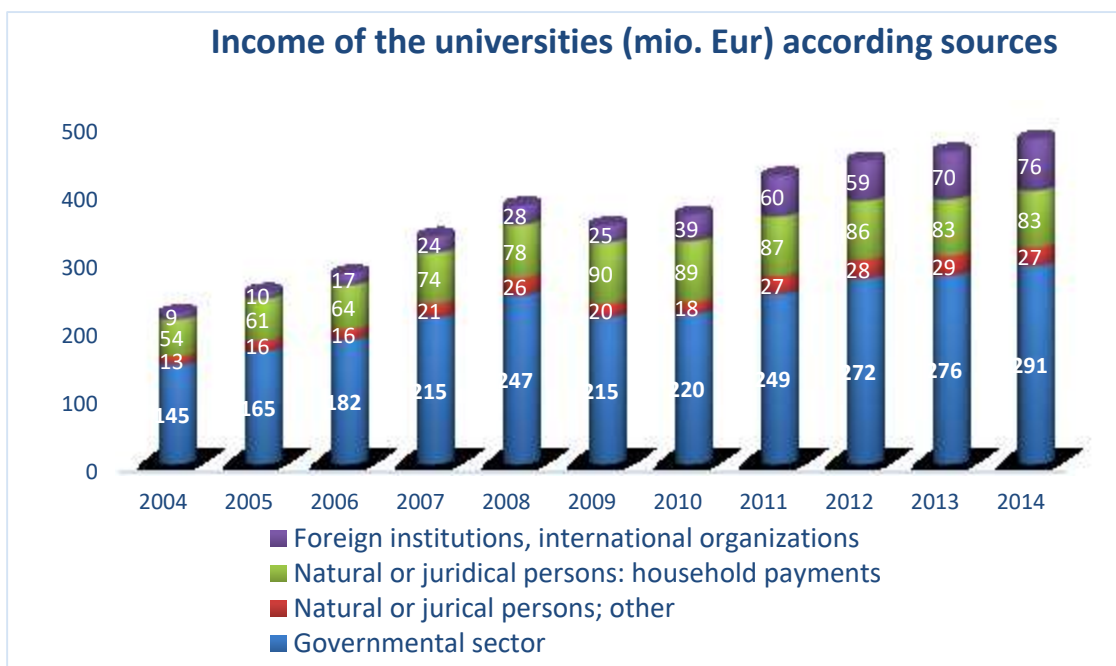

Figure 1 **Funds and revenue of universities (mio, Eur) by source**
(Statistikos departamentas [Department of Statistics], 2016)

Financing Alternatives of the Institutions of Higher Education in Lithuania

An analysis of financing (and its alternatives) of higher education calls for discussion on the following aspects: conditions of accessibility of higher education; principles of distribution of State budget allocations to institutions of higher education; principles of determining the number of students for enrolment; system of scholarships; crediting of studies. A long term perspective of any method of financing of higher education should be closely linked with the general increase of quality of higher education, ability to optimize the network of institutions of higher education and create a competitive environment, increasing the amount of financial resources without decreasing the accessibility of higher education, and ensuring the needs on the individual, societal and economic level.

The price of higher education provided in the “studies’ purse” has to fully correspond with the cost of education and cannot be correlated with the demand of the studies formed by students, i.e., have indications of the market price. The price of the first level higher education should not include financing of scientific research of infrastructure. Scientific research (and all related costs) carried out in the interest of the State should be financed from other sources and financing mechanisms (base financing method). The institution of higher education must receive state funding equivalent to the cost of education for each student. Part of the cost of education would be covered from the budgetary allocations, the other part from the registration fee. It is proposed to supplement the financing mechanism of higher education with a new tool of financing – the registration fee that would be determined by the institutions of higher education individually. The registration fee would be payable by all students of the state higher education institutions regardless the form of their studies, or if the studies are financed by the state or not. The registration fee would be payable at the beginning of each semester and would mean that the student is willing to continue his or her studies at that particular programme of higher education during that particular semester. Ability to determine the amount of the registration fee would allow institutions of higher education to plan their revenue individually. Differences between the registration fee would allow competition between the institutions of higher education, but not the programmes. The registration fee could be linked with the number of course credits that the students enrol in, which would also encourage a more thorough selection of the courses, better participation, and higher standards for quality of the education.

Of course, institutions of higher education should continue to accept students who finance their own education. The tuition fee should be left at complete discretion of the institutions of higher education. It is presumed that the registration fee would allow to considerably lower the tuition fee for those students who finance their own education, on the other hand, the tuition fee should remain low due to the competitiveness of the institutions of higher education.

The system of student loans should be revised also. The main focus of revision should be the terms on repayment of the loans that currently determine a defined and rather short loan repayment period (15 years), as well as the declining of the schedule of repayment of the loan. Repayment of the loan that was taken out for financing registration fees and/or tuition fees should be linked only with the income of the graduates of the institutions of higher education. Amounts repaid for the student loans by graduates employed in Lithuania should be made deductible from the income tax in accordance with Article 21 of the Law on Income Tax of Residents (Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymas [Law on Income Tax of Residents of Republic of Lithuania], July 2nd, 2002, No. IX-1007). However, individuals who have received a state provided

loan or a state guaranteed bank loan should be obligated to file their income in accordance with the legislative provisions. Individuals who have not taken out loans and have financed higher education on their own, and have demonstrated a high level of academic achievement, should be compensated via tax exemptions or directly. Such a method of approval and repayment of student loans is applied in foreign countries such as, for example, Great Britain.

Financial tools that encourage financial support and investment in institutions of higher education by business entities should also be promoted. It is proposed to encourage business and other independent entities to support institutions of higher education directly by, for example, establishing scholarships or paying stipends for current or prospective employees. Therefore, it is necessary to create a necessary legal environment that, for example, allows making deductions from taxed income, profit, based on the amount of financial support that the business entity has allocated to the financing of higher education, etc.

It is evident that the current state of financing of higher education in Lithuania shall face challenges. While the finance model itself is not without flaws, the proposed alternative is neither the only possible nor unquestionable. However, any feasible alternative should be revised, because the demographic crisis and economic challenges in relation to that crisis, decreased EU funding in the future calls for optimization of usage of state resources, otherwise, in light of globalization, the higher education of Lithuania may become diminished and non-competitive on a global scale.

Conclusions

The following shortcomings of the system of financing of higher education and its legal regulation are observed: the implementation process of legal regulation is flawed, i.e., even though there are legal norms that regulate certain legal relations, they are not being implemented due to economic reasons (for example, the Government approved methodology on how state funding should be calculated and allocated to specific institutions of higher education, however, due to a difficult financial situation of the state, the funding is not allocated). None of the models or means of financing of higher education ensured sufficient accessibility and quality of higher education and were not efficient in attracting qualified pedagogic personnel. State financial resources still comprise the largest source of income of institutions of higher education, and due to demographic, social and economic reasons the state is unable to provide sufficient financing for institutions of higher education, that, in turn, ensures accessibility and quality of higher education, as well as working conditions compatible with the EU standards for academic personnel of institutions of higher education.

References

- Albrecht, D., Ziderman, A. *Funding Mechanisms for Higher Education. Financing for Stability, Efficiency, and Responsiveness* (1992). Washington: World Bank, Downloaded from http://www.wds.worldbank.org/external/default/main?menuPK=64187510&pagePK=64193027&piPK=64187937&theSitePK=523679&menuPK=64154159&searchMenuPK=64258545&theSitePK=523679&entityID=000178830_98101903550754&searchMenuPK=64258545&theSitePK=523679
- Antanavičius, A., Guoga, V., Račkauskas, R., et. al. (2000). *Lietuvos aukštojo mokslo finansavimas naujajame tūkstantmetyje*. Vilnius: EU PHARE programme „Institutional reform of higher education“ implementation department.
- Aukštojo mokslo reforma. (2007). Studijų finansavimas. Projektinis pasiūlymas. Vilnius: Švietimo ir mokslo ministerija.
- Braun, D. (1998). New Managerialism and the Governance of Universities in a Comparative Perspective. In Braun, D., Merrien, F. M. (eds.). *Towards a New Model of Governance for Universities. Higher Education Policy Series 53*. London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
- Canning, M., Godfrey, M., Holzer-Zelazewska, D. Higher Education Financing in the New EU Member States. Leveling the Playing Field. *World Bank Working Paper No. 112* (2007) Washington: World Bank. Downloaded from http://www-wds.worldbank.org/external/default/main?menuPK=64187510&pagePK=64193027&piPK=64187937&theSitePK=523679&menuPK=64154159&searchMenuPK=64258545&theSitePK=523679&entityID=000020953_20070822083352&searchMenuPK=64258545&theSitePK=523679
- Cazenave, P. Financing of Institutions. Clark, B. R., Neave, G. (eds.) (1992) *The Encyclopedia of Higher Education*. Oxford, New York, Seoul, Tokyo: Pergamon Press.
- Claes-Kulik, A. & Estermann, T. *Define Thematic Report: Performance-based Funding of Universities in Europe* (2015). Brussels: European University Association. Downloaded from http://www.eua.be/Libraries/publications-homepage-list/define-thematic-report_pbf_final-version.pdf?sfvrsn=26
- Conraths, B., Smidt, H. (2005). *The Funding of University—Based Research and Innovation in Europe*. Brussels: European University Association. Downloaded from <http://www.eua.be/publications.aspx#c400>.
- Edirisooriya, G. (2003). State Funding of Higher Education: A New Formula. *Higher Education Policy*, 16.
- EUA Report, *Financial Sustainable Universities. Towards Full Costing in European Universities* (2008). Brussels: European University Association. Downloaded from <http://www.eua.be/publications.aspx#c400>
- EUA Report, *The Funding of University – Based Research and Innovation in Europe* (2005) Brussels: European University Association. Downloaded from <http://www.eua.be/publications.aspx#c400>
- Eurostat regional yearbook 2015* (2015). Luxembourg: Publications Office of the European Union. Downloaded from <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/7018888/KS-HA-15-001-EN-N.pdf>
- Glosienė, A. *Results and Conclusions of the Monitoring of the EU Structural Funds Use in the Field of Research* (2005). Vilnius: Civic Society Institute.

- Johnstone B., Arora A., Experton W. *The Financing and Management of Higher Education: A Status Report of Worldwide Reforms* (1998). Downloaded from Washington: World Bank http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2000/07/-19/000094946_99040905052384/Rendered/PDF/multi_page.pdf
- Kraujutaitytė, L. *Aukštojo mokslo demokratiškumo pagrindai* (2002). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas.
- Kraujutaitytė, L. Finansų politikos modeliai aukštojo mokslo sistemoje. *Aukštasis mokslas – žinių visuomenei. Konferencijos pranešimų medžiaga* (2003). Kaunas: Technologija.
- Lietuvos aukštojo mokslo tendencijos* (2016). MOSTA. Downloaded from https://www.smm.lt/uploads/documents/kiti/AM_tendencijos.pdf
- Lietuvos Respublikos Aukštojo mokslo įstatymas. 2000 m. kovo 21 d. Nr. VIII-1586. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 27-715.
- Lietuvos Respublikos Gyventojų pajamų mokesčio įstatymas. 2002 m. liepos 2 d. Nr. IX-1007. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 73-3085.
- Lietuvos Respublikos Mokslo ir studijų įstatymo pakeitimo įstatymas. 2002 m. birželio 11 d. Nr. IX-945. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 68-2758.
- Lietuvos Respublikos Mokslo ir studijų įstatymas. 2009 m. balandžio 30 d. Nr. XI-242. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 54-2140.
- Lietuvos Respublikos Mokslo ir studijų įstatymo Nr. XI-242 pakeitimo įstatymas. 2016 m. birželio 29 d. Nr. XII-2534. TAR, 2016-07-14, Nr. 20555.
- Lietuvos Respublikos Seimo 2012-12-13 nutarimas Nr. XII-51 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos“, *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 149-7630.
- Lietuvos Respublikos Valstybės kontrolė. Valstybinio audito ataskaita Studijų universitetuose organizavimas ir lėšų, skirtų studijoms ir mokslui bei investicijoms, panaudojimas*. 2007 m. gegužės 15 d., Nr. VA-50-4P 920070 Downloaded from www.vkontrolė.lt/auditas_ataskaita.php?1748
- Lietuvos Vyriausybės 2009 m. gegužės 27 d. nutarimas Nr. 480 „Dėl Valstybės paskolų ir valstybės remiamų paskolų studentams suteikimo, administravimo ir gražinimo tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 64-2569.
- Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2006 m. spalio 5 d. nutarimas Nr. 974 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. spalio 11 d. nutarimo Nr. 1272 „Dėl Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto lėšų poreikio nustatymo ir jų skyrimo mokslo ir studijų institucijoms metodikos patvirtinimo“ pakeitimo“. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 108-4114.
- Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. spalio 11 d. nutarimas Nr. 1272 „Dėl Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto lėšų poreikio nustatymo ir jų skyrimo mokslo ir studijų institucijoms metodikos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 151-5493;
- Lietuvos švietimas skaičiais. 2016. Studijos*. (2016). Vilnius: Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministerija.
- Lietuvos Švietimas. Tik faktai. Metinis pranešimas* (2010). Vilnius: Švietimo ir mokslo ministerija. Downloaded from http://www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/-apzvalgos/Lietuvos%20svietimas%202010.pdf.
- Pruvot E.B., Claes-Kulik, A., Estermann, T. *Designing Strategies For Efficient Funding Of Universities In Europe* (2015). Downloaded from <http://www.eua.be/Libraries/publications-homepage-list/designing-strategies-for-efficient-funding-of-universities-in-europe.pdf?sfvrsn=4>
- Rates of Return and Funding Models in Europe*. Final report to the Directorate—General for Education and Culture of the European Commission. (2007). Valencia: CEGES.

- Salmi J., Hauptman, A.M. Innovations in Tertiary Education Financing: A Comparative Evaluation of Allocation Mechanisms. *Education. Working Paper Series. No. 4* (2006) Washington: World Bank Downloaded from http://siteresources.worldbank.org/EDUCATION/Resources/278200-1099079877269/547664109907995681-5/Innovations_TertiaryEd_Financing.pdf
- Salter, B., Tapper, T. *The State and Higher Education* (1994) Essex: The Woburn Press.
- Švietimas. Education. 2015. (2016). Vilnius: Statistikos departamentas.
- Švietimas. 2009. (2010). Vilnius: Statistikos departamentas.
- Švietimo ir mokslo institucijų kaita pagal teisinę formą, grupes ir tipus. Švietimo ir mokslo ministerija. (2017) Downloaded from https://www.aikos.smm.lt/_layouts/15/Asw.Aikos.Reports/ViewReport.aspx?report=%2fStatistin%C4%97s+ataskaitos%2fSMIR+statistin%C4%97s+ataskaitos%2fSMIRInstitucijuKaitaPagalTeisFormaTipus
- Wagner, A. Financing Higher Education: New Approaches, New Issues (1996) *Higher Education Management*, Vol. 8, No. 1.
- West, E.G. *Education With and Without the State* (1995) Washington: World Bank Downloaded from http://www-wds.worldbank.org/external/default/main?menuPK=64187510&pagePK=64193027&piPK=64187937&theSitePK=523679&menuPK=64154159&searchMenuPK=64258545&theSitePK=523679&entityID=000009265_3961008065926&searchMenuPK=64258545&theSitePK=523679
- Woodhall, M. Funding Higher Education: The Contribution of Economic Thinking to Debate and Policy Development. *Education. Working Paper Series. No. 8* (2007) Washington: World Bank Downloaded from http://siteresources.worldbank.org/EDUCATION/Resources/278200-1099079877269/547664-1099079956815/Funding_HigherEd_wps8.pdf

UZŅĒMUMU FINANŠU KRĪZES DIAGNOSTIKAS SISTĒMAS

Systems of Company's Financial Crisis Diagnostics

Aļona Klodāne

Iveta Mietule

Irēna Beinaroviča – Litvinova

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, Latvija

Abstract. *At present, a company's crisis management becomes an urgent issue worldwide, while in Latvia crisis diagnostics and management have not been sufficiently studied thus far. A financial crisis expanding in the company causes significant problems to the company's economic and growth processes, and can turn into a bankruptcy, when the only solution would be the company's liquidation. Instead, early detection of crisis significantly increases the possibilities of solving the company's financial crisis, saving assets and future development opportunities.*

The aim of the research is to carry out a comparative analysis of basic financial crisis diagnostic systems, revealing their essential substance and possibilities of application. To achieve the aim of the research, a range of methods – monographic, comparative and content-analysis, grouping and graphical methods – were used. In the result of the research, the authors have come to the conclusion that, in the case a practical necessity for timely diagnosis of signs of a company's financial crisis exists, the theory offers two basic systems differing by their general objectives and implementation methods.

Keywords: *company financial crisis, crisis express-diagnostic, crisis fundamental diagnostic.*

Ievads

Introduction

Uzņēmuma krīzi, kas var izraisīt maksātnespējas situāciju un pat būt tā likvidācijas pamatā, mūsdienās ir ieteicams skatīt nedz kā nelabvēlīgu apstākļu iestāšanās rezultātu (lai gan atsevišķiem uzņēmumiem tieši tas var būt par krīzes cēloni), bet kā sava veida likumsakarību, kas ir raksturīga mūsdienu tirgus ekonomikai.

Pastāvīgi mainoties ārējās finanšu vides faktoriem un iekšējiem finanšu darbības apstākļiem, palielinās periodiskās uzņēmuma krīzes, kas var izpausties vairākos veidos, rašanās varbūtība. Viens no šādiem izpausmes veidiem ir

uzņēmuma finanšu krīze, kas visvairāk apdraud uzņēmuma turpmāko attīstību un pat funkcionēšanu (Журба, 2009), jo tiešā veidā skar uzņēmuma finanses.

Pētījuma mērķis ir veikt uzņēmuma finanšu krīzes diagnostikas pamata sistēmu salīdzinošo analīzi, atklājot to saturisko būtību un izmantošanas iespējas.

Pētījuma objekts ir uzņēmumu finanšu krīzes diagnostikas sistēmas. Pētījuma mērķa sasniegšanai tika izmantota monogrāfiskā metode, salīdzināšanas un kontentanalīzes metodes, papildus tika pielietotas grupēšanas un grafiskās metodes.

Uzņēmumu finanšu krīzes koncepcijas *Concepts of company financial crisis*

Mūsdienu ekonomiskajā literatūrā jēdzienu „uzņēmuma krīze” bieži lieto dažādu uzņēmuma funkcionēšanas fenomenu raksturošanai. Sākot no nelielām pārmaiņām, ko neizbēgami nosaka uzņēmuma attīstība, līdz pat tā maksātnespējai un pasludinātajam maksātnespējas procesam. Krīzes menedžmenta jeb pārvaldības disciplīnas pamata jēdziens kā „uzņēmuma krīze” vairākos zinātnieku darbos tiek skaidrots pietiekoši daudzveidīgi, kas noteiktā veidā negatīvi ietekmē krīzes menedžmenta mācības un prakses sekmīgu attīstību (Черногорова, 2016).

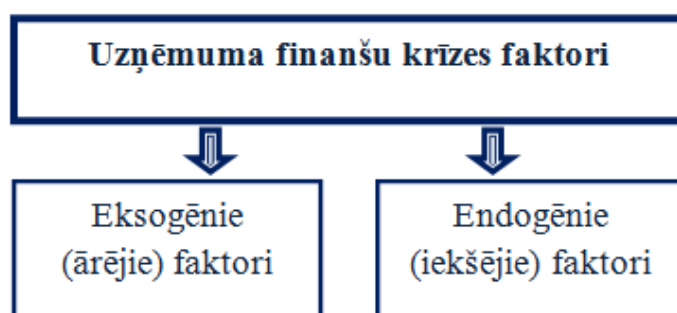
Jēdziens „uzņēmuma finanšu krīze” nav skaidri definēts, un pastāv vairākās tā definīcijas. Finanšu krīze tiek skaidrota kā pašu kapitāla, aizņemto līdzekļu un uzņēmuma peļņas neracionālās izlietošanas rezultāts, kas ir neizbēgami saistīts ar finansiāla rakstura problēmām uzņēmumā (Демчук, Ефремова, 2009). Krīzes gadījumā uzņēmumā ir finanšu līdzekļu trūkums, kas neļauj veikt ražošanas atjaunošanu, nodokļu, darba algas, un citu saistību savlaicīgu izpildi (Балдин, Быстров, 2005). Tomēr vispārināti finanšu krīzi uzņēmumā var skaidrot kā nelīdzsvarotu uzņēmuma finanšu darbību un paša uzņēmuma vadības ierobežotas iespējas ietekmēt finanšu rakstura attiecības, kas norisinās uzņēmumā. Praksē, kā to atzīst vairāki zinātnisko rakstu un grāmatu autori (Демчук, Ефремова, 2009; Балдин, Быстров, 2005; Журба, 2009; Бланк, 2006; Sakalas and Virbickaite, 2011), uzņēmuma maksātnespējas varbūtība vai arī uzņēmuma ilglaicīga darbošanās nerentablajā saimniekošanas jomā un potenciāla, kas nepieciešams rentablai attīstībai, neesamība tiek identificēta kā finanšu krīze.

Krīzes novēršanā parasti ir nepieciešams iesaistīt lielāku resursu daudzumu, t.sk., arī finanšu resursu, kā arī pastāv liels risks pastāvošās problēmas novērst uz neilgu laika periodu. Respektīvi, risinot vieglākās problēmas, kas parasti ir krīzes sākuma stadija, bez krīzes faktoru un cēloņu pienācīgās izpētes, pastāv

būtiska iespēja iegūt īslaicīgu rezultātu un nākotnē sastapties ar atkārtotām problēmām, kurus visdrīzāk būs grūtāk pārvarēt.

Jāatzīmē, ka uzņēmuma finanšu krīze nav statisks notikums, tas ir dinamisks process, kas norisinās vairākās stadijās, pēc kurām tiek diferencēti uzņēmuma pretkrīzes vadības mehānismi (Журба, 2009). Ātrāka finanšu krīzes pazīmju atpazīšana uzņēmumā būtiski palielina tā iespējas saglabāt savus resursus un nezaudēt turpmākās darbošanās un attīstības potenciālu.

Tāpat kā visu pārējo krīzes veidu, finanšu krīzes izcelšanās tiek ģenerēta gan ārējā, gan iekšējā vidē notiekošo pārmaiņu rezultātā (Журба, 2009). Faktoros, kas uzņēmumā potenciāli var izraisīt finanšu krīzi, var klasificēt divās grupās: ārējie (eksogēnie), kas nav atkarīgi no uzņēmuma darbības un iekšējie (endogēnie), kas ir atkarīgi no uzņēmuma (1.attēls).

1.att. Uzņēmuma finanšu krīzes faktoru klasifikācija

Fig.1 Classification of the factors of company financial crisis

Galvenie eksogēnie uzņēmuma finanšu krīzes faktori ir sekojošie:

- negatīvās izmaiņas ekonomikas konjunktūrā;
- inflācijas augstais līmenis;
- nodokļu un komercdarbības likumdošanas nestabilitāte;
- finanšu un valūtas tirgus nestabilitāte;
- konkurences pastiprināšanās nozarē;
- politiskā nestabilitāte valstī u.c (Демчук, Ефремова, 2009; Балдин, Быстров, 2005).

Starp vairākiem uzņēmuma krīzes endogēniem faktoriem sākotnējā uzmanība jāpievērš šādiem faktoriem:

- nav definēta uzņēmuma skaidra attīstības stratēģija;
- organizatoriskās struktūras nepilnības;
- zems uzņēmuma vadības profesionalitātes līmenis;
- mārketinga darba neesamība vai arī zema tā kvalitāte;
- ražošanas resursu neracionālā sadale un izlietošana;
- uzņēmuma darbaspēka resursu neracionālā izmantošana

- (Демчук, Ефремова, 2009; Балдин, Быстров, 2005).

Minēto eksogēno un endogēno faktoru iedalījums ir salīdzinoši vispārināts, tāpēc šāds iedalījums var būt pamats pētījumam arī Latvijā.

Praksē nereti iedarbojas uzreiz vairāki faktori, jo mūsdienu ekonomiskajās attiecībās šie faktori atrodas mijiedarbībā un parasti veido ciešu un sarežģītu cēloņu un sekū mijiedarbību. Jāatzīmē, ka pētot konkrētā uzņēmuma konkrēto finanšu krīzes gadījumu, tiek definēti šai situācijai individuālie krīzi izraisošie faktori, kas var būt arī samērā specifiski, tomēr lielākā vai mazākā mērā tie būs saistīti ar iepriekš definētiem pamata faktoriem.

Kā rāda prakse, pareizo pretkrīzes pasākumu noteikšanas svarīgs priekšnoteikums ir korektā uzņēmuma finanšu krīzes dziļuma noteikšana (Демчук, Ефремова, 2009; Meište and Jakšteine, 2015).

Latvijā uzņēmuma finanšu krīzes diagnostikas jautājums ir samērā maz pētīts, savukārt citu valstu zinātniskajos pētījumos šī tēma kļūst arvien aktuālāka. Jaunākajos pētījumos (Бланк, 2006; Асаул et al., 2007; Sakalas and Virbickaite, 2011) uzņēmuma finanšu krīzes diagnostika visbiežāk tiek skaidrota kā mērķtiecīga finanšu analīzes sistēma, kas virzīta uz uzņēmuma krīzes attīstības un tās iespējamo tendenču atklāšanu. Kā galvenais krīzes diagnostikas mērķis tiek definēta laicīga krīzes pazīmju identifikācija vai jau esošās krīzes raksturlielumu skaidrojums. Aprakstot iepriekšminētā mērķa īstenošanas iespējas, pētnieki parasti atsaucas uz divām pamata diagnostikas sistēmām: uzņēmuma krīzes ekspress diagnostikas sistēmu un uzņēmuma krīzes fundamentālās diagnostikas sistēmu (Асаул et al., 2007; Kopitov and Dubko, 2009; Garškaite-Milvydiene, 2014; Бланк, 2006).

Krīzes ekspress-diagnostikas sistēma *Crisis express-diagnostic system*

Uzņēmuma finanšu krīzes ekspress-diagnostika nav apgrūtināta ar vairākām darbībām un sarežģītām metodēm. Tas ir vienkāršs process un parasti noris četros pamata etapos: 1) uzņēmuma krīzes lauka objektu noteikšana; 2) novērtējamo rādītāju (indikatoru) sistēmas veidošana; 3) uzņēmuma finanšu krīzes attīstības atsevišķu virzienu analīze; 4) uzņēmuma finanšu krīzes stāvokļa provizoriskais vērtējums (Kopitov and Dubko, 2009; Garškaite-Milvydiene, 2014; Forsberg, 2012).

Krīzes lauks ir objektu kopums, kas realizē uzņēmuma finanšu krīzes izcelšanas varbūtību. Nosakot krīzes lauku, jāatbild uz jautājumu, kādi ir uzņēmuma ekonomisko sistēmu elementi, kas visjūtīgāk reaģē uz pārmaiņām un dažādu faktoru ietekmi un var ģenerēt krīzes izcelšanos šajās sistēmās. Mūsdienu ekonomikas apstākļos praktiski visi uzņēmuma finanšu darbības aspekti var ģenerēt tā maksātnespējas (bankrota) varbūtību (Бланк, 2006).

Krīzes laikā iekļaujamo objektu raksturojošie rādītāji var būt ļoti daudzveidīgi. Uzņēmuma krīzes lauka objekti var būt:

- uzņēmuma naudas plūsma;
- uzņēmuma tirgus vērtība;
- uzņēmuma kapitāla struktūra;
- uzņēmuma finanšu saistību struktūra pēc izpildes termiņa;
- uzņēmuma aktīvu struktūra;
- uzņēmuma tekošo izdevumu struktūra;
- uzņēmuma finanšu operāciju koncentrācijas līmenis paaugstinātā riska zonās.

Veidojot krīzes lauka objektu sistēmu, tiek ņemta vērā analizējamā uzņēmuma darbības specifika. Pretējā gadījumā var veidoties situācija, ka neobjektīvi atlasītie krīzes lauka objekti var apgrūtināt ekspress-diagnostikas īstenošanas procesu un tādējādi pārvērst to par maz efektīvu.

Uzņēmuma finanšu krīzes attīstības atsevišķu virzienu analīzes pamatā ir faktisko rādītāju salīdzināšana ar plānotajiem vai normatīvajiem rādītājiem un noviržu noteikšana. Analizējamo rādītāju novirzes tiek noteiktas dinamiskā. Negatīvo noviržu esamība un to palielinājums dinamiskā liecina par kritiskās situācijas pastiprināšanos saistībā ar uzņēmuma finanšu stāvokli un par nopietniem bankrota draudiem (Garškaite-Milvydiene, 2014). Tā kā ekspress-diagnostikai piemīt vienkāršās (dažreiz izlases) analīzes un provizorisks vērtējuma raksturs, metodes īstenošanas process nav komplikēts. Pārsvarā secinājumi tiek veikti uz finanšu pārskatu datu analīzes pamata, kas īstenojama pēc standarta algoritmiem. Tāpēc analīzes procesā galvenokārt tiek lietotas tās standarta metodes (Garškaite-Milvydiene, 2014; Kopitov and Dubko, 2009; Sakalas and Virbickaite, 2011; Асаул et al., 2007; Бланк, 2006).

Sakarā ar to, ka tiek veikta finanšu krīzes ekspress-diagnostika, uzņēmuma finanšu krīzes stāvokļa vērtēšanā tiek izmantots vispārējs raksturojums, konstatējot vienu no trijām vispārējām krīzes pakāpēm:

- vieglo finanšu krīzi;
- dziļo finanšu krīzi;
- finanšu katastrofisko krīzi (situācija tuva stāvoklim, kad nepieciešams uzsākt maksātnespējas procesu).

Atkarībā no konstatētās krīzes pakāpes, tiek pieņemti situācijai atbilstoši lēmumi, kas var būt saistīti gan ar krīzes novēršanas pasākumiem, gan ar papildus izpēti nepieciešamību.

Daži pētnieki (Асаул et al., 2007; Волков, 1999) piedāvā uz finanšu rādītājiem balstītu ekspress-diagnostikas metodiku, kuras koncepcija skaidrojama kā vairāku rādītāju salīdzinājums ar normatīviem vai iepriekš noteiktām vērtībām, novērtējumā virzoties no krīzes stiprākās uz vājāko stadiju. Šādi bez būtiska laika patēriņa tiek nodrošināta uzņēmuma krīzes stāvokļa

novērtēšana. Finanšu rādītāju aprēķins notiek četros secīgos etapos. Gadījumā, ja aprēķinātais rādītājs ir lielāks (labāks) par normatīvu, tiek rēķināts nākamais rādītājs, un vērtēta nākamās krīzes stadijas esamības iespēja. Savukārt, ja vērtība ir vienāda vai zemāka (sliktāka) par normatīvu, tiek konstatēts uzņēmuma krīzes stāvoklis, kas uz konkrētu brīdi tiek novērots atbilstoši rādītāju vērtībām. Balstoties uz šādas diagnostikas provizoriskajiem rezultātiem, nepieciešamības gadījumā (konstatējot krīzes pazīmes uzņēmuma finanšu attīstībā) tiek veikta rādītāju pilnīga un paplašināta analīze, konkrētās krīzes stadijas noteikšana un pazīmju skaidrojums. Pētnieku (Асаул et al., 2007; Волков, 1999) skaidrotās metodes rādītāju sistēma tiek veidota no likviditātes, rentabilitātes un aktīvu aprites jomas septiņiem rādītājiem, kas tiek izmantoti arī klasiskajā finanšu analīzē. Papildus uzmanība tiek pievērsta tādiem uzņēmuma finanšu darbību raksturojošajiem rādītājiem kā finanšu pārskata absolūtais rezultāts un saistību apjoma izmaiņas. Dotās metodikas pozitīvās iezīmes ir iespēja veikt diagnostiku īsā laika periodā un izmantot nekomplcētus finanšu rādītājus, kurus Latvijas uzņēmumu vajadzībām varētu rēķināt, balstoties uz finanšu pārskatu datiem. Šī metode var tikt izmantota Latvijas uzņēmumu finanšu krīzes ekspress-diagnostikai. Tomēr paliek diskutējams jautājums par šīs metodikas un tajā esošo rādītāju izmantošanu Latvijas uzņēmumu krīzes stāvokļa diagnostikā, jo līdz šim šī metode nav aprobēta Latvijā. Ir nepieciešams arī izvērtēt iespēju pielietot citas krīzes ekspress-diagnostikas metodikas Latvijas uzņēmumu vajadzībām, kas līdz šim vēl nav veikts.

Krīzes fundamentālā diagnostikas sistēma *Crisis fundamental diagnostic system*

Salīdzinot krīzes fundamentālās diagnostikas sistēmu ar ekspress-diagnostikas sistēmu, jāatzīmē, ka tā ir analītiski komplicētāka un paredz dziļu un vispusīgu izpēti, kas parasti ir īstenojama vairākos etapos (Бланк, 2006; Асаул et al., 2007).

Īstenojot fundamentālo krīzes diagnostiku, liela uzmanība jāpievērš atsevišķu pētāmo faktoru sistematizācijai un izpētei, jo faktoru analīze un prognozēšana veido uzņēmuma finanšu krīzes fundamentālās diagnostikas pamatu. Prognozējamās varbūtības vērtējumus būtiski ietekmē gan no uzņēmuma atkarīgi, gan neatkarīgi apstākļi. Šajā stadijā faktori, kas ietekmē uzņēmuma finanšu krīzes attīstību, tiek identificēti un analizēti atbilstoši to galvenajām iezīmēm, ņemot vērā uzņēmuma specifiku.

Uzņēmuma finanšu krīzes attīstību noteicošie faktori var būt pakļauti dažāda veida klasifikācijai, tomēr fundamentālās diagnostikas izpētes un novērtēšanas procesā tie ir iedalāmi divās pamata grupās (Бланк, 2006; Гаршкаите-Milvydiene, 2014; Сабельфельд, Шавандина, 2006):

- ārējie faktori (nav atkarīgi no uzņēmuma darbības);
- iekšējie faktori (ir atkarīgi no uzņēmuma darbības).

Uzņēmuma finanšu krīzes attīstību noteicošo pamata faktoru sistēmas ir apkopotas 1.tab.

1.tab. Uzņēmuma finanšu krīzes attīstību noteicošo pamata faktoru sistēmas
(autoru veidots pēc Бланк, 2006; Сабельфельд, Шавандина, 2006)
Table 1 Systems of basic factors determining the development of a company's
financial crisis (compiled by the authors, based on the Бланк, 2006; Сабельфельд,
Шавандина, 2006)

Uzņēmuma finanšu krīzes attīstības ārējie faktori		Uzņēmuma finanšu krīzes attīstības iekšējie faktori	
Faktori	Iedalījums	Faktori	Iedalījums
Sociālekonomiskie faktori	<ul style="list-style-type: none"> • Inflācija pieaugums • IKP pieauguma samazinājums • Nodokļu sistēmas nestabilitāte • Regulējošās likumdošanas nestabilitāte • Bezdarba līmeņa pieaugums • Pirkjspējas līmeņa samazinājums 	Ar operatīvo darbību saistītie faktori	<ul style="list-style-type: none"> • Neefektīvais mārketing • Tekošo izdevumu neefektīvā struktūra • Ilgtermiņa ieguldījumu izmantošanas zems līmenis; • Krājumu neefektīvā sagādes politika • Produkcijas nepietiekama diversifikācija • Neefektīvais ražošanas menedžments
Tirgus faktori	<ul style="list-style-type: none"> • Pieprasījuma būtisks samazinājums • Valūtas tirgus nestabilitāte • Fondu tirgus aktivitātes samazinājums • Monopoluzņēmumu pastiprināšanās tirgū • Negodīgās konkurences pastiprināšanās 	Ar investīciju darbību saistītie faktori	<ul style="list-style-type: none"> • Būvniecības (objektu izveidošanas) darbu ieilgums • Investīciju resursu būtisks pārtēriņš • Reāli īstenoto projektu ietvaros ieplānotā peļņas apjoma nesasniegšana • * Neefektīvais investīciju menedžments
Pārējie ārējie faktori	<ul style="list-style-type: none"> • Politiskā nestabilitāte • Demogrāfijas negatīvās tendences • Dabas katastrofas • Kriminālās situācijas pastiprināšanās 	Ar finanšu darbību saistītie faktori	<ul style="list-style-type: none"> • Neefektīvā finanšu stratēģija • Aktīvu neefektīvā struktūra • Aizņemtā kapitāla pārmērīgā daļa • Īstermiņa aizņemtā kapitāla liels īpatsvars • Debitoru parādu pieaugums • * Neefektīvais finanšu menedžments

Sociālekonomisko faktoru grupā tiek analizēti tikai tie faktori, kas negatīvi ietekmē konkrētā uzņēmuma saimnieciskās darbības procesus. Tirgus faktoru grupas analīzē tiek skatītas konkrētam uzņēmumam noteiktās negatīvās finanšu un preču tirgus tendences, savukārt pārējo ārējo faktoru grupu uzņēmums veido patstāvīgi, ņemot vērā savas darbības specifisku. Uzņēmuma krīzes attīstības ārējie un iekšējie faktori, kas apkopoti 1.tabulā ir aktuāli arī Latvijas uzņēmumiem un var kalpot par pamatu Latvijas uzņēmumu finanšu krīzes attīstību noteicošo pamata faktoru sistēmas veidošanai.

Analīzes pamatā ir atsevišķo pētāmo faktoru negatīvās ietekmes stipruma noteikšana uz uzņēmuma finanšu attīstības dažādiem aspektiem. Fundamentālās diagnostikas procesā tiek izmantotas sekojošas pamata metodes:

- finanšu koeficientu kompleksā analīze;
- korelācijas analīze;
- SVID analīze;
- Altmana Z-analītiskais modelis;
- citas finanšu un nefinanšu metodes.

Papildus kvantitatīvajām metodēm nereti tiek izmantotas arī kvalitatīvās metodes. Uzņēmuma finanšu krīzes attīstības prognozēšana tiek veikta uz speciālo daudzfaktoru regresijas modeļu izstrādes pamata. Prognozēšanas procesā tiek ņemti vērā faktori, kas visvairāk negatīvi ietekmē finanšu attīstību un ģenerē vislielāko uzņēmuma finanšu krīzes draudu varbūtību tuvākajā periodā. Balstoties uz faktoru negatīvajām tendencēm un prognozēto krīzes situācijas attīstības raksturu, tiek detalizēti izstrādāti uzņēmuma krīzes situācijas pārvarēšanas pasākumi.

Prognozes veikšana par uzņēmuma spējām neitralizēt finanšu krīzi tiek realizēta, izmantojot iekšējo finanšu resursu stabilizācijas pasākumus. Iekšējiem finanšu stabilitātes pasākumiem ir jānodrošina ātri un efektīvi risinājumi, lai atjaunotu uzņēmuma maksātspēju un finanšu līdzsvaru, izmantojot iekšējos resursus. Šādas prognozēšanas procesā tiek noteikts, cik ātri un kādā apmērā uzņēmums spēj (Garškaite-Milvydiene, 2014; Бланк, 2006; Mackevičius, 2008):

- nodrošināt naudas plūsmas pieaugumu;
- samazināt kopējo finanšu saistību summu;
- veikt savu finanšu saistību restrukturizāciju, pārveidojot tos ilgtermiņa saistībās no īstermiņa saistībām;
- samazināt tekošo izmaksu līmeni;
- samazināt darbības finanšu riska līmeni;
- pozitīvi izmainīt citus finanšu rādītājus, neskatoties uz atsevišķu faktoru negatīvo ietekmi.

Šie apstākļi tieši ietekmē uzņēmuma spējas neitralizēt krīzes attīstību un maksātspējas draudus, izmantojot paša uzņēmuma iekšējos finanšu resursus.

Jo augstāks ir uzņēmuma iekšējās finansēšanas potenciāls, jo lielākas iespējas ir nepieļaut maksātspējas situācijas iestāšanos.

Uzņēmuma finanšu krīzes fundamentālā diagnostika ir dziļā un kompleksā pamata faktoru ietekmes uz uzņēmuma finanšu krīzes attīstību analīze, kas ļauj iegūt pilnīgāku uzņēmuma finanšu krīzes stāvokļa skaidrojumu un konkretizēt iespējamās finanšu atveseļošanas metodes un formas. Šādas diagnostikas īstenošana bez ekspress-diagnostikas rezultātiem (vai tās vietā) nav pilnīgi efektīva, jo reālo krīzes pazīmju neesamības gadījumā, sistemātiski īstenojamā fundamentālā krīzes diagnostika kļūst darbietilpīga un kapitālietilpīga, kas rezultātā var izraisīt paviršu attieksmi pret procesu no tieši iesaistīto speciālistu un vadības puses. Paliek diskutējams jautājums arī par fundamentālās diagnostikas metožu pielietojuma atbilstību Latvijas uzņēmumu vajadzībām, jo līdz šim laikam šāda veida pētījumi netika veikti.

Secinājumi **Conclusions**

Krīzes diagnostika ir vairāku atšķirīgu (parasti finanšu jomas) modeļu sistemātisks pielietojums uzņēmuma stāvokļa novērtēšanai, un iespējamās krīzes pazīmju atklāšanai.

Pastāvot praktiskai nepieciešamībai laicīgi diagnosticēt uzņēmuma finanšu krīzes pazīmes, teorija piedāvā divas, pēc vispārējiem mērķiem un īstenošanas metodēm atšķirīgas, pamata sistēmas: krīzes ekspress-diagnostikas sistēma, kas īsā laikā ļauj identificēt krīzes pazīmes un tās mērogus uzņēmumā, bez padziļinātās izpētes novērtējot uzņēmuma kopējo finanšu attīstību un stāvokli, t.sk. arī veicot maksātspējas prognozi, un krīzes fundamentālās diagnostikas sistēma, kas nodrošina izvērstu finanšu stāvokļa analīzi un precīzu krīzes stāvokļa parametru, t.sk., maksātspējas novērtējumu.

Ekspress-diagnostikas īstenošanas process nav komplicēts. Secinājumi, kam ir varbūtības raksturs, tiek veikti uz finanšu pārskatu datu analīzes pamata, kas īstenojama pēc standarta algoritmiem īsā laika periodā. Analīzes procesā galvenokārt tiek lietotas vispāratzītās standarta metodes, izmantojot nekomplicētus finanšu rādītājus, kurus Latvijas uzņēmumu vajadzībām varētu rēķināt, balstoties uz aizpildāmo finanšu pārskatu datiem. Tādējādi šī metode var tikt aplūkota kā iespējamā Latvijas uzņēmumu finanšu krīzes ekspress – diagnostika. Tomēr paliek diskutējams jautājums par šīs metodikas un tajā izmantojamo normatīvo rādītāju vērtību atbilstību izmantošanai Latvijas uzņēmumu krīzes stāvokļa diagnostikā, jo līdz šim tā nav testēta uz Latvijas uzņēmumu datiem.

Uzņēmuma finanšu krīzes fundamentālā diagnostika ir kompleksa pamatfaktoru ietekmes uz uzņēmuma finanšu krīzes attīstību analīze, kas ļauj

iegūt pilnīgu uzņēmuma finanšu krīzes stāvokļa skaidrojumu un noteikt iespējamās finanšu atveseļošanas metodes un formas. Šādas diagnostikas īstenošana bez ekspress-diagnostikas rezultātiem nav pilnīgi efektīva, jo reālo krīzes pazīmju neesamības gadījumā, sistemātiski īstenojamā fundamentālā krīzes diagnostika kļūst darbietilpīga un kapitālietilpīga. Rezultātā var izraisīt paviršu attieksmi pret procesu no tieši iesaistīto speciālistu un vadības puses. Paliek diskutējams jautājums arī par fundamentālās diagnostikas metožu pielietojuma atbilstību Latvijas uzņēmumu vajadzībām, kas nosaka turpmāku pētījumu nepieciešamību šajā jomā.

Summary

The aim of the research is to carry out a comparative analysis of basic financial crisis diagnostic systems revealing their essential substance and possibilities of application. In the result of the research, the authors have come to the conclusion that, in the case a practical necessity for timely diagnosis of signs of company's financial crisis exists, the theory offers two basic systems differing by their general objectives and implementation methods: an express-diagnostic system and a fundamental diagnostic system. Carrying out an express-diagnostic is not a complicated process. Conclusions, having nature of probability, are made on the basis of financial reports' data analysis. Generally recognized standard methods are used for analysis, using uncomplicated financial indicators, which can be calculated for the needs of Latvian companies based on data of submitted financial reports. Thus, the method can be considered as a possible express-diagnostic method for diagnosis of a company's financial crisis in Latvia. Though, it is still debatable if this method and values of financial indicators used in diagnostics are applicable to a diagnostic of a company's financial crisis in Latvia, because the method has never been proved using data of Latvian enterprises.

The fundamental method of a company's financial crisis diagnostic is a complex analysis of impact of basic factors on the company's financial crisis development, allowing obtaining overall characteristics of a company's financial crisis status and identifying methods and forms of possible financial recovery. Applying this method without prior data of an express-diagnostic is not efficient to the full extent, since, in case of absent signs of a real crisis, the application of fundamental diagnostics becomes a labour-intensive and capital-intensive activity. Consequently, it can lead to a shallow attitude towards the process by directly involved specialists and a company's management. A still debatable issue is the question about the conformity of application of fundamental diagnostic methods with the needs of Latvian enterprises, determining the necessity of further research in the area.

**Literatūra
References**

- Altman, E. I., Hotchkiss, E. (2006). *Corporate Financial Distress and Bankruptcy: Predict and Avoid Bankruptcy, Analyse and Invest in Distressed Debt*. Third Edition. New York: Wiley Finance.
- Fosberg, R. H. (2012). Capital structure and the financial crisis, *Journal of Finance and Accountancy* 11, p. 46–55.
- Garškaite-Milvydiene, K. (2014). *Anti-crisis management of enterprises and possibilities of overcoming their critical condition*, *Journal of Entrepreneurship and Sustainability Issues* 1(4). p.187–203. DOI: [http://dx.doi.org/10.9770/jesi.2014.1.4\(1\)](http://dx.doi.org/10.9770/jesi.2014.1.4(1))
- Kopitov, R., Dubko, N. (2009). The general conclusion of diagnosing models of shipping companies financial state for their functioning reliability. *Proceedings of the 9th International Conference "Reliability and Statistics in Transportation and Communication"* 2009, 45-54.
- Mackevičius, J. (2008). Įmonių veiklos analizė – informacijos rinkimo, tyrimo ir vertinimo sistema. *Informacijos mokslai*, (46): p.46–56.
- Meište, R., Jakštie, S. (2015). *Crisis Diagnosis in Anti-Crisis Management Process in a Company*. Institute of Economic Research Working Papers, No. 9/2015. Available at <<http://dx.doi.org/10.12775/OeC.2015.028> >
- Sakalas, A., Virbickaite, R. (2011). Construct of the Model of Crisis Situation Diagnosis in a Company. *Engineering Economics*, Vol. 22(3). p.255-261.
- Асаул, А.Н., Коротаева, Ю.В., Князь И.П. (2007). *Теория и практика принятия решений по выходу организаций из кризиса*. СПб: АНО «ИПЭВ», 224с.
- Балдин, К. В., Быстров, О. Ф. и др. (2005). *Антикризисное управление: макро- и микроуровень*. Москва: «Дашков и КО», 40 с.
- Бланк, И.А. (2006). *Антикризисное финансовое управление предприятием*. КИЕВ: Эльга, 672с.
- Волков, А.В. (1999). *Методы и механизмы антикризисного менеджмента на предприятии*: Автореф. дис. канд. экон. наук. - СПб: СПбГИЭА.
- Демчук, О.Н., Ефремова, Т.А. (2009). *Антикризисное управление*. Москва: «Флинта», 41 с.
- Журба, Т.А. (2009). *Система экспресс - диагностики финансового кризиса предприятия*. Экономические науки. Экономика предприятия. Available at <http://www.rusnauka.com/14_ENXXI_2009/Economics/46332.doc.htm>
- Кондратьева, К.В., Чурсина, Ю.А. (2013). *Выявление эффективной методики диагностики банкротства предприятия в целях предупреждения введения антикризисного управления*. Аудит и финансовый анализ №1.2013. Available at <http://www.auditfin.com/fin/2013/1/2013_I_03_11.pdf>
- Коротков, Е.М. (2010). *Антикризисное управление*. МОСКВА: ИНФРА-М, 620 с.
- Сабельфельд, Т.В., Шавандина, О.А. (2006). *Анализ подходов и методов диагностики кризисного состояния предприятия*. Ползуновский вестник, №3, с.185-190.
- Тунг, Б. (1993). *Качество управления в условиях кризиса*. Проблемы теории и практики управления, № 1.
- Черногорова, К.А. (2016). Анализ концепта „кризис предприятия“. *Международный научно-исследовательский журнал. Экономические науки*, № 4(46) ч.1., с.148-154. Available at <<http://research-journal.org/economical/analiz-koncepta-krizis-predpriyatiya/>>

ASSESSMENT OF ECOSYSTEMS SERVICES FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND LAND USE MANAGEMENT

Elīna Konstantinova

Ventspils University College, Latvia

Līga Brūniņa

Association “Baltic Coasts”, Latvia

Aija Peršēvica

Association “Baltic Coasts”, Latvia

Marga Živitere

Ventspils University College, Latvia

Abstract. *A very important factor for sustainable development is a balance between the exploitation of natural resources for socio-economic development, and conserving ecosystem services that are critical to everyone's wellbeing and livelihoods. The strategic importance of ecosystem services is set by the UN Millennium Ecosystem Assessment in 2005, which put ecosystem services firmly on the policy agenda and the EU Biodiversity Strategy, which states that “Member States must map and assess the state of ecosystems and their services in their national territory by 2014, assess the economic value of such services, and promote the integration of these values into accounting and reporting systems at EU and national level by 2020”. The aim of the paper is to present and discuss the approach of ecosystem services assessment for sustainable land use and strategic development scenarios. The paper will focus on the role of ecosystem services in development and spatial planning, and this approach can be integrated in planning processes and decision making. There will be presented a case study for two coastal territories in Latvia, where an ecosystem services assessment was implemented and sequentially different development scenarios considered and analysed.*

Keywords: *ecosystem services, ecosystem services assessment, sustainable development, sectoral and integrated planning process, land use planning and management, decision making.*

Introduction

Historically the oldest records of the idea of ecosystem services is from Plato (c. 400 BC) who realised that deforestation could lead to soil erosion and the drying up of springs (Daily, 1997). But only in the year 1935 scientist Arthur Tansley introduced the concept of ecosystem and draw attention to the importance of transfers of materials between organisms and their environment, regarding

ecosystems as the basic units of nature (Tansley, 1935). Much of the current understanding of ecosystem services was developed during the 1990s, which saw an explosion of books and articles dealing with and expanding the concept. The strategical importance of ecosystem services (ES) is set by the UN Millennium Ecosystem Assessment in 2005 and the EU Biodiversity Strategy to 2020 which put ES firmly on the policy agenda.

The concept of ES is gaining increasing recognition in politics, and decision-makers are beginning to integrate knowledge about ES into policy-making processes, management and planning. A case in point is the *EU Biodiversity Strategy to 2020* that links ES to concrete aims (European Commission, 2011): the strategy requires that “Member States (...) will map and assess the state of ecosystems and their services in their national territory by 2014, assess the economic value of such services, and promote the integration of these values into accounting and reporting systems at EU and national level by 2020” (European Commission, 2011).

In the context of Latvia, the concept of ES is a relatively new topic. Although several planning documents in Latvia anticipate ecosystem services, research studies and ES assessments have been only recently started. One of the priorities of the National Development Plan 2020 (Saeima of the Republic of Latvia, 2012) envisages the sustainable management of natural and cultural capital, respectively, maintaining the natural capital as a basis for sustainable economic growth, promoting sustainable ways of its use, and reducing the risks for the environmental quality caused by natural and anthropogenic factors. In order to achieve these goals in Latvia, it is planned to carry out an assessment of natural capital till 2030 (provided in the section "Sustainable use of the natural values and services") (Saeima of the Republic of Latvia, 2010). One of the projects to step towards reaching these strategic objectives is the project LIFE EcosystemServices started in 2014.

The paper focuses on the ecosystem services approach from the development planning perspective. The objective of the paper is to present and discuss the approach of ecosystem services assessment for sustainable land use and strategical development scenarios.

The paper addresses two main research questions: (a) how ES relate to sustainable development and what is the role of ES in sectoral and integrated planning and decision making; (b) what are the steps and methods for integrating the ES approach into development planning processes. The first research question is addressed by revising and analysing the relevant scientific literature, research studies and EU policies in the field. The second/third research question is answered by analysing a case study on Latvian coastal ecosystems, where appropriate methods were applied.

The role of ecosystem services in sustainable development and development planning

Ecosystem services can be defined as “the benefits people obtain from ecosystems” (MA, 2005). All natural ecosystems yield economically valuable services. Examples include production of food and medicines, regulation of climate and diseases, provision of productive soils and clean water, protection against natural disasters, opportunities for recreation, maintenance of cultural heritage and spiritual benefits, among many others.

Over the past 50 years, ecosystems more rapidly changed. It is a challenge to meet rapidly growing demands for food, fresh water, timber, fibre and fuel, while at the same time reducing an impact on the environment. The changes that have been made to ecosystems have contributed to substantial net gains in human well-being and economic development, but these gains have been achieved at growing costs (MA, 2015). These problems, unless addressed, will substantially diminish the benefits that future generations obtain from ecosystems. There are alarming findings, for example, that the destruction of nature has now reached levels where serious social and economic costs are being felt and will be felt at an accelerating pace if we continue with ‘business as usual’.

The Millennium Ecosystem Assessment conceptual framework represents interactions between biodiversity, ecosystem services, human well-being, and drivers of change (Figure 1). Changes in drivers that indirectly affect biodiversity, such as population, technology and lifestyle can lead to changes in drivers that are directly affecting biodiversity, such as catch of fish or application of fertilizers. This results in changes to ecosystems and the services they provide, thereby affecting human well-being. These interactions can take place at more than one scale and can cross scales (MA, 2015).

Sustainable development requires that societies only use nature’s resources at the rate at which they can be replenished naturally. Maintaining an adequate quantity and quality of ecosystem services obviously plays a critical role in these processes. Some resources are more abundant than others and therefore we need to consider material scarcity, the damage to the environment from extraction of these materials and if the resource can be kept within Circular Economy principles. Environmental sustainability is one of the components besides economic and social sustainability or full sustainability.

Biodiversity and ecosystem services are not yet fully mainstreamed in development thinking. One major challenge is that ecosystem services have long been under-valued in decision-making and development planning processes. In all too many cases “environmental sustainability” goals are seen as being distinct from – and sometimes even as conflicting with – “development” goals (Kosmus, 2012). In the face of pressing needs for economic growth and poverty reduction,

and given the scarcity of public and donor funding, the environment tends to remain a low priority in development planning and policy formulation. A key concern is to affect a shift from the view that ecosystem services are a luxury that development planners cannot afford, to one where they are seen as a necessity that they cannot afford not to invest in (UNDP and UNEP, 2008).

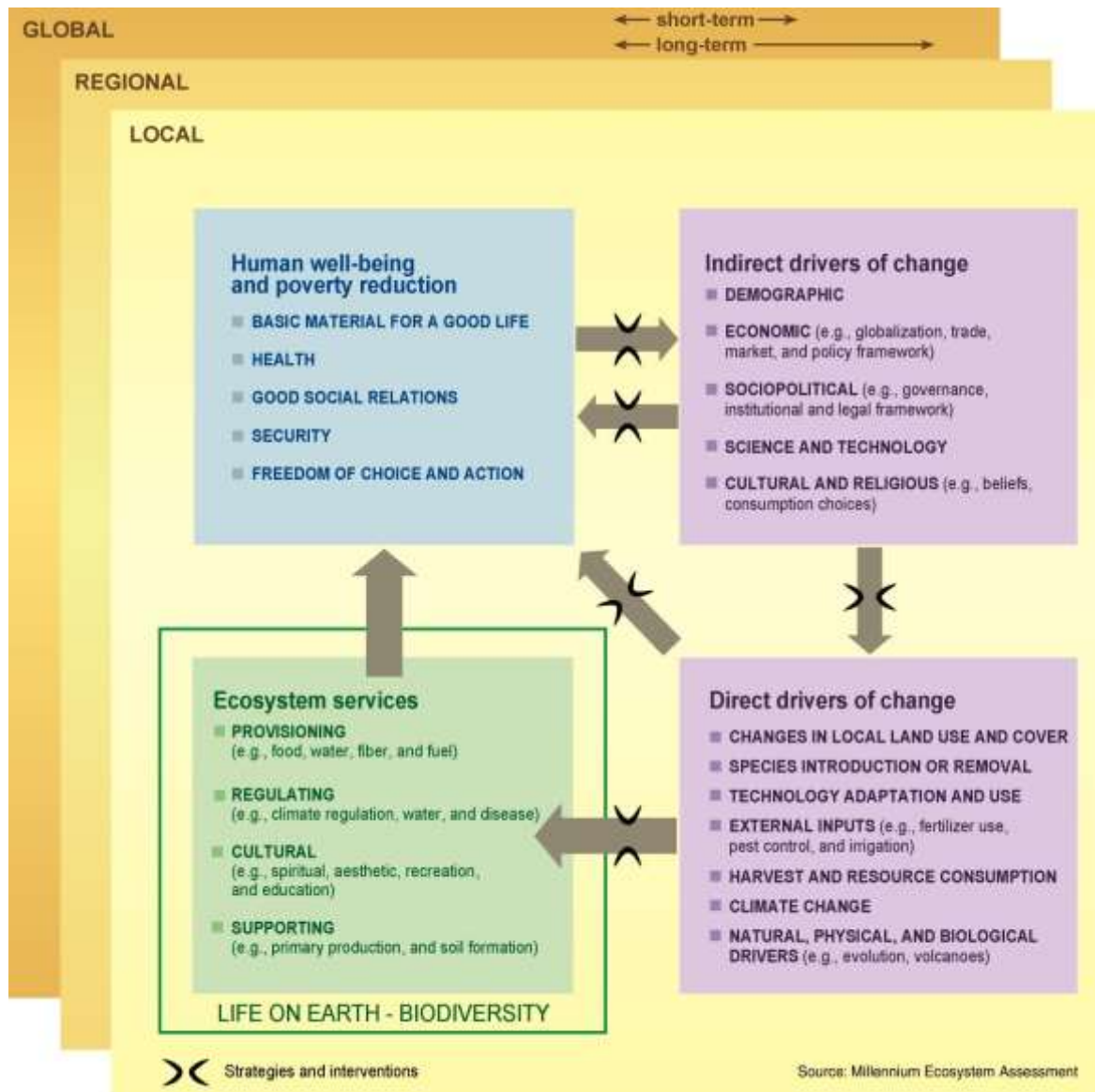

Figure 1 Millennium Assessment Framework (MA, 2015)

Modifying ecosystems to facilitate socio-economic development is necessary, but it is crucial how can we avoid damaging important ecosystem services. As a prerequisite, we need to understand how ecosystem services contribute to people’s livelihoods and wellbeing, in other words we must map and assess the ecosystem services. Impacts of climate change on ecosystems also show strong interrelationships with ecosystem processes and human activities at

various scales over time. Addressing these impacts requires a coordinated, integrated, cross-sectoral policy framework with a long-term focus.

It is therefore of critical importance to ensure that ecosystem services are incorporated into development planning, because they are essential to equitable and sustainable growth and development. At the same time, most people and governments cannot afford to bear the long-term economic and social costs associated with ecosystem degradation and loss (Kosmus, 2012).

The authors of the paper consider that the ES approach must be integrated in sectoral, strategic and spatial planning processes and documents (Figure 2). Almost all sectoral output depends in some way on ecosystem services, either directly or indirectly. While these linkages are obvious for the natural resource-based sectors that are based directly on provisioning services (such as forestry, fisheries or agriculture), they are often equally important for other industrial and service sectors (for example, health, water and sanitation, energy or urban development). This is largely due to the important role that supporting and regulating services play in enabling, maintaining and protecting production, consumption and infrastructure. ES support and underpin sectoral output; they also typically help to minimize costs and expenditures. Ecosystem services are dynamic. It is useful to consider them in terms of the drivers and pressures for change and how these result in policy responses (DEFRA, 2010). Bringing ecosystem services into development planning at local, regional and national requires an integrated approach.

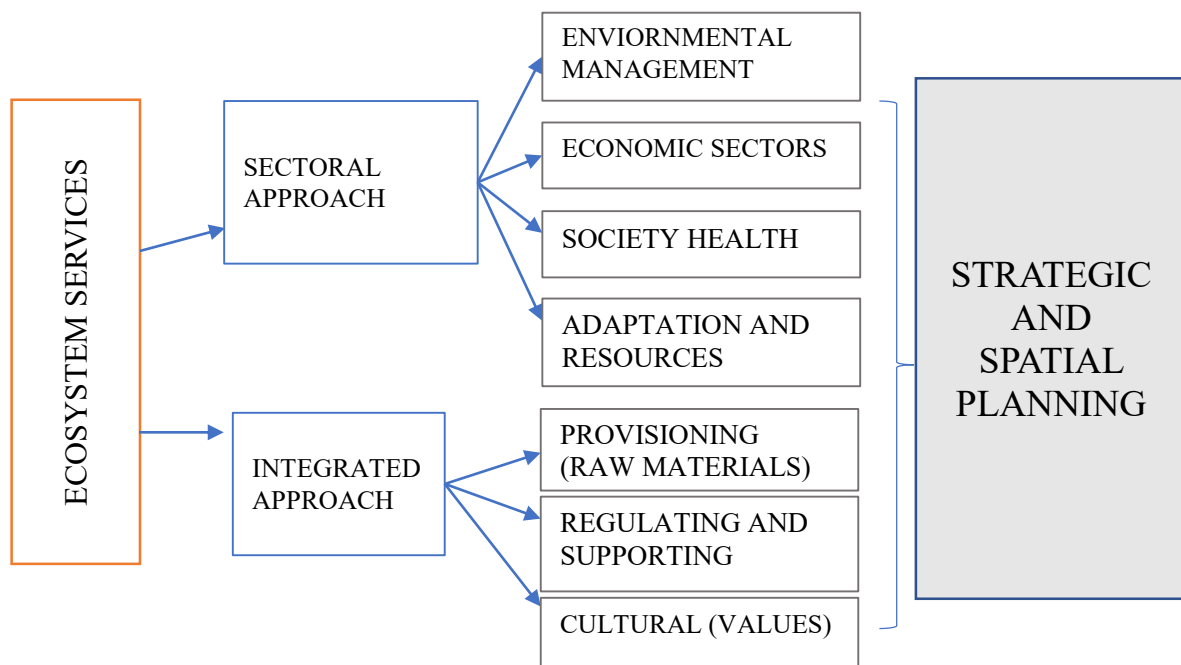

Figure 2 Ecosystem services approaches for sectoral, strategic and spatial planning (author's construction)

Case study: Applying the stepwise approach to integrating ES into development planning

The authors of this paper have previously proposed the conceptual framework for ecosystem approach integration into decision making which consists of 7 steps: (a) mapping and assessing the condition of ecosystems; (b) assessing and mapping of ecosystem services; (c) valuing of ES (values and trade-offs, non-monetary/monetary values); (d) assessment of current management and alternative options; (e) involvement of stakeholders; (g) support systems for decision making; (h) decisions (Konstantinova, 2016). This approach is tested in practice within the case study analysed hereafter in the paper.

The case study of ES assessment in coastal areas of Latvia is related with the EU supported project “LIFE EcosystemServices” started in 2014. The objective of ES assessment in the framework of the project is to promote sustainable decision-making in policy development and planning process based on the results of mapping and assessment of coastal ecosystems. Thus the approach and methodology shall contribute to application of the ecosystem approach in planning of coastal development by respecting the possible benefits and impacts related to ES.

Latvia has about a 500 km long coastline which represents a wide range of ecosystems, landscapes and habitats. Coastal ecosystems have been recognised as a unique value for the biodiversity maintenance in the country. About 34% of the coastal areas in the 5 km coastal zone are protected as Natura 2000 or a specially protected area. The protection has been granted to ensure that degradation of the nature values is prevented or reduced.

Two pilot areas in the coastal zone - Jaunkemeri and Saulkrasti - have been selected to test the approach of mapping and assessing the ES for the Latvian coastal conditions. Pilot area “Jaunkemeri” is located within the city and is part of Kemeri National Park. It includes a sandy beach and a biologically valuable habitat of EU importance – wooden dunes. The area is not much transformed and relatively poorly visited (90,85 ha). Pilot area “Saulkrasti” is located in Saulkrasti municipality. It includes a sandy beach and a biologically valuable habitat of EU importance – wooden dunes and a remarkable cultural and nature monument – White Dune. The well maintained nature object is frequently visited and subjected to excessive anthropogenic pressure and erosion (132,86 ha) (Konstantinova, 2016).

At the beginning, the methodology for mapping and assessment of ecosystem services (ES) was developed. The methodology clarifies the concept of ecosystem services, interlinks between different concepts and relationships in the framework of ecosystem services. As the project is targeted to support spatial development in Latvia, the methodology describes the bio-physical mapping and

assessment, which is relevant for enhancing land-use policy.

The following key tasks were implemented in the two coastal pilot areas:

- Mapping of ecosystem services using biophysical data and expert judgement and assessing of the supply of and demand for ecosystem services; [L][SEP]
- Test and assess the criteria and indicators for the ecosystem service assessment; [L][SEP]
- Gathering necessary information on causal- effect relationships among ecosystem services to [L][SEP]support development of the planning tool; [L][SEP]
- Building-up scenario - one per each site - to assess a change in provisioning ES (Baltic Environmental Forum, 2016).

ES mapping and assessment

For ES mapping, the methodology introduces the assessment approach and a related ES assessment matrix developed by B. Burkhard et al., 2009, 2012 and 2014. (Burkhard, et al., 2014). The matrix or so the called spreadsheet method provides a quick output in a spatial explicit manner and can involve different stakeholder/expert perceptions about ES.

The following steps were carried out to map and assess ES in Jaunkemeri and Saulkrasti pilot areas:

- Development of a typology of ecosystems/land cover classes for assessment needs;
- Identification of coastal ES according to the Common International Classification of [L][SEP]Ecosystem Services (CICES); [L][SEP]
- To select robust indicators for mapping and assessment of ES; [L][SEP]
- To develop an assessment scale for ES provisioning by collecting and gathering data and [L][SEP]information from literature and available databases on indicator values;
- To provide an assessment on a relative scale from 0-5 for each ecosystem/land cover type in [L][SEP]the pilot areas. The assessment is based either on expert knowledge, literature reviews, available data and information from Latvia or the site related. The relative scale has been defined as follows: 0- ES is not provided; 1 – ES has a very low value; 2 – ES has a low value; 3 – ES has a moderate value; 4- ES has a high value; 5 – ES has a very high value. In total 22 indicators & indexes were developed.

The assessment values are used to create a map for each ES as well as to generate a multi -layer map of ES provided as a sum of different services. Outputs of the assessment work are also presented in a matrix for multi-layered ecosystem services assessment for Saulkrasti and Jaunkemeri pilot areas. [L][SEP]

The assessment of ES was performed based on identified indicators and the assigned values. Each ES is described by one most relevant environmental or social indicator or index. For each of the identified geospatial units, the value of an ecosystem service is specified.

The assessment values are used to create a map for each ES as well as to generate a multi-layer map of EP provided as a sum of different services. Outputs of the assessment work are also presented in a matrix for multi-layered ecosystem services assessment for Saulkrasti and Jaunkemeri pilot areas. In order to produce a multi-layer map, an index was calculated for each spatial unit as a sum of the average assessment values of each ES section (provision, regulation and cultural). The section's average values are calculated to reduce an influence of a number of indicators on the total ES value.

$$EP_i = \overline{EP}_A + \overline{EP}_R + \overline{EP}_K \quad (1)$$

- EP_i – total ecosystem service assessment
- $\overline{EP}_A$ – average assessment value of provision ecosystem services
- $\overline{EP}_R$ – average assessment value of regulating ecosystem services
- $\overline{EP}_K$ – average assessment value of cultural ecosystem services (Baltic Environmental Forum, 2016).

According to the overall assessment, the forest ecosystem has been assessed as the most valuable, followed by a sandy beach, dunes and river ecosystems.

Scenarios for pilot area and causal effect relationships of ES

The scenario development method is applied in strategic planning and the decision making process when the possible spatial use is dependent on various, often controversial interests and sectorial priorities (Brown et.al., 2001). In case of the case study, a scenario is developed in comparison against the current status of the land use in the pilot areas. Saulkrasti and Jurmala are popular recreation and tourism destinations, therefore the main controversial interests are – nature conservation versus tourism development. In order to provide leisure opportunities including sport activities and other activities outside the summer season, Jurmala city has designated a part of Jaunkemeri pilot area as a resort park. Saulkrasti municipality anticipate establishing a nature design park in a part of the pilot area. The development of the nature design park is included as an activity in the LIFE Project. The implementation of the activities as described in the scenarios would cause a pressure – new infrastructure, an increase of tourists

and recreational users – which result in changes of ecosystems and their quality.

The impact of the scenarios on ES was assessed by applying the same approach as for the assessment of the current status of ES provisioning. The expert team prepared another matrix which illustrated a change in ES values due to the establishment of the Kemeru Resort Park in Jaunkemeru pilot area and the Nature Design Park in Saulkrati pilot area.

Experts assessed a change in the supply of ES if the developed scenarios would be implemented in both pilot areas. In order to assess the impact caused by the scenario on each ES class, the average weighted assessment value was calculated by relating the ES value with an area covered by the respective land cover/ecosystem in the pilot area.

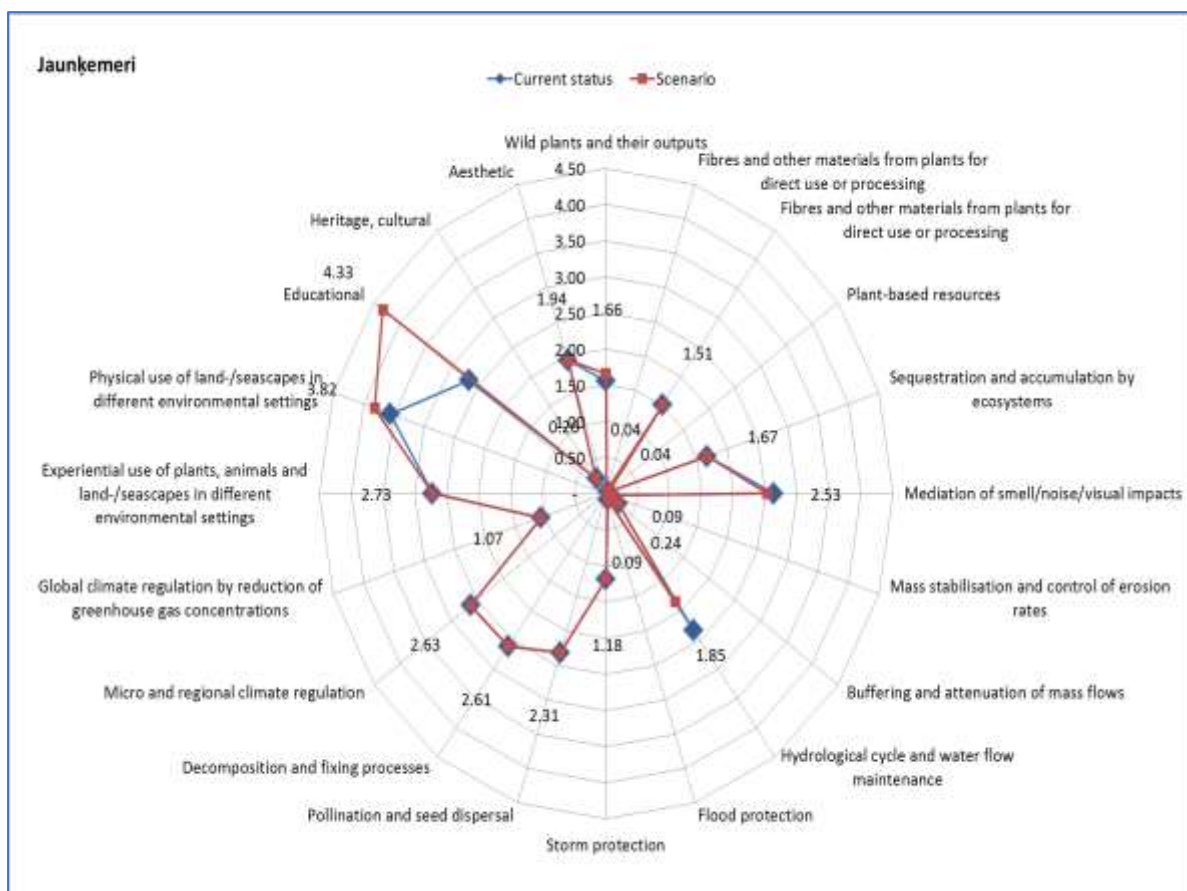
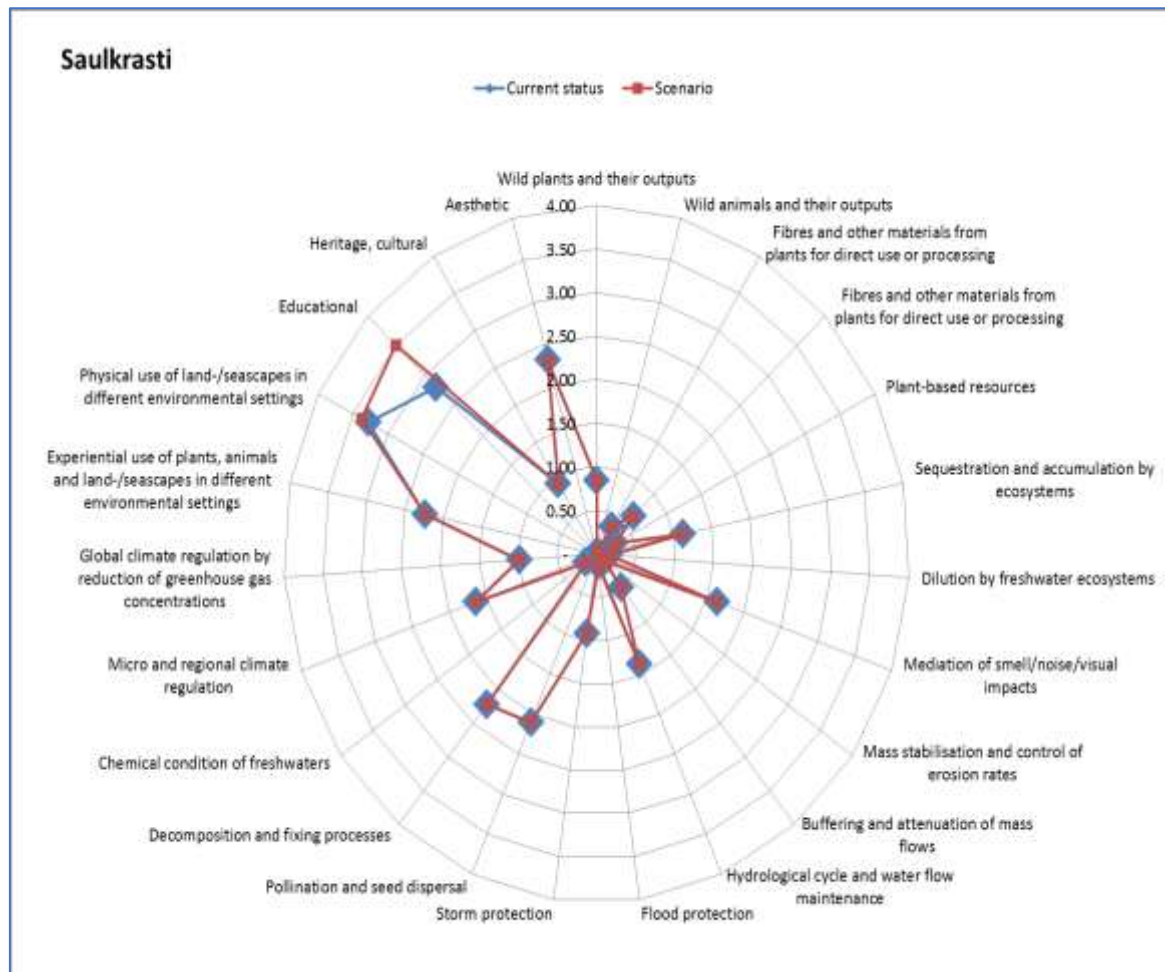

Figure 3 Spidergram on ES assessment on the current status and the change due to implementation of the scenario in Jaunkemeru pilot area (Baltic Environmental Forum, 2016)

The assessment results show that no change in the majority of ES is detected due to the impact of the proposed development scenarios (Figure 3, 4). The potential impact could be insignificant, as the assigned assessment values do not change.

The cultural ES are an exception – an increase is expected in both areas. In turn, few regulating ES would decrease in Jaunkemeri area – mediation of noise impacts, the hydrological cycle and water flow maintenance. The scenario would also have an impact on yield of wild berries; the benefits would increase due to reduced density of stands in forests. These plans will be pilot plans in Latvia where the ES approach are integrated and most suitable development incentives are considered.

Figure 4 Spidergram on ES assessment on the current status and the change due to implementation of the scenario in Saulkrasti pilot area (Baltic Environmental Forum, 2016)

The results of the ES assessment on the current status and development scenarios are in the process of incorporation in the Spatial Development Plan of one of the pilot area municipalities – Saulkrasti - and in two Nature Conservation Plans, including both pilot areas. It will serve as a good example and innovation on a national scale.

Integrating ES into spatial planning might be a promising approach towards sustainable development because it supports making such services explicit, and thereby fosters the discussions about tradeoffs between ecological and socio-economic aspects when choosing more sustainable development scenarios. Showing that humans benefit from and depend on nature can also help when putting forward additional arguments for those conservation measures that have been regarded so far as having value only in relation to the intrinsic value of nature itself, e. g., coastal forests conservation. In this context, it could be beneficial to adopt the ES concept not only to help conserve coastal forests for its beautiful trees but also its positive role in mitigating greenhouse gas emissions (Hauck, 2013).

Conclusions

The implementation of the ES concept provides the unique opportunity^[1] to harmonize divergent perspectives on natural resources and to avoid unsustainable management practices. This approach enables decisions to be made on the basis of ecosystems' capacity to provide services, while also taking into account different preferences for particular services in development planning and decision-making (Hauck, 2013).

Introducing ES in sustainable development and spatial planning is based on the following considerations:

- The value of ecosystem services needs to be integrated into accounting and - decision making to ensure that we do not erode the natural capital.
- The multifunction of ecosystems needs to be maintained when developing land-use methods.
- Optimizing the use of only one ecosystem service could negatively affect other services.
- Smart development, including multiple sustainable use, could result in 1+1=3, creating prosperity and job opportunities.

Despite obvious long term benefits of the ES approach, in practice, however, there not yet developed the scientific basis, nor the policy and finance mechanisms, for incorporating ES into development planning and land-use decisions on a large scale. TEEB defines three main entry points for integrating ecosystem services into development and these instruments and measures can easily be mainstreamed into most development plans:

- Information: e.g. indicators and green accounting systems, integrating values of ecosystem services into policy assessment. ^[1]_[SEP]
- Incentives: e.g. fiscal and market based such as payments for ecosystem services, certification and labelling, reducing harmful subsidies, biodiversity offsets, emissions charges, environmental taxes, etc. ^[1]_[SEP]

- Planning and regulation: e.g. guiding land use decisions through spatial planning and environmental assessment, protected areas, investments in ecological infrastructure. (TEEB for Local and Regional Policy Makers, 2010).

The developed method for the mapping and assessment of ecosystem services for coastal ecosystems presented in the paper provides an opportunity to describe spatial distribution and importance of the ES in the given area, to identify most valuable areas with regard to the supply of ES as well as to evaluate the impact on the supply of ES when a development scenario would be implemented. It is important to provide the framework for improvements for the strategic planning documents and to promote the understanding of various stakeholder groups on the topics of sustainable planning for the enhancement of common benefits. It is important place a greater focus on decision making, based on relevant ecosystem services assessment values and the support system.

Acknowledgement

The research underlying this manuscript has been conducted within the LIFE “Ecosystem Services” (LIFE13 ENV/LV/000839) project, co-financed by the European Union.

References

- Baltic Environmental Forum (2016). Mapping and Assessment of Ecosystem Services in Jaunkemeri and Saulkrasti Pilot Areas within the “LIFE Ecosystem Services”(LIFE13 ENV/LV/000839) project Identification No. DAP 2015/51 LIFE, Retrieved: <http://ekosistemas.daba.gov.lv/public/eng/>
- Burkhard, B., Kroll, F., Müller, F., Windhorst, W. (2009). Landscapes’ Capacities to Provide Ecosystem Services – a Concept for Land-Cover Based Assessments. *Landscape Online* 15: 1-22.
- Burkhard, B., Kroll, F., Nedkov, S., Müller, F. (2012). Mapping supply, demand and budgets of ecosystem services. *Ecological Indicators* 21: 17-29.
- Burkhard, B., Kandziora, M., Hou, Y., Müller, F. (2014). Ecosystem Service Potentials, Flows and Demands - Concepts for Spatial Localisation, Indication and Quantification. *Landscape online* 34: 1-32.
- Daily, G.C. (1997). *Nature's Services: Societal Dependence on Natural Ecosystems*. Island Press, Washington, DC.
- DEFRA (2010). Towards a deeper understanding of the value of nature. Encouraging an interdisciplinary approach towards evidence about the value of the natural environment. October 2010. Retrieved: <http://ww2.defra.gov.uk/environment/natural/ecosystems-services/1>
- European Commission. (2011). *Our life insurance, our natural capital: An EU biodiversity strategy to 2020*. COM (2011) 244 final. Brussels: European Commission.
- Hauck, J., Schweppe-Kraft, B., Albert, C. (2013). The Promise of the Ecosystem Services., *GAIA* 22/4, 232-236.

- Konstantinova, E., Brunina, L., Persevica, A. (2016). Necessity of mapping and assessment of ecosystem and their services in planning and decision making process. From: Internatational scientific conference 'Society. Integration. Education. May 27th - 28th, 2016, Proceedings, Latvia, Volume IV, Rēzekne,
- Kosmus, M., Renner, I., Ullrich, S. (2012). Integrating Ecosystem Services^[1] into Development. Planning A stepwise approach for practitioners based on the TEEB approach, Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH.
- MA (Millennium Ecosystem Assessment) 2005. Ecosystems and Human Well-being: Synthesis. Island Press, Washington, D.C.
- Tansley, A.G. (1935). The use and abuse of vegetation terms and concepts. *Ecology* 16 (3), p.284–307.
- TEEB (The Economics of Ecosystems and Biodiversity). 2010. The economics of ecosystems and biodiversity. Mainstreaming the economics of nature: A synthesis of the approach, conclusions and recommendations of TEEB. Retrieved: www.teebweb.org/our-publications/teeb-study-reports/synthesis-report/#.U11QeCSm7-5 (accessed June 6, 2013).
- UNEP (2008). Annual report, UNEP Division of Communication and Public Information, UNON/Publishing Section Services, 2009.
- Saeima of the Republic of Latvia (2010). Sustainable Development Strategy of Latvia until 2030, Riga.
- Saeima of the Republic of Latvia. (2012). National Development Plan of Latvia for 2014–2020, Riga.

UZŅĒMUMU SNIEGUMA OBJEKTĪVIE UN SUBJEKTĪVIE MĒRĪJUMI

Objective and Subjective Measures of Business Performance

Inta Kotāne

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, Latvija

Abstract. *To characterise the results of company's business activities, the term 'performance' is used in the foreign scientific and educational literature. Objective and subjective measures are used in the international practice to measure the business performance. In Latvia, evaluation and systematization of these measures has not been carried out, which justifies the necessity of theoretical exploration of the objective and subjective performance measures. The study is based on the analysis of specialised literature and foreign scientific publications on the performance measurement issues. The following general research methods are used in the study: monographic or descriptive research method and comparison method. Aim of the research: to carry out a theoretical study on the objective and subjective measures of business performance. In the result of the research, evaluation and systematization of the objective and subjective performance measures is carried out. Subjective assessment of the company's performance includes the comparison of the company's financial and/or non-financial performance indicators with the competitors/the main competitor's financial and/or non-financial performance indicators, or the industry's average values. Objective assessment of the company's performance determines the necessity of using the information contained in the company's financial statements.*

Keywords: *objective measures, performance, subjective measures.*

Ievads

Introduction

Uzņēmumu darbības rezultātu raksturošanai ārzemju zinātniskajā un mācību literatūrā tiek izmantots snieguma (performance) jēdziens. Sniegums nav objektīva realitāte, kas gaida, kad tiks nomērīts un novērtēts. Sniegums ir sociāli izveidota realitāte (Berger, Luckmann, 1966). Sniegums ir dzīves īstenība. Darbā vai atpūtā, patiesībā jebkurai aktivitātei, kurai mēs veltām pat vismazāko uzmanību, rodas nepieciešamība noteikt sniegumu (Folal et al., 2007). Sniegums ir objekta spēja uzrādīt rezultātus noteiktās dimensijās attiecībā pret mērķi. Nepieciešamas lietas: objekts, kura sniegums jāaplūko; dimensijas, kuras ir ieinteresējušas un rezultāta mērķis (Laitinen, 2002).

Stalks un Houts (Stalk, Hout, 1990) uzskata, ka snieguma mērījumos jāievēro divi noteikumi: (1) mērījumiem jābūt fiziskiem (t.i., kvantitatīviem) un (2) mērījumus jāveic tik tuvu klientam, cik iespējams. Snieguma mērījumiem (Band, 1990) nepieciešams maksimāls augstākās vadības atbalsts; darbinieku iesaiste tā veidošanā (it sevišķi klientu apmierinātības līmeņa mērījumos) u.c. Snieguma mērījumos (Maskell, 1992) galvenokārt jāizmanto nefinanšu snieguma mērījumi; tie jāveic dažādās vietās; tiem laika gaitā jāmainās un jāveicina izmaiņas.

Pētnieku snieguma mērīšanas ietvaru izpēte (Kotāne, 2015) liecina, ka snieguma mērīšanas dimensijas ietver kā uzņēmuma finanšu, tā arī nefinanšu sniegumu raksturojošus lielumus.

Mazos un vidējos uzņēmumus (MVU) uzskata par ekonomiskās izaugsmes mugurkaulu, tie sekmē darba iespēju nodrošināšanu, darbojas kā preču un pakalpojumu piegādātāji lielajiem uzņēmumiem. Autore, izvērtējot MVU snieguma mērīšanas un vadīšanas ietvarus un snieguma mērīšanas praksi (Phihlela & Odunaike, 2012; Bianchi et al, 2015; Olaru et al, 2014) secina, ka to evolūcijā novērojama virzība uz finanšu un nefinanšu snieguma perspektīvu apvienošanu. Tomēr, neskatoties uz ārvalstu praksi, Latvijas MVU snieguma novērtējumu iespējams veikt izmantojot tikai finanšu rādītājus (Kotane, 2016).

Pētnieku domas par MVU snieguma mērījumiem atšķiras. Pastāv viedoklis, ka lielākā daļa MVU vāji pielieto snieguma mērīšanas sistēmas, jo pietrūkst gan kapitāla, gan darbaspēka resursu, pastāv stipra konkurence, kā arī MVU neizprot snieguma mērīšanas sistēmas sniegtās priekšrocības (Barnes et al., 1998; Garengo et al., 2005). MVU lielāku uzmanību velta tieši finanšu rādītājiem (Massalla, 1994; Monkhouse, 1995), galvenokārt paļaujas uz grāmatvedības informāciju un finanšu mērījumiem (Carpinetti et al., 2008).

Ārvalstu prakse liecina, ka uzņēmumu snieguma novērtēšanā un mērīšanā, līdzās finanšu un nefinanšu snieguma mērījumiem, pētnieki (Parks, 1984; Dawes, 1999; Zulkiffli, Perera, 2011; Yıldız, Karakaş, 2012; Zulkiffli, 2014, Vij, Bedi, 2016) izmanto objektīvo un subjektīvo mērījumu kategorijas.

Pētnieki (Dess, Robinson, 1984; Alpkān et al, 2005; Zulkiffli, Perera, 2011) uzskata un autore piekrīt, ka uzņēmumi un īpaši MVU bieži vien nevēlas publiskot darbības finansiālos rādītājus, uzskata tos par konfidencialiem, tādā veidā apgrūtinot to snieguma novērtēšanu. Uzņēmumu snieguma novērtēšanā iespējams izmantot subjektīvos mērījumus (piemēram, 7 punktu Likerta skalu), kas no uzņēmumiem nepieprasa finanšu pārskatu datus.

Latvijā nav veikta snieguma subjektīvo un objektīvo mērījumu izvērtēšana un sistematizācija, kas rada nepieciešamību veikt snieguma objektīvo un subjektīvo mērījumu teorētisko izpēti. Pētījums pamatojas uz speciālās literatūras un ārvalstu zinātnisko publikāciju analīzi par snieguma mērīšanas jautājumiem.

Pētījuma mērķis: veikt uzņēmumu snieguma subjektīvo un objektīvo mērījumu teorētisko izpēti.

Pielietotās pētījuma metodes: monogrāfiskā jeb aprakstošā pētījuma metode un salīdzināšanas metode, veicot snieguma subjektīvo un objektīvo mērījumu izpēti, pamatojoties uz plašu zinātniskās literatūras apskatu.

Objektīvo un subjektīvo mērījumu raksturojums *Characteristics of objective and subjective measures*

Snieguma kritērijus var novērtēt objektīvi un subjektīvi. Kritēriji var būt kvalitatīvi (piemēram, klientu apmierinātība) vai kvantitatīvi (piemēram, peļņa). Kvantitatīvos kritērijus mēra ar objektīviem vai subjektīviem mērījumiem, bet kvalitatīvos kritērijus var izmērīt subjektīvi (Küçükkancabaş et al, 2006).

Objektīvie mērījumi ir kvantitatīvie dati jeb absolūtie sniegumu mērījumi, savukārt subjektīvie mērījumi ir spriedumi par konkrētā uzņēmuma sniegumu salīdzinot to ar konkurentiem vai uzņēmuma vēlmēm (Dess, Robinson, 1984; Wall et al, 2004; Alpkan et al. 2005). Subjektīvie snieguma novērtējumi (Kenneth et al, 2010) pamatojas uz analīzes veicēja personīgajiem iespaidiem un spriedumiem, bieži tiek izmantoti, lai mainītu vai papildinātu objektīvo rādītāju rezultātus. Subjektīvajiem mērījumiem (Wall et al, 2004) ir tendence koncentrēties uz vispārējo sniegumu, bet kā objektīvos mērījumus parasti izmanto noteiktus finanšu rādītājus. Pētnieki (Lin et al, 2009) uzskata, ka subjektīvie (uztveres) mērījumi var mainīties atkarībā no personības iezīmēm vai uzņēmumā ieņemamā amata, tādā veidā radot nekonekvenci un šaubas, uzņēmuma rādītājus salīdzinot ar konkurentu rādītājiem

Yıldız un Karakaş (2012) uzņēmuma snieguma mērīšanā izdala trīs rādītāju grupas: (1) finanšu (piemēram, peļņa, neto apgrozījums) un nefinanšu (piemēram, klientu apmierinātība, kvalitāte) rādītāji; (2) primāros (uzņēmuma) un sekundāros (datu bāzes) rādītājus/datus un (3) objektīvos (kvantitatīvos) un subjektīvos (spriedumu) rādītājus.

Zulkiffli un Perera (2011) uzskata, ka MVU varētu būt grūtības interpretējot kādu objektīvā snieguma rādītāju. Piemēram, sniegumu var uzskatīt par "sliktu", ja dati liecina, ka uzņēmumam ir zaudējumi vai neliela peļņa. Šāda situācija var izveidoties, ja, piemēram, uzņēmumam ir saistības, īstenojot pētniecības un attīstības izmaksas, bet tajā pašā laikā uzņēmumam dod iespēju produktu un tirgus izaugsmes attīstībai nākotnē. Lai izvairītos no neprecīziem un nepamatotiem secinājumiem, pētnieki izmanto subjektīvos mērījumus, fokusējoties uz konkrētās nozares uzņēmumiem.

Autore, pamatojoties uz objektīvo un subjektīvo jēdzienu būtības izpēti, secina, ka dotie jēdzieni pēc būtības ir pretēji viens otram. Ja objektīvo mērījumu pamatā ir noteikti fakti, piemēram, uzņēmumu finanšu pārskatu dati un to lielumu

neietekmē analīzes veicēja personīgās izjūtas, interpretācija vai aizspriedumi, tad subjektīvie mērījumi tiešā veidā atkarīgi no analīzes veicēja uztveres un spriedumiem.

Objektīvo un subjektīvo mērījumu izpēte *Study of objective and subjective measures*

Uzņēmumu snieguma novērtēšanā objektīvie un subjektīvie mērījumi tiek izmantoti gan atsevišķi, gan arī kopā un zinātnieku (Yıldız, Karakaş, 2012) pētījumi liecina, ka zinātniskajā literatūrā uzņēmuma snieguma novērtēšanā visbiežāk tiek izmantoti tikai subjektīvie mērījumi (62,9%), tikai objektīvie mērījumi (33,9%) un objektīvie un subjektīvie mērījumi kopā tikai 5,2% gadījumu.

Objektīvos mērījumus veic izmantojot sekundāros datus jeb uzņēmumu finanšu pārskatu informāciju, iegūstot to datu bāzēs vai izmantojot primāros datus jeb konkrēto uzņēmumu finanšu pārskatus (1.tab.).

1.tab. **Objektīvo snieguma mērījumu teorētiskā izpēte (autores veidota)**
Table 1 Theoretical study of objective performance measures (by the author)

Pētījums	Respondenti	Snieguma mērīšanas rādītāji	Mērīšanas metodika
Capece et al. (2013)	90 enerģētikas uzņēmumu finanšu pārskati	FR*: investīciju rentabilitāte, pašu kapitāla rentabilitāte, realizācijas rentabilitāte, naudas plūsma, parāds pret pašu kapitālu.	<i>uzņēmumu snieguma novērtējums trīs gadu periodā, ņemot vērā uzņēmumu ģeogrāfisko stāvokli</i> Datu bāzes dati
Dobrea et al. (2012)	25 uzņēmumu finanšu pārskati	FR: aktīvu rentabilitāte, pašu kapitāla rentabilitāte, kopējā likviditāte, neto apgrozījuma izmaiņas.	<i>uzņēmuma snieguma novērtējums septiņu gadu periodā.</i> Uzņēmumu finanšu pārskatu dati
Kroes, Manikas (2014)	1233 ražošanas uzņēmumi, datu bāzes dati	FR: debitoru aprite, krājumu aprite, kreditoru aprite, naudas cikls.	<i>uzņēmuma finanšu snieguma novērtējums uz naudas plūsmas vadību, 12 ceturkšņi.</i> Datu bāzes dati
Capece et al, 2010	105 gāzes nozares uzņēmumu finanšu pārskati	FR: investīciju rentabilitāte, pašu kapitāla rentabilitāte, realizācijas rentabilitāte, naudas plūsma, parāds pret pašu kapitālu.	<i>uzņēmuma snieguma novērtējums trīs gadu periodā.</i> Datu bāzes dati

* - finanšu rādītāji

Autores snieguma mērījumu teorētiskā izpēte liecina, ka subjektīvie mērījumi uzņēmuma snieguma novērtēšanā tiek izmantoti plašāk nekā objektīvie mērījumi. Subjektīvie mērījumi, izmantojot piecu vai septiņu punktu Likerta skalu tiek izmantoti attiecībā gan uz finanšu rādītājiem, gan arī nefinanšu rādītājiem. Subjektīvais finanšu un/vai nefinanšu rādītāju novērtējums tiek veikts, novērtējot uzņēmumu:

- *finanšu un nefinanšu rādītāju izmaiņas 2 – 3 gadu laikā, salīdzinot rādītājus ar konkurentu/galvenā konkurentu rādītājiem (2.tab.);*

2.tab. Subjektīvo snieguma mērījumu teorētiskā izpēte: rādītāju novērtējums salīdzinot ar konkurentiem

Table 2 Theoretical study of subjective performance measures: assessment of indicators in comparison with the competitors' (by the author)

Pētījums	Respondenti	Snieguma mērīšanas rādītāji	Novērtējums
Keh et al. (2007)	294 dažādu nozaru MVU īpašnieki	FR*: rentabilitātes un neto apgrozījuma pieaugums, tirgus daļa un uzņēmuma kopējais sniegums	1 – daudz vājāks 5 – daudz labāks
Huo et al. (2013)	617 dažādu nozaru uzņēmumu vadošie darbinieki	FR: neto apgrozījuma, realizācijas rentabilitātes, peļņas, tirgus daļas un investīciju rentabilitātes pieaugums	1 – daudz sliktāk 7 – daudz labāk
Chavez et al. (2015)	228 dažādu nozaru uzņēmumu vadošie darbinieki	NFR**: tirgus daļa, tirgus daļas pieaugums, konkurētspēja. FR: investīciju rentabilitātes, neto apgrozījuma un investīciju rentabilitātes pieaugums, realizācijas rentabilitāte	1 – pārāks 5 – vājāks
Cruz-González et al (2015)	248 augsto tehnoloģiju uzņēmumu vadošie darbinieki	FR: realizācijas rentabilitāte, peļņas, neto apgrozījuma un tirgus daļas pieaugums, aktīvu rentabilitāte, naudas plūsma	1 – daudz sliktāk; 4 - vienādi; 7 – daudz labāk
Avcı et al. (2011)	282 tūrisma nozares uzņēmumu vadītāji	FR: rentabilitāte, tirgus daļa, neto apgrozījums palielinājās, izmaksas samazinājās NFR: klientu un darbinieku apmierinātība palielinājās, klientu lojalitāte uzlabojās u.c.	1 – pilnībā nepiekrītu 5 – pilnībā piekrītu.
McManus (2013)	165 viesnīcu vadītāji	FR: neto apgrozījuma pieaugums, rentabilitāte, investīciju rentabilitāte, kopējais sniegums NFR: tirgus daļa, jaunu pakalpojumu attīstība, klientu apmierinātība	1 – krietni zem vidējā 7 – krietni virs vidējā

* - finanšu rādītāji; ** - nefinanšu rādītāji

- *finanšu un nefinanšu rādītāju izmaiņas pēdējo gadu laikā, salīdzinot rādītājus ar nozares vidējiem rādītājiem (3.tab.);*

3.tab. Subjektīvo snieguma mērījumu teorētiskā izpēte: rādītāju novērtējums salīdzinot ar nozares vidējiem rādītājiem (autores veidota)

Table 3 Theoretical study of subjective performance measures: assessment of indicators in comparison with the industry's average (by the author)

Pētījums	Respondenti	Snieguma mērīšanas rādītāji	Novērtējums
Kallunki et al. (2011)	96 dažādu nozaru uzņēmumu finanšu jomas vadošie darbinieki	22 NFR**: darbinieku apmierinātība, tirgus daļas pieaugums u.c. 8 FR: aktīvu rentabilitāte, neto apgrozījuma pieaugums u.c.	1 – zemāk 7 – augstāk 0 – nezinu
Koufteros (2014)	386 ražošanas un pakalpojumu nozaru uzņēmumu vadošie darbinieki	FR*: neto apgrozījuma un peļņas pieaugums, investīciju rentabilitāte, peļņas/neto apgrozījuma attiecība	1 – krietni virs vidējā; 7 – krietni zem vidējā
Hernaus et al. (2012)	194 ražošanas un pakalpojumu nozaru uzņēmumu vadītāji	FR: rentabilitāte, aktīvu rentabilitāte, darbinieku pievienotā vērtība ir augstāka/ pieaug straujāk	1 – pilnībā nepiekrītu 7 – pilnībā piekrītu

* - finanšu rādītāji; ** - nefinanšu rādītāji

- *finanšu un nefinanšu rādītājus uzņēmumu snieguma izvērtēšanā (4.tab.);*

4.tab. Subjektīvo snieguma mērījumu teorētiskā izpēte: rādītāju novērtējums uzņēmumu snieguma izvērtēšanā

Table 4 Theoretical study of subjective performance measures: assessment of indicators in evaluation of the company's performance (by the author)

Pētījums	Respondenti	Snieguma mērīšanas rādītāji	Novērtējums
Lau (2011)	121 ražošanas uzņēmumu vadošie darbinieki	FR* spēj: izpildīt budžetu, samazināt budžeta izmaksas, palielināt neto apgrozījumu u.c. NFR**: darbinieku apmierinātības līmenis, apmācītu darbinieku skaits, darbinieku aprīte u.c.	1 – nav svarīgi 7 – vienmēr svarīgi
Gomes et al. (2006)	205 ražošanas uzņēmumu vadītāji	9 FR: aktīvu rentabilitāte, pašu kapitāla rentabilitāte, naudas plūsma, neto apgrozījums u.c. 54 NFR: klientu sūdzība, tirgus daļa, darbinieku aprīte, drošība u.c.	1 – nav svarīgi 5 – noteikti svarīgi

* - finanšu rādītāji; ** - nefinanšu rādītāji

- *finanšu un nefinanšu rādītāju izmaiņas pēdējo gadu laikā (5.tab.).*

5.tab. Subjektīvo snieguma mērījumu teorētiskā izpēte: rādītāju izmaiņu novērtējums pēdējo gadu laikā

Table 5 Theoretical study of subjective performance measures: assessment of changes in performance indicators during the recent years (by the author)

Pētījums	Respondenti	Snieguma mērīšanas rādītāji	Novērtējums
Keh et al. (2007)	294 dažādu nozaru MVU īpašnieki	NFR** : sasniegti izvirzītie mērķi, nodrošināts darbs personālam un gandarījums par uzņēmuma darbības rezultātiem	1 – pilnībā nepiekrītu 5 – pilnībā piekrītu
Fullerton et al. (2014)	244 ražošanas uzņēmumu respondenti ar dažādām pozīcijām uzņēmumā	FR*: neto apgrozījums, aktīvu rentabilitāte, kopējais uzņēmuma sniegums un tirgus daļa	1 – būtisks pieaugums 5 – būtisks samazinājums
Tsou, Hsub (2015)	210 informācijas tehnoloģiju (IT) uzņēmumu IT daļu vadītāji	FR: palielinājies neto apgrozījums un rentabilitāte, rentabla darbība, sasniegti peļņas, neto apgrozījuma un tirgus daļas mērķi NFR: uzlabota esošo klientu lojalitāte, piesaistīts ievērojams skaits jaunu klientu, konkurences priekšrocības, labs tēls un laba reputācija.	1 – pilnībā nepiekrītu 5 – pilnībā piekrītu.
Kim (2014)	125 dažādu nozaru uzņēmumu vadošie darbinieki	FR: neto apgrozījuma, realizācijas rentabilitātes, peļņas un tirgus daļas pieaugums, realizācijas rentabilitāte un investīciju rentabilitāte	1 - daudz sliktāk 7 – būtiski uzlabojusies
Hernaus et al. (2012)	194 ražošanas un pakalpojumu nozaru uzņēmumu vadītāji	12 NFR: samazinājies klientu sūdzību skaits, uzņēmuma reputācija ir uzlabojusies u.c	1 – pilnībā nepiekrītu; 7 – pilnībā piekrītu.

* - finanšu rādītāji; ** - nefinanšu rādītāji

Zinātniskajā literatūrā kā objektīvais kritērijs visbiežāk izmantota aktīvu rentabilitāte – 58% gadījumu no zinātniskajiem rakstiem, kur izmantoti objektīvie mērījumi. Kā visbiežāk pielietotie subjektīvie mērījumi, pamatojoties uz to plašāku pielietošanu, ir rentabilitāte un rentabilitātes izmaiņas, neto apgrozījums un neto apgrozījuma izmaiņas un tirgus daļa un tirgus daļas izmaiņas. Visi trīs iepriekšminētie subjektīvie mērījumi izmantoti 58% gadījumu no zinātniskajiem rakstiem, kur izmantoti subjektīvie mērījumi (Yıldız, Karakaş, 2012). Autores pētījuma dati (1.-5.tabula) to apliecina.

Autore uzskata, ka subjektīvo mērījumu plašāka izmantošana attiecībā gan uz finanšu rādītājiem, gan arī nefinanšu rādītājiem sekmētu MVU snieguma novērtēšanas, kā arī vienotas finanšu un nefinanšu rādītāju novērtēšanas sistēmas izstrādāšanu kompleksas uzņēmumu snieguma novērtēšanas sistēmas kontekstā.

Secinājumi **Conclusions**

Uzņēmumu snieguma novērtēšanā un mērīšanā līdzās finanšu un nefinanšu snieguma mērījumiem tiek izmantotas objektīvo un subjektīvo mērījumu kategorijas. Uzņēmumu snieguma novērtēšanai, kas nevēlas publiskot darbības finansiālos rādītājus, iespējams izmantot snieguma subjektīvos mērījumus.

Snieguma objektīvo un subjektīvo mērījumu jēdzieni ir pretēji viens otram. Objektīvo mērījumu pamatā ir noteikti fakti, visbiežāk uzņēmumu finanšu pārskatu dati, un tos neietekmē analīzes veicēja personīgās izjūtas, interpretācija vai aizspriedumi, bet subjektīvie mērījumi tiešā veidā atkarīgi no analīzes veicēja uztveres un spriedumiem.

Subjektīvie mērījumi uzņēmumu snieguma novērtēšanā tiek izmantoti plašāk nekā objektīvie mērījumi. Subjektīvie mērījumi, pielietojot piecu vai septiņu punktu Likerta skalu, tiek izmantoti uzņēmumu finanšu un nefinanšu snieguma izvērtēšanā.

Subjektīvo mērījumu plašāka izmantošana attiecībā gan uz finanšu rādītājiem, gan arī nefinanšu rādītājiem sekmētu MVU snieguma novērtēšanas, kā arī vienotas finanšu un nefinanšu rādītāju novērtēšanas sistēmas izstrādāšanu kompleksas uzņēmumu snieguma novērtēšanas sistēmas kontekstā.

Summary

To characterise the results of company's business activities, the term 'performance' is used in the foreign scientific and educational literature. Objective and subjective measures are used in the international practice to assess performance. In Latvia, evaluation and systematization of these measures has not been carried out, which justifies the necessity of theoretical exploration of the objective and subjective performance measures. The study is based on the analysis of specialised literature and foreign scientific publications on the performance measurement issues. The following general research methods are used in the study: monographic or descriptive research method and comparison method. Aim of the research: to carry out a theoretical study on the objective and subjective measures of business performance. In the result of the research, evaluation and systematization of the objective and subjective performance measures is carried out.

Along with the financial and non-financial performance measures, the categories of objective and subjective measures are used in the business performance evaluation.

To evaluate performance of the companies, which doesn't want to make public their financial indicators, the subjective performance measures could be used.

Categories of objective and subjective performance measures alter each other. The objective measures are based on the solid facts, most often – data of the company's financial reports, and they are not affected by personal feelings, interpretation, or biases of the person carrying out the analysis. In contrary, subjective measures are directly related to the perception and opinion of the evaluator.

Subjective business performance measures are used more often than objective measurements. Subjective measures, applying 5 to 7 points' Likert scale, are used to evaluate both financial and non-financial business performance.

More extensive use of subjective measures both with regard to financial indicators, and non-financial indicators would facilitate development of a single system for SMEs' performance evaluation, and financial and non-financial indicators' assessment in the context of a complex business performance evaluation system.

Literatūra References

- Alpkan, L., Ergun, E., Bulut, C. and Yilmaz, C. (2005). The Effects of Firm Entrepreneurship on Firm Performance. *The Journal of Dogus University*, 6(2), 175-189.
- Avci, U., Madanoglu, M., Okumus, F. (2011). Strategic orientation and performance of tourism firms: Evidence from a developing country. *Tourism Management*, 32, 147–157.
- Band, W. (1990). Performance metrics keep customer satisfaction programmes on track. *Marketing News*, Vol.24, Iss.11.
- Barnes, M., Coulton, L., Dickinson, T. Dransfield, S., Field, J., Fisher, N., Saunders, I., Shaw, D. (1998). *New approach to performance measurement for small and medium enterprises*. Downloaded from <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.42.3859&rep=rep1&type=pdf>
- Berger, P.L., Luckmann, T.L. (1966). *The Social Construction of Reality*. Doubleday. Garden City, NY, 240 p.
- Bianchi, C., Cosenz, F., Marinkovic, M. (2015). Designing Dynamic Performance Management Systems to Foster SME Competitiveness according to a Sustainable Development Perspective. Empirical Evidences from a Case-Study. *International Journal of Business Performance Management* , 16 (1), 84-108.
- Capece, G., Cricelli, L., Di Pillo, F., Levialdi, N. (2010). A cluster analysis study based on profitability and financial indicators in the Italian gas retail market. *Energy Policy*, 38, 3394–3402.
- Capece, G., Pillo., F. Di., Levialdi, N. (2013). The Performance Assessment of Energy Companies. *APCBEE Procedia*, 5, 265 – 270.
- Carpinetti, L.C.R., Galdámez, E.V.C., Gerolamo, M.C.(2008). A measurement system for managing performance of industrial clusters: A conceptual model and research cases. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 57(5), 405 – 419.
- Chavez, R., Yu, W., Jacobs, M., Fynes, B., Wiengarten, F., Lecuna, A. (2015). Internal lean practices and performance: The role of technological turbulence *Int.J. Production Economics*, 160, 157–171.

- Cruz-González, J., López-Sáez, P., Navas-López, J.E., Delgado-Verde, M. (2015). Open search strategies and firm performance: The different moderating role of technological environmental dynamism. *Technovation*, 35, 32–45.
- Dawes, J. (1999). The Relationship between Subjective and Objective Company Performance Measures in Market Orientation Research: Further Empirical Evidence. *Marketing Bulletin*, 10, 65-75
- Dess, G. G., Robinson, R.B. (1984). Measuring Organizational Performance in the Absence of Objective Measures: The Case of Privately-held Firm and Conglomerate Business Unit. *Strategic Management Journal*, 5, 265-273.
- Dobrea, F., Brad, L. Ciobanua, R., Turleaa, E. Caloiana, F. (2012). Management performance audit in mergers and acquisitions. *Procedia Economics and Finance*, 3, 309 – 314.
- Folan, P., Browne, J., Jagdev, H. (2007). Performance: Its meaning and content for today's business research. *Computers in Industry*, 58, 605.-620.
- Fullerton, R.R., Kennedy, F.A., Widener, S.K. (2014). Lean manufacturing and firm performance: The incremental contribution of lean management accounting practices. *Journal of Operations Management*, 32, 414–428.
- Garengo, P., Biazzo, S. and Bititci, U.S. (2005). Performance measurement systems in SMEs: A review for a research agenda. *Int.J.of Management Reviews*, 7 (1), 25–47.
- Gomes, C.F., Yasin, M.M., Lisboa, J.V. (2006). Performance measurement practices in manufacturing firms: an empirical investigation. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 17 (2), 144 – 167.
- Hernaus, T., Bach, M.P., Vukšič, V.B. (2012). Influence of strategic approach to BPM on financial and non-financial performance. *Baltic Journal of Management*, 7(4), 376–396.
- Huo, B., Han, Z., Zhao, D., Zhoue, H., Wood, C.H., Zhai, X. (2013). The impact of institutional pressures on supplier integration and financial performance: Evidence from China. *Int. J. Production Economics*, 146, 82–94.
- Kallunki, J-P, Laitinen, E.K., Silvola, H. (2011). Impact of enterprise resource planning systems on management control systems and firm performance. *Int. J. of Accounting Information Systems*, 12, 20–39.
- Keh, H.T., Nguyen, T.T.M., Ng, H.P. (2007). The effects of entrepreneurial orientation and marketing information on the performance of SMEs. *Journal of Business Venturing*. 22(4), 592.-611.
- Kenneth, A. Merchant, K.A., Stringer, C., Theivananthampillai, P. (2010). Relationships between Objective and Subjective Performance Ratings. *Department of Accountancy and Business Law, Working paper series number 17*.
- Kim, D-Y. (2014). Understanding supplier structural embeddedness: A social network perspective. *Journal of Operations Management*, 32, 219–231.
- Kotane, I. (2016). Practice of small and medium-sized enterprise performance evaluation in Latvia. Proceedings of the International Scientific Conference. SOCIETY. INTEGRATION. EDUCATION. Vol.IV, May 27th-28th, 2016. Rezekne: Rezeknes Academy of Technologies, 335.-344.
- Kotāne, I. (2015). Theoretical Aspects of Measurement and Management of the Company's Performance. *Latgales Tautsaimniecības pētījumi: Sociālo zinātņu žurnāls*. 1 (7), 92.-116. Pieejas veids <http://journals.ru.lv/index.php/LNRE/article/view/1181>
- Koufteros, X., Vergheze, A., Lucianetti, L. (2014). The effect of performance measurement systems on firm performance: A cross-sectional and a longitudinal study. *Journal of Operations Management*, 32, 313–336.

- Kroes, J.R., Manikas, A.S. (2014). Cash flow management and manufacturing firm financial performance: A longitudinal perspective. *Int. J. Production Economics*, 148, 37–50.
- Küçükkancabaş, S., Akyol, A., Ataman, B. (2006). The Effect of Relationship Marketing on Business Performance: A Research on Beverage Sector, *Marmara University Journal of Oneri*, 7 (25), 131-139.
- Laitinen, E.K. (2002). A dynamic performance measurement system: evidence from small Finish technology companies. *Scandinavian Journal of Management*, 18 (1), 65–99.
- Lau, C.M. (2011). Nonfinancial and financial performance measures: How do they affect employee role clarity and performance? *Advances in Accounting, incorporating Advances in International Accounting*, 27, 286–293.
- Lin, Z.J., Yang, H. and Arya, B. (2009). Alliance Partners And Firm Performance:Resource Complementarity And Status Association, *Strategic Management Journal*, 30, 921-940.
- Maskell, B. (1992). Performance measurement for world class manufacturing. *Corporate Controller (COP) (January – February)*, 44.-48.
- Massalla, C. (1994). Designing a Performance Measurement System for a Small Company: A Case Study. *Operations Strategy and Performance (EurOMA Conference Proceedings)*, University of Cambridge, Cambridge, 325-330.
- McManus, L. (2013). Customer accounting and marketing performance measures in the hotel industry:Evidence from Australia. *Int.J.Journal of Hospitality Management*, 33, 140–152
- Monkhouse, E. (1995). The role of competitive benchmarking in small-to medium-sized enterprises. *Benchmarking for Quality Management & Technology*, 2 (4), 41-50.
- Olaru, M., Pirnea.I.C., Hohan, A., Maftai, M. (2014). Performance Indicators Used by SMEs in Romania, Related to Integrated Management Systems. *Procedia – Social and behavioral Sciences*, 109, 949.-953.
- Parks, R.B. (1984) Linking Objective and Subjective Measures of Performance. *Public Administration Review*, 44 (2), 118-127.
- Phihlela, T.R., Odunaike, S.A. (2012). A Measurement Framework to Assess SME Performance. *Proceedings of the International Systems Educators Conference, New Orleans Louisiana, USA*.
- Stalk, G., Hout, T. (1990). How time-based management measures performances. *Planning Review*, 26 (9), 26-29.
- Tsou, H-Tai., Hsub, S.H-Yu. (2015). Performance effects of technology–organization–environment openness, service co-production, and digital-resource readiness: The case of the IT industry. *Int. J. of Information Management*, 35, 1–14.
- Vij, S., Bedi, H.S. (2016). Are subjective business performance measures justified? *Int. J. of Productivity and Performance Management*, 65 (5), 603 – 621.
- Wall, T.D., Michie, J., Patterson, M., Wood, S.J., Sheehan, M., Clegg, C.W., West, M (2004). On the validity of subjective measures of company performance *Personnel Psychology*, 57 (1), 95-118.
- Yıldız, S., Karakaş, A. (2012). Defining Methods and Criteria for Measuring Business Performance: A Comparative Research Between the Literature in Turkey and Foreign. *Social and Behavioral Sciences*, 58, 1091–1102.
- Zulkiffli, S. (2104). Business Performance for SMEs: Subjective or Objective Measures? *Integrative Business Economics. Research*, 3(1), 371 – 381.
- Zulkiffli, S., Perera, N. (2011). A literature analysis on business performance for SMES - subjective or objective measures? *2011 SIBR Conference on Interdisciplinary Business and Economics Research* (pp. 1-9). Bangkok, Thailand: Society of Interdisciplinary Business Research (SIBR).

IEDZĪVOTĀJU INFORMĒTĪBA PAR SOSNOVSKA LATVĀŅA KAITĪGUMU RĒZEKNES NOVADĀ

Population Awareness of the Harmfulness of Sosnowsky's Hogweed in Rezekne Municipality

Inta Kotāne

Anda Zvaigzne

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, Latvija

Abstract. *Invasive alien species are one of the most urgent problems to be addressed to maintain biodiversity in the world. Sosnowsky's hogweed (*Heracleum sosnowskyi*) has been included in Latvia's list of invasive alien species. The population's awareness of the problem of Sosnowsky's hogweed may be viewed as one of the preventive measures to avoid the spread of the weed, which also allows optimally using financial resources. Research studies show that the levels of public awareness of Sosnowsky's hogweed and its harmfulness are different. The paper is based on the implementation results for the research grant "Investigation into the Information Society regarding the Control and Hazards of Sosnowsky's Hogweed in Rezekne Municipality". The research aim of the paper is to examine the Rezekne municipality population's awareness of the harmfulness of Sosnowsky's hogweed and their wish to acquire or build up their knowledge about the harmfulness of Sosnowsky's hogweed based on the results of a survey/interview of experts and a survey of the population. The research results – the results of the survey and the interview – revealed that the population could identify Sosnowsky's hogweed in nature, and the population, including agricultural land owners/managers were sufficiently informed about the harmfulness of Sosnowsky's hogweed. For the population, the most appropriate way of acquiring information about Sosnowsky's hogweed would be Internet websites, even though the experts considered the websites to be a partly effective way of informing the public. Research methods used: monographic, descriptive, analysis, synthesis, data grouping and sociological methods – a survey/interview of industry experts and a survey of the population.*

Keywords: *harmfulness of Sosnowsky's hogweed, residents, agricultural land owners/managers, experts, awareness.*

Ievads

Introduction

Invazīvo sugu izplatība rada draudus Eiropas dabiskajai bioloģiskajai daudzveidībai. Valsts lomu invazīvo sugu ierobežošanā nosaka konvencija „Par

bioloģisko daudzveidību” (Par 1992.gada 5.jūnija..., 1995). Konvencijā noteikta valsts atbildība tādu svešu sugu ieviešanās novēršanā, kuras apdraud ekosistēmas un citas sugas, kā arī nosaka nepieciešamību šīs svešās sugas kontrolēt vai iznīcināt. Konvencija ir iestrādāta Latvijas Republikas (LR) normatīvajos aktos.

LR Augu aizsardzības likumā (Augu aizsardzības likums, 1999) invazīvo augu suga definēta kā Latvijas dabai neraksturīga suga, kura apdraud vietējās sugas un to dzīvotnes vai rada ekonomiskus zaudējumus, kaitējumu cilvēka veselībai vai videi. Likumā noteikts, ka Latvijā aizliegts audzēt invazīvo augu sugu sarakstā iekļautās augu sugas. Zemes īpašnieka vai valdītāja pienākums ir šīs invazīvās augu sugas iznīcināt, ja tās izplatījušās zemē, kas atrodas viņa īpašumā vai valdījumā. LR Ministru kabineta noteikumos Nr.468 (Invazīvo augu sugu saraksts, 2008) kā vienīgā invazīvo augu suga iekļauta Sosnovska latvānis *Heracleum sosnowskyi Manden*, kas arī ir viens no invazīvo augu sugu uzskatāmākajiem piemēriem Latvijas citzemju florā.

Invazīvās sugas ne vien apdraud vietējo bioloģisko daudzveidību, apdraud cilvēku veselību, bet arī rada izdevumus to izplatības kontrolei un radīto postījumu novēršanai. Augu aizsardzības likumam pakārtotie Ministru kabineta noteikumi (Invazīvo augu sugas – Sosnovska latvāņa – izplatības ierobežošanas noteikumi, 2008) nosaka Sosnovska latvāņa ierobežošanas metodes, pielikumā detalizēti raksturojot tā ierobežošanas veidus un paņēmienus.

Zinātnieku pētījumi parāda dažādu sabiedrības informētības līmeni par latvāni un tā kaitīgumu. Polijā par šādu augu bija dzirdējuši 57,7% aptaujāto respondentu un visbiežāk viņu atzīmētie informācijas avoti: televīzija, prese un internets (Rzymiski et al., 2015a). Savukārt Polijā mežsaimniecības darbinieki, kā latvāņa ietekmei lielākā mērā pakļautā mērķa grupa, savu informētības līmeni par latvāni novērtē kā augstu, jo 96,3% respondentu bija dzirdējuši par šādu augu. Vairāk nekā 20% aptaujāto bijusi saskarsme ar šo augu vismaz reizi mūžā, bet tikai mazāk nekā puse no tiem apzinājās iespējamās sekas. Tajā pašā laikā, vairāk nekā 35% aptaujāto nebija nekādu zināšanu par latvāņa kontroles un pārvaldības procedūrām. Visbiežāk atzīmētie informācijas avoti: internets, televīzija un skola (Rzymiski et al., 2015b).

Informētību var skatīt kā vienu no Sosnovska latvāņa izplatīšanās aizkavēšanas un optimālas finansiālo resursu izlietošanas profilaktiskajiem pasākumiem. Latvāņa izplatības ierobežošanai nepieciešama informatīva programma iedzīvotāju izpratnes palielināšanai (Nielsen et al., 2005), atbilstoša valsts politika (zemju apsaimniekošanas veicināšana un sabiedrības izglītošana (Oļukalns, Kukle, 2006), informācija un informētība (Kabuce, Priede, 2010; Linder, 2016), kā arī sabiedrība ir jāizglīto, lai var atrast latvāņa izplatības vietas, novērst to tālāku izplatīšanos un veikt to apkarošanu savā zemes īpašumā (Kraus, 2013).

Valsts augu aizsardzības dienests (VAAD) veic Sosnovska latvāņa izplatības noteikšanu. Kultūraugu uzraudzības valsts informācijas sistēmā atrodama plašākā, pilnīgākā un jaunākā pieejamā informācija par latvāņa izplatību. VAAD aptaujas rezultāti liecina, ka kopumā ievērojami vairāk tiek izmantota VAAD sniegtā informācija. Visvairāk tiek lietota VAAD mājaslapā visiem brīvi pieejamā informācija (Garkāje, 2016).

Invazīvās augu sugas Sosnovska latvāņa diskursa izpētes Latvijas publiskajā telpā (2010–2013) pētniece (Plotņikova, 2013) nonāk pie secinājumiem, ka „kopējai vides komunikācijai konkrētās invazīvās augu sugas jautājumā noteikti būtu nepieciešami uzlabojumi. Lai arī novērojama aktivitāte no atsevišķu pašvaldību un valsts iestāžu puses (VAAD), tomēr kamēr šajā procesā nav iesaistījušās visas puses, kuras šis jautājums skar, komunikācija nevar būt efektīva. Nepieciešama aktīvāka valdības iesaiste, „pietrūkstošā signāla sūtīšana” un skaidras pozīcijas paušana, kā arī reāla gatavība sadarboties, ieguldīt spēku un finanšu līdzekļus”.

Autores uzskata, ka savlaicīga Sosnovska latvāņa situācijas apzināšana un novērtēšana ir vitāli svarīga un būtisks nosacījums Sosnovska latvāņa izplatības ierobežošanā ir sabiedrības informētības līmeņa paaugstināšana.

Pētījuma mērķis: izpētīt Rēzeknes novada iedzīvotāju informētību par Sosnovska latvāņa kaitīgumu un vēlēšanos iegūt vai papildināt zināšanas par Sosnovska latvāņa kaitīgumu, balstoties uz ekspertu aptaujas/intervijas un iedzīvotāju aptaujas rezultātiem.

Pētījuma uzdevumi:

1. Veikt Rēzeknes novada iedzīvotāju, tai skaitā lauksaimniecības zemju īpašnieku/apsaimniekotāju aptaujas rezultātu analīzi.
2. Salīdzināt ekspertu un Rēzeknes novada iedzīvotāju, tai skaitā lauksaimniecības zemju īpašnieku/apsaimniekotāju aptauju rezultātus.

Pielietotās pētījuma metodes: monogrāfiski aprakstošā metode, analīze, sintēzes, statistikas metode, socioloģiskās pētījuma metodes – iedzīvotāju aptauja un ekspertu aptauja/intervija. Pētījums veikts pamatojoties uz ekspertu un iedzīvotāju aptauju rezultātiem, zinātnieku publikācijām un citiem informāciju avotiem.

Pētījuma metodoloģija

Pētījuma ietvaros tika veiktas iedzīvotāju un ekspertu aptaujas/intervijas, ar mērķi noskaidrot sabiedrības un Rēzeknes novada iedzīvotāju informētību par Sosnovska latvāni un tā kaitīgumu.

Rēzeknes novada iedzīvotāju aptaujā piedalījās 749 respondenti. Aptaujas anketas tika izplatītas visos Rēzeknes novada 25 pagastos. Aptaujas anketas tika

izplatītas drukātā un elektroniskā formā. Anketas izplatīšanā iesaistījās Rēzeknes novada pašvaldība un pagastu pārvaldes.

Ekspertu aptaujā piedalījās 7 nozares eksperti. Nozares ekspertu izvēli noteica to izglītības līmenis (eksperti A un D ar maģistra grādu vides zinātnē un eksperti C, D un F ar doktora grādu bioloģijā, ģeogrāfijā vai lauksaimniecībā) un profesionālā darba pieredze lauksaimniecības nozarē (eksperti B, F un G) vai dabas aizsardzības jautājumos (eksperti D un E).

Pētījuma realizēšanas laiks: 2016. gada februāris – decembris.

Pētījuma datu apstrādei izmantotas sociālo zinātņu statistikas paketes SPSS (Statistical Package for the Social Science) un Microsoft Excel analīzes rīki.

Pētījuma rezultāti

Rēzeknes novada respondentu struktūrā lielāko īpatsvaru sastādīja respondenti no Rikavas (4,7%), Simalas (4,5%), Ozolmuižas un Stružānu pagastiem (4,4%), bet vismazāko – Audriņu, Ilzeskalna, Kaunatas un Vērēmu pagastiem (3,6%). Aptaujā relatīvi vairāk respondenti bija sievietes (63,2%) nekā vīrieši (36,8%). Respondentu vecuma grupas ir atšķirīgas – sākot ar 18 gadiem un jaunākas līdz pat 62 gadiem un vairāk.

Gandrīz puse jeb 49,7% no respondentiem bija vecuma grupā no 46 līdz 61 gadiem, savukārt 28,7% - no 26 līdz 45 gadiem. Liels aptaujāto īpatsvars – 15,8% bija vecuma grupā no 62 un vairāk gadu. 64,0% aptaujāto ir lauksaimniecības zemes apsaimniekotāji un/vai īpašnieki, bet 36,0% atbildēja, ka nav nedz zemes apsaimniekotāji un/vai īpašnieki.

Aptaujas jautājuma „*Vai Jūs zināt, kas ir Sosnovska latvānis*” mērķis bija noskaidrot, vai vietējie lauksaimniecības zemes īpašnieki, apsaimniekotāji un pārējie iedzīvotāji zina, kas ir Sosnovska latvānis. Respondentu pārliecinošais vairākums atbildēja, ka zina, kas ir Sosnovska latvānis (atbildes „noteikti jā” 51,5% un „drīzāk jā” 34%). Neskatoties uz to, ka 51,5% respondentu atbildēja, ka noteikti zina, kas ir Sosnovska latvānis, tomēr apmēram trešā daļa no tiem atbildēja, ka drīzāk zina, bet tomēr vēl šaubās. Tas nozīmē, ka gan respondentiem, kas atbildējuši ar „drīzāk jā”, gan tiem, kas aptaujā atzina, ka nezina vai drīzāk nezina, kas ir Sosnovska latvānis, būtu nepieciešams šādas zināšanas papildināt vai iegūt.

Izvērtējot respondentu atbildes (1.tabula), ņemot vērā to vecuma grupu, var secināt, ka pārliecināti, ka Sosnovska latvāni dabā vislabāk atpazītu, ir iedzīvotāji vecuma grupā 46-61 gadiem – tie ir 216 iedzīvotāji, tai seko vecuma grupa 26-45 gadi un iedzīvotāji vecuma grupā no 62 un vairāk gadu.

Vērtējot sabiedrības informētību par Sosnovska latvāni Rēzeknes novadā, eksperti *piekrīt* (4 eksperti) vai arī *daļēji piekrīt* (3 eksperti) apgalvojumam, ka

sabiedrība atpazīst Sosnovska latvāni dabā, kas sakrīt ar Rēzeknes novada iedzīvotāju aptaujā dominējošo viedokli.

1.tab. Respondentu atbilžu sadalījums pēc zināšanām, kas ir Sosnovska latvānis, pa vecuma grupām (n=749), (autoru izveidota pēc iedzīvotāju aptaujas rezultātiem)
 Table 1 Distribution of the respondents answers by level of their knowledge about Sosnovsky's hogweed and by age (n=749), (authors' calculations based on the population survey)

Vecuma grupa	noteikti jā		drīzāk jā		drīzāk nē		noteikti nē	
	Sk.*	%	Sk.	%	Sk.	%	Sk.	%
līdz 18	10	1,3	2	0,3	3	0,4	0	0,0
19-25	10	1,3	13	1,7	4	0,5	2	0,3
26-45	91	12,1	82	10,9	28	3,7	14	1,9
46-61	216	28,8	119	15,9	24	3,2	13	1,7
62 un vairāk	59	7,9	39	5,2	10	1,3	10	1,3
Kopā	386	51,5	255	34,0	69	9,2	39	5,2

*Sk.- skaits

Vērtējot Sosnovska latvāņa izplatību Rēzeknes novadā ar aptaujas jautājuma „Vai Jūsu apkārtnē aug Sosnovska latvānis?” palīdzību, lielākais respondentu īpatsvars jeb 52,2 % atbildēja, ka viņu apkārtnē nav ieviesies Sosnovska latvānis. Savukārt 29,5% uzskata, ka tas ir ieviesies, bet 18,3% respondentu pietrūkst informācijas par to vai šī kultūra ir vai nav ieviesusies tuvākajā apkārtnē.

Iedzīvotāju informētība par Sosnovska latvāņa kaitīgumu tika skaidrota ar aptaujas jautājuma „Vai Jūs uzskatāt, ka Jums ir pietiekamas zināšanas par Sosnovska latvāņa kaitīgumu?” palīdzību. Lielākais respondentu īpatsvars (41,3%) uzskata, ka viņiem ir pietiekamas zināšanas par Sosnovska latvāņa kaitīgumu. Jāatzīmē, ka tajā pašā laikā diezgan liels respondentu īpatsvars – 27,5% uzskata, ka viņiem nav pietiekamu zināšanu par Sosnovska latvāņa kaitīgumu. Aptuveni trešā daļa no respondentiem (31%) atbildēja, ka šādas zināšanas viņiem nav bijušas vajadzīgas, kas varētu būt izskaidrojams ar to, ka viņu zemes platībās vai to apkārtnē Sosnovska latvānis nav ieviesies, jo apstiprinoši atbildi par Sosnovska latvāņa klātbūtni tuvākajā apkārtnē sniedza tikai 29,5% respondentu.

Izvērtējot respondentu sniegtās atbildes ar pietiekamu zināšanu novērtējumu par Sosnovska latvāņa kaitīgumu katras vecuma grupas ietvaros un starp vecuma grupām, (2.tabula) var secināt, ka zinošākie par šī auga kaitīgumu

ir respondenti vecuma grupā no 46 līdz 61 gada jeb 46,8%, tai seko vecuma grupa 62 un vairāk gadu ar 39,8% un vecuma grupa 26-45 gadiem – 35,3%. Vismazāk par Sosnovska latvāņa kaitīgumu informēti respondenti vecuma grupā līdz 18 gadiem, tie ir 66,7% no visiem šajā vecuma grupā aptaujātajiem. No

2.tabulas var arī secināt, ka 65,5% respondentu vecuma grupā no 19 līdz 25 gadiem visvairāk nezina par Sosnovska latvāņa kaitīgumu, jo šādas zināšanas nav bijušas nepieciešamas, tomēr ticams, ka gadījumā, ja šādas zināšanas būtu nepieciešamas, šī respondentu grupa tās iegūtu. Līdzīgi arī respondenti vecuma grupā 26 – 45 gadi (37,2%) un iedzīvotāji, kas vecāki par 62 gadiem (35,6%).

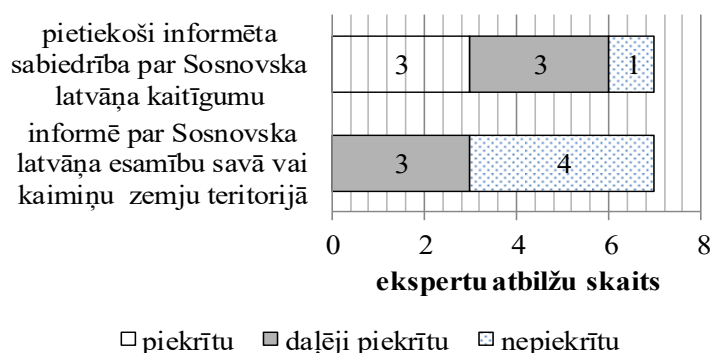
2.tab. Zināšanas par Sosnovska latvāņa kaitīgumu katras vecuma grupas ietvaros (n=749), (autoru izveidota pēc iedzīvotāju aptaujas rezultātiem)

Table 2 *Distribution of the respondents by awareness of the harmfulness of Sosnowsky's hogweed and by age (n=749), (authors' calculations based on the population survey)*

Atbilžu varianti	Vecuma grupa									
	līdz 18		19-25		26-45		46-61		62 un vairāk	
	Sk.	%	Sk.	%	Sk.	%	Sk.	%	Sk.	%
Jā	4	26,7	8	27,6	76	35,3	174	46,8	47	39,8
Nē	10	66,7	2	6,9	59	27,4	106	28,5	29	24,6
Nezinu, jo tādas zināšanas nav bijušas vajadzīgas	1	6,7	19	65,5	80	37,2	92	24,7	42	35,6
Kopā:	15	100	29	100	215	100	372	100	118	100

*Sk.- skaits

Eksperti uzskata, ka sabiedrība ir pietiekoši informēta par Sosnovska latvāņa kaitīgumu, jo 6 no 7 ekspertiem *piekrīt* vai arī *daļēji piekrīt* apgalvojumam (1.attēls), kas sakrīt ar Rēzeknes novada iedzīvotāju viedokli, jo 41,3% respondentu uzskata, ka viņiem ir pietiekamas zināšanas par Sosnovska latvāņa kaitīgumu.

1.att. Sabiedrības informētības novērtējums par Sosnovska latvāni

Rēzeknes novadā, ekspertu aptauja (n=7), (autoru izveidots pēc ekspertu atbildēm)

Fig. 1 *Expert ratings of public awareness of Sosnowsky's hogweed in Rezekne municipality, a survey of experts (n=7), (authors' construction based on the survey of experts)*

Savukārt eksperti uzskata (daļēji piekrīt un nepiekrīt), ka sabiedrība kopumā, kā arī lauksaimniecības zemju īpašnieki/apsaimniekotāji informē vietējās, atbildīgās institūcijas par Sosnovska latvāņa esamību savā vai kaimiņu zemju teritorijā.

Aptaujas jautājuma „*Vai Jūs zinātu, ko darīt, ja ciestu no Sosnovska latvāņa?*” mērķis bija noskaidrot, vai iedzīvotāji ir informēti par to, kā rīkoties, ja ir gadījies ciest no Sosnovska latvāņa. Aptaujas rezultāti liecina, ka 42,1% respondentu drīzāk nezina nekā zina, ko šādos gadījumos darīt. Tikai 15,4% respondentu atbildēja, ka noteikti zinātu kā rīkoties, ja ir gadītos ciest no Sosnovska latvāņa, bet trešā daļa no visiem aptaujātajiem jeb 32,4% ir daļēji informēti par to kā rīkoties šādā situācijā. Savukārt katrs desmitais jeb 10,1% respondentu atbildēja, ka noteikti nezinātu, kas jādara gadījumos, ja nācies ciest no Sosnovska latvāņa.

Respondentu atbildes uz aptaujas jautājumu „*Vai Jūs gribētu papildināt (vai iegūt) zināšanas par Sosnovska latvāņa kaitīgumu un palīdzības sniegšanu ar tā izraisīto veselības apdraudējumu?*” raksturo viņu vēlēšanos iegūt zināšanas par Sosnovska latvāņa kaitīgumu. Neskatoties uz to, atbildi „noteikti jā” sniedza tikai 15,9% respondentu, tomēr ļoti liels respondentu īpatsvars – 43,3% - sniedza atbildi „drīzāk jā”. Tikai 8,3% respondenti atbildēja noraidoši, t.i., „noteikti nē”.

Respondentu viedokļu novērtējumam un salīdzināšanai kā viņi vērtē zināšanu pietiekamību par Sosnovska latvāņa kaitīgumu un vēlēšanos zināšanas papildināt vai iegūt tika izveidota 3.tabula.

3.tabulas dati liecina, ka 67,5% respondentu, kuri atzīmēja, ka viņiem ir nepietiekamas zināšanas par Sosnovska latvāņa kaitīgumu vēlētos zināšanas iegūt, atbildes „noteikti jā” un drīzāk jā”. Jāatzīmē, ka 49,6% respondentu, kuri atzīmēja, ka viņiem tādas zināšanas nav bijušas vajadzīgas vēlētos zināšanas iegūt, atbildes „noteikti jā” un drīzāk jā”.

Respondenti, kuri vēlējās iegūt zināšanas par Sosnovska latvāņa kaitīgumu, sniedza atbildes uz jautājumu „*Kādā veidā Jūs šādas zināšanas labprātāk iegūtu?*”. Dotajam jautājumam tika piedāvāti šādi atbilžu varianti, no kuriem varēja izvēlēties vairākas atbildes: rakstos avīzēs un žurnālos; bukletos; speciāli organizētos semināros; grāmatas formā un interneta vietnēs. Respondentiem bija iespēja sniegt arī savu atbildi.

Aptaujas rezultāti liecina, ka visvairāk respondenti (30,5%) atzīmēja, ka zināšanas par Sosnovska latvāņa kaitīgumu labprātāk saņemtu internetā izveidotā īpašā vietnē par lauksaimniecības zemju kopšanu. Nākamie biežāk atzīmētie zināšanu iegūšanas veidi: 28,3% - bukleti un raksti avīzēs un žurnālos – 23,0%.

3.tab. Zināšanu par Sosnovska latvāņa kaitīgumu un vēlmi tās papildināt vai iegūt salīdzinošs novērtējums (n=749) (autoru izveidota pēc iedzīvotāju aptaujas)

Table 3 Distribution of the replies of the respondents regarding their knowledge of the harmfulness of Sosnowsky's hogweed and their wish to build up or acquire the knowledge (n=749) (authors' calculations based on the population survey)

Jautājumi, atbildes			Vēlētos iegūt zināšanas par Sosnovska latvāņa kaitīgumu				Kopā
			noteikti jā	drīzāk jā	drīzāk nē	noteikti nē	
Pietiekamas zināšanas par Sosnovska latvāņa kaitīgumu	jā	Skaitis	60	128	97	24	309
		Īpatsvars, %	8,0	17,1	13,0	3,2	41,3
	nē	Skaitis	39	100	51	16	206
		Īpatsvars,%	5,2	13,4	6,8	2,1	27,5
	nezinu, jo tādās zināšanas nav bijušas vajadzīgas	Skaitis	20	96	96	22	234
		Īpatsvars, %	2,7	12,8	12,8	2,9	31,2
Kopā		Skaitis	119	324	244	62	749
		Īpatsvars, %	15,9	43,3	32,6	8,3	100,0

Salīdzinot respondentu atbildes par vēlamu zināšanu iegūšanas veidu par Sosnovska latvāņa kaitīgumu pa vecuma grupām (skat. 4.tab.), tad gados jaunāki respondenti (līdz 45 gadiem) šādu informāciju vairāk vēlētos saņemt internetā izveidotā īpašā vietnē par lauksaimniecības zemju kopšanu, otrajā vietā atstājot informācijas iegūšanas veidu no rakstiem avīzēs un žurnālos vai bukletu formā. Savukārt gados vecāki iedzīvotāji (virs 46 gadu vecumam) labprātāk zināšanas iegūtu bukletu formā, internetā izveidotā īpašā vietnē par lauksaimniecības zemju kopšanu vai no rakstiem avīzēs un žurnālos.

Vērtējot sabiedrības informēšanas veidu efektivitāti par Sosnovska latvāņa ierobežošanu un kaitīgumu Rēzeknes novadā pēc ekspertu domām kā visefektīvākie ir: tikšanās ar speciālistiem klātienē (sanāksmēs un semināros, pieredzes apmaiņas pasākumi u.c.); raksti avīzēs un žurnālos. Daļēji efektīvi sabiedrības informēšanas veidi par Sosnovska latvāņa ierobežošanu un kaitīgumu Rēzeknes novadā pēc ekspertu domām ir internetā īpaši izveidotā vietnē par lauksaimniecības zemju kopšanu, bukleti un sociālie tīkli (facebook.com, twitter.com, draugiem.lv u.c.) (Zvaigzne et al., 2016).

Autores uzskata, ka informāciju par Sosnovska latvāņa kaitīgumu un izplatību būtu nepieciešams ietvert kā tēmu kādā no skolu mācību priekšmetiem, lai skolēni, iesaistot arī savus ģimenes locekļus, veidotu kopīgus projektus, ievācot informāciju, par šo augu kaitīgumu, tādā veidā izglītojot gan sevi, gan arī savus tuviniekus.

Secinājumi **Conclusions**

Rēzeknes novada iedzīvotāju, tai skaitā lauksaimniecības zemju īpašnieku/apsaimniekotāju aptaujas rezultāti parāda to, ka nedaudz vairāk kā puse respondentu uzskata, ka tiem ir ļoti labas zināšanas par Sosnovska latvāni, savukārt aptuveni trešdaļa aptaujāto norādījuši, ka drīzāk zina kas ir šis augs, bet tomēr nav pilnīgi droši. Tas nozīmē, ka būtu nepieciešams šādas zināšanas attiecīgi papildināt vai iegūt.

Lielākā respondentu daļa uzskata, ka viņiem ir pietiekamas zināšanas par Sosnovska latvāņa kaitīgumu. Tomēr aptuveni trešā daļa no respondentiem atbildēja, ka šādas zināšanas viņiem nav bijušas vajadzīgas, kas varētu būt izskaidrojams ar to, ka viņu zemes platībās vai to apkārtnē Sosnovska latvānis nav ieviesies. Savukārt eksperti uzskata, ka sabiedrība kopumā, kā arī zemju īpašnieki/apsaimniekotāji nepietiekoši informē vietējās, atbildīgās institūcijas par Sosnovska latvāņa esamību savā vai kaimiņu zemju teritorijā.

Zināšanu papildināšanai par Sosnovska latvāni, iedzīvotājiem pieņemamākais informācijas ieguves veids būtu interneta vietnes, kas ar nelielu pārsvaru apsteidz vēlmi informāciju iegūt bukletu formā. Var secināt, ka mūsdienu ātrajā un mainīgajā laikmetā - iedzīvotājiem būtu nepieciešama informācija, kas īsa, kodolīga, ātri iegūstama un viegli pieejama. Eksperti uzskata, ka internetā izveidotā īpašā vietnē par lauksaimniecības zemju kopšanu ir daļēji efektīvs sabiedrības informēšanas veids par Sosnovska latvāņa ierobežošanu un kaitīgumu.

Izglītības un zinātnes ministrijai būtu nepieciešams ietvert kādā no skolu mācību priekšmetiem informāciju par Sosnovska latvāņa kaitīgumu, lai skolēni, iesaistot arī savus ģimenes locekļus, veidotu kopīgus projektus, ievācot informāciju, par šo augu kaitīgumu, tādā veidā izglītojot gan sevi, gan arī savus tuviniekus.

Summary

Invasive alien species are one of the most urgent problems to be addressed to maintain biodiversity in the world. Sosnowsky's hogweed (*Heracleum sosnowskyi*) has been included in Latvia's list of invasive alien species. The population's awareness of the problem of Sosnowsky's hogweed may be viewed as one of the preventive measures to avoid the spread of the weed, which also allows optimally using financial resources. Research studies show that the levels of public awareness of Sosnowsky's hogweed and its harmfulness are different. The paper is based on the implementation results for the research grant "Investigation into the Information Society regarding the Control and Hazards of Sosnowsky's Hogweed in Rezekne Municipality".

The research aim of the paper is to examine the Rezekne municipality population's awareness of the harmfulness of Sosnowsky's hogweed and their wish to acquire or build up their knowledge about the harmfulness of Sosnowsky's hogweed based on the results of a survey/interview of experts and a survey of the population.

The survey of the population, including agricultural land owners/managers, in Rezekne municipality showed that slightly more than a half of the respondents believed that they had very good knowledge about Sosnowsky's hogweed, while approximately a third revealed that they rather knew this weed, yet they were not sure about it. This means that the population should enhance their knowledge or acquire relevant knowledge.

Most of the respondents believed that they had sufficient knowledge about the harmfulness of Sosnowsky's hogweed. However, about a third replied that they never needed such a knowledge, which might be explained by the fact that Sosnowsky's hogweed was not present on their land or in their neighbourhood. Nevertheless, the experts believed that the public as a whole as well as land owners/managers did not sufficiently inform their local responsible institutions about the presence of Sosnowsky's hogweed in their territory or the territory of their neighbours.

Websites were the most appropriate way for the population to build up their knowledge about Sosnowsky's hogweed, which were slightly more popular than booklets. Accordingly, one can conclude that the population need brief and concise information, which is also easy to obtain and access, in the modern fast-changing era. However, the experts believed that a special Internet website about agricultural land management is a partly effective way of informing the public about the control and harmfulness of Sosnowsky's hogweed.

Information about the harmfulness and spread of Sosnowsky's hogweed should be included in some subject at school, so that pupils, engaging also their family members, could make joint projects focusing on the harmfulness of this weed, thus educating both themselves and their relatives.

Raksts izstrādāts ar Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas zinātniskā granta “Informācijas sabiedrības izpēte par Sosnovska latvāņa apkarošanu un kaitīgumu Rēzeknes novadā” pētniecībai finansiālu atbalstu.

The paper was produced with the financial support of Rezekne Academy of Technologies from the research grant „Investigation into the Information Society regarding the Control and Hazards of Sosnowsky's Hogweed in Rezekne Municipality”.

Literatūra References

- Garkāje, A. (2016). Sosnovska latvānis un tā ierobežošana Latvijas novados un pilsētās pēc VAAD uzmērītajiem datiem un pašvaldību aptaujā gūtās informācijas. *Saimnieks.lv*, 06/09/2016, 26.-29.lpp.
- Invazīvo augu sugas – Sosnovska latvāņa – izplatības ierobežošanas noteikumi (2008). Ministru kabineta noteikumi Nr.559. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=179511> sk.17.01.2017.
- Kabuce, N., Priede, N. (2010). NOBANIS – Invasive Alien Species Fact Sheet – *Heracleum sosnowskyi*. From: Online Database of the European Network on Invasive Alien Species – NOBANIS www.nobanis.org, Date of access 11.01.2017.
- Kraus, N. (2013). Giant Hogweed Control Methods. Retrieved from: http://www.dec.ny.gov/docs/lands_forests_pdf/ghcontrol.pdf Date of access 01.07.2016.
- Linder, M. (2016). Eradication efforts of alien hogweeds in Estonia. Retrieved from: http://turjanvidek.hu/media/statikus/Linder_20-04-16.pdf Date of access 01.07.2016.
- Nielsen, C., H.P. Ravn, W. Nentwig, M. Wade (red.). (2005.) Invazīvie latvāņi: izplatība, bioloģija un ierobežošanas pamatprincipi. Teorētiskie aspekti un praktiskie ieteikumi. *Forest & Landscape Denmark*, Hoersholma, Dānija, 44 lpp.
- Oļukalns, A., Kukle, I. (2006). Uzmācīgais latvānis. Pieejams: www.goo.gl/XrJYe sk.17.01.2017.
- Par 1992.gada 5.jūnija Riodežaneiro Konvenciju par bioloģisko daudzveidību (1995). Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=36679> Date of access 03.01.2017.
- Plotņikova, I. (2013). Invazīvās augu sugas Sosnovska latvāņa diskurss Latvijas publiskajā telpā (2010-2013). Pieejas veids: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/28081> sk.15.01.2017.
- Rzymiski, P., Klimaszyk, P., Poniedziałek, B., Karczewski, J. (2015a). Health threat associated with Caucasian giant hogweeds: awareness among doctors and general public in Poland, *Cutaneous and Ocular Toxicology*, 34:3, .203-207.
- Rzymiski, P., Klimaszyk, P., Poniedzalek, B. (2015b). Invasive giant hogweeds in Poland: Risk of burns among forestry workers and plant distribution. *Burns*, 41;8, 1816–1822. <http://dx.doi.org/10.1016/j.burns.2015.06.007> sk.12.01.2017.
- Zvaigzne, A., Kotane, I., Mezaka, A. (2016). Evaluation of Control Methods for Sosnowsky's Hogweed *Heracleum sosnowskyi* in Rezekne Municipality: The Results of a Survey of Experts. *Latgale National economy research*, 1(8): 125-134.

ATTRACTIVENESS OF THE LUZNAVA MANOR'S OFFER

Lienīte Litavniece

Iveta Dembovska

Inese Silicka

Rezekne Academy of Technologies, Latvia

Abstract. *The Luznava Manor is one of the newest tourist attractions in Rezekne municipality, which is still in development. The paper is the result of the Rezekne Academy of Technologies (RTA) research grant “Feasibility study of tourism product development for the Luznava Manor”. The paper is aimed to assess the attractiveness of the Luznava Manor. The theoretical aspects of destination attractiveness and criteria for its assessment are reviewed in the paper. During the research study, the expert questionnaire was developed and practically approbated; the results of the expert survey are summarized in the paper. The attractiveness of the Luznava Manor’s offer is assessed in accordance with the following criteria: ease of access, exterior, visitors’ facilities, restrooms, staff, accessibility, nature factors, importance of culture, and services. Currently, it is relatively difficult to evaluate the Luznava Manor’s tourism product as a global or European level tourist destination. According to the authors, the Luznava Manor is rather to be considered as a tourist destination of national, regional and local significance.*

Keywords: *Luznava Manor, supply attractiveness, destination attractiveness.*

Introduction

Tourism is considered to be attractive not only by the population using various services offered by the industry such as accommodation, catering, transportation, etc., but also by the public administration establishments of various levels seeing tourism as a source of additional revenues.

In the planning period 2014-2020, tourism is not included in the policy regulations of the European structural and investment funds as a thematic aim, since it is viewed as a mean or an industry, not as an aim itself. Though, there are many opportunities of purposeful investments in the tourism industry provided in the regulations (Regional Policy, 2014).

In Latvia, both the legislative base and planning documents available at the national and municipal level regulate tourism sector development, thus proving significance of the industry for the national economy.

Attention to the tourism sector is drawn to by the planning and regulatory documents, and by the researchers providing theoretical solutions for the sector's evaluation and development.

The rapid development of the tourism industry enhances competition among regions, countries, cities, and particular tourism objects. Consumers become more selective, and a tourism object must be competitive in order to ensure a continuous and increasing flow of tourists.

As a result, an increasing attention is paid to the field of destination attractiveness in tourism. There are many researchers who have studied theoretical aspects of the concept: C.A.Gunn (Gunn, 1979, 1988), A.A.Lew (Lew, 1987), Y.Hu, B.J.Ritchie (Hu, Ritchie, 1993), T.Mihalič (Mihalič, 2000), S.Formica (Formica, 2000), E.Kušen (Kušen, 2002), S.Vengesayi (Vengesayi, 2003), B.Pikkemaat (Pikkemaat, 2004); B.J.Ritchie, G.I.Crouch (Rithie, Crouch, 2005), S.S.Kim, J.Agrusa (Kim, Agrusa, 2005), Y.Yoon, M.Uysal (Yoon, Uysal, 2005), S.Um, K.Chon, Y.Ro (Um, Chon, Ro, 2006), D.Krešić (Krešić, 2007), G.Omerzel, T.Mihalič (Omerzel, Mihalič, 2008), M.F.Cracolici, P.Nijkamp, (Cracolici, Nijkamp, 2009), D. Krešić, D.Prebežac (Krešić, Prebežac, 2011).

The Luznava Manor is a relatively new tourist destination in Rezekne municipality; it was opened just at the beginning of 2015 after the renovation. One of the main objectives is to ensure the attractiveness of the manor as a tourist destination.

The aim of the research is to evaluate the attractiveness of the Luznava Manor's tourism offer.

To achieve the aim, the following tasks are implemented:

- theoretical literature about the term "destination attractiveness" and about its evaluation criteria was explored;
- research methodology was described;
- attractiveness of the Luznava Manor's tourism offer was evaluated;
- proposals to enhance the attractiveness of the Luznava Manor's tourism offer were developed.

Research methods applied: monographic, expert survey, logical construction, scientific induction and deduction.

Theoretical aspects of destination attractiveness

Since the second half of the last century, many researchers in the tourism industry-related studies have begun to use the term "destination attractiveness", by the "destination" meaning not only territory (e.g., a region, a country, a city, etc.), but also specific sites (for instance, a castle, a public park, a restaurant, etc.). The exploration of the available explanations of the term "destination attractiveness" leads to the conclusion that, in any of them, a particular

dimension is accentuated, though conceptually each definition emphasizes that it is a decision-making process (see Table 1).

Table 1 Definitions of the term “destination attractiveness”
(prepared by authors)

Author	Definition	Keywords
Mayo & Jarvis (1981)	A combination of the relative importance of individual benefits and the perceived ability of the destination to deliver individual benefit	Perceived ability
Hu, Y. & Ritchie, B.J.R. (1993)	The feelings, beliefs, and opinions that an individual has about a destination’s perceived ability to provide satisfaction in relation to his or her special vacation needs	Perceived ability
Lue, Crompton, and Stewart (1996, p. 43)	Something recognised by individuals as a factor that influences their decision-making of pleasure travel.	A factor that influences decision-making
Pompurova (2009)	A comprehensive statement attractiveness territory in relation to decision –making in tourism visitors about the destination of their travel and stay	Comprehensive statement
Leask (2010)	Tourism attractions play a crucial role in the success of a tourism destination, where they act as key motivators for visits and as resources for local communities.	Key motivators for visit

There are different opinions among the scientists on what is more important when assessing the attractiveness – supply or demand:

1. Consider attractiveness from a supply perspective (Romsa, 1981).
2. Consider attractiveness from a demand perspective (Muller, 1991, Vengesayi, 2003; Tasci, 2007).
3. Attractiveness of a tourist destination can be divided into two main groups, namely the supply- and demand- oriented (Ferrario, 1979; Piperoglou, 1966; Kšir, 2012; Schejbal, 2013, Gunn, 1979).

American scholar C.A. Gunn has developed a theoretical model of destination attractiveness (Figure 1), where attractiveness evaluation is viewed as a complex measure involving subjective and objective criteria, which are assessed in the context of supply and demand.

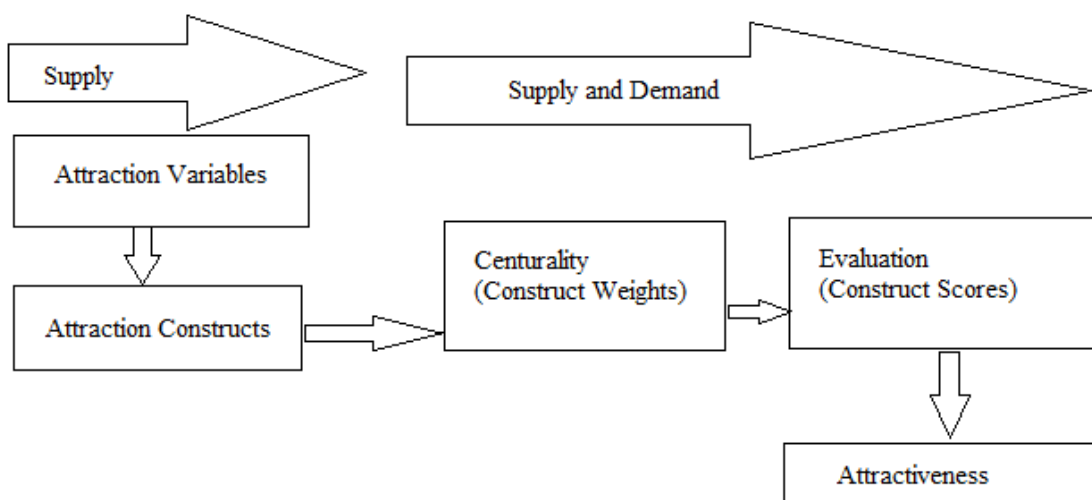

Figure 1 **Theoretical model of destination attractiveness** (Gunn, 1979)

Assuming this model as the base for destination attractiveness evaluation, the need occurs to establish criteria that could be used to understand the level of destination attractiveness. It should be noted that there are a variety of evaluation criteria available in the theoretical literature (Figure 2).

objective evaluation		satisfied demand
offer of tourism destinations	<p>Geographic approach <i>Indicators:</i> number, importance and spatial distribution of individual elements of tourism supply</p>	
	<p>Presentation approach <i>Indicators:</i> information mediated by specific communication tools of destination with relevant market</p>	potential demand
subjective evaluation		

Figure 2 **Basic approaches to assessing the attractiveness of a tourism destination** (Pompurová, 2009)

The authors of this research have evaluated destination attractiveness only from the point of view of supply, therefore only the criteria characterizing the tourism offer are analysed.

Based on the approach for the destination attractiveness evaluation illustrated in Figure 2, it has to be concluded that both objective (geographic approach) and subjective (presentation approach) criteria can be used in the context of the offer.

The geographic approach is based on the characteristics of the site or object in accordance with tourism geography criteria – terrain, climate, landscape,

water, flora, fauna, architectural and cultural heritage, and historical facts. C. Schejbal argue that, of all the above mentioned, the most important item that characterizes this approach is the landscape and the climate (Schejbal, 2013).

The presentation approach, in fact, can be considered as a marketing communication that is characterised by all the available information about the destination (Formica, 2000; Pompurova, 2010).

A. Meinung, however, proposes to divide all criteria in three large groups and to describe each of them using a particular indicator: primary or static factors (landscape, climate, means of travel), secondary or dynamic factors (tourism supply, administrative and political settings, trends in tourism), tertiary or current factors (marketing-oriented activities or operations, organisation) (Meinung, 1989).

C. Morachat defines 8 attributes that can be used to describe destination attractiveness. Those are natural factors, cultural factors, recreational and shopping facilities, infrastructure, accessibility, reception, services, cost/price (Morachat, 2003).

Overall, there are many models that could be used to evaluate destination attractiveness.

Many researchers have developed and offer their own criteria to measure destination attractiveness. In this research, the attractiveness of the Luznava Manor's offer is assessed in accordance with the following criteria: ease of access, exterior, visitors' facilities, restrooms, staff, accessibility, nature factors, importance of culture, and services.

Attractiveness evaluation of the Luznava Manor's offer

Based on the destination attractiveness criteria described in the theoretical literature, the authors have developed the expert questionnaire. Four experts were selected: all of them worked in the tourism sector in the region and were aware of the Luznava Manor as a tourism product, had knowledge of its offer, as well they were specialists in the field of tourism – they have knowledge, necessary skills and competencies to be as expert. Also they have theoretical and practical experience in tourism field.

The expert questionnaire consisted of 3 sections: in the first, control questions were included, in the second, questions about the Luznava Manor's competitiveness were provided, and, in the third section, the experts were requested to assess the Luznava Manor's services. The average values for each question were calculated. The experts had to rate each criterion on a 5 point scale.

Tourism product attractiveness directly connected with tourism product competitiveness. So, according it.

Table 2 Assessment of the Luznava Manor as a tourism product
(prepared by authors)

Criteria	Characteristic	Average expert ratings
Compliance with the sustainable tourism principles and criteria	The Luznava Manor as a tourist product is developed preserving local resources and ensuring sustainable development. The product is developed taking into account the local cultural, natural, social, and economic factors. When creating the site, cooperation with companies in the surrounding area was established	5.00
Compliance with the basic principles of innovative tourism product	In comparison with the offers already existing on the market, a new service, a new type of existing service, effective technological process, production technique, a new or improved product presentation, etc., are offered helping a company to maintain and strengthen its market position, providing increased competitiveness, increased turnover, and other advantages.	5.00
Export capacity	The Luznava manor as a tourist product is suitable for the needs of foreign tourists; the probable barriers such as a language barrier and a barrier of access to information (information about the product is available in several languages, in a variety of information channels, including the Internet (own website, social networks, etc.)) are absent; the product is suitable for needs of the target market. The Luznava Manor as a tourism product complies with target markets and target audiences defined in Latvia's Tourism Development Guidelines for 2014- 2020 and Latvia's Tourism Marketing Strategy for 2010 -2015.	3.75
Quality	The Luznava manor as a tourist product is designed according to the needs of consumers; the company controls and monitors the quality of service provided at all stages of its delivery.	4.50
Compliance with the high added value tourism product	The value, which the company has added to the resources while providing services by using human knowledge and professionalism, efficient use of resources and their potential.	5.00
Compliance with the characteristics of tourism product with high engagement of tourists and acquiring experience	Customers have the opportunity to participate, engage, and experience the emotions, gaining new experiences and spending high-quality leisure time.	4.50

The obtained expert evaluation provides information on the attractiveness of the Luznava Manor as a tourism product, assessing it from the point of view of sustainability, export capacity, added value, gaining experience, innovation, and quality. The highest assessment by the experts was given to added value, sustainability, and innovation. That means that the Luznava manor as a tourist product has overall significant potential for development. The lowest assessment was given to export capacity. All tourist attractions/ destinations can be divided into several levels:

- global level tourism destinations and objects;
- European level tourism destinations and objects;
- national level tourism destinations and objects;
- regional level tourism objects;
- local level tourism objects.

That means it is necessary to determine a destination level of the Luznava Manor as a tourist object and then to build an appropriate supply. The authors believe that the current Luznava Manor’s offer is focused on local tourists.

Next, the experts evaluated the Luznava Manor’s services in accordance with the following criteria: ease of reach; exterior; visitors’ facilities; restrooms; staff; accessibility; nature factors; services; importance of culture.

Each of these criteria was provided with a set of indicators. In Figure 3, average values of each criterion are summarized.

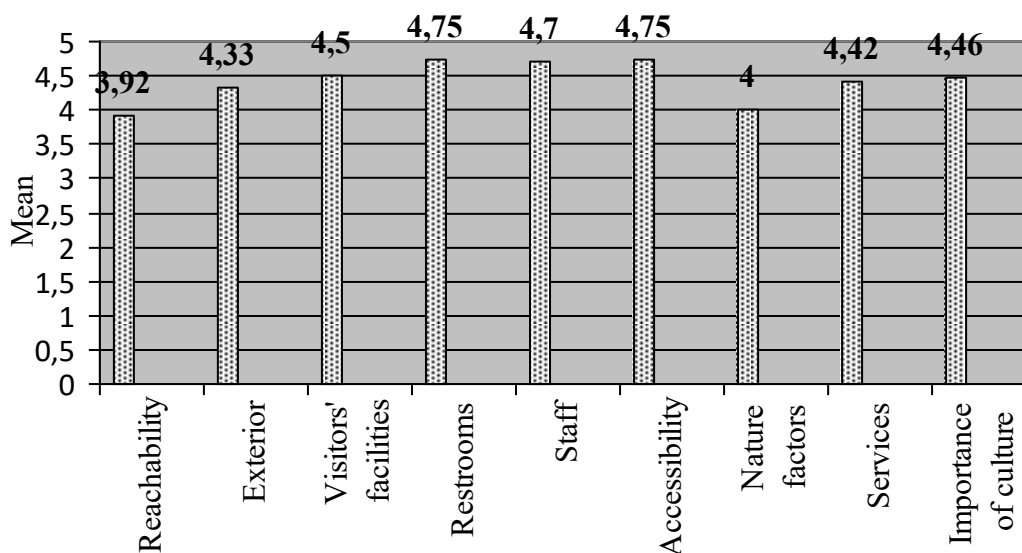

Figure 3 Average values of the Luznava Manor’s services assessed by the experts (authors’ calculations)

The obtained results make it possible to assess the attractiveness of the Luznava Manor's services and at the same time to identify the critical points which have to be addressed closer in order to improve and develop the attractiveness of the services.

The criterion "ease of reach" has the lowest average value. The Luznava manor as a tourist attraction is situated in Rezekne municipality and, in this case, the criterion "ease of reach" is defined by the authors as the lack of an element "direction signs in the parish area", for example, on the road A13 Rezekne-Daugavpils, and direct object reach in Luznava parish. The experts' assessments of that criterion are not of maximum value. The lowest score (3.5) has an element "parking facilities" because the existing parking space is insufficient.

The criterion "exterior" is characterised by nine elements. In the experts' opinion, the Luznava Manor has to focus significantly on the development of recreation zones in the park. The Luznava Manor Park is adjacent to the Luznava Manor, and it could become a major tourist attraction. Given that the Luznava Manor's renovation was completed relatively recently, the criteria assessing the external appearance by the elements "first impression" and "technical condition of building" have received the highest score. In the experts' opinion, there is a lack of references to special offers in the manor.

Summarizing the opinions of the experts regarding the criterion "visitors facilities", the experts point to the availability of the Internet and its quality as insufficient (e.g. connection speed); if one takes into account that nowadays it is an important competitive factor, it needs to be improved.

The staff affects competitiveness of any tourism company (e.g., by its competence, knowledge, kindness, attention, etc.). The experts point out that creating the manor's customer service standards, a special attention should be paid to the employees' "first and the last contact" with the client.

A customer's decision-making is affected by both tangible, and intangible elements of the service, though the intangible services are those leaving a long-term exposure to the client's behaviour, because they help the customer to decide upon its quality and purchasing.

Evaluating a criterion "the staff", particularly an element "appearance of the employees", the experts haven't provided the highest score to it either; it evidences that it is necessary to focus more on the Luznava Manor's image development, including the employees' appearance (clothing and shoes, hair style, etc.) and also professionalism, language skills.

The criterion "accessibility" is characterized by prices, as both the theoretical literature and the practice prove that price is a major attraction instrument. The experts evaluate the price as overall satisfactory. The authors believe that the assessment corresponds to the existing offer and the target group of services.

The Luznava Manor area includes a landscape park (23.7 ha) with a system of seven water ponds (2.6 hectares). Taking into account the experts' assessment, it can be concluded that the Luznava Manor provides both natural landscape attractiveness (scenic attractiveness of wild nature), and access to the existing water bodies in the park. Though, to make them attractive for tourists, in the authors' opinion, it is necessary to adjust these landscapes with the needs of the tourists, for example, designing open-air recreational zones in the park, etc.

The experts believe that the Luznava Manor's services should be linked to other tourist products in Rezekne municipality to create complementarity of the services. The Manor should develop a single united product along with the other tourism service providers, because as a separate destination the Manor can serve only in specific cases (concerts, entertainment events, etc.) for local tourists. In order to increase attendance and the export capacity, the Manor's offer should be included in the general tourist routes in cooperation with travel agencies, route developers. The Manor can be an attraction for tourists staying in nearby towns or the neighbourhood.

The experts consider that it would be necessary to pay more attention to the offer of events, which would impact the Luznava Manor's attractiveness. The Manor's current and prospective attractiveness of the service is to organize the events for certain audiences looking for something special, the events, which are not targeted at the mass audience, while providing a special aura, service, exclusivity.

The experts believe that the Luznava Manor has a high aesthetic value; still the other elements characterizing criteria of cultural significance make one to think about a controversial situation. Despite the fact that the Luznava Manor is considered to be the pearl of Art Nouveau, its uniqueness, historical significance, educational, social and scientific value requires a significant further exploration. The authors believe it is necessary to enrich the Luznava Manor's historical information by purposefully and continuously supplementing the Manor's funds with new historical informative and photo materials. That would clearly contribute to the historic significance of the Manor, would increase its educational and scientific value.

Conclusion

1. The authors believe that the Luznava Manor as a tourism product must continue to comply with the sustainable tourism principles and criteria. That means, while developing the tourism product, the local cultural, natural, social, and economic factors have to be taken into account. The existing landscape park and pond system of the Luznava Manor are

- important assets to foster educational and active tourism. Provided that the Luznava Manor is located in the territory of the Rāzna National Park, a complementary tourism product offer for active tourism enthusiasts could be developed.
2. The assortment of tourism products is very wide. This means that, like in any other sector, innovations shall be introduced. Throughout the world, in the tourism industry – including museums – information technologies are actively used. The authors believe that the Luznava Manor's tourism offer should be designed in accordance with the basic principles of an innovative tourism product (quests or information presented by a variety of digital, such as 4D or 5D, simulations are offered to visitors). It is important that the offer constantly changes in order to encourage visitors to return again.
  3. Currently, it is relatively difficult to evaluate the Luznava Manor's tourism product as a global or European level tourist destination. According to the authors, the Luznava Manor is rather to be considered as a tourist destination of national, regional and local significance. That means the tourism product offer has to be developed accordingly. In order to consider the Luznava Manor as a global or at least European destination/object, an excellent recognition is required and elaboration of a special product, that is non-existent anywhere else.
  4. It is necessary to pay a special attention to the Luznava Manor's tourism product quality. In order to promote the demand for the Luznava manor as a tourism product, it is necessary to meet more than local tourists' needs and to eliminate all possible barriers of access to information and language barriers.
  5. It is necessary to provide a high added value to the Luznava manor as a tourist product. This can be achieved by improving the staff's professionalism and knowledge about the Luznava Manor and its history. Foreign language skills, employees' appearance, professionalism are essential for successful development of the Luznava Manor.
  6. It is necessary to ensure a high level of engagement of tourists and allow them to gain new experiences. Interactive and exploratory tours could be provided, educational expositions designed in the Luznava Manor.
  7. In the Luznava Manor Park, exploring trails could be developed that would be demanded by local students' excursions. Moreover, interesting and thematic recreational zones could be designed in the park, which could be rented at a reasonable price, for example, for children's events, birthday parties and so on. In this case, the target audience is the local population, which means that the price of the service has to be moderate in order to stimulate the interest to use the service.

8. The spacious Luznava Manor Park is the ideal place for active tourism enthusiasts. This means that, for the exploration of the park, different modes of transport could be used.
9. The Luznava Manor is attractive and significant place for local tourists, but it is necessary to pay attention and make this tourism destination more attractive with different tools (example, the soup serving tradition – to present a soup using a narration in a genuine language of that time; involve volunteer guides (people who are experts in a specific area and who willingly want to and can share the information on the subject) etc.).

References

- Cracolici, M.F., Nijkamp, P. (2009). The Attractiveness and Competitiveness of Tourist Destinations: A study of Southern Italian regions. *Tourism Management*, 336-344.
- Region Policy (2014). European Commission website. Retrieved: http://ec.europa.eu/regional_policy/iv/policy/themes/tourism/ (Accessed on 03.11.2016.)
- Formica, S. (2000). *Destination Attractiveness as a Function of Supply and Demand Interaction*. – PhD. Dissertation, Virginia Polytechnic Institute and State University
- Gunn, C. (1979). *Tourism Planning*. Crane Russak, New York. 269-279.
- Hu, Y., Ritchie, B. J. R. (1993). Measuring Destination Attractiveness: A Contextual Approach. *Journal of Travel Research*. Vol. 32, No. 2, 25-34.
- Kim, S.S., Agrusa, J. (2005). The Positioning of Overseas Honeymoon Destinations. *Annals of Tourism Research*, 887-904.
- Krešić, D. (2007). Faktori Atraktivnosti Turističkih Destinacija u Funkciji Konkurentnosti. *Acta Turistica*, 19(1), 45-82.
- Kušen, E. (2002). *Turistička Atraktivna Osnova*. Zagreb: Institut za turizam.
- Leask, A. (2010). Progress in Visitor Attraction Research: Towards More Effective Management. *Tourism Management*, 155-166.
- Lew, A.A. (1987). A Framework of Tourist Attraction Research. *Annals of Tourism Research*, 14(4), 553-575.
- Lue, C-C., Crompton, J.L. & Stewart, W.P. (1996). Evidence of Cumulative Attraction in Multidestination Recreational Trip Decisions. *Journal of Travel Research*, 35(1), 41-49.
- Mayo, E. J., Jarvis, L. P. (1981). *The Psychology of Leisure Travel. Effective Marketing and Selling of Travel Services*. Boston, MA: CBI Publishing Company.
- Meinung, A. (1989). Determinants of the Attractiveness of Tourism Region. In: Witt, S. F. & Moutinho, L. (Eds.) *Tourism Marketing and Management Handbook* (pp. 99-101), London: Prentice-Hall.
- Mihalič, T. (2000). Environmental Management of a Tourist Destination: A Factor of Tourism Competitiveness. *Tourism Management*, 21(1), 65-78.
- Morachat, C. (2003). *A Study Of Destination Attractiveness Through Tourists' Perspectives: A Focus On Chiang Mai, Thailand*. Retrieved from <http://ro.ecu.edu.au/theses/1504>
- Omerzel Gomzelj, D., Mihalič, T. (2008). Destination competitiveness—Applying Different Models, the Case of Slovenia. *Tourism Management*, 294-307.
- Pikkemaat, B. (2004). The Measurement of Destination Image: The Case of Austria. *The Poznan University of Economics Review*, 87-102.

- Pompurová, K. (2010). Komplexné zhodnotenie atraktívnosti Česka ako cieľovej krajiny cestovného ruchu pre európsky frankofónny trh. *Czech hospitality and tourism papers: hotelnictví, lázeňství, turismus*, 12
- Ritchie, B.J., Crouch, G.I. (2005). *The Competitive Destination: A Sustainable Tourism Perspective*. Wallingford: CABI Publishing.
- Schejbal, C. (2013). Evaluation of Tourist Destination Attractiveness. *Acta Logistica*, 2, 2, 18– 27.
- Um, S., Chon, K. & Ro, Y. (2006). Antecedents of revisit intention. *Annals of Tourism Research*, 1141- 1158.
- Vengesayi, S. (2003). Destination Attractiveness and Destination Competitiveness: A Model of Destination Evaluation. *ANZMAC 2003 Conference Proceedings Adelaide 1-3 December 2003, Monash University*, 637 - 645.
- Yoon, Y., Uysal, M. (2005). An Examination of the Effects of Motivation and Satisfaction on Destination Loyalty: a Structural Model. *Tourism Management*, 45-56.

SOCIĀLO MEDIJU LOMA LATVIJAS VALDĪBAS KOMUNIKĀCIJĀ

Role of Social Media in Government Communication

Līga Mirlina

Biznesa augstskola Turība, Latvija

Abstract. Nowadays the role of social media as a communication tool is increasing. Information technologies and communication habits of society changes also the way and the form how to create communication between the government and the society in Latvia. The aim of this research study is to evaluate the role of social media in Latvian government communication by analysing the use of the social media and interaction with the public. The formation of relations between government institutions and the society is defined in different policy documents of the Latvian government. Such research methods as document analysis, content analysis and comparative analysis to measure Latvian government profiles and followers' involvement were employed to determine how social media use contributes to co-operation between the government and the public and effective exchange of information and coordination. The ways of communication in state administration performance have been changed. It is possible to mark two important changes – firstly, the government communication goal is not just to increase public awareness, but also interaction and involvement of the public in state administration, and secondly, development of information technology and public communication habits expands and makes varied methods and forms of government communication. Different Latvian government policy documents increase the role of communication in state administration, but the communication which is implemented by Latvian state institutions is unable to overcome public distancing and the lack of interest in the state administration.

Keywords: social media, government communication, public participation, public opinion.

Ievads

Introduction

Informācijas tehnoloģiju attīstības ietekmē mainās sabiedrības komunikācijas paradumi, sociālajiem medijiem ieņemot arvien nozīmīgāku lomu savstarpējā saziņā. Sociālie mediji ir kļuvuši par galveno komunikācijas veidu, kā cilvēki sazinās un sadarbojās, piedāvājot arvien jaunākus un ātrākus instrumentus, lai veidotu sabiedrības zināšanu krājumu un veicinātu informācijas apriti, kas attīstās tiešsaistē. Kā uzsver amerikāņu informācijas tehnoloģiju pētnieks Endijs Blūmentāls, ka sociālie mediji ir spēcīgs fenomens,

kas var likt organizācijām pielāgoties un pieņemt jaunus darbības principus (Blumenthal, 2009). Pieaug arī komunikācijas loma valdības darbībā, jo pēc daudzu komunikācijas pētnieku domām, ja izpildvarai neizdodas pievērst sabiedrības uzmanību tās programmai vai lēmumiem, tad tā nespēj gūt sabiedrības atbalstu un galu galā cieš neveiksmi. Līdz ar to lai nodrošinātu valsts attīstību atbilstoši iedzīvotāju vajadzībām un gaidām, valsts pārvaldes darbībā ir nepieciešams iesaistīt iedzīvotājus lēmumu pieņemšanā, radot iespējas viedokļu izteikšanai un uzklaušīšanai, nodrošinot informācijas atklātību un apmaiņu. Informācijas tehnoloģiju attīstība dod iespēju arī valdības komunikācijā izmantot jaunus veidus komunikācijai ar sabiedrību.

Arī Latvijas valdības darbībā kopš valsts neatkarības atjaunošanas ir saskatāmas tendences attīstīt divvirzienu komunikācijas starp valdību un sabiedrību, lai nodrošinātu sabiedrības informēšanu un izpratnes veidošanu par valsts pārvaldes pieņemtajiem lēmumiem, kā arī lai veicinātu sabiedrības līdzdalību valsts pārvaldes lēmumu sagatavošanas un pieņemšanas procesā. Jauni izaicinājumi valdības komunikācijas veidošanā ir notikuši pēdējos gados gan ar informācijas tehnoloģiju attīstību, gan ar sabiedrības uzticēšanās samazināšanos, liekot valdībai meklēt gan jaunus komunikācijas veidus, gan pielāgot tās saturu sabiedrības interesēm.

Šī raksta mērķis ir novērtēt sociālo mediju lomu Latvijas valdības komunikācijā, analizējot to pielietojumu un sabiedrības aktivitāti Valsts kancelejas kā galvenās institūcijas, kura ir atbildīga par valdības komunikācijas veidošanu, uzturētajās vietnēs sociālajos medijos. Pētījuma ietvaros ir veikta visu Valsts kancelejas veidoto Latvijas valdības vietņu sociālajos tīklos kontentanalīze laika periodā no to izveidošanas brīža līdz 2017. gada martam, novērtējot ierakstu daudzumu un sekotāju iesaisti, lai noteiktu kādā mērā sociālo mediju pielietojums veicina Valsts pārvaldes politikas pamatnostādnes noteiktā mērķa sasniegšanu – valsts pārvaldes un sabiedrības sadarbību, efektīvu informācijas apmaiņu un viedokļu saskaņošanu, inovāciju ieviešanu valsts pārvaldes darbā (Valsts pārvaldes politikas pamatnostādnes, 2014). Kontentanalīzē tika analizēti tādi kritēriji kā informācijas saturs, ierakstu biežums un interaktivitāte ar sabiedrību. Padziļināti tika pētīti Valsts kancelejas ierakstu saturs facebook.com un twitter.com trijos mēnešos laika posmā no 2016. gada 15. decembra līdz 2017. gada 15. martam. Rakstā ir meklētas atbildes uz šādiem jautājumiem: kā Latvijas valdības komunikācijā tiek izmantoti sociālie mediji un kādā mērā sociālo mediju pielietojums nodrošina valdības komunikācijas mērķu sasniegšanu. Turpmākā tēmas izpēte varētu būt saistīta ar jautājumiem par to, kā ar sociālo mediju starpniecību veicināt lielāku sabiedrības iesaistīšanos un ieinteresētību valdības komunikācijā.

Sociālie mediji kā jauns valdības komunikācijas instruments *Social media as a new tool of government communication*

Demokrātiskas sabiedrības stūrakmens ir ikviena iedzīvotāja tiesības piedalīties svarīgu jautājumu ietekmēšanā un sabiedrības attīstības virzienu noteikšanā. Tas nav iespējams bez diskusijas un viedokļu apmaiņas, kuru vācu filozofs Jurgens Hābermass dēvē par publiskajām, racionāli kritiskajām debatēm ar mērķi brīvi, balstoties uz sabiedrības kopīgo interešu pamata, sasniegt racionālu vienošanos starp publiski konkurējošiem viedokļiem (Habermass, 1989). Valsts pārvaldes darbība nav iedomājama bez mijiedarbības un dialoga ar sabiedrību, turklāt mūsdienu informācijas tehnoloģiju un komunikācijas laikmetā bieži vien valsts pārvaldes lēmumu pieņemšanā un sabiedrības atbalsta gūšanā izšķiroša loma valsts pārvaldes spējai veidot komunikāciju ar sabiedrību (Meckel, Kamps, 2006).

Komunikācijas trūkums un plaša starp Eiropas Savienības (ES) institūcijām un ierindas pilsoņiem bieži vien tiek minēti kā galvenie iemesli ES valstu iedzīvotāju zemajam atbalstam daudziem ES lēmumiem vai pat to noraidīšanai. Eurobarometra dati norāda, ka vairums ES 27 valstu iedzīvotāju (60%) uzskata, ka nav labi informēti par politiskajiem notikumiem Eiropā, un mazāk nekā divas piektdaļas (38%) sevi uzskata par labi informētiem (Eurobarometrs 86, 2016). Lai palielinātu ES dalībvalstu iedzīvotājiem iespējas izsekot lēmumu pieņemšanai un iesaistīties to gatavošanā, EK ir izstrādājusi dokumentu „Partnerība komunikācijai par Eiropu”, ierosinot vairākus pasākumus iedzīvotāju informēšanai un komunikācijas veidošanai starp ES institūcijām, nacionālo valstu valdībām un iedzīvotājiem. Šie pasākumi ir apkopoti Baltajā grāmatā par Eiropas komunikācijas politiku, tostarp ieviešot arī interaktīvas komunikācijas pasākumus, piemēram, EUTube, Eiropas komisāru emuāri. Tas norāda, ka arī ES augstākā līmeņa pārvaldes institūciju komunikācijā ar sabiedrību tiek izmantota jaunas tehnoloģijas interaktivitātes veidošanai ar sabiedrību. Tādējādi var secināt, ka informācijas un komunikācijas tehnoloģiju attīstības ietekmē valsts pārvaldes komunikācijas formu un saturu, pielāgojoties sabiedrības komunikācijas paradumu izmaiņām.

Tātad valsts pārvaldei ir potenciāls uzlabot komunikācijas rezultātus, izmantojot tiešsaistes sadarbību un sabiedrības dalīšanos ar informāciju. Daudzi pētnieki atzīst, ka valsts pārvaldes komunikācijas izaicinājums slēpjas valsts pārvaldes inertumā: ievēlētajiem politiskajiem līderiem un valsts pārvaldes administratīvajam līmenim, kas to atbalsta, jāpārvar kulturālās barjeras, kas stāv ceļā daudz atvērtākai, brīvas formas stila sadarbībai (Drapeau, 2009).

Informācijas un komunikācijas tehnoloģijas laikmetā pieaug valsts pārvaldes iespējas veidot ciešāku mijiedarbību ar sabiedrību, līdz ar to palielinot savas darbības efektivitāti un nodrošinot lēmumu pieņemšanu atbilstoši

sabiedrības vajadzībām un gaidām. Tomēr tas ir arī liels izaicinājums, jo pieaug gan mijiedarbības intensitāte, gan tās temps, kas prasa valsts pārvaldei elastīgu spēju pielāgoties strauji mainīgajai sabiedriskajai videi un būtiski uzlabot savas spējas sniegt pakalpojumus un pieņemt lēmumus atbilstoši sabiedrības gaidām. Būtībā informācijas un komunikācijas tehnoloģijām turpinot palielināt savu ietekmi ikdienas dzīvē un sabiedrībai aizvien vairāk uztverot to kā normu, valsts pārvaldē visos līmeņos mainās gan vadības principi, gan apkalpošanas kultūra, gan mijiedarbības veids ar ieinteresētajām pusēm (Blumenthal, 2009). Sociālo mediju izmantošana valsts pārvaldē piemīt trīs galvenās funkcijas: pirmkārt, iespēja sazināties un nodot ziņas tieši iedzīvotājiem, otrkārt, veicināt mijiedarbību ar iedzīvotāju, un atgriezenisko saiti sociālos jautājumos, treškārt, sniegt vadības un valsts pārvaldes institūciju paziņojumus. Jauno komunikācijas tehnoloģiju izmantošana valsts pārvaldes komunikācijas īstenošanā prasa fundamentāli jaunu sadarbības kultūru, rezultātā veicinot labāku pakalpojumu sniegšanu caur visām valsts pārvaldes operatīvajām un politikas veidošanas funkcijām un nodrošinot mazāku līdzekļu patēriņu. Tiešsaistes sadarbības valsts pārvalde ir dinamiska un atsaucīga. Tā nozīmē to, ka valsts pārvaldes informācija ir daudz pieejamāka un tiek izmantots moderno zināšanu tīklu spēks. Vienlaikus lielāka atvērtība un informācijas caurspīdīgums mazinās pārvaldes slogu, racionalizējot politisko lēmumu pieņemšanas procesu (Macmillan et al, 2008). Nav šaubu, ka informācijas tehnoloģijas turpinās attīstīties un kļūs daudz vērtīgākas valsts pārvaldei un tās galvenajām ieinteresētajām pusēm.

Jāatzīmē, ka valsts pārvaldei, saskaroties ar izaicinājumiem, ieviešot sociālos medijus komunikācijas īstenošanā, argumentu par labu šo informācijas un komunikācijas tehnoloģiju izmantošanai ir vairāk nekā negatīvo aspektu. Šīs tehnoloģijas var padarīt mijiedarbību ar sabiedrību par vienkāršu un spēcīgu procesu, padarīt pētījumus ātrākus, identificēt ietekmētājus noderīgās mikronišās, nodrošināt mehānismus cīņai ar negatīvu publicitāti un izmērīt sabiedrisko viedokli, lai palīdzētu paziņot sabiedrisko politiku, kā arī nodrošināt ātru un vieglu informācijas izplatīšanu (Drapeau, 2009). Tādējādi šobrīd komunikācijas speciālistiem valsts pārvaldes iestādēs ir ne tikai aktīvi jāapzina, bet arī jāizmanto tos komunikācijas rīkus, kas ir viegli pieejami, salīdzinoši lētāki un izdevīgāki, kā, piemēram, sociālos tīklus, kuriem ir potenciāls, lai ievērojami palielinātu pilsoņu līdzdalības darbības lauku un sasniedzamību (Lange, 2008). Latvijā šīs mijiedarbības ar sabiedrību forma pakāpeniski attīstās, veidojot iestāžu vietnes dažādos sociālajos medijos: sociālajā tīklā facebook.lv, mikroblogu vietnē twitter.com, kā arī izmantojot www.youtube.com iespējas.

Dažādu mūsdienu informācijas tehnoloģiju iespēju izmantošana un attīstīšana komunikācijas jomā ir tikusi ietverta arī Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijā līdz 2030. gadam „Latvija 2030”, paredzot e-pārvaldības un

sabiedrisko inovāciju attīstību. Piemēram, jaunrades portāla izveidošana, kurā iedzīvotāji var iesniegt savas idejas, novērtēt, komentēt un papildināt citu iesniegtās idejas. E-pārvaldības ieviešana, strukturāli reformējot līdzšinējo valsts pārvaldi un līdz ar to veidojot to efektīvāku, atvieglotu pilsoņu iespēju piedalīties referendumos un parakstu vākšanā gan vietējā, gan nacionālā līmenī (Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijā līdz 2030. gadam „Latvija 2030”). Tātad Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijā līdz 2030. gadam ir paredzēts valsts pārvaldes komunikācijā arvien vairāk izmantot dažādas e-iespējas.

Kopumā informācijas tehnoloģiju attīstība ienes gan jaunas politiskās līdzdalības, gan jaunas komunikācijas formas, sociālajiem tīkliem un citiem jaunajiem medijiem topot par publisko, racionāli kritisko debašu vietu ar lielām interaktivitātes iespējām, kas spēj nodrošināt valdības komunikācijā atgriezenisko saiti ar sabiedrību. Vienlaikus, protams, atzīmējami arī šo komunikācijas formu trūkumi, piemēram, interneta forumos un komentāros bieži vien ir pārstāvēts ļoti nelielas sabiedrības daļas viedoklis, sastopams zems komunikācijas ētikas sliekšnis un konstruktīvu priekšlikumu trūkums.

Sociālo mediju pielietojums Latvijas valdības komunikācijā *Use of social media in Latvian government communication*

Sekojošā informācijas tehnoloģiju attīstībai un sabiedrības komunikācijas paradumu izmaiņām, jauns pavērsiens Latvijas valdības komunikācijas veidošanā ir vērojams līdz ar dokumenta “Valsts pārvaldes politikas attīstības pamatnostādnes 2014.-2020.gadam” apstiprināšanu. Pamatnostādnēs ir akcentēta nepieciešamība modernizēt valsts pārvaldes komunikāciju, kā galveno vadmotīvu izvēloties vienkāršu, jēgpilnu un ikvienam iedzīvotājam saprotamu saziņu (Valsts pārvaldes politikas attīstības pamatnostādnes 2014.-2020.gadam). Analizējot līdzšinējo valsts pārvaldes komunikācijas praksi Latvijā, kā būtisks trūkums ir atzīmēta valsts pārvaldes nespēja attīstīt divvirzienu komunikāciju ar sabiedrību (Valdības komunikācijas prakses analīze un rekomendācijas tās pilnveidošanai, 2007), jo vairums valsts institūciju sniedz apjomīgu un sarežģīta rakstura informācijas, kā arī izmanto samērā vienveidīgu komunikācijas kanālus, kas ierobežo sabiedrības iespējas saņemt informāciju. ASV sabiedrisko attiecību teorētiķis Džeimss Grunigs uzver, ka komunikācijas veidošanā optimālākais ir divvirzienu simetriskais modelis, aktīvi iesaistot auditoriju komunikācijas procesā un līdz ar to veicinot savstarpējo sapratni starp organizāciju un tās ieinteresētajām pusēm (Grunig, 2001).

Valsts pārvaldes politikas attīstības pamatnostādnēs 2014.-2020.gadam liela loma ir atvēlētā komunikācijas dažādošanai, izmantojot infografikas, videoierakstus, audioierakstus, attēlus un citu viegli uztveramu informāciju, kas sarežģītus un apjomīgus jautājumus skaidro vienkāršā veidā. Valsts pārvaldes

politikas attīstības pamatnostādņēs 2014.-2020.gadam paredzēts, ka arī valsts pārvaldes komunikācijā jāintegrē digitālās platformas, piemēram, mobilās lapas, aplikācijas, skārienjūtīgu ekrānu izvietošana informācijas centros u.c. Tādējādi ir vērojama dažādu jaunu metožu attīstība Latvijas valdības komunikācijā: mājas lapu pilnveidošana, sociālo mediju un jaunu interaktīvu formu pielietošana.

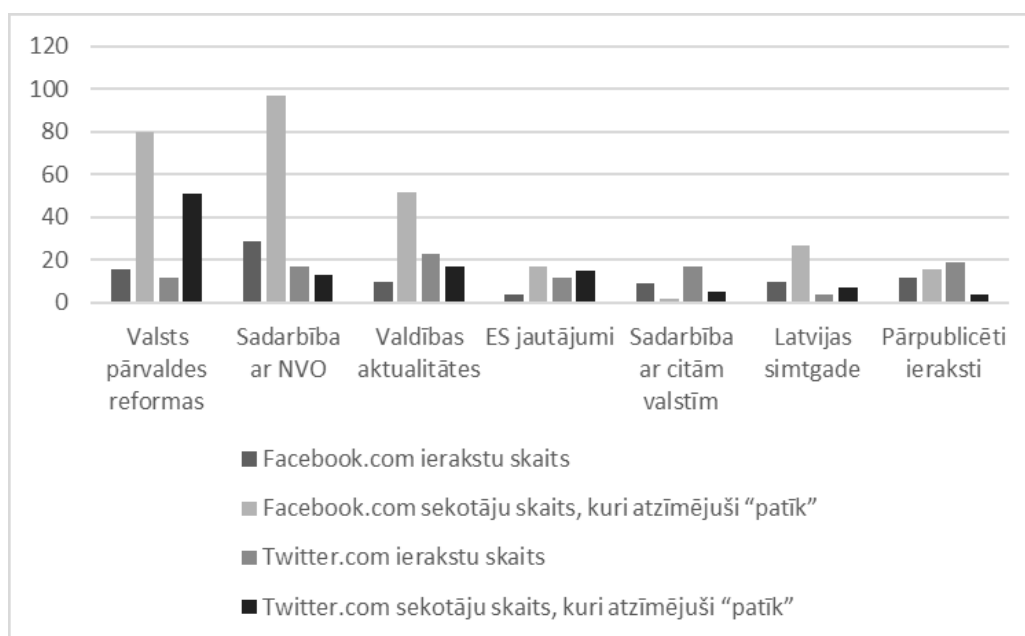
Tieši sociālo mediju arvien plašāka izmantošana Latvijas valdības komunikācijā ir kļuvusi par galveno saziņas instrumentu. Valsts kancelejā ir tikušas izstrādātas vadlīnijas sociālo platformu izmantošanai valsts pārvaldes iestāžu darbā. Jau kopš 2009. gada Valsts kanceleja un arī citas iestādes ir attīstījušas jaunus kanālus komunikācijai ar iedzīvotājiem. Analizējot sociālo mediju pielietojumu valdības komunikācijā, ir redzams, ka saziņai ar iedzīvotājiem tiek izmantotas lielāko un Latvijā izplatītāko sociālo mediju iespējas. Valsts kanceleja ir izveidojusi ziņu vietni mikroblogošanas portālā Twitter.com, kuram šobrīd ir vairāk nekā 12,8 tūkstoši sekotāju un vairāk nekā 10,8 tūkstoši ierakstu. Valsts kancelejai uztur arī savu vietni video koplietošanas sociālajā tīklā youtube.com, kuras skatījuma skaits ir bijis 268 630 un kurai ir 354 abonenti. Viena no populārākajām ir Valsts kancelejas uzturētā vietne sociālajā tīklā draugiem.lv, kurai ir gandrīz 6775 sekotāju. 2016. gadā valsts kanceleja ir izveidojusi vietni arī sociālajā tīklā facebook.com, kurai pagaidām salīdzinoši maz sekotāju – 708 sekotāji. Valsts kanceleja kā valdības komunikācijas vietnes sociālajos medijos uztur arī šādas: vietne sociālajā tīklā LinkedIn.com ar 140 sekotājiem, attēlu interneta servisā Flickr.com ar 162 sekotājiem un Instagram.com ar 394 sekotājiem (skat. 1.tabulu). Papildus tam pastāv arī MK sēžu vadības sistēma ePortfelis, nodrošinot iespēju saņemt Valsts sekretāru sanāksmes, MK komitejas un sēžu materiālus, kā arī MK mājaslapā ir pieejama iespēja parakstīties uz jaunumu saņemšanu par konkrētu jomu tiesību aktu projektiem. Šos pakalpojumus izmanto vairāk nekā 2000 lietotāju.

1. tab. Valdības vietnes sociālajos tīklos un sekotāju skaits 2017. gada februārī
(autores veidota tabula)

Table 1 Government profiles in social media and the number of followers in February, 2017 (author's calculations)

Valdības vietnes sociālajos tīklos	Sekotāju skaits
https://twitter.com/Brivibas36	12800
http://www.draugiem.lv/latvija/	6775
https://www.facebook.com/valdibasmajor/	708
https://www.youtube.com/user/valstskanceleja	354
https://www.instagram.com/Brivibas36/	394
https://www.flickr.com/photos/valstskanceleja	162
https://www.linkedin.com/company/office-of-the-prime-minister-of-latvia	140

Analizējot ierakstu saturu Valsts kancelejas vietnēs twitter.com un facebook.com, ieraksta tēmas aptver dažādas valdības darba aktualitātes – informāciju par valdības plānotajiem un pieņemtajiem lēmumiem, valdības sēdēm un darba grupām, valdības un nevalstisko organizāciju sadarbību, citu ministriju sagatavotās ziņas, ikvienam ierakstam ir pievienots kāds ilustratīvs materiāls – fotogrāfija, video, infografika vai saite uz kādu papildu informāciju. Ierakstu biežums šajās vietnēs ir vidēji 2 līdz 3 ziņas dienā. Tādējādi piedāvātā informācija ir daudzveidīga un regulāra. Lielākais vairums no ierakstiem sniedz informāciju par valsts pārvaldes attīstību un reformām, otra lielāko daļu veidi ieraksti par valsts ekonomiskās un nodokļu politikas jautājumiem. Nozīmīga vieta ir atvēlēta ierakstiem, kas skar Latvijas dalību Eiropas Savienībā, tās attīstības jautājumu un sadarbību ar citām valstīm. Neliels ierakstu īpatsvars sniedz informāciju par kādiem īpašiem valdības projektiem, piemēram, jauniešu iesaisti ēnu dienās valdībā, Latvijas simtgades svinībām (skat. 1.att.). Tātad sociālo mediju pielietojums valdības komunikācijā pamatā ir vērsts uz sabiedrības informēšanu un izpratnes veidošanu par nozīmīgiem valsts attīstības jautājumiem, kā arī nodrošina arī valdības atskaitīšanos par paveikto un plānoto. Daudzi ieraksti ir vērsti uz sabiedrības līdzdalības veicināšanu un dialoga veidošanu ar sabiedrību, aicinot iedzīvotāju izteikt viedokli par valsts reformu jautājumiem, iesaistīties diskusijās un lēmumu pieņemšanā, kā arī veicinot patriotismu un lepnumu par valsti un tās sasniegumiem.

1. att. Valdības ierakstu saturs un sekotāju aktivitāte facebook.com un twitter.com 15.12.2016.-15.03.2017. (autores veidots attēls)

Figure 1 Government posts content and activity of followers in facebook.com and twitter.com 15.12.2016-15.03.2017 (author's calculations)

Vērtējot sabiedrības iesaisti un reakciju uz Valsts kancelejas publicētajiem ierakstiem, jāsecina, interaktivitāte ar sabiedrību šajās vietnēs ir samērā zema, jo maz sekotāju atzīmē, ka ziņa “patīk”, vēl retāk sekotāji dalās ar ziņu. Piemēram, kopējais ziņu skaits vietnē twitter.com ir gandrīz 11 tūkstoši, sekotāju kopējais skaits virs 12 tūkstošiem, bet tikai 1500 reizu sekotāji ir atzīmējuši, ka ziņa “patīk”. Vietnē facebook.com sekotāju aktivitāte ir vēl zemāka – kopējais sekotāju skaits ir 708, savukārt 691 ir atzīmējuši, ka “patīk”. Vienīgi tēmas, kas saistītas ar valsts pārvaldes reformām un sadarbību ar NVO, sekotāji ir biežāk atzīmējuši, ka “patīk”. Tādējādi kopumā sociālie mediji valdības komunikācijā kalpo informācijas izplatīšanai, bet neveido divvirzienu komunikāciju.

Latvijas valdības komunikācijā tiek meklēti risinājumi arī citu mūsdienīgu formu izmantošanai, to starp, piemēram, mobilo aplikāciju pielietošanai, kas ļauj sasniegt valdības komunikācijas mērķi. Valsts kancelejas izveidotā mobilā aplikācija „Futbols” Apvienoto Nāciju Organizācijas (ANO) rīkotajā mobilo lietotņu konkursā „World Summit Award Mobile (WSA Mobile)” ir ierindota starp 40 labākajām pasaulē un novērtēta kā TOP5 mobilā aplikācija pasaulē kategorijā “m-Valdība un līdzdalība” (Valsts kanceleja, 2014).

Tādējādi var secināt, ka Latvijas valdības komunikācijas veidošanā ar sabiedrību tiek izmantotas daudzveidīgas sociālo mediju iespējas. Tomēr vērtējot sekotāju skaitu un sabiedrības iesaisti dažādās valdības komunikācijas vietnēs sociālajos medijos, ir vērojama samērā zema sabiedrības ieinteresētība. Tādējādi var secināt, ka sociālie mediji Latvijas valdības komunikācijā kalpo galvenokārt informācijas izplatīšanai, nevis mijiedarbības veidošanai, līdz ar to ir sarežģīti sasniedzams Valsts pārvaldes politikas plānošanas pamatnostādnes izvirzītais valdības komunikācijas mērķis. Lai gan vienlaikus jāatzīst, ka kopējā Latvijas iedzīvotāju aktivitāte sociālo mediju un citu jauno komunikācijas platformu izmantošanā kopumā ir vērtējama kā augsta. Interneta forumi un komentāri, sociālie tīkli, emuāri un mikroblogi ir biežāk sastopamās jaunās publisko diskusiju formas, kurās ne tikai iespējams informēt sabiedrību un veidot tās viedokli par būtiskiem jautājumiem, bet arī veicināt iedzīvotāju sadarbību kopēju sociālu problēmu risināšanā.

Tiešsaistes, uz sadarbību balstītā, valsts pārvaldē, izmantojot sociālos mediju un citas jaunās komunikācijas metodes, mainās komunikācijas veids, kādā tā mijiedarbojas ar sabiedrību un dalās ar informāciju. Šobrīd Latvijas valsts pārvalde cenšas arvien plašāk pielietot dažādas komunikācijas tehnoloģijas, veidojot komunikāciju ar sabiedrību. Pētot sociālo mediju pielietojumu Latvijas valdības komunikācijā, jāsecina, ka tiem ir atvēlēta liela nozīme komunikācijas veidošanā ar sabiedrību un tiek izmantotas dažādas iespējas, gan veidojot valsts institūciju vietnes sociālajos medijos, gan attīstot interaktīvus dažādus risinājumus komunikācijā ar sabiedrību, tomēr iedzīvotāju interese un iesaiste šajās komunikācijas aktivitātēs nav plaša, tādējādi tikai daļēji

izdodas sasniegt Latvijas valsts pārvaldei izvirzītos komunikācijas mērķus, kuri saistīti ar mijiedarbības veidošanu ar sabiedrību.

Secinājumi **Conclusions**

Valdības komunikācijā ar sabiedrību arvien izšķirošāka nozīme būs dažādo sociālo mediju iespēju prasmīgai pielietošanai. Attīstoties informācijas un komunikācijas tehnoloģijām, mainoties sabiedrības komunikācijas paradumiem, Latvijas valdības komunikācijas būtiskākais izaicinājums ir spēja atrast un pielietot jaunus sadarbības un komunikācijas veidus, kas veicinātu sabiedrības ieinteresētību valsts izaugsmē un sabiedrības labklājībā, kā arī mazinātu sabiedrības distancēšanos un neuzticēšanos valsts pārvaldei.

Vairāki Latvijas valdības pieņemtie politikas plānošanas dokumenti norāda, ka valdības komunikācijas mērķi ir vērsti uz mijiedarbības veidošanu ar sabiedrību, lai nodrošinātu sabiedrības informēšanu un izpratnes veidošanu par valsts pārvaldes pieņemtajiem lēmumiem, kā arī lai veicinātu sabiedrības līdzdalību valsts pārvaldes lēmumu pieņemšanas procesā. Ir atzīts, ka komunikācijai ir nozīmīga loma, jo tā veicina sadarbību starp valsts pārvaldi, nevalstiskajām organizācijām, sociālajiem partneriem un privātajiem uzņēmējiem, līdz ar to palielinātos publiskā, privātā un nevalstiskā sektora līdzdalība valsts un sabiedrības jautājumu risināšanā.

Latvijas valdības komunikācijas prakses analīze liecina, ka tiek izmantoti dažādi komunikācijas kanāli, arvien lielāku uzmanību veltot tieši sociālo mediju integrēšanai valdības komunikācijā. Tādējādi var secināt, ka Latvijas valsts pārvaldes institūcijas lielā mērā ievieš Latvijas valdības pieņemtajos politikas plānošanas dokumentos noteiktos pasākumus komunikācijas uzlabošanai ar sabiedrību. Tomēr vienlaikus jāatzīmē, ka valdības komunikācijai neizdodas pārvarēt barjeras, kas saistītas ar sabiedrības zemo uzticēšanos valsts pārvaldei un vēlmi distancēties no valsts pārvaldes lēmumu pieņemšanas, jo samērā neliels iedzīvotāju skaits iesaistās valsts pārvaldes komunikācijas iniciatīvās, piemēram, vērojams zems sekotāju skaits valsts iestāžu vietnēm sociālos medijos un līdzdalība sociālajos medijos piedāvātajās aktivitātēs.

Tātad kopumā Latvijas valdības komunikācijā pietiekami labi izdodas sasniegt mērķus, kas saistīti ar inovāciju ieviešanu komunikācijā, jo sociālo mediju pielietojums valsts pārvaldes komunikācijā ir gana plašs un daudzveidīgs. Savukārt grūtības ir saskatāmas tādu mērķu sasniegšanā, kuri ir vērsti uz mijiedarbības veidošanu ar sabiedrību, piemēram, valsts pārvaldes un sabiedrības sadarbība, efektīva informācijas apmaiņa un viedokļu saskaņošana. Tādējādi turpmākie valdības komunikācijas izpētes jautājumi būtu saistāmi ar to, kā būtu pielietojamo sociālie mediji distances mazināšanā starp valsts pārvaldes

un sabiedrību, iedzīvotāju ieinteresētības veicināšanā, lai palielinātu savstarpējo sadarbību, informācijas apmaiņu un viedokļu saskaņošanu.

Summary

The regulation of the state needs increasingly more public acceptance and approval, both responding to the public position and wishes and creating common values and standards that are often achieved by the communication process. The role of communication in government performance increases. It has to be noted that transformation processes have affected not only government activities and formation of its relations with society but also mass communication, where the significant development of information technology and changes in the society's communication habits can be seen.

Analysing the use of social media and its role as one of the tools in government communication, the aim of this research is to follow the development trends in Latvian government communication that is directed to the formation of public understanding and meeting with approval for government activities. Using a content analysis, a document analysis and a comparative analysis of Latvian government communication, the author has studied the impact and role of social media in the Latvian government communication.

The changes in the contemporary communication age affects also the content and form of government. Often the government explained their decisions and involved people in the decision making process by a different tool of integrated communication such as social media. It is possible to mark two important changes – firstly, the public communications goal is not just to increase public awareness, but also public involvement in state development, and secondly, it changes the methods and way of government communication.

Literatūra References

- Blumenthal, A. (2009). *Why Social Media Matters for Government*. Downloaded from http://www.nextgov.com/nextgov/ng_20090415_9417.php
- Eurobarometr 86. Public Opinion in European Union. Autumn 2016. (2016). Downloaded from <http://ec.europa.eu/COMMFrontOffice/publicopinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/STANDARD/surveyKy/2137>
- Drapeau, M., (2009). *Government 2.0: How Social Media Could Transform Gov PR*. Downloaded from <http://mediashift.org/2009/01/government-20-how-social-media-could-transform-gov-pr005/>
- Grunig, J. E. (2001). Two-way symmetrical public relations: Past, present, and future. In Heath, R. L., Vasquez G. (Eds.), *Handbook of public relations* (pp. 11-30). Thousand Oaks, CA: Sage
- Habermas, J., (1989). *The Structural Transformations of the Public Sphere*. Cambridge: Polity Press

- Lange, A., Mitchell, S., Stewart-Weeks, M., et al. (2008). *The Connected Republic and the Power of Social Networks*. Downloaded from <http://www.openforum.com.au/files/The%20Connected%20Republic%20and%20the%20Power%20of%20Social%20Networking%20July%202008.pdf>
- Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam „Latvija 2030” (2010). Downloaded from http://www.pkc.gov.lv/images/LV2030/Latvija_2030.pdf
- Macmillan, P., Medd, A., Hughes, P. (2008). *Change your world or the world will change you. The future of collaborative government and Web 2.0*. Downloaded from http://www.deloitte.com/dtt/cda/doc/content/ca_govt_web20_mar08_EN.pdf
- Meckel, M., Kamps, K. (2006). Regierungskommunikation und Marketing. Differenzen und Schnittstellen. In: Kamps, K., Nieland J.-U. (Eds.) *Regieren und Kommunikation. Meinungsbildung, Entscheidungsfindung und gouvernementales Kommunikationsmanagement – Trends, Vergleiche, Perspektiven*, (pp. 54-72). Köln: Herbert von Halem Verlag
- Valdības komunikācijas prakses analīze un rekomendācijas tās pilnveidošanai (2007). Downloaded from <http://petijumi.mk.gov.lv>
- Valsts kancelejas mobilā aplikācija „Futbols” iekļūst „World Summit Award Mobile” finālā. (2014). Downloaded from <http://m.lvportals.lv/visi/preses-relizes?id=264208?show=comen>
- Valsts pārvaldes politikas attīstības pamatnostādņēs 2014.-2020.gadam. (2014). Downloaded from <https://likumi.lv/doc.php?id=271384>

LATVIJAS POLITISKĀS SISTĒMAS LEGITIMITĀTES PROBLĒMA

The Issue of Legitimacy of the Latvian Political System

Gunārs Ozolzīle

Rīgas Tehniskā universitāte, Latvija

Abstract. *A democratic political system can be sustainable and stable only if it has society's support that is based on legitimacy. So far, the attention of Latvian researchers has mostly been devoted to the so-called "ratings" of separate political institutions and politicians, but no attempt has been undertaken to investigate the political system as a whole through the prism of legitimacy. The aim of the present article is to explore whether there is a sufficient resource of legitimacy of the Latvian political system in order to provide stability and efficiency of the regime. The empirical basis of the research mostly consists of the results of the sociological research conducted in Latvia during the past six years (2011–2016). The data analysis of the present research is based on David Easton and Pippa Norris' conceptual approach to the study of legitimacy of political systems. One of the conclusions that can be made is that the political system of Latvia is characterised by insufficient diffuse support, which then indicates that the political system experiences the problem of legitimacy. As there is a divided society in Latvia, both communities lack a shared national identity, which could connect the society. In addition, it can be stated that around half of the society is not satisfied with the functioning of the political regime. The analysis performed in the article allows concluding that the trust in political institutions is extremely low and the assessment of the political authority performance is highly negative.*

Keywords: *democracy, legitimacy, political community, political regime, political authorities, policies.*

Ievads

Introduction

Poļu sociologs Pjotrs Štompka (Sztompka) grāmatā "Uzticība – sabiedrības pamats" analizē uzticības milzīgo lomu demokrātiskās sabiedrībās un uzskata, ka uzticība vienlaikus ir gan demokrātijas auglis, gan arī faktors, kas to stiprina. Uzticību valstij un tās institūtiem Štompka sauc par vertikālo uzticību, atšķirībā no horizontālās, kas ikdienā pastāv starp cilvēkiem. Termins *vertikālā* paredz uzticību starp partneriem, kas atrodas noteiktas hierarhijas dažādos līmeņos jeb uz dažādiem varas pakāpieniem. Viņaprāt, vara nozīmē kontroli, iespēju pieņemt

lēmumus attiecībā uz cilvēku rīcību pat pretēji viņu gribai, norādot tieši kas un kā katram no viņiem jādara vai arī dara to netieši, ierobežojot iespējamo rīcības diapazonu. Štompka uzdod jautājumu, kāda saikne pastāv starp varas fenomenu un uzticības fenomenu un norāda, ka to sauc par varas leģitimitāti. Viņaprāt, varas leģitimitāte nozīmē pilsoņu uzticēšanos pie varas esošajiem un tā izpaužas kā pastāvošās varas atzīšana, pieņemšana, atbalsts tai (Штомпка, 2015: 365-372). Tātad par leģitīmu varētu saukt varu, kuru sabiedrības vairākums atzīst, atbalsta un ir gatavs labprātīgi pakļauties. Tomēr viss nav tik vienkārši, jo kā to apliecinās zemāk rakstītais, leģitimitāte ir daudznozīmīgs un daudzdimensionāls, turklāt ļoti trausls fenomens.

Atšķirībā no autokrātiskiem režīmiem, kur leģitimitāti var kompensēt pielietojot spēku un represijas, demokrātijā tas nav iespējams. Varētu teikt, ka leģitimitāte ir demokrātiskas politiskas sistēmas atributīva īpašība. Ja režīmam trūkst leģitimitātes, demokrācija ir apdraudēta. Lai demokrātiskai politiskai sistēmai būtu lielākas izredzes izdzīvot, tai ir nepieciešams sabiedrības atbalsts. Savukārt, lai nodrošinātu atbalstu, pie varas esošo veikumam jāatbilst sabiedrības gaidām. Režīma leģitimitāti izdodas nodrošināt tikai tad, ja pilsoņi tic, ka neskatoties uz visiem trūkumiem un neveiksmēm, esošie politiskie institūti tomēr ir labāki par iespējamajām alternatīvām. Kā savulaik rakstīja Huans Lincs (Linz): “Galarezultātā demokrātiska leģitimitāte balstās pārliecībā, ka šai konkrētajai valstij šai konkrētajā tās vēstures posmā neviens cits režīms nevarētu nodrošināt veiksmīgāku kolektīvo mērķu realizāciju” (Linz, 1978: 18).

Līdz šim Latvijā galvenokārt ir pētīta atsevišķu kolektīvo (uzticēšanās valdībai u.c. politiskās sistēmas institūtiem) un individuālo (valsts augstāko amatpersonu, ministru t.s. “reitingi”) politisko aktieru leģitimitāte, bet nav mēģināts leģitimitātes prizmā paskatīties uz politisko sistēmu kopumā, varētu teikt, darīt to kompleksi. Šī iemesla dēļ analīzes vektors rakstā būs vērsts uz dažādiem politiskās sistēmas objektiem jeb līmeņiem. Šo rindu autors uzdrošinās teikt, ka veiktais pētījums varētu būt novatorisks, jo tiks mēģināts analizēt politisko sistēmu kopumā un “diagnosticēt” tās leģitimitātes “līmeni”. Politisko režīmu leģitimitātes kvantitatīva mērīšana politikas socioloģijā ir ierasta prakse. Šādos gadījumos tiek pētīts, vai demokrātiskās sistēmas leģitimitātes resurss ir pietiekams, lai nodrošinātu režīma efektivitāti un stabilitāti. Lai novērtētu sistēmas leģitimitātes “līmeni” un saprastu, vai valstī ar šo demokrātijas “atribūtu” ir problēmas, nav pat jābūt sociologam. Ir vairākas pazīmes, kas, lai arī netieši, norāda uz varas leģitimitātes “stāvokli” valstī. Šādas pazīmes ir, piemēram, līdzdalība vēlēšanās, nodokļu maksāšana, gatavība dienēt armijā (Schmidke, Schneider, 2012).

Raksta mērķis ir (balstoties uz politikas socioloģijā dominējošiem leģitimitātes jēdziena konceptualizācijas mēģinājumiem) izpētīt Latvijas politiskās sistēmas leģitimitātes dažus aspektus. Pētījumā tiek izmantoti

empīriskajos socioloģiskajos pētījumos iegūtie dati un šo datu analīze ir pakārtota pētījuma mērķim. Pētījuma empīrisko bāzi veido galvenokārt pēdējos sešos gados (2011-2016) Latvijā veikto socioloģisko pētījumu pieejamie rezultāti. Ar iepriekšējā teikumā lietoto jēdzienu *galvenokārt* šo rindu autors vēlas pateikt, ka atsevišķos gadījumos (ja to liek darīt “nepieciešamība” un ja vien tas iespējams) tiek analizēti arī senāki dati. 2011.gads (kā “atskaites punkts”) izvēlēts divu metodoloģisku apsvērumu dēļ. Pirmkārt, pirms 2011.gada veikto pētījumu rezultātu pieejamība ir ļoti ierobežota. Otrkārt, izvēli, vismaz daļēji, noteica arī politiskā loģika. Pēc “dižķibeles”, kad 2009.gadā Saeimai neuzticējās vairāk par deviņdesmit procentiem, bet valdībai uzticējās mazāk par desmit procentiem Latvijas iedzīvotāju (sk. Eurobarometra aptauju rezultātus), 2011. gadā tika atlaista 10. Saeima un notika ārkārtas parlamenta vēlēšanas. Tas bija laiks, kad tika “svinēti” oligarhu kapu svētki, no politiskās skatuves nogāja divas valstī ietekmīgas partijas un vietā nāca jauns politisks spēks, kura nosaukumā bija ietverts vārds *reformas*. Saeimas atlaišanas referenduma rezultāti liecināja, ka vismaz politiski aktīvo Latvijas pilsoņu nospiedošs vairākums nav apmierināti ar politiskās elites darbu, bet ir gatavi ļauties jaunām cerībām.

Vācot empīriskos datus priekšroka tika dota vadošajiem “spēlētājiem” Latvijas sabiedriskās domas izpētes tirgū. Pētījumā izmantoti dati no Baltijas sociālo zinātņu institūta (etnisko attiecību pētījumi); kompānijas *TNS Latvia* (Eurobarometra aptaujas Latvijā), pētījumu centra *SKDS (DNB Latvijas barometrs)* un *Baltic International Bank Latvijas barometrs* pasūtīto aptauju izpildītājs) veiktajiem pētījumiem. Jāatzīmē, ka arī laika periodā pēc 2011.gada politiskās sistēmas leģitimitātes izpētei noderīgu pētījumu nav daudz. Turklāt pieejamo aptauju rezultātus nereti ir sarežģīti vai pat neiespējami salīdzināt atšķirīgas metodiskās pieejas dēļ. Tas, protams, rada papildus grūtības mēģinot Latvijas politisko realitāti “ieguldīt” zemāk aprakstītajā “piecu līmeņu” leģitimitātes koncepta Prokrusta gultā.

Leģitimitātes jēdziena konceptuālās aprises ***Conceptual Framework of Legitimacy***

Leģitimitātes pētniecībā ir divas tradīcijas: normatīvi teorētiskā un empīriski analītiskā. Teorētiķiem vairāk rūp tas, kādai jābūt leģitīmai varai. Empīriķus, savukārt, vairāk interesē, kādi ir leģitimitātes avoti, priekšnosacījumi un kā nodrošināt ticību leģitimitātei. Ja normatīvi teorētisko tradīciju pārstāv politikas filozofi un politisko ideju vēstures pētnieki, tad empīriski analītiskā tradīcija ir politiskās socioloģijas ziņā.

Leģitimitātes jēdziena izpēte nav iedomājama bez ieskata vācu sociologa Makša Vēbera (Weber) uzskatos. Vēbers norāda uz ciešo leģitimitātes un

kundzības (Herrschaft) saistību.* Ar jēdzienu *kundzība* Vēbers saprot iespēju “[..] rast nosakāmu personu paklausību noteikta veida pavēles gadījumā” (Vēbers, 2004: 283). Atšķirība starp varu un kundzību ir tāda, ka pirmajā gadījumā pavēle nerada pienākumu pakļauties, bet otrajā – tiek sagaidīts, ka pavēlēm paklausīs, jo te pakļaušanās balstās uz to, ka tie, kas pakļaujas, atzīst šīs pavēles. Varētu teikt, ka kundzība paredz savstarpējas gaidas: gan no to puses, kuri pavēl (ka viņu pavēlēm paklausīs), gan arī no to puses, kuri paklausa (ka pavēles būs tādas, kādas viņi sagaida, t.i., atzīst). Vēberu mazāk interesē tas, kāpēc cilvēki ir gatavi pakļauties pavēlēm, bet gan jautājums - uz kādiem principiem šī gatavība balstās. Tikai tad, ja tauta un pie varas esošie ir gatavi pieņemt šos principus, jo tie viņiem ir nozīmīgi, var runāt par leģitīmu kundzību. Vēbers uzskata, ka katras kundzības mērķis ir leģitimitāte. Turklāt leģitimitātes veidu nosaka kundzības raksturs. Šādi viņš identificē trīs ideāltipus: racionālā, tradicionālā un harizmātiskā kundzības leģitimācija (vairāk par leģitīmās kundzības ideāltipiem: Vēbers, 2015).

Leģitimitātes jēdziena konceptualizācija nav iedomājama arī bez Seimura Martina Lipseta (Lipset) un Deivida Īstona (Easton) uzskatu, kaut vai īsa, izklāsta. Abi sociologi mēģina atbildēt uz jautājumu, kā politiskajai sistēmai izdodas nodrošināt sabiedrības uzticēšanos pastāvošajai kārtībai un to saglabāt ilgstoši. Galvenais jautājums, ko uzdod abi pētnieki – kā nodrošināt politiskās sistēmas stabilitāti un abi ir vienprātis, ka iedzīvotāju atbalsts sistēmai ir galvenais faktors, lai to panāktu.

Lipsets uzskata, ka demokrātijas stabilitāte ir atkarīga ne tikai no ekonomikas panākumiem, bet arī no politiskās sistēmas spējas sekmīgi funkcionēt un tās leģitimitātes. Lipsetam leģitimitāte ir sistēmas spēja radīt un uzturēt pārliecību par to, ka eksistējošie politiskie institūti ir sabiedrībai vispiemērotākie. Turklāt demokrātijas stabilitāte ir atkarīga ne tikai no politiskās sistēmas leģitimitātes, bet arī no efektivitātes. Efektivitāte nozīmē reālo produktivitāti, proti, vai politiskā sistēma tiek galā ar galvenajām pārvaldes funkcijām atbilstoši tam, kā to iedomājas iedzīvotāju vairākums, tai skaitā ietekmīgas sabiedrības grupas. Ja efektivitāte ir galvenokārt instrumentāla, tad leģitimitātei ir vērtību jeb simbolisks raksturs. Ilgstoša efektivitāte, viņaprāt, var radīt sistēmas leģitimitāti. Savukārt, ilgstoša neefektivitāte apdraud leģitimitāti (Lipset, 1981).

Šķiet, ka ietekmīgākais leģitimitātes koncepts (tas ir pamatā ļoti daudziem empīriskiem pētījumiem) šodien tomēr pieder Deividam Īstonam (Easton, 1965; 1975). Viņa koncepcijas popularitāte balstās mēģinājumā leģitimitātes jēdzienu operacionalizēt un sasaitīt atsevišķu indivīdu politiskās attieksmes jeb orientācijas ar politisko sistēmu kopumā. Turklāt, atšķirībā no Lipseta koncepta,

---

* Tiem, kuriem kundzības jēdziens liekas neierasts un neskaidrs, norādīsim, ka Vēbers to pietiekami skaidri nenodala no vēl viena līdzīga jēdziena – *autoritāte*. Starp abiem jēdzieniem tiek likta gan vienlīdzības zīme, gan autoritāte tiek saukta par kundzības īpašu tipu vai tiek traktēta kā kundzības viena no komponentēm. Šo rindu autoram pieņemamākā liekas versija, kur kundzība tiek uzskatīta par noteiktu autoritātes tipu (Zürn, 2012: 48).

politiskā sistēma te tiek sadalīta vairākos objektos jeb līmeņos: politiskā kopiena (political community), politiskais režīms (political regime) un politiskās varas subjekti jeb politiskā procesa aktieri un viņu rīcība (political authorities). Īstons vadās no pieņēmuma, ka sistēma var saglabāt stabilitāti tikai tad, ja iedzīvotāji to atbalsta.

Analizējot politiskās sistēmas mijiedarbību ar apkārtējo vidi Īstons lieto divus jēdzienus: *ievade* (inputs) un *izvade* (outputs). Vides ietekmi uz politisko sistēmu – *ievadi* – veido sabiedrības prasības (demands) un atbalsts (support). Savukārt politiskās sistēmas ietekmi uz apkārtējo vidi – *izvadi* – raksturo varas institūtu pieņemtie sabiedrībai saistošie lēmumi un rīcība, kas atkal no jauna ietekmē (atgriezeniskā saite jeb feedback loop) prasības un tās, savukārt, attiecīgi vai nu pozitīvi vai negatīvi - atbalstu. Īstons uzskata, ka politiskās sistēmas izredzes izdzīvot ir jo lielākas, jo vairāk sistēmas darbības rezultāti atbilst sabiedrības gaidām. Tātad politiskās sistēmas stabilitāte un izdzīvošana, uzsvērsim to vēlreiz, nav iespējama bez sabiedrības atbalsta. Īstons nodala divu veidu atbalstu politiskajai sistēmai. Stabilāko politiskā atbalsta veidu, kas nav atkarīgs no sistēmas “ikdienas” panākumiem, viņš sauc par difūzo. Savukārt, mazāk stabilo, ātri gaistošo, kas orientēts uz sistēmas darbības “ikdienas” rezultātiem (sistēmas *izvade*), par specifisko. Tātad specifiskais atbalsts ir atkarīgs no “taustāmiem” sistēmas panākumiem. Ja sistēma strādā sekmīgi, tad ir arī specifiskais atbalsts, ja nē – tā nav. Difūzo atbalstu ģenerē sistēma kopumā un tā ir ilglaicīgāka un stabilāka. Difūzais atbalsts attiecas uz visiem trim sistēmas objektiem jeb līmeņiem, bet specifiskā tikai uz trešo - politiskā procesa aktieriem. Īstons uzsver politiskās socializācijas milzīgo lomu, lai izveidotu atbilstošas sabiedrības locekļu politiskās orientācijas, kas ir difūzā atbalsta pamatā. Pateicoties tieši difūzajam atbalstam, politiskajiem režīmiem ir lielākas izredzes pārdzīvot krīzes. Varētu teikt, ka leģitimitāte Īstonam ir difūzā atbalsta pamatavots. Leģitimitāti sociologs raksturo kā sabiedrības locekļu pārliecību par to, ka tas, kādā veidā funkcionē politiskā sistēma, kopumā atbilst viņu tikumiskajiem principiem un priekšstatiem par to, kas ir pareizi, un kas nepareizi.

Literatūrā var atrast arī mēģinājumus sadalīt atbalstu politiskajai sistēmai vairāk nekā trīs līmeņos. Tieši šādu pieeju ir mēģinājusi realizēt britu pētniece Pipa Norisa (Norris), tā mēģinot nodrošināt “plūstošāku” pāreju no vispārējā uz atsevišķo nekā tas ir Īstonam (Norris, 1999; 2002). Arī Norisas modeļa “augšgalā”, līdzīgi kā Īstonam, ir politiskā kopiena ar difūzo, bet “lejasgalā” – politiķi un viņu rīcība ar specifisko atbalstu. Īsi raksturosim visus šos līmeņus. Pirmais: vai indivīds jūtas piederīgs politiskajai kopienai jeb politiskajai nācijai; vai viņš ir lepns, ka ir valsts pilsonis (difūzais atbalsts). Otrais: pilsoņu attieksme pret demokrātiju “kā tādu” vai arī pret atsevišķām demokrātiskās politiskās sistēmas vērtībām (piemēram, brīvība un tolerance). Trešais: sistēmas snieguma, sekmju, panākumu vērtējums jeb tas, kā sistēma kopumā “strādā”. Ceturtais:

uzticēšanās atsevišķiem režīma politiskajiem institūtiem (parlamentam, valdībai, partijām). Piektais: atbalsts politiskā procesa gan kolektīvajiem, gan individuālajiem aktieriem, viņu darba vērtējums (specifiskais atbalsts).

Lai analizētu Latvijas politiskās sistēmas leģitimitāti, raksta autors centīsies izmantot tieši šo pieeju.

Latvijas politiskās sistēmas leģitimitātes analīze *Analysis of Legitimacy of the Latvian Political system*

Analīzi sāksim ar pirmo - pašu vispārīgāko līmeni, proti, vai indivīds jūtas piederīgs politiskajai kopienai jeb politiskajai nācijai. Ja tradicionāli aptaujās uzdod jautājumu, vai respondents lepojas, ka ir, piemēram, vācietis (-te) vai arī attiecīgās valsts pilsonis, tad mūsu sociologiem šādus jautājumus uzdot ir neiespējami, jo latviešu valstī 2016.gada sākumā bija tikai 61,8% (Centrālās statistikas pārvaldes dati, 2016) un mums vēl joprojām ir nedaudz vairāk par 260 tūkstošiem nepilsoņu (Latvijas iedzīvotāju sadalījums..., 2016). Šo iemeslu dēļ sociologi ir spiesti formulēt jautājumus tā, lai šo realitāti apietu. Piemēram, tiek uzdots jautājums, vai respondents lepojas, ka dzīvo zemē, ko sauc par Latviju.

Pētīt piederības sajūtu politiskajai kopienai jeb politiskajai nācijai nozīmē pētīt nacionālo identitāti. Tieši nacionālā identitāte veido valsts iedzīvotāju kopības izjūtu, piederību politiskajai nācijai. Turklāt nacionālā identitāte ir jānošķir no etniskās identitātes, kas norāda uz piederību etniskai grupai, Latvijas gadījumā – latviešu tautai vai kādai no mazākumtautībām.

Tieši to, ka ir divas identitātes – etniskā un nacionālā, mums mēģina pateikt Satversme. Atcerēsimies Konstitūcijas otro pantu: “Latvijas valsts suverēnā vara pieder Latvijas tautai”. Tātad šai pantā tiek lietots termins *politiskā nācija*. Tieši šis pants nereti ir bijis klupšanas akmens dažiem mūsu politiķiem un arī neuzmanīgiem tulkiem, piemēram, “pārceļot” krievu valodā Valsts prezidenta Jaunā gada uzrunu tautai sagaidot 2017. gadu (jēdziena *Latvijas tauta* vietā tika lietots jēdziens *latviešu tauta*). Pirms mēģinām noskaidrot, vai politiskā nācija Latvijas valstī ir arī politiska realitāte, vai tikai politiķu un zinātnieku lietots termins bez reāla seguma, ieskatīsimies integrācijas politikas pamatnostādnes un šo nostādņu kritiķu argumentos.

Ministru kabineta 2011.gadā apstiprinātajā dokumentā “Nacionālās identitātes, pilsoniskās sabiedrības un integrācijas politikas pamatnostādnes 2012. – 2018. gadam” (turpmāk – *Pamatnostādnes*) tiek definēts šis politikas mērķis: “[...] stipra saliedēta Latvijas tauta: nacionāla un demokrātiska kopiena, kura nodrošina tās vienojošā pamata – latviešu valodas, kultūras un nacionālās identitātes, eiropeisko demokrātisko vērtību, unikālās kultūrtelpas – saglabāšanu un bagātināšanos [...]” (Pamatnostādnes, 2011: 9). Tai pat laikā šai dokumentā tiek norādīts, ka “integrācijas kopīgais pamats ir latviešu valoda, piederības sajūta

Latvijas valstij un tās demokrātiskajām vērtībām, [...] kopīgas sociālās atmiņas veidošana” (Pamatnostādnes, 2011: 6). Tieši latviešu valoda, kā kopīgais integrācijas pamats, līdz šim ir bijis galvenais klupšanas akmens Latvijas integrācijas politikā. Šai pieejai ir ne tikai politiskā, bet arī intelektuālā opozīcija: “Ja vairākuma etnicitāte tiek pasludināta par vienīgo kopdzīves kritēriju, tad piederība jau no paša sākuma nevar būt līdzvērtīga, tā būs lemta hierarhiskai integrācijai. [...] Manuprāt, latviešu nācijai ir steidzami jāklūst par Latvijas nāciju. [...] Tā būs politiska nācija, kas saglabājot etniskās izcelsmes un etniskās kultūras nozīmi, atstāj to indivīda vai kopienu privātajā telpā, bet par integrācijas būtību pasludina valsti kā kopīgu telpu sabiedrības kopīgai līdzdalībai un tiesībām to īstenot” (Hanovs, 2011). Un vēl: “Var izteikt prognozi: ja Latvijas politiskajā vidē vēl viens gadu desmits tiks aizvadīts, nemainot diskursu no kopienu etniskās hierarhijas uz jaunu, multietniskas pilsoniskās līdzdalības sabiedrības versiju, Latvijā ir sagaidāma paralēlu kopienu pastāvēšana [...] ar kolektīvo atmiņu konflikta iezīmēm. Šāds scenārijs, kam patlaban iezīmējas aizvien skaidrākas aprises, negatīvi ietekmēs arī demokrātijas kvalitāti Latvijā” (Hanovs, Volkovs, 2012: 23-24).

Pamatnostādnes divkopienu sabiedrība tiek raksturota, kā sabiedrība, kur dominē nošķirtība starp divām kopienām, kur nav kopīgas valsts valodas, kur sabiedrības integrācija ir ļoti apgrūtināta, jo nenotiek uz kopīgu vērtību, kultūrtelpas un sociālās atmiņas pamata (Pamatnostādnes, 2011: 7). Lai arī šai dokumentā tiek konstatēts, ka vērojamas tikai dažas šādas sabiedrības pazīmes, tomēr tas šodien ir galvenais Latvijas politisko realitāti ietekmējošais faktors, jo neļauj radīt nopietnu konkurenci ilgstoši pie varas esošajām t.s. labējām jeb precīzāk – latviskajām partijām.

Pētījuma *Latvija. Pārskats par tautas attīstību* dati rāda, ka nav statistiski nozīmīgu atšķirību starp “krievu un latviešu” (pētījuma autoru lietotā terminoloģija abām kopienām piederīgo cilvēku apzīmēšanai) attieksmi jautājumos par pilsoņa pienākumiem. Izteikts abu grupu pārstāvju vairākums (70-80%) atbalsta viedokli, ka labam pilsonim jāievēro likumi, jāmaksā nodokļi, jāinteresējas par sabiedrībā notiekošo, jāpiedalās vēlēšanās (Zepa, Kļave, 2011: 23). Tai pat laikā, citējot pētījuma autorus, “pastāv zīmīgas atšķirības” starp latviešiem un krieviem. Nepieciešamību mācēt latviešu valodu atbalsta 93% latviešu un 72% krievu. Tomēr atšķirību amplitūda attieksmē pret pienākumu mācēt latviešu valodu ir ievērojami mazāka nekā attieksmē pret vienu no svarīgākajiem *Pamatnostādņu* akcentiem, proti, latviešu valodas un kultūras lomu sabiedrības vienotības nodrošināšanā. Aptaujas rezultāti atklāj, ka šo nostādni atbalsta 89% latviešu un tikai 46% krievu. Pētījuma autori raksta: “Uzmanību piesaista tas, ka par nozīmīgu sabiedrības integrācijas politikas nostādni ir vienas no lielākajām viedokļu atšķirībām starp latviešiem un krieviem, un citām etniskajām grupām. Šie dati izvirza jautājumu, vai centieni balstīt sabiedrības

integrāciju tikai uz šīm vērtībām var nest gaidīto augļus – radīt stipru un integrētu nacionālo kopienu?” (Zepa, Kļave, 2011: 25)

Ar to, ka ir Latvijas iedzīvotāji, lepojas 60% aptaujāto. Kā apgalvo augstāk minētā pētījuma autori, šie dati ir apliecinājums tam, ka tās ir īpašas saites, kas cilvēkus saista ar savu dzimteni, valsti, kurā tie dzimuši. Tai pat laikā liela atšķirība emocionālās piesaistes ziņā atkal ir starp latviešiem un krieviem: 71% latviešu lepojas ar to, ka ir Latvijas iedzīvotāji, bet krievi – tikai 44% (Zepa, Kļave, 2011: 29). Atšķirības latviešu un krievu starpā pastāv arī jautājumā par to, kas ir Latvijas nacionālās piederības pamatā. No latviešiem 98% uzskata, ka Latvijas tautu veido latvieši, taču no krieviem vienlīdz daudz (94%) par nāciju veidojošu principu atzīst pilsonību. Apmēram puse latviešu un nepilni 90% krievu uzskata, ka visi Latvijas iedzīvotāji ir piederīgi Latvijas tautai (Zepa, Kļave, 2011: 33). Šāda tendence, latviešiem vairāk identificēties ar etnisko nāciju, bet cittautiešiem ar politisko nāciju, liecina, ka *Pamatnostādņēs* definētais integrācijas mērķis – nacionāla valsts, kuras nacionāli kulturālo identitāti nosaka tās valstsnācija (latvieši), būs ļoti grūti sasniedzams dzīvē. Līdz ar to, vismaz pārskatāmā nākotnē, Latvijas tauta jeb politiskā nācija būs vairāk konstitucionāla norma un politiķu retorika nevis politiska realitāte.

Iepriekš minēto skeptisko attieksmi pret *Pamatnostādņu* mērķi vairo arī lielais nepilsoņu skaits. Baltijas sociālo zinātņu institūta veiktās aptaujas rezultāti liecina, ka kopumā divas trešdaļas (66%) Latvijas nepilsoņu jūtas *ļoti cieši* vai *cieši* saistīti ar Latviju (Šūpule et al., 2014: 43-44). Diemžēl aptauju rezultāti rāda arī to, ka nepilsoņu piederības sajūta Latvijai kopš 2010. gada (80%) ir ievērojami sarukusi. Samazinājies arī to nepilsoņu skaits, kas lepojas, ka ir Latvijas iedzīvotāji. Ja 1997. gadā ar to, ka ir Latvijas iedzīvotāji, *ļoti lepojās* vai *drīzāk lepojās* katrs otrais nepilsonis (52%), tad 2004. un 2010. gadā lepnumu par Latviju izjuta attiecīgi 41% un 43% (Šūpule et al., 2014: 45). Pētījuma autori secina: “Viennozīmīgi jāuzsver, ka nepilsoņa statuss Latvijā ir saistīts ar negatīvām emocijām Latvijas nepilsoņu vidū un veicina norobežošanos no valsts, valsts pārvaldes un jebkādas politiskās līdzdalības. [...] Lai gan liela daļa nepilsoņu jūtas piederīgi Latvijai, nepilsoņa statuss rada nepilnvērtības sajūtu un rūgtumu, kas tiek vērsti pret valsti” (Šūpule et al., 2014: 69).

Varam secināt, ka pēc neatkarības atgūšanas nav izveidojusies politiskās sistēmas difūzā atbalsta centrālā komponente - politiskā kopiena jeb politiskā nācija. Tieši politiskās nācijas neesamība visnopietnāk apdraud Latvijas politiskās sistēmas stabilitāti un arī ilgtspēju. Pēc raksta autora domām, par politiskās stabilitātes vienu no lielākajiem riskiem Latvijā jāuzskata tieši etniskā konflikta eskalācijas draudi. Diemžēl Latvijā vērojama tendence, latviešiem vairāk identificēties ar etnisko nāciju, bet cittautiešiem ar politisko nāciju. Ir izveidojusies situācija, kad, politiskās nācijas apzīmēšanai, latviešiem nav pieņemams jēdziens *латвийцы* jeb *latvijieši* un, savukārt, cittautiešiem – *latvieši*.

Jautājums ir: vai kāda no pusēm būs gatava piekāpties? 2012.gadā notikušā t.s. "valodu referendumā" rezultāti liecina, ka nez vai.

Otrais līmenis: pilsoņu attieksme pret demokrātiju kopumā vai arī pret atsevišķām demokrātiska politiska režīma vērtībām. Lai noskaidrotu Latvijas iedzīvotāju attieksmi pret demokrātiju, izmantosim Eurobarometra aptaujas jautājumu, kur respondentiem starp vairākām vērtībām jāizvēlas trīs viņiem personiski visnozīmīgākās. Starp šīm vērtībām bija arī demokrātija. 2015.gada aptaujā *demokrātija* kopā ar *vienlīdzību* un *solidaritāti* ierindojās dalītā piektajā līdz septītajā vietā (katru no šīm trim vērtībām bija izvēlējušies 12%). Pārējās vērtības: *miers* (55%), *cilvēktiesības* (41%), *indivīda brīvība* (37%), *cilvēka dzīvības respektēšana* (30%), *tiesiska valsts* (10%) (šeit un turpmāk: Standard Eurobarometer aptauju rezultāti, 2011-2016).

Diemžēl pētījumos iegūto datu salīdzināšanas iespējas apgrūtina tas, ka ne visās Eurobarometra aptaujās tiek ietvertas vienas un tās pašas vērtības, atšķiras arī piedāvāto vērtību skaits. Tā, piemēram, 2011.gada aptaujā vērtību *demokrātija* bija izvēlējušies 20% respondenti un tā bija ceturtajā vietā. Tā kā aptaujas anketā bija ietvertas tikai piecas no 2015. gada aptaujas astoņām vērtībām, nav iespējams iegūtos datus salīdzināt un interpretēt, izmantojot, piemēram, jēdzienus "palielinājies - samazinājies". Tomēr tas, ka *demokrātija* arī citās (2012 - 2014) Eurobarometra aptaujās nekur nav pirmajā trijniekā, ļauj tomēr izdarīt pieņēmumu, ka šī vērtība nav Latvijas iedzīvotāju vērtību skalas pirmajā trijniekā.

Par Latvijas iedzīvotāju vērtīborientācijām un attieksmi pret dažādiem akcentiem, kurus iespējams salikt "būvējot" demokrātisku sabiedrību, liecina arī SKDS 2012. gadā veiktais pētījums *Pasaules uzskats: pašnovērtējums un realitāte. Latvijas iedzīvotāju ideoloģiskais portrets*. Pētījuma dati rāda, ka situācijā, ja tiek konfrontēts sociālistisks, konservatīvs un liberāls pasaules skatījums (respondentiem, nenorādot "kas ir kas", tika piedāvāts izvēlēties, viņuprāt, vislabāko no trim atšķirīgām valsts attīstības koncepcijām), 47% Latvijas iedzīvotāju izvēlējās sociālistisku modeli, 31% - konservatīvu un tikai 13% - liberālu modeli (*Pasaules uzskats: pašnovērtējums un realitāte, 2012: 27-29*). Zinot, ka viena no centrālajām liberālās demokrātijas vērtībām ir brīvība, bet aptaujā gandrīz puse respondentu bija izvēlējušies sociālistisko modeli, ļauj izdarīt pieņēmumu, ka Latvijas cilvēkiem pieņemamāks varētu būt nevis demokrātijas modelis ar brīvu indivīdu un brīvu tirgu centrā, bet gan modelis, kas balstās valsts protekcionismā, dažkārt indivīda brīvību pakārtojot kopienas un lielākas vienlīdzības sasniegšanas interesēm. Iepriekš teiktais ļauj izdarīt vēl vienu pieņēmumu - Latvijas sabiedrības politisko kultūru vēl joprojām nozīmīgi ietekmē dzīve "reālajā sociālismā" pusgadsimta garumā.

Tas, ka, pēc neatkarības atgūšanas, vārds *demokrātija* ir bijis "brends" un tai, vismaz Atmodas sākumā, priekšroku deva, ja ne visi, tad vismaz lielākā daļa Latvijas iedzīvotāju, vēl nebūt nenozīmē, ka izvēle ir notikusi par labu

demokrātijai pēc būtības ar tai raksturīgajām vērtībām: brīvību, toleranci arī vienlīdzību. Nereti šī izvēle mēdz būt virspusēja vai arī tai ir izteikti instrumentāls raksturs. Pirmajā gadījumā izšķiršanās par labu demokrātijai notiek vienkārši tāpēc, ka sabiedriskā doma to vērtē augstāk par citiem politiskajiem režīmiem. Otrajā – cilvēki, vismaz iesākumā, iedomājas, ka dzīvot demokrātijā automātiski nozīmē dzīvot pārticībā (Вельцель, Инглхарт, 2015).

Trešais līmenis: sistēmas sniegumu, sekmju un panākumu vērtējums. Tradicionāli uz šo jautājumu politikas sociologi mēģina atbildēt, uzdodot respondentiem jautājumu par to, kā kopumā funkcionē demokrātiskā sistēma valstī. Tiek piedāvātas arī četras tikpat tradicionālas atbildes, kas atšķiras tikai niansēs. Ja izmantojam līdzību, piemēram, ar būvniecību, kur tiek prasīta būvinženiera ekspertīze par mājas remontu, viņa slēdziens varētu būt līdzīgs kādam no šiem: viss kārtībā, remonts nav nepieciešams; vajadzīgs kosmētiskais remonts; vajadzīgs kapitālais remonts; māja jānojauc un jāceļ no jauna. Ja vairāk par pusi no respondentiem izvēlas pēdējās divas atbildes, tad ir jāšaubīties vai politiskā režīma leģitimitāte nav apdraudēta. Šo rindu autors bija ļoti pārsteigts, kad viņam (turklāt nejauši) kā vienīgo izdevās atrast tikai tālajā 2005.gadā nu jau vairs neeksistējošā Baltijas datu nama sociologu veikto pētījumu, kurā tika izmantota augstāk aprakstītajai līdzīga pieeja. Aptaujā tika uzdots jautājums: “Kā darbojas demokrātiskā sistēma Latvijā?” Respondentiem bija jāizvēlas kāda no četrām piedāvātajām atbildēm: *labi, pārmaiņas nav nepieciešamas* – 2%; *labi, bet ir nepieciešamas dažas pārmaiņas* – 35%; *apmierinoši, bet ir nepieciešamas daudzas pārmaiņas* – 40%; *slikti un ir pilnīgi jāmaina* – 10% (Baltijas datu nama aptauja, 2005). Puse no respondentiem bija izvēlējušies pēdējās divas atbildes un mēs varam tikai iztēloties, kā Latvijas iedzīvotāji būtu uz šo jautājumu atbildējuši šodien.

Zināma līdzība ar Baltijas datu nama aptauju ir divās citās aptaujās uzdotajiem jautājumiem. SIA “AC Konsultācijas” reprezentatīva 2008. gada aptauja: “Cik lielā mērā Jūs apmierina demokrātijas attīstība valstī?” Atbildes: *pilnībā* – 5%; *daļēji* – 39%; *ne visai apmierina* – 30%; *nemaz neapmierina* – 20%; *grūti pateikt* – 6% (Kvantitatīvs un kvalitatīvs pētījums par sabiedrības integrācijas un pilsonības aktuālajiem aspektiem, 2008: 27). 2015. gadā Eirobarometra aptaujā uzdotais jautājums formulēts šādi: “Cik lielā mērā Jūs esat apmierināts ar to kā kopumā funkcionē demokrātija jūsu valstī?” Atbildes: *pilnībā apmierināts* – 4%; *drīzāk apmierināts* – (44%); *drīzāk neapmierināts* (35%); *pilnībā neapmierināts* (14%). Tātad pēdējās divas atbildes, tāpat kā “AC Konsultācijas” aptaujā (50%), atkal izvēlējušies apmēram puse (49%) respondentu. Līdzīgu tendenci uzrāda arī citas iepriekšējos gados veiktās Eirobarometra aptaujas, piemēram, 2011.gadā atbildes *drīzāk neapmierināts* (41%) un *pilnībā neapmierināts* (24%) kopā bija izvēlējušies vēl vairāk – 65% respondentu.

Lai arī atbildes uz šiem jautājumiem salīdzināt drīkst ļoti piesardzīgi, tomēr raksta autors uzdrošinās izdarīt pieņēmumu, ka var runāt vismaz par noteiktu tendenci mūsu demokrātijas novērtējumā, proti, Latvijas politiskā režīma leģitimitāte ir apdraudēta. Šo pieņēmumu apstiprina atbildes uz vēl diviem abu augstāk minēto aptauju veicēju jautājumiem. “AC Konsultācijas” aptaujā uzdotais jautājums: “Vai valsts varas iestādes pieņem sabiedrības interesēm atbilstošus lēmumus?” Atbildes: *vienmēr* – 2%; *bieži* – 22%; *reti* – 58%; *nekad* – 14%; *grūti pateikt* – 4% (Kvantitatīvs un kvalitatīvs pētījums par sabiedrības integrācijas un pilsonības aktuālajiem aspektiem, 2008: 26). Eurobarometra aptaujā (2016. gads) uzdotais jautājums: “Vai situācija valstī attīstās pareizā vai nepareizā virzienā?” Šai pētījumā iegūtie dati rāda, ka tikai 19% uzskata, ka pareizā, bet 45%, ka nepareizā. Salīdzinot pēdējos gados, sākot ar 2012. gadu (pareizā virzienā – 27%, nepareizā – 40%), veikto Eurobarometra aptauju rezultātus vērojama tendence samazināties to respondentu skaitam, kas uzskata, ka situācija valstī attīstās pareizā virzienā un palielināties to cilvēku skaitam, kas uzskata, ka nepareizā. Līdzīgu tendenci uzrāda arī *Baltic International Bank Latvijas barometrs* veiktie pētījumi (*Baltic International Bank Latvijas barometrs*, 2016). Apkopojot augstāk izklāstīto pētījumu rezultātus, nākas secināt, ka arī šie dati apstiprina iepriekš izteikto pieņēmumu, par režīma leģitimitātes apdraudējumu.

Ceturtais līmenis: uzticēšanās atsevišķiem politiskajiem institūtiem. Vismazāk, salīdzinājumā ar citiem politiskās sistēmas institūtiem, iedzīvotāji Latvijā uzticas politiskajām partijām un šis rādītājs jau ilgāku laiku ir pats zemākais vai viens no zemākajiem starp visām ES valstīm. Kā par to liecina Eurobarometra aptauju dati, pēdējos sešos gados (2011–2016) politiskajām partijām gadu no gada Latvijā uzticas mazāk par desmit procentiem (rādītājs svārstās amplitūdā no 5 līdz 9 procentiem) iedzīvotāju. Līdzīgi ir arī ar uzticēšanos parlamentam un valdībai. Pēdējos sešos gados uzticēšanās līmenis parlamentam tikai vienreiz ir pārsniedzis divdesmit procentu robežu, savukārt valdībai - nekad nav sasniedzis trīsdesmit procentu atzīmi (rādītāji svārstās attiecīgi amplitūdā no 6 līdz 21 un no 9 līdz 27 procentiem). Arī šie divi rādītāji ir starp viszemākajiem ES.

Piektais līmenis: atbalsts politiskā procesa kolektīvo un individuālo aktieru jeb politiķu paveiktajam darbam. Protams, var uzdot jautājumu, vai respondenti vienmēr spēj novilkt striktu līniju starp uzticēšanos atsevišķiem politiskās sistēmas institūtiem (par ko runājām iepriekš) un to darba novērtējumu. To apliecina līdzīgais valdības paveiktā darba un uzticēšanās šim institūtam vērtējums aptaujās. Pieejamo empīrisko datu fragmentācijas vai pat neesamības dēļ, aplūkosim tikai viena politiskā procesa aktiera - valdības darba novērtējumu. Te gan jāpiebilst, ka tieši izpildvara ir centrālais spēlētājs efektīva valsts pārvaldes darba nodrošināšanā.

Izmantojot analīzē pieejamos *DNB Latvijas barometrs* un *Baltic International Bank Latvijas barometrs* SKDS sociologiem pasūtīto pētījumu rezultātus, iespējams secināt, ka pēdējos trīs gados (2014 – 2016) pozitīvs valdības darba vērtējums svārstās robežās no 12 līdz 25 procentiem. Negatīvais - starp 70 un 80 procentiem. Šie dati ļauj secināt, ka, vismaz aplūkotajā laika periodā (dati par agrākiem gadiem nebija pieejami), aptuveni trīs ceturtdaļas Latvijas iedzīvotāju nav apmierināti ar valdības darbu. Pēc raksta autora domām, lai gan tieši uz to bieži norāda dažādi eksperti, galvenais valdības darba un līdz ar to arī attiecīgā vērtējuma cēlonis nav tikai neefektīvais ierēdniecības darbs. Ierēdniecības politisko vadību nodrošina premjers un viņa vadītā valdība. Līdz šim ar to mūsu ministru prezidenti un ministri, kā to uzdrošinās apgalvot šī raksta autors, spējuši tikt galā vāji. Vājās valsts pārvaldes rezultāts ir tāds, ka vēl joprojām turpinās reģionālā reforma un mēs nespējam sakārtot ne izglītību, ne medicīnu, ne citas jomas. Secinājums no iepriekš teiktā: valsts pārvaldes vadība premjera un kabineta ministru personā netiek nodrošināta pietiekami efektīvi un tāpēc tik daudz valsts iedzīvotāju nav apmierināti ar valdības darbu.

Secinājumi *Conclusions*

1. Ja piekrītam Deividam Īstonam, ka demokrātiska politiskā sistēma var izdzīvot un būt stabila tikai tad, ja tai ir sabiedrības atbalsts, kura pamatavots ir leģitimitāte, tad šim trauslajam fenomenam nepārtraukti vajadzētu būt gan politiķu, gan arī pētnieku redzes lokā. Diemžēl, līdz šim Latvijā uzmanība galvenokārt tikusi pievērsta tikai atsevišķu politisko institūtu un politiķu "reitingiem".
2. Politisko sistēmu iespējams analizēt sadalot to vairākos objektos jeb līmeņos. Rakstā izmantota Pipas Norisas pieeja, kas sarežģīto politiskās sistēmas leģitimitātes fenomenu cenšas reducēt, mēģinot rast atbildes uz šādiem jautājumiem: vai indivīds jūtas piederīgs politiskajai kopienai; vai demokrātija ir indivīda vērtību sistēmas sastāvdaļa; vai tas, kā kopumā funkcionē politiskai režīms, apmierina sabiedrības vairākumu; cik lielā mērā sabiedrība uzticas atsevišķiem politiskās sistēmas institūtiem; vai sabiedrību apmierina politisko aktieru darbs.
3. Kā uzskata Deivids Īstons, politiskās sistēmas stabilitāte un ilgtspējīga attīstība nav iespējama bez difūzā atbalsta, kas sakņojas režīma leģitimitātē. Savukārt, leģitimitāte balstās cilvēku pārliecībā, ka pastāvošais režīms nav pretrunā ar viņu vērtību sistēmu, ka tā darbība atbilst viņu priekšstatiem par to, kā jāfunkcionē politiskajai sistēmai. Rakstā tiek secināts, ka Latvijas politiskajai sistēmai ir nepietiekams difūzais atbalsts, kas savukārt norāda uz to, ka sistēmai ir problēmas ar leģitimitāti. Latvijā ir izveidojusies sadalīta

- sabiedrība un abu kopienu cilvēkiem nav kopīgas sabiedrību vienojošas nacionālās identitātes. Integrācijas politika kopumā ir bijusi neveiksmīga un valstī nav politiskās kopienas jeb politiskās nācijas. Turklāt aptuveni puse sabiedrības nav apmierināta ar to, kā kopumā funkcionē politiskais režīms.
4. Politiskās sistēmas stabilitāti ietekmē arī tas, cik efektīvi funkcionē politiskie institūti un vai to darbības rezultāti spēj nodrošināt specifisko atbalstu režīmam. Kā specifiskā atbalsta indikators pētījumā tika analizēta sabiedrības uzticēšanās politiskajiem institūtiem un politisko aktieru darba vērtējums. Rakstā veiktā analīze liecina par izteikti zemu uzticēšanos politiskajiem institūtiem. Partijām jau ilgstoši uzticas mazāk par desmito, parlamentam – mazāk par piektdaļu, valdībai – mazāk par trešdaļu Latvijas sabiedrības. Šie rādītāji ir vieni no zemākajiem starp ES dalībvalstīm. Arī valdības darbu jau vairākus gadus pēc kārtas negatīvi vērtē apmēram trīs ceturtdaļas Latvijas iedzīvotāju. Ja taisnība Seimuram M. Lipsetam, ka ilgstoša efektivitāte var radīt sistēmas leģitimitāti, bet ilgstoša neefektivitāte to apdraud, tad jāatzīst, ka pirmā sociologa tēze Latvijā, diemžēl, “nedarbojas”, bet otrā ir sākusi savu uzvaras gājienu.

Summary

The aim of the article is to explore some aspects of legitimacy of the political system of Latvia. The present research is based on the data obtained in empirical studies conducted in the field of sociology. The analysis of data is performed on the basis of an approach that aims at minimising the difficult phenomenon of legitimacy of the political system in order to address the following issues: the individual's feeling of belonging to the political community; democracy as a component of the individual's value system; whether the society is satisfied with the functioning of the political regime; the extent of society's trust in the separate institutions of the political system; whether the society is satisfied with the performance of political authorities.

In the article, the conclusion is made that the political system of Latvia is characterised by insufficient diffuse support, which then indicates that the political system experiences the problem of legitimacy. There is a divided society in Latvia, and both communities lack a shared national identity, which could connect the society. The integration policy has been unsuccessful and the country does not have a political community or a political nation. In addition, around half of the society is not satisfied with the functioning of the political regime.

The stability of the political system is also influenced by the efficiency of separate political institutions and whether the results of their activity can provide the specific support for the regime. The present research is based on the society's trust in the political institutions and the performance of the political authorities, which serve as indicators of this specific support. The analysis performed in the article allows concluding that the

trust in political institutions is extremely low and the assessment of the political authority performance is highly negative.

The problems related to the diffuse and specific support pose a negative influence on the stability of democracy in the country. The author of the article considers that the major risks for the stability of the political system in Latvia are the danger of escalating ethnic conflict and populist political organisations, as well as people who are willing to gain power. These risks are mainly influenced by the lack of legitimacy.

Literatūra References

- Baltic International Bank Latvijas barometrs pētījumu rezultāti (2016). Pieejams: <http://www.bib.eu/lv/about-bank/barometer> [sk. 15.11.2016.]
- Baltijas datu nama aptauja (2005). Atsauce: Mednis, I. (2005). *Partiju laiki Latvijā (1988-2002)*. Rīga: SIA Drukātava (121.lpp.).
- Centrālās statistikas pārvaldes dati (2016). Pieejams: <http://www.csb.gov.lv/notikumi/2016-gada-sakuma-latvija-par-171-tukstoti-iedzivotaju-mazak-neka-pirms-gada-43973.html> [sk.11.11.2016.]
- DNB Latvijas barometrs pētījumu rezultāti (2014-2016). Pieejams: <https://www.dnb.lv/lv/dnb-latvijas-barometrs> [sk. 16.12.2016.]
- Easton, D. (1975). A Re-Assessment of the Concept of Political Support. *British Journal of Political Science*, 5 (4), 435-457.
- Easton, D. (1965). *A Systems Analysis of Political Life*. New York: John Wiley & Sons.
- Hanovs, D. (2011). Neiespējamā integrācija. Pieejams: <http://providus.lv/article/neiespejama-integracija> [sk.02.05.2015.]
- Hanovs, D., Volkovs, V. (2012). Hābermāss Latvijā: novēlota tikšanās ... Priekšvārds līdz šim vienīgajam izdevumam latviešu valodā. Grām.: Hābermāss, J. *Postnacionālā konstelācija un demokrātijas nākotne* (7.-24. lpp.). Rīga: Zinātne.
- Kvantitatīvs un kvalitatīvs pētījums par sabiedrības integrācijas un pilsonības aktuālajiem aspektiem (2008). Rīga: SIA "AC Konsultācijas". Pieejams: http://providus.lv/article_files/2877/original/Cela_uz_pilsonisku_sabiedribu_06112008.pdf?1426767913 [sk. 15.09.16.]
- Latvijas iedzīvotāju sadalījums pēc valstiskās piederības (2016). Pieejams: http://www.pmlp.gov.lv/lv/assets/documents/statistika/IRD2016/ISVP_Latvija_pec_VPD.pdf [sk. 12.12.2016.]
- Lipset, S.M. (1981). *Political Man. The social bases of politics*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Linz, J.J. (1978). Crisis, Breakdown and Reequilibration. In: Linz J.J., Stepan A. (Eds.) *The Breakdown of Democratic Regimes* (pp.7-29). Baltimore (MD): Johns Hopkins University Press.
- Nacionālās identitātes, pilsoniskās sabiedrības un integrācijas politikas pamatnostādnes 2012.-2018. gadam (2011). Pieejams: http://www.km.gov.lv/lv/ministrija/sabiedribas_integracija.html [sk. 12.10.2016.]
- Norris, P. (2002). *Democratic Phoenix: Reinventing Political Activism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Norris, P. (Eds.) (1999). *Critical Citizens: Global Support for Democratic Government*. Oxford: Oxford University Press.

- Pasaules uzskats: pašnovērtējums un realitāte. Latvijas iedzīvotāju ideoloģiskais portrets (2012). Rīga: Pētījumu centrs SKDS. Pieejams: http://populares.lv/images/pdf/latvijas_iedzivotaju_ideologiskais_portrets.pdf [sk. 16.04.2013.]
- Schmidke, H., Schneider, S. (2012). Methoden der empirischen legitimationsforschung. In: Geis, A., Nullmeier, F., Daase, C. (Hrsg.) Der Aufstieg der Legitimitätspolitik. *Leviathan. Berliner Zeitschrift für Sozialwissenschaft, Sonderband*, 40 (27), 225-242.
- Standard Eurobarometer aptauju rezultāti (2011-2016). Pieejams: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb_arch_en.htm [sk. 17.12.2016.]
- Šūpule, I., Bebrīša, I., Kļave, E. (2014). Latvijas nepilsoņu integrācijas procesa analīze. Rīga: Baltic Institute of Social Sciences. Pieejams: https://www.google.lv/?gws_rd=ssl#q=http:%2F%2Fwww.biss.soc.lv%2Fdownloads%2Fresources%2Fnepilsoni%2Fbiss_nepilsoni_2014.pdf [sk.15.10.2016.]
- Vēbers, M. Legitīmās kundzības trīs tīrie tipi. (2015). Grām.: *Demokrātija. Tekstu krājums*. (53.-68.lpp.). Rīga: RTU Izdevniecība.
- Vēbers, M. (2004). Socioloģijas pamatjēdzieni. Grām.: Vēbers, M. *Reliģijas socioloģija* (237.-286.lpp.). Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts.
- Zepa, B., E.Kļave, E. (Galv. red.) (2011). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību, 2010/2011. Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcībspēja*. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts. Pieejams: http://www.biss.soc.lv/downloads/resources/nepilsoni/biss_nepilsoni_2014.pdf [sk. 10.11.2016.]
- Zürn, M. (2012). Autorität und Legitimität in der postnationalen Konstellation In: Geis, A., Nullmeier, F., Daase, C. (Hrsg.) Der Aufstieg der Legitimitätspolitik. *Leviathan. Berliner Zeitschrift für Sozialwissenschaft, Sonderband*, 40 (27), 41-62.
- Вельцель, К., Инглхарт, Р.Ф. (2015). Политическая культура, массовые убеждения и изменение ценностей. В кн.: *Демократизация*. Под редакцией Харпфера К.В., Бернхагена, П., Вельцеля, К., Инглхарта, Р.Ф. (с. 233-261). Москва: Изд. дом Высшей школы экономики.
- Штомпка, П. (2015). *Доверие – основа общества*. Москва: Логос.

COMPARATIVE ANALYSIS OF FINANCING MODELS OF HIGHER EDUCATION

Birutė Pranevičienė

Aurelija Pūraitė

Violeta Vasiliauskienė

Žaneta Simanavičienė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Abstract. *The paper aims to present a comparative analysis of financing models of higher education in Europe. Higher education institutions can function properly and ensure the quality of research and studies when there is sufficient funding. Higher education institutions in Europe face a demanding financial situation in which traditional models of funding have been transformed and continue to change gradually. The paper consists of two parts. In the first part the trends in financing higher education in Europe are presented and evaluated. An analysis of the legal regulation and deficiencies of this field are presented. The second part of the paper is devoted to the description of state financing methods of higher education. The main methods of the distribution of the state financing among the institutions of higher education are discussed and the advantages and disadvantages of those methods are evaluated, as well as the experience of other countries in financing higher education. The problematic aspects of the state regulation of financing higher education are analysed by using the methods of document analysis, critical-analytical methods, analysis of scientific literature, historic analysis, systematic analysis, method of the source-content analysis, comparative method.*

Keywords: *financing methods of higher education, financing of higher education, higher education.*

Introduction

The financing system of higher education institutions is one of the most important elements which determine the whole system of higher education both institutional, qualitative, accessibility, and other dimensions. The need for higher education in the last few decades has increased more than the state abilities to ensure proper public funding for the system of higher education (Salmi, Hauptman, 2006). The main financing source of higher education in Europe currently is the state: in the EU the government's share of total spending on education in 2012 ranged from 69 % in Portugal up to close to 100 % in Sweden, Finland and Luxembourg (Eurostat, 2016). Direct budget assignments in the EU

countries for tertiary institutions comprise from 60% to 90% of their received resource income. Only in Great Britain the private funding to higher education reaches 25% of the whole financing amount, in other states this indicator does not exceed 20% (Canning et al., 2007). Since the state still remains the main funder of the system of higher education, the applied method of state financing must guarantee effectiveness, quality and must be sufficient. Whatever the financial strength of a state is, whatever external financial sources the institutions of higher education could invoke, and it is obvious that financial aspects are the most vulnerable and relevant to the activities of tertiary education institutions. Therefore, a few fundamental strategic questions arise to the states and higher education institutions: how to allocate the restricted financial resources of the state budget, designated to higher education; what legal and financial mechanisms are optimal for achieving ultimate accessibility of higher education, quality of studies and competitive abilities of the national higher education institutions in the conditions of globalization. The scholars offer different models of financing the higher education system, incorporating various financial sources and methods, theoretic concepts and reasoning, revealing the advantages and weaknesses of such models and stressing the relation of state and private funding and its importance. According to the scientists, two types of financing higher education may be determined: according to the interaction of financing sources and the impact of funding subjects on the system of higher education-bureaucratic, collegial and market financial models; according the addressee of state funding-the institutional, programme financing, and the method of financing the service receiver (Pranevičienė, Pūraitė, 2010). However, at the present moment, the state does not have a clear strategic vision of higher education, and the means of regulation chosen by the state, and the tactics and scope of their selection are not coordinated and do not add to the dispersion of goals and the mission of higher education.

The aim of the paper: to present a comparative analysis of financing models of higher education in Europe.

In order to achieve above-mentioned aim, the following tasks were set:

- to discuss the main methods of the distribution of state financing among the institutions of higher education; to evaluate the advantages and disadvantages of those methods and to evaluate the experience of other countries in financing higher education;
- to evaluate trends in financing higher education in the EU and to determine shortages of the legal regulation of this field.

The problematic aspects of the state regulation of financing higher education are analysed by using the methods of document analysis, critical-analytical methods, analysis of scientific literature, historic analysis, systematic analysis, the method of source content analysis, the comparative method.

Trends in financing higher education in Europe

It is evident that it is not possible to ensure the quality and effectiveness of the system of higher education only by the funds provided by the state. Therefore under all the models of financing higher education (except for the strictly centralized financing of higher education), the institutions of higher education are able to earn money or to attract private funds, the source of which can be various – the student tuition for studies, competition based – programme based financing of scientific research, as well as the income obtained on the basis of contracts, concluded with commercial partners. The trend may be noticed, as the share of GDP allocated to the higher education field is decreasing. For example, the states which allocate the most funds to higher education are Denmark (in 2002 the share of GDP was 2.8 percent, in 2012 – 2.3 percent), Sweden (in 2002 the share allocated was 2.3 percent, in 2012 it was 2 percent), and Finland (both in 2002 and 2012 the size remained the same, 2.2 percent). The average share of GDP allocated to tertiary education in the EU was 1.3 percent in 2012 (Eurostat, 2012). It is interesting to note, that in the USA this share allocated to higher education was stable and both in the year 2002 as well as in the year 2012 comprised 2.8 percent of GDP. In order to reach the level of investment to the system of higher education of the USA, the European Union should invest approximately additional 140 milliard Euros a year, by attracting the sources from the private sector (CEGES, 2007). Spending as a percentage of GDP by the United States (2.8 percent) was higher than the OECD average (1.5 percent) and higher than that of any other OECD country reporting data (National Centre for Education Statistics, 2012). However, the prognosis is that until the year 2020 the higher education spending is going to decline to 1.7 percent of GDP because of the financial crisis. In the EU, tertiary education accounted for one-fifth to one-third of total educational expenditure in all of the EU Member States.

There is a tendency in many EU countries (except for the United Kingdom and Ireland) that government appropriations are still the dominant source of revenues. Their share exceeds two-thirds in all countries, except for the UK. Tuition fees are an important source of revenues in only three countries, i.e. Italy, Spain and the UK, while in the other countries fees account for a relatively small share of revenues. The aggregate share of grants and contracts most of the countries considered show a range of between 10 and 20 percent. Funding is one of the key intervention instruments – for the government (ministries, funding councils) as well as university decision-makers (Executive Boards, deans, department heads). In higher education, regulation is related to topics such as standards for the quality of degrees (accreditation), the number of students admitted to public institutions and the freedom of higher education institutions to

charge tuition fees and engage in various kinds of other income generating activities (Funding Higher Education, 2010).

Most discussions regarding financing the state and the private higher education system are raised regarding the question of the tuition fee. There are states in Europe where studies are fully or in part for free (except for the registration fee and fees for additional services provided by the university). Such examples are Austria, Denmark, Finland, Norway, Sweden, Germany. The states where all students or a portion of the students pay for their studies themselves usually have state support mechanisms for the students (loans, compensation for interest on loans, tax privileges, scholarships for certain social groups etc.). But lately we could notice a tendency that the states are abandoning the idea of absolutely free higher education, for example, from 2002 Austria instituted common tuition fees in cases where it takes a student more than two semesters longer than the standard amount of time to complete the course – the unified fee for all students from Austria and other EU countries in such a case is about 363 Euros for a semester; a standard fee for all students from third countries in all cases is about 727 Euros per semester (Kasparovsky, Wadsack, 2003).

The question regarding the payment for studies by students themselves is discussed in many countries. The decrease in economic abilities makes the tuition paid by the student a precondition for the survival of higher education. Tuition becomes a substantial source of financing. The discussion focuses on the question whether higher education is a private or a public investment. If we consider that the higher education is a private investment, then the primary beneficiary is the studying person, therefore he/she must contribute financially to the studies (Woodhall, 2007). In this sense, if the student does not pay, all tax payers pay for a private investment, even though only a small portion of them use this service. But if we consider higher education more public than private investment, considering it as a priority and as a value in a state, then it is proper for the whole society to contribute to the implementation of such an important activity.

At present, the main source of financing is still governmental funding. The advanced states allocate between 1 and 3 percent of GDP to higher education, this tendency prevails almost in the whole Europe. The states, where the part of GDP allocated to the higher education is higher than the average, have either very high quality elite higher education, financed by the state, due to high taxes (Switzerland) or they do not finance the other fields of education sufficiently or misuse the funds allocated (Constructing Knowledge Societies, 2002). In EU countries, the direct appropriations from the budget to higher education comprise between 60 and 90 percent of the funds received by the institutions of higher education. Only in the United Kingdom the private sector funds reach 25 percent of the whole financing of higher education, this index does not reach 20 percent in other countries (Canning et al., 2007). It is worthwhile to mention, that

worldwide the states, which are presumed as being leaders in science and technology, have a model with a huge private funding impact on tertiary education, for example, in South Korea private funding constitutes 67.5 percent of the whole financing of higher education, in Japan this number is 65.8 percent (OECD, 2010).

Thus it can be seen again that due to the globalization and accessibility of higher education the financing of higher education is and may become an unbearable burden to states' tax systems, and the likely tendency is the establishment of student tuition and other private means of financing. But in the meanwhile, the state financing model should be effective, of quality and be sufficient. The models currently available and distinguished by the authors are institutional financing by "block financing" (called "financing according to the formula"), programme financing and financing of service recipient (CEGES, 2007; Stanfield, 2002; Estremann, Nokkala, 2009; Edirisooriya, 2003).

State Financing Methods of Higher Education

Institutional financing of higher education is the system of financing where the financing is given to the institution providing the services of higher education, considering the costs of studies and scientific research. This method had prevailed for a long time and still is applicable in many states of the world. The theory suggests that the state may have the biggest influence on the quality of higher education and to the process of studies if it uses this financing method. The state may also implement the state priorities for higher education by the financing means. Sometimes this method of state financing is called the method of the discretionary budget, as the state has the right of discretion to determine the amount allocated to a particular institution of higher education (Orr, 2005).

In most cases, the basis of the model of institutional state financing is the funds allocated to a particular institution based on a formula – it is called *formula-based funding*. The institution receives a pre-determined amount of funds according to its budget that had been approved. Usually, the funds received from the state budget are allocated to the budget of a higher education institution very particularly, by indicating a concrete aim for the use of a particular sum of money (for infrastructure, for wages, for the acquisition of equipment etc.). The rules on the calculation of the sum to be designated to a particular institution of higher education are very different, various criteria may be applied. Some states distinguish the funds for studies and funds for scientific research, other states do not finance these fields separately, the part allocated to scientific research is not designated. One of the criteria which is used in most of the states using this model of institutional financing is the number of students admitted to the institution of higher education. This criterion is supplemented with other criteria which are

various and may be chosen by a particular state – for example, the number of credits obtained by students in a school year, the ratio between lecturers and students, the structure of wages of lecturers, learning outcomes, the number of high quality research papers, the number of the dissertations defended and other criteria. Scientific research as some study programmes might be financed separately, based on competitions won by a particular institution, or based on separate contracts with state institutions. Lithuania applied this state financing method from the restoration of independence in 1990 till the reform of higher education in 2009 (*Dėl Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto lėšų poreikio...*, 2006).

The method of formula – based funding is used in Finland (Davies, et al., 2009; Bologna Process in Finland, 2005; Universities 2005, 2006; Liuhanen, 2005). In Finland, all the universities (about 20 institutions of higher education and 10 specialized institutions – polytechnic schools) are state universities, but they retain relatively broad autonomy regarding the institution, study matters, science and internal administration.¹ Investments by the public sector in studies and science comprise 2.2 percent of Finland's GDP, that is one of the highest indicators in the EU. The state funds comprise the largest share of the financing of higher education – almost 90 percent; this is also one of the highest indicators in the EU member states. Universities are financed according to the formula (formula – based funding), a particular method of calculation of funds, which is largely based on performance (performance – based funding). The amount of funds allocated is determined according to the indicated criteria and is set out in a contract between the university and ministry. The contract usually states the directions of the development of the university and its main aims. The tuitions are not applied to Finnish citizens, due to high taxes that have to cover all the costs of public services, including higher education. The institutions of higher education receive additional financing by providing services (for example, continuous learning and qualification courses), also through external sources of financing for research and project activity. The financing of science and research in Finland is one of the highest in the world, comprising about 4 percent of Finnish GDP. In 2014 the financing system of the universities of applied sciences has been renewed to be more performance-based. The new funding model emphasizes quality, impact and efficiency. The institution-specific funding will be primarily

---

¹ The Universities Act was reformed in 2009. The law further extended the autonomy of universities by giving them an independent legal status, either as public corporations or as foundations under private law. At the same time, the universities' management and decision-making system was reformed. The financing system of the universities of applied sciences has been renewed to be more performance-based. The new funding model emphasises quality, impact and efficiency. The institution-specific funding will be primarily determined on the basis of degrees awarded, the quality and efficiency of study processes and R&D. Universities Act, 2011.

determined on the basis of degrees awarded, the quality and efficiency of study processes and research and development (Eurydice, 2017).

Programme-based financing is a different method of allocation of state funds to institutions of higher education. This method allows the state to designate funds to particular study programmes, indicating the aims, which should be attained by the institution executing the study programme and students after their studies. The institutions may compete regarding the execution of the programme. Some authors call this method performance – based funding, where the institution of higher education is financed according to the methodology adopted by the state in advance (usually the considered criteria are the number of students who were admitted and who finished the studies, scientific research performed by the university and the results of this activity – research papers) (Orr, 2005; Becher, Kogan, 1992). This method is more convenient for the market financing model in the system of higher education, but it also has the same disadvantages that are discussed regarding the institutional state financing method. Even though it is stated that programme-based financing helps to ensure the quality of studies, but the fact is that usually the same programme is financed not for one year, but at least for four years (until students finish their studies) therefore the final result is seen only after one cycle of financing. Furthermore, programme-based funding also raises questions regarding quality control, because the state being the client of services and seeking to ensure their quality usually created state supervision mechanisms and they might condition the implementation of extensive bureaucratic processes. However, it should be noted that this method allows to effectively coordinate the quality of the study programmes in the process of their execution. This is also an effective method to allocate funds for scientific research.

It can be noted that in the case of institutional-based and programme-based state funding, there two main means of the distribution of the state budget funds to the institutions of higher education. Block – grant funding is the funding where the state budget funds are allocated to cover certain expenses, like study costs, everyday activity costs etc., and the universities are responsible for the distribution of those funds according to their needs inside the institution. Line – item budget funding means that universities are financed from the budget when the funds are assigned to particular expenses or activities and the universities may not distribute those funds independently. The line – item financing is usually set by the state parliament or the particular ministry, this method exists in Cyprus, Greece and Turkey, and until 2009 it was applied as well in Lithuania. The block – grant funding is applied in twenty-two European states, but not in all of them the universities have full discretion to distribute the funds received. For example, in Sweden or Slovenia, the funds are allocated in blocks (for example, for research, wages, and infrastructure) and the universities cannot move the funds from one

block to another. An independent decision may be taken only regarding the redistribution of the funds inside the blocks (Estermann et al., 2011).

The system of block – grant funding is applied in the United Kingdom (the information provided according to Estermann, Nokkala, 2009; Relchert, 2009; Financially Sustainable Universities, 2008; Dill, Teixeira, 2000; Douglass, 2004). The state funds are allocated after having established the need of a particular institution of higher education for the financial year according to the methodology adopted by state institutions. The funds are allocated separately for studies and for research. The institutions of higher education distribute the funds freely for their needs, and are accountable to the self-governing body – to the university council. Until 1998 studies in the United Kingdom were financed by the state, but from 2006 the student tuition was established. The minimum and maximum amount is determined by the state, but the higher education institutions may establish their tuition within those limits. Therefore presently a considerable part of the income of the institutions of higher education consists of the student tuition which is paid by all students (from 2009 it is up to 3300 pounds a year), except for the students who receive state or university scholarships. The income from tuitions is paid into the overall budget of the institution, but they have to collect those sums themselves. The universities can admit students who pay the full cost of their studies as well.

However, the tendencies that are faced by the institutions of higher education everywhere in the world did not bypass also the United Kingdom – instable number of students (there was considerable growth in past decade, and now a decrease in this number is seen in the light of the present political situation), the internationality of higher education, state financial hardships determined the fact that presently there are discussions in the United Kingdom about the reform of financing of studies, which would increase the tuition for all students. There are discussions as well regarding the revision of the system of block – grant funding and regarding the possibility to establish the financing principle of service recipient (student's purse).

The financing method of *service recipient* is oriented towards the direct financing of the service recipients – students when it is upon the student to determine which institution of higher education will receive the funds allocated to his/her higher education. It is maintained that this method of financing encourages the competition of the institutions of higher education and created premises for effective and quality activity. By this, the universities become fully independent from state policy or short – term goals because the last word belongs to the service recipient. In most cases, the method is implemented through the mechanism of “purse”, where the student receives certain state funds to finance studies and their costs and “brings” them to the higher education institution that he/she chooses. The cost of studies is composed of all costs for the activity of the

institution of higher education, which should be covered by the student's purse. Of course, only the state-funded student tuitions are not sufficient, therefore this financing method should be combined with other alternatives of financing. It can be concluded that when the abovementioned financing model is in place, this model comes the nearest to the market model in the financing of the system of higher education.

The mechanisms of the application of this method can be several. The price of studies for a certain programme may be determined centrally (by the state), or decentrally (by the institution). The accessibility of studies may be ensured by state funds to the students whose study results are the best, on the entry to the institution of higher education – to the graduates who had the best results-, by using the student purse financial instrument. The remaining costs (if the study programme costs more than the size of student purse or if the student is not advanced in study results) could be covered by study tuition. The size of student purse may vary every year depending on the structural changes (for example, the increase in wages) or may be stable during the whole period of studies. It is discussed what costs may be covered by the student's purse – should it cover only direct costs or could it cover also indirect expenses of the institution of higher education. Direct costs are usually considered to include the wages of lecturers and other personnel, expenses for goods and services directly related to studies, the expenses for organizing cultural, sport, social activities of students. The financing method of service recipient may be used with other methods of state financing for higher education. For example, in Lithuania the funds of science and study institutions are composed of state basic financing studies, intended for scientific research, administration and property, also state budget funds for studies (allocated on the basis of student's purse), funds from state investment programmes and projects, income from programme – competition scientific research (Law on science and studies, Article 74).

The alternative financing instrument used by the state may be the provision of loans, where the state provides favourable loans to cover the study tuitions, and if the state is not capable enough to ensure state loans, it can guarantee the return of loans given by private institutions or can compensate for the interest rate. The students start to repay the loans usually after studies or when the income of the former student reaches a particular level indicated by the state. In this case, the state has to determine by legal and administrative measures the system of remedies aiming at the elimination of problematic situations (state guarantees in case of insolvency of the borrower; the review of conditions of the repayment of the loan if the person emigrates; the conditions for loans which cover costs not directly related to studies).

Another measure that is less popular is the provision of support to the families which include persons studying. This mechanism is applied, for example,

in Belgium, Austria, Portugal. The state support usually is related to tax exemptions, but it should be noted that is it used together with other instruments of financing of higher education.

Conclusions

A particular model of financing of higher education and a state financing method depends on political interests and the state's strategy, knowledge about economic theories and the influence of public opinion. But in any case the chosen directions of financing have to conform to world trends, which have influence on the whole system of higher education: the diversification of financial sources, attracting private and business funds; the creation of a system for the effective use of state budget appropriations for higher education; the magnification of financial autonomy of higher education; the improvement of the system of crediting of studies. The increase of financing from the state budget to universities cannot alone solve the problems of financing as the possibilities of the state budget are limited, therefore it is very important that the universities look for financing sources by themselves as well. As international experience confirms, the state should not rely on a single source of funding in the higher education system. Applying a particular state financing method positive as well as negative outcomes may be found. On the one hand, funding formulas may be seen as an acceptable instruments for allocation core resources but they are not always able to ensure the achieved quality or to ensure greater equity in higher education. On the other hand, indirect financing mechanisms (such as service recipient approach), financing the recurrent expenses of higher education institutions indirectly through a „purse“ provided to the students, often are a better choice in promoting access and equity, but they are not always reliable reaching long-term goals of higher education.

References

- Becher, T., Kogan, M. (1992). *Process and Structure in Higher Education*. London: Routledge.
- Canning, M., Godfrey, M., Holzer-Zelazewska, D. (2007) *Higher Education Financing in the New EU Member States. Leveling the Playing Field. World Bank Working Paper No. 112*. Washington: World Bank. Retrieved from http://www-wds.worldbank.org/external/default/main?menuPK=64187510&pagePK=64193027&piPK=64187937&theSitePK=523679&menuPK=64154159&searchMenuPK=64258545&theSitePK=523679&entityID=000020953_20070822083352&searchMenuPK=64258545&theSitePK=523679.
- CEGES. (2007). *Rates of Return and Funding Models in Europe. Final report to the Directorate – General for Education and Culture of the European Commission*. Valencia: Centre for the Study of Higher Education management.

- Commission of the European Communities. (2007). *Rates of Return and Funding Models in Europe. Final report to the Directorate – General for Education and Culture of the European Commission*. Retrieved from www.ec.europa.eu.
- Constructing Knowledge Societies: New Challenges for Tertiary Education*. (2002). Washington: The World Bank, 2002. Retrieved from <http://siteresources.worldbank.org/TERTIARYEDUCATION/Resources/Documents/Constructing-Knowledge-Societies/ConstructingKnowledgeSocieties.pdf>.
- Davies, J., Weko, T., Kim, L., Thulstrup, E. (2009). Finland. *OECD Reviews of Tertiary Education*. Retrieved from <http://www.oecd.org/edu/skills-beyond-school/37474463.pdf>.
- Davies, J., Weko, T., Kim, L., Thulstrup, E. (2009). *OECD Reviews of Tertiary Education. Finland*. OECD.
- Department for Education and Skills. (2003) *The Future of Higher Education*. Retrieved from <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20100210151716/dcsf.gov.uk/hegateway/uploads/white%20pape.pdf>.
- Dill, D. Teixeira, P. (2000). Program diversity in higher education: an economic perspective, *Higher Education Policy*, 13, 99-118. [http://dx.doi.org/10.1016/S0952-8733\(99\)00026-4](http://dx.doi.org/10.1016/S0952-8733(99)00026-4)
- Douglass, J.A. (2005). The dynamics of massification and differentiation: A comparative look at higher education systems in the United Kingdom and California, *Higher Education Management and Policy*. 16(3), 9-35. <http://dx.doi.org/10.1787/hemp-v16-art21-en>.
- Edirisooriya, G. (2003). State Funding of Higher Education: A New Formula. *Higher Education Policy*, 16, 121-133. doi:10.1057/palgrave.hep.8300006.
- Estermann, T., Nokkala, T., Steinel M. (2011). *University Autonomy in Europe II. The Scorecard*. European University Association.
- Estermann, T., Nokkala, T. (2009). *University Autonomy in Europe I*. Brussels: European University Association.
- Eurostat. (2012). *Public expenditure on tertiary education as a share of GDP*. Retrieved from [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Public_expenditure_on_tertiary_education_as_a_share_of_GDP,_2012_\(%C2%B9\)_\(%25\)_ET15.png](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Public_expenditure_on_tertiary_education_as_a_share_of_GDP,_2012_(%C2%B9)_(%25)_ET15.png).
- Eurostat. (2016) *Educational Expenditure Statistics*. Retrieved from http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Educational_expenditure_statistics#Overall_educational_expenditure.
- Eurydice (2017). *Finland. Higher Education. 2017*. Retrieved from https://webgate.ec.europa.eu/fpfis/mwikis/eurydice/index.php/Finland:Higher_Education.
- Financially Sustainable Universities: Towards full costing in European universities*. (2008). Brussels: European University Association.
- Funding Higher Education: a View Across Europe*. (2010), Brussels: European Centre for Strategic Management of Universities, 2010.
- Lietuvos Respublikos Seimas (2016). *Mokslo ir studijų įstatymas* (2016 m. birželio 29 d., Nr. XII-2534). Retrieved from TAR.lt.
- Lietuvos Respublikos Vyriausybė (2006). *Dėl Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto lėšų poreikio nustatymo ir jų skyrimo mokslo ir studijų institucijoms metodikos patvirtinimo*. (Valstybės žinios, 2006, Nr. 108-4114). Retrieved from TAR.lt.
- Liuhanen, A.M. (2005). University evaluations and different evaluation approaches: A Finnish perspective. *Tertiary Education and Management*, 11, 259-268.
- Kasparovsky, H., Wadsack, I. *Higher Education in Austria*. (2004) Vienna: The Federal Ministry of Education, Science and Culture.

- National Center for Education Statistics (2012) *Education Expenditures by Country*. Retrieved from https://nces.ed.gov/programs/coe/pdf/coe_cmd.pdf
- OECD (2017), *Spending on tertiary education* (indicator). doi: 10.1787/a3523185-en Retrieved from <https://data.oecd.org/eduresource/spending-on-tertiary-education.htm>
- Orr, D. (2005) Can Performance – Based Funding and Quality Assurance Solve State vs Market Conundrum? *Higher Education Policy*, 18, 31-50. doi:10.1057/palgrave.hep.8300071.
- Pranevičienė, B., Pūraitė, A. (2010). The Financing Methods of Higher Education System. *Jurisprudence*, 4(122), 335-356.
- Relchert, S. (2009). Institutional Diversity in European Higher Education. *Tensions and challenges for policy makers and institution leaders*. Brussels: European University Association, 21-44.
- Salmi, J., Hauptman, A.M. (2006) *Innovations in Tertiary Education Financing: A Comparative Evaluation of Allocation Mechanisms. Education. Working Paper Series. No. 4*. Washington: World Bank. Retrieved from http://siteresources.-worldbank.org/EDUCATION/Resources/278200-1099079877269/5476641099079956815/-Innovations_TertiaryEd_Financing.pdf
- Schleicher, A. (2006) Europe's university challenge. *OECD Observer*, 254. Retrieved from <http://www.oecdobserver.org/news/fullstory.php/aid/1889/>.
- Stanfield, J. E. G., (2002). Higher Education New Ideas From Around The World. *Konferencijos "Lietuvos aukštasis mokslas: diagnozės ir prognozės" medžiaga*. Vilnius: Lietuvos laisvosios rinkos institutas, Žinių ekonomikos forumas, 50-66.
- The Bologna Process in Finland*. (2005) Turku. Retrieved from <http://www.minedu.fi/OPM/Julkaisut/?lang=en>.
- Universities 2005. Annual Report*. (2006). Helsinki: Ministry of Education, 2006. Retrieved from <http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2006/liitteet/opm31.pdf?lang=en>.
- Universities Act 558/2009 (As amended up to 315 /2011)*. (2011). Unofficial translation. Retrieved from <http://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/2009/en20090558.pdf>
- Woodhall, M. (2007). *Funding Higher Education: The Contribution of Economic Thinking to Debate and Policy Development. Education. Working Paper Series. No. 8*. Washington: World Bank. Retrieved from http://siteresources.worldbank.org/EDUCATION/Resources/278200-1099079877269/547664-1099079956815/Funding_HigherEd_wps_8.pdf.

NODOKĻU KĀ FISKĀLĀS POLITIKAS INSTRUMENTA IZVĒRTĒJUMS

Assessment of Taxation as a Fiscal Policy Instrument

Anita Puzule

Ērika Žubule

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, Latvija

Abstract. *Taxation is one of the instruments the government can actively use to have an effect on the ongoing economic processes, directing their development into the preferred route. Economic development in the world and Europe, as well as domestic issues and the accession to the community of OECD member states have created new challenges for Latvia's development and for improvement of the national tax policy and the tax system. Latvia's fiscal policy is not sustainable, because every year is being adjusted, thus causing dissatisfaction of society and slowing down the country's economic development in general.*

Aim of the research is to evaluate theoretical aspects and practical application of possibilities to use the taxation as a fiscal policy instrument in order to stabilise Latvia's national economy.

Based on the experience of different countries and scientific research, the theoretical findings on the application of taxes as a fiscal policy instrument were explored, and the essential measures to be implemented in order to make Latvia's tax system more sustainable and to reduce social inequalities, as well as to advance the economic growth were identified.

The monographic method, logical constructive method, method of analysis, opinion and concept comparison method, as well as statistical data comparison were used in the research.

Keywords: *capital taxes; consumption taxes; finance policy; labour taxes; tax burden; tax policy; tax system.*

Ievads

Introduction

Nodokļi ir viens no instrumentiem ar ko valsts spējīga aktīvi iedarboties uz tajā notiekošajiem ekonomiskajiem procesiem, ievirzot to attīstību sev vajadzīgajā virzienā. Finanšu un ekonomiskās teorijas un prakses attīstība pasaulē uzsvērusi nodokļu lomu valdību precīzākajā ekonomikas regulēšanā.

Kopš 2010. gada beigām ekonomiskā lejupslīde Latvijā ir apturēta, un ir atsākusies izaugsme. Tomēr pieauguma tempu palēnināšanos 2015. un 2016.gadā noteica tendences ārējā vidē – lēnāka izaugsme Eiropas Savienībā

(ES), kā arī ekonomiskās situācijas pavājināšanās Krievijā. Latvijas fiskālās politikas kurss ir vērsts uz ilgtspējīgas ekonomiskās izaugsmes nodrošināšanu un atbildīgas fiskālās politikas īstenošanu, ievērojot fiskālās disciplīnas nosacījumus (LR Ekonomikas ministrija, 2016). Ekonomiskā attīstība pasaulē un Eiropā, kā arī iekšzemes problēmas Latvijas attīstībai rada jaunus izaicinājumus valdības efektīvākai nodokļu politikas īstenošanai.

Pētījuma mērķis ir izvērtēt nodokļu kā fiskālās politikas instrumenta izmantošanas iespēju teorētiskās atziņas un praktisko pielietojumu Latvijā ekonomikas stabilizēšanai.

Pētījumā izmantota monogrāfiskā metode, loģiski konstruktīvā metode, analīzes metode, viedokļu un koncepciju salīdzināšanas metode, kā arī statistisko datu salīdzināšana.

Pētījums tiek veikts pamatojoties uz zinātniski teorētisko literatūru, zinātniskajiem rakstiem, publikācijām un statistikas datiem, kā arī Latvijas valdības normatīvajiem dokumentiem.

Nodokļu loma ekonomikas stabilizēšanai *Role of taxes in stabilisation of economy*

Nodokļi ir viens no fiskālās politikas instrumentiem, ar kuru palīdzību valdība īsteno fiskālo politiku valstī un nodrošina tai izvirzīto mērķu sasniegšanu.

Ja valsts realizē mazākas iejaukšanās politiku, tad fiskālo politiku galvenokārt automātiski nodrošina ekonomikas iekšējie stabilizatori. D. Begs u.c. kā galveno automātisko stabilizatoru priekšrocību atzīmē valdību iespēju izvairīties no nepopulāru lēmumu pieņemšanas, kā arī tiek novērst laiks kāds paiet valdībām diskutējot un vilcinoties pieņemt operatīvus lēmumus (Begg, 2005; Rubin, 2015). Tomēr tiek norādīts, ka tādā veidā nav iespējams pilnībā novērst ekonomiskās svārstības, tās var tikai samazināt, kā arī automātiski nav iespējams nodrošināt ekonomikas stabilitāti ilgtermiņā.

Diskrecionāras fiskālās politikas īstenošanā valdība apzināti un mērķtiecīgi izmanto dažādus instrumentus, lai regulētu ekonomiku. Viena no iespējām ir par galveno prioritāti noteikt budžeta sabalansēšanu, kas saskan ar monetārisma teorijas uzskatiem (Investopedia, 2016). Nosakot budžeta sabalansēšanu kā galveno politisko mērķi netiek stimulēta attīstība, jo palielinot izdevumus valsts investīcijām paralēli tiks meklētas iespējas palielināt nodokļus, kas bremzē attīstību. Otra iespēja ir realizēt stimulējošu fiskālo politiku, kad valdības veic nodokļu samazināšanu, kas var radīt budžeta deficītu, kad rodas nepieciešamība piesaistīt papildus līdzekļus. Trešā iespēja ir veikt stingri ierobežojošu fiskālo politiku, palielinot nodokļus, cenšoties ierobežot ekonomisko aktivitāti straujas augšupejas periodos.

Ekonomiskajā literatūrā un valstu praksē nav viena optimāla varianta, kas derētu ekonomiskās situācijas uzlabošanai jebkurā valstī. Savus pētījumos, ko labāk izvēlēties samazināt izdevumus vai palielināt nodokļus fiskālās stabilitātes nodrošināšanai, veikuši A.Alesina un S.Ardagna Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas (OECD) 21 dalībvalstī. Pētnieki secina, ka budžeta deficīta samazināšanai, izvēloties samazināt izdevumus, var novērot priekšnoteikumus nelielai ekonomiskajai izaugsmei. Savukārt izmantojot kā fiskālo stimulu nodokļu samazināšanu, palielināsies ekonomiskā izaugsme (Alesina & Ardagna, 2010). Lēmumu pieņemšanā valdību rīcībā svarīga ir operativitāte. Par laika faktora nozīmi savos pētījumos atzīmē L.Kavale (Kavale, 2011) un S. Eglīte (Eglīte, 2006), uzsverot, ka pastāv administratīvā kavēšanās līdz lēmuma pieņemšanai un laiks no lēmuma pieņemšanas līdz tā īstenošanai. Autores atzīst, ka novēlota lēmumu pieņemšana ir raksturīga arī Latvijā, jo no tā ir grūti izvairīties, bet vēl sliktāk ir, ja lēmumus novilcina politiski.

Nodokļu politika ir valdības pieeja nodokļu sistēmai (James, 2012). Pētījumos vairāki autori ir apskatījuši nodokļu politikas izmantošanu ekonomikas stabilizēšanai, it sevišķi, krīzes laikā, kā piemēram, uz Ķīnas fiskālo panākumu norāda A.Kei Ho un M.Niu, kas panākts elastīgi pielāgojot nodokļu politiku mainīgajiem ekonomiskajiem un sociālajiem apstākļiem, kā arī veicot institucionālo reformu budžeta un finanšu vadības jomā (Tat-Kei Ho, & Niu, 2013). H.Lierse apskata situāciju Eiropas valstīs, norādot, ka progresīvos nodokļus un līdzekļu pārdali vairāk atbalsta kreisā spārna valdības, nekā labējāsvaldības. Spiediens no kapitāla tirgos dalībniekiem ietekmē valdību lēmumus nodokļu jomā (Lierse, 2012). Ekonomiskās krīzes periodā lielākā daļa no ES dalībvalstīm koncentrējās vairāk uz netiešajiem nodokļiem (Zai, 2012).

Viena no problēmām ir tā, ka nodokļu sistēma attīstītajās valstīs pastāv ilgu laiku un ir kļuvusi sarežģīta, jo veicamie pasākumi ir mantoti no iepriekšējiem gadiem (Frecknall-Hughes, 2015). Savukārt attīstības valstis apgūst jaunus tirgus, cenšas pilnībā integrēties pasaules ekonomikā, tāpēc būs nepieciešams paaugstināt nodokļu līmeni (Tanzi & Zee, 2000).

Valdības lēmumus attiecībā uz nodokļu izmantošanas iespējām, vienmēr ietekmē vairākas faktoru grupas. Analizējot šos faktorus Latvijas kontekstā, autores secina, ka pēdējo gados Latvijas nodokļu politiku būtiskāk ir ietekmējuši ekonomiskie, starptautiskie un politiskie faktori, sociālo faktoru nozīmību atstājot otrajā plānā. Jāpiekrīt L.Kavales un Ē.Žubules atzinumam, ka izvērtējot atsevišķu faktoru ietekmi uz Latvijas fiskālo politiku uzsvars ir uz makroekonomiskajiem rādītājiem, bet citu faktoru ietekme uz fiskālās politikas efektivitāti nav pilnībā izpētīta (Kavale & Žubule, 2016).

Pētījumu par procikliskas un precikliskas fiskālās politikas pielietošanu veikuši Dž. Frankels u.c., analizējot korelāciju starp valdības izdevumiem un iekšzemes kopproduktu (IKP) 94 valstīs (21 attīstītā valstī un 73 attīstības

valstīs) laika periodā no 1960.-2009.gadam. Pētījums atklāj, ka vairākas valstis, nonākot krīzes situācijā, pārvērtējušas savu politiku un spējušas kļūt par valstīm, kas piekopj atbildīgo preciklisku politiku. Lai veiktu šo pāreju, autori norāda trīs galvenos veicamos soļus: 1) uzkrāt uzplaukuma laikā, lai tērētu krīzes laikā; 2) fiskālās disciplīnas likuma pieņemšana, kas palīdz veidot atbildīgu finanšu politikas kultūru, to definējot un nostiprinot juridiski; 3) kvalitatīvas valsts pārvaldes institūcijas (Frankel et al., 2013).

Veidojot nodokļu sistēmu konkrētā valstī, tiek diskutēts, kādai jābūt labai nodokļu sistēmai, taču nedrīkst aizmirst, ka vienlaikus jārada atbilstoša to pārvaldes sistēma. K.Valshs norāda, ka ir daudz pieejamo instrumentu, lai mainītu nodokļu maksātāju uzvedību. Tomēr jāizvērtē kuri no instrumentiem būs efektīvāki, ar mazākām izmaksām, lai brīvprātīgi mainītu nodokļu maksātāju uzvedību (Walsh, 2012). Autores atzīmē, ka Latvijā darbs pie nodokļu administrācijas pilnveidošanas tiek turpināts un nākotnē būtu jāizvērtē nodokļu maksātāju uzvedību, lai rezultātā palielinātu arī nodokļu ieņēmumi budžetā.

Nodokļi Latvijas ekonomikā *Taxes in Latvia's Economy*

Katrā ziņā Latvijas finanšu politikas un atbilstoši arī nodokļu pilnveidošanas jomā jauns izaicinājums ir pievienošanās OECD ar 01.07.2016., kļūstot par OECD 35.dalībvalsti.

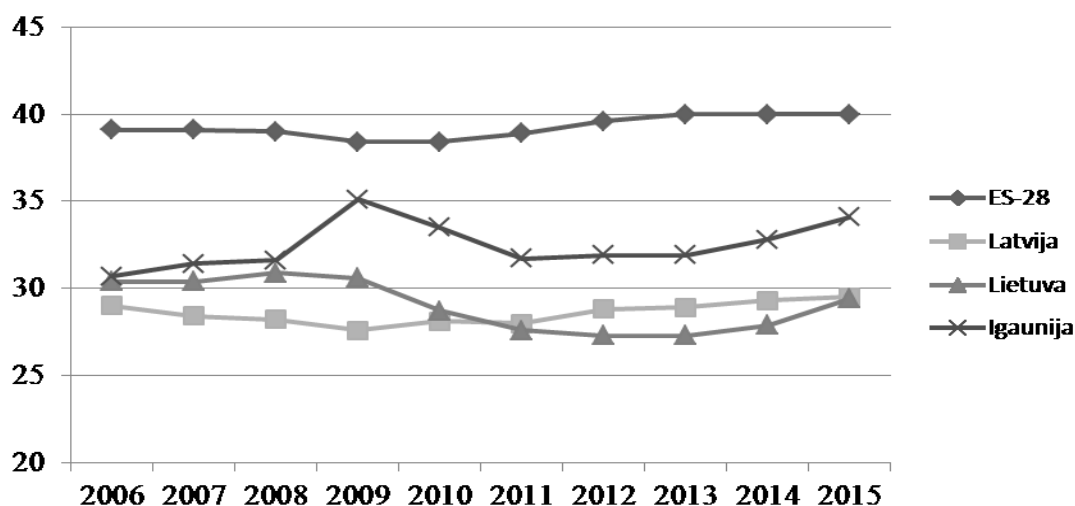
Latvijā līdz 2010.gadam ir īstenota procikliska fiskālā politika. Finanšu un ekonomiskā krīze Latvijā un tās ietekmes analīze ļoti skaidri ir parādījusi, ka īstenojot prociklisku fiskālo politiku straujas ekonomiskās izaugsmes gados, tiek veicināta ekonomikas pārkaršana, padarot situāciju grūti kontrolējamu, kad sākas ekonomiskā lejupslīde, līdz ar to turpmāko fiskālo politiku nepieciešams balstīt uz precikliskuma principu (LR Finanšu ministrija, 2011). Situāciju Latvijā raksturoja Latvijas Bankas ekonomists G.Kalniņš, norādot, ekonomikas recesijas posmā naudas trūkums neatstāj citas iespējas, kā samazināt izdevumus vai palielināt nodokļus, bet ekonomikas uzplaukuma posmā ir grūti pretoties spiedienam veikt papildu tēriņus (Kalniņš, 2012). Tas bija raksturīgs Latvijā piekoptajai procikliskajai finanšu politikai.

Autores uzskata, ka Latvija uzsākusi virzīties uz precikliskas finanšu politikas izmantošanu, jo 2013.gadā tika pieņemts Fiskālās disciplīnas likums. Vēl jāuzlabo valsts pārvaldes institūciju darbība, jo pastāv korumpētība un nav pietiekami laba uzņēmējdarbības vide. Pasaules bankas pētījumā 190 valstu konkurencē Latvija ierindota augstajā 14.vietā (par 3 vietām augstāk nekā 2015. gadā). Straujš uzlabojums ir nodokļu samaksas rādītājā (kāpums no 27. vietas uz 15. vietu). Uzņēmēji ir atzinuši Valsts ieņēmuma dienesta elektroniskās

deklarēšanas sistēmas uzlabojumus kā rezultātā grāmatvedības kārtošanai un nodokļu deklarēšanai un nomaksai nepieciešamais laiks ir samazinājies no 193 stundām līdz 168 stundām gadā, bet Igaunijā ir vien 84 stundas gadā (World Bank, 2016). Autores secina, ka Latvijā nodokļu administrācijas darbā, lai sasniegtu Igaunijas līmeni, vēl efektīvāk jāizmanto informācijas tehnoloģijas un jāvienkāršo nodokļu deklarācijas.

Par galveno nodokļu politikas rādītāju parasti kalpo nodokļu slogs, kas noteikts procentos no IKP. Teorētiski tiek pieņemts, ka valstīs ar augstu nodokļu slogu ir liels publisko preču klāsts un zems nevienlīdzības līmenis, bet valstīs, kur nodokļu slogs ir zems, ir labvēlīga vide straujai ekonomikas izaugsmei, taču daudz augstāks sociālās nevienlīdzības līmenis. Šo jautājumu Eiropas Savienības dalībvalstīs ir pētījuši A. Vasiliauskaite un E. Stankevicius. Viņi nonākuši pie secinājuma, ka augsts nodokļu slogs ir attaisnojams, ja valstīs ir augsts tehnoloģiju līmenis, augsta darba efektivitāte un nodokļu maksājumu kultūra. Valstīs, kur IKP uz vienu iedzīvotāju ir augstāks, lēnām pieaug nodokļu izmaiņu pozitīvā ietekme uz IKP pieaugumu, bet samazinoties nodokļu slogam, vērojama IKP samazināšanās. Vēl vērojama tendence, ka nodokļu slogs no darbaspēka nodokļiem tiek pārliekts uz patēriņa nodokļiem (Vasiliauskaite & Stankevicius 2009). Autores piebilst, ka Latvija arī izvēlējusies pakāpeniski palielināt patēriņa aplikšanu ar nodokļiem un samazināt darbaspēka maksājamos nodokļus, bet tas vairāk ir kā stratēģiskais mērķis.

Latvija ir valsts ar relatīvi zemu nodokļu slogu. Latvijā nodokļu ieņēmumu attiecība pret IKP ir viena no zemākajām ES (1.att.).

1.att. Nodokļu slogs vidēji ES – 28 un Baltijas valstīs 2006.-2015.gadā, % no IKP (Eurostat, 2016)

Figure 1 Average tax burden in the EU-28 and the Baltic countries in 2006-2015, % of GDP (Eurostat, 2016)

No 2006. līdz 2015.gadam nodokļu slogs Latvijā nav būtiski mainījies. Tas 2015.gadā ir par 10,5 procentpunktiem zemāks nekā vidējais rādītājs ES dalībvalstīs un 4 procentpunktiem zemāks nekā Igaunijā, bet ar Lietuvu ir līdzīgs. Tomēr zemais nodokļu slogs vēl neliecina par augstu IKP uz 1 iedzīvotāju, kas Latvijā ir viens no zemākajiem starp ES dalībvalstīm.

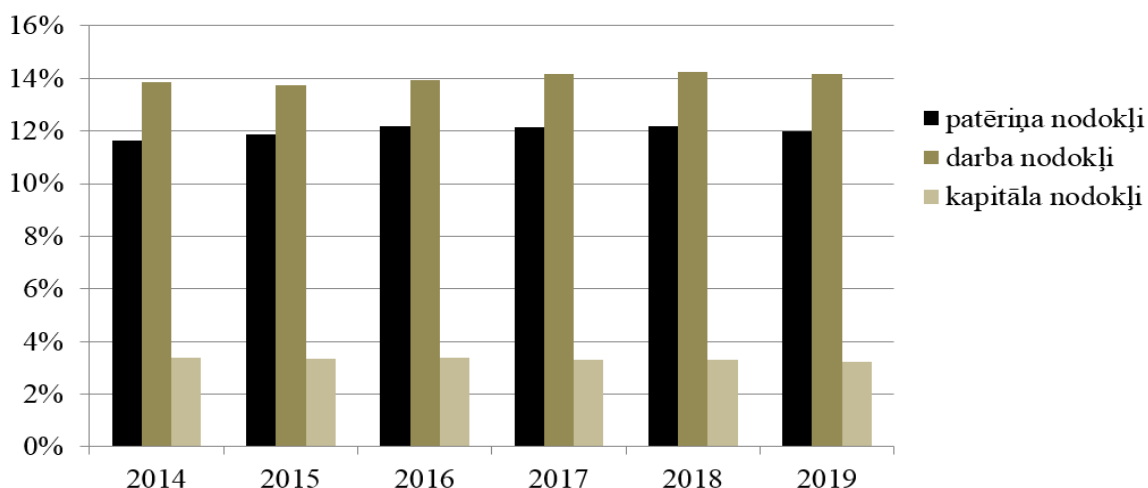
Jaunākās nodokļu ieņēmumu prognozes, kas ietvertas Stabilitātes programmā 2016.-2019.gadam, norāda uz to, ka vidējā termiņā līdz 2018.gadam nodokļu slogs ir ar pieaugošu tendenci, bet 2019.gadā atkal samazināsies, kas tiek skaidrots ar to, ka tiks atcelts subsidētās elektroenerģijas nodoklis un samazināsies arī darbaspēka nodokļu īpatsvars, jo darba samaksas fonds pieaug lēnāk nekā IKP (LR Finanšu ministrija, 2016).

Lai veicinātu izpratni par nodokļu slogu, nodokļus var apskatīt triju resursu pamatbāžu griezumā, tas ir, patēriņš, darbs un kapitāls, aprēķinot nodokļu netiešo likmi (NNL), ko nosaka % no IKP.

Latvijā NNL darbam ir salīdzinoši augsta starp jaunajām ES dalībvalstīm (2014.gadā 13,9 % no IKP jeb par 0,3 procentpunktiem augstāka nekā 2006.gadā), bet salīdzinot ar Lietuvu tā 2014.gadā bija augstāka par 0,9 procentpunktiem, bet zemāka nekā Igaunijā par 2,4 procentpunktiem. NNL patēriņam Latvijā no 2008.gada ir tendence paaugstināties (2014.gadā – 11,6% no IKP), bet Lietuvā patēriņš tiek aplikts mazāk, bet Igaunijā 2014.gadā vairāk par 1,7 %punktiem (EU Taxation and Customs Union, 2016). NNL kapitālam Latvijā 2014.gadā sastādīja 3,3% no IKP, kas ir 2,5 reizes zemāks rādītājs nekā ES – 28 dalībvalstīs kopumā, atsevišķi kapitālu neapliek, to iekļauj ar ienākuma nodokli apliekamajā bāzē.

Būtiskas izmaiņas nodokļu ieņēmumos pēc apliekamās bāzes jeb ekonomiskajām funkcijām nav gaidāmas ar tuvāko 3 gadu periodā (2.att.).

Latvijā arvien lielāko daļu no visiem nodokļu ieņēmumiem veido darbaspēka nodokļi. Pēdējos gados nodokļu politika tika vērsta uz darbaspēka nodokļu īpatsvara samazināšanu kopējos nodokļu ieņēmumos. Lai novērstu regresīvo darbaspēka nodokļu sistēmu, ar 2016.gadu ir ieviests solidaritātes nodoklis, bet iedzīvotāju ienākuma nodokļa progresivitātes paaugstināšanai noteikts diferencētais neapliekamais minimums. Atbalstu ar iedzīvotāju ienākuma nodokli neapliekamā ienākuma paaugstināšanai savos pētījumos ir izteikusi L.Kavale, atzīmējot, ka tādā veidā tiks ievērots sociālais taisnīgums pret cilvēkiem ar zemām algām (Kavale, 2014). Autores piekrīt, ka neapliekamā ienākuma palielināšana samazina ienākumu nevienlīdzību, bet būtu jāizvērtē arī progresīvo likmju ieviešana.

Plāns 2017., 2018. un 2019.gadā. *Plan in 2017, 2018 and 2019.*

2. att. **Nodokļu ieņēmumi atbilstoši ekonomiskajām funkcijām Latvijā 2014. – 2019.gadā, % no IKP (LR Finanšu ministrija, 2016)***

Figure 2 *Tax revenues in accordance with economic functions in Latvia in 2014-2019, % of GDP (LR Finanšu ministrija, 2016)**

Veikto izmaiņu rezultātā darbaspēka nodokļu ieņēmumi no IKP 2019.gadā, salīdzinot ar 2015.gadu, pieaugs par 4 procentpunktiem, bet patēriņa un kapitāla nodokļu ieņēmumu īpatsvars no IKP paliks 2015.gada līmenī. Darbaspēka nodokļu reformas mērķis ir Baltijas valstu konkurencē par investīcijām un darba vietām nodrošināt Igaunijai un Lietuvai izmaksu ziņā līdzvērtīgus darbaspēka nodokļus (LR Ekonomikas ministrija, 2016). Kā liecina iepriekš apskatītie rādītāji, tad Latvija šim mērķim nākošo 3 gadu laikā netuosies, bet vēl attālināsies.

OECD publikācijā arī tiek atzīmēts, ka Latvijas nodokļu sistēmā ir augsti darbaspēka nodokļi, jo īpaši nodarbinātajiem ar zemiem ienākumiem. Nodokļu regresivitāti palielina sociālās apdrošināšanas iemaksu maksimālais apmērs. Kā viena no iespējām tiek piedāvāta samazināt sociālās apdrošināšanas iemaksas zemām algām, minot ka šādu pasākumu ir īstenojušas 14 OECD valstis kopumā ar pozitīvu ietekmi (OECD, 2015). Par nodokļu regresivitāti pēc krīzes tiek minēts arī Baltijas Starptautiskā ekonomikas politikas studiju centra BICEPS veiktajā pētījumā (Vanags, 2010). Autores uzskata, ka nepieciešams izvērtēt sociālās apdrošināšanas iemaksas zemām algām, bet šis jautājums skatāms kopā ar sociālajām izmaksām. Jāatzīmē, ka solidaritātes nodokļa ieviešana nav devusi gaidītos rezultātus.

Latvijas valdības deklarācija, attiecībā uz nodokļu politikas stratēģiju, paredzēja nodokļu ieņēmumu apjomu pret IKP 1/3 apmērā, ko tuvāko gadu laikā

Latvijā nebūs iespējams sasniegt. Vēl arvien aktuāls paliek jautājums par nodokļu sloga pārvešanu no darbaspēka uz ienākumu no kapitāla un patēriņu.

Attiecībā uz prognozējamu nodokļu politiku, jāsaaka, ka pieņemtie grozījumi nodokļu likumos, kas attiecas uz nākamajiem pārskata periodiem, tiek mainīti, kas neliecina par iespēju nodokļu maksātājiem plānot savas saistības pret valsti. Kā negatīvs piemērs jāmin iedzīvotāju ienākuma nodokļa likmes pakāpeniska nesamazināšana un izmaiņas mikrouzņēmumu likumā.

Būtisks virziens ir nodrošināt nodokļu ieņēmumu palielinājumu, ko plānots īstenot pastiprināti strādājot pie nodokļu iekasējamības palielināšanas. Tas skar pasākumu plānu ēnu ekonomikas apkarošanai, kur var minēt grozījumus pievienotās vērtības nodokļa likumā attiecībā uz reverso maksāšanas kārtību, kases sistēmu tehnisko prasību pilnveidošanu un informācijas apmaiņas procesa uzlabošanu starp kredītestādēm un Valsts ieņēmumu dienestu.

Arī izstrādājot budžetu 2017.gadam, par galvenajiem virzieniem nodokļu politikas jomā, tika noteikta ēnu ekonomikas apkarošana, nodokļu optimizācijas ierobežošana, kā arī konkurētspējas un uzņēmējdarbības vides uzlabošana (LR Finanšu ministrija, 2016). Grozījumi nodokļu likumos 2017.gadā vairāk skar nodokļu atvieglojumu piemērošanu, dabas resursu nodokļa un akcīzes nodokļa likmju paaugstināšanu un jaunuzņēmumu atbalstīšanu, tā sekmējot pētniecības produktu komercializāciju.

Pēc jaunākā starptautiskā nodokļu konkurētspējas indeksa atzīts, ka Latvijā ir trešā konkurētspējīgākā nodokļu sistēma OECD dalībvalstu vidū, atpaliekot no Igaunijas un Jaunzēlandes. Vērtējot atsevišķas nodokļu grupas, Latvija patēriņa nodokļu konkurētspējā ir 25.vietā un 7.vietā ierindošanas personīgo nodokļu rādītājā (Shuster, 2017). Tomēr realitātē situācija Latvijā nav tik laba, uz ko Latvijas pirmajā nodokļu maksātāju forumā norādīja arī OECD nodokļu ekonomists B.Brīss, uzskatot, ka nepieciešama fundamentāla nodokļu reforma, jo ir augsti darbaspēka nodokļi un zemi nodokļi kapitālam, kas motivē kļūt par uzņēmēju nevis nodarbināto. Pasaules Bankas eksperti iesaka izvērtēt, lai pret cilvēkiem, nodarbojoties ar līdzīgu aktivitāti, nodokļu sistēmā izturas vienādi (Dārziņa, 2016).

Autores piekrīt, ka Latvijā, veicot nodokļu reformas, jāskatās nodokļu sistēma kopumā, nevis atsevišķi katrs nodoklis. Lai pārņemtu Igaunijas pieredzi par reinvestētās peļņas neaplikšanu ar ienākuma nodokli, ir jāpārskata iedzīvotāju ienākuma nodokļa un uzņēmumu ienākuma nodokļa normas attiecībā uz ienākumu no saimnieciskās darbības aplikšanu ar nodokļiem, lai neveidojas atšķirīgs nodokļu slogs.

Secinājumi **Conclusions**

Finanšu zinātnes teorētiskie pētījumi nenonāk pie viena nodokļu vai izdevumu pielietošanas optimāla varianta, kas derētu ekonomiskās situācijas stabilizēšanai jebkurā valstī. Ekonomiskā attīstība pasaulē un Eiropā, kā arī iekšzemes problēmas un pievienošanās OECD dalībvalstīm Latvijas attīstībai rada jaunus izaicinājumus nodokļu sistēmas pilnveidošanai.

Veidojot nodokļu sistēmu konkrētā valstī, vienlaikus ar nodokļu sistēmu jārada atbilstoša to pārvaldes sistēma. Latvijā darbs pie nodokļu administrācijas pilnveidošanas tiek turpināts un nākotnē būtu jāizvērtē nodokļu maksātāju uzvedību, lai rezultātā palielinātos arī nodokļu ieņēmumi budžetā. Tāpat, lai sasniegtu Igaunijas līmeni, vēl efektīvāk jāizmanto informācijas tehnoloģijas un jāvienkāršo nodokļu deklarācijas.

Latvija ir valsts ar relatīvi zemu kopējo nodokļu slogu, bet augstu slogu darbaspēka nodokļiem. Pēdējos gados nodokļu politika tika vērsta uz darbaspēka nodokļu īpatsvara samazināšanu kopējos nodokļu ieņēmumos, bet rezultāti vēl nav saskatāmi arī nākošo trīs gadu prognozēs. Iedzīvotāju ienākuma nodokļa progresivitātes paaugstināšanai ar 2016.gadu tika ieviests diferencētais neapliekamais minimums, bet būtu jāizvērtē arī progresīvo likmju ieviešana.

Latvijas nodokļus nevar uzskatīt par prognozējamu, jo pieņemtie grozījumi nodokļu likumos, kas attiecas uz nākamajiem pārskata periodiem, tiek mainīti un tas neliecina par iespēju nodokļu maksātājiem plānot savas saistības pret valsti.

Būtisks virziens ir nodrošināt nodokļu ieņēmumu palielinājumu, ko plānots īstenot pastiprināti strādājot pie nodokļu iekasējamības palielināšanas, tai skaitā ieviešot nepieciešamās izmaiņas likumdošanā.

Autores uzskata, ka Latvijā, veicot nodokļu reformas, jāskatās nodokļu sistēma kopumā, nevis atsevišķi katrs nodoklis. Lai pārņemtu Igaunijas pieredzi par reinvestētās peļņas neaplikšanu ar ienākuma nodokli, ir jāpārskata iedzīvotāju ienākuma nodokļa un uzņēmumu ienākuma nodokļa normas attiecībā uz ienākumu no saimnieciskās darbības aplikšanu ar nodokļiem, lai neveidojas atšķirīgs nodokļu slogs.

Summary

Taxation is one of the instruments the government can actively use to affect the ongoing economic processes, directing their development in the preferred route. The tax system itself is a complex set of rules that is affected by each country's national economic situation and other factors. Economic development in the world and Europe, as well as domestic issues and the accession to the community of OECD member states have created new challenges to the Latvia's development and to improvement

of the national tax policy and tax system. Latvia's tax policy is not sustainable, because every year it is being adjusted, causing dissatisfaction in the society and slowing down the country's economic development in general.

Aim of the research is to evaluate theoretical aspects and practical application of possibilities to use taxation as a fiscal policy instrument in order to stabilise national economy in Latvia.

The monographic method, logical constructive method, method of analysis, opinion and concept comparison method, as well as statistical data comparison were used in the research.

Based on the experience of different countries and scientific research, the theoretical findings on the use of taxation as a fiscal policy instrument were assessed during the study, concluding that there is no single optimal way the taxation or spendings should be applied to fit the stabilisation of economic situation in all countries, since the government decisions related to the taxation always are affected by several groups of factors.

Along with the national tax system, an adequate system of tax administration has to be created. Latvia's tax administration improvement have to include assessment of the behavior of taxpayers in order to increase the tax revenues. Also, to achieve the level of Estonia, more effective use of information technology and simplification of tax declarations are required.

Latvia is a country with a relatively low overall tax burden, but with a high burden of taxes on labour. In recent years, the fiscal policy was focused on reducing share of the labour taxes in total tax revenues, but the results are not yet visible in the next three-years forecast. To increase progressivity of the personal income tax, apart from inventing the differentiated non-taxable minimum, implementation of progressive rates should be considered as well.

The authors believes that in Latvia, while implementing tax reforms, it is necessary to look at the tax system as a whole, rather than separately at each tax. To implement the Estonian experience on zero income tax on reinvested profit, personal income tax and corporate income tax rates in relation with the taxation on revenues of business activities shall be reviewed in order to avoid different tax burden.

Literatūra References

- Alesina, A., Ardagna, S. (2010) Large Changes in Fiscal Policy: Taxes Versus Spending. *Tax policy and the Economy*, 24(1), 35-68.
- Begg, D., Fischer, S., Dornbusch, R. (2005) *Economics*. 8th edition. London: McGraw-Hill.
- Dārziņa, L. (2016) Nodokļu reformai pirmie priekšlikumi. Tiesšasiste: <http://www.lvportals.lv/visi/likumi-prakse/284059-nodoklu-reformai-pirmie-priekslikumi/>
- Eglīte, S. (2006) *Fiskālās un monetārās politikas piemērošana Latvijas ekonomikas attīstībā*. Rīga: LU.
- EU Taxation and Customs Union (2016) *Taxation Trends in the European Union, 2016*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

- Eurostat (2016) *Total tax revenue by country, 1995-2015 (% of GDP)*. Retrieved from <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php>
- Frankel, J.A., Vegh, C.A., Vuletin, G. (2013). On graduation from fiscal procyclicality. *Journal of Development Economics*, 100(1), 32-47.
- Frecknall-Hughes, J. (2015) *The Theory, Principles and Management of Taxation*. New York: Routledge.
- Investopedia (2016) *Budget Surplus*. Retrieved from <http://www.investopedia.com/terms/b/budget-surplus.asp>
- James, S. (2012) *A Dictionary of taxation*, 2nd. Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Kalniņš, G. (2012) *Fiskālās politikas skola jeb – Vai ir dzīve pēc konsolidācijas?* Rīga: Latvijas Banka.
- Kavale, L. & Zubule, E. (2016) Fiscal Policy in Latvia: Risks and Challenges. International Conference “New Challenges of Economic and Business Development – 2016: *Society, Innovations and Collaborative Economy*” proceedings, 12–14. Riga: University of Latvia.
- Kavale, L. (2011) Valsts fiskālās politikas veidošana ekonomikas ilgtspējīgai attīstībai. *Latgale National Economy research*, 1(3), 117.- 133.
- Kavale, L. (2014). Tax policy in the conditions of changing economy: new challenges after crisis, pp.637 – 647. Retrieved from http://msed.vse.cz/msed_2014/article/311-Kavale-Lcija-paper.pdf
- Lierse, H. (2012). European taxation during the crisis: does politics matter? *Journal of Public Policy*, 32.3, 207-230.
- LR Ekonomikas ministrija (2016) *Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību, 2016.gada jūnijs*. Rīga: LR Ekonomikas ministrija.
- LR Finanšu ministrija (2011) *Likumprojekta „Fiskālās disciplīnas likums” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija)*.
- LR Finanšu ministrija (2016) *Latvijas stabilitātes programma 2016-2019*.
- LR Finanšu ministrija (2016) *Likumprojekta "Par valsts budžetu 2017.gadam" paskaidrojumi. 3. nodaļa Ieņēmumu analīze*.
- OECD (2015) *OECD Economic Surveys: Latvia 2015*. Paris: OECD Publishing.
- Rubin, I.S. (ed.) (2015) *Public Budgeting: Policy, Process and Politics*. An ASPA Classics Volume. New York: Routledge.
- Shuster, R. (ed.) (2017) *International Tax Competitiveness Index 2016*. Washington: Tax Foundation.
- Tanzi, V., Zee, H.H. (2000) Tax Policy for Emerging Markets: Developing Countries. *Natioanal Tax Journal*, 53 (2) 299-322.
- Tat-Kei Ho, A., Niu, M. (2013). Rising with the tide without flipping the boat analyzing the successes and challenges of fiscal building in China. *Public Administration and Development*, 29-49.
- Vanags, A. (2010) *Tax reform in Latvia: could it be fair?* No.8 Riga: BICEPS.
- Vasiliauskaite, A., Stankevicius, E. (2009) Tax Burden Management and GDP Growth: Case of EU Countries. *Economics & Management*, 14, 202-209.
- Walsh, K. (2012). Understanding Taxpayer Behavior - New Opportunities for Tax Administration. *The Economic and Social Review*, 43 (3), 451–475.
- World Bank (2016) *Doing Business 2017. Equal Opportunity for All*. Washington: World Bank.
- Zai, P. (2012) The economic crisis and fiscal trends in EU member states. *Transilvanian Review of Administrative Sciences*, 35E, 256-268.

INVESTING IN PRESCHOOL AGE CHILDREN – A CASE STUDY OF VIDZEME REGION (LATVIA)

Feliciana Rajevska

Katrīne Reima

Vidzeme University of Applied Sciences, Latvia

Abstract. *Social investments are important for a child's development and future success. Parental leaves and Early Childhood Education and Care services (ECEC) are among main forms of social investment, contributing to child poverty reduction and increasing equality, as well as underpinning the potential for skilled workers in the future. The aim of the paper is to analyse availability of the main forms of social investment in preschool age children - early childhood education services and parental leaves, in Vidzeme region (Latvia) for a case study. An analysis of policy documents, parents' surveys at pre-school institutions, interviews with education institution representatives and local authorities regarding education and social matters were conducted in the research. The support system for parents is still dominated by the "passive" form of support system. However, social investment policies are becoming increasingly more important. This is achieved by supporting parents' access to social investment services and by increasing the amount of parental leave benefits. In 2013-2015 funding for child-care and family policy has increased. Expenditure growth was mostly affected by an increase in the allowance for childcare and the minimum parental allowance. The availability of ECEC is moderate, but since 2009 private institutions and since 2013 babysitting services have been co-funded at the national level till May 31, 2016 to improve it. Since September 2015 a 3-year innovative project "Vouchers for the provision of child minder services to workers with nonstandard work schedules" has been introduced too, to promote parental employment and work and family balance. In Vidzeme region, for example, service availability is additionally stimulated by free transport services, ECEC fee discounts for poor, low-income and large families, etc. Results show that the availability of ECEC has been improved and there has been signs of positive changes in children's development. Nevertheless, the availability of ECEC is moderate, and in some poorer municipalities in Latvia Matthew effects can be spotted – the middle and highest strata of society use services to a higher extend than the low-income society.*

Keywords: *low-income families; Matthew effect; parental leave, pre-school education, social investment.*

Introduction

Over time, the vision of support to families with children has changed, and this has happened mainly due to changes in family patterns. A two-earner family

model has become increasingly urgent. (Morel et al., 2012) Since the late 1990's social investment policies have become more crucial in European policy, and family support policies put more emphasis on facilitation of work and family life. That has led to shift from passive to active forms of support to families. (Ghysels & Lancker, 2011)

Early childhood, when brain plasticity and neurogenesis are very high, is an important period for cognitive and psychosocial skill development that is why investments and experiences during this period create the foundations for lifetime success. (Gertler et al., 2014) A growing number of research studies show that investments made precisely in this age has the highest returns, especially for disadvantaged children. (Pintelon et al., 2013). A study in Jamaica discovered that earnings of those disadvantaged children who attended pre-school education were 25% higher than those who didn't twenty years after. (Gertler et al., 2014) Successful implementation of social investment at an early age reduces crime, increases the number of school graduates and skilled workers in the future, as well as gives individual benefits - better health, a lower risk that an individual will engage in "risky behaviour" and greater civil and social involvement. (Campbell et al., 2014) That is why building an early base of skills that promote later-life learning and engagement in school and society is a good strategy. (Kautz et al., 2014)

The main forms of social investment for children in the preschool age are high quality ECEC, as well as parental leaves. That is why this research will focus exactly on these forms of support. The aim of this research was to analyse availability of early childhood education services and parental leaves in Vidzeme region (Latvia) for a case study. And the main questions that authors wanted to answer was, what tendencies can be observed when it comes to family benefits, ECEC service availability and quality in Latvia and Vidzeme region in particular, as well as is there already any evidence that these investment policies have some positive impact on children development.

The aim of the research was achieved through interviews, surveys and data analysis. This research study selected information about development particularly in Vidzeme region, because the fertility rate is among the lowest in Latvia and in previous research studies social investment has been linked with fertility rates. (University of Latvia, 2013)

Methodology

Four municipalities were selected for analysis in Vidzeme region. Two municipalities were those with the highest birth rate – the municipalities of Beverīna and Smiltene, and two with the lowest birth rate – the municipalities of Cēsvaine and Strenči. Since there is one city of national significance in Vidzeme

region, for a deeper view of the situation, an analysis of social investments that are available to parents with pre-school age children in Valmiera was performed as well.

Policy document and statistic data analyses for the selected municipalities and Valmiera, as well as Latvia as a whole, were conducted. 16 interviews with education institution representatives, local authorities regarding education and social matters were conducted in the period from 2014 to 2017. Statistic data, for example, the number of children participating in pre-school education in the researched period, was collected from ECEC institutions and municipalities which participated in the research too.

For the better understanding of how parents in Vidzeme region evaluate social investment policies on pre-school age children, a survey of parents was held in eleven pre-school education institutions in 2014, gathering 392 responses (see Table 1)

Table 1 Information about a survey of parents held in 2014 (Reima, 2014)

City/ Municipality	ECE institution name	Number of distributed questionnaires	Filled in questionnaires
Valmiera	Sprīdītis	65	47
	Buratino	90	37
	Vālodzīte	95	35
	Krācītes	61	37
	Total	311	156
Smiltene municipality	Palsmanes PII	62	35
	PII Pīlādžītis	120	78
	Total	182	113
Beverīna municipality	Pasaciņa	71	35
Strenči municipality	Minkāni	52	33
	Dzērvītes	38	18
	Sprīdīši	6	2
	Total	96	53
Cesvaine municipality	Brīnumzeme	105	35
Total number of distributed questionnaires		765	392

The research was financed by the EKOSOC-LV project.

Family and children benefits in the EU and Latvia

Family, as well as pre-school children's aid policies have changed a lot over time, but since the 1990s social investment policies have become increasingly more urgent. (Cantillon, 2011) Such tendencies are mainly related to the changes in the family model, because the two-earner model has become more urgent. Therefore improvements are targeted to make it easier for parents to reconcile their work and family life. (Ghysels & Lancker, 2011) Expenditure on cash benefits to persons of working age and their children as a percentage of GDP in many countries has decreased. (Vandenbroucke & Vleminckx, 2011) In 2013 the EU-28 on average spent about 2.3% of GDP on family and children benefits (the highest rate was in Denmark – 3.7%, while in Poland it was only 0.8%) (Bradshaw & Hirose, 2016)

When it comes to Latvia, family policy belongs to the priorities of the central and local governments. This is backed up both by activities and funding. However, social investment policies are still in the transition process. In 2013 Latvia spent 1.173% of GDP (Estonia – 1.998% of GDP) on family benefits, while the OECD average rate was 2.14%. (OECD data, homepage)

Latvia has a rather developed family support system. Funding for child-care and total support for families with children has increased by 30% during the three-year period 2013-2015. Expenditure growth was mostly affected by an increase in the allowance for childcare and the minimum parental allowance - from €142.29 to €171.00, as of 1 January 2014. (The State Social Insurance Agency, homepage)

Starting from 2016, the amount of family state benefits was increased progressively for the second and third (and any next) child and from 2017, the benefits have been increased for the fourth child from EUR 34.14 to EUR 50.07 (4.4 times more than for the first child). Support has increased for families with disabled children as well, since the family state benefit for a disabled child until age 7 was increased from EUR 41.62 in 2016 to EUR 106.72 in 2017. (The State Social Insurance Agency, homepage) (Rajevska & Romanovska, 2016)

Since 1 October 2014 parental leave in Latvia has become friendlier to parents who work, since it can also be combined with income from work - the amount is reduced to 30% of lost earnings before and after childbirth. (The State Social Insurance Agency, homepage)

ECEC in Latvia and EU

As mentioned before, another type of social investment for preschoolers, besides family and children benefits, is high quality ECEC, but for these investments to be effective they must be of high quality and available - both in

terms of infrastructure and service charge / spending conditions. (Ghysels & Lancker, 2011) Research on ECEC and its availability has shown that if policy makers do not control availability, the Matthew effect can be detected when middle and highest strata of society use services to a higher extend then the low-income society. It may create a situation where there is a redistribution mechanism deviation in respect to more vulnerable groups in society - working poor families, the unemployed, single-parent families, large families. (Vandenbroucke & Vleminckx, 2011)

There are differences between European countries in the usage of formal care, especially until a child reaches the age of three years. For example, in 2010 in Denmark about 68% of children up to three years of age spent 30 and more hours per week in childcare (78% from 1 to 29 hours per week), while in Latvia it was 16% (17%), in Estonia 19% (21%), in Lithuania 10%(12%), and in countries like Poland, the Czech Republic and Romania it was used by less than 5% of children up to three years old. The EU-27 average rate was 14% (28%). When it comes to older children, the childcare usage rate is much higher and differences are not so large. For example, in 2010 in Denmark about 76% of children from three years of age to mandatory school age spent 30 or over hours per week in childcare (90% from 1 to 29 hours per week), while in Latvia it was 59% (63%), in Estonia 85% (92%), Lithuania 59%(65%). The EU-27 average rate was 44% (83%) (Mills et al., 2014).

Consequently, until child is 3 years old, public expenditure on ECEC is much lower than from 3-5 years of age.(OECD -Social Policy Division, 2016) When it comes to total spending on childcare, in 2010 Latvia was third in the EU behind Belgium and Denmark in terms of total public spending on pre-primary education as a percentage of GDP – 0.85% (European Commission, 2014).

Since 2009 ensuring pre-school availability has belonged to the strategic priorities of Latvia. The main challenges that Latvia's early education system is facing, includes problems like earlier involvement of children in pre-school education and improvement of its availability. In this regard, the OECD has recommended Latvia to expand early childhood education and care (ECEC) services, especially in rural areas. (Ministry of Education and Science, 2016).

As statistical data shows, improvements in the situation have been made, since the number of children in ECEC has been growing from 82.200 in 2008 to 92 095 in 2015. (Central Statistical Bureau, home page) together with an increase in the number of ECEC institutions: from 2006 to 2014 76 new municipal and 90 new private institutions have been opened. (Lursoft, home page)There is a tendency for increased usage of ECEC services when it comes to children until three years (inclusive) of age. In 2010 there were 13,639 and in 2015 17,667 children up to two years old (inclusive) attending childcare. On 1September 2015 - 14.82% children up to one and half years of age, 69.18% of two year olds,

88.61% of three year olds, 92.14% of four year olds, 96.23% of five year olds and 92.57% of six year old children participated in preschool education. (Ministry of Education and Science, 2016)

Child care services in Latvia are evolving and growing by creating and improving ECEC services and increasing the number of alternative services that also are co-funded by the government in Latvia (Reima, 2014). Since 2009 private institutions and since 2013 babysitting services were co-funded at the national level till 31 May 2016 to improve ECEC availability. At the end of the programme, in June 2016, there was a shortage of 11,000 places in municipal kindergartens: 8800 children attended private childcare centres and 2200 used the services of nannies, more than a half of those children (6400) lived in Riga (the data of the Ministry of the Environment and Regional Development). Some of the municipalities on voluntary basis continue to provide funding for nannies as well. The largest municipality – Riga city – provides EUR 116.07 benefits on clearly defined conditions to parents of children aged 1½ - 3 years to pay for a nanny, registered in a special register. Thus, the parents receive a possibility to return to the labour market.

Since September 2015, a 3-year innovative project “Vouchers for the provision of child minder service to workers with nonstandard work schedules” has been introduced to promote parental employment and work and family balance. The project is funded by the EU and its aim is to find an optimal child care type for workers with non-standard working hours. This service can be used by parents who have children under 7 years of age if the parents' employer has joined the project. Services must be provided at the time the parent has non-standard working hours - weekday evenings after midday, from 18:00 at night and weekends. Presently, the 2nd stage of the project is going on. Three urban municipalities (Riga, Jelgava and Valmiera) and eleven enterprises are taking part in the pilot project: in total, 150 employees with non-standard working time (e.g., Riga airport workers, municipal policemen, hospital staff, industrial workers) with children receive coupons that can be used for covering the cost of a nanny or a private kindergarten participating in the programme. Although, for example in Valmiera, the use of the service is low- only 8 children used it, it increases. One of the main reasons why it is low, as Iveta Kļaviņa (a specialist in pre-school education issues in Valmiera) states, is the fact that a company whose employees use the service, has to perform the co-payment and not all of the employers are willing to do that. (Kļaviņa, interview, 2017)

Due to the impact of the crisis, the number of students in ECEC in Vidzeme region declined in 2009 to 8930 (in 2008 it was 9178), but in recent years, despite declining fertility, it has increased and remained steady, indicating that services are becoming more and more popular (2011 – 9488, 2015 – 9397), as it is observed in Latvia as a whole too. (Central Statistical Bureau, home page)

Particularly in Vidzeme region, pre-school service availability is promoted through discounts on the lunch fee in ECEC and a differentiated approach to the costs, as well as through transport opportunity for delivery of the child to ECEC institutions, and some municipalities practice flexibility in residence. (Reima, 2014)

Although at national level no support for low-income families is provided, as mentioned before, local authorities practice pre-school discounts for poor, low-income and large families in Vidzeme region, but the discount size and the coverage range of children have great differences among administrative areas: in municipalities and cities, where children from low-income families are not fully supported by means of the discounts on free lunches, the use of services before the compulsory pre-school education is relatively lower, indicating a lack of inclusiveness, so the Matthew effect can be identified in Latvia. For example, in Seda (Strenči municipality), which as Sandra Āķere (Strenči municipality's ECEC institution director) states, is the poorest area in Strenči municipality (S.Āķere, interview, 2014), 45.9% of children in 2014 used ECEC (in Strenči municipality totally 51%), while for example in Beverīna municipality it was 64.2% of children, since poor and large families there can receive 100% discount on lunches. (Reima, 2014). See Table 2.

Table 2 ECEC discount amount and distribution rules in Vidzeme region 2014 (reviewed again in 2017)

	Valmiera	Smiltene municipality	Beverīna municipality	Cesvaine municipality	Strenči municipality
Discounts in ECEC	100% - children from poor families; 50% - low-income families; 30% - large families (since 2008)	50% - poor and low income families with children 50% - for large families	100% poor families; 100% - for large families	100% poor families to compulsory pre-school learning (5, 6 years); 50% - large families (since 2012)	100% poor families (if GMI is not received) (since 2013)

As regards the quality of services, one of the ways it can be evaluated is through statistic data on twice and/or thrice time repeaters of first grade in Latvia. Data shows that there has been remarkable decrease in twice or thrice time repeaters. If we analyse, for example, the academic year 2007/2008, about 3.8% of first grade students had to repeat studies in first grade two or three times, while in 2015/2016 there were only 1.67%. (Central Statistical Bureau, home page) The percentage has decrease, and as I. Kļaviņa pointed out, over time there has been

increase in demands for children who start attending school as well. If some years ago it was not obligatory to acquire literacy at a pre-school institution, now it is. Demands for children has increased in recent years, but despite that learning outcomes in first grade have been improving. (Kļaviņa, interview, 2017)

We also have to take in consideration that at the moment it is planned to shorten the pre-school education by one year - from 1 September 2018, 6-year-olds begin schooling after their basic education programmes. I.Kļaviņa expresses an opinion that although it depends on parents, a child should attend pre-school education from one and half years, because she has observed a tendency that those who start to attend preschool educational institutions before 5 years of age are better developed and successively better prepared for the acquisition of basic education. This can be explained by the fact that parents do not always understands their child's abilities, the development needs of each specific age group and are not able to provide quality education they need.(Kļaviņa, interview,2017) In Vidzeme region both local government representatives and parents evaluated ECEC quality as good in the survey- 78.4% of the respondents in Valmiera rated it as very good or good quality service, 77.2% in Smiltene municipality, 88.6% in Beverīna municipality, 81.1% in Strenči municipality and 97.2 % in Cesvaine municipality. So these data additionally confirms that investment in pre-school age is of high quality and already has investment return in Latvia. (Reima, 2014)

Conclusions

- In Latvia, social investment policies on early childhood education has good progress during the last years.
- Family and children benefits that improve the family and work balance have been increased and some new forms of support have been introduced – a parental benefit can also be combined with income from work.
- ECEC availability has improved, and it has positively influenced the use of services, especially for children that have not reached three years of age.
- The Matthew effect can be identified in the poorer areas of Vidzeme region and Latvia, since there are differences in support offered to children from disadvantaged families. According to previous studies, particularly these groups of children would benefit the most from social investment in pre-school age.
- Social investment in pre-school age children is of high quality and already has produced some returns in Latvia. A positive impact can be observed when it comes to a child's development, especially the child's preparedness for the first grade, despite the growing demands for children when they start to attend a primary school.

References

- Bradshaw, J., Hirose, K. (2016). *Child Benefits in Central and Eastern Europe*. Downloaded from http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/publication/wcms_532424.pdf
- Campbell, F., Conti, G., Heckman, J.J., Moon, S.H., Pinto, R., Pungello, E., Pan, Y. (2014). *Early Childhood Investments Substantially Boost Adult Health*. Downloaded from <http://home.uchicago.edu/rodrig/ScienceABC.pdf>
- Cantillon, B. (2011). The paradox of the social investment state: growth, employment and poverty in the Lisbon era. *Journal of European Social Policy*. Downloaded from Sage publication.
- Central Statistical Bureau (home page) Selection: Education. Retrieved: 27.01.2017. Available: http://data.csb.gov.lv/pxweb/en/Sociala/Sociala__ikgad__izgl/?tablelist=true&rxid=a79839fe-11ba-4ecd-8cc3-4035692c5fc8
- Europe Commission (2014). Key Data on Early Childhood Education and Care in Europe, Downloaded from https://www.google.lv/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0CCUQFjAA&url=http%3A%2F%2Facea.ec.europa.eu%2Feducation%2Feydice%2Fdocuments%2Fkey_data_series%2F166EN.pdf&ei=3Uy2VL2iK6OiygO0_YHYDw&usg=AFQjCNEbVYNou9oIy6HpOUR4HDXxVnVt5Q&sig2=8soPTg0mM9XHnDSzZXJXqw&bvm=bv.83640239,d.bGQ
- Gertler, P., Heckman, J., Pinto, R., Zanolini, A., Vermeersch, C., Walker, S., Chang, S.M., Grantham-McGregor, S. (2014). *Labour market returns to an early childhood stimulation intervention in Jamaica*. Downloaded from <http://home.uchicago.edu/rodrig/Jamaica.pdf>
- Ghysels, J., Lancker, W. V. (2011). The unequal benefits of activation: an analysis of the social distribution of family policy among families with young children. *Journal of European Social Policy 21: 472*. Downloaded from Sage publication.
- Kautz, T., Heckman, J.J., Diris, R., Weel, B., Borghans, L. (2014). *Fostering and Measuring Skills: Improving Cognitive and Non-Cognitive Skills to Promote Lifetime Success*. Downloaded from <https://www.oecd.org/edu/ceri/Fostering-and-Measuring-Skills-Improving-Cognitive-and-Non-Cognitive-Skills-to-Promote-Lifetime-Success.pdf>
- Lursoft (home page). *Privāto pirmsskolas izglītības iestāžu nozare Latvijā vēl nav piesātināta*. Downloaded from <http://blog.lursoft.lv/2014/05/26/Privato-pirmsskolas-izglitibas-iestazu-nozare-Latvija-vel-nav-piesatinata/?link=press/2014/05/26/Privato-pirmsskolas-izglitibas-iestazu-nozare-Latvija-vel-nav-piesatinata>
- Mills, M., Präg, P., Tsang, F., Begall, K., Derbyshire, J., Kohle, L., Miani, C., Hoorens, S. (2014). *Use of childcare services in the EU Member States and progress towards the Barcelona targets*. Downloaded from http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/documents/140502_gender_equality_workforce_ssrl_en.pdf
- Ministry of Education and Science (2016). *Pirmsskolas izglītība*. Downloaded from http://www.izm.gov.lv/images/OECD/IZM_Pirmsskola_200516_OECD.PDF
- Morel, N., Palier, B., Palme, J. (2012). *Towards a Social Investment Welfare State?: Ideas, Policies and Challenges*. The Policy press, Great Britain.
- OECD data (homepage). Family benefits public spending. Retrieved: 27.01.2017. Available: <https://data.oecd.org/socialexp/family-benefits-public-spending.htm#indicator-chart>
- OECD -Social Policy Division (2016). *Public spending on childcare and early education*. Downloaded from

Feliciana Rajevska, Katrīne Reima. *Investing in Preschool Age Children – a Case Study of Vidzeme Region (Latvia)*

https://www.oecd.org/els/family/PF3_1_Public_spending_on_childcare_and_early_education.pdf

Pintelon, O., Cantillon, B., Bosch, K., Whelan, C. (2013). The social stratification of social risks: The relevance of class for social investment strategies. *Journal of European Social Policy*. Downloaded from Sage publication.

Rajevska, F., Romanovska, L. (2016). *Latvia: both sides of economic recovery success story in “Challenges to European Welfare Systems* (ed.Klaus Schubert, Palloma de Villota, Johanna Kuhlman). Springer, p.473-496; ISBN: 978-3-319-07679-9.

Reima, K. (2014). *Preschool children's support policy in Vidzeme region (2009-2013): Case Studies*. Bachelor thesis, 122 pages

The State Social Insurance Agency (homepage) Selection: For parents Retrieved: 27.01.2017. Available: <http://www.vsaa.lv/en/>

University of Latvia (2013). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2012/2013: Ilgtspējīga nācija*. Downloaded from http://www.szf.lu.lv/fileadmin/user_upload/szf_faili/Petnieciba/sppi/tautas/TAP-makets2013_ar_vaaku.pdf

Vandenbroucke, F., Vleminckx, K. (2011) *Disappointing poverty trends: is the social investment state to blame?* Downloaded from Sage publication

ATVĒRTĀS PĀRVALDĪBAS TIESISKIE ASPEKTI PAŠVALDĪBĀ LATVIJĀ

Legal Aspects of Open Government at the Local Level in Latvia

Una Skrastiņa

Biznesa augstskola Turība, Latvija

Juris Radzevičs

Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija

Abstract. *A municipality should provide its citizens' participation in self-government; in order to increase the public's awareness of the activities of municipalities and their ability to participate in the discussions, measures must be taken. According to section 101 of the Constitution, every Latvian citizen has the right to participate in the national and local government's activities. The forms of participation cannot be formal. Separate legal acts in various fields are adopted by the local authorities, and their institutions initiate public discussions. A too extensive and detailed list of participants increases bureaucratic barriers that restrict their participation. The aim of the research study is to analyse the legal aspects of open governance in a municipality in Latvia; through characterizing the problems, which most frequently have been stated in practice, to offer a deeper understanding of the matters addressed by the research study by searching for the best possible legislative regulation. The descriptive, dogmatic, historical, comparative and analytical research methods were used in this research. In order to achieve the aim, the following tasks were defined when analysing policy documents, legislation, conclusions of law scholars - to evaluate the concept of open governance partnership in the context of municipalities and legal aspects of information publicity and access as well as partnership implementation in a municipality.*

Keywords: *decision-making, municipality, openness, participation.*

Ievads

Introduction

Sabiedrībā arvien pieaug prasības pēc publiskās pārvaldes darbības augstākas kvalitātes. Lai to panāktu, ik pa laikam ir nepieciešamas lielākas vai mazākas reformas. Deklarācijā par Māra Kučinska vadītā Ministru kabineta (turpmāk – MK) iecerēto darbību, norādot uz to, ka “Valdības darba īstenošanā nozīmīga loma ir dialogam ar sabiedrību, uzsverot ikviena Latvijas iedzīvotāja nozīmīgo lomu un līdzatbildību valsts attīstībā” ir izvirzīts mērķis – “jāstiprina valdības spēja uzrunāt sabiedrību”. Latvijas iedzīvotāji visvairāk neuzticas

politiskajām partijām, Saeimai un Ministru kabinetam, turklāt pēdējo pāris gadu laikā iedzīvotāju neuzticēšanās šīm institūcijām arvien pieaugusi: ja 2014. gada izskaņā partijām uzticējās 14% aptaujāto, tad 2016. gadā vairs tikai 7%. Uzticēšanās Saeimai ir samazinājusies no 24% līdz 12%, bet valdībai - no 27% līdz 19%. 2016. gada izskaņā pozitīvs uzticības reitings bija pašvaldībām – plus 18,4, liecina Tirgus un sabiedriskās domas pētījumu centrs (turpmāk - SKDS) aptaujas dati (TVNET/LETA, 2016). Lai gan Latvijas Republikas (turpmāk – LR) Satversmē (turpmāk – Satversme) noteikts, ka Latvija ir demokrātiska republika un valsts suverēnā vara pieder tautai (LR Satversme, 1922: 1. un 2. pants), un kopš neatkarības atgūšanas Latvija ir uzsākusi ieviest atvērtās pārvaldības principus un vērtības pašvaldībās, savstarpējā uzticēšanās, dialogs un sadarbība ar iedzīvotājiem joprojām nav pietiekami augstā līmenī, kas arī pamato izvēlētās tēmas aktualitāti.

Saskaņā ar likumu “Par pašvaldībām”, vietējā pašvaldība ir vietējā pārvalde, kas ar pilsoņu vēlētas pārstāvniecības – domes – un tās izveidoto institūciju un iestāžu starpniecību nodrošina likumos noteikto funkciju, MK doto uzdevumu un pašvaldības brīvprātīgo iniciatīvu izpildi, ievērojot valsts un attiecīgās administratīvās teritorijas iedzīvotāju intereses. Pašvaldībai jānodrošina iedzīvotāju līdzdalība vietējā pārvaldē, jāveic pasākumi, lai veicinātu iedzīvotāju informētību par pašvaldības darbību un viņu iespējām piedalīties lēmumu apspriešanā (Likums “Par pašvaldībām”, 1994: 3. un 72. pants). Iedzīvotāji no valsts un pašvaldības vēlas skaidrā, vienkāršā un saprotamā veidā saņemt informāciju gan par ieņēmumiem un izdevumiem, gan par plānotajiem un pieņemtajiem likumiem un lēmumiem, gan veidot dialogu, kas radītu uzticību šiem procesiem. Esošā sabiedrības neuzticība Latvijas valdībai liecina par to, ka sabiedrība vēlas pārmaiņas. Lai gan šajā jomā daudz ko varētu paveikt brīvprātīgi, tomēr būtiska nozīme ir tieši tiesiskiem aspektiem. Tiesību aktu projektu saskaņošana jau sākotnējā stadijā, publiska apspriešana, informācijas apmaiņa ir tikai daži no instrumentiem atklātas pārvaldības īstenošanā un sabiedrības iesaistē lēmumu pieņemšanā. Pašvaldībai jāspēj nodrošināt dažādi informācijas apmaiņas veidi – informācijas publicēšana, saņemšana, sniegšana. Dažādos normatīvajos aktos tiek lietoti jēdzieni – konfidenciāla, vispārpieejama, ierobežotas pieejamības informācija vai komercnoslēpums. Ņemot vērā to, ka visa informācijas apmaiņa netiek reglamentēta vienā tiesību aktā, to savstarpēja piemērošana iedzīvotājiem praksē rada problēmas, jo ne vienmēr ir viennozīmīgi izprotami tajos lietotie termini un praktiskā piemērošana. Rezultātā iedzīvotāji nepieprasa un nesaņem informāciju, ko varētu laicīgi saņemt un izmantot, lai ietekmētu pašvaldības lēmumus. Nolūkā novērst šo pilnvērtīga dialoga trūkumu, paaugstināt uzticību varas institūtiem, nodrošinot efektīvu pašvaldības darba organizēšanu, pašvaldībā ir ieviešami atvērtās pārvaldības principi.

Pētījuma mērķis ir analizēt atvērtās pārvaldības tiesiskos aspektus pašvaldībā Latvijā, raksturojot praksē biežāk konstatētās problēmas, piedāvāt lielāku izpratni par pētāmiem jautājumiem, meklējot labāku iespējamo tiesisko regulējumu. Pētījumā izmantota - deskriptīvā, dogmatiskā, vēsturiskā, salīdzinošā un analītiskās pētījuma metode. Lai sasniegtu izvirzīto mērķi, analizējot politikas plānošanas dokumentus, tiesību aktus, tiesību zinātnieku atziņas, tiek noteikti šādi uzdevumi: izvērtēt atvērtās pārvaldības partnerības jēdzienu pašvaldību kontekstā, informācijas atklātības un atvērtības, kā arī līdzdalības īstenošanas tiesiskos aspektus pašvaldībā.

Atvērtās pārvaldības partnerība pašvaldību kontekstā *Open Management Partnership in the context of municipality*

Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2014. - 2020. gadam ir hierarhiski augstākais nacionāla līmeņa vidēja termiņa plānošanas dokuments. Redzējumā par Latviju 2020. gadā "Ekonomikas izrāviens - katra Latvijas iedzīvotāja un valsts labklājības pieaugumam!" noteiks, ka Latvijas valsts ir dibināta latviešu tautas pašnoteikšanās tiesību īstenošanai. Latvija ir atvērta un draudzīga visu tautību iedzīvotājiem, kas pieņem Latvijas pastāvēšanas jēgu - latviešu tautas, tās valodas un kultūras attīstību savā zemē. Latvija 2020. gadā būs latviska un pašapzinīga, droša un iedzīvotājiem draudzīga, zaļa un sakopta, pārtikusi, efektīva un konkurētspējīga valsts, kurā dzīvo čakli, izglītoti, radoši, veseli un laimīgi cilvēki. Kopīgiem spēkiem mēs, visi Latvijas iedzīvotāji, šo mērķi varam padarīt par īstenību (Saeimas paziņojums, 2012: 5). Demokrātiska, tiesiska, efektīva, atklāta un sabiedrībai pieejama valsts pārvalde – šie jēdzieni saistāmi ar Valsts pārvaldes iekārtas likumu (Valsts pārvaldes iekārtas likums, 2002) Latvijā. Savukārt starptautiskā līmenī jau vairākus gadus valsts pārvaldes raksturošanai tiek lietots jēdziens "atvērta pārvaldība". Atvērtas pārvaldības partnerība (Open Government Partnership, turpmāk – APP) ir daudzpusēja iniciatīva, kuru 2011.gada 20.septembrī uzsāka tās astoņas dibinātājvalstis: Brazīlija, Indonēzija, Meksika, Norvēģija, Filipīnas, Dienvidāfrika, Apvienotā Karaliste, ASV. Iniciatīvai šobrīd ir pievienojušās 75 pasaules valstis, tostarp Latvija, Lietuva, Igaunija, Zviedrija, Somija. LR MK 2011. gada 13. septembrī nolēma atbalstīt valsts dalību Atvērtas pārvaldības partnerības iniciatīvā (MK, 2011). Iesaistoties šajā iniciatīvā, Latvija atzīst par sev saistošiem „Atvērtas pārvaldības partnerības” mērķus, kas ir labas pārvaldības veicināšana starptautiskā līmenī, tajā skaitā sekmēt sociālo pakalpojumu pieejamību, mazināt korupciju, nodrošināt budžeta līdzekļu izlietojuma caurskatāmību, uzlabot sabiedrisko un vides drošību, veicināt dialogu pa vertikāli (APP, 2015).

Saskaņā ar Saeimā apstiprināto „Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam” un Latvijas nacionālo reformu programmu Eiropas Savienības

(turpmāk – ES) stratēģijas gudrai, ilgtspējīgai un integrējošai izaugsmei “ES 2020” īstenošanai”, Latvijas valdība ir izvirzījusi četras prioritārās jomas, kurās nepieciešams pastiprināt pārmaiņu ieviešanu un tādējādi tuvoties izvirzītajam mērķim: 1) sabiedrības un pilsoniskās sabiedrības organizāciju iesaistes lēmumu pieņemšanas procesos kvalitātes uzlabošana; 2) valsts pakalpojumu sniegšanas kvalitātes uzlabošana; 3) korupcijas ierobežošana; 4) informācijas atklātības veicināšana un atvērto datu sistēmas ieviešana (LR MK, 2014).

Līdzās citām APP dalībvalstīm Latvija laika periodā no iesaistīšanās brīža līdz šim ir sagatavoti un valdība ir apstiprinājusi divus nacionālos rīcības plānus Latvijas nacionālo pozīciju veidā. Oficiālais plāna uzsākšanas datums bija 2012. gada 1. jūlijs. Lai veiktu pirmā rīcības plāna izstrādes un īstenošanas novērtējumu, APP Neatkarīgā novērtēšanas mehānisma (turpmāk - NNM) ietvaros sadarbojās ar pieredzējušiem neatkarīgiem dalībvalstu pētniekiem. Latvijā – ar neatkarīgu pētnieci, kurai ir pieredze pārvaldības jomā, “Latvijas Progresā ziņojuma 2012-2013” (turpmāk – Progresā ziņojums) autori Zintu Miezaini. NNM mērķis ir sniegt informāciju dialogam par katras APP dalībvalsts apņemšanos izstrādi un ieviešanu. Kā norādīts Progresā ziņojumā, Latvijas rīcības plāns bija ļoti atbilstošs un ambiciozs. Nozīmīgas apņemšanās bija vērstas uz sabiedrības līdzdalības valsts pārvaldē struktūru un korupcijas kontroli. Visām APP dalībvalstīm ir jāizstrādā divu gadu rīcības plāns un Latvija atšķiras ar lielu skaitu ambiciozu, ļoti atbilstošu aktivitāšu, kas lielā mērā ir izpildītas. Tomēr, intervētie cilvēki aicināja izvēlēties proaktīvākas komunikācijas formas, lai konsultācijās par plānotajiem lēmumiem piedalītos vairāk nekā tikai elitāras interešu aizstāvības organizācijas (Miezaine, 2012: 11,19).

APP ir brīvprātīga starptautiska iniciatīva, kuras mērķis ir īstenot tās apņemšanās, kurās valdības to iedzīvotājiem sola veicināt caurspīdīgumu, iespējot pilsoņus, apkarot korupciju un uzlabot jaunās tehnoloģijas labākai pārvaldībai. Iepazīstoties ar šo rīcības plānu, autori secina, ka ne tikai veicamajās aktivitātēs nav iekļautas pašvaldības aktivitātes, bet pat neviena no pašvaldībām vai to pārstāvošajām organizācijām nav iekļauta to organizāciju sarakstā, ar ko notikušas konsultācijas. Uz šo problēmu kā būtisku, lai šo rīcības plānu uzskatītu par visaptverošu, norādīts arī Progresā ziņojumā, akcentējot nepieciešamību aktivitātes skatīt ne tikai caur izpildvaras prizmu, bet arī iekļaujot likumdevēja līmeni. Lai notiktu pārmaiņas, ir nepieciešams ne tikai izstrādāt likumprojektus, bet tos saskaņot un akceptēt valdībā, izdiskutēt un nobalsot Saeimā, un piešķirt tā ieviešanai budžetu. Līdz ar to minētais likumprojekts var netikt atbalstīts un pasākumam var arī nebūt rezultāta (Miezaine, 2012: 45). Autori piekrīt izteiktajam viedoklim un uzsver tiesiskā aspekta nozīmi, jo, neveicot izmaiņas normatīvajos aktos, nav iespējams veikt būtiskas izmaiņas, ieviešot atvērtās pārvaldības principus. Autori uzsver, ka analogiska situācijas saglabājas arī MK

2014. gada 23. decembrī apstiprinātajā rīcības plānā jeb nacionālajā pozīcijā Nr. 2 (LR MK, 2014).

Tā kā 2016. gada decembrī Parīzē notikušās Atvērtās pārvaldības 4. globālās konferences deklarācijā ir uzsvērts vietējais līmenis, kas varētu darīt minēto principu ietekmi tuvāku iedzīvotājiem (APP, 2016). Šajā pētījumā autori analizēs vienu no APP virzieniem – informācijas atklātības veicināšana. Tā kā tieši pašvaldība nodrošina saikni ar iedzīvotājiem, tad tiks pētīti jautājumi kad un kā iedzīvotāji var piedalīties lēmumu pieņemšanā, kur un kādu informāciju ir tiesīgi pieprasīt un saņemt, kā arī kādos gadījumos informācija tiks sniegta daļēji vai netiks sniegta nemaz.

Informācijas atklātības un atvērtības tiesiskie aspekti pašvaldībā *Legal aspects of freedom of formation and openness in municipality*

Lai gan Atvērtā pārvaldība ietver vairākus principus, autori uzskata, ka atklātības princips ir viens no svarīgākajiem. Lai izprastu tā būtību, jāsaprot šī jēdziena jēga un daudzie aspekti. Atklāts – tāds, ko neslēpj, nemaskē, tāds, kas pieejams plašākai sabiedrībai, tāds, kur var piedalīties plašāka sabiedrība; arī publisks (Bāliņa, Ēdelmane, Grase, 2006: 112). Publisks (lat. *publicus* – sabiedrisks) – atklāts, daudziem vai visiem pieejams (Andersone, Čerņevska, Kalniņa, 2005: 617). Atvērt – verot attaisīt, padarīt vaļēju attaisot durvis, vāku, padarīt pieejamu (Bāliņa, Ēdelmane, Grase, 2006: 137). Savukārt, angļu valodā vārds *transparent* nozīmē caurspīdīgs, skaidrs, nepārprotams, atklāts, vaļsirdīgs, *transparency* nozīmē caurredzamību (Kalniņa, Kičigins, Kvēle – Kvāle, 2007: 1051).

Atklātība nozīmē, ka administrācija ir pieejama pārbaudei no ārpusē, kamēr caurspīdīgums norāda uz to, ka, izpētot sistēmu tuvāk, tai var „redzēt cauri” pārbaudes un uzraudzības nolūkos. Atklātums un caurspīdīgums, no vienas puses, ļauj ikvienam, kuru skar administratīvais process, zināt šīs darbības pamatojumu un, no otras puses, tas ļauj uzraudzības iestādēm vieglāk veikt administratīvās procedūras pārbaudi no ārpusē. Atklātums un caurspīdīgums ir instrumenti, kas nepieciešami, lai nodrošinātu tiesiskumu, vienlīdzību likuma priekšā, atskaitīšanos un atbildību (Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācija, 1998: 13).

Atklātības princips tiek detalizēti aplūkots vienā no jaunākajām grāmatām *Administratīvas tiesības. Mācību grāmata*, kuras autori ir J. Briede, E. Danovskis, A. Kovaļevska. Grāmatā norādīts, ka atklātība valsts pārvaldē ir viena no demokrātiskas valsts vērtībām, jo tā ļauj sabiedrības locekļiem uzzināt par valsts institūciju darbību. Līdz ar to atklātība padara iespējamu sabiedrības līdzdalību valsts varas īstenošanā un veicina arī sabiedrības kontroli pār valsts institūciju darbību. Atklātība arī sekmē uzticību valsts institūcijām, jo tā ļauj sabiedrības

locekļiem uzzināt un saprast, ko un kāpēc dara valsts institūcijas. Līdz ar to demokrātiskā valstī valsts pārvaldes pienākums ir informēt sabiedrību par savu darbību (Briede, Danovskis, Kovaļevska, 2016: 69).

Valsts pārvaldei pienākums informēt sabiedrību par savu darbību var rasties uz dažādiem pamatiem: pamatojoties uz privātpersonas pieprasījumu; tiesību normās valsts pārvaldei var būt noteikts konkrēts pienākums periodiski vai noteiktās situācijās sagatavot un padarīt pieejamu konkrētu informāciju; iestāde sniedz informāciju pēc savas iniciatīvas. Informācijas sniegšanā ir jānodrošina pieejamība un ērtums. Informācijas atrašanai un saņemšanai ir jābūt vieglai un vienkāršai, informācijai ir jābūt pieejamai dažādām sabiedrības grupām. Professore Jautrīte Briede (grāmatas desmitās nodaļas autore) detalizēti analizē iesniegumus valsts pārvaldē, to veidus un savstarpējo nošķiršana, kā arī valsts pārvaldes atklātību un caurskatāmību (Briede, Danovskis, Kovaļevska 2016: 70, 269).

Autori norāda uz Rīgas domes paveikto šī principa īstenošanā, veicot ne tikai audioierakstus, bet dodot iespēju tiešsaistē vērot Rīgas domes sēdes, darbojas e-portfelis, kurā ir visi domes un komiteju sēdēs skatāmie dokumenti. Vienlaikus autori secina, ka, lai arī jēdziens semantiski nemainās, tā saturs un izrietošā rīcība mainās, kas arī tiks aplūkots turpmāk, analizējot atvērtās pārvaldības tiesiskos aspektus pašvaldībā Latvijā.

Kā pirmais un nozīmīgākais jānorāda Informācijas atklātības likums, tā mērķis ir nodrošināt, lai sabiedrībai būtu pieejama informācija, kura ir iestādes rīcībā vai kuru iestādei atbilstoši tās kompetencei ir pienākums radīt. Šis likums nosaka vienotu kārtību, kādā privātpersonas ir tiesīgas iegūt informāciju iestādē un to izmantot (Informācijas atklātības likums, 1998). Savukārt Paziņošanas likuma mērķis ir nodrošināt iestādes un privātpersonas publiski tiesiskajās attiecībās savlaicīgu, kvalitatīvu un privātpersonas tiesībām un likumiskajām interesēm atbilstošu dokumentu un informācijas paziņošanu adresātam (Paziņošanas likums, 2010). Tiesības uz informāciju ietvertas arī Latvijai saistošajos starptautiskajos līgumos – Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijā un Starptautiskajā paktā par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām. Šīs tiesības ietvertas arī Vispārējā cilvēktiesību deklarācijā. Autori uzsver, ka Eiropā atklātums tiek uzskatīts par patstāvīgu administratīvo tiesību principu, norādot, ka iestāde nodod informāciju atklātībā gan pēc ieinteresētās personas, gan pēc pašas iestādes iniciatīvas (Council of Europe, 1996: 18). Autori secina, ka normatīvos aktos ir noteiktas tiesības uz informāciju, nosakot arī ierobežojumus, tomēr tā ir reakcija uz sabiedrības aktivitātēm. Laikā, kad varas institūtiem samazinās uzticība, valsts pārvaldei jābūt aktīvai, meklējot ceļus un uzrunājot sabiedrību, kā arī veidojot aktīvas līdzdalības formas.

Līdzdalības īstenošanas tiesiskie aspekti pašvaldībā *Legal aspects of implementation of involvement in municipality*

1985. gada 15. oktobrī Strasbūrā tika parakstīta Eiropas vietējo pašvaldību harta, kur 2. pantā noteikts, ka vietējās pašvaldības principam ir jābūt atzītam valsts likumdošanā un kur iespējams, konstitūcijā. Savukārt 3. pantā -vietējā pašvaldība nozīmē vietējās varas tiesības un spēju likumā noteiktajās robežās regulēt un vadīt nozīmīgu valsts lietu daļu uz savu atbildību un vietējo iedzīvotāju interesēs (Eiropas Padome, 1985).

LR Satversmes 101. pantā noteikts, ka ikvienam Latvijas pilsonim ir tiesības likumā paredzētajā veidā piedalīties valsts un pašvaldību darbībā, kā arī pildīt valsts dienestu. Pašvaldības ievēlē pilntiesīgi Latvijas pilsoņi un ES pilsoņi, kas pastāvīgi uzturas Latvijā. Ikvienam ES pilsonim, kas pastāvīgi uzturas Latvijā, ir tiesības likumā paredzētajā veidā piedalīties pašvaldību darbībā. Pašvaldību darba valoda ir latviešu valoda (Satversme, 1922: 101. pants). Profesora Dr.iur. R. Baloža zinātniskajā vadībā izstrādātajos LR Satversmes komentāros (VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības), Gunārs Kusiņš, Satversmes 101. panta komentāru autors, norāda, ka šī panta pirmā daļa konstitucionālā līmenī garantē norādītās tiesības tikai Latvijas pilsonim. Savukārt panta otrajā daļā kā panta subjekti ietverti gan Latvijas pilsoņi, gan tie ES pilsoņi, kas pastāvīgi uzturas Latvijā. Pantā izmantotais formulējums “tiesības piedalīties valsts un pašvaldību darbībā” saturiski ir ļoti apjomīgs formulējums, kas ietver dažādus piedalīšanās veidus, tajā skaitā arī līdzdalību un citus veidus. Pantā nav piedalīšanās veidu uzskaitījuma (Balodis, u.c., 2011: 376).

Lai gan sabiedrībā ar piedalīšanos valsts un pašvaldību darbībā lielākoties saprot tiesības piedalīties likumdevēja - Saeimas vai attiecīgi pašvaldības domes izveidošanā, balsojot un kandidējot vēlēšanās, tomēr tas ir tikai viens no iespējamiem piedalīšanās veidiem. Komentējamais pants dod tiesības ikvienam Latvijas pilsonim likumā paredzētajā veidā ne tikai piedalīties vēlēšanās un tautas nobalsošanā (citādi tas faktiski neparedzētu neko papildus jau esošajam 8., 9. un 80. pantam), bet dod tiesības arī citādos veidos piedalīties likumdošanas, izpildvaras un tiesu varas realizēšanā, ja šāds piedalīšanās veids likumā ir paredzēts. Līdzdalība valsts darbībā var izpausties tiešā vai netiešā veidā, un ar Satversmes 101. pantu tiek aptvertas abas šīs līdzdalības formas (Satversmes tiesa. 2008-35-01. 07.04.2009). Līdzdalības formas ir ļoti dažādas, un tomēr tām, kuras ir varas leģitimitātes pamats, vajadzētu būt nodrošinātām bez maksas (Satversmes tiesa. 2008-40-01. 19.05.2009). Piedalīšanās veidi nedrīkst būt formāli; tiem jābūt efektīviem, jo tikai efektīva piedalīšanās atbilst tautvaldības principam. Arī šo tiesību aizsardzības mehānismiem jābūt efektīviem. Valstij ne tikai jāgarantē pilsonim formālas tiesības piedalīties, bet tai ir pienākums radīt arī priekšnoteikumus (iespeju), lai pilsonis būtu spējīgs piedalīties valsts un

pašvaldību darbā, šo piedalīšanos veicot apzināti un izprotot piedalīšanās būtību. Šajā aspektā pantā norādītā tiesība sasaucas ar tiesībām uz izglītību, vārda brīvību, sapulču brīvību, tiesību vērsties ar iesniegumiem valsts un pašvaldību iestādēs. Tomēr Satversmes tiesa ir atzinusi, ka šajā pantā noteiktās tiesības nav absolūtas, jo Satversmes 101. pants ietver nosacījumu “likumā paredzētā veidā”. Līdz ar to Satversme noteic, ka šo tiesību izmantošanas veids nosakāms ar likumu”, norāda G. Kusiņš (Balodis u.c., 2011: 385).

2009. gada 1. oktobrī Starptautisko nevalstisko organizāciju konferencē tika apstiprināti Sabiedrības līdzdalības lēmumu pieņemšanā labās prakses kodekss, kas iedalīja līdzdalības līmeņus – informācijas pieejamība, konsultācijas, dialogs un partnerība (Конференция МНПО СОВЕТА ЕВРОПЫ, 2009). Autori uzsver, ka Latvijā tiesiski ir nostiprinātas tiesības uz informācijas pieejamību, tomēr nav risināts jautājums par konsultācijām – viedokļa prasīšana no ieinteresētām personām, dialogu, kas paredz viedokļu apmaiņu, vienojoties par kopējām interesēm, un partnerību, kas paredz pastāvīgu sadarbību un kopēju atbildību visa procesa garumā no dienas kārtības noteikšanas līdz lēmuma pieņemšanai un izpildei. Partnerība ir līdzdalības augstākais līmenis.

Latvijā valsts pārvaldes darbības pamatā ir Valsts pārvaldes iekārtas likums. Valsts pārvalde ir pakļauta likumam un tiesībām, tā savas pilnvaras var izmantot tikai atbilstoši pilnvarojuma jēgai un mērķim. Valsts pārvalde savā darbībā ievēro labas pārvaldības principu, kas noteikts minētā likuma 10. panta piektajā daļā, ietverot tajā atklātību pret privātpersonu un sabiedrību, datu aizsardzību, taisnīgu procedūru īstenošanu saprātīgā laikā un citus noteikumus, kuru mērķis ir panākt, lai valsts pārvalde ievērotu privātpersonas tiesības un tiesiskās intereses (Valsts pārvaldes iekārtas likums, 2002: 10. pants).

Labas pārvaldības principa izpratne tiek nemitīgi attīstīta tiesību doktrīnā un judikatūrā. Tas ir konstitucionāls vispārējais tiesību princips, kas netieši ietverts LR Satversmē un ir atzīts par ES pamattiesību. Labas pārvaldības princips veidojies no dabisko tiesību izpratnes, un tā jēga ir taisnīguma nodrošināšanā, radušos zaudējumu atlīdzināšanā vai iepriekšējā, pirms labas pārvaldības principa pārkāpuma, stāvokļa atjaunošanā. Labas pārvaldības principa realizācija ir nozīmīga, lai valsts ikvienam garantētu iespēju realizēt tiesības un tiesiskās intereses attiecībās ar valsts institūciju: 1) ierobežojot valsts pārvaldes patvaļu un ļaunprātīgu varas izmantošanu, 2) nodrošinot sabiedrības aizsardzību pret valsts varas neierobežotu izpausmi, 3) reglamentējot privātpersonas un valsts pārvaldes tiesisko attiecību un faktiskās rīcības izpausmju robežas (LR Tiesībsargs, 2014).

Likums “Par pašvaldībām” reglamentē Latvijas pašvaldības darbības vispārīgos noteikumus un ekonomisko pamatu, pašvaldību kompetenci, domes un tās institūciju, kā arī domes priekšsēdētāja tiesības un pienākumus, pašvaldības attiecības ar MK un ministrijām, kā arī pašvaldību savstarpējo attiecību vispārīgos noteikumus. Likumā atklātības princips tiek realizēts nosakot, ka Domes sēdes ir

atklātas, ja likumos nav noteikts citādi, tās gaitu protokolē, ieraksta audioformātā, kuru ievieto pašvaldības domes mājaslapā internetā. Balsošana domes sēdēs ir atklāta un vārdiska, komitejas sēdes ir atklātas (Par pašvaldībām, 1994: 26., 37., 56. pants). Autori vērs uzmanību, ka jau 1992. gada pieņemtajā likumā „Par galvaspilsētas Rīgas pašvaldību” 8. pantā tika noteikta, ka Rīgas pašvaldības institūciju darbība ir atklāta. Iedzīvotājiem un masu informācijas līdzekļiem ir tiesības saņemt informāciju par pašvaldības institūciju darbības jautājumiem, kā arī iepazīties ar dokumentu saturu, kas glabājas Rīgas pašvaldības institūcijās. Rīgas Domes sēdes ir atklātas. Saskaņā ar 18. pantu Rīgas Domei ir tiesības izlemt, kuri jautājumi izskatāmi slēgtās sēdēs. Rīgas Domes lēmumi visos gadījumos jādara zināmi sabiedrībai (Par galvaspilsētas Rīgas pašvaldību, 1992: 18. pants).

Autori secina, ka atklātības tradīcijas pašvaldībā jau ir kopš neatkarības atjaunošanas un tas ir ļāvis saglabāt iedzīvotāju uzticību, kas viennozīmīgi paaugstina pašvaldību darbības novērtējumu. Pēdējie grozījumi likumā “Par pašvaldībām”, kas stājās spēkā 2015. gada 6. novembrī, 45. panta piekto un sesto daļu izsaka jaunā redakcijā ”Republikas pilsētas domes saistošos noteikumus un to paskaidrojuma rakstu publicē oficiālajā izdevumā “Latvijas Vēstnesis”. Novada domes saistošos noteikumus un to paskaidrojuma rakstu publicē oficiālajā izdevumā “Latvijas Vēstnesis” vai vietējā laikrakstā, vai bezmaksas izdevumā. Novada dome pieņem saistošos noteikumus, kuros nosaka saistošo noteikumu publicēšanas vietu. Saistošos noteikumus, kuros noteikta saistošo noteikumu publicēšanas vieta, publicē oficiālajā izdevumā “Latvijas Vēstnesis”. Novada dome saistošo noteikumu publicēšanas vietu maina ne biežāk kā reizi gadā.” Autori uzsver, ka šī norma turpina jau esošās atklātības tradīcijas pašvaldībā un vēlreiz pasvīturo iedzīvotāju iespēju gūt tiešu informāciju par pašvaldības darbu un pieņemtajiem saistošajiem noteikumiem. Jāatgādina, ka pieeja informācijai ir zemākā līdzdalības forma jeb tas ir tikai pamats līdzdalības uzsākšanai. Likums „Par pašvaldībām” paredz, ka pašvaldības gada publiskais pārskats ietver informāciju par iedzīvotāju un juridisko personu līdzdalību pašvaldības teritorijas attīstības programmas un teritorijas plānojuma apspriešanā un pilnveidošanā (Grozījumi likumā "Par pašvaldībām", 2000: 72. pants). Minētā norma likumā stājās spēkā 2001. gada 11. martā un tā tika iekļauta, izslēdzot revīzijas komisijas izveides obligātumu. Autori secina, ka likumā „Par pašvaldībām” nav norādīts, kādā veidā varētu tikt īstenota līdzdalība.

Teritorijas attīstības plānošanas likuma 4. panta pirmā daļa nosaka sabiedrības līdzdalība teritorijas attīstības plānošanā, paredzot institūciju pienākumu nodrošināt informācijas un lēmumu pieņemšanas atklātumu, noskaidrot sabiedrības viedokli un organizēt sabiedrības līdzdalību attiecīgās teritorijas attīstības plānošanā, sniedzot pēc iespējas plašu un saprotamu informāciju. Šī panta trešā daļa norāda, lai nodrošinātu teritorijas plānojuma

publisko apspriešanu, attiecīgā institūcija konsultējas ar sabiedrību pirms lēmumu pieņemšanas. Institūcija savā mājaslapā internetā publicē informāciju par teritorijas plānojuma un tā grozījumu izstrādes uzsākšanu, publiskās apspriešanas kārtību, vietu un termiņiem, par to, kur un kad var iepazīties ar attiecīgās teritorijas plānojumu un tā grozījumiem un kā iesniedzami rakstveida priekšlikumi un atsauksmes. Kā šo darbību mērķis panta ceturtajā un sestajā daļās ir pasvītrotas privātpersonu un sabiedrības interešu līdzsvarošana ar teritorijas ilgtspējīgas attīstības iespējām, institūcijām, izstrādājot teritorijas attīstības plānošanas dokumentus, ir pienākums līdzsvaroti izvērtēt izteiktos priekšlikumus un savus lēmumus pamatot, kā arī paziņot tos sabiedrībai un priekšlikumu iesniedzējiem. Šajā normā ir noteiktas ne tikai institūcijas tiesības, bet arī iedzīvotāju tiesības šī panta piektajā daļā - ikvienam ir tiesības iepazīties ar spēkā esošajiem un publiskajai apspriešanai nodotajiem teritorijas attīstības plānošanas dokumentiem, piedalīties to publiskajā apspriešanā, izteikt un aizstāvēt savu viedokli un noteiktā termiņā iesniegt rakstveida priekšlikumus (Teritorijas attīstības plānošanas likums, 2011: 4. pants).

Saskaņā ar MK 2012. gada 2. maija noteikumu Nr. 309 „Noteikumi par koku ciršanu ārpus meža” 17. punktu, pirms šo lēmuma par atļaujas došanu pieņemšanas pašvaldība rīko publisko apspriešanu, ja koku ciršana paredzēta pilsētas vai ciema teritorijā esošā publiski pieejamā valsts vai pašvaldības īpašumā esošā objektā vai pašvaldības saistošajos noteikumos noteiktā sabiedrībai nozīmīgā gadījumā. Pēc publiskās apspriešanas rezultātu apkopošanas vietējā pašvaldība pieņem lēmumu par koku ciršanu pilsētas vai ciema teritorijā (Noteikumi par koku ciršanu ārpus meža, 2012: 17. punkts).

Arī Būvniecības likuma 4. pants nosaka, ka būvniecībā ievēro sabiedrības līdzdalības principu, saskaņā ar kuru, šajā likumā noteiktajos gadījumos, tiek nodrošināta būvniecības ieceres publiska apspriešana. Šī likuma 14. panta trešā daļa paredz, ka, izskatot būvniecības ieceres iesniegumu, būvvalde atkarībā no būvniecības ieceres veida lemj par būvatļaujas izdošanu, atteikumu izdot būvatļauju vai būvniecības ieceres publisku apspriešanu. Savukārt minētā panta piektā daļa ietver gadījumus, kad publiskā apspriešana būvvaldei ir jānodrošina, piemēram, ja blakus dzīvojamai vai publiskai apbūvei ir ierosināta tāda objekta būvniecība, kurš var radīt būtisku ietekmi (smaku, troksni, vibrāciju vai cita veida piesārņojumu), bet kuram nav piemērots ietekmes uz vidi novērtējums. Pašvaldība saistošajos noteikumos var paredzēt arī citus gadījumus, kad rīkojama būvniecības ieceres publiska apspriešana. Publiskas apspriešanas rezultātus var izmantot, lai ietvertu būvatļaujā papildu nosacījumus, kas attiecas uz iepriekš minēto būves ietekmi uz vidi. Ja būvatļauja izdota, pārkāpjot šīs daļas noteikumus, augstāka iestāde vai tiesa, izlemjot jautājumu par apstrīdētās vai pārsūdzētās būvatļaujas tiesiskumu, izvērtē, vai pārkāpums ir tik būtisks, ka

būvatļauja atceļama, un it īpaši pārbauda to, vai nav pārkāptas sabiedrības līdzdalības tiesības lēmumu pieņemšanā (Būvniecības likums, 2013: 14. pants).

MK 2009. gada 25. augusta noteikumi Nr. 907 „Sabiedrības līdzdalības kārtība attīstības plānošanas procesā” nosaka sabiedrības līdzdalības kārtību Saeimas, MK, tiešās valsts pārvaldes iestāžu, valsts pārvaldes iestāžu, kas nav padotas MK, plānošanas reģionu un pašvaldību (turpmāk – institūcijas) attīstības plānošanas procesā. Šo noteikumu 6. un 7. punkti nosaka, kādos attīstības plānošanas posmos un kādos veido ir iespējama līdzdalība, uzsverot, ka bez vispārējām līdzdalības formām sabiedrības pārstāvji var līdzdarboties attīstības plānošanā pašvaldībā, sagatavojot atzinumu attīstības plānošanas dokumentam pirms lēmuma pieņemšanas pašvaldības normatīvajos aktos noteiktajā kārtībā un sniedzot iebildumus un priekšlikumus pašvaldības domes sēdēs, komitejās un komisijās atbilstoši pašvaldības nolikumam (Sabiedrības līdzdalības kārtība attīstības plānošanas procesā, 2009: 7. punkts). Autori uzskata, ka šāda detalizēta līdzdalības posmu un veidu uzskaitē var būt par šķērslī veiksmīgai sadarbībai, jo tā ierobežo ikvienu, kurš vēlētos līdzdarboties, prasot speciālas zināšanas, nav noteikts, kas notiek gadījumā, ja nav notikusi līdzdalība atbilstoši normatīvajam regulējumam.

Autori secina, ka dažādi līdzdalības veidi ir paredzēti dažādās tiesību jomās, tomēr tas rada sadrumstalotu priekšstatu par tiesisko regulējumu pašvaldību jomā, nodrošinot atvērtās pārvaldības principus. Savukārt Valsts pārvaldes iekārtas likuma 10. panta piektā daļa labas pārvaldības jēdzienu sašaurina līdz atklātībai informācijas pieejamības izpratnē, jo tiek uzsvērtā datu aizsardzība un privātpersonas tiesības un tiesiskās intereses. Līdz ar to autori uzskata, ka, lai nodrošinātu vispārīgu un vienvērtīgu pieeju, nepieciešams grozīt Valsts pārvaldes iekārtas likuma 10. pantu, kas nosaka valsts pārvaldes principus, paredzot valsts pārvaldes pienākumu nodrošināt efektīvu sabiedrības līdzdalību dažādās formās.

Secinājumi un priekšlikumi *Conclusions and proposals*

Latvija 2011. gadā ir pievienojusies Atvērtās pārvaldības partnerībai un LR MK ir apstiprinājis divus rīcības plānus, kas tika veidoti, neiesaistot pašvaldības vai to pārstāvošās organizācijas. Tiesības uz informācijas pieejamību, tajā skaitā, pašvaldībās ir nodrošinātas tiesību aktos, nosakot arī ierobežojumus, kas ir līdzdalības sākums, lai veiktu konsultācijas, izveidotu dialogu un nodrošinātu partnerību. Satversmē 101. pantā noteikts, ka ikvienam Latvijas pilsonim ir tiesības likumā paredzētajā veidā piedalīties valsts un pašvaldību darbībā, kas atbilstoši tiesībzinātnieku atziņām neietver sevī tikai dalību vēlēšanās, bet dod tiesības arī citādos veidos piedalīties likumdošanas, izpildvaras un tiesu varas realizēšanā, ja šāds piedalīšanās veids likumā ir paredzēts.

Piedalīšanās veidi nedrīkst būt formāli, tiem jābūt efektīviem, jo tikai efektīva piedalīšanās atbilst tautvaldības principam. Atsevišķi tiesību akti dažādās jomās nosaka pašvaldības un to veidoto iestāžu pienākumu veikt sabiedriskās apspriešanas. Pārāk sīks un detalizēts līdzdalības uzskaitījums var nevis veicināt, bet traucēt līdzdalību, padarot to birokrātisku un ļoti normatīvu.

Lai nodrošinātu efektīvas sabiedrības un valsts pārvaldes, tajā skaitā, pašvaldību konsultācijas, dialogu un partnerību, akcentējot sabiedrības līdzdalības nozīmīgumu, priekšlikums izteikt Valsts pārvaldes iekārtas likuma 10. panta trešo daļu sekojošā redakcijā: “valsts pārvalde darbojas sabiedrības interesēs, nodrošinot efektīvu sabiedrības līdzdalību dažādās formās.”

Summary

In 2011 Latvia joined the Open Government Partnership. The government has adopted two plans of action which were created without involvement of the local authorities or their representative organizations. A municipality should provide its citizens' participation in self-government; in order to increase the public's awareness of the activities of municipalities and their ability to participate in the discussions, measures must be taken. According to section 101 of the Constitution, every Latvian citizen has the right to participate in the national and local government's activities, which, according to legal scholar conclusions, does not include only participation in elections, but also provides rights for participation in other bodies of the legislature, the executive and the judiciary, unless this type of participation is not specified by law. The forms of participation cannot be formal; it must be effective, as only effective participation corresponds to democratic principles. The right of access to information includes legislation introduced by local authorities, defining the limits of involvement to consult, to establish a dialogue, and to ensure partnership. Separate legal acts in various fields are determined by the local authorities, and their institutions initiate public discussions. A too extensive and detailed list of participants increases bureaucratic barriers that restrict their participation. The aim of the research study is to analyse the legal aspects of Latvian Open Governance, describe the problems observed in practice, and offer a deeper understanding of what exactly should be done to solve the problem. In order to provide a general and uniform approach, it is necessary to supplement the 10th section of the State Administration Structure Law, which determines the national regulatory principles in addition to the third paragraph, the first sentence after the word "interest" with the following: "ensuring effective public participation in various forms".

Literatūra References

- Andersone, I., Čerņevska, I., Kalniņa, I. (2005). *Ilustrēta svešvārdu vārdnīca*. Rīga: Avots, 891 lpp.
- Balodis, R. u.c. (2011) *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības*. Rīga: Latvijas Vēstnesis. 864 lpp.

- Bāliņa, R., Ēdelmane, I., Grase, I. (2006). *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: Avots, 1210 lpp.
- Briede, J., Danovskis, E., Kovaļevska, A. (2016). *Administratīvās tiesības. Mācību grāmata*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 351 lpp.
- Būvniecības likums. Latvijas Republikas likums. Pieņemts 09.07.2013. Stājās spēkā 01.10.2014. Publicēts "*Latvijas Vēstnesis*", 146 (4952), 30.07.2013.
- Council of Europe (1996). *Administration and you (Principles of Administrative Law Concerning the Relations Between Administrative Authorities and Private Persons)*. Handbook. Strasbourg: Council of Europe Publishing, p.536.
- Eiropas vietējo pašvaldību harta. Starptautisks līgums. Eiropas Padome. Pieņemts 15.10.1985. Strasbūrā. Stājās spēkā 01.04.1997. Publicēts "*Latvijas Vēstnesis*", 37, 28.02.1996.
- Grozījumi likumā "Par pašvaldībām". Latvijas Republikas likums. Pieņemts 21.12.2000.. Stājās spēkā 19.01.2001. Publicēts "*Latvijas Vēstnesis*" 3 (2390), 05.01.2001.
- Informācijas atklātības likums. LR likums. Pieņemts 29.10.1998. Stājās spēkā 20.11.1998. Publicēt "*Latvijas Vēstnesis*" 334/335, 06.11.1998.
- Kalniņa, Dz., Kičigins, E., Kvēle-Kvāle, K. (2007). *Angļu – latviešu vārdnīca*. Rīga: Avots, 1241 lpp.
- Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2014.-2020.gadam. Saeimas paziņojums. Pieņemts 20.12.2012. Stājās spēkā 20.12.2012. Publicēts "*Latvijas Vēstnesis*" 6, 09.01.2013.
- Latvijas Otrais Nacionālais rīcības plāns. 06.10.2016. aktuālā versija. Ministru kabinets, 23.12.2014. (sēdes protokols Nr. 72, 89.§). Pieejams: http://www.mk.gov.lv/sites/default/files/attachments/ogp_2_plans_aktualizets_05.12.2016.pdf aplūkots 30.12.2017.
- Latvijas Republikas Ministru kabinets (2011). Ministru kabineta rīkojums Nr. 672. (prot.Nr.74 20§) Par darba grupu Latvijas dalības nodrošināšanai atvērtās pārvaldības partnerības iniciatīvā. Pieņemts 19.12.2011. Stājās spēkā 19.12.11. Zaudējis spēku 18.06.2013. [b.i.].
- Latvijas Republikas Ministru kabinets (2011). Ministru kabineta sēdes protokols Nr.52 (26.§), 2011.gada 13.septembris. Pieejams: <http://tap.mk.gov.lv/mk/mksedes/saraksts/protokols/?protokols=2011-09-13>, aplūkots 30.01.2017.
- Latvijas Republikas Ministru kabinets (2014). Deklarācija par Māra Kučinska vadītā Ministru kabineta iecerēto darbību, 2014.gada novembris. [b.i.] Pieejams: http://www.mk.gov.lv/sites/default/files/editor/20160210_mkucinskis_vald_prior_gala_vers_0.pdf, aplūkots 30.01.2017.
- Latvijas Republikas Ministru kabinets (2014). Latvijas Republikas nacionālās pozīcija Nr. 2. „Par Latvijas dalību atvērtas pārvaldības partnerības iniciatīvā”, 2014.gada 23.decembris (sēdes protokols Nr.72 89§). Publiski nav pieejams. Aplūkots 30.12.2017.
- Latvijas Republikas Ministru kabinets (2015) Ministru kabineta sēdes protokols Nr.66 (49.§) Informatīvais ziņojums "Par Latvijas dalības nodrošināšanu Atvērtas pārvaldības partnerības iniciatīvā". Pieņemts 08.12.2015. Publicēts "*Latvijas Vēstnesis*" 244, 14.12.2015.
- Latvijas Republikas Satversme. Latvijas Republikas likums. Pieņemts 15.02.1922. Stājās spēkā 07.11.1922. Publicēts "*Latvijas Vēstnesis*", 43, 01.07.1993. Pēdējie grozījumi 19.05.2016. Stājās spēkā 14.06.2016.
- Latvijas Republikas Tiesībsargs (2014). *Laba pārvaldība*. 29.12.2014. Pieejams: <http://www.tiesibsargs.lv/cilvektiesibas/laba-parvaldiba/>, aplūkots 12.01.2017.
- Miezaine, Z. (2012) Neatkarīgas novērtēšanas mehānisms: Latvijas progresa ziņojums 2012-2013. Biedrības "Risnājumu darbnīca" sabiedriskās politikas analītiķe. Pirmais progresa ziņojums. Pieejams: http://www.opengovpartnership.org/sites/default/files/Latvia_final_2012.pdf, aplūkots 22.12.2016.

- Miezaine, Z.(2014) Latvija Atvērtas pārvaldības partnerībā – laiks izvirzīt jaunus mērķus. Pieejams:<http://providus.lv/article/latvija-atvertas-parvaldibas-partneriba-laiks-izvirzit-jaunus-merkus>, aplūkots 27.12.2016.
- Noteikumi par koku ciršanu ārpus meža (2012). Ministru kabineta noteikumi nr.309. Pieņemts 02.05.2012. Stājās spēkā 09.05.2012. Publicēts “*Latvijas Vēstnesis*”,70 (4673), 08.05.2012.
- Open Government Declaration. Pieejams: <http://www.opengovpartnership.org/about/open-government-declaration>, aplūkots 30.12.2017.
- Open Government Partnership. WHAT IS THE OPEN GOVERNMENT PARTNERSHIP? Pieejams: <http://www.opengovpartnership.org/about>, aplūkots 22.12.2016.
- Paris Declaration 4th Global Summit of the Open Government Partnership. Pieejams: https://en.ogpsummit.org/app/uploads/2016/12/OGP-Summit_PARIS-DECLARATION_EN.pdf, aplūkots 30.01.2017.
- Par galvaspilsētas Rīgas Pašvaldību. Latvijas Republikas likums. Pieņemts 10.06.1992. Stājās spēkā 30.06.1992. Publicēts “*Ziņotājs*”26, 25.06.1992. Zaudējis spēku 09.06.1994.
- Par pašvaldībām. Latvijas Republikas likums. Pieņemts 19.05.1994. Stājās spēkā 09.06.1994. Publicēts “*Latvijas Vēstnesis*” 61, 24.05.1994. Pēdējie grozījumi 08.10.2015. Stājās spēkā 06.11.2015.
- Paziņošanas likums. Latvijas Republikas likums. Pieņemts 16.06.2010. Stājās spēkā 01.01.2011. Publicēts “*Latvijas Vēstnesis*” 102, 30.06.2010. Pēdējie grozījumi 14.06.2012. Stājās spēkā 01.07.2012.
- Sabiedrības līdzdalības kārtības attīstības plānošanas procesā. MK noteikumi Nr.907. Pieņemts 25.08.2009. Stājās spēkā 05.09.2009. Publicēts “*Latvijas Vēstnesis*”,141 (4127), 04.09.2009.
- Teritorijas attīstības plānošanas likums. LR likums. Pieņemts 13.10.2011. Stājās spēkā 01.12.2011. Publicēts “*Latvijas Vēstnesis*”,173 (4571), 02.11.2011.
- TVNET/LETA (2016). *Cilvēki neuzticas politiskajām partijām, Saeimai un valdībai*. 2016.gada 28.decembrī. Pieejams: <http://www.tvnet.lv/zinas/latvija/640899-cilveki-neuzticas-politiskajam-partijam-saeimai-un-valdibai>, aplūkots 30.12.2016.
- Valsts pārvaldes iekārtas likums. Latvijas Republikas likums. Pieņemts 06.06.2002. Stājās spēkā 01.01.2003. Publicēts “*Latvijas Vēstnesis*” 94, 21.06.2002. Pēdējie grozījumi 05.05.2016. Stājās spēkā 08.06.2016.
- Кодекс рекомендуемой практики гражданского участия в процессе принятия решений. Конференция МНПО Совета Европы, 01.10.2009. Pieejams: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016802eedd4>, aplūkots 30.01.2017.

INFORMĀCIJAS NODROŠINĀŠANA PUBLISKAJĀ IEPIRKUMĀ

Provision of Information in Public Procurement

Una Skrastiņa

Biznesa augstskola Turība, Latvija

Juris Radzevičs

Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija

Abstract. *The provision of information in public procurement is the only way for both society and tenderers to obtain information about the legitimate process of public procurement. Since the exchange of information is regulated by the Public Procurement Law and other laws and regulations, it is not always clear for the involved parties how to apply this regulation in practice. As a result, information that could be accessed and received in a timely manner and could be used to defend tenderers' interests is not asked for, and the tenderers frequently request information that is of restricted accessibility or is not unclassified. The aim of this research is to analyse the legal regulation of information provision in the public procurement field in Latvia, to detect the most common problems in practice and to give possible solutions to them. Tasks - to study the legal regulation, legal scientists' views, problems in practice and, gathering the information, to give possible solutions to them. The descriptive, dogmatic, historical, comparative and analytical research methods were used in this research. Results - two important principles can conflict when providing information – the principle of transparency and competition. So the contracting authority should evaluate in each situation, which of them should be more important.*

Keywords: *exchange of information, principle of transparency, public procurement.*

Ievads

Introduction

Publiskais iepirkums ir nozīmīgs publiskā sektora ieguldījumu aspekts: tas veicina ekonomikas attīstību un ir svarīgs elements vienotā tirgus darbības uzlabošanā. Publiskajam iepirkumam ir liela nozīme — tas veido aptuveni 19 % no Eiropas Savienības (turpmāk - ES) iekšzemes kopprodukta (turpmāk – IKP), un tas ir mūsu ikdienas dzīves daļa (Eiropas Komisija, 2015). Lai gan publiskā iepirkuma laikā nepārtraukti notiek informācijas apmaiņa un Publisko iepirkumu likums (turpmāk – PIL) paredz dažādus informācijas nodrošināšanas veidus,

tomēr arī citi normatīvie akti reglamentē šo jomu, tādēļ to savstarpējā piemērošana praksē rada problēmas, jo ne vienmēr ir viennozīmīgi izprotama šo tiesību normu savstarpējā piemērošana. Pētījuma tēmas aktualitāti pamato jau šobrīd esoša neviennozīmīga šo jautājumu izpratne, jaunu, ātrāku saziņas līdzekļu ienākšana ikdienā, PIL jaunā redakcijā, kas stājas spēkā 2017. gada 1. martā, jo informācijas apmaiņas un nodrošināšanas institūts publiskajos iepirkumos nonācis kārtējo pārmaiņu priekšā. Pētījuma mērķis ir analizēt informācijas nodrošināšanas tiesisko regulējumu publisko iepirkumu jomā Latvijā, konstatēt praksē biežāk sastopamās problēmas un piedāvāt to risināšanas iespējas. Pētījuma metodes: deskriptīvā, dogmatiskā, vēsturiskā, salīdzinošā, analītiskā. Lai sasniegtu izvirzīto mērķi, tiek noteikti šādi uzdevumi: analizēt tiesību aktus, tiesību zinātnieku atziņas, praksē konstatētās problēmas un, apkopojot informāciju, sniegt priekšlikumus pētāmo jautājumu risināšanai. Pētījuma rezultātā noskaidrots, ka divi svarīgi publisko iepirkumu principi var būt pretrunā viens ar otru, atklātība un brīva konkurence, tāpēc pasūtītājam jāizvērtē situācija katrā konkrētajā gadījumā atsevišķi, pirms tiek pieņemts lēmums par informācijas izsniegšanu. Tā kā atklāts konkurss ir viena no biežāk piemērotajām iepirkuma procedūrām, šajā pētījumā tiks analizēta informācijas nodrošināšana šīs procedūras ietvaros, ņemot vērā normatīvos aktus, kas pieņemti līdz 2017. gada 30. janvārim.

Publisko iepirkumu nozīme *Significance of public procurement*

Publiskie iepirkumi tiek apspriesti un vērtēti visaugstākajās ES institūcijās, cita starpā stratēģijā “Eiropa 2020” gudrai, ilgtspējīgai un integrējošai izaugsmei” (turpmāk – stratēģija “Eiropa 2020”) Eiropas Komisija (turpmāk – EK) norāda, ka vajadzīga tāda stratēģija, kas palīdzētu izkļūt no krīzes spēcīgākiem un padarītu ES par gudru, ilgtspējīgu un integrējošu ekonomiku ar augstu nodarbinātības, ražīguma un sociālās kohēzijas līmeni (Eiropas Komisija, 2010). Stratēģijā “Eiropa 2020” publiskajam iepirkumam ir svarīga nozīme, jo tas ir viens no tirgus instrumentiem, kas izmantojams, lai panāktu gudru, ilgtspējīgu un iekļaujošu izaugsmi, vienlaikus nodrošinot visefektīvāko publiskā sektora līdzekļu izmantošanu, norādīts Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvā 2014/24/ES (2014. gada 26. februāris) par publisko iepirkumu un ar ko atceļ Direktīvu 2014/18/EK (turpmāk – Direktīva 2014/24/ES). Direktīvas 2014/24/ES preambulā norādīts, ka minētajam nolūkam publiskā iepirkuma noteikumi būtu jāpārskata un jāmodernizē, lai palielinātu publiskā sektora izdevumu efektivitāti, atvieglotot jo īpaši mazo un vidējo uzņēmumu piedalīšanos publiskajos iepirkumos, un lai dotu iespēju iepirkumu rīkotājiem labāk izmantot publisko iepirkumu kopēju sabiedrisko mērķu atbalstam. Turklāt ir nepieciešams precizēt

galvenos jēdzienus un koncepcijas, lai nodrošinātu juridisko noteiktību un ietvertu dažus ar tiem saistītus ES Tiesas (turpmāk –Tiesa) iedibinātās judikatūras aspektus (Direktīva 2014/24/ES, 2014: 2. paragrāfs).

Arī Latvijā publiskiem iepirkumiem tiek piešķirta liela vērība, jo, kā norāda par jaunā PIL likumprojektu atbildīgās Saeimas Tautsaimniecības, agrārās, vides un reģionālās politikas komisijas priekšsēdētājs R. Naudiņš: „Šis ir viens no mūsu valsts tautsaimniecībai svarīgākajiem likumprojektiem, kuram jābūt pietiekami efektīvam, un sabiedrībai no tā jāgūst maksimāls labums.” (Saeima, 2016). Dalībvalstīm Direktīvas 2014/24/ES regulējums bija jāpārņem līdz 2016. gada 18. aprīlim, taču atsevišķas prasības dalībvalstis var atlikt līdz 2018. gada 18. oktobrim (piemēram, pāreju uz pilnīgi elektronisku iepirkumu norisi) un attiecībā uz centralizēto iepirkumu struktūrām līdz 2017. gada 18. aprīlim (Direktīva 2014/24/ES, 2014: 90). Ar novēlošanos PIL jaunā redakcijā Saeimā tika pieņemts 2016. gada 15. decembrī, ieviešot pārmaiņas arī informācijas nodrošināšanas jomā. Tā kā informācijas nodrošināšana publiskajos iepirkumos cieši saistāma ar atklātības principa realizēšanu, sākumā tiks analizēts pats princips, lai izprastu tā būtību un jēgu publiskajos iepirkumos.

Tiesības saņemt informāciju un atklātības ievērošana ***Right to obtain information and transparency compliance***

Latvijas Republikas (turpmāk – LR) Satversmē norādīts, ka tiesības brīvi saņemt informāciju ietilpst tiesībās uz vārda brīvību un paredz, ka ikvienam ir tiesības brīvi iegūt informāciju (LR Satversme, 1922: 100. pants). Atklātības princips ir arī viens no svarīgākajiem publisko iepirkumu principiem, PIL 2. pantā definētais likuma mērķis cita starpā ir nodrošināt iepirkuma procedūras atklātumu. Atklātums parāda sabiedrībai administratīvos procesus, jo administratīvās iestādes informē (nodod atklātībai) sabiedrību par tām ziņām, kas ir tās rīcībā. Šādu informāciju, ja to nepārprotami neaizliedz likums, var saņemt ikviens. Informācijas nodošana atklātībai var būt gan pēc ieinteresētās personas, gan administratīvās iestādes iniciatīvas (Council of Europe, 1996: 18). Atklātība nozīmē, ka administrācija ir pieejama pārbaudei no ārpusē, kamēr caurspīdīgums norāda uz to, ka, izpētot sistēmu tuvāk, tai var „redzēt cauri” pārbaudes un uzraudzības nolūkos. Atklātums un caurspīdīgums, no vienas puses, ļauj ikvienam, kuru skar administratīvais process, zināt šīs darbības pamatojumu un, no otras puses, tas ļauj uzraudzības iestādēm vieglāk veikt administratīvās procedūras pārbaudi no ārpusē, tie ir instrumenti, kas nepieciešami, lai nodrošinātu tiesiskumu, vienlīdzību likuma priekšā, atskaitīšanos un atbildību (Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācija, 1998: 13).

ES Tiesas pienākums ir sniegt ES tiesību aktu galīgo saistošo interpretāciju (Līgums par Eiropas Savienību, 2012: 19), tāpēc aplūkosim dažus ES Tiesas

spriedumus, kuros šis princips tika skatīts. Kā norāda ES Tiesa 2012. gada 29. marta spriedumā lietā C-599/10 un 2008. gada 19. jūnija sprieduma lietā C-454/06, 31. un 32. paragrāfs, pienākuma nodrošināt pārskatāmību galvenais mērķis ir garantēt, ka nepastāv favorītisma un līgumslēdzējas iestādes patvaļības risks. Ņemot vērā publisko iepirkumu pārrobežu raksturu, atklātības princips nosaka to, ka pasūtītājam jānodrošina, lai piegādātājs, kurš atrodas citas dalībvalsts teritorijā, brīvi piekļūtu atbilstošai informācijai par līgumu pirms tā slēgšanas tiesību piešķiršanas un lai šis piegādātājs varētu iesniegt piedāvājumu, ja to vēlētos (ES Tiesa 2005. gada 21. jūlija spriedums lietā Nr. C-231/03: 21. paragrāfs; ES Tiesa 2007. gada 13. novembra spriedums lietā C-507/03: 29. paragrāfs; ES Tiesa 2010. gada 18. novembra spriedums lietā C-226/09: 32. paragrāfs.)

Arī LR Augstākā tiesa (turpmāk – AT) ir skatījusi strīdus par informācijas pieejamību un nodrošināšanu, piemēram, 2010. gada 1. jūlija spriedumā lietā SKA-347/2010 atzīts, ka tiesību uz informāciju nozīmīgi demokrātiskā sabiedrībā nav iespējams pārvērtēt, jo tās ir būtiskas šīs sabiedrības vērtību nodrošināšanai. Tiesības uz informāciju ir viens no demokrātiskas sabiedrības pamatiem. Īstenojot tiesības uz informāciju, ir jāpanāk, lai valsts pārvalde būtu atklāta, pieejama un tās darbība – pārskatāma. Īstenojot tiesības saņemt informāciju, sabiedrība var pārliecināties, vai valsts pārvalde darbojas tās interesēs, kā to paredz Valsts pārvaldes iekārtas likuma 10. panta trešā daļa, un sabiedrībai ir visas tiesības saņemt vispārēji pieejamo informāciju (t.i., tādu, kas nav noteikta kā ierobežotas pieejamības informācija). Turklāt informācijas saņemšana ir galvenais priekšnosacījums, lai persona varētu īstenot savas tiesības šo informāciju izplatīt un paust par to (vai, ņemot to vērā) savu viedokli (LR AT 2010. gada 1. jūlija spriedums lietā SKA-347/2010: 15. paragrāfs; LR AT 2007. gada 8. jūnija spriedums lietā SKA-194/2007: tēzes). Piemēram, viena no atklātības principa realizācijas formām ir iepirkuma plāna publicēšana. Katra valsts pārvaldes iestāde atbilstoši tās uzdevumiem un funkcijām, ņemot vērā apstiprināto budžetu, plāno finansējuma apgūšanu izvirzīto mērķu sasniegšanai, tajā skaitā, nepieciešamos publiskos iepirkumus. Publiskais iepirkums sākas ar tā plānošanu - pasūtītāja vajadzību apzināšanu atbilstoši izvirzītajiem uzdevumiem un pieejamiem finanšu līdzekļiem. Publisko iepirkumu plānošana ir ļoti svarīga, jo iepirkumu plāna neesamība var radīt problēmas rīkot nākamos iepirkumus, piemēram, ja viena iepirkuma vietā budžeta gada laikā tiek veikti vairāki iepirkumi par mazākām summām. Saskaņā PIL 11. pantu, paredzamo līgumcenu nosaka, lai izvēlētos iepirkuma procedūras veidu, kā pasūtītāja plānoto kopējo samaksu par līguma izpildi, ko piegādātājs var saņemt no pasūtītāja un citām personām, tāpēc ir svarīgi apzināt visus budžeta gadā paredzamos iepirkumus un veikt plānošanu. Nepareizas iepirkuma procedūras izvēle ir pamats pārsūdzībām un iepirkuma termiņa izmaiņām, kas var būt par iemeslu iestādei izvirzīto uzdevumu neizpildei

un funkciju pilnvērtīgai neīstenošanai, kā arī budžeta līdzekļu savlaicīgai neapgūšanai.

Iepirkumu plānošanā ir jāņem vērā ar tirgus izpēti pamatoti cenu reālie aprēķini, jo nepareizi plānojot savas izmaksas, piedāvājumi var būtiski pārsniegt pasūtītāja budžeta iespējas vai arī nepareizi noteiktās plānotās cenas publiskošana var maldināt piegādātājus. Veicot iepirkumus centralizēti, tas ir, apvienojot vairāku iestāžu – pasūtītāju vēlmēs, plānošanas process sevī ietver koordināciju starp dažādām struktūrvienībām, izzinot to īpašās vajadzības un pielāgojot tehniskās specifikācijas, to plānošanai jāparedz ievērojami ilgāks laiks. Kā norāda EK, atkarībā no līguma apjoma un sarežģītības šis procesa posms var aizņemt mēnešus. Labai plānošanai būtu maksimāli jāsamazina risks, ka būs vajadzīgi līguma grozījumi vai variācijas. Lielākās (un potenciāli dārgākās) un biežāk pieļautās kļūdas līgumos izriet no nepienācīgas plānošanas (Eiropas Komisija, 2015: 11). Lai uzlabotu iepirkumu plānošanu un informētu sabiedrību un ieinteresētos piegādātājus par plānotajiem iepirkumiem, turpmāk saskaņā ar PIL 18.panta pirmo daļu (piemēro no 2017. gada 1. jūnija), pasūtītājs mēneša laikā no gadskārtējā budžeta apstiprināšanas dienas publicē valsts elektroniskās informācijas sistēmā, kas paredzēta piedāvājumu un pieteikumu saņemšanai, informāciju par plānotajiem šā likuma 8. panta otrajā daļā, 9. un 10. pantā noteiktajā kārtībā veicamajiem iepirkumiem un iepirkuma procedūrām.

Autori pozitīvi vērtē jauno tiesisko regulējumu attiecībā uz iepirkumu plānu publicēšanu, cerot, ka tas ļaus pasūtītājiem atbildīgāk veikt iepirkumu plānošanu, uzņēmējiem laicīgāk sagatavoties dalībai iecerētajā iepirkumā, kā arī ieinteresētajiem sabiedrības locekļiem un kontrolējošām institūcijām sekot līdzi pasūtītāja plāniem budžeta līdzekļu izlietošanā. Jāatzīmē, ka tas nav vienīgais jaunums līdz ar jaunā PIL pieņemšanu, jo lielākas pārmaiņas saistāmas ar informācijas apmaiņu publiskajos iepirkumos, kas arī tiks aplūkots turpmāk.

Informācijas apmaiņa *Exchange of information*

Kā viens no būtiskākajiem jaunumiem informācijas nodrošināšanas jomā ir elektroniskā saziņa. Direktīvā 2014/24/ES norādīts, ka elektroniskie informācijas un saziņas līdzekļi var būtiski vienkāršot līgumu publicēšanu un palielināt iepirkuma procesu efektivitāti un pārredzamību. Tiem vajadzētu kļūt par standarta līdzekļiem saziņai un informācijas apmaiņai iepirkuma procedūrās, jo tie ievērojami palielina ekonomikas dalībnieku (turpmāk –piegādātāju) iespējas piedalīties iepirkuma procedūrās visā iekšējā tirgū. Šim nolūkam būtu jāpadara obligāta paziņojumu nosūtīšana elektroniskā veidā, iepirkuma procedūras dokumentu elektroniska pieejamība un – pēc 30 mēnešu pārejas posma – pilnībā elektroniska saziņa, proti, saziņa ar elektroniskajiem līdzekļiem visos procedūras

posmos, ieskaitot dalības pieteikumu nosūtīšanu un jo īpaši piedāvājumu nosūtīšanu (elektroniska iesniegšana). Dalībvalstīm un līgumslēdzējām iestādēm (turpmāk - pasūtītājiem), ja tās vēlas, vajadzētu palikt brīvai izvēlei spert vēl tālākus soļus. Turklāt saskaņā ar šo direktīvu pienākumam izmantot elektroniskos saziņas līdzekļus nevajadzētu attiekties nedz uz kādiem publiskā iepirkuma procesa elementiem pēc līguma slēgšanas tiesību piešķiršanas, nedz arī uz līgumslēdzējas iestādes iekšējo saziņu (Direktīva 2014/24/ES: 52. apsvērumš).

Informācijas apmaiņai, kas vajadzīga piešķiršanas procedūru rīkošanai pārrobežu situācijās, ir nepieciešama efektīva administratīvā sadarbība, jo īpaši attiecībā uz izslēgšanas pamatu un atlases kritēriju pārbaudi, kvalitātes un vides standartu piemērošanu un apstiprināto piegādātāju sarakstiem. Informācijas apmaiņai piemēro valsts tiesību aktus par konfidencialitāti. Tādēļ šajā direktīvā dalībvalstīm nav uzlikti nekādi informācijas apmaiņas pienākumi, kas paredzētu plašāku piekļuvi, nekā tas iespējams valsts pasūtītājiem (Direktīva 2014/24/ES: 128. apsvērumš). Direktīvas 2014/24/ES 22. pantā ir jau detalizētāki noteikumi attiecībā uz saziņu, cita starpā nosakot, ka dalībvalstis nodrošina, ka visa saziņa un informācijas apmaiņa saskaņā ar šo direktīvu, jo īpaši elektroniska iesniegšana, tiek veikta, izmantojot elektroniskos saziņas līdzekļus, tie ir nediskriminējoši, vispārēji pieejami un savstarpēji izmantojami, un tie neierobežo piegādātāju piekļuvi iepirkuma procedūrai. Tiek arī noteiktas situācijas, kad tomēr pasūtītājiem nav pienākuma prasīt, lai elektroniskās saziņas līdzekļi iesniegšanas procesā tiktu izmantoti, piemēram, ja elektronisko saziņas līdzekļu izmantošanai būtu nepieciešams specializēts biroja aprīkojums, vai arī iepirkuma procedūras dokumentos ir prasība iesniegt fiziskus vai pēc mēroga darinātus modeļus, kurus nevar nosūtīt, izmantojot elektroniskos līdzekļus. Pārņemot Direktīvas 2014/24/ES prasības, jaunajā PIL paredzēts nosacījums, kas savā ziņā ir jauns pavērsiens un izaicinājums publisko iepirkumu jomā Latvijā – prasība elektroniskai pieteikumu un piedāvājumu saņemšanai (PIL, 38. un 39. pants).

Turpmāk pasūtītajam iepirkumos būs jāparedz iespēja pieteikumus un piedāvājumus iesniegt elektroniski. Elektroniskā sistēma būs valsts uzturēta un brīvi pieejama visiem. Ir noteikts, ka tai jāsāk darboties trīs posmos. Pirmais posms būs no 2017. gada 18. aprīļa attiecībā uz centralizētu iepirkumu institūciju veiktajiem iepirkumiem, kur paredzamā līgumcena būs vienāda ar valdības noteiktajām līgumcenu robežvērtībām vai lielāka. Nākamais solis būs no 2017. gada 1. oktobra. Tas attieksies uz iepirkuma procedūrām, kam paredzamā līgumcena ir vienāda ar valdības noteiktajām līgumcenu robežvērtībām vai lielāka. Savukārt no 2018. gada 1. aprīļa elektroniski varēs iesniegt piedāvājumus attiecībā uz iepirkumiem, kam līgumcena būs zemāka par valdībā noteiktajām robežvērtībām (PIL, 2016: pārejas noteikumu 3. punkts).

Informācijas apmaiņa iepirkumos notiek saskaņā ar PIL 38. pantu un būtiskākais, kas jāņem vērā, bet praksē nereti tiek pārkāpts, ir tas, ka laikā no piedāvājumu vai pieteikumu iesniegšanas dienas līdz to atvēršanas brīdim pasūtītājs nesniedz informāciju par citu piedāvājumu vai pieteikumu esību. Piedāvājumu un pieteikumu vērtēšanas laikā līdz rezultātu paziņošanai pasūtītājs nesniedz informāciju par vērtēšanas procesu (PIL 38.panta piektā daļa). Kad tiek iesniegti piedāvājumi, pasūtītājam jānodrošina, lai citiem netiktu izpausta informācija par citu piedāvājumu esamību. To varētu nodrošināt, neveidojot vienotu reģistrācijas lapu. Autori pozitīvi vērtē EK "Publiskais iepirkums - norādījumi praktizējošiem speciālistiem par to, kā nepieļaut tipiskākās kļūdas no Eiropas strukturālajiem un investīciju fondiem finansētajos projektos" ieteikumus par piedāvājumu drošu glabāšanu. Norādījumos ieteikts, ka pasūtītājam jānodrošina, lai tiktu ieviesta sistēma, lai piedāvājumus saglabātu konfidencialus un (arī tad, ja iesniegti elektroniski) drošā glabāšanā. Ieteicams arī, lai pasūtītājs izveido ienākošo piedāvājumu sarakstu (numurs, laiks) un par personīgi iesniegtajiem piedāvājumiem izraksta pretendenta kvīti, apstiprinot piedāvājuma saņemšanu (Eiropas Komisija, 2015: 42).

PIL 39. pants nosaka prasības elektroniskai pieteikumu un piedāvājumu saņemšanai, cita starpā paredzot, ka pasūtītājam jānodrošina, lai neviens nevarētu piekļūt iesniegtajai informācijai pirms noteiktā termiņa beigām un tikai pilnvarotām personām ir iespēja noteikt vai mainīt saņemto dokumentu atvēršanas laiku, iesniegtajiem dokumentiem var piekļūt tikai noteiktā datumā pēc pilnvarotu personu vienlaikus veiktām darbībām. Autori secina, ka saistībā ar elektronisko piedāvājumu iesniegšanu notiks būtiskas izmaiņas, kas prasīs laicīgi tām pielāgoties, īpaši pilnvarotām personām, kuras nodrošinās šo procesu, tāpēc jau laikus vajadzētu interesēties par šiem jaunumiem meklējot informāciju gan Iepirkumu uzraudzības biroja (turpmāk – IUB), gan Elektronisko iepirkumu sistēmas profilā internetā. Kā nākamais tiks aplūkots informācijas izsniegšanas tiesiskais regulējums un ar praktisko piemērošanu saistītās problēmas.

Informācijas izsniegšanas ierobežojumi *Limits of provision of information*

Ikvienam cilvēkam saskaņā ar konstitūciju ir tiesības būt informētam par valsts pārvaldes sistēmas institūciju darbību, lai pārlicinātos, ka tās efektīvi, godīgi un taisnīgi saskaņā ar likumiem pilda sabiedrības uzticētās funkcijas. Personas tiesības iegūt informāciju ir neierobežotas, ciktāl likums nenosaka pretējo, un ikviens ierobežojums iegūt informāciju iztulkojams iespējami šauri (LR Satversmes tiesa, 1999. gada 6. jūlija spriedums lietā Nr. 04-02(99): 2. un 3. secinājums). Ņemot vērā to, ka tomēr publiskajos iepirkumos ir noteikti

ierobežojumi, kad nedrīkst sniegt visu vai daļu no informācijas, ir būtiski noskaidrot, kad, kāda informācija ir jāsniedz, kad tā jāpieprasa, kādai informācijai var noteikt ierobežotas pieejamības statusu un kad informācija vispār nav sniedzama. Informācijas izsniegšanu, tajā skaitā izsludināšanas un atklātības noteikumus regulē PIL IV nodaļa, cita starpā nosakot, ka protokoli, kas atspoguļo iepirkuma norisi, ziņojums, iepirkuma procedūras dokumenti, izņemot piedāvājumus un pieteikumus, ir vispārpieejama informācija. Kā jaunums publisko iepirkumu jomā ir regulējums, ka pasūtītājs nodrošina minēto dokumentu, tātad arī protokolu izsniegšanu triju darbdienu laikā pēc attiecīga pieprasījuma saņemšanas dienas. Jāņem vērā, ka pasūtītājs neizsniedz protokolus, izņemot piedāvājumu atvēšanas sanāksmes protokolu, kamēr notiek pieteikumu vai piedāvājumu vērtēšana, kā tas noteikts PIL 40.pantā.

Informācijas apmaiņa tiek regulēta arī citos normatīvajos aktos, tādēļ dokumenti, kuru izsniegšanu neregulē PIL, jāizsniedz saskaņā ar Informācijas atklātības likumu (turpmāk – IAL), kas nosaka vienotu kārtību, kādā privātpersonai ir tiesības iegūt informāciju iestādē un to izmantot (Informācijas atklātības likums, 1998: 2. pants). IAL informāciju klasificē divās grupās - vispārpieejamā informācijā un ierobežotas pieejamības informācijā. Pamatnostādne ir, ka informācija ir vispārpieejama, ja vien tā nav klasificēta kā ierobežotas pieejamības informācija. Tas nozīmē, ka personai nav jāpamato savas tiesības uz pieeju šai informācijai, bet šīs tiesības tiek prezumētas. Tiesiskais regulējums attiecībā uz ierobežotas pieejamības informāciju ietverts IAL 5. pantā. Saskaņā ar to likumdevējs par ierobežotas pieejamības informāciju ir atzinis informāciju, kura ir paredzēta ierobežotam personu lokam sakarā ar darba vai dienesta pienākumu veikšanu un kuras izpaušana vai nozaudēšana šīs informācijas rakstura un satura dēļ apgrūtinā vai var apgrūtināt iestādes darbību, nodara vai var nodarīt kaitējumu personu likumīgajām interesēm. Tādējādi informācija var tikt atteikta tikai izņēmuma gadījumos un tikai šo atteikumu pamatojot (LR AT 2012. gada 17. februāra spriedums lietā SKA – 53/2012: 1). Savukārt 2016. gada 16. novembra Satversmes tiesas rīcības sēdes lēmumā norādīts, ka informācijas, kas vienreiz ir izpausta vai publicēta, pieejamību vairs nevar ierobežot. Proti, ja informācija par komercnoslēpumu kļūst vispārpieejama jau pieteikuma izskatīšanas stadijā, jebkāda tās pieejamības ierobežošana turpmākajās procesuālajās stadijās kļūst bezjēdzīga. Tādēļ, lai novērstu iespējamu kaitējumu personas tiesībām un likumiskajām interesēm, kas varētu rasties, izpaužot informāciju par komercnoslēpumu, jautājums par nepieciešamību aizsargāt šādu informāciju jāizlemj pēc iespējas agrākā procesuālā stadijā (Satversmes tiesa, 2016: 4).

Tātad arī publiskajos iepirkumos tiesības saņemt informāciju nav absolūtas, un tās var ierobežot. Lai gan nodokļu maksātāju finanšu līdzekļu izlietojums

demokrātiskā sabiedrībā neapšaubāmi ir sabiedrību interesējošs jautājums (LR AT 2010. gada 1. jūlija spriedums lietā SKA-347/2010: 1. tēze), jāņem vērā, ka saskaņā ar PIL 40. panta trešo daļu, pretendentu piedāvājumi nav vispārpieejama informācija. Piedāvājumā iekļautā informācija kopumā ir ierobežotas pieejamības informācija, jo ir samērojamas sabiedrības tiesības uz informāciju un uzņēmēja tiesības saglabāt savā īpašumā tā darbībai būtisku informāciju, piemēram, komercnoslēpuma formā. Vērā ņemams ir arī LR AT 2011. gada 21. marta spriedums lietā SKA-254/2011, kurā norādīts, ka sabiedrības tiesības piekļūt iestāžu dokumentiem ir vispāratzīts ES tiesību princips, kas ir saistīts ar valsts pārvaldes iestāžu darbības demokrātisko raksturu. Turklāt, lai padarītu iestāžu darbību atklātāku, jānodrošina ne tikai iestāžu sagatavoto dokumentu, bet arī saņemto dokumentu pieejamība. Vienlaicīgi tiesības piekļūt informācijai ir pakļautas zināmiem ierobežojumiem, kas pamatoti ar sabiedrības vai privāto interešu apsvērumiem, tomēr šo tiesību izņēmumi ir interpretējami un piemērojami sašaurināti, lai netiktu radīti šķēršļi vispārējā principa piemērošanai. Ar to vien, ka dokuments ir saistīts ar interesēm, kuras aizsargā izņēmums, nepietiek, lai attaisnotu šī izņēmuma piemērošanu. Šādu piemērošanu var pamatot tikai tad, ja iestāde ir iepriekš novērtējusi, pirmkārt, vai iespēja iepazīties ar dokumentu var konkrēti un faktiski apdraudēt aizsargātas intereses, un, otrkārt, vai nepastāv primāras sabiedrības intereses, kas pamato konkrētā dokumenta izpaušanu. Turklāt riskam, ka tiks apdraudētas aizsargātas intereses, ir jābūt saprātīgi paredzamam, nevis tikai hipotētiskam. Iestādei, lai piemērotu izņēmumu, ir jāveic konkrēta pārbaude un tās rezultāti ir jāatspoguļo lēmuma pamatojumā (LR AT 2011. gada 21. marta spriedums lietā SKA – 254/2011: tēzes). Kā skaidro Dr.iur., profesore J.Briede, tas vien, ka informācijai piešķirts ierobežotas pieejamības informācijas statuss, nenozīmē, ka šāda informācija vispār nav izsniedzama. Arī no IAL izriet, ka ierobežotas pieejamības informācija ir izsniedzama, tikai tā jāpieprasa rakstveidā, pieprasītājam jāpamato pieprasījums un jānorāda mērķi, kādiem tā tiks izmantota, un, ja tā tiek izsniegta, tās saņēmējs uzņemas saistības šo informāciju izmantot tikai tiem mērķiem, kuriem tā pieprasīta. Likums tiešā tekstā nesniedz vadlīnijas, kādi apsvērumi izdarāmi, lai izšķirtos izsniegt vai neizsniegt informāciju (Briede, 2015).

Kā vēl vienas būtisks jautājums, kam jāpievērš īpaša vērība jau iesniedzot piedāvājumus ir tas, ka saskaņā ar IAL, par ierobežotas pieejamības informāciju cita starpā uzskatāma informācija: kas ir komercnoslēpums, izņemot gadījumus, kad ir noslēgts iepirkuma līgums saskaņā ar PIL vai cita veida līgums par rīcību ar valsts vai pašvaldības finanšu līdzekļiem un mantu; par fiziskās personas privāto dzīvi; kas attiecas uz atestācijas, eksāmenu, iesniegto projektu (izņemot projektus, kuru finansēšana paredzēta ar valsts sniegtu galvojumu), konkursu

(izņemot konkursus, kas saistīti ar iepirkumiem valsts vai pašvaldību vajadzībām vai citādi saistīti ar rīcību ar valsts vai pašvaldību finanšu līdzekļiem un mantu) un citu līdzīga rakstura novērtējumu procesu (IAL, 1998: 5). Autori uzsver, ka informācijai konfidencialitātes statusu var noteikt gan piegādātāji, gan arī pasūtītāji. Piegādātājiem tas jā dara, jau iesniedzot piedāvājums, nevis tad, kad jau notiek piedāvājumu vērtēšanas process vai tiek paziņoti rezultāti, vai arī jau tiek slēgts līgums. Piegādātājiem ir jābūt ziņojošiem arī par to, kādai informācijai drīkst noteikt šo statusu, jo nevar noteikt komercnoslēpuma statusu informācijai, kura atbilstoši PIL un citu normatīvo aktu prasībām ir vispārpieejama informācija, piemēram, finanšu piedāvājums vai tāda informācija, kas tiek vērtēta kā saimnieciski visizdevīgākā piedāvājuma izvēles faktors, piemēram, līguma izpildes termiņš, un tiek nosaukta jau piedāvājumu atvēršanas sanāksmē. Minēto iemeslu dēļ gadījumā, ja pretendents noteiktu komercnoslēpuma statusu, piemēram, cenai, iesniedzot piedāvājumu, šī informācija tāpat kļūtu vispārpieejama līdz ar iepirkuma līguma noslēgšanu.

Autori secina, ka komercnoslēpuma statusu komersants var piešķirt saskaņā ar Komerclikumu un viņam ir tiesības prasīt komercnoslēpuma aizsardzību, kā arī to zaudējumu atlīdzību, kuri radušies komercnoslēpuma prettiesīgas izpaušanas vai izmantošanas rezultātā (Komerclikums, 2000:19). Pasūtītāji tomēr tiecas pasludināt lietas par konfidencialām biežāk, nekā tas būtu nepieciešams, piemēram, nublicējot vai neinformējot pretendētus un sabiedrību tajā informācijas apjomā, kuru nosaka tiesību akti. Tāpat arī pretendenti pasludina tādu informāciju par konfidencialu, bez kuras vispār nav iespējams izvērtēt un salīdzināt piedāvājumus. Tādējādi pasūtītājam ir jāsamēro divi principi – atklātība un konkurences nodrošināšana. Bieži vien tikai no pasūtītāja profesionālajām spējām un zināšanām būs atkarīgs, cik veiksmīgi katrā konkrētā gadījumā tam izdosies to izdarīt (Skrastiņa, 2015: 45.,46).

Kā vēl viens problēmjautājums jānorāda saskaņā ar PIL 60. panta desmito daļu noteiktais regulējums, ka ne vēlāk kā 10 darbdienu laikā pēc dienas, kad stājas spēkā iepirkuma līgums vai tā grozījumi, pasūtītājs savā pircēja profilā ievieto attiecīgā iepirkuma līguma, vispārīgās vienošanās pamattekstu vai uz vispārīgās vienošanās pamata noslēgtā iepirkuma līguma tekstu, ja līgumcena ir vienāda ar MK noteiktajām līgumcenu robežvērtībām vai lielāka, vai iepirkuma līguma grozījumu tekstu un šā likuma 61. panta otrajā un trešajā daļā minēto iepirkuma līguma grozījumu pamatojumu, atbilstoši normatīvajos aktos noteiktajai kārtībai ievērojot komercnoslēpuma aizsardzības prasības. Autori saskata problēmu PIL un IAL tiesiskā regulējumā savstarpējā piemērošanā attiecībā uz rīcību pēc līguma noslēgšanas, un norāda, ka attiecībā uz šo tiesisko regulējumu ir nepieciešama detalizēta analīze un skaidrojums – vai arī piedāvājumi pēc līguma noslēgšanas kļūst par vispārpieejamu informāciju, ja jau

par tādu kļūst komercnoslēpums saskaņā ar IAL, kā arī skaidrojumu, ko sevī ietver jēdziens *līguma pamattekstis*, jo arī tajā var tikt ietverta ar piedāvājumu saistīta informācija. Līdz ar to būtu nepieciešams skaidrāks regulējums informācijas satura klasificēšanai publisko iepirkumu jomā pēc līguma noslēgšanas, jo nepareizs informācijas izvērtējums un komercnoslēpuma prettiesīga izpaušana var radīt būtisku apdraudējumu komersantam vai arī, pieprasot zaudējumu atlīdzību, personai, kas tos radījusi. Lai netiktu pārkāpta komercnoslēpuma aizsardzība, autoru priekšlikums arī pēc līguma noslēgšanas piedāvājumam atstāt ierobežotas pieejamības statusu.

Nobeigumā jānorāda, ka saskaņā ar Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksu 166.²⁵ pantu, par publisko iepirkumu normatīvajos aktos noteikto dokumentu un informācijas nenodrošināšanu, kā arī normatīvajos aktos noteikto iepirkuma dokumentu izsniegšanas vai papildu informācijas sniegšanas noteikumu neievērošanu; par kārtības, kādā pretendenti informējami par iepirkuma rezultātiem, kā arī par ziņojuma vai noslēguma ziņojuma sagatavošanas vai izsniegšanas prasību neievērošanu - izsaka brīdinājumu vai uzliek naudas sodu (Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss, 1984: 166.²⁵ pants). Autori secina, ka tas motivē pasūtītājus informācijas nodrošināšanas jomā rīkoties atbildīgi un saskaņā ar tiesību aktu prasībām. Jāatzīmē, ka arī tiem, kas nav saņēmuši pieprasīto informāciju, ir tiesības iesniegt iesniegumu par šo tiesību aizskārums, lūdzot izvērtēt tā leģitimitāti. Autori secina, ka pirms informācijas izsniegšanas, pasūtītājiem ir jāpārlicinās par informācijas saturu un jākonstatē, ka tai nav ierobežots informācijas statuss, tā nav komercnoslēpums vai tā nav konfidenciāla, bet piegādātājiem pēc iespējas agrākā stadijā jāizlemj, taču ne vēlāk kā piedāvājuma iesniegšanas brīdī, kādai informācijai tie piešķir komercnoslēpuma statusu, jo tas jānorāda jau iesniedzot piedāvājumu, rēķinoties ar to, ka pēc līguma noslēgšanas šis statuss zudīs, saskaņā ar IAL.

Secinājumi un priekšlikumi ***Conclusions and proposals***

Informācijas nodrošināšanai publisko iepirkumu jomā ir konstatējams gan regulējums, gan mērķis, vienlaikus tā ietvaros var pastāvēt dažādu principu sadursme – atklātības princips var nokļūt pretrunā ar konkurences tiesību nodrošināšanu, gadījumos, kad jāaizsargā komercnoslēpums. Jaunais PIL ievieš elektronisko piedāvājumu un pieteikumu iesniegšanas kārtību, kas radīs ievērojamas izmaiņas praksē gan pasūtītājiem, gan piegādātājiem, un prasīs papildu uzmanību, kā arī varētu radīt jaunus problēmjautājumus. Attiecībā uz PIL un IAL tiesisko regulējumu ir nepieciešama detalizēta analīze un skaidrojums – vai piedāvājumi pēc līguma noslēgšanas kļūst par vispārpieejamu informāciju, ja

jau par tādu kļūst komercnoslēpums saskaņā ar IAL. Būtu nepieciešams skaidrāks regulējums informācijas satura klasificēšanai publisko iepirkumu jomā pēc līguma noslēgšanas. Lai netiktu pārkāpta komercnoslēpuma aizsardzība publiskajos iepirkumos, autoru priekšlikums arī pēc līguma noslēgšanas piedāvājumam un ar to saistītajam komercnoslēpumam atstāt ierobežotas pieejamības statusu un IAL 5. panta otrās daļas 3. punktā “Par ierobežotas pieejamības informāciju uzskatāma informācija: kas ir komercnoslēpums, izņemot gadījumus kad ir noslēgts līgums *saskaņā ar Publisko iepirkumu likumu vai cita veida līgums par rīcību ar valsts vai pašvaldības finanšu līdzekļiem un mantu*” dzēst vārdus „*saskaņā ar PIL vai cita veida*” un izteikt šādā redakcijā: “Par ierobežotas pieejamības informāciju uzskatāma informācija: kas ir komercnoslēpums, izņemot gadījumus kad ir noslēgts līgums par rīcību ar valsts vai pašvaldības finanšu līdzekļiem un mantu”.

Summary

The provision of information in public procurement is the only way for both society and tenderers to obtain information about the legitimate process of public procurement. During the procurement, the exchange of information happens all the time and with different means – both in writing (also by electronic means) and orally, by phone and by meeting in person. The Public Procurement Law provides for all sorts of ways of providing information – it regulates publication of documents, receipt and issue of documents. There are also many terms that are used regarding information – confidential, unclassified, information of restricted accessibility and trade secret. Since the exchange of information is regulated by other laws and regulations, it is not always clear for the involved parties how to apply this regulation in practice. As a result, information that could be accessed and received in a timely manner and could be used to defend tenderers interests is not asked for, and the tenderers frequently request information that is of restricted accessibility or is not unclassified. Even more tension in this field is created by administrative sanctions that are prescribed in the Latvian Administrative Violations Code. The aim of this research is to analyse the legal regulation of information provision in the public procurement field in Latvia, to detect the most common problems in practice and to give possible solutions to them. The authors conclude that two important principles can conflict when providing information – the principle of transparency and competition. So the contracting authority should evaluate in each situation, which of them should be more important. Important changes in the procurement field will come with the new Public Procurement Law, since the electronic submission of tenders will be introduced. Therefore, a lot of new knowledge will be required both from contracting authorities and from economic operators.

Literatūra References

- Briede, J. (2015). Valsts pārvaldes rīcībā esošas ierobežotas pieejamības informācijas izpaušama sabiedrības interesēs. 27.10.2015. Jurista vārds, Nr.42 (894), 10.-13.lpp.
- Council of Europe (1996). *Administration and you (Principles of Administrative Law Concerning the Relations Between Administrative Authorities and Private Persons):* handbook. Strasbourg: Council of Europe, p.536.
- Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2014/24/ES (2014. gada 26. februāris) par publisko iepirkumu un ar ko atceļ Direktīvu 2014/18/EK. *ES Oficiālais Vēstnesis*, L 094, 2014. gada 28. marts.
- Eiropas Komisija (2010). Komisijas paziņojums "Eiropa 2020" Stratēģija gudrai, ilgtspējīgai un integrējošai izaugsmei. Brisele 03.03.2010. COM (2010) 2020 galīgā redakcija. 35 lpp. Pieejams: http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_LV_ACT_part1_v1.pdf, aplūkots 29.12.2016.
- Eiropas Komisija (2015). "Publiskais iepirkums - norādījumi praktizējošiem speciālistiem par to, kā nepieļaut tipiskākās kļūdas no Eiropas strukturālajiem un investīciju fondiem finansētajos projektos". Eiropas Savienības Publikāciju birojs, 94 lpp.
- Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācija (1998). *Valsts pārvaldes principi Eiropā*, SIGMA dokumenti Nr.27, 33 lpp.
- ES Tiesas 2005. gada 21. jūlija spriedums lietā Nr. C-231/03 *Coname*.
- ES Tiesas 2007. gada 13. novembra spriedums lietā C-507/03 *Komisija pret Īriju*.
- ES Tiesas 2008. gada 19. jūnija spriedumu lietā C-454/06 *Pressetex Nachrichtenagentur*.
- ES Tiesas 2010. gada 18. novembra spriedums lietā C-226/09 *Komisija pret Īriju*.
- ES Tiesas 2012. gada 29. marta spriedums lietā C-599/10 *SAG ELV Slovensko a.s.*
- Informācijas atklātības likums. Latvijas Republikas likums. Pieņemts 29.10.1998. Stājas spēkā 20.11.1998. Publicēts "*Latvijas Vēstnesis*", 334/335, 06.11.1998. Pēdējie grozījumi 03.09.2015. Stājas spēkā 06.10.2015.
- Komerclikums. Latvijas Republikas likums. Pieņemts 13.04.2000. Stājas spēkā 01.01.2002. Publicēts "*Latvijas Vēstnesis*", 158/160, 04.05.2000. Pēdējie grozījumi 21.05.2015. Stājas spēkā 04.06.2015.
- Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss. Pieņemts 07.12.1984. Stājas spēkā 01.07.1985. Publicēts "*Ziņotājs*", 51, 20.12.1984. Pēdējie grozījumi 23.12.2016. Stājas spēkā 01.01.2017.
- Latvijas Republikas Satversme. Latvijas Republikas likums. Pieņemts 15.02.1922. Stājas spēkā 07.11.1922. Publicēts "*Latvijas Vēstnesis*", 43, 01.07.1993. Pēdējie grozījumi 19.05.2016. Stājas spēkā 14.06.2016.
- Līgumā par Eiropas Savienību (2012). Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis C326, 55. sējums, 2012. gada 26. oktobris.
- LR Augstākās tiesas 2007. gada 8. jūnija spriedums lietā SKA-194/2007.
- LR Augstākās tiesas 2010. gada 1. jūlija spriedums lietā SKA-347/2010.
- LR Augstākās tiesas 2011. gada 21. marta spriedums lietā SKA-254/2011.
- LR Augstākās tiesas 2012. gada 17.februāra spriedums lietā SKA – 53/2012.
- LR 12.Saeima (2016). Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS12/SaeimaLIVS12.nsf/0/7D0A717033CEF737C2257FF5004267AF?OpenDocument#d>, aplūkots 29.12.2016.
- LR 12.Saeima (2016). Saeima pieņem jaunu Publisko iepirkumu likumu (15.12.2016.) Pieejams: <http://www.saeima.lv/lv/aktualitates/saeimas-zinas/25436-saeima-pienem-jaunu-publisko-iepirkumu-likumu>, aplūkots 30.12.2016.

- LR Satversmes tiesa (1999). Latvijas Republikas Satversmes tiesas 1999. gada 6. jūlija spriedums lietā Nr. 04-02(99).
- LR Satversmes tiesas rīcības sēdes lēmums (2016). Par kārtību, kādā pieteikuma izskatīšanas stadijā izlemjams lūgums ierobežot pieteikumā ietvertās informācijas pieejamību. Publicēts "*Latvijas Vēstnesis*", 229 (5801), 24.11.2016.
- Publisko iepirkumu likums. Latvijas Republikas likums. Pieņemts 06.04.2006. Stājas spēkā 01.05.2006. Publicēts "*Latvijas Vēstnesis*", 65, 25.04.2006. Pēdējie grozījumi 12.05.2016. Stājas spēkā 20.05.2016. Zaudē spēku 01.03.2017.
- Publisko iepirkumu likums. Latvijas Republikas likums. Pieņemts 15.12.2016. Stājas spēkā 01.03.2017. Publicēts "*Latvijas Vēstnesis*", 254, 29.12.2016.
- Skrastiņa, U. (2015). *Publiskie iepirkumi: Piedāvājuma izvēles kritēriji un vērtēšana publiskajā iepirkumā*. Rīga: *Biznesa augstskola Turība*, 302 lpp.
- Valsts pārvaldes iekārtas likums. Latvijas Republikas likums. Pieņemts 06.06.2002. Stājas spēkā 01.01.2003. Publicēts "*Latvijas Vēstnesis*", 94, 21.06.2002. Pēdējie grozījumi 05.05.2016. Stājas spēkā 08.06.2016.

HUMAN CAPITAL FORMATION USING BUSINESS SIMULATION MODELS

Solveiga Skunčikienė

Andrius Rakickas

Siauliai University, Lithuania

Abstract. *The subject of the analysis in this paper is human capital formation at the individual level, applying business simulation models as a learning tool that meets requirements of the modern learning process that should include and link personal experience, encourage thinking, acquisition of new knowledge, formation of new experience and its application in analysing practical situations.*

The subject of the research paper: human capital formation using business simulation model. The aim of the research - to analyze the application possibilities of business simulation models for the human capital formation.

To achieve the aim of the research the following tasks were set: to disclose the concept of business simulation model; to validate the applicability of business simulation models for human capital formation on the basis of empirical research.

The subject of the analysis in this paper is human capital formation at the individual level, applying business simulation models as a learning tool that meets requirements of the modern learning process that should include and link personal experience, encourage thinking, acquisition of new knowledge, formation of new experience and its application in analysing practical situations.

Research methods: analysis of scientific literature using operations of analysis and synthesis, comparison and systematization, questionnaire survey, and the following methods of statistical data analysis.

Keywords: *business simulation models, human capital, human capital formation.*

Introduction

Today, in a rapidly changing environment, organisations have to meet more and more requirements in order to be successful. Traditional resources such as labour, land and capital, are no longer considered to be the main sources of organisational development (Skunčikienė, Rakickas, Patašienė, 2015). Despite the proliferation of human capital definitions in the literature, a number of key elements seem to be common, encompassing knowledge, education, experience, health, competence, trained skills and endowed abilities (Poteliene, Tamašauskiene, 2014). According to P.C. Ildikó (2011), competence, knowledge

and skills directly influence working efficiency. Human capital can be assessed at individual, organizational and state levels. Individual and organisational levels of human capital in most cases are assessed by scientists of management and labour economics by analysing employees' abilities and intellectual resources in order to improve and develop its applicability aiming increase an organization's profitability and employees' motivation.

At national level, sociologists and economists analyse the state's labour quality, compare with that in other countries and form proposals on improving human capital abilities at the national and regional level (David Lopez, 2001). According to the results of scientific literature analysis and studies of different scientists, it can be said that human capital accumulation (especially through education) provides benefits for both individuals and enterprises (organizations), as well as society as a whole. The benefits can have both economic nature (determine additional revenue, productivity and economic growth) and wide range non-economic (non-cash) nature, including greater social cohesion, less crime, better public health and implementation of new technologies and innovations in the national economy.

The subject of the research paper: human capital formation using business simulation model.

The aim of the research - to analyze the application possibilities of business simulation models for the human capital formation.

To achieve the aim of the research the following tasks were set:

- to disclose the concept of business simulation model;
- to validate the applicability of business simulation models for human capital formation on the basis of empirical research

The subject of the analysis in this paper is human capital formation at the individual level, applying business simulation models as a learning tool that meets requirements of the modern learning process that should include and link personal experience, encourage thinking, acquisition of new knowledge, formation of new experience and its application in analysing practical situations.

Research methods: analysis of scientific literature using operations of analysis and synthesis, comparison and systematization, questionnaire survey, and the following methods of statistical data analysis.

The results of an application of the business simulation model to human capital formation

The object of the paper is an analysis of human capital formation at the individual level, applying business simulation models as a learning tool that meets requirements of the modern learning process that should include and link personal

experience, encourage thinking, acquisition of new knowledge, formation of new experience and its application in analyzing practical situations.

It is believed that in order to predict the new working place requirements, organizations need to apply learning methods and techniques that have ability to achieve effective results with the minimal costs and period of time.

Therefore, in choosing learning methods, a new trend is observed (Baležentis, 2008):

- a shift from traditional teaching methods such as lectures, seminars and others to grouping learning methods that encourage learners' own activity and develop teamwork skills;
- a shift from teaching to self-learning, the importance of which is growing, as well as competition in the labor market and the emergence of new learning technologies.

In today's society, particular attention is given to technologies and their development, so more and more attention is attracted by business simulation models and their application to various levels of educational institutions and training organizations. A simulation business model is based on economics, management, finance and other scientific laws and rules, using real or simulated business/country data, which is realized for participants in the decision-making process in accordance with certain rules and roles.

A simulation business model's objectives, activities, roles, limitations, consequences and the relationships between them imitate reality elements. Characterizing the simulation business model, it is important to mention the fact that it reveals and emphasizes the interaction process, but not the individual performance of roles (Patašienė, Rakickas, Skunčikienė, Patašius, 2014). This kind of environment creates ideal conditions for human capital formation, e.g. the dissemination of new knowledge and experience, skills, the adaptability of competencies for solving practical problems (Bagdonas, Patašienė, Skvernys, 2003; Skunčikienė, Rakickas, 2006; Klabbbers, 2009; Skunčikienė, 2008; Duke, Kriz, 2014, Skunčikienė, Rakickas, Patašienė, 2015).

It is the presumption that during the learning process of the business simulation model, learners in a relatively short period of time can reveal and develop both innate and acquired personal qualities, acquire the necessary business knowledge, develop social skills. Various professionals can develop skills that are required in any professional activities and to develop entrepreneurial competence, because it is analyzed in simulated business situations (Skunčikienė, 2008).

In order to justify the business simulation model's applicability to human capital formation, its benefits and expediency, on December in 2016 an empirical study was done. For the questionnaire, during the research, target respondents were taken - 20 employees from one organization operating in Lithuania and

being engaged in trade and services. In such a kind of empirical study, it is believed that this number of respondents is sufficient, and the results of the study are representative. The number of respondents was chosen due to the specifics of the investigation as the semi-experimental study was carried out while interviewing the respondents before and after the business simulation.

The research instrument was an anonymous questionnaire, which consisted of questions about respondents' personal data, learning environments, learning methods, needs to develop general skills and their educational opportunities through business simulation models (Skunčikienė, 2008).

Most of the questions in the questionnaire were of a closed or semi-closed type. To investigate the respondents' opinion, there was used the Likert scale, where respondents evaluated any assertion on an appropriate ranking scale (options were: always, often, sometimes, never, I do not know).

The research applied part of a computerized micro-level business simulator, which included one of the company's economic activities under conditions of perfect competition. Computerized business simulation is realized when participants work in groups to make decisions in record sheets. Instructors of this activity entered adopted decisions into a special computer program; the computer program processes the data and provides new information to learners. Learners adopted 228 decisions; the instructor of this activity adopted 123 decisions. It is also possible to provide additional information about the individual working groups to present the results and graphs.

One of the tasks of the research was to determine what main learning motives of the respondents were and what reasons for employees were to learn: whether learning was related to personal or an organization's development needs.

The data analysis showed that the respondents' learning process was mainly linked to the organization's development (70 %) and to the organization's objectives and their realization (30 %). None of the respondents chose the answer that they studied to get a higher qualification level and to get a higher salary. It can be argued that such a distribution of the respondents indicate that learning is seen as an integral factor in the development of the organization, which is directly linked with the modern concept of a learning organization where learning is supported and encouraged at the individual, group and organizational levels. It is assumed that the organization, in order to set goals, create the right conditions for staff training, i.e. create appropriate material and other conditions to support the learning process.

Based on the research results, it can be said that in the organization, there is a great need for cooperation, sharing of knowledge, experience and skills, which help the organization to achieve its goals. 85 % of the respondents said that the organization had a flexible wage system, 70 % respondents noted that employees were financially encouraged to improve themselves. These answers indicate that

a financial improvement system was created in the analyzed organization. 85 % of the respondents said that the employees respected each other and were tolerant, 75 % of the respondents said that they were open and trusted each other, 85 % the respondents felt responsibility for each other and for the organization itself. The employees' answers reflected the high culture of communication in the organization.

Bonuses, premiums, promotion and similar measures can be used as one of employee motivation tools, and it is enough for some people that after completion of a successful project they feel an increased sense of self-esteem or learn something new.

The research results showed that a learning assessment system for workers should be created in the organization, because only 25 % of the respondents said that it was created. Employees who participate in training hope that they will be more useful for the organization and will appreciate it. If a learning assessment system is not established, then the criteria are not set.

The learning process in the organization is perceived as a natural process, and then high culture is formulated, which affects workers' respect and tolerance, openness and trust, responsibility for each other and for the organization itself. Half of the respondents (50 %) pointed out that they always evaluated themselves to know what knowledge and skills they needed in their professional activities and asked the head of the organization to be involved in this kind of training.

The respondents also noted (44 %) that the head of the company made staff surveys on training needs and assessed the company's performance and offered employees to study (7.7 % - always, 23.1 % – often, 30.8 % - sometimes). The results showed that more than a half of all the respondents (55 %) once per quarter participated in various training events, 45 % – once per half year.

In summary, it can be concluded that quite frequent participation in the training process by the respondents was associated with high requirements for the personnel working in the analyzed organization.

The results of research showed that more than a half of the respondents identified their workplace often (65 %) and always (20 %) as the dominant learning place. It can be assumed that employees realize that by doing routine work in the organization, sharing knowledge, experience during chat and discussions they learn from each other, i.e. learning and work processes are not separated. A high proportion of the respondents (40 %) always learns and asks for advice and instruction from supervisors or other employees with greater experience.

The results showed that in the organization traditional teaching and learning methods were often applied, because 85 % of the respondents said that they participated in various seminars, courses and lectures, 35 % often and 60 % sometimes analysed the professional literature. The subject knowledge and

professional information can be acquired using this kind of teaching-learning method.

80 % of the respondents said that they used computer programs and the Internet for learning. It is not just learning how to use the Internet, but the Internet is used as a learning tool (e.g., to forward tutorial material etc.), as well as other computerized applications. During computerized training, employees can deepen and develop professional knowledge and necessary skills.

80 % of the respondents said that the organization applied job rotation, i.e. transfer of staff from one job to another. This is confirmed by the results that the organization gives every opportunity for an employee to expand their experience and get acquainted with the various aspects of the organization's activities. It is considered that the rotation of duties mainly is used for the acquisition and development of managerial and professional knowledge. Also, the study showed that teaching-learning methods such as simulation of business models were rarely applied by external consultants.

Summarizing results of the research, it can be said that the analyzed organization is a modern learning organization, because this organization tries to ensure continuous learning at all levels of the organization, constantly analyzing employee training needs, coordinates them with the organization's goals and creates an environment to its satisfaction.

It is considered that an organization has an ongoing process of learning (at individual, group, organization levels), which mainly involves and promotes top-level managers' training needs and understanding, and for employees, the training-learning process is not a fragmented process, which is limited to regular seminars or raising the qualification in specialized institutions, but it is supported and held within the organization. The learning process should include and link the employee's experience, promote thinking, a new experience in the design and application of practical situations analysis.

Analyzing the teaching-learning process, it should be noted that learning takes place because of the organization's need to adapt to a changing environment. It is emphasized that this is only possible when top managers consider not only individual and/or group-level learning but also the cultural formation of the entire organization a key management task for the organization, with the involvement of all employees in general organizational strategy formulation, allowing everyone to use all relevant information, constantly to experiment and grow, i.e. to support the idea of a learning organization. Employees, during the teaching-learning process, complement already existing and form new knowledge, abilities, skills and experience, developing competencies that are needed in their professional activities.

An evaluation and development of workers' personal characteristics are important, because part of an individual's personal characteristics are acquired or

congenital and can unfold only in an environment which will enable them to actively communicate, collaborate, share knowledge and experience or in professional activities.

It is considered that in professional activities an employee's personal characteristics are important, because they may partly depend on other skills. Before making the simulation modelling of business, the respondents were asked what personal characteristic were required in their professional activities. Summarizing the respondents' choices (expressed as a percentage), it should be noted that most workers, in their professional activities, required such personal characteristics as initiative, analytical thinking, quick orientation in a critical situation, independence (100 %), diplomacy, activity, communication and creativity (95 %).

The research results showed that after an application of a business model, the majority of the respondents were able to identify and develop both innate and acquired personal characteristics, such as activity (100 %), independence (90 %), analytical thinking (85 %), creativity (80 %), communication skills (90 %), less - charisma (40 %).

Based on the results of the study, it should be noted that the business simulation model enables employees to develop their acquired and innate personal characteristics that are needed for their professional activities.

It was also analyzed what kind of skills employees generally need at their workplaces and what skills were developed during the business simulation.

According to the research data, it was found that workers in their professional activities usually needed such skills as work planning and organization, communication (100 %), the planning of the organization's unit activity (95 %), problem identification, resolution and control (90 %), less - public presentations (45 %), a foreign language (35 %).

The results of the respondents' questionnaires after the simulation business process showed that during the business simulation employees were able to develop these skills: how to work in team, communicate, analyze the consequence of decisions taken, integrate knowledge and seek rational operational decisions (100 %), predict activities (95 %), to plan activities (83 %) and look for custom solutions (80 %).

In summary, during the business simulation, the employees of the organization were able to acquire and develop the general and professional skills, which they needed for their professional activities.

Economic, financial and management skills are associated with the inter-professional competence, with the emphasis being placed on the individual disciplines of knowledge (economics, management, computer science, etc.), which are necessary for everyone in daily life, at work, in society and allows

employees better to understand their professional context and to make better use of opportunities.

Analyzing the research results, it was found that *before* the business simulation the majority of the respondents said that they usually needed management knowledge, such as understanding of interconnectedness of organizational units (100 %), competitor analysis (95 %), marketing analysis tools (75 %), financial expertise such as financial analysis and information (75 %), analysis of financial indicators (80 %), cash flow management (60 %), economic knowledge such as pricing (95 %), perception of service development and the delivery process, analysis, planning and management (95 %), lending and saving principles (75 %), production process analysis and management (65 %).

After the business simulation, the respondent's answers showed that most of the respondents acquired management knowledge, such as selection and analysis of marketing tools (100 %), competitor analysis (90 %), understanding of interconnectedness of organizational units (75 %), financial expertise such as financial analysis indicators (100 %), cash flow management (90 %), financial information analysis (90 %), economic knowledge such as pricing (100 %), analysis and management of the production process (100 %), perception of service development and the delivery process, analysis, planning and management (95 %), lending and saving principles (90 %).

Summing up results, it can be said that the need of respondents' management, financial and economic knowledge and skills of business simulation modelling is satisfactory, i.e. workers during a relatively short period of time gained the necessary managerial, financial and economic expertise and business capacity. Using business simulation methods, the learning process exists not only in a right, but also in a wrong way of making decisions and learning from mistakes. Learners have an opportunity to immediately review and discuss the results of decisions made, share experiences (Poonawata, Lehmann, 2014). Such activity creates a safe learning environment where learners feel safe even taking wrong decisions, because errors are perceived as a learning process. It should be noted that during business simulation a learning environment is creating that promotes curiosity, reduces the fear of making mistakes, errors are discussed, analyzed, lessons are learnt from them and it is searched for reasons why the decision was wrong (Skunčikienė, Rakickas, Patašienė, 2015).

Conclusions

The comparative analysis of the scientific literature suggests that the main components of *human capital* are knowledge, personal/innate qualities, skills and abilities, education, experience, competence, emotional and the mental state of

health, and so on (Potelienė, Tamašauskienė, 2014), but *education* is singled out as the most important element of human capital.

Summarizing the study results, it can be said that the business simulation model can be applied to the employee's human capital formation, e.g. team / group work competency development, seeking for a leader and the disclosure of their personal qualities, sharing of business experience, knowledge integration and the acquisition of new knowledge (economics, finance and management), searching for rational methods of operation, entrepreneurship competence development, problem identification and decision-making, planning and emotional management skills development, taking into account all the learning needs.

References

- Bagdonas, E., Patašienė, I., Skvernys, V. (2003). *Kompiuteriniai verslo žaidimai – tiltas tarp žinių ir praktinės veiklos*. Transformacijos Rytų ir Centrinėje Europoje: žurnalo „Tiltai“ priedas Nr. 13.
- Baležentis, A. (2008). *Inovatyviųjų mokymo formų ir metodų taikymo galimybės žmogiškųjų išteklių vadyboje*. Viešoji politika ir administravimas (pp. 97-104). Vilnius: MRU, Nr. 26.
- David, P. A., Lopez, J.G.G. (2001). *Knowledge, Capabilities and Human Capital Formation in Economic Growth*. Downloaded from: <http://www.treasury.govt.nz/publications/research-policy/wp/2001/01-13/twp01-13.pdf>
- Duke, R. D., & Kriz, W. C. (2014). *Back to the future of gaming*. Bielefeld: W. Bertelsmann Verlag.
- Ildiko, P.C. (2011). *Analysis of Human Capital Among the Types of Higher Education Institutions Offering Economics Programs at ABC level*. PhD thesis. University of West Hungary.
- Klabbers, J. H. G. (2009). *The magic circle: principles of gaming and simulation*. Rotterdam: Sense publishers.
- Patašienė, I., Rakickas, A., Skunčikienė, S., Patašius, M. (2014). *Increasing complexity of business simulations and games is expected in the future*. Back to the future of gaming. W. Bertelsmann Verlag.
- Potelienė, S., Tamašauskienė, Z. (2014). *Žmogiškojo kapitalo konceptualizacija: raida, samprata ir formavimas*. Verslo sistemos ir ekonomika (pp. 89-106) Vilnius: MRU, Nr. 4 (online).
- Poonnawata., W., Lehmann, P. (2014). *A Framework of using DSS in Business Simulation Games Study Object: Business Intelligence and Corporate Performance Management* Downloaded from: <http://dss20conference.files.wordpress.com/2014/05/poonnawat.pdf>
- Skunčikienė, S., Rakickas, A. (2006). *Entrepreneurship education and training of the business games in the modern society*. Riga International School of Economics & Business Administration (Riga, Latvia) / an International Scientific Conference The Next Decade Challenges For Business, Riga.
- Skunčikienė, S. (2008). *Imitacinių verslo žaidimų taikymo vertinimas besimokančioje organizacijoje*. Daktaro disertacija. Kaunas: VDU leidykla.

Skunčikienė, S., Rakickas, A., Patašienė, I. (2015). *Socialinių-ekonominių procesų Lietuvoje raidos prieštaros (teorija ir praktika)*. Mokslo studija (pp. 75-104). Šiauliai: BMK leidykla.

CRITIQUE OF FUNCTIONALISM IN THE WORKS OF ANTHONY GIDDENS AND NORBERT ELIAS: A COMPARISON

Aleksejs Šņitņikovs
Riga Technical University, Latvia

Abstract. *The purpose of the paper is to assess the arguments of the critique of functionalism by Anthony Giddens and Norbert Elias. After being subject to severe criticism, terminology of functionalism is still a part of the lexicon of social scientists nowadays. Functionalist reasoning and concepts of functionalism are used in sociology, political science and economics, even though often without full awareness of its theoretical implications. Recent revival of interest in the works by Elias is connected with the search for a new theoretical and methodological foundation of sociology but his views on functionalism have remained largely unexplored. For the analysis presented in this paper, main theoretical works by Giddens and major works by Elias have been used. Positions of the authors have been analysed with respect to main concepts and principles of functionalism, such as function, needs, internalization of values, consensus, equilibrium, and the notions of power and individual. The study shows that while Giddens strived to reject functionalism and the concept of social function altogether, in the figurational approach developed by Elias it is possible to use some of the concepts of functionalism without necessarily accepting its controversial tenets.*

Keywords: *equilibrium, function, functionalism, individual, interdependence, needs, power, society, values.*

Introduction

Norbert Elias and Anthony Giddens developed distinctive approaches to sociological problems. Elias, a first-generation sociologist, according to his own characterization (Elias, 2009a), advocated the study of societies in historical perspective, while viewing humans in the plural, as a network of interdependent individuals, or figurations. The approach he originated is known as processual and figurational. Giddens in the late 1970's proposed structuration theory, in which he tried to synthesize the developments in modern social theory, in particular structural and interpretative schools, while attempting to provide a solution to 'structure' and 'agency' quandary. Elias and Giddens knew each other, as they were colleagues at the University of Leicester where they were working in the 1960's. Both were critical to functionalism but in different ways.

The works by Giddens represent one of the current grand syntheses in sociological theory but it is doubtful whether it has achieved its intended result, for the field is still characterised by divergent and conflicting approaches. In the past two decades there has been a revival of the interest in the works by Elias, which is evidenced, for example, by the growing number of publications which apply his approach (Gabriel, Mennell, 2011) and founding of the journal “Human Figurations” (2012) dedicated to the development of processual-figurational approach. The works of Elias are seen as providing inspiration and guidance for building a new theoretical foundation of sociology and for its future development (Dunning & Hughes, 2013).

Critique of functionalism is a distinct element of Giddens’s theoretical writings. In the secondary literature on Elias it is pointed out that he has been critical to functionalism but it is often unnoticed that in fact he used the concepts associated with functionalism in a way which was consistent with his processual-figurational approach. The purpose of this paper is to provide a comparative analysis of the critical views of Giddens and Elias on the concepts and principles of functionalism as contained in the major works of these authors, identifying similarities and differences in their positions on the matter. On the examples from the works of Elias it shows that concepts which are used in functionalism, such as function, needs and equilibrium, can be applied in social analysis outside of the functionalist paradigm.

The concept of “harmonious whole” and value consensus

Both Giddens and Elias were critical to the tendency contained in functionalism that societies are seen as self-contained entities with clear boundaries thought of by analogy with biological organism. They rejected the image of societies as “harmonious wholes” – as more or less stable systems composed of functionally interdependent parts. In normative functionalism, this conception presupposes moral consensus based on shared cultural values, socialization of individuals into this common culture, which ensures the internalization of these values (Parsons & Shils, 1962). The social order establishes the fit between the shared moral consensus and the motivation of individuals. For Giddens this view is not acceptable, it is ‘notoriously suspect’ and ‘at best partial’ view of society (Giddens, 2015: 124); the social systems are not so unified (Giddens, 1993: 130). Within the framework of this concept it is difficult to explain the existence of dissensions and divergent interpretations of the common value system. Norms and values are not just internalized. Norms can be an object of negotiation or conditional, pragmatic acceptance. Also, this conception is not useful for the explanation of conflicts between groups based on the clash of interests, as in class struggle (Ibid). The theorem “value consensus –

norm – internalized need-dispositions” turns the human actors into ‘cultural dopes’ (Giddens, 1979: 71, 112). It leaves little room for reflexive, purposeful action of the individuals.

For Elias, the presupposition that the social system is a harmonious whole also is not acceptable as a starting point of analysis or theory. For Elias, such a conception is an abstracted, idealized picture of 20th-century democratic state-society. Elias also criticized functionalism for implicitly involving value judgement in considering something as functional or dysfunctional. Functional is something which is “good” for sustaining the integrity of the “whole”. “The inappropriateness of the evaluation is due to the fact that they tend – unintentionally – to use the terms for those tasks performed by one part of the society which are ‘good’ for the ‘whole’, because they contribute to the preservation and integrity of the existing social system” (Elias, 1978: 77). The concept of a ‘whole’ as applied to society is misleading and metaphysical (Elias, 1978: 72). It is not useful for empirical research of social relationships.

Elias criticized Talcott Parsons’s functionalism for creating a picture of society in the state of rest and ignoring the historical variability of social forms. The social system normally exists in a state of equilibrium, but when it is upset by a violation of norms, the social system strives to regain the balance. People obey the same norms and values through common socialization and are more or less equal (Elias, 2001: 467). Elias rejected this view because it is biased by focusing on the contemporary society, which is relatively more egalitarian and integrated than the societies in the past. The notion that society is an integrated system where people share the same norms and values is ahistorical. Such concepts are not realistic as models of pre-modern societies with “a high percentage of slaves or unfree subjects, or of feudal or hierarchical states – that is, societies in which not even the same laws, let alone the same norms and values, apply to all people” (Elias, 2001: 467-468).

The concept of needs

Giddens criticized functionalism for using the concept of the underlying society’s needs as an explanation for social phenomena. In functionalism, the needs are those prerequisites which must be met for the society to survive and the human action is explained as being directed, often unconsciously, by the imperative to satisfy those needs, such as integration, adaptation to the physical environment, allocation of resources and formulation of common goals. Thus apparently ‘irrational’ social practices such as a ‘rain dance’ in tribal societies are explained by the need to sustain the integration of the group. Giddens criticizes this concept of the need as applied to the social system. He argues that functionalism has been following too closely the analogy with the organic

systems, which can be said to have the interest in their own survival. Giddens claims the following: “Social systems, unlike organisms, do not have any need or interest in their own survival” (Giddens, 2015: 110). The idea that the social system has needs or reasons of its own is rejected by Giddens: “societies or social systems have no reasons or needs whatsoever” (Giddens, 1979: 211). As soon as it is posited that the social systems do not have needs or reasons, the reference to needs cannot serve as an explanation of the existence of practice: “Not even the most deeply sedimented institutional features of societies come about because those societies need them to do so” (Giddens, 1979: 113). The explanation of the existence of the institution should refer to the historical conditions of its appearance.

If one holds the functionalist position about the latent needs and functions, then purposes of the individuals lose their relevance to the social action, which is unacceptable to Giddens. Human actors, through rationalization and reflexive monitoring of action, convert their wishes into purposes and intentions, the expected outcomes which they actively seek to achieve (Giddens, 2015: 125). Giddens argues that ‘needs’ are conscious to the individuals. In course of their practice, they employ knowledge about the effects of their actions to meet those needs. The only usage of the concept of needs he admits is ‘counterfactual’ – that is, these ‘needs’ are not the property of the system, but serve as a methodological device for the researcher (Giddens, 1978: 114).

In the works of Elias there is a different treatment of the concept of needs. It is manifest in his concept of survival unit. Survival units are empirically identifiable collectivities such as tribes, city-states, empires, territorial, or nation-states and they have an interest in securing their survival. In fact, what constitutes them is the interest in maintaining the capacity to defend themselves or attack other survival units (Elias, 1991). It cannot be deduced from his works that social needs are wholly unknown to the social actors but the degree of their awareness can vary, especially when knowledge of the needs in a more established system is compared to cognizance of new demands, which arise in the process of transformations of the figuration.

Elias employs the concept of needs in explaining the genesis of the naval profession. But the reference to needs alone, as Elias points out, is not sufficient (Elias, 1950: 292). A new occupation is a manifestation of a new social function, which emerges in order to satisfy new human needs, which arise in conjunction with the development of technologies: “Human needs become differentiated and specific only in conjunction with specialized human techniques; these on their part emerge and crystallize into occupations only in view of potential and actual human needs” (Elias, 1950: 291-292). In his analysis the concepts of function and needs do not have the primacy; they are linked to the concepts of relationships and interdependence, so that the former are understood in conjunction with the

latter. A new occupation is not created by one individual, it is the outcome of the change of the situation in the ‘whole community’: “It is, in essence, a process of trial and error in which people attempt to match occupational techniques or institutions and human needs” (Elias, 1950: 292). The process of emergence and formalization of a new social function is usually accompanied by social tensions or conflicts among the groups occupying the particular social field which is followed by adjustments, compromises, trials and errors and finally accommodation between them, and institutionalization of the profession. This involves “people struggling, often in vain, to adjust their inherited institutional framework with all its incongruities to what they feel to be their own needs...” (Elias, 1950: 293). The naval profession in Europe emerged after the discoveries of the new lands on the other side of the Atlantic, which drew into competitive struggle England, Spain, Portugal, the Netherlands and France. That created the need for combination of competencies of the seamen and military men: “The new departure in maritime warfare created the need for people who in a new specialized form were seamen and military men at the same time” (Elias, 1950: 296).

In “The Civilizing Process” Elias explores the formation of the institution of tax collection based on the case of medieval France, in course of the Hundred Years’ War. Initially the king’s powers to collect taxes were very limited. It was not an established norm that the king had the right to raise taxes regularly. That was done on *ad-hoc* basis and such a right was given only for one year. It was opposed and disputed by the subjects of the realm, especially by the towns. But in the course of the war the need for regular taxation and the corresponding tax-collecting institution was recognized and finally, after resolution of conflicts among the involved social groups, in particular, the king, nobility and the nascent bourgeoisie, it became permanent. Elias writes on the problem the following: “No single person created taxes or the taxation monopoly; individual, nor series of individuals throughout the century in which this institution was slowly formed¹, worked towards this goal by any deliberate plan” (Elias, 2001: 348). Taxation was brought about as an outcome of the conflict among these various parties over resources and authority and then more consciously and deliberately this political instrument was given the form of a permanent institution.

Equilibrium, balance and causal loops

It is characteristic of functionalism that social systems tend to be seen as self-regulating, maintaining the equilibrium between its component parts (Parsons & Shils, 1962). This idea serves as an explanatory device because the behaviour of

---

¹ The fourteenth century (*Author*).

social subsystems are judged as functional or dysfunctional depending on their contribution to maintaining the overall system equilibrium. The explanation involves identification of causal loops. The system part has to be 'functional' to the system and has to adapt its behaviour accordingly, otherwise it will be 'negatively selected'. The behaviour of the unit of social action is readjusted through the feedback loop – if the consequences of the action are found to be positive, or functional, for the system maintenance, then it will be positively reinforced. As Stinchcombe puts it: if a selective causal connection between H [homeostatic variable] and S [structure or behaviour] exists, such that S's are selected or reinforced if they maintain H, then S's found in that situation will be more likely to be functional for maintaining H (Stinchcombe, 1968:88). In that sense the functionalists say that the cause of the behaviour is, indirectly, its consequence. The consequence or end which tends to be maintained functions indirectly as a cause of the behaviour or structure to be explained (Ibid).

Giddens admits that in the social systems there are homeostatic processes, which are similar to those in mechanical or biological systems (Giddens, 1979: 79). Unfortunately, he provides only a cursory treatment of such 'blind' homeostatic processes. One example that he mentions is a causal loop starting from material deprivation, leading to poor schooling, then to a low level of employment, which in turn leads back to material deprivation (Giddens, 1979: 79; 1986: 289). But he asserts that social action involves self-consciousness and reflexivity, and these are more important than mere processes of self-regulation. Human agents are knowledgeable of the conditions of their actions, even though they may not fully comprehend all their consequences. Thus even the pupils involved in the negative causal loop mentioned above (the school 'lads') are not unaware of their situation and their prospective life-chances (Giddens, 1986: 293). Moreover, these negative causal loops can be recognized as such and acted upon by the governmental agency in order to break the vicious circle.

Giddens is sceptical towards functionalists' description of self-regulating processes in social systems because it ascribes teleology to the social system instead of treating the human agents as purposeful. He argues that there is no such entity as 'structural explanation' in social sciences, for all explanations should contain reference both to purposeful, reasoning individuals and structural constraints (Giddens, 1986: 179).

It can be demonstrated, though, that Giddens does not completely escape the functionalist logic in his structuration theory. It is implied in his notions of ontological security and routine. Thus he explains much of social conduct by reference to the need to sustain the conditions of trust, or ontological security: "... there is a generalized motivational commitment to the integration of habitual practices across time and space" (Giddens, 1986: 64). He derives the need to sustain the conditions of trust from the need to control the 'diffuse anxiety', which

is “the most generalized motivational origin of human conduct” (Giddens, 1986: 54). The importance of routines and routinization are derived from these basic socio-psychological needs. “The concept of *routinization*, as grounded in practical consciousness, is vital to the theory of structuration” (Giddens, 1986: 60). This logic is not different from what Parsons and Shils wrote with respect of cultural norms: “... there is a tendency of systems of action to build up and maintain levels of consistency... The basis of this tendency rests in the functional need for order which underlies *any* action system, which entails the need for integration and its cultural components” (Parsons & Shils, 1962: 175). Without stability and complementarity of expectations, according to Parsons and Shils, the ego and alter cannot relate to each other in a mutually gratifying way. The difference is that for Parsons and Shils the homeostatic variable is order but for Giddens it is the ontological security, which, after all, are similar concepts.

Elias warned against the use of biological analogies in the analysis of social processes, which is implicit in the model of homeostatic processes. Elias objected the view of society as a closed entity. He stressed that making account of the social processes requires investigation of the processes ‘inside’ the society as well as the external relationships with other societies. Moreover, the boundaries of the polity may be porous or fluid, which makes it difficult to ascertain what is ‘inside’ and what is ‘outside’ of the society.

The concepts of balance and equilibrium are used in Elias’s works, but these are characterizations of empirical social processes and do not imply a social system’s teleology. On the contrary, he emphasized that the outcomes of the unplanned processes of social development and of figurational dynamics are not pre-determined. The concept of balance in his works often is used in association with the concept of power. Thus, there may be the balance of power among various social actors – between the states, the rulers and the ruled, employers and workers or between the sexes (Elias, 1978, 2001, 2009b).

The concepts of balance and equilibrium often appear in his major work “The Civilizing Process”. There the balance of power is established between the emerging states, among the competing princes, between the king and the subjects and among the various groups making up the differentiating society. According to Elias’s theory of the civilizing processes, the growing differentiation, the division of labour results not simply in greater solidarity, but in ambivalent relationships: people not only increasingly become dependent on each other but also become competitors for the same opportunities. The growing interdependence results both in solidarity and hostility. Writing about the figuration of social forces at the end of the middle ages, he points out that the social groups “oscillate between the desire to win major advantages over their social opponents and their fear of ruining the whole social apparatus, on the functioning of which their actual social existence depends” (Elias, 2001: 319). He

considers that this is characteristic of societies with the developed division of functions: “different parts of society hold each other roughly in balance in terms of social strength” (Elias, 2001: 322). Then Elias makes a generalization saying that the equilibrium of tensions is characteristic of all societies: “Equilibrium in the field of tensions making up every society always arises in differentiated human networks through the collaboration and collision of a large number of groups and classes” (Elias, 2001: 323).

The concept of equilibrium comes up in his discussion of the genesis of the institution of taxation. “Taxation”, writes Elias, “like any other institution, is a product of social interweaving. It arises (...) from the conflicts of the various social groups and interests...” (Elias, 2001: 248). He points out that the particular administrative organ for state finances (*Chambre des Aides*) during the Hundred Years’ War appeared, then under the pressure of social groups disappeared and then reappeared again. Summarizing this process, he notes: “Like a system of forces that has not yet reached equilibrium, society swayed back and forth between the various poles in the struggle of power” (Elias, 2001: 351)².

The term ‘function’

In his book “Central Problems of Social Theory” Giddens declared that he wanted to ‘ban’ the term ‘function’ from the social sciences. One reason, as pointed out above, is that the term ‘function’ presupposes that a social structure meets presumed needs of the social system, the existence of which Giddens rejects: “The term ‘function’ implies some sort of teleological quality that social systems are presumed to have: social items or activities are held to exist because they meet functional needs” (Giddens, 1986: 295). Another reason is that the use of the term ‘function’ creates an illusion of explanation of the phenomena, whereas in fact the term does not explain anything. Pointing out to the fit between a social practice and the presumed need of the system does not serve as an explanation. To say that the function of education system is to allocate the individuals to positions in the division of labour in the society is not to provide explanation or clarification. It remains to be explained to what extent the allocation of individuals to different jobs are intended or unintended consequences of the operation of educational system (Giddens, 1986: 297). The acceptable forms of explanation would involve references to the purposes of the actors and the unintended consequences of their actions. An explanation of the social phenomena must explicate the relationships between the elements which comprise the causal loop in the particular case (Giddens, 1979: 113).

---

² It can be noted that the ideas of power struggle and ‘punctuated equilibrium’ are used in the explanation of the genesis of institutions in modern institutional analysis (Thelen, 2009).

It could be said that Elias criticized the use of the concepts of function in structural functionalism but not the concept as such, because he used it quite often himself. His critique was directed on the static, ahistorical character of this concept, as it was used by functionalists: “Immutability is treated as the normal condition of society. It is embedded in such basic sociological concepts as ‘social structure’ and ‘social function’” (Elias, 1978: 152). He was also critical to the idea of social “function” as a task which is performed by individuals or a group within a “harmonious ‘whole’” (Elias, 1978: 78).

In “The Civilizing Process” he used the term ‘function’ in connection with the notion of the division of labour. So he speaks of progressive division of functions and concomitant economic development – urbanization, monetization and industrialization. In this process more and more people become functionally dependent on each other, as they perform the specialized tasks within the “network of differentiated social functions” (Elias, 2001: 434).

Another use of the term ‘function’ refers to the position of the king. In course of the process of state formation, the position of the ruler gradually turned into a permanent function. Elias argues that when the interdependence of social groups and regions is slight, there is no much need in the central ruler except his role as a military leader and, occasionally, a judge (Elias, 2015: 315). The need for the central ruler becomes greater with the progressive division of labour and growth of complexity of society because that demands that more resources are devoted to coordination of activities (Elias, 2001: 314). As a result of subsequent institutional changes, the king becomes the ‘functionary’ of the society.

In one of his later essays Elias attempted to enumerate “process universals” – the common structural features of all survival units, ranging from small bands of people to large modern states (Elias, 2009c). These are sets of “elementary functions” which the groups have to fulfil in order to survive. The first one is the economic function – the provision of food and other material necessities. The second one is the function of the control of violence within the group and also in relation to other groups. The third one is the function of production and transmission of knowledge or means of orientation – on human group can survive without it. The fourth one is the function of self-restraint; humans have to learn self-restraint in order to live in the society, as they lack inborn self-restraint. He stressed that this is an empirically verifiable model for the study of social processes, which can be tested and corrected (Elias 2009c).

In his book “What is Sociology?” Elias introduces a relational concept of function. One group can be a “function” to another because of their interdependence. They need not be enclosed into a common “social system”, each performing complementary tasks or “functions” for each other. The rivalry between groups also make them interdependent, but in another way: in order to survive, these groups have to check each other’s actions and screen each other’s

intentions (Elias, 1978: 77). The antagonistic groups have to prepare to possible open conflict, or, as the case may be, to undertake preparations for war. In this context, the criteria of having a “function” is the interdependence of individuals or groups in the struggle for survival.

The concept of power

Another point of Giddens’s criticism of Parsons’s functionalism is a peripheral role of power that he assigns in his theory. Power, according to Parsons, is secondary to norms (Giddens, 1993: 26). Parsons defines power as a generalized legitimate capacity of the group in the societal system to implement collective goals. Legitimacy thus is implied in the definition of power. For Parsons, the main characteristic of power is its function – it serves the need of attaining the collectively valuable goals by taking binding decisions. Through the electoral process the politicians are given the mandate, the ‘grant of power’, which can be revoked in the next elections. If the trust and confidence in politicians are strengthened, the power is enhanced; if the trust diminishes, then power deflation occurs and it is necessary to bolster it with force and coercion.

Giddens considers that Parsons overemphasized the significance of legitimation and consensus over the use of power in the social systems and generally underplayed the role of power in social affairs. Power, in his view, does not necessarily presuppose conflict, and here he agrees with Parsons. Power can be enhanced in the whole system and it is not just a zero-sum game. But it tends to involve contestation, when it is applied in social interaction in the form of domination. There may be disagreements over the goals as expressed in the conflicts of interests of different groups and competition and struggle over the incumbency of the power positions. Power can be defined generally as a transformative capacity of the social agents. It is a valuable and scarce asset, and thus invokes conflicts of interests. Power, in Giddens’s view, can be based on trust and confidence, but also on deception and manipulation: “If the use of power rests upon ‘trust’ and ‘confidence’, as Parsons emphasizes, it also frequently rests upon deceit and hypocrisy” (Giddens, 2015: 341). The real sources of power may reside outside of official politics and it is a mistake, therefore, to take the electoral politics at the face value, as Parsons does.

Elias likewise considers power to be a basic, fundamental feature of social relations. But he criticized the sociological theories of power contemporary to him, including functionalism, by treating power as a sort of thing or substance rather than a structural aspect of social relationships. The concept of power in functionalism figures as a variable in a static system, while the more adequate concept of power, in Elias’s view, is that it emerges in the processes of social interweaving (Elias, 1978: 116). Power should be conceptualized as a

characteristic of relationship and thus ‘power ratio’ or ‘power balance’, in Elias’s view, are more preferable terms. He derives power from the concept of interdependence. In the system of interdependencies, some actors have greater relative strength while others are more dependent (Elias, 1978: 79). For example, in the absolutist state, the king and various social groups are interdependent, but the king, by virtue of his central position, is more powerful.

Conceptualization of the individual

Another point of Giddens’s criticism is that functionalism, in his view, treats intentional action unsatisfactorily: the structure and function dominate the subject, functionalism dispenses with the active individual (Giddens, 2015: 117). The concept of internalization of norms and values found in Parsons’s works make the individuals passive and conformist. This is not quite well compatible with the notion that the social life is actively constituted (Giddens, 1993: 26). Individuals do not figure in functionalism as creative, reflexive, skillful performers in interaction (Giddens, 1993: 165). Functionalism, in Giddens’s view, lacks the theory of action, despite its contrary claim. Parsons’s actors, according to Giddens, “are not capable, knowledgeable agents” (Giddens, 1978: 254). The concept of the agent that Giddens puts forwards presupposes that human actors know a great deal about the working of society. Individuals are not merely motivated, they have conscious intentions. In action and interaction, individuals use rules and resources, whereby reproducing social structures, but they also deliberately alter them, making interventions in the social world and producing new social structures. The individuals have the transformative capacity through employing the resources and using the rules, making them at the same time the object of transformation – that, in short, is the message of his structuration theory.

Elias’s critique of Parsons’s functionalism in this respect is different. He criticizes this version of functionalism for improper conceptualization of individuals and society as two separate entities which exist in a state of rest. In the view of Elias, this approach is unsatisfactory in that it ignores the historical-processual aspect of the problem. Parsons’s functionalism operates with a ‘closed’ concept of the ego – “*homo clausus*” – the image of the lonely individuals isolated from the social context. The result of this is a sharp dichotomy between personality and the social system. His approach to the problem involved the study of individualization as a historical process evolving over many centuries. In course of historical development, the salience of individualistic consciousness grows, but the identification with the collective ‘we’ is decreasing (Elias, 1991).

According to the approach that he advocated, the object of sociological reflection should be people-in-society, people in plural, or ‘*homines aperti*’ (Perulli, 2011). His concept of figuration presupposes that individuals are

interdependent and therefore the actions and plans of the individuals cannot be seen as entirely freely chosen; these are explained by taking into account the compelling forces which individuals or groups exert upon each other by reason of their interdependence, be that enmity or cooperation.

Conclusions

In their works Giddens and Elias point to weaknesses and problematic assumptions of functionalism. Uncritical application of concepts and propositions found in functionalism, such as value consensus, individuals' motivation as derived from internalization of values, the concept of society's needs, power as a function of the collectivity, may lead to a one-sided view of social reality. Functionalism makes societies seem more stable than they really are. Explanation of social structures and behaviour by reference to the function they perform for the whole social system is not sufficient and may be misleading; it should be complemented or corrected by historical explanation, the study of combined effects of intended and unintended consequences of actions. Giddens even suggests to put the ban on the use of the term 'function' in social sciences. This proposal, however, is excessive.

In the works of Elias the term 'function' is used in a way which is different from functionalism's 'hidden' teleology. One can talk about 'functions' in the systems of the division of labour on the scale of organization or wider social units, the nation-state or international systems of cooperation. One can talk of the functions of the 'attack-and-defence unit' – the survival unit.

The social scientist can make use of a more abstract, relational concept of function, as applied in the analysis of interdependencies, the human figurations, which might include both cooperative and inimical relationships. The concept of social needs can be understood as an emergent phenomenon of figurational dynamics – the changes in human interdependencies. These needs, or figurational pressures, can be recognized by the social actors to various degrees. Likewise, the concepts of balance and equilibrium can be detached from the pre-determined teleology of the social system. These can be used as descriptions of certain states in social figurations.

References

- Dunning, E. & Hughes, J. (2013). *Norbert Elias and Modern Sociology*. London: Bloomsbury.
- Elias, N. (1950). Studies in the Genesis of the Naval Profession. *The British Journal of Sociology*, Vol. 1, No. 4, 291-309.
- Elias, N. (1978). *What is Sociology?* New York: Columbia University Press.
- Elias, N. (1991). *The Society of Individuals*. Oxford: Blackwell.
- Elias, N. (2001). *The Civilizing Process*. Oxford: Blackwell.

- Elias, N. (2009a). A diagnosis of present-day sociology. In: *Essays III. On Sociology and the Humanities*. Collected Works, Vol. 16 (pp. 99-106). Dublin: University College Dublin Press.
- Elias, N. (2009b). The changing balance of power between the sexes – a process-sociological study: the example of the ancient Roman state. In: *Essays III. On Sociology and the Humanities*, Collected Works, Vol. 16 (pp. 240-265). Dublin: University College Dublin Press.
- Elias, N. (2009c). The retreat of sociologists into the present. In: *Essays III. On Sociology and the Humanities*. Collected Works, Vol. 16 (pp. 107-126). Dublin: University College Dublin Press.
- Gabriel, N. & Mennell, S. (Eds.) (2011). *Norbert Elias and Figurational Research: Processual Thinking in Sociology*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Giddens, A. (1979). *Central Problems in Social Theory*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.
- Giddens, A. (1986). *The Constitution of Society*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.
- Giddens, A. (1993). *New Rules of Sociological Method*. Second Edition. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. (2015). *Studies in Social and Political Theory*. Abingdon: Routledge.
- Parsons, T. & Shils, E. (1962). Values, Motives and Systems of Action. In: Parsons, T., Shils, E. (Eds.) *Toward a General Theory of Action* (pp. 47-247). New York: Harper Torchbooks.
- Perulli, A. (2011). Beyond Dichotomous Thinking. The Society of Individuals. *Cambio. Rivista sulle trasformazioni sociali*. 1, 6-22.
- Stinchcombe, A. (1968). *Constructing Social Theories*. New York: Harcourt, Bruce & World, Inc.
- Thelen, K. (2009). How Institutions Evolve: Insights from Comparative Historical Analysis. In: Mahoney, J., Rueschemeyer, D. (Eds.) *Comparative Historical Analysis in Social Sciences* (pp. 208-240). Cambridge: Cambridge University Press.

INTERNATIONAL TRANSPORT COMPANIES IN THE BALTIC COUNTRIES: INTERNATIONALIZATION MOTIVES AND BARRIERS

Sandra Trinkūnienė

Jūratė Aksomitienė

Utena University of Applied Sciences, Lithuania

Abstract. *Internationalization of companies is a necessity on purpose to play an active role in the international market and maintain a competitive advantage. The presented paper aims to reveal barriers and motives for a company's internationalization in the Baltic countries. The perceptions of internationalized and non-internationalized firms were assessed. The paper reveals the main motives and barriers of foreign transport and logistics companies for internationalization. All the Baltic countries compete for DFI and seek to demonstrate that they are ideal locations for foreign transport and logistics companies to establish an enterprise or choose another internationalization mode.*

The authors disclosed why service firms internationalize to the Baltic countries. The main attractiveness factors of the transport and logistics market in the Baltic countries, internationalization motives and barriers were compared. The framework has been approved by Scandinavian and Central European transport companies that have expanded their business in the Baltic countries. Theoretical and empirical results are beneficial for transport companies seeking to internationalize their activities in Lithuania, Latvia or Estonia.

Keywords: *internationalization motives, barriers for internationalization, Baltic countries, transport, logistics.*

Introduction

Internationalization of companies is a necessity on purpose to play an active role in the international market and maintain a competitive advantage. Intense competition, technological changes, globalization affecting demand of consumers, economic and political changes impact managers' decisions to take greater risks and to expand firms' activities abroad. Internationalization of firms is regarded as an important measure of competitive performance at both national and regional levels (Korsakiene, 2015). Compared with domestic business, transaction costs are higher in international business. All the Baltic States compete for DFI and seek to demonstrate that they are ideal locations for foreign transport

and logistics companies to establish an enterprise or choose another internationalization mode.

Lithuania, Latvia, and Estonia are transit countries due to their geographical location. The logistics sector in Lithuania, Latvia, and Estonia is a strategically-important sector of the economy, the effectiveness of which has a major impact on economic vitality and competitiveness in all the three Baltic States. Main factors that influence the Baltic States' attractiveness are the size of the market and the number of customers. An analysis of theoretical and empirical studies allows to state that there is a variety of internationalization motives and barriers (Sekliuckiene, 2013). Researchers agreed that the motives and barriers to internationalization should be studied based on the situation in each country and there is a lack of such research in Lithuania.

The purpose of this paper was to disclose why service firms internationalize to the Baltic countries. The main motives and barriers of internationalized transport and logistics companies in the Baltic countries were compared.

The research is based on the systematic and comparative analysis of scientific literature and quantitative research – questionnaire survey method. The questionnaire was sent to 45 foreign transport companies in 2016. All of these transport companies had branches in at least one of the Baltic countries. It was the main criteria for transport company selection. The survey resulted in 37 completed questionnaires. The data were collected using a questionnaire contained several parts. The first two sections of the questionnaire contained the assessment of motives and barriers for internationalization of transport companies to the Baltic countries. The third part of the questionnaire contained the assessment of attractiveness factors of the Lithuanian transport market- in the form of questions using the 5- point Likert scale.

Internationalization motives

Existing theories on multinational corporations, which have been built on the analysis of firms from advanced economies, tend to assume that firms expand abroad in search of markets (Cuervo- Cazorra, 2012) and ignore other motives such as the search for assets, resources or efficiency (Dunning, 1993) in their theoretical apparatus. However, the expansion of emerging market multinationals has been proposed to differ from that of advanced economy firms in their more intensive use of other internationalization motives (Guillen and Garcia-Canal, 2009; Luo and Tung, 2007).

There are multiple classifications of motives, which include commercial, non-commercial and inadvertent, vertical and horizontal, pull and push, upstream and downstream, growth-oriented, limited domestic market opportunities and other (Cuervo-Cazorra et al., 2015), and the well-known seeking motives

(resource seeking, market seeking, efficiency seeking and asset seeking) (Dunning, 1993). However, although in many cases reflecting reality, some of these classifications of motives seem to lack an underlying theoretical logic and appear to be ad hoc.

Rob van Tulder (2015) discerns three groups of international motives: **intrinsic motives** (market-seeking, efficiency-seeking, resource seeking and strategic, or asset-seeking), **extrinsic motives** (escape motives and/or strategic extension from the home country etc.) and mixed motives (follow the client or/and competitor, risk minimizing etc.). The authors' classification is presented in Table 1.

Table 1 **Motivations for internationalization (Tulder, 2015)**

Type of motive	Internationalization motive	Dominant approach
Intrinsic motives Efficiency approaches; resource based-view; and learning	Market seeking Efficiency-seeking Resources-seeking (strategic) asset-seeking	Micro: International management
Mixed motives Competitiveness and positioning in sector; co-evolution	Sector: bandwagon effects, e.g. in country selection; follow the client; risk minimizing Monopoly/oligopoly effects; follow the competitor	Meso: IB, international strategy
Extrinsic motives Bargaining/negotiation and game theoretical approaches; stakeholder approach, institutions-based view; bundled resources	Home: escape motives from home country; strategic extension of home country Host: high/low barriers to entry	Macro: International (political) economics

Two main motives for enterprises was identified that “internationalize their activity by going abroad: location and internalization (internal manufacturing), as opposed to buying from other manufacturers. The motive of location is related to resources (mineral resources, cheap workforce), transportation costs, and commerce barriers” (Krugman and Obstfeld, 2012).

Capital is mostly invested in other countries when trying to expand to markets that have a favourable business environment, a solvent market, reasonable access to financial resources, or lower rates of interest. By establishing branches, international companies can utilise their competitive advantages: reputation, credibility, a wide market, complex and differentiated services, etc.

Usually, investments are made in countries that are on par in terms of the development level of the economy or where a relatable tendency of a strategy for

growth can be observed. Attention is also paid to business tradition, culture, as well as consumer behaviour (Zukauskas, 2006; Hubert and Pain, 2002). If competition takes action in foreign markets, that can also encourage subsequent foreign investments from a company.

The political-legal environment is also important to the process of internationalization, because declining bilateral relations often have an impact on economic relations as well. Investors avoid venturing into countries that do not have stable and clear policies (Vengrauskas and Langviniene, 2005).

In conclusion, it can be said that motives for internationalisation are different, but if we were to look from the perspective of logistics companies, the main motives for this branch of economy are:

1. The opportunity to be closer to the client, i.e. the exporter or the client that purchases logistics services;
2. The opportunity to be closer to the carrier, in the case where the company that supplies logistics services uses services of other carriers for transfer of cargo (subcontracting, expediting);
3. A strategically favourable location, a transit corridor;
4. A cheaper workforce on the condition that the supply of qualified workers is adequate.

Barriers for internationalization

A number of studies have investigated the factors and barriers for internationalization (Korsakiene, 2014). The barriers for internationalization are differently classified by various authors (Sekliuckiene, 2014). When international companies start operations in East European transition economies – or in developing countries – the environment is very dissimilar to that in their home country. Dissimilarities in the economic environment, including infrastructure and the level of technology, and in the political, legal and cultural environments, pose inducements for and obstacles to successful expansion. Therefore, it is important to analyse what kinds of problems companies have met in establishing joint-venture or subsidiary operations in these countries (Ghauri and Holstius, 1996). Sekliuckiene (2013) has differentiated between internal and external barriers for internationalisation.

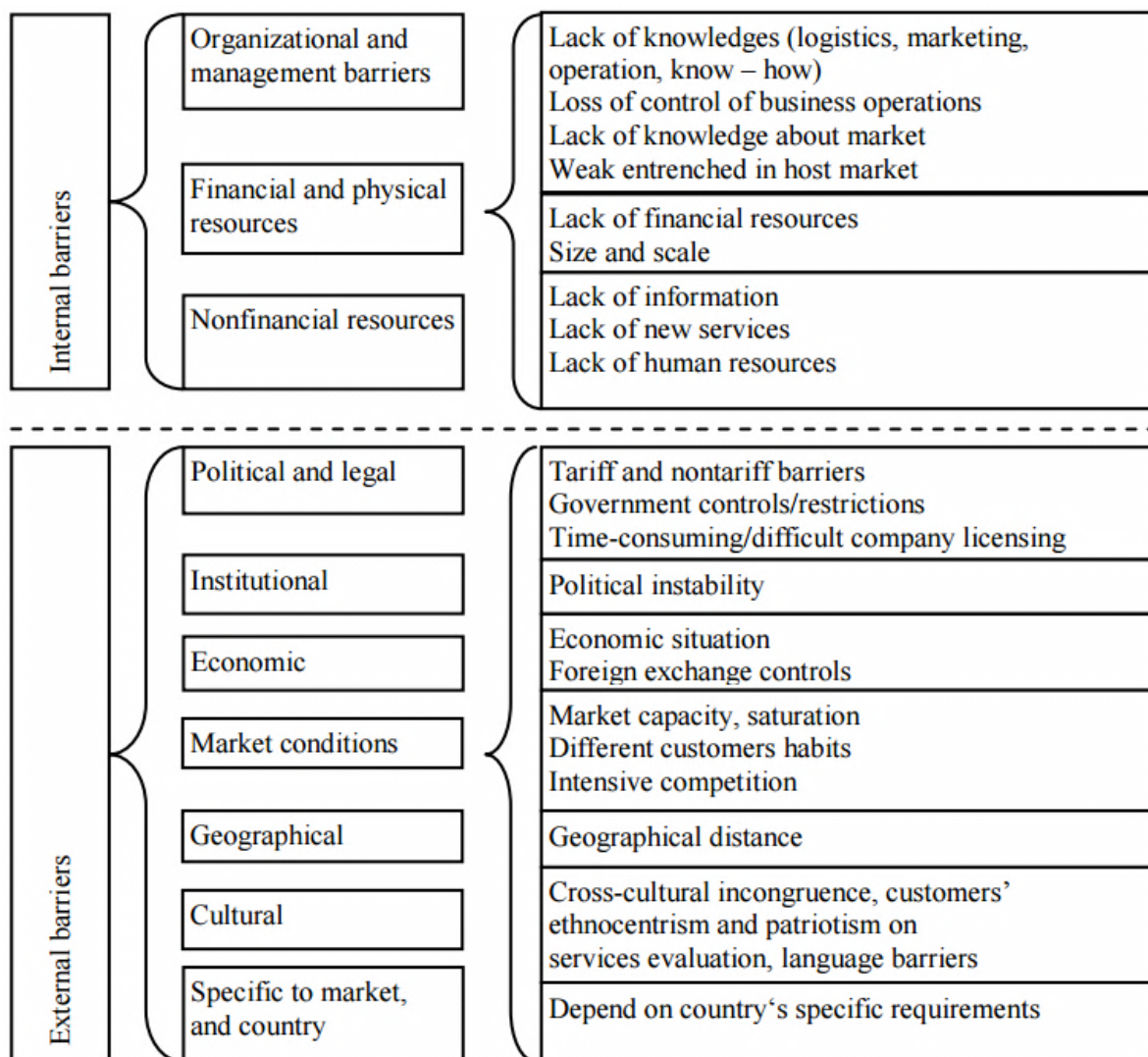

Figure 1 Internal and external barriers for internationalization (Sekliuckienė, 2013)

In Figure 1 the classification of said barriers is given. Some barriers related to the external environment for example, political stability, geographical and cultural aspects, are in effect only in the long-term perspective, however, rules of licensing in the country, and language barriers have a bigger impact in the short term. However, the taking of higher-risk often brings the greatest profit to the investors and the market pioneers (Sekliuckiene, 2013).

In conclusion, it can be said that barriers for internationalization are different, but if we were to look from the perspective of transport and logistics companies, the main motives for this branch of economy are:

1. Intense competition abroad;
2. Economic situation;
3. Loss of control of business operations etc.

Attractiveness factors of transport and logistics market in the Baltic countries

Lithuania, Latvia, and Estonia are transit countries due to their geographical location. These countries are crossed by more than one transportation axis that connects the North, the South, the East, and the West. Lithuania is an extremely important hub that connects the markets of Russia and other countries in the Commonwealth of Independent States to Western Europe. In Latvia, a large part of the overall transportation flow is made up of the flows of transit transport that works as part of a combined logistics model. There are transport corridors in Latvia that connect the activity of highways, railroads, pipelines, and seaports. Estonia is the smallest of the Baltic countries. By way of transit, cargo travels through it from Central Europe into Finland, Sweden, and Germany. In Estonia, a larger role in the logistics system is played by a well-developed infrastructure of railroads that ensures quick transfer of cargo between Estonia and Russia. Since the Baltic markets are shown as examples of rapidly growing innovators (Staehr, 2015) – the attractiveness of these markets continues to increase. The logistics sector in Lithuania, Latvia, and Estonia is a strategically-important sector of the economy, the effectiveness of which has a major impact on economic vitality and competitiveness in all the three Baltic States. The most important questions for the Baltic countries are the modernisation of the logistics sector, sustainable development, and the opportunity for employees to have a modern workspace (Saboniene, 2015). Data for the main macroeconomic indicators in the Baltic States is provided in Table 2.

Table 2 **Key microeconomic indicators for the Baltic States**
(Baltic Business Outlook, 2016)

Indicator	Estonia	Latvia	Lithuania
<i>Population</i> (eop. 2015)	1.3 m	2.0 m	2.9 m
<i>Currency</i> (as of 1 January 2016)	Euro	Euro	Euro
<i>GDP per capita</i> (EU=100)	76	64	75
<i>Real GDP growth</i> (Q1-Q3 2015)	1.3%	2.6%	1.5%
<i>Inflation (HICP)</i> (2015)	0.1%	0.2%	-0.7%
<i>Unemployment rate</i> (Q1-Q3 2015)	6.1%	9.9%	9.2%

The data provided in the table shows that Lithuania is first in terms of population, yet the rate of unemployment in I-III quarter of 2015 was as high as

2,9 %. That was 1,3 % points higher than in Estonia. However, GDP per capita is higher in Lithuania and Estonia, when comparing them to Latvia.

The logistics sector in Lithuania is strategically important to the economy of the country. As a result, its effectiveness is important to the prospects of growth for the Lithuanian economy and the country's competitiveness. Exports of logistics service comprise about 60 % of the service export from Lithuania. In 2015 the logistics sector showed its durability – during the first three quarters, it dropped by only 2 %, despite the major losses in the Russian market, due to their own economy plummeting and the trade embargo that was applied.

Table 3 shows country comparison in terms of Logistics Performance Indicators (2016). When comparing 160 countries, Lithuania comes in at 29 and is at the top among the Baltic States. Estonia and Latvia are both included in the top 50, being 38th and 43rd, respectively. The top 3 countries of the world according to Logistics Performance Indicators are: Germany, Luxembourg, and Sweden.

**Table 3 Country comparison of Logistics Performance Indicators
(The World Bank, 2016)**

LPI (Scores)	Country	Customs	Infrastructure	International shipments	Logistics competence	Tracking & tracing	Timeliness
1 (4.23)	Germany	2	1	8	1	3	2
2 (4.24)	Luxembourg	9	4	1	10	8	1
3 (4.20)	Sweden	8	3	4	2	1	3
4 (4.19)	Netherlands	3	2	6	3	6	5
5 (4.14)	Singapore	1	6	5	5	10	6
29 (3.63)	Lithuania	28	27	31	30	27	17
38 (3.36)	Estonia	29	44	56	46	48	20
43 (3.33)	Latvia	45	41	44	37	39	49
160 (1.60)	Syrian Arab Republic	160	160	160	160	138	147

When evaluating 190 countries, according to the Ease of Doing Business Indicators, Estonia is first among the Baltic States, coming in at 12. It beats both Latvia (14) and Lithuania (21) (Table 4). Despite the fact that these countries are behind the top European countries (Denmark – 3rd, Norway – 6th, Sweden – 9th), being in the top-25 shows the potential and attractiveness of these markets.

Table 4 Country comparison according to Ease of Doing Business Indicators
(The World Bank, 2016)

<i>Rank ' 2016</i>	<i>Country</i>	<i>Starting a Business</i>	<i>Registering Property</i>	<i>Getting Credit</i>	<i>Protecting Minority Investors</i>	<i>Paying Taxes</i>	<i>Trading across Borders</i>
1	New Zealand	1	1	1	1	11	55
3	Denmark	24	12	32	19	7	1
6	Norway	21	14	75	9	26	22
9	Sweden	15	10	75	19	28	18
12	Estonia	14	6	32	53	21	17
14	Latvia	22	23	7	42	15	25
21	Lithuania	29	2	32	51	27	19
190	Somalia	188	148	185	190	190	156

Lithuania, Latvia, and Estonia are transit countries due to their geographical location. The logistics sector in Lithuania is strategically important to the economy of the country. As a result, its effectiveness is important to the prospects of economic growth for all the Baltic States and the countries' competitiveness.

Findings of the survey

The empirical research aim was to explore the internationalization motives, perceived and actual barriers for internationalization to the Baltic countries encountered by European international transport companies. The data were collected using a questionnaire contained several parts. The first two sections of the questionnaire contained the assessment of motives and barriers for internationalization of transport companies to the Baltic countries. The third part of the questionnaire contained the assessment of attractiveness factors of the Lithuanian transport market- in the form of questions using the 5- point Likert scale. The last section included information on a company's profile (e.g. internationalization mode, geographical markets etc.). The questionnaire was sent to 45 foreign transport companies in 2016. All of these transport companies had branches in at least one of the Baltic countries. It was the main criteria for transport company selection. The survey resulted in 37 completed questionnaires.

Some transport companies, such as DHL, Hellmann Worldwide Logistics, Raben Group establish branches or use other internationalization strategies by evaluation of cargos volume to and/or from this country. Table 5 contains the

largest foreign-owned companies that have set up branches in all the three Baltic countries.

**Table 5 Transport companies internationalized to all the Baltic countries
(contributed by authors)**

Head company	Lithuania	Latvia	Estonia
DSV A/S (Denmark) offices in more than 80 countries	DSV Transport UAB	DSV Transport SIA	DSV Transport AS
Deutsche Bahn AG (Germany) about 130 countries	Schenker UAB	Schenker SIA	Schenker AS
Rhenus SE & Co. KG (Germany) 43 countries	Rhenus Svoris UAB	Rhenus Svoris SAS	Rhenus Logistics OÜ
Raben Group (Netherland)- 10 countries	Raben Lietuva UAB	Raben Latvia SIA	Raben Eesti OÜ
Deutsche Post DHL Group (Germany)- 220 countries	DHL Lietuva UAB	DHL Latvia SIA	DHL Estonia AS
Kuehne + Nagel Group (Germany) - 104 countries	Kuehne + Nagel UAB	Kuehne + Nagel Latvia SIA	Kühne + Nagel AS
Hellmann Worldwide Logistics (Germany)- 157 countries	Hellmann Worldwide Logistics UAB	Hellmann Worldwide Logistics SIA	Hellmann Worldwide Logistics OÜ

Two sections of the questionnaire covered the assessment of motives and barriers for internationalization in the form of questions using the 5-point Likert scale. The third section included information on company's profile: internationalization mode, information about the mother company and the spread of internationalization abroad.

The data presented in Table 6 allow concluding that the top motives of internationalization in the Baltic States for transport and logistics companies are (1) the ability to attract new carriers (3.78 Lithuania, 3.57 in Latvia, 3.50 in Estonia); (2) low labour costs and high employee qualification (3.55 in Lithuania, 3.59 in Latvia & 2.94 in Estonia); (3) proximity to customers and suppliers (3.48 in Lithuania, 3.04 in Latvia & 3.71 in Estonia). The responses of internationalized transport and logistics firms showed that the establishment of terminals and distribution centres, competitive pressure on the domestic market, the opportunity to increase market share, a competitor's success in a foreign market, a significant position in the domestic market and tax benefits have influence on internationalization.

Table 6 External and internal motives of internationalization for transport and logistics companies in the Baltic States (contributed by authors)

Motives of internationalization	Average rating* in Lithuania	Average rating* in Latvia	Average rating* in Estonia
The ability to attract new carriers	3.78	3.57	3.50
Low labour costs and high employee qualification	3.55	3.59	2.94
Proximity to customers and suppliers	3.48	3.04	3.71
The establishment of the terminals and distribution centres	3.02	3.27	3.64
Competitive pressure on the domestic market	2.64	2.95	3.27
The opportunity to increase market share	2.44	3.04	3.09
Competitor's success in foreign market	2.21	2.74	2.40
Tax benefits (VAT etc.)	2.01	2.55	3.07
Significant position in the domestic market	2.01	2.54	2.94

*motives evaluated according to scoring scale from 5 (very significant motive) to 1 (not significant motive)

Table 7 Internationalized transport companies in one or two Baltic countries (contributed by authors)

Head office / Origin	Lithuanian market	Latvian market	Estonian market
Nunner Logistics B.V. (Netherland)	Nunner Logistics UAB	--	--
Uno Transport A/S (Denmark)	Uno Transport UAB	Uno Transport SIA	--
Blue Cargo AS (Norway)	--	--	Blue Cargo Eesti OÜ
OST-WEST CARGO EUROPE GMBH (Germany)	OST-WEST CARGO BALTIC UAB	--	--
HCS A/S (Denmark)	HCS Transport UAB	--	--
CAT Group (France)	CAT Cargo Logistics Lietuva UAB	--	--
Sparta Logistics Aarhus (Denmark)	Sparta logistics UAB	Sparta logistics SIA	--
SCANFOR Bvba (Belgium)	--	--	Scanfor Eesti OÜ
Tschudi Shipping Company AS (Norway)	--	--	Tschudi Logistics OÜ

In order to properly evaluate the internal and external barriers, related to the internationalisation of transport and logistics enterprises, it is essential to understand the reasons behind said enterprises choosing one of the Baltic States over another and deciding to start their business there, as opposed to another country. Table 7 shows logistics companies that have internationalised their activities by expanding into one or two of the Baltic countries, but have chosen not to operate in all three of them.

The external barriers were perceived as stemming from foreign environment. Hence, these barriers as inaccessible market information, bureaucracy, intense competition abroad and consumer habits were evaluated like internal barriers included in the survey were as follows: start- up costs, limited management skills, communication issues, bureaucracy etc. The obtained results of the survey are presented in Table 8.

Table 8 External and internal barriers of internationalization in the Baltic States for transport and logistics companies (contributed by authors)

Barriers of internationalization	Average rating* in Lithuania	Average rating* in Latvia	Average rating* in Estonia
Intense competition abroad	3.45	3.57	3.50
Economic situation	3.38	3.49	2.99
Loss of control of business operations	3.24	3.34	3.41
Bureaucracy (long administrative procedures, law and regulations)	3.12	3.37	3.14
Start- up costs	3.06	2.95	3.37
Geographical distance	2.98	3.14	3.29
Lack of knowledge about market	2.13	2.04	2.40
Language barriers	2.60	2.15	3.07
Limited financial resources	2.14	2.54	2.44
Lack of human resources	2.10	2.09	2.34

*barriers evaluate according to the scoring from 5 (very significant barrier) to 1 (not significant barrier)

The data presented in Table 8 allow us to conclude that the top barriers of internationalization in the Baltic States for transport and logistics companies are (1) intense competition abroad (3.45 in Lithuania, 3.57 in Latvia, 3.5 in Estonia); (2) the economic situation (3.38 in Lithuania, 3.49 in Latvia and 2.99 in Estonia); (3) loss of control of business operations (3.28 in Lithuania, 3.34 in Latvia & 3.41 in Estonia). The responses of internationalized transport and logistics firms showed that the lack of knowledge about the market, bureaucracy (long administrative procedures, law and regulations), start- up costs, limited financial

resources and language barriers were indicated as significant barriers for internationalization.

The findings allow concluding that market attractiveness factors directly influence both intrinsic and extrinsic motives of a company's internationalization and induce a more careful assessment of the barriers for internationalization. The obtained results show that foreign transport companies are interested in internationalizing their business to the Baltic States. The ability to attract new carriers, low labour costs and high employee qualification and proximity to customers and suppliers are seen as main drivers for internationalization. However, intense competition abroad, the economic situation, loss of control of business operations, lack of knowledge about the market, bureaucracy (long administrative procedures, law and regulations), start-up costs etc. are seen as the most significant factor hindering the expansion of firms.

Conclusions

The study aimed to gain deeper understanding why service firms internationalize to the Baltic countries. When comparing 160 countries according to the Logistics Performance Indicators, Lithuania comes in at 29 and is at the top among the Baltic States. Estonia and Latvia are both included in the top 50, being 38th and 43rd, respectively.

The obtained results shed some light on internationalization motives and barriers. The top motives of internationalization in the Baltic States for transport and logistics companies are the ability to attract new carriers, low labour costs and high employee qualification, proximity to customers and suppliers. The top barriers of internationalization in the Baltic States for transport and logistics companies are intense competition abroad, the economic situation and loss of control of business operations.

Taking into consideration findings of this study different proposals can be elaborated. First of all, some barriers of internationalization such as intense competition abroad can be overcome by ability to attract new carriers or proximity to customers and suppliers. Secondly, the foreign transport and logistics companies can reduce the costs through subcontractors in the Baltic countries because of low labour costs but high employee qualification. The proximity to customers and suppliers leads lower operating costs. Moreover, Lithuania, Latvia, and Estonia are transit countries due to their geographical location. When evaluating 190 countries, according to the Ease of Doing Business Indicators, Estonia is first among the Baltic States, coming in at 12. It beats both Latvia (14) and Lithuania (21). Despite the fact that these countries are behind the top European countries (Denmark – 3rd, Norway – 6th, Sweden – 9th), being in the top-25 shows the potential and attractiveness of these markets.

The limitations of the presented study are associated with the small sample size. Hence, further research should focus on a deeper analysis in each Baltic country.

References

- Baltic Business Outlook* (2016). Retrieved: www.seb.ee/sites/default/files/web/files/bbo_2016_eng.pdf
- Cuervo-Cazurra, A. (2012). Extending theory by analysing developing country multinational companies: Solving the Goldilocks debate. *Global Strategy Journal*, 2(3), 153-167.
- Cuervo-Cazurra, A., Narula, R., Un, C. A. (2015). Internationalization motives: sell more, buy better, upgrade and escape. *Multinational Business Review*, 23(1), 25.
- Dunning, J. H. (1993). Internationalizing Porter's diamond. *MIR: Management International Review*, 7-15.
- Ghauri, P. N., & Holstius, K. (1996). The role of matching in the foreign market entry process in the Baltic States. *European journal of marketing*, 30(2), 75-88.
- Guillén, M. F., & García-Canal, E. (2009). The American model of the multinational firm and the “new” multinationals from emerging economies. *The Academy of Management Perspectives*, 23(2), 23-35.
- Hubert, F., & Pain, N. (2002). Fiscal incentives, European integration and the location of foreign direct investment. *The Manchester School*, 70(3), 336-363.
- Korsakiene, R. (2015). Internationalization of Lithuanian SMEs: Investigation of barriers and motives. *Economics and Business*, 26, 54-60.
- Krugman, O., & Obstfeld, M. Melitz.(2012). *International Economics Theory and Policy*.
- Luo, Y., & Tung, R. L. (2007). International expansion of emerging market enterprises: A springboard perspective. *Journal of international business studies*, 38(4), 481-498.
- Saboniene, A. (2015). Lithuanian export competitiveness: comparison with other Baltic States. *Engineering Economics*, 62(2).
- Sekliuckiene, J. (2013). Lithuanian companies in emerging markets: internationalization motives and barriers. *Economics and Management*, 18(1), 124-133.
- Sekliuckienė, J. (2014). Changes of emerging central and eastern European countries business conditions: case of Lithuania. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 156, 350-354.
- Staehr, K. (2015). Economic Growth and Convergence in the Baltic States: Caught in a Middle-Income Trap?. *Intereconomics*, 50(5), 274-280.
- The World Bank. The Logistics Performance Index* (2016). Retrieved: <http://lpi.worldbank.org/report>
- The World Bank. Measuring Business Regulations* (2016). Retrieved: www.doingbusiness.org/rankings
- Van Tulder, R. (2015). Getting all motives right: a holistic approach to internationalization motives of companies. *The Multinational Business Review*, 23(1), 36-56.
- Vengrauskas, V., & Langvinienė, N. (2005). *Tarptautinis verslas*. Kaunas: Technologija.
- Žukauskas, P. (2006). *Kompanijų veiklos internacionalizacija: teorija ir praktika*. Monografija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.

EVALUATION OF CORRUPTION PREVALENCE IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF THE LATVIAN ECONOMY

Andrejs Vilks

Riga Stradins university, Latvia

Abstract. *The paper analyses some trends in the development of the Latvian economy and the evaluation of the prevalence of corruption, based on the results of different international studies. The initial situation analysis in the field of the economy does not indicate any direct negative correlations as to the scope of economic and financial corruption. Major essential studies on corruption admit that corruption is related to an ineffective, non-transparent public administration system, it facilitates irrational use of public resources, increases the uncontrollable economic segment, decreases the population welfare level, undermines confidence in public institutions, etc. Prevention and combating of corruption, despite the strivings of law enforcement authorities, are considered to be insufficiently effective. In the studies practically no attention is paid to the possible positive elements of corruption, which are hard to be identified. In the paper the author also outlines unconventional aspects of corruption.*

Keywords: *economic development; corruption; gross domestic product; prevention and combating of corruption.*

Introduction

Corruption as a socially unfavourable phenomenon has been widely studied in economic (Līva, 2015, Arhangeļska, 2012), social (Balcere, 2009), politological (Kārklīna, 2006), legal (Kalniņš, 2001), philosophical (Vilks, Ķipēna, 2000), culturological (Ķezēna, 2012) and other scientific fields. Comprehensive studies have been undertaken on the conceptual perception of corruption, its prevalence and determinants, forms of manifestation, consequences and the influence on socially economic and political processes, identification of effectivity of preventive and combating measures. Despite the long history of corruption and many attempts to prevent it, the importance and topicality of this phenomenon have not disappeared. Just on the contrary – it is being investigated much widely and more intensively. Corruption now is the persistent element characterizing the contemporary society. However, in any society, within the period of its development, its features and characteristic values, methods of assessment can transform. More and more often corruption is

recognized not as a socially legal phenomenon with properly functioning regularities but as the phenomenon of our subjective perception. Materials depicted by the mass media and projected in the public more often become the decisive factor in surreal perception of corruption. The aim of the paper is to identify its effect on the present socially economic processes, considering the latest objective and subjective parameters characterizing corruption and its possible decisive factors. Corruption as a historically stable phenomenon must be viewed and analysed on the basis of the latest study results. By writing the paper, the author has mostly used the methods of descriptive and complex analysis.

Corruption perception score

The annual Corruption Perception Index, published by Transparency International (TI), is one of the most commonly used indices to identify the existing corruption level in the country (Corruption Perception Index, 2016). The Index is made by cooperation of analysts and scientists in the whole world. Besides this Index, there are published also other annual studies, for instance, the Global Corruption Barometer (Global Corruption Barometer), the Bribe Payers Index (Bribe Payers Index), and others. TI does not deal with the study of individual corruption matters. It cooperates with other civic organizations, enterprises and state institutions in order to point to the risks and single corruption cases. Within the TI corruption perception index, corruption is defined as „the abuse of entrusted power for private gain”. The Corruption Perception Index (CPI) scores the countries correspondingly to the extent how corruption is perceived by politicians and officials. The index consists of many elements – it is a summary of survey results. The data on corruption are acquired from surveys of experts, representatives of civic environment and businessmen, carried out by different independent institutions of good reputation. In the Index, there are used surveys carried out by independent institutions. The Corruption Perception Index is not the measurement of the actual state, but its perception index, depicting the local and international experts' views, among them also businessmen views on problems of corruption, and looking at it from different aspects.

IN TI released a summary of the Corruption Perception Index 2016, Latvia with the score 57 ranks 44th among 176 countries. Comparing it with the year 2015 (Corruption Perceptions Index, 2015), Latvia has increased in the Index by 2 points, which has been the best score up to now, yet, it ranks lower in the total score of countries, comparing it with the last year, when Latvia was 40th. The experts say that Latvia's decline by 4 positions signal stagnation in corruption decrease. According to the data of the Global Corruption Barometer of 2016, the perception level of corrupted state institutions has increased. The Latvian Parliament is perceived as the most corrupted one, while 71% of the population

estimate the government's fight with corruption as being poor.

In surveys carried out also in Latvia, we have got the data on: corruption cases of public office abuse for one's personal financial (or party's political) benefit; the influence of bureaucracy and the state mechanisms on economic activities; intolerance of the public and media to corruption; effectivity of legal and political sanctions towards officials who abuse their position for private benefit, the government's capacity to combat corruption successfully; the possible level of corruption, starting from minor bribery to the highest level of political corruption. In survey.

We can agree to the arguments pointed to by the European Commission, that the Corruption Perception Index, like an objective situation assessment in relation to the actual corruption level, is questionable:

1. Explanations of the index score for each region and country are specific and they have to be identified separately;
2. Perception of honesty as a concept and as a morally ethical category in policy can be contradictory;
3. TI reports basically rely more on qualitative, rather than quantitative parameters. Qualitative assessment is based on each individual country's assessment, considering its achievement. The attention is addressed to the elements which could be estimated as positive ones, and whose influence could be insufficient. Sufficiency and insufficiency assessment is individual and quite different. Quantitative approaches to the detection of the CPI play a lesser role, chiefly due to its difficulty to measure the corruption level numerically.
4. Perception surveys, taking into account the hidden nature of corruption, during the time are revealing different parameters on the scope of the prevalence of the phenomenon. Surveys are carried out in different social groups, using different question and response variants. By their definition, surveys are limited by a set of specific questions and responses received, and greatly depend on the respondents' openness. Results of surveys are also undoubtedly affected by the events during the interviews;
5. Countries, while taking stricter measures against manifestations of corruption, record and disclose more cases, which are later widely depicted in the mass media and the public gets informed about them. Surveys of the CPI can create negative dynamics – a greater number of people, much earlier than before, can learn about the new, higher corruption perception level. Responses can be the result of political activity, linking the popularity of a certain government to the effectivity or ineffectivity of policy implementation. However, the perception of

wide prevalence of corruption can be considered an inefficient policy index itself.

6. Alongside surveys of perception, there have also been studies done as to the link between some economic and social parameters and corruption. For instance, corruption is described, considering the potential link with the economic growth rate, as the allocation of public funding, the Internet network and 'difficulties in collecting trustful, comparable high quality data in all Member States, as well as clearly demonstrate the link between these factors and corruption. At last, it is difficult, on the bases of these links, to make clear conclusions aimed at policy (ES Pretkorupcijas ziņojums, 2014).

Assessment of corruption impact

The effect of corruption on the development of Latvian economic policy may have three trends: a) alongside the increase of corruption, there is an increase in Latvian economic parameters because informal relationships, lobbying, more intensive use of a staff position (in private and public interests, in the company interests, active and passive corruption, etc.) intensify and activate socially political and economic processes; b) corruption negatively affects the development of the Latvian economy, ruining reliability to the state administration system, it increases the segment of „shadow” economy, and deforms the financial sphere; c) corruption does not have an essential impact on economic development in Latvia. The second probable relationship model of corruption and economic development is dominating in publications. It is important to say that there are practically no studies done in Latvia to reveal a direct correlation between corruption prevalence, the assessment of its coverage and economic development parameters. To disclose this relationship, there are traditionally used the results of other countries and research structures. In the study, commissioned by the European Parliament to the institute „RANDEurope”, corruption was identified to cost Latvia up to 5.67 billion US dollars (5.08 billion euros) per year. We can conclude that each year, as a result of corruption, Latvia is losing from 13.16% to 19.24% of GDP (Pētījums: Korupcija Latvijai var izmaksāt līdz pat pieciem miljardiem eiro gadā, 2016). Thus, during 5-10 years, Latvia might be „robbed” and GDP indices would be tragic, which, perhaps, may not be like that.

Relying on the survey of the Bank of Latvia (LB) in 2015, the national GDP index in the last years has been increasing. The Latvian economy, after recovery from the economic crisis, indicates prospects for the growth of the Latvian national economy (Latvijas Bankas pārskats, 2016). However, in order to draw objectively grounded conclusions, one needs a scientifically confirmed

assessment of corruption prevalence, as well as reliable socially economic development parameters. Only then it is possible to draw a reasonable conclusion on the impact of corruption on economic and social processes.

Predominant are the views that corruption prevalence and its growth adversely affect the development of the national economy and social status. Thus, firstly, corruption causes ineffective and irrational distribution and use of the national financial and material resources, dealing with the use of public power for satisfaction of one's private interests. Secondly, corruptive relationship can reduce the scope of investments in different fields of the national economy (construction, public service, finances, etc.). Thirdly, corruptive activities determine the reduction of national financial incomes, failure to pay taxes and duties. Fourthly, corruption favours devaluation of trust to the state administration institutions. The aspects of negative impact of corruption would be possible also to replenish, but, all in all, we could draw conclusion that it deforms the principles of justice and legality, promotes the increase of social inequality. Nothing new and innovative is included in these statements. These statements as to corruption, are, probably, as old as corruption itself. And still, during the period of time, with the transformation of approaches to learning and assessment, one can approach corruption also from a different, a modern unconventional point of view. Such an approach might be comparable also to the assessment of the already overcome crisis and the global financial crisis. No doubt that the crisis was viewed as a socially negative and unfavourable process.

In 2008, 2011 the public experienced a deep economic crisis: industrial and agricultural production decreased, the service market was contracted, the system of commercial activity control was minimized. The extent of the „grey” and „black” economy increased. One could see also an increasing social crisis: sharp increase of the unemployment rate, reduction of social benefits and guarantees, health care services got much more expensive, insecurity in the educational sphere, etc. No doubt that devaluation of moral values began to increase and violence was expanding.

Interpreting the term „crisis”, its etymology from Greek (*crisis*) means the turning point, a hard transition status, a decision. Socially economic crises have a tendency to recur, and they are of a cyclic character. From a socially political aspect, we can formulate the question – whether the crisis is not only a social deviation, social pathology, but also a logical phenomenon and, by its nature, quite normal. The mentioned approach, when assessing the crisis, is becoming all the more justified, since it is being interpreted as a challenge, as new opportunities, revaluation of current values, etc. Crisis is the basis for the new development, and also for something new and the success which is hard to identify. Thus, crisis as a process with the negative content can include in itself also the basis for revaluation of values.

Would not it be possible also to analyse and evaluate corruption from a different aspect – as a phenomenon which can include in itself the positive things which are hard to recognize. Firstly, corruption in the public, as well as in the private sector widens the scope of economic, financial, political and social activities and their coverage. Economic activity segments are acquired, which in the rational and planned environment are recognized as not being perspective. Secondly, possible corruptive activities can promote the functioning of economic, financial, social and political subjects or their „viability”, which can be declared as unprofitable. Governance mechanisms and resources can maintain segments, considered as being not prospective (regions, districts, branches, companies). Thirdly, corruption can contribute to the attraction of investments in the activities, which are not supported in the social environment, though constitute the further added value (e.g., in social and health care systems). Fourthly, corruptive acts are supported by the use of an unconventional approach (not only by active and passive corruption or abuse of office) in the solution of complicated socially economic and political situations. How can one assess the distribution of 20 million EUR of the national budget in 2017, being based only on the „deputy quotas” of the current parties, i.e. according to the proposals of individual deputies and joint parties (Deputāti konceptuāli atbalsta 2017.gada valsts budžetu, 2016)? In 2015, amending the draft budget, the decisions had been adopted in such a way on the distribution of 9.8 million EUR (Latvijas Republikas 12.Saeimas rudens sesijas astoņpadsmitā sēde, 2015). Corruptive signs to such an approach for the distribution of the budget mean that politicians, outside the scope of common public financing policy, are distributing the budget to separate projects. The distribution of the budget funding shows that the deputies encourage granting bigger or lesser sums of money to municipalities which are governed by the representatives of the respective political parties, or who have ambitions to demonstrate themselves in the respective territory; the entire Latvia, however, is not covered equally. Funding municipal projects considerably differs. Despite the fact that public power resources are used for the satisfaction of private needs or the needs of respective political parties, they are still invested in socially significant projects (e.g., 9 million for the maintenance and development of infrastructures). The question remains disputable, whether the respective municipalities, objects of the infrastructure and the projects would acquire adequate and necessary resources, if there were no „deputy quotas”, and certain lawmakers’ individual goodwill.

Theoretically we can admit that corruption destroys the public legal basis, deforms the principle of legality where it is respected. But what about the countries where the law rules and the law is observed. Is corruption there widespread, and can it influence the economic, social and political situation of these countries (e.g., Denmark, Finland, Sweden, Norway)?

In the calculations of the World Governance Indicators 2016 (Worldwide Governance Indicators, 2016), parameters which describe the quality indicators of the state administration are used as well. Thus, the legal regulatory quality criterion includes parameters which depict the government's ability to make and implement rational policies and to adopt effective legal acts, which facilitate the development of the private sector. In these parameters there may be included indicators which fix the measures which are contrary to the market economy, an inadequate control mechanism of prices and the financial sphere, excessive interventions and business regulation. The indicator analysed in Latvia has a negative trend (in 2005 Latvia in the world's rating was 77th, in 2010 – 80th, but in 2015 82nd). In the Rule of Law Index 2016 (The Rule of Law Index, 2016) Latvia was not included among 113 countries. It is significant that the Law Supremacy (the highest legality index was only for the Scandinavian countries (1st position – Denmark, an index value of 0.89; 2nd position – Norway, an index value of 0.88; 3rd position – Finland, an index value of 0.87). Estonia, with a legality index value of 0.79 among the 113 countries, ranks in the highest 14th position. Comparing to Transparency International: the Corruption Perception Index 2015, we can say that the highest positions in the world with the lowest corruption perception index are taken by: Denmark (1); Finland (2); Sweden (3); Norway (5). We can conclude that on the basis of the results of international studies, there are countries where the law, the rule of law determine low corruption and its perception level. The countries have a stable political situation and a sufficiently high social service level. On the other hand, in the countries where legal regulation and rule of law indicators are low, corruption prevalence is sufficiently high. These countries can face political inertness and certain instability, as well as rather high social insecurity.

Researchers of corruption and economic development (Houston, 2007; Svensson, 2005) differentiate the influence of corruption on the national economy into two groups: corruptive acts (corruption), which decrease economic opportunities and its progress; corruptive acts which expand and develop economic opportunities. Besides, one can divide the mentioned influence of corruption on the economic activities into microeconomic (enterprise) and macroeconomic (national) levels. Let us try, however, even to a small extent, analyse a correlation between corruption prevalence and economic growth indicators. We have already mentioned, that in the Transparency International 2016 report, the summarized Corruption Perception Index ranked Latvia in 44th position among 176 countries. First position in the index was shared by Denmark and New Zealand with a score of 90. The third country with a score of 89 was Finland. Comparing GDP indices within the last three years (2014-2016), Latvia's GDP indicator (USD per capita) was unsteady with the overall GDP indicator's tendency to a slight decrease (2014 – 15656; 2015. – 13618; 2016. – 14258). It is

true that the GDP indicator in 2016, in comparison with 2015, still slightly increased. If we compare the dynamics of GDP indicators in the countries with a low corruption perception index, then we can draw some, sufficiently interesting conclusions. Firstly, no doubt, that in these countries the GDP indicator per capita is much higher than in Latvia (in New Zealand 2.5, Finland – 2.9, but in Denmark – 3.7 times). Secondly, it is a paradox, but in the countries with a low corruption perception index, and with low corruption prevalence, the GDP indicator within the last three years has dropped considerably more than in Latvia. So, for instance, in New Zealand the GDP indicator in 2014-2016 has decreased by 16.4%, in Finland – 14.8%, but in Denmark – 13.7%. (List of Countries by Projected GDP, 2016) Thus, the fall in GDP in these countries with low corruption prevalence in no way has directly affected not only, probably, the total quality of these countries, welfare, but also the perception of corruption. Therefore it would be necessary to admit that more significant corruption prevalence and its perception determinants might be connected to the state's economic development trends. We can acknowledge that cultural and historical traditions, overall and legal consciousness, might be essential in the social value system in respect to corruption prevalence, in comparison with economic parameters and mechanisms of national economy management.

Conclusions

The paper analyses some trends in the development of the Latvian economy and the evaluation of the prevalence of corruption, based on the results of different international studies. The prevention and combating of corruption, despite the strivings of law enforcement authorities, are considered to be insufficiently effective. Despite the long history of corruption and many attempts to prevent it, the importance and topicality of this phenomenon have not disappeared. More and more often corruption is recognized not as a socially legal phenomenon with properly functioning regularities, but as the phenomenon of our subjective perception. The annual Corruption Perception Index (CPI), published by Transparency International (TI), is one of the most commonly used indices to identify the existing corruption level in the country. Within the TI corruption perception index, corruption is defined as the abuse of entrusted power for private gain. In surveys carried out also in Latvia, we have got the data on: corruption cases of public office abuse for one's personal financial (or party's political) benefit; the influence of bureaucracy and the state mechanisms on economic activities; intolerance of the public and media to corruption; effectivity of legal and political sanctions towards officials who abuse their position for private benefit, the government's capacity to combat corruption successfully; the possible level of corruption, starting from minor bribery to the highest level of political

corruption. Theoretically we can admit that corruption destroys the public legal basis, deforms the principle of legality where it is respected. Therefore it would be necessary to admit that more significant corruption prevalence and its perception determinants might be connected to the state's economic development trends.

References

- Arhangeļska, J. (2012). *Korupcijas izcelsme un to seku ekonomiskie aspekti Latvijā*. Rīga, LU.
- Balcare, K. (2009). *Korupcijas cena – sabiedriskais labums*. Retrieved from: <http://www.lu.lv/zinas/t/574/>.
- Eiropas Savienība. (2014). *ES Pretkorupcijas ziņojums*. Eiropas Savienības Ziņotājs COM/2014/038 final.
- Houston, D.A. (2007). Can Corruption Ever Improve an Economy. *Cato Journal*. Vol. 27. № 3.
- Kalniņš, V. (2001). *Tiesu vara un korupcija*. Rīga, Latvijas Ārpolitikas institūts, Sorosa fonds.
- Kārklīņa, R. (2006). *Korupcija postkomunisma valstīs*. Rīga: Valters un Rapa.
- Kezēna, L. (2012). *Korupcija ir Latvijas kultūras sastāvdaļa*. Retrieved from: <http://providus.lv/article/korupcija-ir-latvijas-kulturas-sastavdala>.
- Latvijas banka. (2015). *Latvijas bankas 2015. gada pārskats*. Retrieved from: https://www.bank.lv/images/stories/pielikumi/parlatvijabanku/gada_parskati/LB_GP_2015_lv.pdf (skat. 5.10. 2016.).
- Latvijas Republikas Saeima (2016). *Deputāti konceptuāli atbalsta 2017.gada valsts budžeta projektu*. Retrieved from: http://financenet.tvnet.lv/zinas/632370-deputati_konceptuali_atbalsta_2017gada_valsts_budzeta_projektu.
- Latvijas Republikas Saeima (2016). *Latvijas Republikas 12.Saeimas rudens sesijas atvēršanās sēde 2016.gada 8.decembrī*. Retrieved from: <https://www.vestnesis.lv/op/2016/248.2>
- Līva, E. (2015). *Korupcijas izcelsmes un tās seku ekonomiskie aspekti Baltijas valstīs*. Rīga, LU.
- Pētījums (2016): *Korupcija Latvijai var izmaksāt līdz pat pieciem miljardiem eiro gadā*. Retrieved from: <http://nra.lv/latvija/167797-petijums-korupcija-latvijai-var-izmaksat-lidz-pat-pieciem-miljardiem-eiro-gada.htm>.
- Stafecka, L. (2007). *Politisko korupciju ietekmējošie strukturālie aspekti. Partiju finansēšanas piemērs*. Grām.: *Alternatīva*. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Statists Times. (2016). *List of Countries by Projected GDP*. Retrieved from: <http://statisticstimes.com/economy/countries-by-projected-gdp.php>.
- Svensson, J. (2005). Eight Questions about Corruption. *Journal of Economic Perspectives*. Vol. 19. № 3. P. 19–42.
- Transparency International (2016). *Corruption Perceptions index 2016*. Retrieved from: https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2016.
- Transparency International (2015). *Corruption Perceptions index 2015*. Retrieved from: <https://www.transparency.org/cpi2015/>.
- Transparency International (2015). *Global Corruption barometer*. Retrieved from: <https://www.britannica.com/topic/Global-Corruption-Barometer>.
- Worldbank. (2016). *The Rule of Law Index 2016*. Retrieved from: <http://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index>.
- Worldbank. (2016). *The Worldwide Governance Indicators (WGI) Project*. Retrieved from: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/#home>
- Vilks, A., Ķipēna, K. (2000). *Korupcija*. Rīga, Lietišķās informācijas dienests.

PERSONU AR INVALIDITĀTI NODARBINĀTĪBAS UN INTEGRĀCIJAS DARBA VIDĒ STRATĒGIJAS PILNVEIDE

Enhancement of the Strategy for the Employment and Integration into the Work Environment of Persons with Disabilities

Marga Živitere

Ventspils University College, Latvia

Zaiga Oborenko

ISMA University, Latvia

Elina Konstantionva

Ventspils University College, Latvia

Abstract. *The paper is prepared as a forecast of the employment strategy towards to the EU Lisbon goals - to promote employment and social inclusion for all people. The problems are the inadequate employment of persons with disabilities. The objectives of the research study were as follows: to clarify the problem of above mentioned attitude of employers and the main reasons for not hiring people with disabilities several problems can be identified. Information for the paper is gathered through contacting experts - respondents and conducting extensive literature reviews. The research approach was based on the premise that employers with professional training of employees with disability are responsible for recruitment, pre-employment screening and other workplace practices that positively affect the hiring and retention of this group. It is hoped that the outcome of the research study will assist in reducing all forms of existing barriers with special emphasis on attitudinal barriers against prospective employees with disabilities. Furthering the integration of persons with disabilities into the mainstream activities will promote the employment of people with disabilities and thereby would make a considerable effort to integrate inactive labour resources into the labour market to promote the achievement of the EU Lisbon goals.*

Keywords: *employee with disability, employer, professional training, recruitment.*

Ievads

Introduction

Latvijas darba tirgus akūta problēma ir tās pieprasījuma un piedāvājuma nesabalansētība: no vienas puses, samērā augsts bezdarba līmenis un, no otras puses, - darba vietu vakances. Šī reālā situācija neatbilst ES un Latvijas

nodarbinātības un sociālās iekļaušanas veicināšanas taktikai un stratēģijai - vispirms Eiropas padomes un atbilstošu Latvijas ilgtermiņa mērķu realizācijai – sasniegt augstu nodarbinātības līmeni, palielinot nodarbinātības iespējas, kas tika definētas Lisabonā ‘*No cīņas ar bezdarbu līdz ekonomiski neaktīvo cilvēkresursu aktivizēšanai*’ (Lisbon Strategy evaluation, 2010; MK, 2005).

Viena no lielākajām neaktīvajām sociālajām grupām ir personas ar invaliditāti¹, kaut arī viņu nodarbinātības vienlīdzīgās individuālās un socioekonomiskās tiesības padziļināti un paplašināti ir noteiktas ANO konvencijā “Par personu ar invaliditāti tiesībām” (ANO, 2010), Latvijas Satversmē, Darba likumos un citos normatīvajos dokumentos.

Šī pētījuma mērķis ir vērsts uz uzņēmēju – darba devēju vājās motivācijas nodarbināt personu ar invaliditāti izzināšanu un iespējamajām izmaiņām kā nepietiekami izmantotā darbaspēka resursa potenciāla iekļaušanu darba vidē: apzināt, izvērtēt un diskutēt par darba devēju lomas palielināšanu personu ar invaliditāti integrēšanai darba tirgū un nodarbināšanai, akcentējot galvenos šķēršļus un to novēršanas iespējas. Jāatzīmē, ka darba devēju *pasīvo loma* personu ar invaliditāti nodarbinātības stratēģijas īstenošanā vairākkārt ir tikusi akcentēta gan teorētiskajos pētījumos, gan zinātniski praktisko pētījumu projektos. Izvēsta diskusija par šo jautājumu pašreizējā situācijā mūsu valstī risinājās 2016.gada 17.jūnijā Latvijas Saeimas organizētajā konferencē „Personu ar invaliditāti rehabilitācijas un nodarbinātības iespējas un izaicinājumi Latvijā un Eiropā” (Saeima, 2016). Jautājums par darba devēju pasīvo lomu ir arī šī pētījuma priekšmets.

Pētījums ir balstīts uz teorētiskās literatūras, avotu un speciālo pētījumu studijām par personu ar invaliditāti iekļaušanu darba tirgū un nodarbinātību, kā arī darba devēju uzskatu, pieredzes izvērtējumu un apkopojumu. Pētījuma izstrādē izmantots plašs metožu komplekss: kvantitatīvās metodes (standartizēta aptauja – uzņēmēju viedokļu, attieksmju izplatības apzināšanai personu ar invaliditāti nodarbinātības/nodarbinātības kopējo problēmu noskaidrošanai); kvalitatīvās metodes (padziļinātas intervijas ar ekspertiem – darba devēju izpratnes, labas pieredzes, motīvu, gatavību izmantot šo potenciālo darbaspēku izzināšanai); statistisko pētījumu metodes (tiek lietotas, novērtējot statistikas datus par nodarbinātības un bezdarba līmeni un darbaspēka pieprasījuma un piedāvājuma sabalansētību u.c.); loģiski konstruktīvā metode - uzmanības pievēršanai pretrunām starp teorētiskām koncepcijām un praksi.

---

¹ Saskaņā ar ANO konvenciju personas ar invaliditāti ir personas, kurām ir ilgstoši fiziski, garīgi, intelektuāli vai maņu orgānu traucējumi, kas mijiedarbībā ar dažādiem šķēršļiem var apgrūtināt minēto personu pilnvērtīgu un efektīvu līdzdalību sabiedrības dzīvē vienlīdzīgi ar pārējiem [3, 3].

Statistikas datu analīze par personu ar invaliditāti nodarbinātību un integrāciju Latvijas darba vidē
Analysis of statistics of employment and integration into the Latvian work environment persons with disabilities

Latvijas statistikas datu apkopojums ir empīriskais pamats problēmām, kas skar šī pētījuma tēmu - personu ar invaliditāti nodarbinātību un integrāciju darba vidē un dod iespēju uz tā pamata izvērtēt problēmas virzības tendences. Jāatzīmē, ka šī informācija gan ir samērā nepilnīga: tā nesniedz vispusīgu informāciju par dažādiem invaliditātes veidiem kā hroniskām saslimšanām, slēpto invaliditāti, dažāda cita veida nespējām, t.s., cilvēkiem ar īpašām vajadzībām u.tml., bet tikai par nelielu daļu – personām, kam tiesiski ir noformēta invaliditātes grupās. Tādējādi personu ar invaliditāti skaits un viņu nodarbinātības/nenodarbinātības rādītāji ir tikai orientējoši. Visizvērstāko informāciju par personu ar invaliditāti nodarbinātību sniedz Nodarbinātības valsts aģentūra (turpmāk – NVA).

Saskaņā ar NVA jaunākajiem pieejamajiem datiem 2016. gada beigās reģistrēti 78 164 bezdarbnieki (viņu īpatsvars ap 8,4% no darbspējas vecumā ekonomiski aktīvo iedzīvotāju kopskaitā) un 28 763 reģistrētas darbavietu vakances (NVA, 2016).

2016.gada decembrī reģistrēti 9011 bezdarbnieku ar invaliditāti (atbilstoši viņu īpatsvars 11.5% no kopējā reģistrēta bezdarbnieku kopskaita). Var secināt, ka, pēc NVA datiem, bezdarbnieku ar invaliditāti skaits pieaug: 2016. gada jūnija beigās reģistrēto bezdarbnieku ar invaliditāti skaits salīdzinājumā ar 2008. gadā reģistrēto bezdarbnieku ar invaliditāti skaitu tas ir gandrīz divkārtšojies.

Tātad, lai gan par personu ar invaliditāti nodarbinātību ir nepilnīga statistika, tā ļauj izdarīt secinājumu, ka personu ar invaliditāti gatavība piedāvāt savu darbu atklātā darba tirgū nemazinās, bet viņu iespēju nodrošināšanā - nodarbinātībā vērojama negatīva tendence, kas neatbilst nodarbinātībai un iekļaujošajai stratēģijai darba tirgus veicināšanai izvirzītajām ES un Latvijas nodarbinātības stratēģijas prioritātēm.

Nodarbinātības valsts aģentūras (NVA) piedāvātie aktīvie pasākumi bezdarbnieku ar invaliditāti iekļaušanai darba vidē
Measures of State Employment agency of Latvia for integration into work environment persons with disabilities

Pēdējos gados iezīmējas valsts atbalsta sistēmas strauja pilnveide personu ar invaliditāti iekļaušanai darba vidē. To mērķis ir veicināt iekļaujošo darba tirgu, paplašinot aktīvo nodarbinātības klāstu.

Izvērtējot NVA piedāvātos kvantitatīvos rādītājus par aktīvajiem pasākumiem bezdarbniekiem ar invaliditāti iekļaušanai darba vidē, jāsecina par

valsts atbalsta sistēmas pozitīvo ievirzi personu ar invaliditāti iekļaušanai darba vidē un arī konkrētiem panākumiem šajā jomā. Taču personu ar invaliditāti gatavības līmenis piedāvāt savu darbu atklātā darba tirgū nemazinās un viņu iespēju nodrošināšanā - nodarbinātībā vērojama negatīva tendence, kas neatbilst nodarbinātībai un iekļaujošajai stratēģijai darba tirgus veicināšanai izvirzītajām ES un Latvijas nodarbinātības stratēģijas prioritātēm. Nodarbinātības stratēģijas un likumdošanas pilnveide vēl pagaidām nav devusi gaidītos rezultātus. Tāpēc tālāk pievērsīsimies darba devēju lomas, viņu iespēju personu ar invaliditāti nodarbinātības izvērtējumam.

Invaliditātes menedžmenta stratēģija darba vidē *The strategy for the employment into the work environment of persons with disabilities*

Par personu ar invaliditāti nodarbinātības un integrācijas stratēģiju dažādos aspektos un līmeņos ir veikti nozīmīgi pētījumi ES un Latvijā. Visaptverošāki ar praktiska pielietojama izvērtējumu ir pētījumi, ko veikušas Starptautiskā Darba organizācija (ILO, 2010), Vispasaules Veselības organizācija un Pasaules Banka (WHO & WB, 2011), Starptautiskā Ekonomikas sadarbības un attīstības organizācija (OECD, 2008). Daudz pētījumu ir veikts par valdību invaliditātes politikas nosacījumiem un pašreizējām iniciatīvām (Bučiūnienē & Kazlauskaitē 2010; Waldschmidt, 2009; Bruyère et al., 2004). Par šīs sociālās grupas darbaspējīgo virzīšanu uz darba tirgu sasaistē ar izglītību, demogrāfiju, finanšu u.c. iekšējās un ārējās vides faktoriem (Monteleone, & Mozzana, 2009; Roulstone & Barnes, 2005); par karjeras attīstības atbalsta sistēmām (Korņiljevs, & Ļubkina, 2010). Arī šī raksta autore ir veikušas nozīmīgus pētījumus un izstrādes par darba devēju lomu, tās palielināšanas iespējām personu ar invaliditāti nodarbināšanā (Shrey, 1995; Živitere, & Rjascenko, 2012; Živitere, & Claidze, 2012) u.c.

Novērtējot literatūrā pieejamos veiktos pētījumus un diskusijas par personu ar invaliditāti nodarbinātību un integrāciju darba vidē, jāatzīmē, ka nodarbinātības un integrācijas darba vidē stratēģijas pilnveides izpētei ir pievērsta samērā plaša uzmanība. Taču šībrīža darba tirgus konkrētus aspektus – kā darba tirgus nesabalansētību, darba devēju pasīvo lomu šajā procesā (Saeima, 2016), viņu stratēģijas neatbilstību ne ES, ne Latvijas nodarbinātības stratēģijai un politikas prioritātēm (European Commission, 2010, ANO, 2010, Lisbon Strategy, 2010). Tāpēc raksta autore 2016.gada novembrī un decembrī veica pētījumu augstāk minētās darba devēju attieksmes cēloņu atsegšanai un izvērtēšanai.

Pētījums tika veikts, izmantojot strukturētas intervijas un ekspertu aptaujas metodi. Aptauja tika veikta 2016. gada martā un aprīlī. Aptaujai tika izvēlēti 3 eksperti no uzņēmumiem, kur tiek nodarbinātas personas ar invaliditāti un 18

uzņēmumu vadības pārstāvji, speciālisti un eksperti par personu ar invaliditāti nodarbinātības problēmām, uzņēmumi ar dažādu darbības ilgumu (daži darbojas tikai 1.5 gadu, citi - 10 un vairāk gadu), atšķirīgi pēc strādājošo skaita (no 10 cilvēkiem līdz 100 un vairāk) ir un nav nodarbināti šādi cilvēki. Respondenti pirms aptaujas tika iepazīstināti ar pētījuma mērķi un tā praktisko lietderību un pielietojumu uzņēmumu personu ar invaliditāti nodarbinātības un integrācijas stratēģiju izstrādē un tālākā pilnveidē. Atzinumi balstās uz respondentu slēdzieniem.

Pētījums vērsts uz šādu personu ar invaliditāti nodarbinātības problēmu apzināšanu un izvērtēšanu: personu ar invaliditāti nodarbinātības galvenie šķēršļi; efektīvākie paņēmieni šo šķēršļu pārvarēšanai un šķēršļu pārvarēšanas un izmaiņu ieviešanas problēmas, to risinājumi.

Personu ar invaliditāti nodarbinātības galvenie šķēršļi *The main barriers for the employment persons with disabilities*

Strukturētajai intervijai tika piedāvāti seši jautājumi, kas pēc autoru uzskatiem, raksturo pašus galvenos personu ar invaliditāti galvenos šķēršļu no uzņēmēju kā darba devēju puses. Respondentu atbilžu apkopojums un analīze ļauj secināt, ka šo šķēršļu nozīmīguma vērtējumi nav viennozīmīgi visos uzņēmumos, taču, vidēji rēķinot, vislielākās barjeras, pieņemot darbā personas ar invaliditāti, ir darbinieku atbilstošas pieredzes trūkums (atzīmējuši 14 respondenti no 18 aptaujātajiem) un uzraudzības, darbavietu pielāgošanas un apmācības izmaksas atbilstoši atzīmējuši 13 no 18), bet attieksme/stereotipi ir novērtēti kā visnenozīmīgākais šķērslis (attiecīgi atzīmējuši tikai 8 no 18 aptaujātajiem).

Eksperti aptaujā izteica arī savu viedokli par šķēršļu cēloņiem. Tie ir saistīti ar to, ka uzņēmumā nav personāla, kam būtu pieredze darbā ar šādiem darba ņēmējiem. Līdzīga situācija ir arī ar to, ka uzņēmuma darbiniekiem nav iemaņu šādam darbam. Lai tās iegūtu, personālam vajadzētu iziet apmācību specializētosursos, kas prasa nelielus finanšu izdevumus un attiecīgā darbinieka papildus apmācības laiku. Pašreizējā situācijā cilvēkresursi uzņēmumos ir maksimāli noslogoti un tāpēc uzņēmuma vadībai ir ierobežotas iespējas šādām darbinieku papildus apmācībām. Daudz arī atkarīgs no uzņēmuma vadītājiem, jo, ja uzņēmuma vadītājam arī nav pieredzes darbā ar šādiem darba ņēmējiem, pastāv iespēja, ka uzņēmuma vadība, baidoties no nekompetences, neatbalstīs šādu darbinieku pieņemšanu darbā.

Efektīvākie paņēmieni personu ar invaliditāti nodarbinātības šķēršļu pārvarēšanai

The effective way to reduce employment and advancement barriers

Respondentiem tika lūgts ne vien nosaukt iespējamus šķēršļus personu ar invaliditāti nodarbinātībai, bet arī atzīmēt tos faktoros, kas motivē darba devējus nodarbināt šīs personas, kā arī novērtēt efektīvākos paņēmienus nodarbinātības šķēršļu pārvarēšanai un novēršanai.

No iegūtajām respondentu atbildēm var secināt, ka uzņēmuma efektīvākie līdzekļi personu ar invaliditāti darbā pieņemšanas barjeru mazināšanai ir: darba devēja nodokļu atvieglojumi (14 aptaujāto uzņēmumu); konsultācijas uz vietas/tehniskā palīdzība (12 aptaujāto uzņēmumu); darbinieku apmācība (11 aptaujāto uzņēmumu) un īstermiņa piesaistīts darba treneris (8 aptaujāto uzņēmumu).

Aptaujātie uzņēmumi uzskata, ka barjeru pārvarēšanas efektīvākais līdzeklis būtu viņu nodokļu atvieglojumi, jo uzņēmumi darbojās pēc saviem stratēģiskiem plāniem, kas visbiežāk balstīti uz peļņas gūšanu. Līdz ar to, ja valsts piešķirtu lielākus nodokļu atvieglojumus uzņēmumiem, tad uzņēmumi vairāk sliktos pieņemt darbā personas ar invaliditāti. Šķēršļus varētu samazināt, ja būtu iespēja apmācīt darbiniekus, taču, kā jau iepriekš tika minēts, tas būtu apgrūtinoši, jo uzņēmumiem uz doto brīdi ir ierobežoti cilvēkresursi. Liela nozīme būtu arī tam, ja tiktu rastas iespējas nodrošināt speciālistu konsultācijas uz vietas uzņēmumos. Vēl cits ekspertu priekšlikums problēmas atrisināšanai bija speciālu profesionālās pilnveides izglītības programmu un moduļu izstrāde un pielietošana teorētiskai un praktiskai darba devēju sagatavošanai personas ar invaliditāti nodarbināšanai.

Šķēršļu pārvarēšana un grūtības izmaiņu ieviešanā

The reducing barriers and difficulties of making these changes

Tiem respondentiem, kuru uzņēmumos tiek nodarbinātas personas ar invaliditāti un ir veikti cita veida pasākumi svarīgu nodarbinātības pasākumu risināšanā, tika lūgts novērtēt katras minētās izmaiņas īstenošanas sarežģītības pakāpi un īstenošanas grūtības pakāpi.

Apkopojot un izvērtējot respondentu atbildes par šiem anketas jautājumiem, varam secināt, ka gandrīz vienprātīgi minēja kā vissarežģītākās, grūtāk īstenojamās, bija kolēģu un vadītāju attieksmes maiņa pret darbiniekiem ar invaliditāti uzņēmumā, jo būs jāveic būtiskas izmaiņas medicīniskās pārbaudes un arī telpu aprīkojuma izmaiņas, lai šie darba ņēmēji netiku ierobežoti, bet varētu justies droši un atbilstoši sava veselības stāvoklim. Šīs izmaiņas uzņēmumiem radīs papildus finansiālās izmaksas, ko pašreiz spēkā esošiem normatīvie piedāvājumi pilnībā nesedz. Tāpēc tiek ierosināts piedāvāt uzņēmumiem tieši alternatīvus variantus, kuru dēļ uzņēmums būtu gatavs ieguldīt savus finanšu

līdzekļus izmaiņu nodrošināšanai. Respondenti arī bija gandrīz vienisprātis, ka visvienkāršāk ir mainīt vai arī nevajadzētu mainīt darba iesnieguma formulējumu un intervijas jautājumus. tualetes aprīkojumā. Tātad, balstoties uz iegūtās informācijas analīzi, personu ar invaliditāti nodarbinātības šķēršļu pārvarēšanas sarežģītības novērtējums liecina, ka tas ir sarežģīts un ilglaicīgs process, kam nepieciešami gan finansiālie līdzekļi, gan izglītojoši, gan cita veida pasākumi. Darba devēju aktivizēšanai personu ar invaliditāti nodarbināšanu Latvijā kavē virkne vērā ņemamu ekonomikas, tiesību un sociālu problēmu.

Secinājumi un priekšlikumi *Conclusions and recommendations*

Personu ar invaliditāti nodarbinātības paradigmas maiņa – no izstumšanas uz iekļaušanu darba vidē – ieņem noteiktu, stabilu vietu Latvijas nodarbinātības politikā. Tajā iezīmējas pozitīva tendence.

Personu ar invaliditāti nodarbinātības līmeņa paaugstināšanai labvēlīgus nosacījumus rada darba resursu pieprasījuma pieauguma pārsniegums salīdzinājumā ar piedāvājumu un vispārējas nodarbinātības līmeņa paaugstināšanās.

NVA jāturpina piedāvāt un paplašināt aktīvos pasākumus personu ar invaliditāti iekļaušanai darba vidē.

Darba devējiem nepieciešams paplašināt programmas par personu ar invaliditāti nodarbinātības veicināšanu. Izglītības procesa rezultātā darba devēji apgūtu nepieciešamās kompetences šajā jautājumā. Tādējādi tiktu sekmēta darba devēju attieksmes maiņa, personu ar invaliditāti vienlīdzīgo tiesību pilnīgāka realizācija, darbaspēka deficīta samazināšana un nodarbinātības līmeņa paaugstināšana valstī.

Summary

In this paper, the authors have studied changes having occurred in the evaluation of the employment and integration into employment strategies for persons with disabilities. The main attention has been paid to studies of the low activity of businessmen in this process.

Even though a high percentage of people with disabilities within the working age population and a low percentage of them who are employed are willing to work and able to do it if different barriers were removed, these problems are usually considered as burdensome from the viewpoint of “normal” business. The experience of developing a disability management shows that these problems could be viewed as opportunities within the workplace. The major obstacles for employment have been evaluated, and the most effective methods how to overcome them, as well as the complicity of overcoming the obstacles and difficulties in implementation have been assessed. The

findings are based on studies of theoretical literature, sources, on special research studies and a survey of employers and experts, on interviews and their conclusions. Based on the analysis of the information obtained, proposals and recommendations have been made the recommendations to evaluate the strategies for the employment and integration into employment of persons with disabilities.

The survey shows a considerable number of problems in the economic, legal and social sectors, which influence the evolution of the employment and integration into employment strategies for disabled persons, as well as shows that there are many ways to make improvements in future.

Literatūra References

- ANO (2010). *Konvencija par personu ar invaliditāti tiesībām* (Latvijas Republikā/ ratificēta 03.02.2010, stājās spēkā 31.03. 2010). Download from <http://www.un.org/disabilities>
- Barnes, C., Sheldon, A. (2010). *Disability, Politics and Poverty in a Majority World Context*. *Disability & Society*, Vol. 25, No. 7, 771-782.
- Bruyere, S. M., von Schrader, S., Coduti, W., Bjelland, M. (2010). United States Employment Disability Discrimination Charges: Implications for Disability Management Practice. *Disability Management*, Vol. 5, No. 2, 48-58. Downloaded from <http://search.informit.com.au/documentSummary;dn=027721156656088>
- Bučūnienē, I., Kazlauskaitē, R. (2010). Integrating people with disability into the workforce: the case of a retail chain. *Equality, Diversity and Inclusion: International Journal* Vol. 29 No. 5, 534-538. Downloaded from DOI10.1108/02610151011052816
- WHO & WB (2010). *Present a new global estimate concerning the numbers of People with Disabilities in the world*. In *Disabled World News*. Downloaded from <http://www.disabled-world.com/disability/statistics/who-disability.php#ixzz2NVUn0zL9>
- European Commission (2010). *European Disability Strategy 2010-2020: A Renewed Commitment to a Barrier-Free Europe*. Downloaded from <http://eur-lex.europa.eu>.
- ILO (2010). *Disability in the workplace: Company Practices*. Working Paper, No 3. Geneva, 91 pp.
- Korņiljevs, I., Ļubkina, V. Eds. (2011). Situation Analysis of Persons with Disabilities in Latvia. In: *Society, Integration, Education*. Vol. II. 497-506.
- Lisbon Strategy evaluation (2010). Brussels, 2.2. SEC 114 final. – 20. Downloaded from <http://ec.europa.eu/growthandjobs/>
- MK (2005). *Latvijas nacionālā Lisabonas programma 2005.-2008*. Downloaded from http://www.em.gov.lv/em/images/modules/items/item_file_11631_2.pdf
- Monteleone, R., Mozzana, C. (2009). Integrated employment policies for disabled people: Organisational innovation between obstacles and opportunities. *International Journal of Sociology and Social Policy*, Vol. 29 11. 649 – 661. Downloaded from 15-05-2012 <http://dx.doi.org/10.1108/01443330910999087>
- NVA (2016). Pārskats par bezdarba situāciju valstī 2016.gada jūnijs. Downloaded from <http://www.nva.gov.lv/>
- OECD (2008). *Sickness, Disability and Work: Breaking the Barriers*. Vol. 3. Downloaded from www.oecd.org/publishing/corrigenda

- Roulstone, A., Gradwell, L., Price, J., Child, L. (2003). *How disabled people manage in the workplace. Disabled people's employment strategies*. Downloaded from <http://www.jrf.org.uk/publications>
- Saeima (2016). Conference '*The Opportunities and Challenges of Rehabilitation and Employability of People with Disabilities in Latvia and Europe*'. Downloaded from www.saeima.lv
- Shrey, D. E. (1995). *Disability Management at the Workplace: Overview and future trends*. Downloaded from http://www.ilo.org/safework_bookshelf/english?content&nd=857170197
- Živitere, M., Riashchenko, V. (2012). *The Barrier-Free Workplace for People with Disability*. Latvia University of Agriculture, pp. 476-484.
- Živitere, M., Claidze, V. (2012). *Developing disability management in the workplace*. Downloaded from <http://dx.doi.org/10.1051/shsconf/20120200043>
- Waldschmidt, A. (2009). *Disability Policy of the European Union: The Supranational Level*. *European Journal of Disability Research*, Vol. 3, No. 1, 8-23.

VALSTS FISKĀLĀS TĒLPAS VEIDOŠANĀS IZPĒTE ILGTSPĒJĪGAS ATTĪSTĪBAS KONTEKSTĀ

State Fiscal Space Research Formation in the Context of Sustainable Development

Ērika Žubule

Anita Puzule

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, Latvija

Abstract. *The scientific objective of the research is to carry out the country's fiscal space for the study of public finance policy affects the context of sustainable development.*

The selection and topicality of the research issue is justified by the fact that each country's sustainable development is affected by the government's policies. One of its main components is fiscal or budgetary policy. Traditionally, it is defined as the money required for setting revenue and expenditure policy that is needed to ensure the government operation, but the economic interpretation says it is the economy regulation system through taxes and government spending. It is emphasized that it is closely linked with the state's role in the redistribution of society profits, determining the state budget's proportion in the gross domestic product, defining objectives for the common tax burden, budgetary expenditure, allowable deficit, volume, and structure of the government debt.

In addition, the concept of "fiscal space" correlating with application of the fiscal policy measures becomes topical.

Thus, the government is able to influence income of both the society generally and certain groups of residents, their purchasing power and impact on economic development in general. It defines the need of concept fiscal space.

Keywords: *budget deficit, national budget, government loan, financial policy, fiscal policy, fiscal space.*

Ievads

Introduction

Mūsdienās jebkuras valsts ilgtspējīgas attīstības būtisks nosacījums ir veicināt ekonomikas konkurētspēju. Tātad, aktuāla ir ekonomiskās attīstības stratēģijas izstrāde, kurā ir noteikta vīzija, konkurētspējas priekšrocības, stratēģiskās prioritātes. Tas viss cieši korelē ar fiskālās politikas pasākumiem valdībai nepieciešamo finanšu resursu veidošanā un izmantošanā

Pētījuma tēmas izvēle un aktualitāte ir pamatojama ar faktu, ka ikvienas valsts ilgtspējīgu attīstību ietekmē valdības īstenotā politika. Viena no galvenajām tās sastāvdaļām ir fiskālā jeb budžeta politika. Tradicionāli tā tiek definēta kā valdības darbības nodrošināšanai nepieciešamo naudas līdzekļu ieņēmumu un izdevumu veidošanas politika. Bet, ekonomiskajā interpretācijā tā ir ekonomikas regulēšanas sistēma ar nodokļu un valdības izdevumu starpniecību. Tiek uzsvērts, ka tā ir cieši saistīta ar valsts lomu sabiedrības ienākumu pārdalē, nosakot valsts budžeta īpatsvaru iekšzemes kopproduktā, definējot mērķus kopējai nodokļu slodzei, budžeta izdevumiem, pieļaujamā deficīta, valdības parāda apjomam un struktūrai.

Fiskālās politikas instrumentu pielietošanas nepieciešamībā būtiska ir izpratne par ekonomikas attīstības cikliskumu – ekonomikas augšupeja, augsts pieprasījuma, piedāvājuma un iedzīvotāju vispārējās labklājības līmenis mijas ar periodiem, kad izaugsmes tempi mazinās, nodarbināto ienākumi arī, negatīvi ietekmējot kopējo pieprasījumu pēc precēm un pakalpojumiem. Šāda apstākļu kombinācija var izsaukt ekonomiskās krīzes, kuru pārvarēšana var būt ilgstoša un smaga sabiedrībai kopumā. Šādās situācijās valdība ar fiskālās politikas instrumentiem var mērķtiecīgi iejaukties ekonomiskajos procesos, lai atjaunotu ekonomisko stabilitāti īstermiņā un nodrošinātu ilgtspējīgu attīstību ilgtermiņā.

Tā, finanšu un ekonomiskās teorijas un prakses attīstība pasaulē jau sen ir uzsvērusi fiskālo pasākumu lomu valdību precikliskajā ekonomikas regulēšanā, kaut arī tas dažkārt nozīmē nepopulāru lēmumu pieņemšanu (valsts budžeta izdevumu samazināšanu, nodokļu palielināšanu) (Allen et al., 2013; Alesina & Ardagna, 2009).

Paralēli visam pašlaik valdību finanšu veidošanā aktualizējas fiskālās telpas jēdziens, kas cieši saistīts ar fiskālās politikas instrumentu (nodokļi, valdības izdevumi, valdības parāds) pielietošanu.

Pētījuma mērķis – veikt valsts fiskālās telpas veidošanās izpēti valsts finanšu politikas ietekmē ilgtspējīgas attīstības kontekstā.

Pētījumā izmantota monogrāfiskā metode, loģiski konstruktīvā metode, analīzes metode, viedokļu un koncepciju salīdzināšanas metode.

Fiskālās telpas jēdziena izvērtējums *Fiscal space concept evaluation*

Ekonomiskajā literatūrā un valstu finanšu praksē jēdziens „valsts fiskālā telpa” ir aktualizējies pietiekoši nesen saistībā ar 2007.gadā sākušos ekonomisko krīzi ASV un vēlāk arī Eiropas valstīs. (Reinhart & Rogoff, 2010) Gan Eiropā un arī Latvijā tas negatīvi ietekmēja valsts budžetu veidošanās procesus, palielinot valsts budžetu deficītus un valdības parādus.

Pašlaik ekonomiskajā literatūrā jēdziens „valsts fiskālā telpa” tiek pielietots valstī īstenotās fiskālās politikas izvērtēšanas kontekstā. Līdz ar to ekonomiskajā literatūrā ir izvirzīti dažādi viedokļi, kā noteikt un aprēķināt fiskālo telpu valstī:

- rēķinot valdības parāda līmeni (Nerlich & Reuter, 2015)
- pamatojoties uz dažādiem nodokļu ieņēmumu pasākumiem, tas ir, nodokļu politikas strukturālās izmaiņas (Aizenman & Jinjarak, 2010; Hajnovic & Zeman, 2012).

Tradicionāli jēdziens „fiskālā telpa” tiek definēts kā papildus naudas līdzekļi jaunu valsts izdevumu finansēšanai, ko nodrošina tautsaimniecības attīstības procesi (Heller, 2005).

Pamatojoties uz viedokļiem fiskālās telpas izpētē, var akcentēt šādus aspektus:

- ilgtspējība – valdības rīcībā esošo resursu veidošana ar mērķi nodrošināt ilgtspējīgu valsts finanšu politiku (Heller, 2005)
- attīstība - valdības rīcībā esošo finanšu mobilizēšana, nodrošinot labvēlīgu institucionālo un ekonomisko vidi noteiktiem politikas pasākumiem saistībā ar konkrētiem valdības noteiktajiem pasākumiem (Roy et al., 2007)
- budžetēšana – naudas līdzekļu piešķiršana valdības noteiktajām politikas iniciatīvām gada vai vidēja termiņa budžeta ietvaros (Roy et al., 2007)

Tātad, nepieciešama skaidra izpratne par valsts fiskālās politikas veidošanu ietekmējošiem faktoriem un nosacījumiem, pieņemto lēmumu konsekvenci valsts ilgtspējīgas attīstības kontekstā (sociālais, ekonomiskais faktors).

Līdz ar to būtiski ir izvērtēt valsts finanšu ietekmi uz valsts sociāli ekonomisko attīstību, aktualizējot tādus jēdzienus kā „fiskālā kapacitāte”, „fiskālie stimuli”.

Var secināt, ka pašlaik fiskālā politikas jēdziens ir pozicionēts uz fiskālās telpas un fiskālo spēju izpratni. Pastāv viedoklis, ka jēdziens „fiskālā telpa” ir pietiekoši izplūdis, kas nozīmē, ka var veidoties dažādas tā interpretācijas. Bet, fiskālie stimuli ir saistīti ar valdības parāda mazināšanas iespējām (Nerlich & Reuter, 2015)

Fiskālās politikas loma fiskālās telpas veidošanās kontekstā *Fiscal policies for context on the fiscal space*

Pēdējās desmitgades raksturojās ar zīmīgām sociālās un ekonomiskās attīstības svārstībām pasaulē un it īpaši Eiropā, kas neapšaubāmi ir ietekmējis arī Latvijas attīstības procesus. Nesenā krīze un fakts, ka Latvijai nebija izveidota fiskālo resursu rezerve krīzes vieglākai pārdzīvošanai ir smaga un sāpīga mācība

par pieļautajām kļūdām fiskālajā politikā. Šobrīd klāt ir nākuši jauni apstākļi, kas jāņem vērā politikas veidotājiem. Sarežģītie ģeopolitiskie apstākļi, iedzīvotāju migrācija, ekonomiskās attīstības palēnināšanās Eiropā un citās pasaules valstīs norāda uz to, ka līdzšinējā valdību piekoptā politika vairs nav efektīva. Arī Latvijā ir samilzušas vairākas problēmas: sabiedrības noslāņošanās, emigrācija, nesakārtotā izglītības un veselības aprūpes sistēma, ēnu ekonomika, smagnējā valsts pārvalde – tas viss norāda uz to, ka līdzšinējā fiskālā politika nedod gaidīto rezultātu. Lai veidotu efektīvu fiskālo politiku nepieciešams noskaidrot kādi ir būtiskākie to ietekmējošie faktori, vai tiem ir objektīvs vai subjektīvs raksturs, kā arī kādi fiskālie riski var apdraudēt atsevišķu fiskālo rādītāju izpildi un cik lielai jābūt fiskālā nodrošinājuma rezervei jeb fiskālai telpai.

Kopumā jāuzsver, ka valsts finanšu veidošanās kontekstā ir būtiski izprast šādus aspektus:

- valdības politikas īstenošanas procesā ar valsts finanšu starpniecību tiek nodrošināti naudas līdzekļi valdības plānotajām aktivitātēm, t.i., tiek izdarīta izvēle, pirmkārt, nosakot nodokļu slodzi pēc nodokļu veidiem un maksātāju kategorijām, otrkārt, klasificējot valdības funkcijas un izvirzot prioritārās;
- valdības rīcībā esošo finanšu resursu veidošana un sadalīšana ir politisko diskusiju rezultātā izvirzīto lēmumu pieņemšanas process;
- tas ir subjektīvo viedokļu veidošanās un nostiprināšanās process, kas ietekmē valsts budžeta politiku, tātad, arī sabiedrības labklājību kopumā.

Jāuzsver, ka ekonomikas teorijā pastāv dažādas pieejas fiskālās politikas veidošanā un katra valsts to veidojot, cenšas izmantot labāko, ko paredz katra no tām. Lai sekmīgi realizētu fiskālo politiku, nepieciešams ne tikai noteikt mērķus, bet arī novērtēt, kā dažādi fiskālas politikas instrumenti ietekmēs tautsaimniecību.

Ekonomikas teorijā pastāv uzskatu dažādība un ir vairāki virzieni, kas atšķirīgi skaidro ekonomisko problēmu, tai skaitā, fiskālās politikas ietekmi uz saražoto preču un pakalpojumu izlaidi, nodarbinātību, cenu līmeni un citiem ekonomiskās aktivitātes rādītājiem. Līdz ar to tiek uzsvērts, ka fiskālai politikai ir svarīga loma valsts ekonomikā, jo ar tās palīdzību valdība iedarbojas gan uz preču un pakalpojumu, gan finanšu, gan darbaspēka tirgu, kā arī risina ienākumu pārdales un sociālā taisnīguma problēmas sabiedrībā.

Vārds „fiskāls” cēlies no latīņu vārda „fiscalis”, kas savukārt veidojies no vārda „fiscus”, t.i., grozs, ko izmanto naudas vākšanai. Itāļu valodā ar „il fisco” apzīmē iestādi, kas iekasē nodokļus. Tādējādi termins fiskālā politika nozīmē politiku, kas saistīta ar nodokļiem. Angļu valodā jēdzienu „fiscal policy” pirmo reizi izmantoja Kolumbijas Universitātes profesors E.Seligmans (Edwin R.A. Seligman) 20. gadsimta sākumā, kritizējot vācu ekonomista Ā.Vāgnera

(Adolf Wagner) pausto viedokli, ka valdībai izmantojot budžetu ir jāiesaistās ienākumu pārdalē (Tanzi, 2006).

Līdz 20.gadsimta 20. gadu beigām attīstīto valstu ekonomiskā politika pamatojās uz ekonomikas klasiskās skolas koncepciju, kuru 18. gadsimtā pamatoja skotu ekonomists Ā.Smits (Adam Smith). Savā darbā „Nācijas bagātība” (An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations vai saīsināti Wealth of nations), kas publicēts 1766. gadā Smits uzsvēra, ka katras nācijas ikgadējais darbs ir pamats, kas apgādā to ar visu dzīvei nepieciešamo un to veido gan tieši darba gaitā radītais, gan ar to ietirgotais no citām nācijām (Brīvers, 2001).

Jāuzsver, ka tas bija pretstatā merkantilistu uzskatiem, kuri uzskatīja, ka bagātība rodas no naudas, kā arī pretstatā fiziokrātiem, pēc kuru domām bagātību rada zeme. Smits uzskatīja, ka bagātību rada darbs. Tāpat Smits uzskatīja, ka tirgus ekonomikā personiskā ieinteresētība ir „neredzamā roka”, kas virza indivīdu strādāt sabiedrības interesēs, lai tā rezultātā gūtu labumu sev.

Līdz ar to, veidojot ekonomisko politiku, klasiķi (David Ricardo, Irving Fisher, Alfred Marshall, Arthur Cecil Pigou u.c.) akcentēja prasību, lai valsts pēc iespējas mazāk iejaucas un ļauj tirgus spēkiem virzīt ekonomiku, jo tika pieņemts, ka cenas un algas preču un darbaspēka tirgū ir pietiekami elastīgas, lai piedāvājums līdzinātos pieprasījumam. Klasiskās ekonomiskās teorijas pamatā bija vairāki pieņēmumi:

- ekonomikā pastāv pilna nodarbinātība, t.i., firmas vēlas nodarbināt tieši tik daudz darbaspēka, cik strādājošie vēlas piedāvāt pie dotās reālās algas un bezdarba līmenis atbilst tā dabiskajam lielumam,
- darba algas, cenas un procentu likmes ir elastīgas, proti, ātri piemērojas jebkurām izmaiņām, kas arī nodrošina līdzsvaru gan preču un pakalpojumu, gan naudas, gan darbaspēka tirgū,
- ražošanas apjoms atbilst potenciālajam (Brīvers, 2001).

Pēc Smits domām, valdības funkcijas ir tikai valsts aizsardzība, iekšējās kārtības uzraudzība, kā arī dažu veidu saimnieciskā darbība, kur tirgus mehānisms nav pietiekami efektīvs, piemēram, ceļu būvniecība un izglītība. Valdībai nav dziļāk jāiejaucas saimnieciskajā dzīvē trīs iemeslu dēļ:

- lēmumu pieņemšana individuāli ir labāka par kolektīvu lēmumu pieņemšanu,
- lai nerastos izdevīgākas un neizdevīgākas saimnieciskās darbības nozares,
- atsevišķi indivīdi vienmēr var ietekmēt valdību savās interesēs (Tanzi, 2006).

Tātad, klasiskās skolas koncepcija pamatojās uz viedokli, ka ekonomiku regulējošos pasākumus veic, īstenojot tādu fiskālo politiku, kas pamatā ietekmē tikai nodokļu līmeni.

Fiskālās politikas nozīmi mainīja Keinsa revolūcija, iekļaujot jēdzienā ne tikai nodokļus jeb ieņēmumus, bet arī izdevumus. 1936.gadā izdotajā grāmatā „Nodarbinātības, procentu un naudas vispārējā teorija” (The General Theory of Employment, Interest, and Money) Keinss izskaidroja, kāpēc ekonomika varētu „iestrēgt” situācijā, kad tā pārdzīvo ilglaicīgus produkcijas zudumus un bezdarbu. Pēc Keinsa domām ekonomikas lejupslīdes un krīzes cēloņi ir nevis ārējie faktori, kā to pieņēma klasiķi, bet gan tas, ka savlaicīgi un sinhroni netiek pieņemti nepieciešamie ekonomiskie lēmumi, it īpaši attiecībā uz uzkrājumiem un investīcijām (Кейнс, 1993).

Saskaņā ar Keinsa teoriju recesijas laikā valdībai ir jāpalielina savi izdevumi un tajā pašā laikā jāsamazina nodokļi, lai mājsaimniecībām būtu vairāk līdzekļu, ko tērēt, tādējādi palielinot kopējo ekonomisko aktivitāti. Savukārt situācijā, kad paaugstinās inflācijas līmenis Keinss ieteica valdībai samazināt tās izdevumus, tādējādi samazinot kopējo pieprasījumu, kā arī pacelt nodokļus, lai samazinātu mājsaimniecību ienākumus, līdz ar to mazinot kopējo pieprasījumu pēc precēm un pakalpojumiem (Кейнс, 1993).

Var izvirzīt divus galvenos pieņēmumus, uz kuriem balstās Keinsa teorija:

- uzkrājumu un investīciju plāni neatbilst, jo uzkrājumu veidotājiem un investoriem ir atšķirīga motivācija, tādēļ notiek kopējā ražošanas apjoma, nodarbinātības un cenu līmeņa svārstības,
- cenu un darba algu elastīgums ir nepietiekams, it īpaši īsā laika periodā, lai atjaunotu pilnu nodarbinātību, ja pazeminās kopējais pieprasījums.

20.gs. 50.-60.g. bija attīstības un izaugsmes periods pasaules ekonomikā, kas raksturojās ar zemu inflācijas un bezdarba līmeni. Šo divdesmit gadu laikā Keinsa izstrādātā makroekonomikas politika tika lietota ar jo lielāku pašāvēību un valdības ieguva ticību, ka tās var ekonomiku labi ”vadīt”. Tā kā bezdarba problēma šķita atrisināta, arvien lielāka uzmanība tika pievērsta ekonomiskās izaugsmes jautājumiem.

Tomēr 20.gs. 70.-80.g. attīstīto valstu ekonomikā notiek visai ievērojamas inflācijas, bezdarba un produkcijas izlaides svārstības. 70.g. rodas pat jauns ekonomikas fenomens – stagflācija, kas raksturojas ar augstu bezdarba līmeni un vienlaicīgi strauju cenu celšanos. Līdz ar to kļuva skaidrs, ka bezdarba un inflācijas problēmas nav atrisinātas un keinsistu ieteiktie ekonomikas regulēšanas paņēmieni likās zaudējuši savas iedarbības spēku (Фридмен, 2002).

20.gs. 70.-80.g. notikumi atstāja būtisku ietekmi uz mūsdienu ekonomikas teoriju. Attīstījās vairākas jaunas teorētiskās skolas, kas principā pārstāvēja modernu interpretāciju klasiskajai ekonomikas teorijai, kura bija izplatīta pirms

Lielās depresijas (1929–1933) un uzskatīja, ka valsts iejaukšanās ir lieka un nevēlama.

Viena no jaunākajām ekonomiskajām teorijām - monetārisms - radās, analizējot un attīstot tālāk agrākās naudas teorijas. To izveidoja Čikāgas universitātes profesors, Nobela prēmijas laureāts Miltons Frīdmens. Frīdmens izstrādāja naudas kvantitatīvo teoriju, kas atšķīrās no Keinsa teorijas. Frīdmens apgalvoja, ka naudas pieprasījums ir stabils un prognozējams. Viņš uzskatīja, ka tirgum jāļauj attīstīties pašam un valsts ietekmei ekonomikā jābūt stingri ierobežotai (Фридмен, 2002).

Otrs teorētiskais virziens, ko vadīja Roberts Lukas (Robert E. Lucas) no Čikāgas universitātes, tiek dēvēts par “jauno klasisko” jeb neoklasisko skolu, jo uzskati bija līdzīgi iepriekšējiem klasisko ekonomistu uzskatiem, lai gan neoklasīki pieļāva īslaicīgu valsts iejaukšanos ekonomikā kritiskajos brīžos. Neoklasiskā ekonomiskā teorija balstās uz racionālo paredzējumu hipotēzi, saskaņā ar kuru ekonomiskajiem aģentiem (mājsaimniecībām, firmām) ir pilnīga informācija gan par pagātņi un tagadni, gan nākotni, kā arī veicot savu plānošanu, viņi izmanto savas zināšanas par ekonomikas funkcionēšanas principiem. Šo hipotēzi izstrādāja Dž. Muzs (J. Muth) no Indiānas universitātes, publicējot to 1961. gadā (Eglīte, 2006).

Trešais ekonomikas teorijas virziens izveidojās 20. gs. 80. g. un to sauca par reālā biznesa cikla teoriju. Reālā biznesa cikla teorētiķi, kurus vadīja Roberts Kings (R. King) un Čarlzs Plosers (C. Plosser) no Ročesteras universitātes un Edvards Preskots (E. Prescott) no Minesotas universitātes attīstīja tālāk neoklasīku uzskatus, un apgalvoja, ka ekonomikas svārstībām nav sakara ar monetāro politiku, nauda vispār to neietekmē, jo ekonomikas stāvokli nosaka tikai reālie faktori – jauni izgudrojumi, tehnoloģijas attīstība utt. (Brīvers, 2001)

Reālā biznesa cikla teorētiķi bija pārliecināti, pat vairāk nekā neoklasīki, ka ekonomika dabiski nonāks pie pilnīgas nodarbinātības bez jebkādas valdības iejaukšanās. Pēc viņu domām izmaiņām valdības politikā nav nekādas reālas ietekmes, piemēram, ja valdība vairāk līdzekļu izlieto aizsardzībai, tad mazāk resursu tiek novirzīts citām vajadzībām, līdz ar to lēmumi par valdības izdevumiem neietekmē bezdarbu, bet tikai maina galaprodukta struktūru.

20. gs. 80. g. radās arī vairākas citas teorētiskas koncepcijas. P. Romers (P. Romer) no Berkeleja Kalifornijas universitātes bija viens no ekonomikas jaunās izaugsmes skolas vadītājiem, kas mēģināja izprast faktorus, kas rada vienā gadījumā ātrāku tautsaimniecības attīstību un citā – lēnāku. Jaunā izaugsmes skola pievienoja ekonomikas teorijai tādus jaunākos sasniegumus kā nepilnīgā konkurence un izmaiņas tehnoloģijā un atzina starptautiskās tirdzniecības pieaugošo nozīmi.

20. gs. 80. g. beigās, attīstot tālāk Keinsa pamatidejas par ekonomikas regulēšanu, parādījās neokeinsisma skola, kas, aizstāv mikro un

makroekonomikas principu saistību un uzskata, ka kopējās rīcības izpratne jābalsta uz firmu, mājsaimniecību un valdības mijiedarbību darbaspēka, preču un kapitāla tirgos.

Neokiensistu teorija skaidro biznesa ciklu, nodarbinātības un cenu izmaiņas ilgā laikā. Viņi atšķirībā no Keinsa atzina, ka cenas nav konstantas un skaidroja algu un cenu neelastīgumu nevis ar neracionālu cilvēku rīcību, bet gan ar nākotnes līgumiem, ko cilvēki slēdz savā labā. Mūsdienu keinsiānisti, piemēram, R.Solovs (R.M.Solow), D.Romers (D.Romer), G.Menkjū (G.Mankiew) tāpat paredz pilnu nodarbinātības un ražošanas līmeni, bet darbinieki un darba devēji vienojas par nominālās darba algas fiksāciju noteiktā līmenī un par konkrētu periodu. Šajā laikā valdības ekonomiskās politikas īstenošana var izraisīt cenu izmaiņas, kas mainīs nodarbinātības līmeni un reālo ražošanas apjomu, salīdzinot ar potenciālo līmeni, tādējādi reālā ražošanas apjoma pieaugums vai samazinājums var būt ilglaicīga parādība. Neokeinsisti, tāpat kā monetāristi, uzskatīja, ka investīcijas ir elastīgas attiecībā pret izmaiņām procentu likmēs un ka procentu likmēm ir liela ietekme ne tikai uz mājsaimniecībām un uzņēmumiem, bet arī uz finanšu institūcijām. Attiecībā uz monetāro politiku neokeinsisti pievienojās Keinsam uzskatiem, ka tai uz reālo sektoru ir tikai netiešs iespaids, lai gan atzina gan fiskālās, gan monetārās politikas instrumentus par vienlīdz svarīgiem (Brīvers, 2001)

Apkopojot visu iepriekš rakstīto, var secināt, ka laika gaitā ir pielietotas daudz un dažādas pieejas fiskālās politikas īstenošanai, taču ik pa laikam ekonomiskās attīstības cikliskums liek atgriezties pie iepriekšējām atziņām un tās izvērtēt, pamatojoties uz jauniem apstākļiem. Autores no visām iepriekš minētajām idejām vairāk piekrīt neokeinisma idejai, ka kopējās rīcības izpratne jābalsta uz firmu, mājsaimniecību un valdības mijiedarbību darbaspēka, preču un kapitāla tirgos.

Līdz ar to var secināt, ka fiskālā politika nosaka:

- valsts lomu ienākumu pārdalē (parasti to norāda valsts konsolidētā kopbudžeta attiecība pret IKP),
- mērķus, kas jāsasniedz ar nodokļu politikas palīdzību,
- budžeta veidošanas nosacījumus,
- ārējā un iekšējā parāda struktūru un apjomus.

Autores fiskālo politiku definētu kā ekonomikā lietotu terminu, akcentējot valdības pamatnostādņu un lēmumu kompleksu, kas nosaka, kā tiek segti un veikti valsts finanšu tēriņi, un ietver sevī nodokļu un valsts budžeta politiku, kas savā starpā ir cieši saistītas un papildina viena otru, jo nodokļu ieņēmumi veido lielāko daļu budžeta ieņēmumu. Jāuzsver, ka tas viss cieši korelē ar fiskālās telpas jēdzienu: tās veidošanās nosacījumiem, ietekmējošiem faktoriem, konsekvencēm.

Fiskālās politikas galvenie mērķi ir nodrošināt stabilas nodokļu sistēmas, sabalansēta kopbudžeta izveidi, radīt stabilus makroekonomiskos priekšnoteikumus ekonomiskai izaugsmei un nodrošināt resursu sadales efektivitāti un taisnīgumu. Tas savukārt atstāj pozitīvu ietekmi uz valsts fiskālās telpas veidošanās nosacījumiem ilgtspējīgas attīstības kontekstā.

Jāuzsver, ka fiskālā politika tiek iedalīta kā procikliska un pretcikliska, kas atšķirīgi ietekmē fiskālās telpas veidošanos. Īstenojot pretciklisko fiskālo politiku, ekonomikas cikla augšupejas fāzē īsteno ierobežojošu, bet ekonomikas cikla lejupslīdes fāzē – ekonomikas attīstību stimulējošu fiskālo politiku. Procikliskas politikas rezultātā situācija veidojas pretēja, piemēram, attiecībā uz nodokļu politiku ekonomikas cikla augšupejas fāzē nodokļu likmes tiek samazinātas, savukārt ekonomikas cikla lejupslīdes fāzē paaugstinātas, t.i., veidojas negatīva korelācija starp ekonomikas ciliem un nodokļu likmēm.

Kopumā var secināt, ka fiskālā politika nosaka valsts ieņēmumu un izdevumu veidošanos, kas savukārt ir atkarīgs no valsts attīstības ekonomiskajiem rādītājiem un atstāj ietekmi uz valsts fiskālās telpas veidošanos, tas ir fiskālās telpas kapacitātes un to ietekmējošiem stimuliem.

Mūsdienās jāveidojas izpratnei, ka valsts fiskālo politiku būtiski ietekmē ekonomiskās attīstības cikli, kas valstu valdībām liek mainīt lēmumus fiskālās politikas kontekstā ar mērķi risināt ekonomikas attīstības ciklu izraisītas problēmas ilgtspējīgas attīstības kontekstā, kuru risinājumi ir cieši saistīti ar valsts fiskālās telpas veidošanās nosacījumiem.

Secinājumi **Conclusions**

Ekonomiskajā literatūrā un valstu finanšu praksē jēdziens „valsts fiskālā telpa” ir aktualizējies pietiekoši nesen saistībā ar 2007.gadā sākušos ekonomisko krīzi ASV un vēlāk arī Eiropas valstīs. Gan Eiropā un arī Latvijā tas negatīvi ietekmēja valsts budžetu veidošanās procesus, palielinot valsts budžetu deficītus un valdības parādus.

Pašlaik ekonomiskajā literatūrā jēdziens „valsts fiskālā telpa” tiek pielietots valstī īstenotās fiskālās politikas izvērtēšanas kontekstā. Līdz ar to ekonomiskajā literatūrā ir izvirzīti dažādi viedokļi, kā noteikt un aprēķināt fiskālo telpu valstī:

Aktualizējot valsts finanšu politikas nozīmi, jāizvērtē valsts finanšu ietekmi uz valsts sociāli ekonomisko attīstību, aktualizējot tādus jēdzienus kā „fiskālā kapacitāte”, „fiskālie stimuli”.

Var secināt, ka pašlaik fiskālā politikas jēdziens ir pozicionēts uz fiskālās telpas un fiskālo spēju izpratni. Pastāv viedoklis, ka jēdziens „fiskālā telpa” ir pietiekoši izplūdis, kas nozīmē, ka var veidoties dažādas tā interpretācijas. Bet, fiskālie stimuli ir saistīti ar valdības parāda mazināšanas iespējām.

Lai sekmīgi realizētu valsts fiskālo politiku, nepieciešams ne tikai noteikt mērķus, bet arī novērtēt, kā dažādi fiskālas politikas instrumenti ietekmēs tautsaimniecību. Fiskālā politika nosaka valsts ieņēmumu un izdevumu veidošanos, kas savukārt ietekmē daudz un dažādus ekonomiskos rādītājus. Fiskālo politiku būtiski ietekmē ekonomiskās attīstības cikli, kas valstu valdībām liek mainīt lēmumus fiskālās politikas kontekstā, lai risinātu ekonomikas attīstības ciklu izraisītas problēmas.

Tas viss ir cieši saistīts ar valsts fiskālās telpas veidošanās nosacījumiem valsts ilgtspējīgas attīstības kontekstā.

Summary

The concept of “national fiscal space” in the economic literature and national financial practice has actualized quite recently in conjunction with 2007/2008 US financial crisis and later also in Europe. Both in Europe and Latvia, it adversely affected the national budgeting process increasing State budget deficit and government debt.

In the current economic literature concept of the “national fiscal space” is used in the context of evaluating fiscal policy on the national level. Consequently, various opinions are highlighted on identifying and calculating countries' fiscal space.

Actualizing importance of the country's financial policy, socio-economic development of the country needs to be evaluated putting forward concepts such as “fiscal capacity” and “fiscal stimulus.”

It can be concluded that the current concept of fiscal policy is positioned on fiscal space and understanding of fiscal ability. There is an opinion that concept of the “fiscal space” is sufficiently vague, which means that variety of interpretations can form. But fiscal stimulus is associated with government debt reduction options.

In order to successfully implement country's fiscal policy, it is necessary not only to set goals but also examine how various instruments of fiscal policy effects economics.

State revenue and expenditure formation are determined by the fiscal policy which in turn affects many and various economic indicators. Fiscal policy is affected significantly by cycles of economic development which orders national governments to make changes in their fiscal policy decisions to deal with problems caused by cycles of economic development.

All this is closely connected with conditions of shaping national fiscal space for the state's sustainable development.

Literatūra References

- Aizeman, J., Jinjark, Y. (2010). *De facto fiscal space and fiscal stimulus: Definition and assessment*. National Bureau of Economic Research Working Paper No. 16539.
- Alesina, A., Ardagna, S. (2010). Large Changes in Fiscal Policy: Taxes Versus Spending. *Tax policy and the Economy*, 24(1), 35-68.

- Allen, R., Hemming, R., Potter, B.H. (eds.) (2013). *The International Handbook of Public Financial Management*. London: Palgrave Macmillan.
- Brīvers, I. (2001). *Ekonomikas teorijas vēsture biogrāfijās*. Rīga: Apgāds „Rasa ABC”,
- Eglīte, S. (2006). *Fiskālās un monetārās politikas piemērošana Latvijas ekonomikas attīstībā [tiešsaiste]*. Promocijas darbs [atsauce 2017.g.3.martā]. Pieejas veids: www3.acadlib.lv
- Filebox (2017). *Fiscal Policy-John Maynard Keynes*. Retrieved from <http://filebox.vt.edu/users/grumbolo/portfolio/keynes.pdf>
- Fry, B.R., Raadschelders, J.C.N. (2008). *Mastering public administration: from Max Weber to Dwight Waldo*. California: Sage Publications.
- Hajnovic, F., Zeman, J. (2012). *Fiscal Space in the Euro zone*. Working and Discussion Papers WP 5/2012, Research Department, National Bank of Slovakia.
- Heller, P. (2005). *Understanding Fiscal Space*. International Monetary Found, Pieejas veids <https://www.imf.org/external/pubs/ft/pdp/2005/pdp04.pdf>
- Laidler, D. (2004). From Bimetallism to Monetarism: the Shifting Political Affiliation of the Quantity Theory. *Conference of the European History of Economic Thought Society*.
- LR Saeima (2013). *Fiskālās disciplīnas likums*. Pieejas veids: <https://likumi.lv/doc.php?id=254896>
- Mulas-Granados, C. (2006). *Economics, Politics and Budgets: the Political Economy of Fiscal Consolidation in Europe*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan.
- Nerlich, C., Reuter, W.H. (2015). *Fiscal rules, fiscal space and procyclical fiscal policy*. Publications of European Central Bank, 1872. Retrieved from <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecbwp1872.en.pdf?26d4a0d030297c071fdf82401d0d94bc>
- Reinhart, C.M., Rogoff, K.S. (2010). *Growth in the time of debt*. NBER Working Paper No.15639
- Roy, R., Heuty, A., Letouze, E. (2007). *Paper for the G-20 Workshop on Fiscal Policy*. Istanbul, June 30-July 2
- Rubin, I.S. (ed.) (2015). *Public Budgeting: Policy, Process and Politics*. An ASPA Classics Volume. New York: Routledge.
- Smith, S. (2016). Introduction to key concepts in the economics of taxation. UCL Department of Economics paper. Retrieved from http://www.ucl.ac.uk/~uctpa15/Econ7008_slides1.pdf
- Stiglics, Dž.E. u.c. (1994). *Makroekonomika*, Rīga: Latvijas Universitāte
- Tanzi, V. (2006). *Fiscal Policy: When Theory Collides with Reality* [online]. CEPS Working Documents No. 246 [cited February 10, 2017]. Available from Internet: <http://aei.pitt.edu>
- Zai, P. (2012). The economic crisis and fiscal trends in EU member states. *Transilvanian Review of Administrative Sciences*, 35E, 256-268.
- Фридмен, М. (2002). *Основы монетаризма*, Москва, ТЕИС, 175с.
- Кейнс, Дж. М. (1993). *Избранные произведения: перевод с английского*, Москва, „Экономика”, 540 с.

